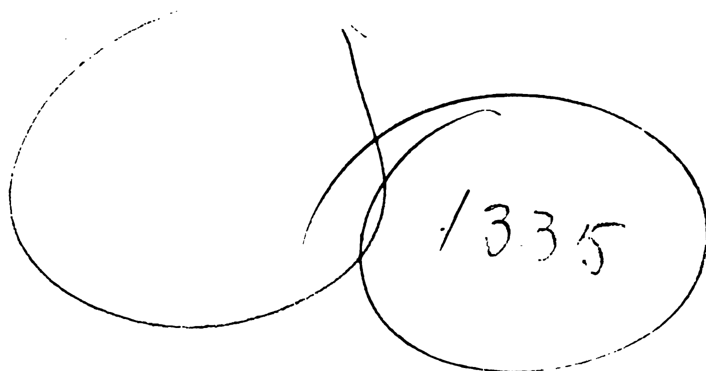
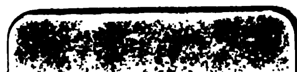

1335

VERHANDELINGEN

VAN HET

PROVINCIAAL

UTRECHTSCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

TIENDE DEEL.

Te UTRECHT,

Bij J. ALTHEER,
Drukker van het Provinciaal Genootschap,
MDCCCXXI.

INHOUD

der Stukken van dit Tiende Deel.

Zijnde ook ieder stuk apart te bekomen.

WAARNEEMINGEN

OMTRENT VERSCHEIDENE SOORTEN VAN

ETTERZIEKTEN,

BENEVENS EENIGE PROEFNEEMINGEN EN AANMERKINGEN OVER DEN ETTER EN ANDERE DIERLIJKE VOGTEN.

DOOR

J. W. HEPPE,

Stads Medicinæ Doctor en Lector te Campen.

UITGEGEVEN
door
HET UTRECHTSCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Te *UTRECHT,*

BIJ B. WILD EN J. ALTHEER.

Drukkers van het Utrechtsch Genootschap.

1802.

WAARNEEMINGEN

OMTRENT VERSCHEIDENE SOORTEN VAN

ETTERZIEKTEN,

BENEVENS EENIGE PROEFNEEMINGEN EN AANMERKINGEN OVER DEN ETTER EN ANDERE VOGTEN.

medegedeeld door

J. W. HEPPE.

Stads Medicinæ Doctor en Lector te Campen.

Er wordt thans nog van veele Ziektekundigen vastgesteld, dat de Etter uit eene Ontsteeking zijnen oorsprong neemt; en dit is ook eene *onbetwistbaare waarheid* in zulke gevallen, in welke door eene vermeerderde Levenskracht, voornaamlijk uit de bloedvaten, eene *plastische Lijmphe* wordt uitgestort, geschikt tot nieuwe Organisatie. Dan, wanneer wij in andere gevallen eene stoffe ontmoeten, welke met den besten Etter overeenkomt, zonder echter, bij haar ontstaan, blijken van eene vermeerderde *Levenskracht* gewaar te worden, maar veeleer *het tegendeel*, d. i. eene verminderde Le-

venskracht; dan worden wij verlegen, op welke ziektekundige gronden deze ftoffe en derzelver wording te verklaren. — Hebben hier de zogenaamde verborgene of fleepende Ontfteekingen plaats gehad? — En welke zekere Kentekenen hebben wij van den waaren en van den onwaaren Etter?

Deze Vragen zijn zeer moeilijk volkomen te beantwoorden; want, wie is in ftaat de verborgene en fleepende Ontfteekingen altijd te ontdekken, in gevallen, waar veelmeer eene verminderde dan vermeerderde Levenskracht wordt waargenomen? En neemen wij de Pathologifche Anatomie te raade, hoe weinig lichts vinden wij daar, omtrent die Etterverzamelingen, bij welke geene blijken van Ontfteeking zijn voorafgegaan. Men fchrijft zulke Etterverzamelingen niet zelden aan verplaatzingen toe; doch zulke verplaatzingen worden weder van eenige Ziektekundigen geheel- en- al ontkend, en flechts aan ziekelijke werkingen der Zenuwen en beweegvezelen toegefchreven; ja zelve wordt door fommigen de geheele zogenaamde *humorale Pathologie* verworpen. Wat blijft ons dan hier overig om de waarheid in eene zoo gewichtige zaak te ontdekken? Niets beters zekerlijk, dan onze eigene waarnemingen en oordeel; vooral om zo veel mooglijk, de wegen

gen na te fpooren, welke de natuur tot de bereiding der verfchillende Etterftoffe inflaat.

Dezen weg heb ik getracht te volgen, en bij het onderzoek van dit Vraagftuk eenige Waarneemingen opgegeven, welke de verfchillende theorien aangaande de Etterwording *fchijnen* onzeker te maaken.

Men vindt dan in de eerfte plaats een groot onderfcheid, tusfchen den *herftellenden* (of *vormenden plastifchen*) *Etter*, en tusfchen den *verterenden Etter.*

De eerfte is zeker een voortbrengfel der vermeerderde Levenskracht, en dus ook eene met Levenskracht voorziene ftoffe, bekwaam tot eene nieuwe Organifatie, welke eigenfchap door den Hoogleeraar Blumenbach *nifus formativus* genoemd wordt. De tweede is ge*heel het* tegengeftelde, eene met Levenskracht weinig voorziene, of geheel daarvan beroofde ftoffe, bij welke de chemifche ontbinding reeds begonnen, of de overhand gekregen heeft. Deze kan dus zeer gemodificeert zijn ten opzichte der nog min of meer tegenwoordig zijnde levenskracht, of van eene reeds ver gevorderde chemifche verandering.

Dus ziet men, hoe onvoldoende de uitkomst der Proefneemingen zijn moeten, wan-

neer men de alleen beste of herſtellende Etter ter onderzoek genomen heeft. De beste Etter immers, uit zijne nog levende Organa genomen, is buiten dezelve eene levenloze ſtof, ondergaande dezelfde chemiſche Ontbinding, als het *Serum* en de *Lympha:* zodat 'er nog altoos zwarigheden overblijven, om de eigenſchappen van een waaren Etter door chemiſche proeven onderzogt, voor algemeen afdoende, aan te neemen.

Offchoon ik zelf dan ook, door Proefneemingen eenige meerdere zekerheid heb getracht te verkrijgen, maak ik echter geene zwarigheid, mijne verlegenheid ronduit te bekennen, om uit die proeven genoegzaam zekere beſluiten op te maaken. Men gelieve derhalven mijne Waarneemingen en Proeven ſlechts als poogingen aan te merken ter oplosſing der mij voorgekomene onzekerheden, en men verwagte geenzins eene volkomene verklaring omtrent alle Vraagſtukken. Het zal mij ook genoeg zijn, indien kundige mannen hierdoor mogten worden opgewekt, om de geheimen dezer gewichtige zaak verder na te ſpooren, en onze konst door hunne Waarneemingen te zuiveren van heerſchende vooroordeelen, omtrent de aanwending eener beſtendige antiphlo-

phlogistische Geneeswijze, in die gevallen, waar indedaad de onderdrukte Natuur ondersteuning nodig heeft, en dus geene bloedontlastingen, sterke buikzuiveringen, noch schraale leefregel te pas komen; — zoo ook bij die Ettergezwellen waar vroegtijdige opening het beste middel is, en waar de weekmaakende pappen en pleisters de reeds ontaarte stoffe al meer en meer zouden bederven en eene waare rotting bevorderen.

Indien dit gebeuren mogt, zoude ik mij gelukkig achten van toch iets goeds door de mededeeling mijner Waarneemingen en Proeven voor het lijdend menschdom verrigt te hebben; en indien het Genootschap aan dezelve eenige waarde mogt hegten, zoude ik daardoor aangemoedigd worden, om in 't vervolg ook zulke Waarneemingen mede-tedeelen, welke het nut van door konstgewrochte ontsteeking zouden kunnen bewijzen.

EERSTE AFDEELING,

WAARNEEMINGEN.

Eerfte Waarneeming.

Eene Juffrouw oud 40 jaaren, welke zeer zwaar aan famenvloeiende pokjes gelegen had, en welker lichaam bijna geheel met eene zwarte korst was bedekt, in welke hier en daar reeds verfterving ontftond, herftelde na een ruim gebruik van Kina, Mijrrhe, Campher en Wijn, zo in- als uitwendig toegediend. Na dat de meeste korsten waren afgevallen, de krachten zich merkelijk hadden herfteld, en eenige reizen ook mercuriaale laxeer-middelen waren aangewendt, kreeg de Lijderes in de liesch eene meer of min pijnlijke zwelling. De koorts was zeer gering; de ftoelgang natuurlijk; de pis zeer troebel, gevende een dik geelwit zetfel. Langzaam vermeerderde deze zwelling met eene doffe pijn, welke zich allengs langs de binnenzijde der Dije tot omtrent de Knie uitftrekte, het gezwel bleef maatig week en natuur-

tuurlijk warm, en op den tienden dag verminderde de dikte aan de Liesch. Mostertpappen, waaszemingen van Azijn en water wierden aangewendt; het Gezwel aan de Dije verhefte zich allengs; de golving des Etters was duidelijk te voelen, en het gezwel nu openende, ontlastte er zich bij de 14 oncen matig dunne, geelwitte Etter, welk zeer ſtinkende gelijk de pok-zweeren was. De wonde los verbonden hebbende, bleef de etterlozing nog eenige dagen aanhouden, wanneer 'er geen ſtinkende, maar meer en meer heldere iets kleverige ſtoffe uitliep. De verſlapte deelen met een ſluitend verband onderſteunt en bevogtigd zijnde met een *Decoct. C. Salic. alb.* en *Spirit. Vini Camphor*, waren de holtens weldra gesloten; vervolgens inwendig nog eenige weeken de Kina met Wijn gegeven zijnde, herſtelden zich de krachten ras en de Lijderes genoot haare vorige gezondheid.

Willen wij nu hier, vooreerst, de wegen naſpeuren, langs welke deze Etter in de Liesch en Dije is gebragt geworden; dan behooren wij te overweegen de meenigte der pokken, in welke een zoo groote hoeveelheid van Etter bereid werd, dat hierdoor de Levenskracht in den eersten tijd zeer ſterk en aanhoudend werkende, allengs moest verminde-

ren, zo dat de eigene chemifche werking der gistende vogten al meer en meer de overhand krijgende, eindlijk tot eene geheele ontbinding zoude zijn overgegaan, indien de vermoeide natuur niet door de geneesmiddelen ware opgebeurd geworden. Er was dus reeds een groote voorraad van Etter ftoffe voorhanden, welke zich niet genoegzaam door de huid konde ontlasten; 'er bleef nog veel van dezelve onder de korsten zitten, welke vervolgens, door de weder in werking gekomene zuigaderen opgenomen, langs de groote watervaten en klieren gevoerd wierd. In deze vaten en klieren opgehouden, werkte ze nu als eene vreemde ftoffe, asfimileerde de nog gezonde Lympha, en vermeerderde dus de hoeveelheid van Etterftof. Door deze vreemde prikkeling wierden teffens de vaten krampachtig vernaauwd, 'er volgden *congeftiones Lymphæ*, zwelling en doffe pijn der aangedaane deelen; dan die deelen reeds zeer verzwakt en eindelijk door de deprimeerende eigenfchap van de Etterftof nog verder haare krachten verliezende, wierden meer en meer uitgezet; haare klapvliezen booden geen tegenftand meer; de ftoffe hoopte zich bij gevolg op, en zich daar niet verder kunnende uitbreiden, keerde zij eindelijk terug en ftortte zich in het Celweefzel uit.

Men

Men ziet dus duidelijk, dat deze pok-etter niet onmiddelijk uit het bloed is afgefcheiden geworden: want had dit plaats gehad, welke hevige toevallen zouden hieruit niet gevolgd zijn! — Wij worden fomtijds de nadeelige gevolgen van een wederopgenomen vernielenden pok-etter gewaar, welke in zijn dierlijk bederf *reeds* ver gevorderd, niet flechts de watervaten en derzelver klieren, maar teffens ook de vastere deelen, als de beenderen enz. vernield; hetwelk ons de ondervinding leert in het volgende geval.

Tweede Waarneeming.

Een meisje van 8 jaaren, de pokjes in groote menigte gehad hebbende, kreeg 8 dagen na het afvallen der korsten een Gezwel aan den *Elleboog.* De pijn was in de eerfte 8 dagen zeer gering, maar nam allengs met de Zwelling toe. Allerleije weekmaakende middelen hiertegen vergeefs aangewend zijnde, wierd ik eindelijk 'er bij geroepen. Ik vond het Gezwel zeer week, zonder eenige ontfteeking, en ftelde voor, hetzelve hoe eerder hoe liever te laten openen; dan de Wondarts maakte hiertegen veele zwaarigheden; verklaarde dat de ftoffe nog niet rijp genoeg

 was,

was, en ging voort met het gebruik van weekmaakende pappen. Dan, in plaats van zich meer te verheffen, flonk het gezwel; allengs zakte de etter naar het handgewricht, welke zwelling door den Wondarts voor eene zugtige opzetting wierd gehouden, die men geenszins mogt openen. De pijn werd allengs knagender en heviger, zo ook de koorts. Nu wierd ik weder bij dit Lijdertje geroepen, om flechts de koorts te ftuiten. Ik toonde thans het gevaar waarin het kind zich bevond, zo wel ten opzichte der fleepende koorts, als ook wegens het beenbederf, en andere, van den meer en meer vernielende etter te vreezene gevolgen; men ging eindelijk tot de opening over. De etter was dun, bruinrood en zeer ftinkend. Ik vond daaronder veele geelwitte korreltjes, en het beenbederf aan de *Ulna* en *Radius* reeds vrij fterk; de *Carpus* was 'er nog vrij van. De ontbloote beenderen wierden met fijn plukzel met *Pulv. Myrrh.* en *Camphor.* bedekt, en boven dit eene ftoving gelegd van het *Decoct C. Salic. alb.* met *Spir. Vini Camphor:* daarbij inwendig de *Cort. Peruv.* aangewend hebbende, wierd het beenbederf in den tijd van 3 weeken geftuit; 'er volgde een zuivere en goede etter, waarna zich allengs de wonde floot, en de zieke herftelde vervolgens volkomen.

Hier

Hier zagen wij den opgenomen Etter al zeer verre in zijn bederf gevorderd, zo dat hij niet alleen de Lymphatifche vaten, maar de vastere deelen bereids had aangetast, en hij zoude vervolgens zijne vernielende eigenfchap ongetwijfeld aan het geheele lichaam hebben medegedeeld, indien hij niet nog bijtijds ware *ontlast* en de verdoofde Levenskracht in het deel weder opgewekt geworden. Welke middelen zouden toch anders vermogend geweest zijn om de verteerende of vernielende kracht des Etters tegen te gaan? Trouwens de Kina of Kwikmiddelen zouden het alleenlijk niet vermogt hebben, want eerst na de ontlasting dezer ftoffe waren deeze middelen in ftaat hunne goede werking te doen.

Ook na de Mazelen ontftaan fomtijds Ettergezwellen, welke weder een geheel anderen Etter, dan die welke zich bij ontfteeking vormt, opleveren. Ik zal hier ook eenige Waarneemingen van deeze foort mededeelen.

Derde Waarneeming.

Een gezond Meisje van 8 jaaren kreeg de Mazelen, welke op den gewoonen tijd uitgekomen, maar waarfchijnlijk te veel antiphlogistisch behandeld geworden zijnde, fchielijk weder

der verdweenen: koorts, verſtijving en pijn in de leden, ſlaaperigheid en eindelijk benauwdheid op de borst ontſtonden reeds iu de eerſte dagen. Haar Geneesheer wende hiertegen zagte buikzuiverende en andere verdunnende middelen aan. Er volgde nu en dan een ſterke buikloop; de koorts nam allengs toe en het Lijdertje teerde uit: Eindelijk na 8. of 10 weeken beſpeurde men eene dikte, boven den voorſten rand van het Heupbeen tot aan de Liesch, deze was maatig geſpannen en weinig pijnlijk bij het aanraaken. De beweging van het been wierd van dag tot dag moeilijker. Hiertegen wierd nu eene waſching van geestrijke middelen aangewend; doch de zwelling nam meer en meer toe en ſtrekte zich langs de Liesch tot het geheele dijebeen uit. Geen nut van de waſchingen en wrijvingen beſpeurende, en de Geneesheer het geval voor eene zugtige zwelling en verlamming verklaarende, begeerden de Ouders van dit Lijdertje mijnen raad. De golvende Etter en de uitwijking van het Dijebeenshoofd ten duidelijkſte aangetoond hebbende, ſtemde haar Geneesheer eindlijk mede tot de opening van het Gezwel. Er volgde een menigte dunne, melkachtige, vunzig, als oude Honig ſtinkende ſtoffe, met veele kaasagtige en vlieſige ſtukjes vermengd.

Door

Door de ſtoffe een vrijen uitgang bij een los verband te laaten, was de Dije en Liesch reeds den anderen dag veel geſlonken, maar het Dijegewricht en de Heup nog opgezet. Ik liet deze verſlapte deelen met koude omſlagen van *Cort. Querci* met *Spir. Sal. ammon.* & *Spir. Vini Camphor.* behandelen. Uit de wond zijperde nog eenen geruimen tijd een dun melkagtig vogt. Vergeefsch verwachtte ik de geheele ontlasting der ſtoffe uit de gewrigtsholte, en maakte derhalven eene nieuwe opening kort onder den *Trochanter major*, waaruit zich nog veele dunne, melkagtige en zeer kleverige Etter ontlastte. De beenderen ſcheenen nog gezond te zijn, maar de banden waren zodanig verſlapt, dat het dijehooft meer dan een duim uit deszelfs holte geweeken was. Om nu hier de verſlapte deelen weder zo veel mooglijk te verſterken, ſpoot ik 'er daaglijks 3 maal een *Decoct. fol. Sabinæ*, *Cort. Salic. alb.* en *Tinct. Myrrhæ* in, en hield met de koude ſtovingen, gepaard met een gepast verband aan; liet inwendig de Kina met Melk gebruiken en een verſterkend diëet houden. De wond ſloot zich allengs, doch mijn oogmerk bereikte ik ſlechts gedeeltelijk, wordende de banden en ſpieren wel ſterker, maar onmooglijk was het dijehooft weder

in

in zijnen natuurlijke plaats te brengen. Vermoedlijk was de Gewrigtsholte reeds te veel misvormd en dus de volkomene herftelling onuitvoerlijk. De krachten namen voor het overige fterk toe, zo dat de Lijderes naderhand door behulp van een ftok konde gaan, genietende voor het overige nog verfcheidene jaaren eene volmaakte gezondheid.

Vierde Waarneeming.

Een tenger, doch gezond Meisje van 10 jaaren, kreeg de Mazelen, welke den derden dag na derzelver uitbotting weder verdweenen zijnde, door hevige koorts en belemmerde adembaaling gevolgd wierden. Veele middelen ter weder uitdrijving vergeefs aangewend zijnde, volgde eene fterke buikloop, die eenige dagen aanhield, waarna de krachten verminderden, en de Koorts en benauwdheid voortduurden. In dezen ftaat, in welken zij reeds 3 weeken lang geweest was, vond ik haar bij mijn eerste bezoek, zeer uitgeteerd, de ademhaaling piepende en zeer moeijlijk, zo dat men ieder oogenblik verftikking vreesde. Onder het ademhaalen ontdekte ik aan de Strot een Gezwel, 't welk bij het inademen tot

de

de groote van een hoendereij opzwol en weder verdween bij de uitademing. Een ander langwerpig gezwel, het welk twee duimen lang was bevond zich omtrent het midden van het rechter sleutelbeen. Onder den arm waren de klieren zeer opgezet, en langs de binnenzijde van den Arm boven den Elleboog, en het Handgewrigt wierd men nog verscheidene kleine Gezwelletjes gewaar, welke week bij het aanraken, door zagt en aanhoudend drukken en wrijven, plat wierden, maar zich ras weder verheften. Ik opende het groote Gezwel aan de Strot, er liep bijna 3 Oncen dunne iets geleijagtige, bleekgeele en vunzig stinkende etter uit, die zich golfswijze bij het hoesten en ademhaalen ontlastte. Dadelijk was 'er verligting op de borst, kunnende mijne Lijderes nu ruimer ademhaalen en spreeken. De wond slechts los bedekt hebbende, bleef de etterlozing voortduuren, en na eenige uuren vond ik de Lijderes merklijk opgeruimd, en nog veel Etter opgevende. Het Gezwel boven aan het sleutelbeen was bijna verdweenen, doch hetzelve drukkende, ontlastte zich ook nog Etter uit deze wond. Vervolgens de overige Gezwelletjes, welke vlak onder de huid zaten, geopend hebbende, was de Etter in deze, gelijk aan die der overige. Ik liet slechts koude stovingen van het *Decoct Cort.*

Sa-

Salic. alb. aanwenden, als ook inwendig h
zelve *Decoct* met *Lich. island.* met melk en fu
ker geven. Na eenige dagen waren de klein
Gezwelletjes geheel verdweenen en geneeze
uit de grootere fijperde nog eenig helder ge
wit vogt, 't welk na eenige dagen ook o
hield terwijl de wonden zich flooten. I
krachten herftelden zich fchielijk, en mij
Lijderes genoot vervolgens eene gewensch
gezondheid.

Vijfde Waarneeming.

Een jongen van 12 jaaren, bij welken de M
zelen den derden dag weder verdweenen, do
zich aan de koude lucht en regen te hebb
blootgefteld; kreeg 's avonds een hevige koo
met vliegende pijnen in zijne leden; den volg
den dag bepaalde zich de pijn in de rechter
de der borst. De pols zeer fterk en fnel v
dende, was eene ruime aderlaating aanfto
nodig. Het bloed was na een uur overd
met een dunne geel-witte korst. — Op
pijnlijke plaats werd eene warme ftoving
legd; vervolgens inwendig eene Emulfie
Salpeter gegeven zijnde, bedaarde den volg
den dag de pijn; 'er volgde in den morgenft
een fterk zweet met troebele pis, en gen

lijk ophoesten van taaije ſlijm. Op de borst en hals kwamen de Mazelen weder eenigzins ten voorſchijn; de koorts was minder, en den lijder genoot eenige uuren een gerute ſlaap. Tegen den avond verhefte zich de koorts weder, verzeld met vliegende pijnen in zijn rechter ſchouder en arm. Een damp bad van water en ſcherpe mostert wierd gebezigd, waarna de pijnen eenigzins bedaarden: des nagts, was hij zeer onrustig; en den daarop volgenden morgen was het ſchoudergewricht zeer gezwollen met weinig ontſteeking;- de pols ſnel, maar zwak en tusſchenpoozend; de ademhaaling moeilijk en zeer reutelend, en doorhoesten gaf hij gedurig groote ſtukken taaije zuivere ſlijm op. Het *Decoct Hord:* met *Oxym. Simpl.* en *Nitrum* wierd rijkelijk gebruikt. De Zweiling nam hand over hand toe, voornaamlijk in de Oxelklieren, waarop ik mostert pappen liet leggen. Den volgenden dag was de golving des etters duidelijk te voelen, en ik ſtelde dus voor dit Gezwel ten eerſten te laten openen. Dan de Wondarts weigerde de opening te doen, voorgevende dat de etter nog niet rijp genoeg was, en dezelve eerst met weekmaakende pappen tot rijpheid moest gebragt worden. De Lijder en deszelfs ouders ook tegen het openen zijnde, wierd dit

uitgesteld. Den volgenden dag was de Zwelling zeer verminderd, maar de stoffe gezakt naar den elleboog, welke zich daar als een zak vertoonde; en schoon de golving des etters maar al te voel en zichtbaar was, wierd dit Gezwel évenwel van den Wondarts al weder eene Zugt genoemd, en met verteerende middelen — volgens zijne taal — behandeld. Nu begon ook de hand sterk te zwellen; benaauwdheid op de borst met een snelle, kleine en tusschenpozende pols scheenen ieder oogenblik den dood te dreigen. Thans wilde men mijnen raad opvolgen en alles aan mij overlaten. Ik opende terstond het gezwel aan den elleboog, waaruit zich bij de 8. Oncen dunne geele etter met kaasachtige brokjes vermengd, in een tijd van 3 uuren ontlastte. De benauwdheid op de borst verminderde reeds den volgenden nagt, de Lijder sliep eenige uuren gerust en ontwaakte merkelijk verligt; ik vond de pols voller zonder tusschenpozingen, en de ademhaaling gemaklijk. Uit de wonde was nog veele stoffe uitgesijpert, en door zagt drukken volgden nog veele kaazige brokjes en geele dunne etter. De Zwelling onder de huid nu merkelijk minder en de etterzak geheel ontledigd zijnde, liet ik koude stovingen van het *Decoct. Salic. Alb.* met *Spir. Vini Camphor* en *Sal.*

Sal. Ammoniac. aanwenden, en den arm met een sluitend verband omvatten; de holtens slooten zich daar op schielijk, en de Lijder herstelde zonder eenig ongemak over te houden. — Inwendig nog eenige weeken de *Cort. Peruv.* met *Lich. Island* en de melk gebezigd hebbende, herstelden zich ook de krachten volkomen.

Aanmerking.

Hier hebben wij dan drie verschillende gevallen van Ettergezwellen na de Mazelen waargenomen. Wij zullen trachten derzelver ontstaan en aart eenigzins na te speuren.

Wij zagen dezelve uit eene soort van onvolkomene crisis voortkomen; zijnde eerst ontstaan, na dat de Mazelen waren ingeslagen. Welke is nu de bijzondere aart dezer stoffe? — Waar bleef zij? — Veranderde zij in etter?

Wij zijn 'er indedaad nog verre af den waaren aart der Mazelstoffe, even zo min als die der andere smetstoffen, genoegzaam te kunnen bepaalen. Al wat men ons hiervan zegt, zijn slechts gissingen. Want, overweegen wij de uitwerking van deze Mazelstoffe, zo vinden wij dezelve meestal van eenen zeer scherpen aart; immers alle ver-

ſchijnſelen der Mazelziekte dragen blijken van eene ſcherpe en prikkelende ſtof. Het Mazelſmet van buiten aangebragt, en door de abſorbeerende vaatjes op genomen, voornaamlijk op de luchtpijp, neus en oogen haare werking uitoeffenende, en vervolgens zich over het geheele lichaam verſpreidende, veroorzaakt ſomtijds de kwaadaardigſte verzweeringen zoo in den mond en neus als andere deelen, welke genoeg zaam de bijtende eigenſchap der Mazelſtoffe aantetoonen. Men kan dus de gevolgen opmaken welke ontſtaan moeten, wanneer deeze ſtoffe, 't zij door eene geſtoorde, of onvolkomen criſis terug gehouden, gedeeltelijk van de opzuigende vaatjes weder worde opgenomen, en met gezonde vogten vermengd, waar door deze mede ſcherp moeten worden, en alle toevallen vermeerderen; want, welke ook den aart deze ſcherpte zijn moge, zij werkt als een vreemde prikkel, verwekt dus krampachtige ſamentrekking der opſlurpende vaten en klieren, en dus ophoopingen en inſluitingen der Lympha zelve. Deze vaten en klieren eindelijk haare kracht verliezende, blijft de ſtoffe in dezelve opgeſlooten en 'er volgen Symptomatiſche kliergezwellen of terugwijking en uitſtorting in het Cel-

Celleweefzel, welk onder den naam der Lymphatische gezwellen voorkomen. De levenskracht dezer deelen verminderd zijnde, moeten gevolgelijk de vogten al meer en meer ontaarten, scherper worden en eindelijk de vaste deelen aantasten. Maar zulk eene ontaarte stoffe kunnen wij nooit voor een waare Etter houden, dewijl 'er alle eigenschappen van eene Plastische Lympha aan ontbreekt. — Zeer langzaam ondertusschen gaat deze stoffe tot verrotting over, en behoud haare eigenaartige vunzige, honigagtige lucht een langen tijd. Met het *Oleum Tart. p. d.* en warm water vermengd en geroerd, wordt ze een weinig taai. Zij verandert het met Lakmoes geverwd papier eenigzins rood.

Indien nu deze ontaarte Lympha in de bloedvaten wordt opgenomen, dan werkt ze ook hier, als een vreemde prikkel, 'er worden dus ligtelijk ontsteekingen voortgebragt, gelijk wij in de vijfde Waarneeming gezien hebben. Dan, hier kan deze stoffe niet lange vertoeven, de tegenwerking is te sterk, en dus wordt zij weldra langs alle de afscheidingswegen weder uit het bloed gedreven. Geschied dit nu langs de gewoone ontlastwegen, dan volgt ook ras de geneezing. Maar in de holten uitgestort en uit deze weder opgenomen en verder in de ont-

lastwegen gebragt wordende, verwektze ook hier nieuwe tegennatuurlijke prikkelingen, en dus vermeerderde of verminderde affcheidingen. Was nu deze Etter reeds bereidt in het bloed en wierd zij door de Klieren vervolgens afgefcheiden? Dit is niet waarfchijnlijk, maar wel, dat de verplaatzing van deze ftof in dit deel te vo-ren reeds gefchied was, en dat door de fterkere prikkeling der watervaten en klieren, geholpen door de uitwendige Middelen, de werking der Zieкteftof op de borst verminderd wierd. Immers volgde 'er fchielijk eene critifche affcheiding door het zweet, de Urin en het ophoesten van flijm, bijgevolg kan deze ftoffe geenzins alleen als een voortbrengfel der ontfteeking gehouden worden, maar voor een gemodificeerde Etter van de reeds te vooren ontaarte *Lympha*, en nu eerst meer gemodificeerd door de bijgekomen ontfteeking. Ook blijkt het uit haare eigenfchappen, dat dezelve zeer onderfcheiden is van den door eene waare ontfteeking voortgebragten Etter.

Herinneren wij ons de menigvuldige wijzigingen van den Etter, in gevallen, waar de gelegenheid gevende oorzaaken van buiten afkomftig zijn, welke als een vreemde prikkel niet flechts het geftel der watervaten, maar teffens die van het bloed tegennatuurlijk prikke-

kelen, en dus ontfteekingen voortbrengen, terwijl doch de levenskracht niet lange kan tegenwerken, maar weldra bezwijken moet: daar ontmoeten wij ook geen waaren Etter, maar hij is zeer verfchillende gemodificeerd, naar gelange de Levenskracht minder of meerder werkzaam is. Ik zal dan ook nog eenige Waarneemingen hier plaatzen, om te doen zien de verfcheidenheid der ziekten in het voortbrengen van bijzondere foorten van Etter.

Zesde Waarneeming.

Een fterke Boer van 24 jaaren, den gantfchen dag in de brandende Zonnefcijn gearbeid, en tegen den avond eenige uuren lang, bij een opgekomen zwaar onweder, onder een fterke regen en in ftinkend water, waar hij zijn Vlas uithaalde, geftaan hebbende, gevoelde reeds den volgenden dag eene ftramheid, zwaarte en vliegende pijnen in zijne leden; 's avonds volgde een zwaare koorts met benaauwdheid en fpanning omtrent den maag, neiging tot braaken, verzeld met een bittere fmaak; de buik van winden opgefpannen, met krimpingen zonder ftoelgang, nam hij, volgens Boeren gewoonte, een goede gift van Jalappe-wortel met Genever, waar na hij ver-

fcheiden ontlastingen en braakingen van geel-groene en dunne ftoffe kreeg. Alle Symptomata verergerden en reeds den 3^{den} dag daarna wierd de Lijder geelzugtig; de ademhaaling zeer moeilijk. In den rechter fchouder gevoelde hij een ftekende pijn, zich uitftrekkende langs den arm, terwijl de fchouder zeer begon te zwellen. Op aanraaden eener boerin werd het gezwel met goudglidzalf gefmeerd: de zwelling nam hand over hand toe, en bereikte in den tijd van 5 dagen de groote van een kinderhoofd, was week en golvende; evenwel hield men aan met fmeeren, en na eenige dagen verminderde het gezwel merkelijk; dan de benaauwdheid op de borst wierd allerhevigst, de koorts aanhoudende en hij hoestte veel geelgroene flijm op. Nu wierd ik tot hulp geroepen, en vond den Lijder ten uiterften benaauwd, de ademhaling reutelend, de pols zeer klein, rad en tusfchenpoozend; daarbij zijn geheel lighaam faffraangeel, en de pis bloedrood geverwd. Het gezwel aan de fchouder was flap en half ontledigd; aan den Elleboog ontdekte men eene andere zwelling, als eene half gevulde blaas; de buik was opgezet, de tong bruingeel beflagen en in 3 dagen was 'er geen ftoelgang geweest. Ik opende terftond de zak aan den Elleboog, waaruit bij de 6 oncen

geel-

geelgroene, ſmeerige en als rotte visch ſtinkende Etter uitliep, welke na eenige minuten iets lilagtig wierd. De wonde los bedekt hebbende, werd de toevloed van ſtof ſteeds aanmerkelijker. Klijsteeren van *Infus Flor. Chamomill.* met Azijn en Honing verſchaften ſpoedige ontlasting van zwart-bruine, dunne en zeer ſtinkende ſtoffen; vervolgens inwendig door *Fr. Tamarind* met *Serum Lactis* dezelve nog meer bevorderende, volgde 'er dadelijke verligting. Uit de wonde ſijperde nog bij aanhoudenheid een geelgroene dunne Etter. Het Gezwel aan de ſchouder verminderde wel ras, en hetzelve en den geheelen arm met koude ſtovingen van het *Decoct. Cort. Salic. alb.* en *Spirit. vin. Camphorat.* bedekt hebbende, ſlooten zich de holten, ook wierd de ſtoffe van dag tot dag helderer, en na 6 dagen deze ſijpering geheel ophoudende, was de Lijder door behulp der inwendige middelen als eerst van *Decoct. Graminis.* met *Oxym. Simpl.* en *Crem. Tart.* en vervolgens door de *Cort. Peruv.* met *Rheum.* in een korten tijd volkomen genezen.

Aanmerkingen.

Ook hier zagen wij dan een ſchielijke vorming van een Gezwel, verplaatzing der Ziekteſtoffe

 en

en het ontſtaan van een bijzonderen Etter. Wij willen deszelfs vorming en aart wat nader overwegen.

Indien men hier op de gelegenheid gevende oorzaaken acht geeft, dan ziet men, dat door den arbeid in de heete Zonneſchijn, ſterk zweeten, vervolgens verkoeling door den regen en ſtil ſtaan in bedorven water en lucht, gelijk bij de Vlasruide gebeurd, niet alleen de uitwaasſeming der huid terug gedreven, maar teffens de grootſte gelegenheid gegeven wierd, tot eene vermeerderde opſlurping van eene menigte rottende deeltjes, welke ten deele door de inädeming onmiddelijk door de Longvaatjes in 't bloed gebragt, de hevigſte uitwerkingen moesten voortbrengen, het welk blijkbaar was door de ſterke koorts enz.; en verder, dat ook vooraf de opſlurpende werking der huid door de hitte en arbeid vermeerderd was, en dat dus de vaten der huid van die ſchadelijke ſtoffe zoo veel meer overladen moesten worden. Ook zagen wij weldra hevige pijnen en krampen ontſtaan, welke het gevolg van ſterke prikkeling deezer deelen waren. De levenskracht op deze wijze aangedaan, tragtte met alle kracht tegen te werken, doch de afſcheidingen op alle wijze ver-

meer-

meerderd zijnde, moest ook de Gal affcheiding toeneemen en de Gal zelve mede ontaart worden; en daar deeze weder van de inzuigende vaten opgenomen wierd, de Geelzugt ontftaan. De natuur derhalve gedurig nieuwe toevloed van ontaarte vogten verkrijgende, zoude eindelijk bezweeken zijn, indien zij niet in tijds ware bijgeftaan door het ontlasten der afgefcheidene ftoffe, zo door door den ftoelgang als door de opening van den Etterzak.

Wij vonden de daarin bevatte ftoffe zeer ftinkende, als rotte visch. Een bewijs, dat het bederf reeds zijn vrije gang ging, dewijl de Levenskracht niet meer vermoogend was hetzelve tegen te gaan. Hier waren de watervaten en derzelver klieren opgevuld en uitgezet door de ontaarte *Lympha*, en daar zij haare kracht verlooren hadden, keerde de ftof terug, ftortte zich uit in het Celweefzel, en veroorzaakte de zwelling. — Deeze ftoffe was dan ook geen voortbrengfel van eene voorafgegaane ontfteeking, noch afkomftig onmiddelijk uit het bloed; maar zij was in de opflurpende vaten zelve dus veranderd en ontaart.

Bij deeze gelegenheid herinner ik mij nog eenige gevallen van gezwellen bij galachtige *Rheu-*

Rheumatismi, waar ik de ftoffe groengeel en zeer lilagtig bevonden heb, als ook van eenen bijzonderen ftank dier ftoffe, niettegenftaande de tegenwerking der Natuur fterk genoeg was, om de waare *Lympha* tot Etter te bereiden. Hoe wierdt nu deeze ftoffe zoo ftinkend? Heeft het Phosphorzuur hier de overhand? Ik neem niet op mij om dit te verklaren, maar zal flechts aanmerken dat bij Proeven met deeze ftoffe genomen, na dat zij eenige dagen geftaan had, eene fterke Phosphorzuure lucht ontftond, en het Lakmoespapier eenigzins rood geverwd wierd. De Chemifche Reagentien welke moeten dienen om dit nader te onderzoeken, waren mij toenmaals nog onbekend, en zedert heb ik hier geene gelegenheid gevonden van zodanigen Etter op deze wijze te kunnen onderzoeken.

Ik vind onder mijne Waarneemingen nog een bijzonder geval van een Ettergezwel bij eenen jichtigen Lijder, het welk na eene voorafgegaane beroerte en verlamming ontftond, en welkers oorzaak en aart derhalven mijns bedunkens opmerking verdiend.

Zevende Waarneeming.

Een doof en ftom, doch voor het overige ge-

zond

zond man, van 68 jaaren, kort en dik van lighaamsgeſtalte, gewoon aan ſterke voedſels, bij weinige beweeging, ſedert verſcheiden jaaren aan de jicht en zugtige beenen onderhevig, wierd in de maand October 1780. na eenige weeken te vooren met de Heupjigt geplaagt geweest te zijn, 's avonds in de guure en natte lucht eenigen tijd zich opgehouden hebbende, door eene beroerte overvallen, waarna de geheele rechterzijde verlamd werd. Na aanwending van eene maatige aderlaating, ſcherpe Klijſteeren en Veſicatorien op den rug, armen en beenen, herſtelde zich het gevoel en de beweeging in zijn rechter arm, maar zijn rechter been bleef gevoelloos en verlamd. Des Lijders lighaamsgeſtel, leefwijze en voorige ongemakken duiden genoeg den overvloed, taaiheid, en ſcherpheid zijner *Lympha* aan, begunſtigd door de Atonie der vaste deelen, dog wel voornaamlijk van de watervaten.

Na genoegzaame zuivering der eerſte wegen, nam ik mijn toevlugt tot prikkelende middelen, beſtaande uit *G. Guajac. Aethiops Antimon.* met *Extr. Aconiti* en *Decoct. Lign. Sassafr. Guajac. herb. Chamæpit.* &c. —— Eenige dagen daarna zeide mij de Lijder, dat hij krimpingen in zijn buik gevoelde, walging beſla-

ſlagen tong en bittere oprispingen had. Een drankje van *Tart. Tartaris.* ℥ʒ. *Tart. emet.* *gr. ij. Oxym. Simpl.* ℥*ij.* en *Aq. Fl. Chamomilli* ℥*vj.*, veroorzaakte door braking eene ontlasting van veel groengeele taaije ſlijm, en door ſtoelgang veele zwartbruine en zeer ſtinkende ſtoffe en taaije ſlijm. Na deeze ontlastingen werd de eetlust en ſtoelgang weder natuurlijk. De verlamde deelen en ruggegraad werden met *Spirit. Rorismarin. Spirit. Salis ammon. c. C.* en *Tinct. Cantharid.* gewreven, het gevoel en de beweeging herſtelden zich in den arm, maar het been bleef hetzelfde; ik beproefde na het wrijven de Electriciteit niet ſlechts door het trekken van vonken langs den ruggegraad en het been, maar ook met nu en dan kleine ſchokken toetebrengen. Na omtrent vier weeken hiermede voortgevaaren te hebben, kreeg mijn lijder eensklaps zijne oude Heupjigt weder; hij wilde nu geen wrijven noch electriſeren meer ondergaan, en was zeer moedeloos, doch hem beduidende, dat dit een goed teken was en ons hoop gaf tot herſtelling, liet hij toe op de pijnlijke plaats en langs het *Os Sacrum* een *Empl. Veſicat. perpet.* te leggen; dan de pijn nam al meer en meer toe, en de pleister ſes dagen gelegen hebbende, moest eindelijk afgenomen worden;

de

de pijn bleef aanhouden en ſtrekte zich tot aan de knie uit. Onder de knie ontdekte ik vervolgens een langwerpig gezwel, 't welk den Lijder bij het aanraken veel pijn veroorzaakte. Ik bedekte het zelve met een pleister van gelijke deelen *Empl. de Galban* en *Veſicator.* Deze pleister tien dagen lang 'er op gelegen hebbende, vond ik het gezwel iets weeker, dog tegelijk pijnelijk. Hem aanradende om hetzelve te openen, drong hij 'er zelf op aan in hoop van daar door genezen te worden. Bij de opening was ik verwonderd, dat ik bij het doorſnijden zoo veel moeite moest aanwenden wegen de taaiheid der deelen, terwijl ik zag dat het gezwel uit louter Celletjes beſtond, welke met eene taaie, geele en onlijdelijk ſtinkende etter op gevuld waren, die zich met geen ſpons liet afvaagen noch met de vingeren uitdrukken. Echter ſcheen de Lijder onder dit alles weinig pijn te gevoelen. De wonde eenige dagen met een *Unguent. digestiv.* verbonden zijnde, gaf weinig etter. Ik ſtak nu ſtukjes ſpons in dezelve, doortrokken met het *Decoct. C. Salic. alb.* en met eenige droppelen *Spirit. Sal. Ammon.*, en liet den ſpons hiermede dikwijls bevogtigen. Ook daar van ſcheen de

de Lijder weinig gevoel te hebben; na eenige dagen wierd de etter iets vloeibaarer, fcheidde zich ook in grooter hoeveelheid af, en na zeven dagen volgde eene goede ettering met verdeeling der Celletjes. Het gevoel wierd thans fterker; ik verminderde dus den *Spir. Sal. Ammon*; en nog vijf dagen daarmede aangehouden hebbende, was de wonde in een goede ftaat gebragt; de herftellende etter verfcheen, en de geneezing volgde in korten tijd. — Van dag tot dag zag ik nu het gevoel en de beweeging in het been, toenemen en de Lijder begon weder met behulp van een ftok te gaan. De verlamde deelen nog eenige weeken gewreven hebbende met *Spir. Sal. Ammon.* en *Sp. Rofmarin.* herftelde de beweeging volkomen, en de Lijder leefde nog 10 jaaren daarna, zonder eenig ander ongemak, dan zijn gewoone jigt.

Aanmerking.

Wij zien dan in deeze Waarneeming dat na de verplaatfing der jigtftoffe de Beroerte is gevolgd. De wijze van deeze verplaatzing laat zich zeker niet gemaklijk verklaren; wij zullen flechts de mooglijkheid derzelve nafpeuren.

Raadpleegen wij hierover de *Pathologifche Anato-*

Anatomie over den aart der Jigtſtoffe, dan leert ons deze, dat 'er een taai vogt van eene eigenaartige ſcherpte, bij zodanige Lijders gevonden wordt, omtrent de gewrichten, het welk ſomtijds zodanig ontaart is, dat het de hardheid van kalkaarde verkregen heeft. En ſcheikundige proeven leeren ons, dat dezelfde ſlijmerige ſtoffe met phosphor-zuur overladen is, waardoor dit vogt ſtremt en kalkachtig wordt.

Hoe kan nu een zodanig taai vogt zich naar de Harsſenen verplaatzen? — Overweegen wij de ſterke inzuigende kracht der abſorbeerende Vaatjes, waardoor zelfs de hardſte deelen van ons lighaam weder opgenoomen kunnen worden, dan wordt het ook waarſchijnlijk, dat hier eene opſlorping en verplaatzing mooglijk geweest zij.

Om het ontſtaan der Beroerte te verklaaren behoeft men de onmiddelijke verplaatzing der ziekteſtoffe naar de Harsſenen niet aan te neemen. Een gedeelte der Jigtſtoffe was doch reeds in ſtaat, door derzelver prikkeling op de watervaten, dezelve tot krampachtige beweegingen optewekken, en deze medegedeeld aan andere deelen, konden ligtelijk *congeſtiones* zoo wel der *Lympha* als van het *Bloed* doen ontſtaan, waardoor dan ook drukking op de

C Ze-

gezonden inhoud, ſteeds deze ongeſteldheid zonder behulp der konst. Dan hierop vertrouwende, achtte hij op 't laatst zijne ongemakken zeer weinig, en wierd in het najaar op nieuw ſterk met het podagra bezogt, waartegen hij niets dan een aftrekſel van Vlierbloemen gebruikte, en zijne gezwollen voet in roode baai wikkelde. Niet lange duurde het bezoek van dezen onaangenaamen gast, en den Lijder begaf zich wel ras weder aan zijn ſchrijf-arbeid, zich daarbij ſteeds van een warme ſtoof bedienende. Na zich eenige tijd wel bevonden te hebben, kreeg hij eensklaps zeer hevige en vliegende pijnen in het been, de rug en nek; eenige uuren laater ontſtond eene ſterke koorts, verzeld met hevige ſteekingen in de borst en ſchouder; van daar plaatſte zich de ſtof naar de keel, welken binnen korten tijd zoodanig aangedaan werd dat hij naauwlijks eenig vogt konde doorſlikken. Zijne gewoone middelen hier niet toereikend zijnde, wierd ik ter zijner hulp geroepen. Ik vond den pols zeer ſnel en hard, de oogen rood en uitpuilende, de ademhaaling moeilijk en piepend, den mond en keel bezet met een taaije glinsterende ſlijm, daarbij ijlde de Lijder zeer ſterk. Na het doen eener ruime aderlaating, het aanwenden van dampbaden, door de mond

op

op de aangedaane deelen, en het aanleggen eener weekmakende pap aan den hals, alsmede door het gebruik van prikkelende voetbaden, bedaarde de koorts tegen den morgen. Nu deed ik den Lijder mondſpoelingen gebruiken van *Infus. Flor. Chamomill. Sambuc. Oxym. Simpl.* en *Sal. Ammoniac*, benevens een *Decoct. Rad. Gramin. Altheæ* met *Oxym. Simpl.* en *Spirit. minder*: teffens wierd door klijsteeren de ſtoelgang bevorderd. De pis wierd nu zeer troebel, en eene zagte zweeting volgde, waarna de Lijder zich zeer verligt gevoelde, daarbij veel taaije ſlijm uit de keel ontlastte, welke reeds den 3den dag etterachtig wierd, ſmaakende zwavelachtig en zeer wrang. Drie dagen duurde deeze etterachtige ontlasting, waarna dezelve allengs verminderde, en in eene ruime uitwerping van natuurlijke ſlijm en ſpeekſel veranderd wierd, waarop de herſtelling ſpoedig volgde. ——

Den gantſchen winter door zich wel bevonden hebbende, ontſtond in 't voorjaar weder een hevige aanval van jicht in de ſchouder en nek, verzeld met een zwaare hoest, en opgeving van ziltige taaije ſlijm, waartegen de Lijder ſlechts een aftrekzel van Zoethout en Vlierbloemen gebruikte. Hierbij voegden zig nog ſlijmige

Aambijën, en een zeer lastige Herpetifche uitflag aan het Scrotum, die zig vervolgens ook over den nek en het agterhoofd verfpreidde; hier en daar ontftonden ook kleine huidzweertjes, en eindelijk een groot Negenoog, welk een zeer flijmigen dikken groenachtigen etter van zich gaf, en verfcheiden weeken lang open bleef, eer dezelve een goeden etter uitleverde, waarna in korten tijd de geneezing volgde. Nu bleef de Lijder een tijd lang van zijne Jicht bevrijd; echter kwamen in het najaar de rheumatieke ongemakken wederom te voorfchijn, waarbij zich de flijmige Aambijen en flijm graveel voegden; fomtijds ook met opfpanningen van winden in den bovenbuik, en voornaamlijk in de rechter zijde geplaagt wordende, liet ik hem de *Pulpa Tamarind.* met *Manna. Flor. Sulphur* en *Cryft. Tartari* gebruiken. Na ontlasting van veele zwarte, taaije en zeer ftinkende ftoffen, fchreef ik hem pillen voor uit *Sapo Antimon. G. Guajac. Merc. Dulc.* en *Extr. Millefol.* tot gewoonen drank nam hij een *Decoct.* van *Rad. Gram. Bardan.* en *Lign. Sasfafras* met kalkwater; waarna deze ongemakken allengs verminderden, en de Lijder gedurende een langen tijd volmaakt gezond bleef. Dan, na eene fterke

te verhitting en gemoeds-aandoeningen, bespeurde hij weder eene volheid, drukking en spanning in de *Præcordia*, met een bitteren en wrangen smaak, rommelingen en krimpingen in de darmen, traagen stoelgang, vervolgens vliegende pijnen in alle leden, rug en nek, met ongeregelde koortzen vergezeld. Op 't gebruik van een *Decoct. R. Gram.* en *Tarazac.* met *Oxym. Simpl.* en *Sal. Mir. Glaub.* en eene allengs vermeerderde gift van *Tartarus Emet.* wierd de ontlasting der stoffen in de eerste wegen naar boven en onderen bevorderd, waarop de koorts in eene geregelde anderen-daagsche veranderd werd. Met deze middelen voortvaarende, bevond zich de Lijder in de tusschen tijd zeer wel; dan met de 6de paroxysmus kreeg hij 's nagts hevige pijn in de heup, liesch en dije. Door aanwending van warme stovingen en dampbaden van water en mostert verminderde de pijn geenzins, doch bepaalde zich meer op ééne plaats van de dije, waaraan echter zwelling noch hitte te bespeuren was. De pijnelijke plaats met een scherpe mostertpap bedekt hebbende, ontstond 'er na 3 dagen een Gezwel, het welk schielijk in groote toenam, en dat tegelijk week en natuurlijk warm bleef; den Etter duidelijk bespeurende, wachtte ik ook niet lang met denzelven een

uittogt te geven, en 'er ontlastte zich een taaije, of liever, fmeerige, bleek geele Etter. Twee dagen lang bleef de uitvloeijing van denzelven aanhouden, waarna allengs een helder en iets lijmerig vogt volgde, en de wonde zich floot, flechts met een maatig fluitend verband geholpen. De koorts was intusfchen zeer gering, en kwam nog eenige maalen op haaren gewoonen tijd.

De Kina met *Flor. Sulphuris* eenige dagen gebruikt hebbende, bleef ook de koorts weg, en de Lijder bevond zich zeer wel. Eenige tijd daarna kreeg hij des nagts aan den anderen voet het podagra in eene heevige graad, doch 't welk niet lange aanhield. De Lijder loosde gedurende zeven dagen veele dikke en zeer ftinkende Pis, waarop de geneezing volgde, gebruikende hij nog eenige weeken pillen van *Sap. Antimonial. G. Guajac.* en *Extr. Stip. Dulcamar.* met in achtneeming van eene gepaste leefwijze.

Aanmerking.

In deze Waarneeming vinden wij dus weder veele modificatien der Jigtftoffe. Wij zagen hier duidelijk na eene onvolmaakte Crifis van het Podagra, de Cijnanche met uitwer-

werping van veel taaije en glinsterende slijm, en daarna die eener etterachtige stoffe, ontstaan. — Was dit nu geene waare verplaatzing der Jigtstoffe? — en langs welke wegen geschiede dezelve? zonder twijffel, is de nog verborgene Jigtstoffe aan de Voet door de opslorpende Aderen opgenomen, en in de Keelklieren gevoerd, waarop het eerst aangedaane deel schielijk van deszelfs prikkel bevrijd wierd; doch de stoffe niet rijp genoeg zijnde, om langs de andere wegen naar buiten gevoerd te kunnen worden, wierd dus van de opslorpende vaten weder opgenomen, en ten deele onder het bloed gevoert, waardoor de vaten tegennatuurlijk geprikkeld wordende, aangezet wierden, om er zich langs de afscheidingswegen van te bevrijden; gedeeltelijk zette zij zich in de Keelklieren, en deze niet minder hierdoor aangedaan, trachteden op allerleije wijzen zig van deze stoffe ten spoedigsten te ontlasten; 'er volgde dus eene menigte taaije en wrange slijm, en eindelijk eene etterachtige stoffe. Heeft hier nu eene Ontsteeking plaats gehad, waardoor dezen etter wierd voortgebragt? Dit is zeer waarschijnlijk, en schoon men in de keel dezelve niet ontdekken konde; zo kan zij evenwel dieper in de Bronchien haare zitplaats gehad hebben, vanwaar dan ook deze

Etter voortgekomen is. Gaan wij verder den loop dezer ziekte na, dan vinden wij teffens blijken genoeg van eene fcherpe en taaije *Lympha*, welke haare vaten en klieren prikkelende, een foort van ontfteeking in dezelve veroorzaakt heeft; dit blijkt immers ook uit den herpetifchen uitflag, uit de lang aanhoudende en gedurig weder komende Negenoogen, uit welke geen gezonde, maar flijmige etter ten voorfchijn kwam, fchoon zij door eene genoegzame graad van ontfteeking verzeld waren. Toen eerst, wanneer de ontfteeking gemaatigd was geworden, volgde de herftellende etter.

Wij zagen verder na voorafgegaane geregelde aanvallen der koorts eenklaps de hevige pijn in de heup, liesch en dije, egter zonder eenige zwelling noch vermeerderde warmte van deze deelen, gedurende de eerfte dagen ontftaan. Had hier eene verborgene ontfteeking plaats gehad, waar de Levenskracht flegts plaatflijk op de bloedvaten haare tegenwerking bepaalde, waardoor 'er vervolgens eene active ontfteeking, en door deze, weder de Etter is voortgebragt geworden? Eene active ontfteeking, d. i., waar eene algemeene uitoeffening der kragten van het Vaatgeftel plaats heeft, was doch hier niet wel aanteneemen; wij zagen

gen immers geene blijken van dezelve. De tegenwerking der bloedvaten was hier te zwak om eenen waaren herstellende Etter afteścheiden; 'er wierd dus aanstonds eene ophooping van eene ontaarde *Lympha en Serum* voortgebragt, en aan de watervaten en andere vaste deelen de behoorlijke kracht ontbreekende, moesten dus de vogten, hoe langs hoe meer ontaart worden. Proeven met deze stoffe genomen, toonden ook de onvolmaaktheid van dezen Etter genoegzaam aan. Zij veranderde met het proefmiddel *van Grasmeijer* in een soort van Geleij, die zig gedurende eenige dagen als draaden liet uitrekken. In warm water werd dezelve weinig of niet ontbonden, ook verwde zij het Lakmoes papier eenigsints rood. Na 7. dagen in een gesloten flesje gestaan te hebben, gaf zij eene sterke phosphorachtige lucht van zich; wierd meer ontbonden, en op den bodem vertoonden zich veele witte vlokken.

Bijna in geene ziekte ondervinden wij meer verplaatzingen en veranderingen dan in die, der Jigt. Doch letten wij op andere Slijm-Ziekten, als Catarrhi, Rheurmatismi enz. dan vinden wij dezelve niet zelden met passive ontsteekingen vergezeld, en daarom ook de ontlaste stoffe meenigmaalen, naar mate der

ont-

ontsteeking, min of meer Etterachtig. Ik had gelegenheid dit waarteneemen.

Negende Waarneeming.

Een arm, tenger dienst-meisje van 16 jaaren, de maandstonden nog niet gehad hebbende, welke bij een winkelier diende, en zich gedurig in eene vogtige Keuken en Kamer, moest ophouden, kreeg hevige vliegende pijnen in haare leden, met een sterke koorts vergezeld. Reeds den derden dag daarna begonnen de klieren in de Liesch op te zetten; en vervolgens ook de geheele dije, zonder merkelijke hitte of roodheid te zwellen. De bijgeroepen Heelmeester, oordeelde een pleister om de zwelling te verdrijven, noodzaaklijk; na drie dagen was dezelve merklijk geslonken, doch tegelijk was eene benauwdheid op de borst met reutelend Ademhaalen en ophoesten van eene geelachtige slijm ontstaan. Nu werd ik er bijgeroepen en vond, bij de opgenoemde toevallen, nog een zeer rasse kleine tusschenpoozende pols, en het Gezwel aan de dije slap en meer als de helft geslonken. Ik liet terstond eene scherpe Mostert pap op het geheele gezwel leggen, en inwendig een *Infusio flor. Arnic.* en *Sambuc.* met *Oxym. Simpl.*

en

en eenige greinen *Tart emet.* gebruiken. Den volgende dag was de Etterzak aan de dije reeds weder meer aangevuld, en de ademhaaling iets ruimer, doch tegelijk met ophoesten van veel taaije slijm verzeld. Ik stelde den Wondarts, de noodzakelijkheid om het Gezwel te openen voor; doch deze maakte veele zwaarigheid, wegens de onrijpheid enz. en wilde vooraf weekmaakende pappen aanwenden; doch op mijn aandringen opende hij het den volgende dag; Er ontlasteden zig omtrent 8 oncen groengeele, dunne, iets kleverige Etter, zonder eenigen stank; waarna de toevloed van vogten naar de wond vrij aanmerkelijk werd met dadelijke verlichting van alle toevallen. Ik liet thans de *Kina* in koude aftrekfels met *Sal. Ammoniac* in eene ruime hoeveelheid gebruiken. Na eenige dagen veranderde de kleur des Etters in een geelwitte; dog 'er ontlasteden zich nog veele vlies en kaasachtige stoffen. De wonde los bedekt en de dije met een welsluitend verband ondersteund zijnde, en te gelijk gewasschen wordende met *Spirit. Sal. Ammoniac* en *Sp. vin. Camphor.* wierd de stoffe van dag tot dag helderer, en als zuivere *Lympha* vaarna zich in tijd van 8 dagen de wonde sloot en de volkomene geneezing volgde.

Aan-

Aanmerkingen.

Hier zagen wij dus weder het ſchielijk ontſtaan van een Gezwel, eene ſpoedige verplaatzing der ziekteſtof, verzeld met haare gewone gevolgen, en een bijzondere ſoort van Etter.

Letten wij hier op de gelegenheid gevende oorzaaken, dan blijkt ten klaarsten, dat door een aanhoudend verblijf in eene vogtige Keuken en Kamer, eene menigte van ſchadelijke deelen opgenomen, en de vaste deelen verſlapt zijn geworden. Voegd men hier nog bij de op dien tijd heerſchende Rheumatique en Catarrhale geſteldheid der Lugt, dan vinden wij oorzaaken genoeg, om eene ontaarting der *Lympha*, aan te toonen, welke haare vaten tegennatuurlijk prikkelende, krampen en *Congeſtiones Lymphæ* voortbragt; de vaten daarenboven reeds zeer verſlapt zijnde, konden geen langen tegenſtand bieden; 'er volgde dus eindelijk terugwijking en uitſtortting der ziekte - ſtof in het Celweefzel; naderhand echter, werd door een nieuwen invloed der Levenskracht, een gedeelte dezer uitgeſtorte *Lympha* weder opgenomen, welke verder rond gevoerd, hier en daar krampen en pijnen en daaruit weder *Congeſtiones Lymphæ & Sanguinis* veroorzaakte; doch gedeeltelijk in de bloedſtroom terug ge-

bragt

bragt zijnde, volgden wel ras de sterkste tegenwerkingen, waarop dezelve eindelijk langs alle afscheidings-wegen naar buiten gevoerd werd, gelijk wij uit de troebele pis, sterk zweet en het ophoesten van veele Etterachtige stoffen, duidelijk zagen. Daar echter de verdere opneming dezer schadelijke stoffe in het bloed, met kracht, tegengehouden wierd, moest zij zich hier en daar opzamelen en eindelijk een uitstorting derzelve in deze reeds verstopte deelen volgen. Door de van buiten aangebragte prikkeling werd nu de toevloed der nog agtergebleven stoffe naar dit deel terug gelokt, waarop de zwelling der reeds uitgerekte deelen hersteld en de ontlasting dezer stoffe volbragt zijnde, weldra verligting der toevallen, en na het versterken der verslapte deelen, de geneezing volgde. Het blijkt dus dat dezen Etter geen voortbrengzel eener ontsteeking der bloedvaten kan zijn, maar eene in haare eigene vaten reeds ontaarde *Lympha*, welke nooit in een waaren Etter had kunnen veranderd worden, zelfs dan niet wanneer de Levenskracht verminderd was.

Proeven met deeze stoffe genomen schijnen dit ook duidelijk te bewijzen. Twee Oncen van den eersten Etter, in een gesloten fles,

fles, aan een maatigen graad van warmte blootgesteld, bleef 7 dagen onveranderd; hij gaf een slijmig zetsel, ook werd de oppervlakte, met een dun en rimpelig vliesje overdekt en het Lakmoes papier eenigzints van denzelve rood geverwd. Den 8ste dag begon zig eene muffe en zuure reuk te ontwikkelen die het oog prikkelde. Het zetsel was nu minder slijmig, doch eenigzints roomachtig; met het proefmiddel van *Grasmeijer* vermengd, ontstond een ligt stremzel, terwijl men op deszelf oppervlakte een dun en geelgroen water zag drijven. Eén Once van deze stoffe, twee dagen later ontlast, en dikker en geeler dan de eerste, bleef 6 dagen zonder verandering, den 7^{den} dag gaf zij een geelwit zetsel; met ontwikkeling eener zuure en muffe reuk, terwijl zij het Lakmoes papier eenigzins rood verwde. Na het te hebben omgeroerd, stremde het gedeeltelijk met het proefmiddel. Het dunne geele water er afgegoten en nog 6 dagen bewaard hebbende, scheidde 'er zich eene menigte roomachtige deeltjes, welke even als den besten Etter op den bodem van het glas gezien wierden, de stank wierd meer en meer rotachtig, en nu veranderde zij de kleur van het Lakmoes papier niet meer. Met

versch

nieuw bereid Kalkwater werd de verſche Etter-ſtoffe zeer ligt ontbonden, en verkreeg eene bleek-geele kleur, 'er zonderde zich na zij eenige uuren in eene geſloten fles geſtaan had, veele meelachtige ſtoffe af. Het vogt bleef groengeel en troebel; na eenige dagen wierd het helder, en van het zetſel afgegoten zijnde, bleven 'er eenige ſlijmige en kaasachtige deeltjes op het filtrum. Het zetſel ontbond zich gemaklijk in warm regen water, maakte hetzelve melkachtig, en plofte aanſtonds weder neder. De verſche Etter met kalkwater vermengd, bleef gedurende 20 dagen onveranderd zonder eenige reuk van zich te geven.

Tiende Waarneeming.

Eene Juffrouw van 25 jaaren, welke in hare jeugd altoos gezond was geweest, op haar 14de jaar de maandſtonden gemaklijk gekregen, en vervolgens altoos geregeld had gehad, wierd op haar 20ſte jaar door eene geregelde anderen-daagſche koorts aangetast, welke voor geene middelen wilde wijken. De maandſtonden bleven nu weg, waarna eerst een ſlijmerige, naderhand een melkachtige witte vloed volgde. Haar Geneesheer wendde tegen deze koorts, de Kina en andere bitte-

re middelen in allerlije vorm, voornaamlijk met wijn of brandewijn getrokken aan, met tusfchenvoeging van herhaalde fterke buikzuiverende Middelen. Dan de Lijderes bleef zwak, en de onderbuik opgezet. De Kina met Staalvijlzel werd hiertegen in ruime giften gebezigd, waarna deze vloed wel eenigzins verminderde, doch zij kreeg eene amborftigheid met ophoesten van taaije flijm vergezeld. De opzetting van den buik nam allengs toe, waartegen, dan eens fterke buikzuiverende middelen en aderlaten, dan weder Kina met Staalvijlzel &c. aangewendt wierden. De koorts kwam weder, en de witte vloed vermeerderde tevens. De voeten en de buik onder dit alles in dikte toenemende, werden 'er waterdrijvende middelen uit Loogzouten en zee ajuin, tusfchen beiden ook buikzuiverende middelen aan de Lijderes zonder eenige beterfchap toegediend. De zwakheid nam toe, en de Kina met Staalvijlzel wierdt op nieuws beproeft; de Lijderes bleef desniettegenftaande over het jaar in deze fukkelende toeftand, en de Geneesmiddelen moede zijnde, liet zij haare herftelling aan de natuur over; Eenigen tijd daarna in het huwelijk getreden zijnde, werd zij werkelijk beter. De maandftonden kwamen weder; zij wierd zwanger,

ver-

verlostte voorſpoedig, en had het genoegen haar kind zelf te kunnen zoogen. Dan dit genoegen duurde niet lang, dewijl haar kind na eenige weeken ſtierf. De met zog opgevulde borſten mogten uit vrees voor verzwakking niet verder gezogen worden, en het zog moest met eene opdrogende pleister verdreven worden. Na eenige weeken hiermede geſukkeld te hebben, verdween eindelijk het zog: dan niet lang daarna ontſtonden vliegende pijnen in de leden en rug, met ongeregelde koortzen en benaauwdheid op de borst; een ſterke melkachtige ontlasting uit de baarmoeder, verminderde deze ongemakken veel. Dan haare Arts bevreesd voor eene al te groote verzwakking, ging deze ontlasting met Kina, Staal en andere teſamentrekkende middelen, zoo in- als uitwendig toegediend, tegen, waarop dan ook deze ontlasting verminderde; doch niet lang daarna vertoonden zich op nieuw de voorige toevallen, hierbij kwamen nu flaauwtens, hartkloppingen, zwelling der voeten en eene hectiſche koorts. In dezen ſtaat vond ik haar bij mijn eerste bezoek.

Haare voorige en tegenwoordige toeſtand overwegende, kwam het mij voor, dat door het aanwenden der zoogenaamde verſterkende

middelen, en wel voornaamlijk door de uitwendige, als Rookingen enz. de loop welke de natuur zich gebaand had, verhinderd was, de eerfte aanwijzing derhalven, welke hier in aanmerking kwam, was, deze loop te herftellen.

Ten dien einde liet ik dampbaden uit aftrekfels van *Herb. Abfynth. Rutæ*, en *Flor. Arnic.* beftaande, aanwenden, waarbij eene kleine hoeveelheid, *Spir. Salis ammon. c. C.* gevoegd wierd, en te gelijk inwendig van een drankje uit *Extract. Marub. alb. Card. bened. aā* ℥ß. *Tart. emet. gr. ij. Syr. C. Aurant* ℥j. *Aq. Menth. pip. Aq. Flor. Chamomill.* en *Spir. Minder. aā* ℥ij. alle 2 uuren één lepel vol gebruiken. Het ophoesten van flijm wierd nu gemakkelijker, en na verloop van 3 weeken herftelde zich de witte Vloed, zijnde eerst een geel-witte flijm, welke allengs vloeibaarer wierd. De benaauwdheid op de borst, de opgezetheid van den buik, en de zwelling der voeten verminderden nu aanmerkelijk. Mijn oogmerk tot dus verre bereikt hebbende, bleef mij nog over de verzwakte deelen te verfterken, waartoe de koude aftrekfels van een *Decoct. C. peruv.* met *Aq. Calc.*, zoo in- als uitwendig toegediend, de beste uitwerkingen deeden; vermin-

minderende hierdoor niet alleen de witte vloed, maar de krachten namen tevens toe. Schoon de buik nog eenigzins opgezet en hard op het aanraaken bleef. Op mijn raad deed de Lijderes veel beweging in de vrije lucht. Op een tijd in haaren tuin wandelende en zich voor over bukkende, gevoelde zij eensklaps persfingen niet ongelijk aan de Barensweën ontſtaan, welke door eene ſterke ontlasting van een bleekgeele, maatig dunne en zeer ſtinkende ſtoffe uit de baarmoeder gevolgd wierden. De Lijderes wierd door de hevigheid dezer ontlasting en door het invallen van haaren buik dikwijls flaauw; doch na dezelve met eenen breeden band omzwagteld en met koude omſlagen van Azijn en *Spir. vin. Camphorat.* bevogtigd en te gelijk inwendig verſterkende middelen toegediend te hebben, werd dit ongemak binnen korten tijd tegengegaan; nog eenige dagen ſijpelde uit de baarmoeder eene bleekgeele dunne doch weinig ſtinkende ſtoffe, welke van tijd tot tijd verminderde, waarna de buik haare natuurlijke gedaante weder kreeg, en de Lijderes zich zeer wel bevond. Ik liet egter nog eenige weeken met het gebruik van koude aftrekſels van *C. peruv.* met *Aq. Calc.* aanhouden.

Twee maanden daarna kwamen de maandſtonden weder, welke ook gedurende 6. maan-

den maatig en geregeld waren, wanneer de Lijderes Zwanger werd, gezond bleef en zeer voorſpoedig verlostte, terwijl zij het genoegen had, haar kind 8 maanden lang zonder eenige hinder zelfs te kunnen zogen: maar nu begon het zog merkelijk te verminderen; waarop mislijkheid, wanſmaak en opgezetheid van den buik volgden, alle welke toevallen als zo veele tekenen van zwangerſchap zo van de Lijderes als van haare Vriendinnen aangemerkt wierden; na eenige maanden egter verſcheenen de maanſtonden weder, doch de buik bleef even dik, terwijl de eetlust en ſtoelgang natuurlijk waren. Dan dit alles wierd van de Vroedvrouw voor volbloedigheid gehouden en buiten mijn weeten, eene ruime aderlating in het werk geſteld. Desniettegenſtaande kwamen de maandſtonden ſterker weder, waarbij zich nog benauwdheid op de borst, hoest en zwelling der voeten voegden, en de buik al meer en meer in dikte toenam, welke dikte zich voornamelijk naar de linkerzijde ſcheen te bepaalen, daarbij was de navel ingetrokken, en de borſten waren zeer ſlap: begerig om door onderſlaan dit geval naauwkeuriger te onderzoeken werd mij dit geweigerd, 't geen egter aan de Vroedvrouw toegeſtaan werd, die daar op verzekerde, dat de Zwangerſchap reeds in de 6de. maand

ge-

gevorderd was. Schoon ik voor mij aan een en ander zeer twijfelde, ook bleef de Lijderes te vergeefsch op andere tekens als bewegingen van het kind enz. die het gezegde der Vrouw moesten bevestigen, hoopen.

Eenigen tijd hierna ontſtond eene hevige bloedvloeijing uit de Baarmoeder welke met pijn vergezeld was. De Vroedvrouw begreep nu dat de verlosſing op handen was, en verzekerde reeds het hoofd van het Kind te kunnen voelen. Dan hierin werd hare verwagting te leur geſteld, integendeel nam de ſtorting hand over hand toe; welke daarenboven nog door zwaare flauwtens gevolgd werd. Thans mijne hulp ingeroepen zijnde, vond ik den mond der baarmoeder in zijne natuurlijke geſteldheid, doch in plaats van een Kind, trof ik veel geronnen bloed en ſlijmbrokken in de ſcheede aan, evenwel hield de Vroedvrouw nog ſtaande dat zij het hoofd van het kind gevoeld had, en dat 'er reeds verſcheiden ſtukken en brokken van het verteerde kind ontlast waren; doch 't welk bij nauwkeurig onderzoek niets anders dan geronnen bloed en ſlijm bleek te zijn. Ik was nu genoegzaam overtuigd van het beſtaan eener *Pthyſionia Uteri*, en richtte mijne geneeswijze voornamenlijk daarheen om de verſlapte deelen tot meerdere werkzaamheid aan te zetten,

en de nog opgesloten stoffe uit te drijven; ten dien einde schreef ik pillen voor uit *G. Galbani - Hederæ arbor. aā dr. ij. Extr. Aloës aq. dr. ß. Calomel. gr. xxiv. Tinct. Succin. q ſ tot pillen van 4 grein*, hiervan liet ik 'er 4 maalen daags 5 gebruiken; teffens werd de buik met een *Linim.* bestaande uit *Camphor. dr. iß. ol. olivar. dr. vj. Petrol. dr. ij.* en *Spir. Sal. ammon. dr. iij.* vlijtig gesmeerd, te gelijk liet ik haar eene flenelle Matras met *Hb. Absynth. Hb. Rutæ. Flor. Lavendul.* gevuld, en met *Spir. Vin. Camphorat.* en *Spir. Minder.* bevogtigd op den buik dragen. Hierna vermeerderde de ontlasting van eene geelgroene en taaije slijm uit de baarmoeder; ook werd met de pis welke door haren reuk den aart der gebruikte middelen aantoonde, nog eene groote hoeveelheid slijm naar buiten gebragt. Eenigen tijd hier na begon de kleur der slijm te veranderen welke nu bleekgeel en dunner werd, de buik slonk nu; eetlust en stoelgang wierden natuurlijk, en de krachten namen toe. Ik liet nu het gebruik van de *Calomel* agter, doch gaf in deszelfs plaats het *Extr. C. peruv.* met *Flor. Sal. ammon. mart.* en eenige weeken hiermede aangehouden hebbende, kreeg de buik derzelver natuurlijke gedaante weder. De wrijvingen wierden nu agter gelaten, en slechts de Matras gedragen. De melk-

melkachtige vloed hield thans geheel op, en de krachten herstelden zich, ook kwamen kort daarna de maandstonden te rug, welke vervolgens zeer geregeld waren, waarop eene gemakkelijke Zwangerschap en voorspoedige verlossing van een gezond Kind volgde.

Aanmerking.

Ook in dit geval vinden wij veele Modificatien, welke onze overweging overwaardig zijn; dan om niet te veel uitteweiden, zal ik hier slechts eenige aanmerkingen bijvoegen.

Wanneer wij onzen aandagt op den oorsprong dezer ziekte vestigen, dan zien wij ten klaarsten, dat de terug gedrevene ziektestoffe, welke zich niet alleen in de eerste wegen, maar ook in de tweede en volgende ophield, niet door enkele braak- en purgeermiddelen ontlast, en terstond daarop de aangedaane Zenuwen door Kina en staal in haare vorige gesteldheid gebragt konden worden, maar dat daardoor veeleer de poogingen der natuur tegengegaan wierden, om dezelve langs de geschikste wegen naar buiten te voeren. Wij zagen derhalven deze stoffe van tijd tot tijd aangroeijen, en zich eindelijk eenen uitgang langs de baarmoeder baanen, dan hierin tegengegaan wordende, moesten noodwendig

nadelige gevolgen ontſtaan; welke echter na dat de krachten zich allengs herſteld hadden, en de weg welke de natuur tot ontlasting der ſtoffe gekozen had geopend was, dadelijk geſtuit werden. — Wij zagen verder de uitwerkſels van een door aandoening veranderd, en teruggeweeken zog, doch ook te gelijk de heilzaame poogingen der Natuur, om dit ontaart vogt langs den gewoonen weg, de baarmoeder, te ontlasten. Dan daar zij ook hier in belet werd, ontſtonden weldra de voorige ongemakken welke echter zodra de ontlasting herſteld was, ſpoedig verminderden. —

Men wil thans de verplaatzingen zo wel van het zog als die der overige ziekteſtoffen geheel verwerpen, en de daarvan af te leidene gevolgen alleen aan de Ziekelijke werkingen der Zenuwen toeſchrijven. Gaarne ſtem ik toe, dat het gezonde Zog van de inzuigende vaatjes weder opgenomen, en met de overige *Lympha* weder geasſimileerd kan worden, zonder dat daar uit eenige nadelige gevolgen ontſtaan, gelijk de daaglijkſche ondervinding ons leert; dan geheel anders is het met een door aamdoeningen verandert en ontaart zog geſteld. Zodanig zog werkt reeds in de watervaten en derzelver klieren als een vreemde prikkel, verwekt in dezelve krampen, waaruit ophoopingen, verſtopping, zwelling enz.; ont-

ontstaan moeten. Vervolgens onder het bloed gebragt, ziet men weldra de hevigste prikkelingen, tegenwerkingen en weder affcheidingen ontstaan; maar deze affcheidingen geschieden juist niet altoos langs de gewoone wegen; somtijds vinden wij hetzelve in de inwendige holten of in het celweefzel uitgestort, gelijk dit niet zelden in dat der vrouwlijke teeldeelen waargenomen wordt. Wanneer nu deze afgescheidene stoffe langs deze deelen naar buiten gevoerdt wordt, dan noemt men dezelve veelal eene *witte vloed*, en niet zelden zien wij, dat, na deze ontlasting, de te vooren plaats hebbende toevallen ophouden. —— Wanneer integendeel deze vloed te vroegtijdig opgestopt wordt, zijn benaauwdheden en slijmhoest niet zelden het gevolg. Een gedeelte dezer stoffe wordt als dan van de inzuigende vaatjes weder opgenomen, en waar zij zich plaatst, veroorzaakt zij tegennatuurlijke prikkelingen; waarvan het gevolg zijn krampen, ophoopingen, of wel uitstorting van dezelve.

De voorbeelden zijn immers niet zeldzaam, waar bij men naar het ophouden van deze soort van witte vloed, benaauwdheid en slijmhoest waargenomen heeft, en daarentegen na het ontstaan eener witte vloed de borstziekten heeft zien verminderen, Men vind dit onder anderen reeds van *Ballonius* opgetekent in zijne

ne *Epid. & Ephemer. L. I. p.* 53. „ *Chirurgi „ Uxori Tusſis valida & diuturna expectorabat „ & facili. Tum tusſis fuit ſicca, verebantur ne „ ſuppresſione materiæ aliquid alienius contingeret. „ Tandem, ac ſi ab albis moleſtercitur, ſinus pu- „ doris aqua madet, & transmittitur ea materia „ a pulmonibus ad pudenda.*" *Mark* verhaalt (Abh. v. d. Schwindſucht ſ. 88. g.) een geval van eene Dame, bij welke de witte vloed na het gebruik van mineraale wateren weg bleef, waarop een hardnekkige catarrhale hoest ontſtond, welke eene Longteering en eindelijk de dood ten gevolge had, en maakt hierbij deze aanmerking. „ Es ist wahr, wenn „ nur eine auſserordentliche Erſchlaffung der „ feſten Theile, ſo wohl des ganzen körpers „ als der Muttertheile die Urſache des weis- „ ſen Fluſses ist, ſo hebet man dieſes Uebel „ durch ſolche mittel, welche die erſchlaften „ festen Theile ſtärken; ſolche ſind die ſtär- „ kende mittel ueberhaupt und die ſtahlwaſser- „ ins beſonder: da dieſer aber oft von einer „ Scharfe ihrer Art, die ſich auf die Mutter- „ theile geworfen, begleitet ist, und der „ körper derjenigen, die daran leiden, durch- „ gängig mit ſchleimigten, zähen und ſchar- „ fen ſäften angefüllet ist, ſo ist es nicht ge- „ nug den festen Theilen ihre ſtärke wieder „ zu verſchaffen, ſondern man muſs alsdan

„ erst

„ erst sich derjenigen mittel bedienen, die „ den Schleim im Blute (?) Zertheilen, sei- „ ne wässerige Beschaffenheit und schärfe „ verbessern, bevor man ausdrokenende zu- „ sammenziehende mittel anwendet." — Bij *Lieutaud* (*Hist. Anatom. med. a Portal Vol. II. Obs.* 41.) vinden wij „ *Mulier vix quin-* „ *tum lustrum emensa fluore albo, doloribus ab-* „ *domine & costis stipato laborabat. Vires defi-* „ *ciebant & ardore urinæ quærebatur, cum in-* „ *signi vomitu, qui notissimis remediis impugnatur.* „ *Interea paucior fit fluor albus & sensim pluries* „ *definit. Hanc sufflammationem presso pede se-* „ *quitur tussis cum sputo pituitoso, dein cruento* „ *ac demum purulento. Accedunt febris lenta et* „ *tabes, quæ brevi ægram ad libitinæ rationem* „ *ducunt. Plus æquo tumebant intestina tenuia* „ *& constricta occurrebant crassa. Mesente-* „ *rium obstructum deprehenditur. Reperiuntur* „ *in latere sinistro binæ glandulæ bronchiorum* „ *nucem æquantes, materiam sebaccam continen-* „ *tes. Pulmones erant passim exulcerati & sa-* „ *niosi & tuberculis scatentes.*" (*Raulin*) — En *Weikard* (Med. Fragmenten und Errinner. s. 121.) heeft bij eenige Vrouwen, na het terugblijven van de witte vloed eene kwijling. Somtijds ook eene ontlasting van witte slijm door den stoelgang waargenomen.

Vraagt

Vraagt men nu langs welke wegen deze verplaatzing geschied is? Dan kunnen wij geene andere dan die der watervaten plaats geven, schoon dan nog de zwarigheid overig blijft, om te bewijzen, hoe dit geschieden kan, zonder dat deze stoffe verders onder het bloed gebragt word? *Blizard* tragt ons dit op de volgende wijze te verklaren. „ Die absorbirende Gefäsfe sind in der that „ die Ausführungs - werkzeuge aller festen „ und flüssiger Theile unsers Körpers, nur „ diejenigen Organen ausgenommen, die „ wirkliche Ausgänge haben, ja zuweilen „ kommen sie auch selbst diesen zu Hülfe. „ Ihre Wirkung wird daher durch die Quantitæt der secernirenden Masse geleitet und „ bestimmt. Wenn daher der gemeinschaft- „ liche der Galle gewidmete Ausleerungs- „ gang verstopft ist, so kommen die einsau- „ genden Gefäsfe offenbar dem Ausführungs „ sijstem der Leber, durch Aufnahme der „ Galle, zu Hülfe, und wenden dadurch „ einen Theil der Gefahr ab, welche sonst „ daher zu befürchten wäre. Diese ins Blüt „ zurükgeführte Galle wird alsdan durch „ manche Absonderungsgefäsfe aus dem „ Körper herausgeschaft.

„ Auf eben dieser Art werde oft ein an-

„ sehn-

„ fehrlicher Theil des Harns in der Ischu-
„ rie absorbirt, und in verscheidenen Arten
„ der Wassersucht und manchen andern
„ krankheiten durch gleiche Beijhülfe der
„ Natur die nachtheiligen Folgen abgewen
„ det, Heilung und Genesung bewirkt. —
„ Die Natur hat auf eine vortrefliche und
„ wohlthätige Art dafür gesorgt, dass keine
„ sort von Materie oder von Säften gerade-
„ zu und unmittelbar ins Blut und in die
„ Blutgefäsfe dringen könne, ohne durch die
„ absorbirenden Gefäsfe, geprüft, geleitet,
„ gleichsam abgewogen, und mit der Feuch-
„ tigkeit dieser Kwäle vermischt zu seijn.
„ Hierdurch wird in einem gewissen Grade
„ ihre Natur verändert, ehe sie in die Blut-
„ masse kommen. Daher rührt es, dass al-
„ lerlei Dinge, ob sie, gleich ihrer natur
„ nach, milde und unschädlich scheinen, wenn
„ sie unmittelbaar in die Blutmasse gebracht
„ worden sind, die unerwartteften, sonder-
„ barsten und oft tödtliche Wirkungen her-
„ vorbringen." (*W. Cruikshanks Geschichte und Beschr. der Saugadern des Menschl. Körp. 2. B. mit Anmerk. und Zusätsen verm. v. Dr. C. Fr. Ludwig.*)

En het is ook op deze wijze dat men de we-

wederopneming van het reeds afgefcheiden Zog verklaren moet.

Eindelijk zagen wij in dit geval na de ontlasting van eene groote hoeveelheid melkachtige en flijmachtige ftoffe, een foort van etter ontftaan, waarvan men noch de wijze waarop zij voortgebragt werd, noch de plaats waar zij zich opgehouden heeft, gemaklijk verklaren kan. Had hier in de teeldeelen of elders, te vooren eene verborgene Ontfteeking plaats gehad? Dit is niet waarfchijnlijk; ook hebben wij geene verfchijnzelen befpeurd, welke dit moesten aantoonen, en kunnen dus vast ftellen, dat het geen waare Ontfteekingsetter, maar eene gemodificeerde *Lympha* en *Serum*, welke ftilftaande en van hare levenskragt berooft, zeer gefchikt tot eene verdere chemifche Ontbinding was. Wij vinden dergelijke voorbeelden bij *Morgagni*, *Lieutaud enz.* waar eene foortgelijke etter in de vrouwlijke teeldeelen waargenomen wierd; niet zelden ontmoeten wij ook in de buikwaterzucht, eene dergelijke ftoffe, of zien het afgetapte water een zodanig zetfel vormen, 't welk veele gelijkheid met den etter heeft. Men vind in *Starke 's Archiv der Geburtshülfe* 4. B. 3. St. van *Prof. Siebold*,

bold, *den jongen*, eene waarneeming van eene Waterzucht bij eene Zwangere Vrouw, waar het afgetapte water een zetfel maakte, 't welk met Grasmeijers proefmiddel een Gelei opleverde, in allen opzigten gelijk aan die, welke men in den besten Etter waarneemt, en waar over de *Hr. Siebold* deeze aanmerking maakt:
„ Nach Grasmeijer foll nur das Eiter feijn,
„ was mit Alcali fixo die im Verfuche erhal-
„ tene (18. c.) Gallerte ausmacht. Nach
„ andern (*Wedekind*) ift die *generatio puris*
„ *absque imflammatione* der Aeltern eine Pa-
„ thologifche Potze! Soll die Menge diefer
„ Materie die Folge andaurender fogenannten
„ chronifchen Entzündung feijn? Nach *We-*
„ *dekind* ift chronifche Entzündung abermals
„ eine Potze! fondern nur eine Kette fortlau-
„ fender und fich jedesmal beeindigender acu-
„ ten Entzündungen — Zumal am Darm-
„ kanal. Oder fängt nach jeder Abzapfung
„ die Reihe diefer an einander fortlaufenden
„ acuten Entzündungen von neuem an? Das
„ anzunehmen, wo find die Beweisf-und be-
„ wahr-fcheinlichen Gründe? Alfo eine aber-
„ mahlige Potze! Seine Gründe find fcharf-
„ finnig. Was würde im gegenwärtigen
„ Falle vor eine Entzündung da feijn müsfen,
„ von welcher ungeheuren grosfen Umfange?

„ Und das ohne alle — ohne die geringste
„ Aeusserung von entzündlichem Schmerz?
„ Und für einem einzigen Fleck wäre den-
„ noch die Absonderung und Anhäufung ei-
„ ner solchen Feuchtigkeit in zo kurzer Zeit
„ wahrlich viel!

„ *Mezler* secirte eine Frau, die eine dieser
„ Feuchtigkeit im Leibe hatte, und fand nicht
„ die geringste Spur von Entzündung beij sei-
„ ner Bespieglung dieser Krankheit in der Lei-
„ che? Hier kommen wir wohl auf dem
„ Scheideweg, und eine Partheij muss verlie-
„ ren; entweder giebt es Eiter ohne Entzün-
„ dung, oder das, was *D. Grasmeyer* für Eiter
„ hält ist nicht Eiter." Hier maakt *Prof. Starke* deeze aanmerking. „ Beij diesem Strei-
„ te ist wohl zu unterscheiden, unter dem
„ was wirklich Eiter ist, was wie Eiter aus-
„ sieht und doch nicht ist, und was nicht wie
„ Eiter sieht, sondern nur molkicht ist, oder
„ eine ähnliche Beschaffenheit hat. Sollte
„ wohl von lezteren *Wedekind*, *Grasmeyer*
„ und *Mezler* gesprochen haben? — Soll
„ wahrer Eiter erzeugt werden, so ist noth-
„ wendig eine bestimmte Vermehrung des
„ Wärmestofs, als das erste und gröste Hülfs-
„ mittel der Entzündung, erforderlich. Ich
„ glaube also, dass nie ein reiner Eiter ohne

„ Ent-

„ Entzündung entsteht, das übrige ist eine „ feine chemische Mischung, Zersetzung und „ Zusammensetzung der Natur." Dit stem ik volkomen toe, dat tot de voortbrenging van een waaren herstellenden Etter eene vermeerderde levenskracht en dus ook een hoogere graad van warmtestof nodig is. Maar wat naam zullen wij aan zodanige stof geven, die, gelijk in mijne waarneming, de waare gedaante van Etter heeft, en met het Proefmiddel van *Grasmeijer* de proef houdt? Kan eene veranderde uitgestorte *Lympha* en *Serum* aan zich zelve overgelaten en van den invloed der levenskracht beroofd, niet eindelijk tot een zuure — of, volgends de stelling van eenen nieuwen naamloozen Schrijver (Ueber die Faulniss lebender und todter thierischer Körper &c. Hildburghausen 1795.), het phosphorzuur de overhand nemen, allengs verbranden en tot de rotting overgaan? Geschiedt dit niet ook bij den besten Etter, wanneer hij aan zich zelven overgelaten en van den invloed der levenskracht beroofd wordt; neemt niet ook alsdan de verbranding des phosphors en dus ook de verrotting de overhand? — Wij vinden ja meermaalen de ingesloten vogten zodanig tot bederf overgegaan, dat men aan

deeze ſtelling bijna niet twijfelen kan. Ik zal van dien aart nog ééne Waarneming hier plaatſen.

Elfde Waarneeming.

Een Heer uit deeze Stad (Campen) een reis in Holland langs de zeekust, in de maand Augustus, eenige uuren te voet doende en zich zeer verhit hebbende wierd door een opgekomen ſterken regen en wind doornat en koud, en moest in dien ſtaat nog eenige uuren in een open ſchuit zitten. Eenige dagen daarna kreeg hij eene zwaare verkoudheid, welke eenige weeken aanhield, waarna hij zich weder wel bevond. Eenige maanden na zijne te huis komst beſpeurde hij in 't onderlijf eene doffe pijn, welke hij meende van wormen te ontſtaan, en waar tegen hij eenige huismiddelen gebruikte. Dan deeze pijn hield aan met vermindering der krachten en de Lijder vermagerde zeer. Allengs verſpreidde zich de doffe pijn naar beneden, tot aan het ſchaambeen en rechter liesch, waar zich eindelijk eenige dikte vertoonde, welke de Lijder voor een breuk hield. In deezen ſtaat verbleef hij tot in de maand Maart

daar

daar aan volgende, wanneer zijn rechter been allengs doof en onbruikbaar wierd, even als of het verlamd was; hier bij voegde zich nu eene anderendaagfche koorts met groote zwakheid en flauwtens bij ieder aanval, en na deeze volgden vliegende pijnen in alle zijne leden. De koortskoude hield eenige uuren aan, waarop de hitte en vervolgens een kwalijk riekend zweet en troebele ftinkende urin volgde, die, kort daarna gezakt zijnde, een dik en geelrood zetfel maakte. Nu eerst wierd ik tot hulp geroepen. Ik vond den Lijder ten uiterften zwak en vermagerd, met eene vaale kleur, geelagtige oogen, de tong met eene geele korst bedekt, den adem zeer ftinkende, de pols zeer klein en tusfchenpoozende, den buik week, maar eenigzins opgezet met rommelingen van winden, welke ontlast wordende ijsfelijk ftonken. Boven de *Crifta ilei* vond ik eenige verhevenheid, die echter week en vlak was, in 't bevoelen iets pijnlijk, zich uitftrekkende tot in de liesch, en, op deeze zagt drukkende, befpeurde de lijder eene bevende beweging en een bijzonder gevoel van pijn langs den buik en wierd terftond flauw. Het been was zeer vermagerd en bijna onbeweeglijk. Deeze toevallen overweegende, bleek mij uit alles, dat 'er hier

eene vergaderde ontaarte ſtoffe plaats had, en vermoedlijk door derzelver gedeeltelijke weder inzuiging in de watervaten en verdere overgang in den bloedſtroom, de koortſen, verzwakking enz. afkomſtig waren; dat 'er wel een gedeelte der opgenomen ſtoffen weder afgeſcheiden en naar buiten gevoerd werd; maar deeze natuurpoogingen te onvoldoende zijnde, en voor de bezwijking der natuur vreezende, was dus mijne eerste zorg de ſtoffe in haare vergaderplaats meer en meer te bepaalen, ten einde zo ſpoedig mogelijk dezelve aldaar te doen ontlasten. Scherpe pappen van Mostert en *Sal Ammoniac* wierden ten dien einde opgelegd, en inwendig de Kina met rooden wijn gegeven. Het gezwel verbleef zich geenzins; ik lag 'er nu het *Empl. reſolv. Schmuckeri* en *Empl. Veſicator.* op; en dit 6 dagen gelegen hebbende, beſpeurde ik eenige golving en ſtelde den Lijder voor de noodzaaklijkheid van de ſpoedige opening van dit gezwel, welke nu ook zelve daarna verlangde; dan de bijgeroepen Heelmeester maakte veele zwaarigheid om dit te doen, betuigde geenen etter daar in te kunnen ontdekken en wilde vooreerst met weekmaakende pappen den etter tot rijpheid brengen. Met veele moeite hield ik dit tegen; Ik moest

even-

evenwel toeſtaan dat 'er nog vooraf een pleister opgelégd werd: dan meer en meer ſlonk het gezwel en de Heelmeester meende reeds de ſtoffe daar uit verdreven te hebben: De Lijder wierd zeer zwak en kreeg dikwijls flauwtens; de buik wierd meer opgezet; braaking en hik volgden en men vreesde voor eene nabij zijnde dood. Ik drong nu ſterk aan op de opening van het Gezwel, welke dan eindelijk geſchiedde. Er ontlastte zich bij de 18 oncen geele, maatig dikken en ijsſelijk ſtinkenden etter. De wond los verbonden zijnde, bleef de ontlasting van deezen ſtinkenden etter nog vijf dagen aanhouden, wanneer dezelve in ſtank en hoeveelheid verminderde, wordende thands de drukdoeken bevoegtigd met het *Decoct. Salic. albæ* en *Spirit. Camphor.* en de inſpuitingen van het zelfde *Decoct.* met *Tinct. Myrrhæ* en *Mel Roſar.* gebezigd; na verloop van 24 dagen ſlooten zich de holtens van boven aan de *Criſta ilei*; 'er ſijperde ſlechts nog eenige heldere *Lijmpha* uit de wond, welke zich ook kort daarna ſloot: maar in de liesch en dije bleef de etter nog verſcholen, die men met drukdoeken niet naar boven kon leiden; 'er wierd dan eindelijk ook hier eene opening gemaakt, waar uit een maatig dikke en weinig ſtinkende

bleekgeele etter liep, welke uitvloeijing nog verfcheiden weeken aanhield. De beweeging van het been herftelde zich ras weder; deeze holtens flooten zich eindelijk ook, en de Lijder herftelde volkomen onder het gebruik van Kina en rooden wijn.

Aanmerkingen.

Ook hier vonden wij eene menigte ftinkenden etter, welke door het proefmiddel van *Grasmeijer* alle eigenfchappen van een taaij gelei, gelijk de beste etter, bezat. — Had hier eene chronifche of verborgen ontfteeking plaats gehad, die deezen etter heeft voortgebragt? Wij willen dit wat nader overweegen.

Overweegen wij dan de gelegenheid gevende oorzaaken, zo waren deeze, een door het gaan verhit en bezweet — vervolgens door de daarop gevolgde regen en wind nat en koud geworden ligchaam.

Door het gaan wierd niet alleen de bloedftroom en deszelfs affcheidingen door de huid en longen enz. vermeerderd, maar tevens ook de inzuiging der van buiten aangebragte vreemde ftoffen bevorderd. Nu volgde eene fchielijke verkoeling door den wind en regen, waardoor niet alleen eene groote koude veroorzaakt

en

en bij gevolg eene menigte uitwaasfemings zweet en vreemde ftoffe ingezogen werd. De Watervaten dus overladen met deeze vreemde deelen, voerden een gedeelte in de bloedvaten; dan welras wierden deeze geprikkeld zijnde tot meerdere tegenwerkingen genoodzaakt, de affcheidingen dus ook vermeerderd: 'er volgde eene verkoudheid en alzo wierd deeze fcherpte, door de neus, longpijp, zweet en pis, weder ten fpoedigften ontlast, waarna zich de lijder eenigen tijd vrij wel bevond. Eerst 3 maanden daarna befpeurde hij de ftompe pijn onder den navel, blijvende tot dus ver zonder koorts, of eenig ander teken van eene ontfteeking. De krachten verminderden allengs: langzaam gefchiedde de zwelling, welke maatig gefpannen bleef. Waar waren nu de tekenen van eene Peritonidis of van de ontfteeking van eenig ander deel? Wij vinden trouwens bij *Lieutaud* (*Hift. Anat. Med. L. I. Obf.* 3.) de ontfteeking van het Peritoneum met de hevigfte pijnen en heete koorts vergezeld en wij ontmoeten dezelve foms bij kraamvrouwen met het hevigfte gevoel van pijn. Maar wij vinden daarentegen weder bij *Morgagni* (*de fed. & cauf. Morb. Epist.* 57. 20.) en bij *C. Medicus* (*Samml. v. Beobacht. &c. S.* 206—441)

e. m. a., veel ſtinkenden etter tusſchen het Peritoneum en andere plaatſen zonder blijken van eene voorafgegaane ontſteeking. Dan de ondervinding leert ons ook, dat ontſteekingen in de buiks ingewanden kunnen plaats hebben zonder een ſterk gevoel van pijn, dewijl 'er aan deeze deelen eene bijzondere zenuwgeſteldheid, eene verhoogde werking zonder gewaarwording plaats kan hebben; waarvan ons de *Prof. Hufeland* in zijn voortreflijk werk, de *Pathogenie* (S. 97. 98. 99.) zeer goed verklaart. „ Diese Nervenwirkung
„ zeigt ſich am deutlichſten in den Eingewei-
„ den des Unterleibes, allen Sekretions werk-
„ zeugen und den meiſten naturlichen und Le-
„ bens- Verrichtungen. Vorzüglich ſcheint
„ der *Intercostalnerve* und das *Par vagum* der
„ Hauptſitz dieſer Art von Senſibilitaet zu
„ ſeijn, und das wichtigste zwiſchen Organ
„ zwiſchen Seelen Senſibilitaet und animaliſcher
„ Nerven Senſibilitaet. Durch ſie erhalten
„ die abdominal eingeweide eine ausſeror-
„ dentliche Menge Nerven, die ſich in den
„ mannichfaltigſten Richtungen durchkreuzen
„ und eine Menge Geflechte bilden, ohne daſs
„ ſie dadurch mit der Seele in Verbindung ge-
„ ſezt würden, ſondern bloſs um jene topiſchen
„ Reactionen und Conſenſus möglich zu ma-

„ chen.

„ chen. Es entsteht daraus gleichsam ein eig-
„ nes Nervensijstem, das seine eignen Sijm-
„ pathien, Vereinigungspunkte und Grenzen
„ hat, und worauf die Seele nur unvolkom-
„ mnen und bedingten Einfluss hat. Und
„ wenn wir nun bedenken, dass diese Abdo-
„ minal-nervengerade die allermeisten Ganglia
„ haben, dass der ganze Intercostalnerve ur-
„ sprunglich aus blossen Ganglien entsteht,
„ so bekommt gewis obige Meinung über
„ ihrer Bestimmung einen hohen Grad von
„ Wahrscheinlichkeit. Doch ist hiebeij eine
„ Bemerkung nöthig. Ohngeacht nähmlich im
„ gesunden Zustände sich keine Verbindung
„ der Seele mit diesen Nerven zeigt, so kön-
„ nen doch Pathologische Zustände kommen,
„ wodurch eine stärkere Erregung der Ner-
„ venkraft dieses Theils, oder durch eine an-
„ dere Richtung, oder durch einen sehr starken
„ und ungewohnten Reiz, eine Fortpflan-
„ zung der Perception bis zur Seele, oder
„ zum Bewustseijn möglich wird. — Denn
„ so kan Z. E. beij heftiger Reizung solcher
„ Theile Schmerz empfunden werden. Hier
„ scheint gleichsam die Heftigkeit des Anstos-
„ ses jene naturliche Stimmung seiner Propa-
„ gation zu uberwältigen; doch ist diese Art
„ von Empfindung eben deswegen sehr unbe-
„ stimmt

„ ftimmt und precair, und daher läst fich er-
„ klären.

„ Einmal, warum bey Entzündungen und „ fchmerzhaften Zufällen im Unterleibe die „ Kranken den Schmerz oft an einem andern „ Ort fühlen, als dem wahren. Zweitens, „ warum die heftigfte Inflammation im Abdo- „ minal-eingeweiden zuweilen da feijn kann, „ ohne dafs die Kranken den geringften „ Schmerz empfinden."

Dus zien wij wel ten duidelijkften, dat 'er bij de ontfteekingen der Buiks ingewanden, juist niet altoos hevige pijnen plaats vinden, en alzo hier in ons geval eene verborgene ontfteeking tegenwoordig had kunnen zijn, waardoor deeze Etter voortgebragt was. Maar uit welke toevallen zoude men dezelve hebben kunnen opmaaken? Gelden ook hier niet de voorgaande aanmerkingen van *Siebold* en *Wedekind?* Overweegen wij hier de voorafgegaane toevallen, de gelegenheid gevende oorzaaken, dan duiden dezelve alle meer op eene verminderde dan verhoogde Levenskracht; en befchouwen wij verder de deelen, waar deeze Etter vergaderd en (misfchien) gemaakt wierd, dan is het Peritoneum de hoofdplaats van dezelve. Dit deel is — gelijk bekend is — met weinig zenuwen begaafd, maar vol van bloed-

va-

vaten en even zo veele ja nog meerder watervaten, waar dus de affcheiding en wederinzuiging groot moet zijn; een deel derhalven zeer gefchikt tot Erijfipelateufe ontfteekingen, in 't welk zelden een goede of waare etter bereid wordt, dewijl de reactie der vaten niet lang kan aanhouden; waarom hier geen waar Abfces, maar eene uitftorting van Lijmpha en Serum voortgebragt wordt; de Lijmphatieke vaten haare kracht verlooren hebbende, om dit uitgeftort vogt weder op te neemen, blijft dit vogt ingeflooten en ontaart eindelijk allengs in een ftinkenden etter. — *Walter (de Morbis periton. & apoplexia* § 37.) wil daarom ook geenzins de waare ontfteeking als de eenige oorzaak van deeze foort van etter aanneemen, maar fchrijft de oorzaak daarvan toe aan de langzaame of fpoedige verwijding der bloedvoerende Vaten.

Overweegen wij verder de gewoone gevolgen van eene waare ontfteeking, dat 'er namelijk bij dezelve eene Lijmpha wordt uitgeftort, welke zich ligt in membranen en pfeudomembranen formeert, waardoor weder aangroeijingen der deelen ontftaan; dan vinden wij hier in ons geval het tegendeel plaats hebben; hier immers was eene rottende ftoffe.

Dan,

Dan, evenwel gaf zij met het Grasmeijersche proefmiddel het teken van waaren Etter; zij veranderde in een maatig Gelei, na dat men dezelve 10 minuten lang geroerd had? — Het is ook mogelijk, dat 'er in 't begin der ziekte eene active ontsteeking aan dit deel of elders heeft plaats gehad, die allengs in eene passive is veranderd, waardoor dan geen waare vormende, maar door de meer en meer verminderde Levenskracht, een vernielende Etter is voortgebragt.

Ik gevoel zeer wel het onvoldoende van deeze verklaring, en reikhals naar de oplossing van deeze vraag door deezer zaak meer kundigen en doorzienden.

Bij deeze gelegenheid zal ik hier nog eene Waarneeming van een Gezwel, welk wel niet tot de Ettergezwellen behoort, maar waar van de inhoudende stoffe van een bijzonderen aart en stank was, en vrij van rotting, mededeelen.

Twaalfde Waarneeming.

Bij eene Vrouw van 50 jaaren geroepen zijnde, vond ik onder den Trochanter major van het rechter been een Gezwel van omtrent 8 duimen in zijn omtrek; in 't midden

den van hetzelve was eene kleine opening. In het bevoelen was het zelve zeer korlagtig, als Gort in een Zak, onpijnlijk, maar soms voelde de Lijdéres steekingen en jeukte in den omtrek van het gezwel. De Vrouw verhaalde dit Gezwel reeds voor 30 jaaren door een val gekregen te hebben; terstond na den val was de dikte zeer gering en wierd slechts met brandewijn gewasschen; verders zeide zij, dat het van jaar tot jaar in grootte was toegenomen, zonder eenig ongemak, dan alleen nu en dan steekingen en jeukte er aan bespeurd te hebben. — Ik bragt in de kleine Opening een klein zoekijzertje, en kwam met weinig moeite een duim diep; het zelve er uitgehaald hebbende en op het Gezwel drukkende, kwam er eene stoffe uit als gekookte en gepelde Garnaalen, van omtrent eenen duim lang, sommige langer, andere korter. Deeze stoffe stonk allerhevigst, en geleek zeer naar knoflook. De wonde verwijdde zich eenigzins door het drukken en wrijven, waardoor 'er al meer en meer van dezelfde stoffe uitliep. Bij de 2 Oncen voor deeze reis 'er uitgedrukt hebbende, bragt ik het zoekijzertje rechtlijns tot aan de bloote Femur, maar kon geen beenbederf bespeuren.

Des

Des anderen dags kwam er al weder door het drukken en wrijven bij de 3 Oncen van dezelfde stoffe uit, zonder eenig vogt daar onder te bemerken. Schoon nu uit het midden van den zak eene groote hoeveelheid van deze stoffe ontlast was, bleef er echter rondomme nog van dezelve onbeweeglijk zitten. Ik spoot dus den zak vol met water, honig, *Tinct. Myrrh.* en *Spir. Sal. Ammon. caust.* Dit verwekte weinig gevoel; ik hield vervolgens de wond toe en wreef de harde randen, waarop zich al meer en meer harde langwerpige brokjes ontlasteden; waarmede ik nog 8 dagen met hetzelfde gevolg voortvoer. Maar nu volgde na het uitdrukken een meer kleverig, melkagtig vogt, zonder eenigen stank; de harde stoffe verminderde. Het inspuiten verwekte ook meer gevoel, ik liet dus den *Spir. Sal. Ammon. c.* weg, en spoot slechts de *Tna. Myrrhæ* met *Mel Rosar.* in; vulde van buiten de holte met drukdoeken, bevogtigd met *Spir. Camphor* en *Spir. Sal. Ammon.* en lag daar op een welsluitend verband. De holte sloot zich allengs, en na 14 dagen bevond ik, dat dezelve zich geheel gesloten had, blijvende eene kleine opening nog voor eenige weeken overig, waar uit eenige droppelen van geelwitte en iets lijmige stof-

ſtoffe zijperde, zonder eenige ſtank of ander ongemak, waarna ook deeze kleine opening zich allengs geheel ſloot.

Aanmerkingen.

Men zal hier zeker de aanmerking maaken, dat ik den zak verder had moeten open ſnijden, om de ſtoffe in ééns te ontlasten; dan hiertoe was de Lijderes niet wel te krijgen; en ik drong 'er zo ſterk niet op aan, dewijl ik tevens voor erge gevolgen vreesde, niet zo zeer door de verwijding, als veel meer door de kwaade geſteldheid van het gezwel zelve; dus wilde ik eerst afzien, wat 'er van worden zoude; en daar ik zag, dat de ontlasting der ſtoffe door de drukking en wrijving voldoende was; wat behoefde ik dus meer te doen?

Wat was nu deeze ſtoffe? Eene te vooren uitgeſtorte en zodanig ontaarte *Lympha*? — Een bederf der *faſcia lata*, en verder van de *Celluloſa*? — En dit alles zonder eenig blijk van ontſteeking of van ſcirrheuſe verharding? — Hoe wierd deeze ſtoffe zo bijzonder ſtinkende? Hier was toch immers geene verrotting? —— Zeer ſpijt het mij, deeze bijzondere ſtoffe wegens mijne toenmaali-

ge onpasſelijkheid niet te hebben kunnen onderzoeken. —— De onlijdelijke ſtank van dezelve bleef den geheelen dag aan mijne vingeren, en liet zich met geen afwasſchen noch reukmiddelen zo ligt verdrijven.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING,

PROEFNEEMINGEN.

Reeds federd eenige jaaren was de etterwording en derzelver verfcheidene aart het Onderwerp mijner nafpeuringen, dewijl ik in mijne voormaalige woonplaats (te *Almelo*) waar ik tevens de uitwendige Geneeskonst uitoeffende, meermaalen gelegenheid had, de Etterziekten te behandelen: dus maakte ik, zo veel mijn tijd toeliet, de proefneemingen met verfchillende ftoffen, waarmede ik, volgens de Theorie van anderen, meende het geheim der natuur van de Etterwording ontwaar te worden. Door de proeven van PRINGLE (*) en GABER (**) meende ik zeker dit geheim der natuur

(*) Verh. over de Legerziekten benevens Proev. over de rotting door den Hr. J. PRINGLE, vert. door L. BICKER, 3. D.

(**) Nieuwe Proeven over de Verrotting der dierl. Vogten, in de Natuurk. Verh. D. 3. S. 274.

tuur gevonden te hebben, te meer, daar ik langs den weg der gisting, volgens BRINKMAN (*), van *Slym*, *Lympha* en *Serum* een zetfel en andere verfcheinfelen zag ontftaan, welke fcheenen met den waaren Etter overeen te komen en niet zelden Slijmziekten zag overgaan in waare Etterings ziekten: de proeven van DARWIN en HOME, verfterkten mij verder in mijne meening; dan SALMUTH, en laater BRUGMAN en eindelijk GRASMEYER overtuigden mij zeer duidelijk van het onrichtige en onvoldoende mijner gevolgtrekkingen en daar op gebouwde Theorie. Ik bevond in de daad, dat geen herftellende of waare Etter zonder eene verhoogde Levenskracht of Ontfteeking kan voortgebragt worden. Dan, mijne Waarneemingen en die van anderen overweegende, hoe naamelijk foms gevallen voorkomen, waar wij eene ftoffe vinden, den besten Etter gelijkende en evenwel daarbij geene verhoogde, maar in tegendeel eene verminderde, Levenskracht waarnamen; ontftonden er al weder twijfelingen, die ik niet kon oplosfen, noch bij anderen opgelost kon vinden. Hier bleef mij dus overig te onder-

(*) Beytrage zu einer neuen Theorie der Gährungen, (Dusfeldorf 1789.)

derzoeken, of die ſtoffe eene waare Etter was of niet? Ik herhaalde dus de proefneemingen en waande door eene *Chemiſche Analyſis* dit te zullen ontdekken. Maar hoe veele hulpmiddelen ontbraken mij hieraan! Weldra beſpeurde ik mijne daartoe te geringe kennis, terwijl ik van *Konſtvrienden* verwijderd was, die mij hierin behulpzaam konden zijn — en de tijd mij ook ontbrak, om alles naar behooren te verrichten.

Eindelijk bevond ik, bij alle de proefneemingen van verſcheiden jaaren herwaards, de ijdelheid der poogingen, om door Chemiſche proeven dit geheim der Natuur te willen ontdekken; en dus wierd ik overtuigd van het gezegde van den grooten Hufeland, in zijne voortreflijke Verhandeling, *über die Natur, Erkenntniſsmittel und Heilart der Skrofelkrankheit* 5de *Kap.* „Dem Chemi„ker kommt es blos auf die todte chemi„ſche Natur der ſache an, und er braucht „ſich alſo dazu auch blos todter Reagen„tien zu bedienen. Aber beij dem Arzt „iſt der Fall ganz anders; dieſem iſt eine „ſolche Unterſuchung nicht hinreichend, „und zwar hier im Betreff der Krankheits„ſtoffe aus folgenden Grunden:

„ 1. Dem Arzt kommt alles darauf an zu „ wissen, wie verhält sich dieser oder jener „ Krankheitsstoff, dieses oder jenes Mittel „ zur lebendigen Natur. — Dieſs ist seine „ Welt, in der er wirkt, nicht die todte. — „ Folglich muſs er seine Versuche nicht mit „ todten Reagentien (weil ihm diese nur das „ Verhältniſs der Sache zur todten Welt zei- „ gen), sondern mit lebendigen Reagentien, „ und zwar mit dem lebendigen menschlichen „ Körper anstellen. — Was giebt uns die „ allergenauste Untersuchung eines Arzneij- „ mittels für Aufschlüsse in Absicht der Wir- „ kung auf die lebendige organische Na- „ tur? —— Keine, oder höchstens analo- „ gische Wahrscheinlichkeit. Noch Niemand „ hatt daraus *a priori* die Wirkung auf das „ Lebende bestimmen können; denn dieſs „ ist ja eine ganz andere Welt, wo ganz „ andere Gesetze, ganz andere Verhältnisse „ statt finden. —— Eben so ist es mit den „ chemischen Analysen der Krankheitsstoffe. „ Man konnte sie so vollständig wie möglich „ haben, und dennoch wissen wir daraus „ noch nichts von der Wirkungsart auf die „ lebendige Natur. —— Die einzige Ana- „ lysis der Mittel und Krankheitsstoffe, die

„ dem

„ dem practifchen Arzt brauchbar ift, ift
„ die Analyfis, durch das Reagens des
„ menschlichen lebenden Körpers.

„ 2. Wenn auch wirklich die chemifche
„ Analyfis Nutzen hätte, fo läft fie fich ja
„ nie fo mit Krankheitsftoffen anftellen,
„ dafs man reine Refultäte erhielte. Denn
„ wo ift ein volkommen rein dargeftelter
„ Krankheitsftoff? Wollte man glauben, dafs
„ es etwa das Eiter eines Skrofelgefchwürs
„ oder die ausfliesfende *Lymphe* wäre, fo
„ würde man fehr irren. Ohnftreitig ift zwar
„ Skrofelfchärfe dabeij, aber diefe ift mit
„ fo viel andern Beftandtheilen vermischt,
„ dafs es flechterdings unmöglich feijn wird,
„ zu beftimmen, was immer beij den Er-
„ fcheinungen auf Rechnung des Skrofelgifts
„ oder der verfchiedenen Beijmifchungen.
„ Eben das gilt vom Tripper ausflufs,
„ Schankermaterie, Blattermaterie. Man
„ darf ja nicht glauben, dafs man reines Ve-
„ nerifches oder Blatterngift habe. Man kan
„ durch Hitze den Blatternftoff verjagen, die
„ Materie bleibt."

„ 3. Eine folche Materie, ausferhalb dem
„ Körper zu verfuchen angewendet, ift ja
„ nicht mehr diefelbe, die fie in dem Körper
„ war, und erlaubt alfo keine Schlusfe von

„ ihren nunmehrigen Verhalten auf das im le-
„ bendigen Körper. — Sobald ein folches
„ Fluidum ausser dem Einflufs der Vitalität
„ gefetzt werd, gehorcht es andern Gefet-
„ zen, und giebt andere Refultäte, als in dem
„ lebenden Körper."

Wat nu verfchaffen niet deeze Proefneemingen? niet alleen bewijzen dezelve dat, zo dra de vogten van den invloed der levenskracht beroofd zijn, terftond de chemifche werking de overhand krijgt, en dat zij foms fchielijk, foms langzaam, naar haare bijzondere natuur of bijgekomen gisting, veranderd en ontbonden worden: maar daar te boven bevestigen ook onze proeven de uitkomst van Grasmeyer, om namelijk door zijn proefmiddel den waaren etter van den onwaaren te onderkennen.

En dewijl ik van dit proefmiddel reeds gewag gemaakt heb, en verder bij mijne proefneemingen maaken zal, acht ik het nodig om hetzelve volgens de aanwijzing van den geachten fchrijver van de *Abhandlung vom Eiter und den Mitteln ihn von allen ihn ähnlichen Feuchtigkeiten zu unterfcheiden*, *Götting.* 1790, hier te plaatfen. Dan dit Onderwerp mij zeer belangrijk voorkomende, meen ik veelen mijner Nederduitfche konstbroederen geen ondienst

dienst te doen, met de geheele tweede afdeeling dier verhandeling in 't nederduitsch over te brengen, welke bevat: *Hoe zich de waare Etter van alle dierlijke, gezonde en zieke, vogten laat onderscheiden.*

Zuivere etter — zegt hij — die in een Abſces is bereid geworden, is zeer gemakkelijk te kennen; dezelve is een geelagtig wit vogt, bijna van de dikte als de honig, iets kleverig, hij heeft geen reuk en, zo als sommige verzekeren, ook geen ſmaak; hij zinkt in het water, maar vermengt zich bij het omroeren met het zelve en maakt het troebel en melkagtig, en als dit mengſel eenigen tijd geſtaan heeft, bezinkt het weder, en heeft nu meerder dan minder vezelen of vlokken, naar maate de etter meer of min rijp is: dezelve is alleen het voortbrengſel der levendige, doch zieke natuur, en geene konst heeft ooit een waaren etter buiten het levendig dierlijk lighaam kunnen bereiden.

Indien 'er nu eene zichtbaare Ontſteeking in eenig deel is voorafgegaan, welke zich niet verdeeld heeft, maar in een rondagtig verheven gezwel is overgegaan, 't welk een vogt bevat, 't geen, nadat het gezwel, of van zelf of door de konst, is geopend geworden, met het beſchreeven vogt meer of min gelijk-

 heid

heid heeft; zo is niets gemakkelijker, dan dit voor etter te verklaaren.

Maar niet altoos zijn de ontsteekingen, die de verettering voorafgaan, zo blijkbaar geweest, gelijk bij de inwendige ontsteeking niet zelden het geval is, en dikwijls vertoont zich een golvend gezwel, 't welk in ééne nacht is ontstaan, en bij het openen eene stoffe bevat, die den etter, volgens aanzien, volkomen gelijk is. Verder is de etter dikwijls zodanig vermengd, dat alle uitwendige tekenen niet toereikende zijn, om te bepaalen, of men zulke mengsels voor etteragtig moet houden dan niet?

Het is dus wel der moeite waardig, naar een teken omtezien, 't welk ons bij deeze stoffe eenig licht verschaft; dan, men herhaale alle de proefneemingen van CULLEN, BRUGMANS, DARWIN enz. en men zal bevinden, dat dezelve slechts ten deele iets aanwijzen; doch dat dezelve ons daar, waar het vogt tegenstrijdig en waar juist een vast en zeker kenteken noodwendig is, tot ons groot verdriet, in onzekerheid laaten. Dan ik moet tot mijne verwondering bekennen, dat ik bijna niet kan begrijpen, dat men dit kenteken, 't welk ik aanstonds zal beschrijven, niet eerder heeft gevonden, te meer, dewijl dit middel toch

aan

aan allen proefneemeren is bekend geweest. Dit had mij ook, toen ik de in het oogvallende proef het eerste maal zag, zo wantrouwende gemaakt, dat ik een groot aantal proeven, en wel onder zeer onderscheiden omstandigheden, te vooren heb genomen, eer ik het nog waagen durfde mij zelven te zeggen: dit is een kenteken, 't welk den etter voor altoos aanwijst.

Dan daar ik nu zag, dat onder alle mengselen, waarbij etter tegenwoordig was, dit verschijnsel zich telkens, en daar, waar geen etter aanwezig was, zich nooit vertoonde; zo meen ik nu volkomen recht te hebben, op deeze handelwijze, die den etter zeker ontdekt, geheel te kunnen vertrouwen.

Het middel, van 't welk ik nu gebruik maak, is het *Oleum Tartari per deliquium*, en de behandeling is de volgende.

Wanneer ik zuiveren etter heb, verdun ik denzelven altoos met bijna twaalfmaal zo veel water en wel, liefst regenwater, om dat het gedestilleerde water te duur en het put of bronwater door meerder of minder aarddeelen, onzuiver is. Dit water moet lauw zijn en den 100sten graad *v. Fahrenh.* niet overtreffen. Na dat ik nu het water en den etter nauwkeurig onder elkanderen gemengd

mengd heb, giet ik eerst van het *Ol. Tart. p. d.* omtrent zo veel daar bij, als de hoeveelheid des etters bedraagt (maar zo nauwkeurig was ik evenwel nooit) en vaar voort, alles met een ſtokje, zo ſchielijk mogelijk, onder elkanderen te vermengen, omtrent op de zelfde wijze, als men het wit van een eij tot ſchuim klopt; hier na duurt het niet lange, of het gantſche mengſel wordt in een Gelei veranderd, met het welk men, gelijk met het wit van een eij, lange en dikke draaden kan trekken, en die, wanneer de etter goed was, taaier wierd en zich ſchielijker vormde; doch indien de etter ſlechter was, wierd het Gelei niet te ſamenhangende en vormde zich laater.

Goede etter vormt dit Gelei, wanneer men nauwlijks het *Ol. Tart. p. d.* daar heeft bijgegooten: maar zelfs de ſlechtſte vertoont zich bij de proefneeming reeds binnen een half uur zo ſterk, dat men hem niet kan miskennen; als zich nu dit Gelei binnen een half uur niet gevormd heeft, dan laat ik het mengſel ſtaan, wanneer een half uur daarna het Gelei zeker geboren is.

Met koud water gelukt de proef ook altoos, maar niet zo ſchielijk; evenwel heb ik ook met koud water dunne etter binnen een half uur dit Gelei zien vormen. In plaats van re-

gen-

genwater heb ik ook al dikwijls zuiver bronwater genomen; dan het is altoos zekerer, regenwater, of als men wil een gedestilleerd water, te neemen.

Deeze zo eenvoudige en gemakkelijke proef is het, waar door de etter altijd ontdekt word en dit zal ik door volgende proefneemingen bewijzen.

Vooraf echter moet ik nog ééne aanmerking maken. Is de etter zeer dun, dat is, zinkt dezelve ſtilſtaande ſlechts weinig naar den grond, terwijl het bovenſte zo veel helderer word, ('t welk alleen *Serum* is), dan moet men 'er minder water vooraf bijmengen; want dewijl het geen, 't welk met *Ol. Tart per del.* de Gelei maakt, het zwaarſte gedeelte des etters is, 't welk neerzinkt, zo moet dit de hoeveelheid van het bijtegieten water bepaalen. Maar, daar nu een geoeffend oog weldra kan zien, welke etter dun is, zonder vooraf zich van het bezinkſel te overtuigen; zo zal een ieder, die deeze proef neemt, de hoeveelheid van het water gemakkelijk kunnen vinden. Dit moet men ook in acht neemen, als men, in plaats van werklijk vloeibaaren etter, met zodanige zich moet vergenoegen, welke in het plukzel is ingezoogen; de dikke etter hangt aan hetzelve, of is nog gedeeltelijk in

in de Abſces. Wanneer de etter met ſlijm is vereenigd, moet men zorgvuldig het water met het vogt, 't welk men onderzoeken wil, vermengen, en niet eerder het *Ol. Tart. p. d.* 'er mede vermengen, voor dat alles zo goed mogelijk gemengd is.

Ook kan men den taaiſten ſlijm, als men 'er ſlechts eenige handeling van heeft, in één minuut genoegzaam met water vermengd hebben. Deeze Gelei blijft onveranderd, ſchoon zij ook 4 weeken en langer blijft ſtaan; zij is zelfs veel meer doorſchijnend, dan het mengſel was, voor dat het *Ol. Tart. p. d.* 'er bij gevoegd wierd; 'er bezinkt niets, of in eenige uitzonderingen ſlechts weinig; en zelfs de ondoorſchijnende vlokken, welke in den met water verdunden etter drijven, worden helderer; de geheele Gelei, als 'er geen bloed met den etter is vermengd geweest, heeft de gedaante van grijs doorſchijnend hoorn. Met één woord, het is eene zo in het oog vallende verandering, dat het gantsch overtollig is, dezelve verder te beſchrijven: een ieder die mijne proeven neemt, zal terſtond overtuigd worden, dat hij, die dezelve ſlechts eens genomen heeft, niet meer kan mistasten.

Maar dit is vooral nodig, dat alles vooraf wel door elkanderen vermengd worde, voor

dat

dat het *Ol. Tart.* 'er bij gevoegd worde, als de proef wel gelukken zal.

Ik heb ook *Sal Tart.* in water opgelost, tot deeze proeven genomen; maar dan heb ik de Gelei nooit zo taai bekomen, als met *Ol. Tart. p. d.* Ik nam ook de proef met de gemeene *Zeepzieders loog*; 'er ontſtond een Gelei, indien de Etter zeer goed was. Met zuivere *Caustieke loog* deed ik laatere proefneemingen; het is waar, de Gelei vormde zich ſpoediger en wierd over 't geheel taaier; maar als ik dezelve liet ſtilſtaan, zonderden zich alle de beſtanddeelen af; het dikſte deel bezonk en het dunnere deel dreef boven op; dit deed nimmer de Gelei, welke ik door *Ol. Tartari* verkreeg; want als ik dezelve liet ſtilſtaan, bleef ze na 4 weeken even zo als toen zij ontſtond. In gevalle men met etter uit de Long proeven neemen wil, als dezelve nog met zeer veel gezonden ſlijm vermengd is, namelijk in 't begin der ziekte, zoude ik eene *Caustieke loog* aanraaden, want mij dunkt, dat in dit mengſel zich de etter door een taaier Gelei verraadt. Ik heb ook nimmer reden gehad, om naar een beter proefmiddel om te zien, want dit heeft mij altoos voldaan; ja ik kan zeggen dat ik door hetzelve altoos den dag konde bepaalen, wanneer 'er eene chroniſche long-

ont-

ontfteeking tot verettering overging, gelijk dit de 31 en 34fte proefneem. bewijft. Trouwens meer kan men toch niet verlangen.

Als ik nu deeze op zulk eene wijze gevormde Gelei in een ander glas, met water gevuld, overgiet, vermengt zij zich niet met het zelve, maar vertoont zich als eene wolk op zich zelve, die in het water nederzinkt. Indien ik echter door fterk en aanhoudend omroeren, den famenhang deezer wolk fcheide, ontftaat 'er eene menigte vlokken, welke alle kort daar na weder in het water nederzinken; het water word met het loogzout verzadigd en word dan meer of min troebel, naar maate hetzelve door aardagtige beftanddeelen meer of min onzuiver was; neemt men dus gedestilleerd water, zo gefchied dit gevolglijk niet.

Ik waag het niet de wijze, waarop deeze bijzondere Gelei ontftaat, te verklaaren. Indien het grondbeftanddeel in den etter vet ware, dan zoude 'er eene zeep geboren worden, welke zich met het water liet vermengen; maar hier gefchied het tegendeel. Dan misfchien geeft het loogzout aan de *Lympha*, die door de verettering veranderd en als het ware gefmolten, haare oorfpronglijke natuur, namelijk haare ftremmende eigenfchap we-

weder, en misfchien heeft in den etter het phosphorzuur, 't welk aan de dierlijke ligchaamen eigen is, de overhand, en word door het loogzout verzadigd; zeer waarfchijnlijk is in den etter een zuur verborgen, 't welk, wanneer dezelve eenigen tijd buiten het ligchaam geweest en tot verrotting overgegaan is, blijkbaar word. Men vergelijke hiermede BRUGMANS *Disf. de Puogenia.* p. 17.

Ik vertrouw mij niet toe, dit verder te verklaaren, te minder, dewijl chemifche en mathematifche toepasfingen op de verrichtingen van het dierlijk leevend ligchaam meestendeels zeer gedwongen en onnatuurlijk zijn, en tot dusverre, als men de waarheid zeggen zal, nog niet veel opheldering gegeven hebben.

Eerfte Proefneeming.

Ik verzamelde in een glas 2 Oncen van de des morgens opgehoeste geelgroene dikke fluimen, door eenen Lijder, welke reeds 2 maanden lang aan Rheumatismus lag. Het glas wierd met eene blaas toegebonden en in de lucht, buiten de zon gefteld, zijnde toen de warmte van 60 tot 70 gr. Fahr. In de eerfte 4 dagen bleef de ftoffe zonder de minfte verandering; den 5den reezen er eenige lucht-

belletjes op, welke allengs vermeerderden en de blaas eenigzins deeden opſpannen. De blaas den 7^{den}. dag doorgeſtoken zijnde, kwam 'er een vunzige, zuur ſtinkende, lucht uit. De ſtof was meer opgereezen en losſer, overdekt met een teder en glinsterend vliesje; het vogt was van boven dun en melkagtig, in 't midden vertoonde zich eene meer van eengeſcheiden, aſchgrauwe, wolagtige ſtoffe. Dit alles weder in eene nieuwe blaas beſloten zijnde, was de ſlijm den 9^{den} dag meer opgereezen en meer wolagtig; op den bodem was eenig zetſel van bleekgeele roomagtige deeltjes: Den 12^{den} het zetſel vermeerderd; in 't midden was de ſlijm zeer los en draadagtig; terwijl 'er meer geelgroen water op ſtond: den 14^{den} dag wierd de blaas doorgeſtoken, waar uit een ſcherpe meer ſtinkende lucht kwam, welke meer naar zwavellucht geleek. Het dunne vogt was helder en groengeel; In 't midden veele wolken, als los katoen. Op den grond was het zetſel onderſcheiden: het onderſte iets geeler, dan het bovenſte. Het glinſterend vliesje 'er afgenomen en het bleekgroene water zorgvuldig afgegoten hebbende, ging 'er toch van het zetſel iets mede over 't welk het water melkagtig maakte, maar kort daarna zakte; vervolgens dit vogt gefiltreerd heb-

hebbende, bleven 'er eenige ſlijmige deeltjes op het Filtreer papier te rug.

Het helder geelgroen vogt maakte met het Vitrioolzuur geene opbruiſching; 'er rees een ſcherpe lucht in de oogen en neus. Op den grond lag een zagt, donſig, geelwit zetſel. Het zetſel in het eerſte glas geleek naar den besten etter, ontbond zich zeer ligt in het regenwater, maar zakte ſtraks weder. Een gedeelte van dit zetſel met het proefmiddel van *Grasmeyer* beproevende, veranderde eerst na een uur in eene weinig taaje en meer draadagtige ſtoffe. Het onderſte zetſel behield zijnen ſtank nog eenige dagen lang, wanneer dezelve allengs verminderde.

Een gedeelte hiervan gedroogd zijnde, ging tot eene zagte, grauwagtige meelſtoffe over. Het tweede gedeelte van het zetſel in zuiver regenwater ontbonden zijnde, en eenige droppelen ſterk vitrioolzuur daarbij gedaan hebbende, veranderde het water in een blauw melkagtig vogt, waarin een korrelig en iets geelrood zetſel ontſtond.

Tweede Proefneeming.

Vier Oncen zuivere, taaje, heldere, opgehoeste ſlijm in een glas in den voorg. graad van

warmte geplaatst, bleef 9 dagen lang onveranderd; maar van nu af aan bemerkte ik de vunzige zuure lucht, als oude kaas, door de doorgestoken blaas. De slijm wierd nu losser en wolagtiger; tusschen de dikste stoffe was een kleverig water, iets melkagtig. Den 12den dag was de nieuwe blaas op het glas zeer uitgezet; dezelve doorgestoken zijnde, was de reuk sterker en scherper in de oogen en neus; de slijm meer ontbonden: op den grond lagen eenige geelwitte deeltjes; den 20sten dag was de slijm als losse vlokken in een groenagtig troebel water drijvende; het zetsel was in grooter menigte, donsagtig en bleekgeel; daaronder vertoonde zich een meer roomagtig zetsel. Dit met warm regenwater geroerd, zo veel mogelijk ontbonden en voorts *Ol. Tart. p. d.* er bijgedaan zijnde, veranderde hetzelve in den tijd van 12 minuten in een maatig taaje Gelei; 't welk ondoorschijnend was. Dit zetsel in de open lucht eenige dagen gestaan hebbende, ontliet zich allengs en wierd vloeibaarer. Op den grond lagen weder roomagtige deeltjes.

Op een ander gedeelte van dit water eenige droppelen *Spiritus Salis Ammon. Caust.* bijgegoten zijnde, wierd het zelve terstond blauwagtig en sterk schuimende na eenig roeren; en

we-

weder in rust geſtaan hebbende, zakten allengs ſlijmagtige of meer lilagtige deeltjes naar den grond. Het glas wierd omvergeſtooten, waardoor ik de proefneeming niet kon vervolgen.

Derde Proefneeming.

Twee Oncen *Serum* uit het Hartezakje van Kalveren in een toegebonden glas, in de luchtwarmte van 60 tot 70 gr. Fahr. geſteld, bleef 4 dagen onveranderd; den 5den dag de blaas doorgeſtoken zijnde, rook het vogt zuuragtig. Dezelve weder toegebonden en nog 4 dagen geſtaan hebbende, was de reuk bij het openmaaken meer rotagtig. Op den bodem van het glas lagen eenige kleine bleekgeele deeltjes. Den 16den dag was de ſtank erger, iets bijtende in de oogen en neus, het zetſel meer roomagtig, waar op een roodgeel, iets kleverig water dreef.

Van dag tot dag nam nu het zetſel toe; het water wierd helderer en minder kleverig. Den 20ſten dag het water afgegoten en gefiltreerd hebbende, bruiſchte het eenigzins met het Vitrioolzuur op en wierd meer groengeel. Het zetſel geleek den besten etter; ontbond zich in regenwater en maakte hetzelve melkagtig,

maar zakte ſtraks weder. Een gedeelte van dit zetſel met warm water geroerd en het *Ol. Tart p. d.* 'er bijgedaan hebbende, wierd hetzelve wel iets dikker, maar veranderde geenzins in een Gelei. Een ander gedeelte van dit zetſel, met Vitrioolzuur vermengd, wierd vlokkig, of veel meer korrelagtig en zakte weldra weder. Een gedeelte van het zuiver zetſel gedroogd zijnde had de gedaante van eene zagte bleekgeele meelſtoffe, zonder eenigen reuk of ſmaak.

Vierde Proefneeming.

Ten zelfden tijde twee Oncen *Serum* van Kalveren met een half drachma zuiveren etter uit een ettergezwel in een toegebonden glas op denzelfden graad van warmte geplaatst zijnde, gaf dit mengſel reeds den 3^den dag een vunzigen zuuragtigen reuk van zich en kleurde het lakmoespapier eenigzins rood: den 5^den dag was de reuk meer rotagtig; den 9^den dag een groot gedeelte aan etter gelijkvormig. Van boven een geelgroen, iets troebel, water; het zetſel nam van dag tot dag toe.

Het daar afgegoten water wierd niets veranderd door het Vitrioolzuur, noch veranderde ook zelve het lakmoes tinctuur.

Het

Het zetfel geleek den besten etter en ftonk iets rotagtig, mengde zich volkomen met regenwater, doch zakte weder fpoedig, terwijl het water helder bleef. De helft van dit zetfel met het *Grasmeijerfche* proefmiddel beproevende, maakte dit na 6 minuten roerens een maatig taai Gelei. De andere helft wierd, op een filtrum gedroogd zijnde, eene fijne bleekgeele meelftoffe, welke in warm regenwater ontbonden wordende hetzelve iets melkagtig maakte: deeze ftof weder gezakt zijnde wierd door het *Ol. Tart. p. d.* niet veranderd in een Gelei; doch wierd daar door flegts iets dikker en ondoorfchijnende, even als weeke gekookte ftijffel.

Vijfde Proefneeming.

Eene Once dunne, met kaazige brokjes doormengden, etter, uit de zweerende borst van eene zwakke kraamvrouw, in een toegebonden glas bewaard in de warmte van 50 tot 60 gr. Fahr. maakte in de eerfte 4 dagen geene merklijke verandering; vervolgens wierden de kaasagtige brokjes allengs losfer en iets geeler; het boven drijvende water was nog iets troebel, op den grond vormde zich een roomagtig zetfel. De blaas doorgeftoken

zijnde, rees 'er een zuure lucht uit derzelver opening. Het water afgegoten en eenige droppelen Vitrioolzuur 'er bijgedaan zijnde, wierd het vogt iets melkagtig; na eenige minuten waren veele kaazige brokjes gezonken. Op het eerste zetsel zuiver warm regenwater bijgegoten zijnde, wierd hetzelve ontbonden, het water dik, melkagtig en daar na ontstond weder een zetsel als room. Dit zetsel maakte met het proefmiddel eerst na 12 minuten roerens een gering Gelei.

Zesde Proefneeming.

Eene Once meer dikken etter, uit dezelfde borst, 7 dagen laater, na dat de krachten van de lijderes door het gebruik van goede voedsels en *Kina* veel toegenomen waren, maakte met het proefmiddel in den tijd van 4 minuten een taai en helder Gelei; maar 1½ Once van denzelfden etter, in een glas bewaard zijnde en 7 dagen lang in de warmte van 60 tot 70 gr. F. gestaan hebbende, stonk zeer rotagtig en maakte met het proefmiddel met veele moeite een zeer gering Gelei.

Ze-

Zevende Proefneeming.

Ik goot twee Oncen zuiver zog van eene gezonde sterke Vrouw en één drachma zuiveren etter, uit eene zweerende Okselklier, in een toegebonden glas en plaatste dit in eene warmte van 60 tot 70 gr. Fahr. Het zog vermengde zich zeer moeilijk met den etter en scheidde zich terstond weder van denzelven. Na dat dit mengsel 3 dagen gestaan had, was het zog gehot, de weij bleekgeel; in welke veele losse vlokken dreeven. De etter lag nog onveranderd op den grond. Den 5den dag de blaas doorgestoken hebbende, kwam 'er een zuure lucht uit de opening en het met Lakmoes tinctuur geverwd papier op dezelve gehouden wierd iets roodagtig. Veele wolagtige vlokken en kaasbrokjes lagen op den etter. Den 12den dag waren deeze meest alle ontbonden, de wei groengeel en iets troebel; de stank iets rotagtig. Den 15den dag was de weij helderer en een meer roomagtig zetsel op den daaronder liggenden etter. De weij in een ander glas overgegoten zijnde behield nog 5 dagen haar rotagtigen stank, wanneer dezelve, het glas open gestaan hebbende, allengs verdween, terwijl nog gestadig kleine vlokken naar den grond zakten. De eerste weij met vitri-

oolzuur beproefd gaf weinig blijken van opbruifching; 'er reezen eenige luchtbelletjes op; het water wierd iets groener. Een gedeelte van het zetfel, met warm regenwater vermengd, wierd terftond troebel en ontbonden; fchielijk kwam er weder een zetfel, den besten etter gelijkende, op den grond: 't welk met het proefmiddel in korten tijd een afchgraauw en taai Gelei vormde.

Agtfte Proefneeming.

Voorts nam ik tot een proef twee Oncen dunne melkagtige en kaazige ftoffe, van eene Vrouw, die reeds 14 dagen na de verlosfing eene zog verplaatzing in de liefch en dije gekregen had. Haare borften waren in 't begin vol van zog geweest, wel gezogen door het kind, tot dat 'er na eene hevige ergernis eene koorts volgde, waarbij het zog in de borften fchielijk verminderde; eerst 4 dagen daarna kreeg zij hevige fpannende pijnen in de heup, liesch en dije; de lieschklieren zwollen zeer, doch bleeven zonder ontfteeking. De zwelling bleef maatig gefpannen, welke week geworden zijnde geopend wierd. De dus verkregene ftoffe in een toegebonden glas bewaard en in de luchtwarmte van 50 tot 60 gr. F. ge-

gesteld zijnde, zakten den eersten dag reeds veele kaazige brokjes op den grond. De weij was troebel en bleekgeel; ieder dag nam het zetsel toe, wordende het onderste meer roomagtig. Den 7den dag de blaas doorgestoken hebbende, kwam 'er eene zuuragtige lucht uit, als oude zuure melk. Het bovenste zetsel was als katoen op het dikker roomagtige zetsel drijvende. Nog 4 dagen gestaan hebbende, wierd het bovenstaande water helderer, iets kleverig aan de vingeren. Het zetsel maakte met het proefmiddel een zeer gering Gelei.

Negende Proefneeming.

Twee Oncen van dezelfde stoffe wierden, een na haare ontlasting, met het proefmiddel niet in Gelei veranderd, welke moeite ik ook deed. Slegts wierd deeze stoffe, na 16 minuten in rust gestaan te hebben, iets taajer. Op den grond lagen nog veele niet ontbonden kaazige brokjes.

Tiende Proefneeming.

Vervolgens nam ik twee Oncen dunne melkagtige stoffe, van eene Vrouw, welke 3 weeken na haare verlossing en na verminde-

dering van het zog in de borsten, hevige, omzwervende pijnen geleden en eindelijk zwelling in de liesch en dije gekreegen had, welke de Arts met wasschingen en purgeermiddelen getracht had te verdrijven, doch ten laatsten, na verloop van 6 weeken, op mijn aanraaden geopend wierd. Deeze stoffe veranderde door het proefmiddel niet in Gelei. Ik liet de ten uitersten verzwakte lijderes de *Kina* en andere versterkende middelen gebruiken. Terwijl dus de krachten van dag tot dag vermeerderden, nam ik verder van tijd tot tijd de proef met de nog ontlastwordende stoffe uit de gemaakte opening en bespeurde duidelijk, dat, naar maate de krachten toenamen, de stoffe met het proefmiddel taajer wierd, hoewel dezelve nooit tot een goed en waar Gelei overging.

Elfde Proefneeming.

Van een scrofuleusen Jongeling, van 13 jaaren, die eenige opengebroken klieren aan den hals had, verzamelde ik omtrent 3 drachmen slijmigen geelen etter. Deeze leverde, welke moeite ik ook aanwendde, door het proefmiddel geen Gelei uit. De zweerende klieren met eene dunne *Solut. Terræ pond. mur.* eenige

ge dagen bevogtigd en inwendig van dezelve dags 3 maal 20 droppelen gebruikt zijnde, ontdekte ik dat de klieren eenigzins ontsto-ken waren; de ontlaste etter wierd nu dik-ker, minder slijmig en veranderde met het proefmiddel in een maatig taai Gelei. Ver-volgens voegde ik de *Kina* bij het voorgaande middel, waarop de etter allengs dikker en taa-jer wierd met het proefmiddel, naar maate de genezing vorderde, welke ook weldra volko-men was.

Hetzelfde verschijnsel hebben meerdere proefneemingen met den scrofuleusen etter op-gelevert. Doch, waar tevens beenbederf plaats had, was 'er nooit rechte Gelei te krij-gen.

Twaalfde Proefneeming.

Twee Oncen dikke, geele en stinkende fluimen van eenen aan de Longteering lig-genden Lijder, in een glas bewaard, wierden ligt in regenwater ontbonden, hoewel echter veele slijmdraaden daar in dreeven. Schielijk zakte een gedeelte naar den grond, 't welk den besten etter geleek. Ik nam de proef met dit zetsel door het proefmiddel, en wel-dra ontstond een zeer schoon helder Gelei.

Met

Met het Vitrioolzuur befpeurde ik geene opbruifching; maar het zetfel wierd korrelig en draadagtig. Het afgegoten water van het zetfel was bleek geelgroen en veranderde de lakmoestinctuur weinig of niet. Op het filtrum bleeven nog veele flijmdraaden terug.

Dertiende Proefneeming.

Bij denzelfden Lijder ontftond boven aan de heup een ettergezwel, 't welk van zelve open gebroken zijnde, een dunnen, bloedigen en zeer ftinkenden etter ontlastte.

Hiervan ééne Once in een toegebonden glas 2 dagen in de open lucht (zijnde toen de warmte van 64 tot 72 gr. F.) geftaan hebbende, zakte een roodagtig zetfel naar den grond. Het daar op ftaande water was bleekrood. De blaas wierd niet uitgezet door lucht; bij het doorfteeken der blaas kwam er een zeer rotagtige lucht uit: een met lakmoes geverwd papier op de opening der blaas gelegd veranderde niets, doch het met zuur rood gemaakte lakmoespapier wierd hier door eenigzins blauw gekleurd. Het zetfel was meer oranjekleurig; ontbond zich in regenwater volkomen. Een klein gedeelte van het zetfel veranderde door het proef-

proefmiddel min of meer in Gelei, na dat het 12 minuten omgeroerd was en meer dan een uur in rust gestaan had. Het ander gedeelte van het zetsel wierd door het bijgevoegd vitrioolzuur bleekgeel en brokkelig of korrelig.

Veertiende Proefneeming.

Van een anderen aan scrofuleuse Longteering liggenden Lijder nam ik ongeveer ééne Once opgehoesten slijm en bewaarde dezelve in een glas: deeze bleef 7 dagen zonder eenig blijk van verandering. Door de doorgestoken blaas kwam een muffe stank: na dat de slijm verder nog 6 dagen lang in een toegesloten glas gestaan had, scheidden 'er zich allengs meer waterdeelen; de slijm wierd meer ontbonden en donsagtig; van dag tot dag zakten nu de ontbonden deeltjes op den grond, maakende een schoon roomagtig zetsel: de stoffe stonk nu als rottige vis. Het zetsel veranderde door het proefmiddel in een zeer dun Gelei.

Vijftiende Proefneeming.

Eéne Once slijm van denzelfden lijder vermengd

mengd met 1 drachme van de etteragtige fluimen des lijders, van welke ik in de twaalfde proef melding maakte, in een toegebonden flesje 4 dagen gestaan hebbende, was 'er weinig meer van de slijm te kennen. Het zetsel was zeer vermeerderd. De blaas doorgestoken zijnde liet een stank uit als van rottende vis, het wateragtige deel was troebel en vol vlokken. Deeze vlokken, die eerst katoenagtig waren, zakten allengs naar den grond en wierden den etter gelijk. Het water wierd helderer en van eene geelgroene kleur en stonk zeer als rottende vis; het lakmoespapier met dit water bevogtigd wierd iets roodagtig. Het zetsel nog 7 dagen gestaan hebbende, veranderde door het proefmiddel, met zeer veele moeite en eerst na verloop van 12 uuren, in een maatig taai Gelei.

Zestiende Proefneeming.

Bij denzelfden Lijder was ook de glandula axillaris zeer gezwollen en pijnlijk, welke voorts geopend zijnde een taaien geelen etter opleverde, die een rottende vis stank van zich gaf. Deeze etter veranderde door het proefmiddel in den tijd van 3 minuten in een helder en maatig taai Gelei.

Ze-

Zeventiende Proefneeming.

Ter zelver tijd gelegenheid gevonden hebbende, om de Ontſteekingskorst, welke niet zeer taai of lederagtig, maar zeer bros en dun was, van eenen zwakken lijder, die toen aan eene rheumatieke Longontſteeking lag, te beproeven, plaatſte ik 2 drachmen van de ontſteekingskorst in een glas en bedekte denzelven geheel met den etter der voorg. proefneeming. Het glas met eene blaas wel geſloten zijnde ſtelde ik in de luchtwarmte van 60 tot 70 gr. Fahr. Na 6 dagen liet ik er den etter afloopen en bevond de ontſteekingskorst reeds op de helft verminderd; het overige was zeer los aan elkanderen hangende. Ik deed er den afgegoten etter weder bij en liet dit mengſel nog 6 dagen ſamen ſtaan, waar na de korst geheel ontbonden was. Nadat ik er regenwater bij gegooten had, mengde zich alles gelijkvormig, in de gedaante als melk; maar ſtraks zakte het dierlijk vogt weder en veranderde door het proefmiddel in een ſchoon, helder en taai Gelei.

Aanmerkingen en Gevolgtrekkingen.

Ik zal hier mede deeze proefneemingen eindigen, dewijl de overige veelal op hetzelfde uitkomen en ook van de Heeren BRUGMANS en GRASMEIJER reeds gemaakt zijn; zodat ik nu slechts eenige aanmerkingen en gevolgtrekkingen hier bij zal voegen.

Wij zien voor eerst uit deeze proeven met het serum en slijm, dat deeze vogten soms langen tijd zonder eenige zigtbaare verandering kunnen blijven, tot dat zij eindelijk in eene zuure en vervolgens in eene rotte gisting overgaan, dat zij dan een zetsel maaken, veel met den waaren etter overéénkomende, uitgezonderd, dat zij in een taai en doorschijnend Gelei door het proefmiddel veranderd worden.

Wij zien teffens de groote verwandschap deezer stoffen met den etter, dewijl dezelve, slechts met een klein gedeelte hier van vermengd, de eigenschappen van etter aanneemen. Dus werkt dan de etter als een ferment, van het welk slechts een gering gedeelte nodig is, om de aanverwande vogten, vooral de *Lympha* (het voornaamste bestanddeel des etters) aan zich gelijkaartig te maaken.

Wij zien verder, dat 'er nog iets bij den

waaren etter vereischt word, waardoor dezelve, met een alkalisch vogt of *Caustieke loog* in een taai Gelei veranderd word en dat, naar de mindere of meerdere levenskracht, of naar den van deeze levenskracht afhangenden, minderen of meerderen, graad van plaatslijke ontsteeking, het Gelei dunner of dikker word.

Wij zien eindelijk daaruit de ontbindende en smeltende kracht des etters, welke niet alleen in staat is de *coagulabele Lympha*, maar ook de Vezelen, het Celweeffel, te doen smelten. Maar kan dit alles dan ook in een leevendig ligchaam plaats hebben? Men raadpleege hier de ondervinding. Zien wij niet soms den slijm in de gedaante van etter veranderen?

Hoe veele waarneemingen schijnen ons dit niet te bevestigen, b. v. de catarrhaale slijm uit de neus en luchtpijp, — bij de slijmige witte vloed der vrouwen enz.? 't Is waar, deeze den etter gelijkende stoffen hebben alle de eigenschappen van den waaren vermeenden etter niet, welke nooit zonder bijkomende verhoogde levenskracht eene waare vormende natuur aanneemt. Maar echter worden ook soms de slijmafscheidende deelen voor eenen korten tijd in eenen staat van ontsteeking gebragt

bragt

bragt en alzo naar den trap der ontsteeking en de verdere gesteldheid der werkende deelen en die der daarvan afhangende vogten, een volmaakte of onvolmaakte etter voortgebragt, welke alsdan zijne natuur ligt aan de overige afgescheiden vogten mededeelt en aan zich gelijkaartig maakt. Indien 'er dus een onvolmaakte etter ontstaat, om dat de levenskracht niet toereikende, of verflauwd is, of om dat er gebrek is aan genoegsaame strembaare *Lympha*, of dat deeze reeds te vooren ontaart is, terwijl de uitgestorte vogten in rust en warmte komen; dan kan de verdere chemische ontbinding ligtelijk de overhand neemen en hier door de etter, in plaats van herstellende te worden, ontaarten in een vernielend vogt, hoedanig soort van etter dan niet wel met het proefmiddel in een taai Gelei zal overgaan. Evenwel toonen sommige proeven het tegendeel; men ziet naamelijk bij sommige lijders, bij welken de levenskracht zelfs geheel uitgeput schijnt te zijn, den ontlasten stinkenden etter soms zeer gemakkelijk door het proefmiddel in een taai Gelei overgaan. — Wat bewijst dit dan? En op welke wijze word het Gelei door het bijmengen van het Loogzout veroorzaakt? word door dit middel de door de ettering veranderde en als 't ware gesmoltene *Lympha* in

haa-

haare oorſpronglijke eigenſchap, de ſtolbaarheid (*Coagulabilitas*), weder herſteld? Of heeft het phosphorzuur bij den etter de overhand, welke door het Loogzout veranderd word? Dit vraag ik met GRASMEYER, die ook niet op zich wil neemen, om dit te verklaaren, terwijl hij 'er nog bijvoegt: "zeer waarſchijnlijk ligt in den etter een verborgen zuur, 't welk, wanneer het zelve een tijd lang buiten het ligchaam geweest en tot bederf overgegaan is, blijkbaarer word". Dit vindt men ook bevestigd door den Hoogleeraar BRUGMANS, in zijne voortreflijke *Disſert. de Puogenia* § 17. Dit bewijzen ook ſommige mijner proefneemingen. Maar, hoe kan het phosphorzuur bij den waaren en nog gezonden etter tegenwoordig zijn en de overhand hebben, dewijl dit zuur toch de verrotting bevordert, en de waare etter immers herſtellende maar geenzins vernielende zijn moet? Zou misſchien het phosphorzuur hier in een gebonden ſtaat, ook in de plastiſche *Lympha*, huisvestende, nog vereenigd met het *Gas Oxygenneticum*, vrijgemaakt en dus de verbranding of ontbinding vermeerderd worden?

Dewijl wij dan dus den aart der ſmeltende en vernietigende werking van den bedorven etter door ondervinding en proeven genoegzaam

zaam hebben leeren kennen, zo spreekt het van zelve, dat men bijtijds dien etter moet trachten eenen weg naar buiten te baanen en niet eerst met weekmaakende pappen en pleisters denzelven tot eene gewaande rijpheid te brengen, waardoor toch zeer kwaade en onherstelbaare gevolgen kunnen ontstaan, welke door eene vroegtijdige opening hadden kunnen voorgekomen worden.

Zeer veele practische aanmerkingen zoude ik hier nog kunnen bijvoegen; dan ziende, dat deze Verhandeling reeds zeer is uitgedijd, en mij daar en boven ook de tijd ontbreekt om hier over verder uit te weiden, zal ik thans hiermede eindigen.

PRYS-VERHANDELINGEN

OVER HET VOORKOMEN EN WEREN DER

TWEE-GEVECHTEN.

UITGEGEVEN

DOOR HET

UTRECHTSCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Te UTRECHT,

BY B. WILD EN J. ALTHEER,

Drukkers van het Genootschap.

1805.

BEANTWOORDING
DER
PRYS-VRAGE,
In den Jare MDCCC. ten tweedenmale opgegeven
DOOR HET
UTRECHT'SCH GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Welke zijn de middelen, om de Duëllen of Tweegevechten voor te komen en te weren, wanneer het gevoelen in een Land heerschende is, dat het schandelijk zou wezen, wegens zekere beleedigingen den beleediger niet uit te dagen tot een Tweegevecht; of uitgedaagd zijnde het zelve niet aan te nemen? — En hoe moet zich iemand gedragen, welke zich in een dergelijk geval bevindt.

Onder de Zinspreuk:

Eam calamitatem vestra intelligentia sedabit, si erit adjutrix nostrae industriae. — Facite, ut vestra auctoritas meae auctoritati fautrix adjutrixque sit! TERENT.

DOOR

WILLEM DE VOS,
Leeraar der Doopsgezinden
TE AMSTERDAM.

Aan wien de dubbele Gouden Medaille den 20 *Juny* 1804. is toegewezen.

* 2

. . . . *Quippe minuti*
Semper et infirmi est animi, exiguique, voluptas,
Ultio, continuo sic collige, quod vindictâ
Nemo MAGIS GAUDET QUAM FEMINA — *Juvenal. Satyr. XIII.*

Ergo, Utres tumidi! quid vestra superbia vobis,
Quid Tituli illustres, præclaraque Nomina prosunt,
Quæ cito Mors rapit, et lethæas mergit in undas?
Sed vos, ô cæci! Dives nihil esse putatis:
Nec superesse animas extincto corpore, vestras
Creditis; atque ideo præsentis commoda vitae
Optatis tantum, ridetisque futuram.

Palingenius Zodiacus Vitæ Lib. IX. vs. m. 236.

VOORAFSPRAAK.

Het kan schier niet anders, Mijne Heeren, of bij het lezen der aankondiging in de nieuwspapieren, nopens het door u opgegeven Vraagstuk; moest de Man van smaak, die, bij Deugd en Menschenmin, te gelijk eenige wereldwijsheid bezit, zich als zijns ondanks weggesleept gevoelen, tot eenig dusdanig gepeins: „ Wat bate toch „ zal het hebben kunnen, zich tegen het „ kwaad, welks bestrijding hier begeerd „ wordt, eenigszins aan te gorden? Die stoffe „ hoe is zij reeds als ganschelijk uitgeput? „ Hoe vele der uitmuntendste betoogen zijn „ 'er tegen ingericht, zoo wegens de ware „ beginselen van Eer, als met opzigt op „ Zedelijkheid, en de verkrachting van alle „ gronden eens wijzen en geregelden be- „ stuurs? — De gestrengste wetten, en de „ welmeenende pogingen van schier alle „ oppervorsten; hoe zijn dezelve gebleken; ter uitrooijing en afschaffing niets „ helaas! te vermogen? — Wie waagde „ zich, *als Schrijver* ooit, om dat uitda-

Het voorstel schijnt in den eersten opslag noodeloos.

„ gen tot, of aannemen van Tweegevecl
„ ten, onder eene welgeordende Maa
„ ſchaplijke beheering, op eenigen ſchiji
„ baren voet te verdedigen? — Wat helaas
„ is er dan wegens een vernieuwd geſchri
„ daar over ook niet klaarlijk vooruit t
„ zien? Wie durft zich des eenen betere
„ uitſlag beloven, of zich met de geringſt
„ hoop zelfs deswege vleijen? — Het fraa
„ ſte en overtuigendſte geſchrift zal toch
„ *wat de ſtoffe belangt*, niet wel iets nieuw
„ kunnen aanvoeren dat niet honderdmale
„ meer gezegd is. Alles zal zich moete
„ beperken bij de herhaling van het ou
„ de. — En al wist men door bevallige in
„ kleeding en een nieuw gewaad der voo
„ dragt, bij alle verſtandigen lof en toe
„ juiching te bekomen, het wezenlijke nu
„ ter verbetering, waar het hier ten voor
„ naamſten om te doen is, hoe ver verwij
„ derd zal dit dan nog wel moeten blij
„ ven? — Alle tegenſchrift, zal het nie
„ bij de Lieden van het Krijgswezen en de
„ Mannen van den degen, welken het ei
„ genlijk raken moest, worden aangezie
„ en uitgekreten, als de zoete en belagche
„ lijke droom van *drooge Wijshoofden*, di
„ zich het medepraten wagen over zaken
„ wegens welke zij geene genoegzame ken

„ n

„ nis bezitten, en waaromtrent het hen aan
„ ondervinding hapert? — Voeg hier bij de
„ gewone afkeerigheid der Lieden van de-
„ zen ſtand, om uit de Lecture van zulke
„ onderwerpen eenige onderrigting te ver-
„ zamelen. — En wil men zich zelven we-
„ gens gebrek aan Menſchenkennis niet be-
„ ſchuldigen, als ſlot van alles, ſchijnt het
„ zich dan ook wegens de toekomst, als
„ eene gewisſe en ontwijffelbare waarheid
„ voor te doen; en men ſchijnt, als ge-
„ noeg betoogd door de ervarenis van ver-
„ ſcheiden Eeuwen, hier in te moeten be-
„ rusten: dat het *Esprit de Corps*, of de
„ Geest des Militair-wezens, ook thans,
„ even als voorheen, de beste oogmerken
„ en wenſchen verijdelen, — deze, alle
„ vrucht uwer beraadſlagingen, zoo wel
„ als van den arbeid der verdiensteliikſten,
„ volſlagen nutteloos zal maken (1)."

Dan,

(1) De Schrijvers van *The Monthly Review*, zeker geſchrift tegen de Duëllen beoordeelende, vragen ergens, of het niet beneden de waardigheid van het gezond verſtand zij, hen, welke zich door die verkeerdheid laten beheerſchen, eenige redenkaveling waardig te keuren; of aan die Clasſe van Don-Quichots bedaarde bedenkingen voor te houden, over dat zelfde ſtuk, 't welk misſchien het eenigst is, waar omtrent zij, gelijk de Held van la Mancha, doorſlaan, revelen, en

Die fchijnbare overtolligheid verwekt eene andere vraag wegens de bedoeling des Utrechtfchen Genootfchaps.

Dan, mijne Heeren, even zeer als Man van oordeel, dit treurige, dit m(benemende, ja als geheellijk affchrikl de, voor zich zelven niet kan verbergen; even zeer als ik dit alles bij mij voelde dringen, op het oogenblik der eerfte op] vlakkige aanhooring en befchouwing u opgehangene vraag; even zeer kon ik, zetter daarbij ftilftaande, het voor mij ven niet ontveinzen; even zeer moest ik als onloochenbaar, en als iets 't geen te betwisten viel, aan nemen, dat ook ftuurders en Leden van het loffelijk Utrech Genootfchap deze zelfde zwarigheden

naar geene reden luifteren kunnen? —— „ De m: van Eer, naar die gewone betekenis (vervolgen zijn zeldzaam keurige denkers; en gewoonlijk : oppervlakkige vernuften, dat men altoos het ver den tegen zich hebbe, dat de redeneringen waar men hunne beginfelen tracht te beftrijden, zeer boven hun begrip zijn, zelfs op de onderftelling, zij wel geneigd waren naar dezelve te luisteren. Veel natuurlijker is het te gelooven, dat iemand (Eerhelden, den Tijtel en misfchien de eerfte parag of eenige regels des boeks gelezen hebbende, he ve ridderlijk van zich fmijte met: verd . . . fchoolvosfen en hun Verhandeling ook!!! —— l om deze foort van fchriften fchijnt gerangfchil moeten worden onder die, welke elken lezer (tuigen, uitgenomen die. perfonen zelve, ten nutte de Schrijvers pen op 't papier zetten".

omften, *niet minder dan ik* of elk an-
doorgezien, en zij 'er *al* het gewigt
ten fterkften van gevoeld *moeten* heb-
— Dat fombere en beklaaglijke ver-
t toch, loopt elk een, die de wereld
, te fterk in het oog, en het ontdekt
al te merkbaar, dan dat het der gemee-
ıpmerkzaamheid zelve ooit ontglippen
— Met zoo eene redenering ftond al-
erftond in een onmiddelijk verband die
e Vraag: *Op welken grond dan* deze
euwde poging des Genootfchaps rus-
en door welke beweegredenen dezelve
veroorzaakt zijn? — En waar was de
ıooping te vinden dezes raadfels, dan
ı, door opzigtelijk deze uwe gedra-
n het volgend befluit te laten gelden?:
lerbillijkst mag men gisfen, ja moet
n het als gewisfe waarheid vastftellen, Dezelve opgelost.
t Beftuurderen van het Utrechtfch Ge-
otfchap, door bittere treurigheid zijn
griefd geweest, over de heillooze ge-
lgen der Tweegevechten, onlangs in den
ınde en de Stad van Utrecht wedervaren
n meer dan eene aanzienlijke Familie,
ıder de welke men de beklagelijke flagt-
fers dier onzinnigheid nog met heete
ınen beweent. — Tegen al het fchijn-
ar onverwinnelijke eener ingekankerde

 „ fnood-

„ ſnoodheid, zoo menig onervarenen, di
„ de lust en hoop zijns geſlachts kon zijn
„ of ook den achtenswaardigen bejaarden
„ die alreeds de ſteun en liefde zijns gezin
„ was, als eene woedende Peſtilentie dre
„ gende te verſlinden, daar tegen ſtelden d
„ edele zielen dezer, Menschlievenden voo
„ zeker over, al het mismaakte en gruwelijk
„ van zoo eene plaatsgrijpende Mode wet.-
„ Zij ſtelden 'er tegen over, de Wet de
„ Rede, de gevoelens der Menſchelijk
„ heid, het belang des Vaderlands, ja
„ waarom ook niet? de zamenbinding va
„ dat alles met de toeſtanden eens volge
„ den ſtaats, zoo als deze op het gemoe
„ des bezadigden mans altoos *zeer zwaa*
„ moeten wegen, het zij dan op grond v
„ enkel natuurlijke beredenering, of oo
„ uit krachte eener welgeſtaafde Goddelijk
„ Openbaring. — Van daar wilden zij
„ in weerwil van vroegere mislukkingen
„ alle hoop niet ganſchelijk opgeven. -
„ De Hovenier, dachten zij, al kan hij al
„ opſchietend onkruid niet verwinnen, en
„ al vindt hij den grond ook nog zoo wee
„ barſtig, houdt echter aan met wieden
„ bemesten, en kan eindelijk zijnen h
„ of akker gadeloos verbeteren. — Ze
„ *geleidelijke* maatregelen, konden deze

„ ma

„ maar aangewend worden, zouden hier
„ geenszins te verwerpen zijn; al bevond
„ men zich ook buiten ſtaat, om het wan-
„ ſtaltige *op éêns* te hervormen. — De te-
„ genwoordige tijden zelfs gaven misſchien
„ huns oordeels aanleiding, om nu, meer
„ dan voorheen, gunſtige verwachtingen te
„ koesteren. — Men kon toch niet zeggen,
„ dat *alle middelen* ter vernietiging der
„ Tweegevechten reeds dadelijk bij der
„ hand genomen, en in de ſtrekking die
„ men 'er aan geven kon, *met ernst* be-
„ proefd waren. — Niet onwaarſchijnlijk
„ kwam hen voor den Geest, met welk een
„ goed geluk zij voorheen het eertijds zoo
„ vervallen, en even bijkans als onverbeter-
„ baar beſchouwde Schoolwezen in ons Va-
„ derland opgerigt, en tot deszelfs meer
„ bloeijenden ſtaat, daar aan tegenwoor-
„ dig eigen, *de eerſte* grondſlagen als ge-
„ legd hadden. — Zoo wilde men dan lie-
„ ver, zich nog éénmaal eene welmeenende
„ proeve getroosten, al ware zij dan ook
„ vergeefsch; dan, enkel uit vreeze van
„ kwalijk ſlagen, in een *zoo veel beteeke-*
„ *nend werk* van hunne zijde den ouden ſlen-
„ ter laten voortduren. — En dit ach-
„ tenswaardig beginſel, deed hen alle val-
„ ſche ſchaamte, als of zij dwaas genoeg,

 „ naar

„ naar het ſpreekwoord, ijzer met ha
„ poogden te breken, verwerpen.
„ deed hen de hope vasthouden, dat
„ delijk Dwaasheid en Misdaad, voor V
„ heid en Deugd zullen moeten zwicl
„ daar toch, bij eene onvermoeide v
„ zaamheid, zelfs uit kleine beginſele
„ dezen, zoo veel heerlijks op kan g
„ jen."

En die oplosſing nader bekrachtigd.

En waarlijk, de aldus in U onderſtel aan U toegeſchrevene gevoelens en oog ken, welk een volkomen ſteun en all kerſten waarborg vinden dezelve niet da dat Gijlieden, mijne Heeren, bij gel van ingekomen geſchriften, of althan loonenswaardige vertoogen, reeds één in uw loffelijk opzet zijnde te leur geſ *evenwel* nog niet wildet aflaten, naa aannemelijkers uittezien, en Gij dez ſtoffe nog ééns opgehangen, en 'er e dubbelen Eereprijs op hebt willen t ven?

Van daar de aanſporing tot dit geſchrift.

Het waren dan ook alle deze ove gingen, nopens het bij u werkend en drijvend beginſel, welke, ter gelegen dat die tweede noodiging tot mijner ken kwam, mij uitlokten, tot eene ondernen die mij aanvankelijk toeſcheen niet voor ne geringe kunde, maar voor een bekw

A

gen berekend te zijn, en waar toe ik mij verbeeld, dat, buiten *alle die genoemde omstandigheden*, de drang ter aanmoediging om 'er eenig goed gevolg van te gemoet te zien, maar zeer flaauwelijk bij mij zou gewerkt hebben (*a*). — De opwekking tot die onderneming scheen ook nu eenige sterkte te erlangen door het overzien van de Naamlijst der Bestuurderen en Leden van uw Genootschap, als wordende op de zelve niet weinigen gevonden, van eenen stand en eene plaatsing, welke hier veel kon afdoen; kweekende alzoo vermoeden, dat de ernstig mede-werkende hulp der zoodanigen, thans beletselen zou kunnen uit den weg ruimen, wel-

(*a*) Het is een der gewigtigste nuttigheden en voordeelen onzer hedendaagsche Genootschappen, dat zij, in alles waar op zij werken, door de gemeene verééniging, tot het gewenschte doel *meer kracht* kunnen oefenen; en dat de onderwerpen zelve, die zij behandeld willen hebben, door het openbare, *meer interessant* en luisterrijk worden. Dit moet ook tegenwoordig het geval zijn, terwijl de bekwaamste Schrijver, die uit *eigen beweging* het mismaakte der Tweegevechten wederom had willen gispen, misschien naauwelijks eenigen drukker, althans maar weinige Lezers zou gevonden hebben, en alles spoedig zou vergeten zijn geworden.

welke daar buiten te geweldiger plegen te ſchrikken.

In ſtukken van dezen aard moeten b knoptheid en regtſtreekſche ſtrekking na het begeerde doel, altoos eene bijzonde waarde hebben. Ik wil mij des, met affni ding van al het overtollige daar toe zoo ve doenlijk bevlijtigen. Het tweeledige d Vraagſtuks, ſplitst natuurlijk onze Verha deling in gelijke *twee Hoofdverdeelingen.*

EERSTE HOOFDDEEL.

Over de middelen ter voorkoming of wering der Tweegevechten.

Allezins overtollig, ja nu geheel te onpas, Eigenlijke geschiedenis des Duëls buiten het bestek.
ig het wel gerekend worden, wegens de
rkomst der Tweegevechten, of wegens
vroegere Praktijken, daaromtrent in de
iddeleeuwen in zwanggaande, zich in
eze vertoogen eenige *zulke* uitweiding te
roorloven, welke de gedaante van *Histo-*
isch berigt zou kunnen bekomen. — Bij
le wel bekende Schrijvers kan elk hier
iar begeerig zich des overvloedig verza-
gen. — Daar 'er in de Vraag *niets* foort-
lijks wordt *gevorderd*, onderstel ik met
len, dat men ook geene regtstreeksche
dedeeling van eenige bijzonderheden des-
ge, *begeerd*, of *verwacht* zal hebben. —
is met opzetlijke uitsluiting daarvan, wil
'er ook dieshalven niets meer van gewa-
n, dan alleen in *zoo verre*, nu en dan,
het beloop der Gefchiedenisfen zelve,
iige aanmerkingen, zich met vrucht te
zullen laten brengen.

Aan

Iets over de bijgaande omschrijving.

Aan de gestelde Vraag dan naar de mi delen om Duëllen of Tweegevechten voorkomen, vind ik tevens gehecht de: *nadere omschrijving*: „ Wanneer het gevo„ len in een Land heerschend is, dat h„ schandelijk zou wezen, wegens zeke„ beleedigingen den beleediger niet uitted„ gen tot een Tweegevecht; — of, uitg„ daagd zijnde, hetzelve niet aanten„ men." — Dit *bijvoegsel* of die *omschri ving*, moet aanvankelijk mijne aandacht vo een korten poos bepalen.

Gesteld eens, dat de publieke opinie r kende sommige beleedigingen, in eenig oo of Land, *zoo algemeen* de overhand gen men had en doorgedrongen was, dat, zo der eenige uitzondering, elk één er me verkuischt was; *niemand* daar over eeni tegenspraak geneigd was in te brengen, ook *bij allen*, van den kleinsten tot den groo sten, door waan of drift, *heerlijkheid* g steld werd in *het schandelijke*; — dan voo waar zou het reeds eene tegenstrijdighe zijn, en zich niet dan ongerijmdelijk denk laten, dat *in zoo een geval*, eenig indivi ter bestrijding van dien algemeen erkend stelregel zou willen, of zou kunnen opk men. — Dat „ *heerschen van zekere gev*„ *lens*", waar van hier gesproken word

is dus blijkbaar op te vatten, — of, — van *de groote meerderheid aller Volks Clasſen*, in tegenſtelling van verſcheiden anders denkenden; — of het moet zien op de verkleefdheid aan die meeningen, onder *zekere bepaalde ſtanden* en rangen van menſchen, de opgegeven beginſelen *bij onderſcheiding* koesterende, en voor dezelve als rigtſnoer hunner gedragingen uitkomende, terwijl de overige Leden der Maatſchappije tegenoverſtaande regelen goedkeuren, volgen, en zij de handhavers der eerstgemelde Maximes, hartelijk beklagen, of ook wel geſtrengelijk meenen te moeten *veroordeelen*. — Ik beken het, in de beſchrijving, welke ik hier voor mij heb, is het *ſoort* van menſchen, onder welke men het tweegevecht poogt te weren, en des naar middelen vraagt, *zoo algemeen geſteld*, (en dit vertrouw ik) met voordacht geſchied te kunnen zijn) dat ik daar bij, even goed denken kunne aan den gewonen huisvader, — aan den arbeids- en ambachtsman, aan den jongeling, uit den winkel, van de beurs, de getabberde orde, of Akademie, als aan de verbondenen tot den krijgsdienst, en den eigenlijk zoo geheetten Man van den degen. — Dan, het is mijns achtens van zelve openbaar, dat de Hoofdzaak hier als geheel en eeniglijk

moet

De vraag bepaald tot de eigenlijk zoo genoemde krijgslieden.

moet ingericht zijn, tegen *het plaatsgi*
pende onder het Militair-wezen; zoo
wij ook *enkel met dat inzigt*, thans de p
opvatten, en *dit doel alleen* ons geschrijf
wijzigen. — Onder die verzamelden tot d
krijg toch, huisvesten *in de meeste sterki*
en gelijk men het anders maar zeer zeldza
ontmoet, die begrippen wegens zulke E
kwetsingen, welke niet dan door uitdagi
tot en aanneming des Duëls uittewisscha
of te vergoeden zouden zijn. — En
begrippen huisvesten aldaar, *als v*
klaarde Beroeps-Opinie, waar in geene u
sluiting gedoogd wordt; waar tegen
inbreuk, als door de gemeene stem, n
schande gebrandmerkt wordt; van wel
gemeenschappelijke zamenstemming men
ders schier nooit een gelijkstaand voo
beeld aan zal treffen.

Bij alle andere gebeurtenissen daar ben
vens, bij welke eenige gewoon *burgerlij*
personen in Tweegevechten worden ing
wikkeld, wat toch valt daarbij anders te b
schouwen, dan eene wufte en grillige n
volging, van het in zwang gaande onder
Lieden van het Krijgsbedrijf? zoo da
konde zulk eene manier van handel en g
drag, *aldaar* eens gesnuikt; kon zij *alda*
in onbruik en verachting gebragt worde

elk een ten duidelijkften bevroede, dat niet flechts alle overige Tweegevechten van zelve zouden uitflijten; maar dan ook, de burgerlijke Wet te over in ftaat zijn zou, om de weinige uitfpruitfels, die zich ginds en elders nog vertoonen mogten, te bedwingen en te verftikken.

Zie daar mij dan onmiddelijk gebragt tot het groote doel mijner overwegingen: *De middelen ter voorkoming of wering der Tweegevechten onder de gewapende Krijgsbenden.*

De fchermfcholen in 't voorbij gaan aangeroerd.

Zoo ik er met betrekking dier navolging, onder andere rangen van den Burgerftaat, zoo als men zich van daar fomtijds als meer fatzoenlijk poogt te onderfcheiden, nog iets wilde bijvoegen, het zou alleen zijn de wenk, dat toch de publieke auctoriteit nimmer eenige *falles d'asfaut* openftelde, of de onderwijzers der fchermkonst, door *Titulature*, of anderzins, met *eenig gezag* hoe genaamd onderfchraagde. — Het is aan den eenen kant wel waar, dat vaardigheid en behendigheid of adresfe, op zich zelve onfchuldig zijn, en op eenige aanprijzing regt hebben. Het is waar, dat alle bewegingsftanden, in hare oefening der gezondheid bevorderlijk kunnen zijn; en ook de geoefende wapenbehandeling het leven ten eenigen tijde tegen de aanvallen eens onverlaats

laats kan beveiligen. Ook zie ik niet, hoe het geven van begeerd onderwijs hierin, *van regtswege*, in den eigenlijken zin zich immer zou laten *verbieden*. — Doch, even min als het worstelen of koorddanzen, ja veel minder nog dan deze beide, kan die werkzaamheid, door het openbaar bestuur beschouwd worden, als *van hare zijde* eenige aanmoediging verdienende. — De voorzigtige Overheid schijnt veel eer bedacht te moeten zijn, om die aandrift zoo veel zij kan te besnoeijen en tegen te werken; zoo lang ten minsten, als het ondervindelijke waarheid zijn zal, dat hier door aan die lichtvaardigheden en onzinnigheden, waar over velen zich beklagen, maar al te veel *aanleiding* en *voedsel* verschaft wordt; want het was reeds de aanmerking van den schranderen LOCKE, „ dat jonge Luiden, terwijl hun bloed heet is, dikwijls geneigd zijn te denken, dat zij vergeefs schermen geleerd hebben, zoo zij hunne bekwaamheid niet toonen in een Tweegevecht." Dan dit als in 't voorbijgaan slechts hebbende aangeroerd, keer ik terstond weder tot mijn onderwerp.

Bepaling wat men door Duël versta.

Zou het vereischt worden, dat ik mij hier vele moeite gaf, of met sommige Schrijvers hairklovend zogt uit te pluizen, de *juiste en*

net-

kette bepaling van alles, wat geacht moet worden onder het woord *Duël* of *Tweegevecht* begrepen te zijn, en het wezen daar van uit te maken? Ik geloof niet dat het noodig zij mij hier mede lange op te houden; vermits de bedoelde meening zoo algemeen en volledig bekend is; en elk een daar onder geredelijk verstaat: „ Eene tusschen twee bijzondere personen, het zij alleen, of ook met eenige aanhangelingen en medestanders *buiten* wettiging van openbaar gezag, ondernomene strijd of vijandige bejegening, dewelke *verwonding met bloedstorting* ten oogmerke heeft; die met wederzijdsche toestemming, schriftelijk of mondelijk beraamd wordt, ter zamenkomst op eenige bestemde plaats; en welke daar benevens in alles ten dien einde strekkende is, om, naar eigen begrip of heerschende verbeelding, in de toegebragte kwetsing, voldoening te geven, voldoening te erlangen, althans ze van beide kanten daar in te doen vinden, ter zake van aangetijgden of opgevatten smaad, beleedigende woorden of daden, de strijders zelven, of anderen die hen waard zijn betreffende; — terwijl ook nog ten laatsten in de beide strijders gewoonlijk mag ondersteld worden, — deels, het begrip, dat na toegebragte kwetsure, elks Eer gezuiverd,

ieders zak geregtvaardigd zij; — deels tevens de onderlinge en heimelijke verbintenis, van daar door den gerezenen twist gesmoord te achten, alle verdere partijschap en afkeerigheid deswege afteleggen, en elkander wederkeerig tot heusche bejegening en vriendschappelijken omgang toe te laten.*

Zonder nu nog uit te weiden over alle aa stootende, wanschapene, en naauwlijks eenigen zamenhang vertoonende begrippen welke die opgegevene beschrijving mij a terstond voor den geest doet komen, kan ik mij niet weerhouden het oog te vestigen, op *twee mij te binnenschietende soortgelijke vooroordeelen*, waar in het beginsel, of de waan der *grilligste Eer*, bekrachtigd door het heerschend gevoelen der menigte, zich vertoont als *een gebiedend drangmiddel*, om 'er zich tot eigen gevoelige schade aan te onderwerpen, en het leven zelve, bij aldien men verhinderd wordt zulk eene zucht of die gebruiken te kunnen involgen, in het minst niet dierbaar te achten.

Eene Bengaleesche gewoonte beschreven.

Onder de vrouwen namelijk van zekere Casten, op de Kust van Bengale, (ik volg hier de verzekering van eenen Man, die 'er lang den post van Gezaghebber bekleedde, en men vindt het ook elders vermeld) is het een algemeen aangenomen ge

gebruik, en eene onverbiddelijke Wet van Eer, dat, na het overlijden des Echtgenoots, de nagelatene Weduwe op eenen prachtigen brandstapel, te gelijk met het Lijk des verstorvenen, zich door de vlammen doe verteren. — Statelijk is daar toe de optocht. De uitvoering allerplegtigst, en dezelve wordt toegejuicht door duizenden der zaamgevloeide aanschouwers, waar onder ook zekerlijk vele vrouwen, die door minderheid van rang en stamhuis (om dat de volks-opinie het alzoo medebrengt) van zoo een uiteinde, als *voor haar eene al te hooge Eer*, nimmer deel kunnen krijgen; en die echter, zoo wel als *de bevoorregte* (gelijk men het aldaar heet) in het fraaije begrip staan, dat dit onder Lieden van zekeren bekenden adel en fatsoen, *maar alzoo behoore*, en hare Eer er allezins mede gemoeid is, om zich daar naar te schikken. — Daarom ook betoonen de Vrouwen en Maagden, der tot dit heldenstuk geregtigde Edelfamilien, hoe zeer ook voorziende, dat zij eenmaal zulke Weduwen worden kunnen, bij zulke Doodsfeesten, zich zeer uitbundig in vrolijk gezang en kittelende Lofspraken; als begeerden zij ten spoedigsten, en eenstemmig met dezelfde Eer en staatsie uitgeleid te mogen worden.

 den.

den. — Bij de meeste fierheid, onverschrol kenheid of vreugde - betoon der slagto fers, vermenigvuldigt zich het meeste hand geklap: — En ware 'er eenige onder de ze geslachten, welke zich aan de ingevoer de Costume weigerde te onderwerpen, gee ander Lot stond haar te wachten, dan da zij voor infaam verklaard, buiten alle ver keering met de hare gehouden worden, ja geheel verstooten, zij zich alle bitterheid o eene eigenwillige ballingschap zou moete getroosten, — gelijk dan ook in die gewes ten zoo verre men aan eenig Europeesch ge bied is onderworpen, geene aandrang t sterk geoordeeld wordt, om tot de opvol ging diens gebruiks het vereischt verlof t bekomen; — ja wilde iemand het of doo verbod, of op eene andere wijze beproeven om eene schoone jeugdige, en anders bemir nelijke Bengaleesche, van deze zoo verschrik kelijke als dolle Brand-Maatschappij af t troonen, staat mag men 'er wel op maken dat zij den man, die het hier op toeleide voor eenen *wreedaard en ongevoeligen* schel den, dat zij hem schelden en haten zou, al zulk eenen, die hare Eer belaagt, haar he leven bitter maakt, en die haar den zoetste troost harer geheele bestaanlijkheid, met he hart *eens verraders* poogt te ontnemen.

Tot een tweede staal van even zoo onbegrijpelijke zwaaijing der gevoelens wegens Eer en Achting, dient het geen voorkomt bij MONTESQUIEU, in zijne *Lettres Persanes, Lettre LI.* voordragende het beklag eener Moscovitische vrouw aan hare moeder, ter dier oorzaak, dat zij van haren man op eene *zeer onwaardige wijze* behandeld werd, als van hem nimmer slagen ontvangende, „ Ongeloofbaar (zegt aldaar de „ Schrijver,) is het, hoe zeer de Mosco„ vitische vrouwen 'er op gezet zijn om van „ hare mannen eens helder te worden af„ gerost. — *Zonder dit* kunnen zij zich „ geen denkbeeld maken, dat zij in derzel„ ver *hartelijkheid* eenigzins deelen zou„ den. — En schoon de vaders, bij het „ uittrouwen der Dochteren, bij het ver„ drag den eisch bedingen, dat de aanstaan„ de schoonzoons dezelve niet ruwelijk zul„ len kastijden; en geesselen, zoo wordt „ het echter bij de vrouwen, voor een „ doorslaand' blijk *van koelheid* en *onvergeef„ lijke onverschilligheid* jegens haar aange„ zien, bijaldien de mannen zich hierin „ strijdig met de heerschende gewoonte ten „ dezen opzigte gedragen." — Zonder de waarheid dier berigten te logenstraffen, wordt dezelve veel eer gesterkt, door de

Een ander Moscovitiesch gebruik.

 bij-

bijgevoegde aanteekening der latere uit ven van MONTESQUIEU's werken, „ die vermelde zeden fints merkelijk verand waren, " en gevolgelijk *voorheen* alzoo w lijk plaatfe vonden.

Die beide voorbeelden beredeneerd.

De beide bovenftaande Exempelen in fchen, (en dit alleen was het groote dc waartoe wij ze bijbragten) leeren ten o tuiglijkften, tot welke geweldige uiterfl eene eens opgegroeide waan, den Men aandrijven en verflaven kunne. — De voelens der omringenden en bekenden, i één woord het achting- en *roembaren* zoo als men het vindt, met de nevensgaa vrees, voor verbeurte dier aanfpraak, fch dan de *eenige drijfveer of hartstocht*, d welke Hij in alles bezield wordt, en zich als een onbedwingbaren ftroom, allen tegenftand om ver werpt, wil la beheerfchen. — En waar die gezetheid e maal geworteld is, mag men 'er wel zeggen dat zij door de onderlinge verl ring met foortgelijken, als eene vergiftig de plant op den akker, wijd en zijd al me hare takken tot wasdom zoo rijke verfpreidt, dat van daar het toenemend weld allen tegenftand om dezelve uit te r jen, te leurftelle. — Bij toeftanden als ze, bemerkt men als 't ware *eene Geest*

l

binding, welke zich eenig en bepaald vestigt op het *geachtte* en *verfmaadde*. — Het is als of 'er een volftrekt onvermogen ware, om op het *achtenswaardige* en fmaad *verdienende*, ooit het oog te kunnen vestigen. — *Ziektens-kundig* zou men het den Naam mogen geven, van eene foort van *Ylhoofdigheid of Krankzinnigheid*, flechts op *één bepaald ftuk*, gelijk veeltijds, werkende; terwijl in vele andere opzigten des dagelijkfchen levens, het verftand zich helder en gezond genoeg tot de gewone bedrijven vertoont. — Men kan zelfs bij zulke verfchijnfelen wel eens in twijffel ftaan, of ook het *ftilzwijgen daar over*, niet vaak verkiesfelijk zij, boven *het tegenfpreken*, vermits het aanroeren der al te zwakke fnaar, zoo ligtelijk verbittering, ja meerdere fterkte en woede, ten gevolge hebben kan. — De enkele gedachte van *Naroem*, zoo als deze na het overlijden onder de nablijvenden werken kan, met alle de onzekerheid of wij als dan, van de toebrenging dier hulde door de nakomelingfchap, *eenige bewustheid* zullen dragen, — midsgaders het vooruitzigt op eene gemeene verfoeijing, welke, naar men zich diets maakt, het leven tot een last, en het fterven, in vergelijking daarvan, verkiesfelijk zou doen zijn; — zie daar de roerfels,

fels, welke, eenmaal als Magtfpreuk aangenomen zijnde, en indruk gekregen hebbende, alle andere genoegens en gehechtheid aan zinnelijk vermaak verzaken, ja, buiten eenige hoop op derzelver duurzaamheid, eenen gewisfen en onvermijdelijken dood trotferen, en denzelven, met eigen zelfvoldoening kunnen doen te gemoete treden.

Het bijgeloovige in het eerfte voorbeeld te regt opgemerkt en toegeftaan.

Het is zoo! wegens de Indifche vrouwen laat zich misfchien zeggen, dat aldaar een *Godsdienftig Bijgeloof* onder alles zeer den rol fpele; — dat zij misfchien gemoedigd worden, door eene als overdrevene liefde, om de overledene mannen in de andere wereld te *vergezellen*, ten dienst te ftaan, aldaar hare teedere vereeniging verlengd te zien, of, na de betoonde heldhaftigheid, op een *hooger* geluk rekening te kunnen maken. — Men heeft aan deze moogelijk veel wijs gemaakt, en haar het hoofd op hol geholpen, door verfchrikkende leeringen, wegens de *plagen*, welke op haar wachtende zijn bij *gebreke der pligtsbetrachting*, nu opzigtelijk de verftorvenen aan haar aanbevolen. — En gereedelijk is hier de inval of het beklag: wat *Godsdienftig bijgeloof*, om dat 'er een *onbekende doodsftaat* aan verbonden is, al niet werken kunne

'ot de ijsfelijkfte en verfoeielijkfte hard-
tigheid, van kwelling, van uithonge-
, en vrijwillige geneugten-verzaking,
van zich anders geene gelijkftaande voor-
len elders laten vernemen?
an ook het Duël, zoo als het in de
lel Eeuwen (*a*) meer dan immer, als
algemeene praktijk in zwang ging, wat
het zelve (dit mag en moet men hier
allen nadruk vragen,) wat was het
: toen anders, dan *ganfchelijk en in al*
leele, ook juist eene vrucht, van *even*
eene drieste bijgeloovigheid, haar fteun-
hebbende in eenen *valfchen Godsdienst-*
n, en daarop *éénigliјk* rustende? — De
lman, de Geestelijke, de gemeene Bur-
, ja ook de Vrouw, die maar haren
mpvechter vinden kon, was toen bevoegd
elk één uit te dagen, en om wederkee-
voor den degen geëischt te kunnen wor-
— Zulke Cartels werden gegeven en
;enomen, over allerlije thans gebruikelij-
Proces-Materiën; ook over gewone
-*en geldfchulden*, ten beloope dikwijls
van

Doch het Duel als daar mede geheel gelijkfoortig befchreven volgens deszelfs vroegere inrigting.

(*a*) Oudtijds werd *Duellum* gebruikt voor Bellum
. amph. I. 1. 34. Trucul. II. 6, 2. Horat. Epist.
98. Lib. I. 32. *Duellator* pro milite Plaut. capt.
v 68.

van maar weinige ſtuivers; — als mede over het *ware* of *valſche* van een reeds beëedigd getuigenis; — ja, *de Regter*, die naar pligt en geweten vonnis had geſtreken, zag zich dikwijls wegens dat vonnis zelve, door de partij die zich verongelijkt rekende, opgeroepen om de wettigheid zijner uitſpraak door het ſtaal te verdedigen. — *Geheel afgeſcheiden zelfs van eenige beleediging*, en waarbij dit denkbeeld van hoon met *geene mogelijkheid* op kon komen, leest men, hoe ten jare DIIIILXXX aan het lot des Kampſtrijds tusſchen twee daar toe gekozene vechters, overgelaten en verbleven werd de uitſpraak, eener geheel *beſpiegelende* twijffelachtige Regtsquæstie: of in zekere Erfenis het Regt van *Repræſentatie* plaats moest grijpen, *Ja*, dan *Neen*. (*) — — Toen namelijk, in *die duistere tijden*, *gelijk de Præſident* MONTESQUIEU, in *zijn Esprit des Loix* 'er breedvoerig over handelt, toen zeg ik in die duistere tijden, alle kennis en beoefening van het burgerlijk regt als geheel

(*) Zie *Dictionaire Encyclopedique* Edition d'Yverdun, Titre *Duel*. alwaar men wegens deze ſtoffe veel vermeld vindt van 't geen ik daaromtrent vervolgens nog dienstig oordeele bij te brengen, ſchoon ik mij de moeite van het telkens aanhalen beſpare.

heel vergeten en uitgeſtorven was, werd alles overweldigd door de bijgeloovige en zeer misleidende leer, van de *gedurige tusſchenkomst eens Goddelijken beſtuurs*, in alle gevallen, waarbij men het zelve wettiglijk, gelijk men het toen heette, *verkoos* op te roepen. — Het te kortſchieten of het overwinnen in den ſtrijd, gold toen, als *uitſpraak van boven.* — Het gold, zoo in burgerlijke verſchillen, als ook om den *regten dader* te ontdekken, onder de enkel aangeklaagden, of met ſterk vermoeden bezwaarden, wegens Lijfſtraffelijke deliсten, moord, brandſtichting, kerkroof &c. gelijk dan ook in zulk ſoort van kampen, de *meest* verwonde of *overwonnene* onmiddelijk *ter doodſtraffe*, die men nu voor geregtelijk beweezen hield, en als *door hemelſche ſtemme verzegeld*, overgeleverd werd. — Over het geheel vond men 'er iets welſtandigs in, en men beſchouwde het van dien kant, als een volledig *blijk van hooge Eerbiedenis voor den Almagtigen*, dat men zich in *zijne handen* als geheellijk overgaf; — *Zijnentwege* het onwankelbaar vertrouwen koesterende, dat *Hij*, als onmiddelijk, de zaak der regtvaardigheid zou doen zegenpralen; *Hij* elk ten onregt beſchuldigden beveiligen en beſchutten; en *Hij* den kwaaddoender of lasteraar, de

de ſtraf zijner ſnoodheid en vermetelheid *onherroepelijk* zou doen ondervinden —— Het Tweegevecht, (toen meestal *Monomachia* geheeten) dus als een *heel-* of *halfſlachts - Godsdienstbedrijf* aanmerkende, zoo bezat men daarbij nogtans, in die tijden der onwetendheid en onnoozelheid ſchranderheids genoeg, om te bevroeden, dat dit raauwe begrip, ſchoonal van *eene zekere zijde* Godsdienſtig, zoo lang het niet nader werd gezuiverd, eene deerlijk verwoestende plaag der Maatſchappij worden moest, indien men *de bevoegdheid*, om tot zulk een ſtrijdperk te beroepen, of 'er zich in te begeven, aan *eens ieders* grilligheid of willekeur overliet, — Van daar dat de Geregtshoven der lieden van adel, en van vermogende Geestelijke Collegien oorſpronk ontleenden, alwaar *het oorlof tot het Duël* geëischt moest worden; alwaar het *toegelaten*, ſomwijlen *geboden* werd, en ook meermalen uitſpraak geſchiedde, van des *niet admisſibel* gerekend te worden. —— In die Eeuwen moest men gemeenlijk, het Tweegevecht *niet* noemen, gelijk ik het boven beſchreef, eene, *buiten wettiging van openbaar gezag* ondernomen ſtrijd; maar het zelve had als toen de dadelijke en volledige *bekrachtiging der publieke auctori-*

ri-

riteit, welke van de ganfche handeling met ftatelijkheid kennis nam, ja ook uit het houden dier debatten, als voor het gerigtshof zelve gefchiedende, zekere *inkomften en leges* gewoon was te trekken; voor het aangaan des ftrijds, daartoe niet zelden van weder zijde *onderpand* en *borgtocht* begeerende gefteld te hebben. — Het liep allezins in den geest dier Eeuwen, toen men om hooggaande gefchillen of beleedigingen af te doen, geen ander rigtfnoer van wetsbepalingen fchier kende, en men bij de geftelde Gerigtshoven des verlof tot het Tweegevecht bekomen kon, dat ook toen die bewilliging, alomme *als onontbeerlijk* werd aangezien. — Men zou het toen zeer algemeen, als *eene gewisfe verbeurte van ziel en zaligheid* befchouwd hebben, *buiten* die bewilliging hier in eigendunkelijk te werk te gaan, en 'er zich, *buiten* geregtelijke tusfchenkomst aan bloot te geven. — Zoo paste dan bij die vroegere gewoonte ook al dat Godsdienftig beflag, 't geen men 'er eerlang, met eene wonderlijke mengeling van wijsheid en van dwaasheid, aan wist te verbinden. — Na ingediende ftukken van uitdaging en aanneming, verwijlde de Regter twee maanden tijds, de uitfpraak wegens zijne toelating, ten einde weder-

zijd-

zijdſche vrienden in dien tusſchentijd
genheid te geven, om partijen te ve
nen. — Gelukte dit niet, en moes
zaak door den ſtrijd beſlist worden,
deed dan den een zoo wel als den an
in beſloten gevangenis gaan, en door Ge
lijken bezoeken, om hen van hun vo
men af trekken. Men legde hen vaster
beëedigde hen, om niet voor 's hands
waarheid of onregt voor te ſtaan, be
de eindelijk, wanneer niets baten m
den dag des ſtrijds; en na genuttigde
zen, deed men de Kampioenen zich v
nen, in de tegenwoordigheid des Regter
Gekozenen uit de wederzijdſche bloe
wanten bezogten de ſtrijders. — Na
plegtige ontkleeding *zalfde* men her
naakte Ligchaam. — Onder wapenbe
king in een beſloten perk gebragt, pl
men de partijen met kruisſelings in ee
vouwen handen, geknield, tegen ove
kander, als wederzijdsch regt en g
tigheid vorderende, en op den *Eed* va
te wezen van alle valschheid, en noch
bedrog, noch door *tooverij* naar de ove
ning te zullen ſtaan. — Die zelfde Ke
nooten, uit vrienden of magen geſl
bezagen en onderzogten nogmaals de
penen. — Na dat 'er gebeden, kniel

ht, en ten flotte gevraagd was; of de
;en den ander nog iets te zeggen had,
de *Wapen-Heraut*, driemaal den uit-
)en; *laat de brave ftrijders hun werk
en.* En daarop handgemeen wor-
vocht men meestal zonder quartier.
is eene bekende fpreuk „ Comme il y
ı grand nombre des chofes fages, qui
mênées d'une maniere três folle, il
ausfi une quantité infinie, des follies,
font conduites d'une maniere três fa-
' — En waarlijk *dat laatfte* laat zich
handelingen en beftellingen der dom-
len, zoo als zij door het waanzinnigst
ıof geheel gewijzigd waren, volko-
k toepasfen. — Het *Idée* of begrip
ıenmaals geheeten *ordealen*, *ortheilen*
, of *Judicia Dei*, in wapenftrijd, of
bekende vuur- en waterproeven, &c.—
lée of begrip, hoe fpoorbijster ook,
ın alles de wankele en niets beduidende
lag. — Maar neem dien grondflag
:n *over*; erken denzelven *éénmaal voor*
, — gelijk dezelve dan van het ftel-
ıer geheiligde Godsdienst eerbiedenis
kt onaffcheidelijk is, hoe is er dan
ganfche optooifel, 't welk men 'er
f, en waarbij men den Godsdienst

we-

Dat bijgeloovige vertoond als eenparig met zich zelve.

weder te hulpe riep, — hoe is 'er dar dat alles *eene éénheid*, eene zamenstemmi overeenkomst, en onderlinge verbinten welke voorts eene wel aaneengeschake houding heeft, waardoor alles naar zeke éénsgestelden regel gelijkmatig, zonder st tingen afloopt, en *in zo verre*, eene zich ve nooit ongelijke eenparigheid verkrij kon, en verkrijgen moest?

Welke zamenstemming thans geheel ontbreekt.

Het zou van dien kant den hedenda schen krijgslieden, *als verstandigen*, tot E verstrekken, indien zij, hoe laag ook op Eeuwen der Domheid nederziende, en te regt veroordeelende, zich te gelijk, het stuk der Tweegevechten, op iets *van zelfde regelmatigheid* beroemen konden; het zij van beginsel, het zij van ontvouwi op welk eene wijze dat beginsel volgens den of gewoonte gehandhaafd en in v king gebragt moete worden. — Onder schen, naar mate het Militair-wezen onzen tijd, van alle *zelfs het geringste G dienstige Bijgeloof*, meer verwijderd is, en ik niet geloof dat iemand hunner zich aan belgen zal, dat ik hen hier *volkomen vrij* verklare, naar mate daar ligt juist hunne regtvaardiging in dez op grond eens welstandig zamenhangen

zich tegen alle oproeping voor dien
verzetten, en *enkele grilligheid*;
ırlijk en heilloos ook voor hen zelven
iglijk willen vasthouden, offchoon
ze voor redeloos erkennen moeten;
dat die verdwaasde opinie bij de
onder welke zij zich bevinden,
ıen is, dan waarlijk komen wij des-
e; den toeftand van die foort van
'g en krankzinnigheid, welke wij
iden, dat zulk een zonderling ver-
onder 't menfchelijk geflacht kan
ı; *al nader en nader*. — En ik wil
iān de beflisfing van den krijgsman
el hebben overgelaten, of hij niet
meer overeenkomst bezitte, met de
e en bizarre liefde begrippen der Moscovitifche Dames, waar van ik
ıeb, dan met de aangeftipte *Bengaal-*
ijven, waar voor men dan nog in-
gst bijgeloof; *eenige verfchooning*
en vinden. — Uitgemaakt toch

van daar te meer in 't naauw gebragt.

ſcheiding, zich in ſtaat bevindt, om he zoo genoemd *Point d'honneur*, naar eiſc te ontwikkelen. — Allen moeten erkennen dat zij ter toepasſing op de gevolgen, or die Eer door bloedſtorting te handhaven, 'e geen zamenhangend begrip aan hechten kun nen; — te minder, daar dan nog het pligtelijke des krijgsmans, zich gedurig in den aller geweldigſten *tweeſtrijd* en onbeſtaanbaarheid met zich zelf zou moeten bevinden. — Volgens die dus genoemde wetten van Eer immers, zou een eerlijk man, eene wezenlijke beleediging ontvangende, dezelve niet ongewroken *mogen* laaten, maar hij 'er door het gevecht vergoeding voor *moeten* eisſchen. — En evenwel wordt die wraak hem toegerekend tot *misdaad* en onteerende ſtraf, van wege de bevelen der burgerlijke overheid, of de verordeningen der krijgstucht, aan de welke hij, als *man van Eer*, even min *pligtelijke gehoorzaamheid* mag weigeren. — De voorſchriften der Militair-Eer volgende, kan het zijn lot worden op een *ſchavot* te ſterven. En zich gedragende naar de regelen, door het Burger- of Krijgsregt, op beſchadiging en verwonding geſteld, ziet hij zich, als *een geſchandvlekte* uit de verkeering en omgang aan zijnen ſtand en levenswijze verbonden, verbannen. —

E

En 'er blijft alzoo hem niets anders overig, dan de in beide gevallen zoo gruwelijke keuze, van — of te *sterven*, — óf *onwaardig* geacht te worden om te *leven*.

Dan eindigen wij hier onze aangevoerde vergelijking tusschen de hedendaagsche, nooit met gezonde rede verdedigde, of verdedigbare Duëllen-zucht, en de misschien wel minder heldhaftige, doch 'er te gelijk min gevaarlijke, *Moscovitische vrouwengril*. — hoe zeer ook die vergelijking onzes inziens de aandacht des Wijsgeers en menschenbeschouwers verdiene, ons bestek gedoogt niet, daar langer over uit te weiden. Het gelust ons tot het geen nu gevraagd is meer onderscheidenlijk over te gaan.

En om hier in minder wijdloopig te zijn, óf te vervallen in herhaling van het geen in zoo vele geschriften gevonden wordt, wil ik mij des minder toeleggen, op *regtstreeksche wederlegging*, dan wel den naasten, en geloof ik, den eenigen goeden uitkomst pogen te vinden, van den kant der Koningen, en braafste Officieren zelven; zoo als het deswege erkende en toegestemde bij hen zelven, de Hoofdzaak, waarop hier alles nederkomt, toelichten, sommige stukken der gewoonte ophelderen kan; en van dat misschien eenige wegen zijn te openen,

Inrichting des Tegenwoordigen vertoogs.

 welke

welke het krachtdadigst werken, en diesbalve aan het edel doel der loffelijke Maatſchappij het meest zouden kunnen beantwoorden.

Redeneerkundige wederlegging van nieuws op te disſchen hier niet bedoeld.

Alles namelijk wat hier betreft regelregte redenerende wederlegging, ter overtuiging des verſtands, en ter aanwijzing van het verdwaasde en ſchandelijke dier handeling, is, gelijk reeds meer dan eens gezegd is, zoodanig *afgewerkt*, en echter *nimmer wederlegd*, dat men het nutteloos zou willen herhalen, — als daar is, — dat de meerdere kundigheid of ſterkte geen gelijk, noch ongelijk, regt, noch onregt, eer, noch oneer, kan beſlisſen; — dat de uitdaging noch aanneming eenig bewijs zijn kan van onberispelijkheid en braafheid, even min als van moed; vermits de laagſte lompert, de roekeloosheid of dolzinnigheid om zijn leven te wagen, wel tot *het meeste uiterſte* geredelijk bot kan vieren. — Dat dus het *oogmerk* des Tweegevechts, het betoog of het erlangen van regt, niet dan ongerijmdelijk *door dat middel* bereikt kunne worden;— en wat 'er voorts nog is bij te voegen, wegens ongodsdienſtigheid, — wegens de heilloozę gevolgen; (*a*) — wegens den on-

(*a*) Zeer vroegtijdig is reeds dat alles tegen het Duël

ongelijken kans tusfchen groote en kleine perfonen, althans bij het piftool, naar mate van de ruimere uitgebreidheid der kwetsbare oppervlakte; als mede hoe ligtelijk de allerdapperfte daardoor voor zijn gansche leven tot den ftaat *van invalide* gebragt kunne wor-

Duël aangevoerd. *P. Agobardus* in de IXde Eeuw fchreef onder anderen een boek: contra judicium Dei, five de divinis fententiis contra damnabilem opinionem putantium divini judicii veritatem igne, vel aquis, vel conflictu armorum patefieri. operum p. 103. 302. 306. *Chaufepié* nouv. Dict. Historique — *Otto* Notit. rerum publicarum C. I. § 54. Schol. 4. &c. haalt ook het zeggen aan van den Cardinaal *Nicol. de Cufa*, de *more barbaro*; et hæc omnia ideo, quia leges et canones perdiderunt vigorem, et cuftodes et executores et paftores nulli funt. Duëlla et purgationes, vulgo *judicia* vel *ordalia Dei*, dicebantur, maxime fi quis illæfus abiret; fed erat *tentatio* magis. —— Vele Schrijvers worden verder genoemd in de uitgave van H. de Groot inleid tot de H. Rechtsgel. met de aantêekeningen van *W. Schorer* Middelb. 1767. *Bekman diss.* de jud. Dei en anderen —— *Schorer* fpreekt van *Treutler* (mij onbekend,) als verdediger der Tweegevechten doch als wederlegd door *Balbou* en *Gozew. ab Esbach*, ad *Carpzovii* jurisprud. forenfum P. IV. conft. 9. n. 3. Zie ook *Charles Duclos* Disfertation fur les epreuves par le Duël et par les Elemens, communement appellées jugemens de Dieu dans les memoires de l'Academie Roy. des Infcript. et bell. Lettres Ao. 1739. vol. XV. p. 617-638.

worden, vermits de geringfte wonden in arm, been, wang, &c. uit den aard der kwetfing zeer aanzienlijke deelen beleedigen kunnen; — en eindelijk de grootfte Generaal gedurig door den geringften getijtelden officier aangerand kunne worden enz. enz. enz.

Alle verftandigen keuren het Duël af.

— Alle deze, en meer andere ftukken, hoe zijn ze ten overvloede verfpreid in vele fchriften, daar over in de wereld gezonden; BASNAGE, *fur les Duëls & les ordres de chevalerie*; het Engelsch werk, van SELDEN getijteld *Duëllo*; COLOMBIERE, *fur les Duëls*? ja in eene Brochure, in den voorleden jare te Parijs uitgekomen, *fur les Duëls, & les moyens les plus efficaces de les prévenir, par le feu* GODESCARD, *Chanoine de St. Honoré*, vind ik ook genoemd verfcheiden verhandelingen van later tijd, als van AUDIGIER, LONGIANO, MARCHE, ROQUES, SAVARON, TAILLE, CERUTTI en vooral het werk van PAOLO VERGAGNI *fur l'enormité du Duël* en waarvan eene overzetting te Berlin was in 't licht gegeven. — Dan ik voorzie 'er geen het minfte heil uit, die redenen op zich zelve weder optedisfchen of ze verder uit te breiden. Het is toch het gewone ongeluk van alle deze gefchriften, dat zij zonder eenen anderen van buiten aankomenden aandrang, zeer zelden gelezen en met op-

rking verwaardigd worden, door het
e het meest behoeven. — Dat ook de
gevechten alle reden *tegen*, en niets
zich hebben, dan het *enkel vooroordeel*
ublieke ſtands-opinie, dit is mag men
n wel voor uit als door een ieder aan-
nen. — Alle krijgshoofden van eenige
nis weten het te over, dat alle Lief-
rs van waarheid en orde, dat alle ge-
oordeelkundige ſchrijvers, in alle Lan-
'er zich eenparig tegen verklaard heb-
— Door den grooten Engelſchen RI-
RDSON, wordt het Edict van LODE-
den XIVden tegen de Duellen genoemd,
ooſte luister van deszelfs Regering. —
t doel (zegt hij) is ſtrijdig met alle
elijke en menſchelijke wetten, en bij-
alijk geheel aanloopende tegen den wa-
leldenmoed eens Christens om gaarne te
ven, en goed voor kwaad te vergel-
— Oorſpronklijk is het uit de Barbaar-
Noordſche Natien, die 'er, uit hunne
chaafdheid, en uit den aart hunner re-
sform, nog *iets* voor zeggen konden.
ook de Romeinen verfoeiden het, en
elfde doen de Turken nog heden ten
. — In Frankrijk zelfs gaf de Acade-
in CHALONS *aan de Marne*, in den
790, een prijsvrage op: l'Origine du

 Duël,

Duël, & les moyens de changer l'opin
publique fur *cet ufage barbare.* — En é
ftemmig hier mede drukten ook de Sch
vers van de Dictionaire Encyclopedique z
daar over aldus uit „ pour étouffer *un M*
„ *ftre*, que les Loix les plus fevères n'
„ pu contenir, il feroit digne d'un fou
„ rain, d'en faire l'esfai. — Le fuc
„ *immortaliferoit* fon nom. — Et *la f*
„ *tentative*, lui mériteroit l'amour, &
„ reconnoisfance de fon peuple."

Zoo als ook alle wetten het zelve veroordeelen.

Het gezegde brengt mij eenigermate o
Wetten, zoo als zij fteeds aanwezig zijn
weest, nog alomme ftandhouden, en
deze ten allen tijde krachteloos en onver
gend bevonden zijn om dit kwaad uit te r
jeni — Gezwegen van het geen wij re
van LODEWYK den XIVden aanvoerden,
het bekend, hoe GUSTAVUS ADOLPH
Koning van Zweden het Duël onder z
troepen verboden hebbende, en echter d
na door twee Generaals aangezogt, om
gefchil met den degen te beflechten,
eerst daar over verontwaardigd, uitfteld
antwoorden; Hij toen, tijd en plaats beft
mende, er zelf bij tegenwoordig wilde z
de kampvechters in eenen kring foldaten
floot, te gelijk aan den medebragten fch
regter gelastende, wanneer de één geva

nu zijn, den anderen het hoofd af te slaan; met dien gevolge dat partijen hem op hunne knieën om pardon smeekten; en Hij, het zij dit te regt, het zij te onregt, zich daar toe verbidden liet.' — Soortgelijk was de aanleg van den grooten FREDERIK VAN PRUISSEN, de vechters gelastende ter dood toe te strijden, en dan den overblijvenden *ter galge* veroordeelende. Dan hoe gestreng ook deze wetten waren, of zij voor korten tijd uitwerking deden, zij geraakten ras in onbruik, en verslapten in de uitvoering, gelijk het even zoo is alomme, en bij alle Natien, tot op den huidigen dag.

Indien de *publieke opinie*, gelijk zij het is, het beginsel is van 's Krijgsmans Eer, of *Point d'honneur*, dan betuig ik opregtelijk, het niet te vatten, en er geen begrip van te kunnen vormen, hoe hen ook nooit onrustte de *publieke opinie ter uiterste blaméring*, zoo als dezelve *in boeken* te lezen staat; zoo als zulk een doen, als eene *ware sottise*, hen alomme wordt aangetijgd, en alle verstandigen deswege met verachting op hen nederzien? — wat zeg ik *verstandigen?* — Neen! zoo als ook over dat bedrijf het vonnis des onverstands en der Lijfsmisdadigheid tot den schandelijksten dood is uitgesproken en bevestigd, door *de allerkundig-*

Die publike opinie behoorde ook de begrippen van eer en oneer bij den krijgsman te regelen.

ſte Koningen en Legergebieders, welke toch hier te gelooven zijn, die das de gemeene voorwendſels wraakten; die wel wisten, dat door het beſtaan der Duëllen, de ware Heldenmoed onder hunne legerbenden niet gewakkerd werd; dat dezelve door het uitrooijen des Tweegevechts *niet* gedoofd en verminderd zou worden; — en die, had men hen willen zeggen, dat dit gebruik onder de jonge Luiden van den krijgsſtand een middel was om hen tot *eene wellevendheid en doorgaande politesſe te dringen, welke anders zoo ligtelijk ontaarden zou*, ten antwoorde zekerlijk gevraagd zouden hebben: of wij dan tot *zulk eene* woestheid en onbeſchoftheid van zeden vervallen waren, dat piſtool en degen, *onontbeerlijke dwangmiddelen* geworden waren ten einde ons te noodzaken, om met vrienden en kameraden eenen gemeenſchaplijken omgang en verkeering te houden? — En welke hoon toch kan voor eenig beroep ondragelijker zijn, dan het zelve opgegeven, als enkel beſtaande uit het *ſchuim* en *overkookſel* der *allerverachtſten* onder het menſchdom! — Zekerlijk die tegenſtreving der algemeene ſtem van de uitmuntendſte verſtanden, en der daarmede eenſtemmige geoeffendſte legerhoofden, door geheel Europa, is dunkt mij, het *allerver-*

ne-

[illegible], 't geen een Man van Eer zich kan verbeelden. Want *die Glorie en Roem* moest toch bij hem op het hoogst geacht worden; en het afwijken daarvan moest bij hem de *grootst mooglijke onteering* gerekend worden, waar tegen hij geene mindere stemmen *wilde* laten gelden, maar hij deze, *uit zijn principe van Eer zelve*, met de standvastigste kloekmoedigheid steeds verachten moest.

Inzonderheid met opzigt op eigen Eed en gegeven woord.

Daar ook de verbiedende strafwetten alomme plaats grijpen, en dezelve regelmatig bij herhaling *afgekondigd* en *voorgelezen* worden, spreekt het niet minder van zelve, dat elk bevelhebber in der daad stilzwijgend of uitdrukkelijk, die wetten *bezworen*, en *op zijn woord van Eer*, dat hij voor onschendbaar wil gerekend hebben, zich tot gehoorzaamheid aan dezelve verbonden, en ze dus ook opzigtelijk de Wetten tegen het Duël, *bezworen* hebbe. — En hoe baarblijkelijk gedraagt hij zich dan terstond, als *Eer en Pligtschender*? — Hoe baarblijkelijk gedraagt hij zich, *niet* als een Man Eer, maar als een *Trouwloozen* en *Meinëedigen*, zoo ras hij het opzet neemt, om diezelfde wet te schenden, en zich in het tweegevecht te wagen? — Ook hier is eene ongerijmdheid, eene oneer, welke zich niet ontknoopen

laat;

laat; en die, zoo zij maar éénmaal regt levendig gevoeld werd, als boven mate kinderachtige en zeer belagchelijke voorwendsels zou moeten doen verdwijnen, alle die uitvlugten hier op, welke ik nu nog niet wil aanroeren, om dat zij op eene andere plaats vervolgens nog beter zullen te passe komen.

Overgang tot het zoeken naar *nieuwe* middelen.

Vermits dan het kwaad naar al het vroegere zoo weinig geluisterd heeft zoo rijst natuurlijk de Vraag op, wat hier omtrent meer en krachtiger te doen zou vallen.

Of de strafwetten iets verder zouden vermogen?

Om van de Wetten, waarvan ik het laatst sprak, een begin te maken. — De Wetten (zoo lang namelijk dezelve alleen staan, en wij ze op zich zelve beschouwen) hebben naar 't mij toeschijnt hare *uiterste kracht* reeds beproefd, ook tot doodstraf, cassatie, infamie. — Zeker Duitsch vorst zegt men slaagde wel voor een korten poos, doch zag ook eerlang weder verijdeld, zijne inrigting, volgens welke hij de Tweevechters, als *dwaze en stoute kinderen* beschouwende, dezelve verwees om openlijk gekastijd te worden, op *eene wijze* die ter tuchtiging der vroegste kindsheid *alleen* geschikt, voor mannen allerbeschimpendst was. — PLUTARCHUS verhaalt, dat op zekeren tijd de *Milesische* meisjens der wijze bevangen waren

Of ook andere infamie?

[..]en met de zucht om zich van kant te maken [..]en te verhangen, dat men aan die verzotheid geene palen wist te zetten; deze zich [..]an geene fmeekbeeden van vrienden en magen ftoorde, en zij de naauwfte befpieding en oppasfing te leur ftelde en verfchalkte. — Er was, zegt hij, geene oorzaak bekend, waar uit men die Caprice in haare aanleiding kon verklaren. Bij fommigen hield men het voor het gevolg eener befmette en vergiftigde luchtsgefteldheid; doch daar het kwaad alle menfchelijke hulp verijdelde, rekenden anderen het voor *eene Goddelijke bezoeking*, tot dat eindelijk een verftandig man den voorflag deed tot eene wet, welke ook doorging, dat alle zelfs moorderesfen, bij hare begraving, *naakt* zouden rondgeleid worden; welke wet niet alleen de beteugeling, maar ook de ganfche uitrooijing wrocht dier gemelde zinnelooze begeerte. — Zoo, voegt 'er PLUTARCHUS bij, is de vrees voor verachting, een fterk bewijs en teeken van eene goede en deugdelijke geaartheid, en dat zij, die onbevreesd waren voor de twee allerverfchrikkelijkfte dingen, *pijn* en *dood*, de gedachte van fchandelijkheid niet verdragen konden, en tegen de verguizing, die haar *na* den dood te beurt zou vallen, niet beftand waren. (PLUTARCH. *de virtutibus*

bus Mulierum.) — Het zou mij niet ontschieten, zoo 'er onder de beantwoorders onzer vrage een medestrijder zich bevond, welke de straffen op het Duël, van wege eene *te overdrevene gestrengheid* krachteloos rekenende, zich tot het veel vermogende *des scandaals*, als het *eenigst* en *krachtigst* middel ter bestrijding der Duëllenzucht op grond van het geboekte bij PLUTARCHUS zal pogen te bepalen. — Het Scandaal & de Infamie, verbonden met verachtelijke Lijfsstraffe, schijnen mij echter gezamenlijk en afzonderlijk reeds te over te zijn aangewend. — En waar kan de waarborg zijn, dat de bepalingen, wegens bloote infamie, opzigtelijk de Discipline, naauwkeuriger en vollediger gehandhaafd zullen worden, dan nu reeds de aanwezige verordeningen? — Welk geloof men voorts geve aan de vertelling van PLUTARCHUS, of hoe men denken moge over den toestand van zaken, bij dat zonderling gebeurde, waarin, buiten nadere kennis der omstandigheden *zoo veel onuitlegbaars* is; de tegenwoordige tijden en zeden verschillen mijns achtens te veel van die vroegere, om op een gelijken uitslag eenige rekening te durven maken. — Men mag dus mijns inziens zeggen, dat ook reeds dadelijk beproefd, hoe wel; 't geen

hier

hier altoos het ergste kwaad is, meestal slappelijk ter uitvoer gebragt zij, de aanmerking van MONTESQUIEU *Espr. des Loix Livr. XXVIII. c.* 24. „ dat, toen men in de vorige Eeuw, doodsstraffen bepaalde tegen de Tweegevechten, het misschien ter bereikinge diens oogmerks beter geweest ware, den krijgsman *door het verliezen van de hand*, zijne hoedanigheid van krijgsman te ontnemen, dewijl het gemis van stand en voorregten te moeten overleven, gewoonlijk onder de menschen voor het *droevigste lot* dat hen kan overkomen, pleeg gehouden te worden." Ten minsten geloof ik niet, dat bij nadere proeve, zoo iets meer afschrikkend zou bevonden worden, dan al het overige, waarvan de ondervinding reeds zoo vele bewijzen der ongenoegzaamheid heeft opgeleverd.

Dit brengt ons van zelve tot deze andere bedenking: wat de *Wereld en de Maatschappij in 't gemeen*, — wat bijzonderlijk *de verstandigen*, bij het voorheen reeds verrigte nog verder voegen, en wat 'er *van dien kant*, ter voorkoming of wering der Tweegevechten, werkstellig gemaakt zou kunnen worden? Wat de Maatschappij in het gemeen zou kunnen doen?

Zeer natuurlijk zou hier de aandacht op de gewone *Veldpredikers* kunnen vallen. — Wat de Veldpredikers zou-

On-

den kunnen bijdragen?

Onder de Duitſchers, en vooral de Zwitſers, werd die post voorheen dikwerf bekleed door mannen, welke naderhand zeer beroemd zijn geweest in Geleerdheid en Wetenſchap. — Zij waren daar, bij de buiten hun Vaderland dienstdoende troepen, meestal *Regiments Predikers.* — Achtenswaardige Perſonen van een gevestigd Character zouden hier zekerlijk veel goeds kunnen ſtichten. Het is buiten mijn weten, wat al velen daar toe hebben toegebragt. — Eene *vereeniging* onder de zulken vertoont zich als *wenschelijk.* — En het kan onder de zorge des beſtuurs zeer wel vallen, die aangeſtelden, het tegengaan van de gruwelijkheid des Tweegevechts in *bijzonderen last* te geven, en er hen ten ſterkſten toe te verpligten. — Dan, bij dit voor te dragen, gedenk ik er aan, hoe deze bediening elders geen beſtaan heeft, dan *enkel* gedurende het te velde trekken eens legers. En ik gedenk 'er tevens niet minder aan, hoe ligt men met eenen vervelenden aandrang in dezen *den draak* zou kunnen ſteken; en *de wijze*, die zich niet geheel nutteloos maken, of uitgejouwd wilde wezen, al ſpoedig al zijn vermaan, meer tot *bijzonder geſprek* en raad, dan tot eene *openbare* wederlegging en beſtraffing zou moeten bepalen.

Was 'er echter onder de lieden van fatsoen en deftigheid, was 'er in ons Land, en in onze voorname steden niet nog *zeer veel* te doen. 't welk hier de hand kon helpen leenen? — Het *Hekelschrift en Satyre*, vooral op *het Toneël* zouden deze niet veel bate kunnen geven?

Het *Toneel* behoeft te veel alle sterkwerkende driften, dan dat men daarbij ook de uitersten van woede en dolzinnigheid missen kunne. — Van daar dat alle wraakoeffening aldaar te meermaalen te noodig is, om 'er partij van te trekken, dan dat men dezelve, *telkens* veroordeelen zou. — In allen gevalle ook, en schoon al de edelmoedige vergiffenis of heldhaftigheid des genen, die weigert tegen zijnen honer zijnen lust te koelen, of die deszelven aanval beneden zich rekent om hem voldoening te geven, schoon zeg ik die edelmoedigheid al eens uitnemend *schitteren* moge, — de indruk des Toneels zelve, zoo wel als der Satyre, is te *haastverdwijnend*, om 'er den Geestdrift, wat beginsels betreft, dadelijk door *te hervormen*. — Die lessen kunnen naauwelijks meer indruk maken dan slechts voor *eenige* oogenblikken, en *na* de bekoeling is alles ten spoedigsten vergeten. (*a*)

Wat het Toneel?

Er

(*a*) *Is* er onder de duizenden Toneelstukken en

 Dia-

Welke middelen in den gemeenen omgang zou den te vinden zijn?

Er schijnt iets anders, 't welk meerdere kracht zou kunnen bijzetten, — en 't geen minder in *redenering* of *wet*, dan wel *in gedragingen*, zou kunnen plaats vinden. — De Krijgs officieren beminnen gaarne den vrijen toegang tot de gewone verkeering der aanzienlijken. Zij beminnen den toegang tot den Schouwburg, en tot de meer openbare, hoewel geslotenene, echter voor hen opene en

Drames wel één te vinden, het tweegevecht zoo opzettelyk aantastende, als bij v: het stuk *de Abt 'l Epee*, by elke representatie staag volle overtuiging inboezemt, wegens de dierbaarheid des Instituts voor de doofstommen? —— De stof was zeer geschikt om in dien zelfden toon behandeld, ja op menigerlije wijze, afgewisseld te worden. Herhaalde vertooningen, zouden dus ook hier kunnen strekken om den Schouwburg waarlijk een school der zeden te doen zijn. De beste stukken schijnen ten dezen niet genoeg doelmatig, zoo als de *Cid*, van *P.* —— en de *Illustres ennemis* van *T. Corneille.* En in den tweestrijd tusschen liefde en affrontwreking wordt deze laatste te veel als eigenlijke Deugd (vertu) opgegeven en aanhoudend geroemd. *Michaëlis* merkt aan, dat het Tweegevecht nog nooit door eenigen Poëet bezongen is; daar de Bloedwraak bij de Arabieren en andere volken eene stof is van het hooge Heldendicht. —— *Zacharia* alleen bediende er zich van tot gebruik, in zijn boertig heldendicht, getyteld de *Renommist.* Michaëlis Mozaïsch Recht D. II. §. 135.

en genaakbare Collegien en zamenkomst plaatsen, of Institeuten van *Muzyk*, *Letterkunde* enz. — Zij beminnen vooral den omgang met *de schoone Sexe.* — Alomme bespeurt men ook om verscheiden redenen, en uit krachte van zeker respect, eene vrij algemeene geneigdheid ten einde die gelegenheden voor de Mannen van den degen onder de Lieden van fatsoen gaarne open te stellen. — Kon die zelfde fatsoenlijke wereld de handen *in een slaan*, om wegens de verkeering en toelating tot die opene plaatsen dit volgende voor te hangen. „ Elk officier, ten tweedenmale deze plaats bezoekende wordt geacht, door die daad zelve, zijn *woord van Eer* gegeven te hebben, buiten lijfs noodweer, zich nimmer in een Duël of Rencontre in te laten; anders zij de verkeering alhier hem ontzegd, en de schender van zijn woord, door dit gezelschap voor infaam gerekend " daar zou waarlijk, in zulk een geval, door zoo iets, niets worden gepleegd, dan waartoe toch elk mensch, en alle vereenigd en te zamen, het *volkomenst en onbetwistbaarst* regt bezaten, als die wegens de voorwaarden waar op zij anderen tot hunne verkeering verkiezen toe te laten, aan *niemand verantwoording* schuldig zijn. — *Die* maatregelen mogten al door de krijgs-

lieden euvel worden opgenomen, het zou toch de publieke opinie grootelijks *zwaaijen* kunnen, — het zou het algemeen begrip van alle andere menschen *luidsprekend kennelijker* maken; — vooral, zoo de *Vaders* en *Moeders* der huisgezinnen op eene gelijke wijze daaromtrent te werke gingen, zij de onderhoorigen met dezelfde gevoelens bezielden, en met name ook, *de Jufferschap* hier ééne lijn trekken wilde. — Hier echter, ik ontveins het niet, hier wederom zijn zwarigheden van meer dan eenen aart. — De *Jufferschap*, hoe strijdig ook met haar belang, en hoe weinig instemmend met de overhellende gemoedsneigingen tot alle gevoelens der tederheid, laat zich hier door het schitterende gewoonlijk maar ook al te zeer verblinden, en zal niet ligt te bewegen zijn, om hierin altoos den weg des verstands te volgen. „ In de dagen der Ridderschap, en „ nog niet vele leeftijden onzer thans rege„ rende Koningen geleden, (zegt SHAFTSBURY *in zijne Characteristiks vol. I. p.* 272, „ waren de Dames aanschouwsters niet al„ leen van spiegelgevechten der Krijgs-Evo„ lutien, maar ook van bloedige wapenstrij„ den, schrikverwekkende aanvallen, en „ wezenlijke Duëllen, daarover als *scheids*„ *vrouwen* (arbitres) en *Regters* zittende. —

Vooral bij de Vrouwen?

„ Zij

„ Zij waren *de Beschermheiligen*, aan dewel-
„ ke de Kampioenen ten voornaamsten ge-
„ loften deden, om zich bij deze Galante
„ twistvoeringen, en bij die *fraaije beslis*-
„ *singen* van regt en en onregt, *aan haar*
„ *aan* te bevelen. — Ja ook is die Geest
„ niet zoo ganschelijk onder ons verloren.
„ Ook ten dezen dage bezielt onder ons nog
„ de schoone Sexe de waanzin van gelijke
„ Ridder Galanterie. Zij zijn het, die de
„ onderwerpen zijn, welke aan zoo vele
„ burgerlijke beroerten en twisten oor-
„ sprong geven. En zij zijn ook nog *de*
„ *heerschende gesterntens*, die haren heimme-
„ lijken invloed behouden, en ons inwik-
„ kelen om *satisfactie te geven en te vra*-
„ *gen*, zoo als dit onder de fraaije Heeren
„ van onzen tijd, (the fine Gentlemen of
„ the Age) nog in zwang gaat. — Zoo toch
„ gaf een zeker Heer van het Hof zeer
„ natuurlijk en aardig te kennen, dat het
„ met de zaak gelegen was, toen zijne
„ vrienden hem vraagden; hoe iemand van
„ zijn gevestigd character in moed, in braaf-
„ heid, en gezond verstand, de uitdaging
„ van eenen *Ezel en zotskap*, aan kon ne-
„ men? — wat mijne *eigen Sexe* belangt,
„ was zijne belijdenis: Ik geef mij volledig
„ over, en betrouw mij gerust op *uw lie*-

„ *der* oordeel. — Maar in welk een hou-
„ ding zou ik mij van nacht *bij de Dames*
„ vertoonen? (How ſhould jappear at night,
„ before *the maids of honour.*")

Zwarigheden hier tegen.

De middelen ook waarvan ik zoo aanſtonds ſprak, hebben iets in zich, dat misſchien veel meer *verbitteren*, dan *verbeteren* zou. — In de toelating tot zoo genoemden fatſoenlijken omgang en in het betoon van achting voor het Charaćter en de kunde van brave krijgslieden, is misſchien de oorzaak te vinden, dat, bij de verovering en inneming van vijandelijke plaatſen, de ongewapenden zachter behandeld, minder geſtoord worden, en 'er niets meer vernomen worde, *doorgaans althans*, van alle die woestheden en ongebondenheden, welke in voorgaande tijden de jaarboeken der menschelijkheid, bij alle de ovrige onzaligheden des oorlogs, zoo overvloedig teekenden. — Ook ſtaat bij dat alles wel te overwegen het altoos zoo moeielijke en bijkans onmogelijke, om *vele hoofden en zinnen*, tot één punt te vereenigen. — Een enkel menſch vermag in dezen ſchier niets. — De zamenſtemming der zulken die naam hebben, en van daar gezag verkrijgen kunnen, kan alleen iets heilzaams uitwerken. — Ja (waarom zou ik het verzwijgen?) Ik bevroede

het

het volkomen, hoe menig weldenkend krijgsman, mij ter dezer gelegenheid zal te gemoete voeren. „ Juist *hier* zit ook *de* „ *hoofdzwarigheid* bij ons. Menig een on- „ der ons, *vervloekt*, even gelijk gij, de „ Tweegevechten. — Maar wat is de stem „ van eenigen, onder zoo vele duizenden? „ Ziet gij kans, om de denkwijze der ge- „ wone menschen van den deftigen stand, „ *in het burgerlijke*, alzóo *éénstemmig* te „ zwaaijen, dan staan wij er u voor in, „ dat *wij* dan ook wel veel vermogen zul- „ len onder onze corps. — Maar belijdt gij „ zelve, hier over geene magt te heb- „ ben; — Is die arbeid onoverkomelijk, en „ niet uitvoerbaar om uw plan tot dadelijk- „ heid te brengen, zwijg dan ook verder „ met verwijtingen, als of wij misnoegen „ verdienden, om dat *wij* iets niet te weeg „ kunnen brengen, 't welk even zeer bui- „ ten *onze* magt gesteld is" — Mij het regt voorbehoudende, om verder een nuttig gebruik te maken van den eigen verklaarden afkeer des Tweegevechts, welke in die belijdenis opgesloten is, gelust het mij, mij onder de aangevoerde Retorsie of wederlegging van het geopperde *voor als nog* gevangen te geven.

Die moeielijkheid tegen ons zelven aangevoerd.

Iets over de hedendaagsch heerschen de Praktijken en der zelvereenzelvigheid of verscheidenheid.

Ik wil nu nog eenige bijzonderheden aan stippen betreffende de Praktijk der Duë len, *zoo als zij is*, in haar gewonen loop zoo als de krijgsman, is het al niet in g schrifte, althans in woorden, zich da over verdedigt en zoo als de wetten daa omtrent gemeenlijk ontdoken worden. dat alles verbeeld ik mij, dat mij van ze ve tot *het Hoofdmiddel*, 't geen ik als r medie der kwaal meen te mogen en te mo ten aanprijzen, nader brengen zal.

Het schijnt eene welbevestigde en do de algemeene ondervinding gestaafde wa heid, dat de Tweegevechten *niet even m nigvuldig* zijn, onder *alle* soorten van tr pen der verschillende Natien. — De eve redigheid derzelve bij Fransche, Engelsch Bataafsche, Duitsche, Deensche, Zwe sche, zal echter geloof ik niet ligt zijn te maken, schoon het keurig zijn zou, met eenige zekerheid te mogen weten. Het bijzonder Nationale van elk volk a eene zijde gezet zijnde, schijnt het echt buiten kijf, alle andere dingen gelijk ge kend, dat *hoe beter de benden gedisciplineer zijn*, en hoe *braver en gezetter de Chara ters* der Hoofdgebieders zijn, *hoe min* ook bij hunne onderhoorigen van Twee

ve

vechten gehoord wordt, worden dezelve als dan gestuit of de verschillen minnelijker en gereeder bijgelegd. — De *Guarnisoens plaatsen* zijn het voorname tafereel, waarop dezelve verschijnen. — want in *het leger*, of *bij Cantonnering* bedwingt men ze genoeg. — In de Eer zelve, doet het vechten als dan uitstellen, tot *na* den vrede; gelijk dus de GENERAAL D'ESTAING (Zie Haarlemsche Courant 13 Maij 1802.) van den GENERAAL REGNIER het Pistoolschot ontving, dat een einde van zijn leven maakte, meenende D'ESTAING volgens de opgave ter gemelde plaatse zich beleedigd, door een gezegde, voorkomende in eene door *Regnier* in het licht gegevene Memorie, *over de Veldtochten in Egypte.* — Dan, wanneer in de Guarnisoensplaatsen zelve, de Commandanten mannen zijn van een bezadigd gedrag, en fermen inborst; wanneer zij waren, gelijk voorheen dikwerf het geval was, en die men weleer gezien heeft, die des Zondags geregeld den Godsdienst en de gestelde vieringen des H. Avondmaals bijwoonden, wanneer zij zich gaarne door de lagere Officieren daarin gevolgd zagen, en zij 'er ook in gevolgd werden; en wanneer zij dan, bij minzaamheid en infchikkelijkheid op zijn tijd, ook gestrenge tucht

 in

in andere oogenblikken wisten te handhaven, dan toch zullen alle onpartijdigen verklaren moeten, dat er toen *ten uiterften zeldzaam*, van Tweegevechten iets gehoord werd; waarom zij, bij het wegblijven dier oorzaken, ook nu geweldig, ja als tot een dagelijksch tijdverdrijf fchijnen vermenigvuldigd te zijn. — Terwijl ik dit fchreef bekroop mij de nieuwsgierigheid, om het leven van onzen grooten en Godsdienstigen Zeeheld M. A. DE RUITER eens na te flaan, of daar in ook iets merkwaardigs rakende het Tweegevecht zelve, of van 's mans gevoelens en betuigingen deswege mogt voorkomen. Er heerfcht echter aldaar over onze ftoffe een diep ftilzwijgen: het zij daar in niets gewigtigs gebeurd, of althans niet ter kennisfe gekomen zij, van den waarheidlievenden en verdienftelijken Hiftoriefchrijver BRANDT — DE RUITER was alomme een man van zulk een moed, van zoo veel bedaard beleid, en vastheid, om zich *ftipt* te houden aan het gehoorzamen der bevelen van hen, aan wier dienst hij zich verbonden had, dat het wel te vermoeden zij, dat zijn pligt jegens dezen, bij hem altoos het fterkst gewogen, en Hij, ware hij ook ingewikkeld geweest, in twisten, welke tot het Tweegevecht aanleiding konden geven,

Opmerking over de tijden en het gedrag van den Admiraal de Ruiter.

zich

zich daar in op de voorbeeldigste wijze zal gedragen hebben. En het lijdt schier geen twijffel, of bij zijne opklimming uit de laagste standen, en bij zijne gedurige bevordering, zal het ook aan stoffe van benijding en afgunst tegen hem geenszins ontbroken hebben. —— In den jare 1652. leest men alleen (zie G. BRANDT *leven van* DE RUITER *pag.* 34.) toen men DE RUITER met moeite bewogen had, om, nog slechts *kommandeur* zijnde, wederom zich aan den zeedienst te verbinden. „ Daar kwam noch bij, „ dat hij d'afgunst en de nijd, de schaduw „ van groote mannen en hooge Deugden, „ niet kon ontgaan. — Eenige Kapiteinen, „ die onlangs hem gelijk waaren, zwollen „ van spijt, om dat hij hen boven 't hooft „ werd gestelt; en poogden zijne heldre „ faam met achterklap te bevlekken. —— „ Niet lang daarnaa, werd den Heeren Staa„ten Generaal aangedient, dat den kom„ mandeur DE RUITER, verscheiden moei„ lijkheden, uit wangunst waaren aange„ daan, die zoo verre gingen, dat hij door „ iemand van 's Lands kapiteinen in Duël, „ of tot een tweegevecht zoude zijn gevor„ dert. — Op dit bericht, werd ter ver„ gadering van hunne Hoog Moogentheeden, „ den negentienden van November, goed„ ge-

„ gevonden aan de Heeren Raaden ter Ad-
„ miraliteit in Zeeland door een' brief te
„ verzoeken, dat ze ten spoedigsten kennis
„ van de zaake zouden neemen, en den kom-
„ mandeur DE RUITER, in zijn aanzien,
„ gezag, achting, en Eere, handhaven; en
„ voorts daarinne ordre stellen naar behoo-
„ ren. — Men zond ook een affchrift van
„ dit besluit aan den Heere DE RUITER,
„ om tot zijn naarrichting te strekken. —
„ Daarna werd bij de gemelde Raaden ter
„ Admiraliteit aan hunne Hoog Mogenthe-
„ den met een brief bekent gemaakt, dat
„ wel eenige moeilijkheit tusschen den
„ kommandeur DE RUITER, en een' van
„ 's lands kapiteinen was voorgevallen, dan
„ dat korts daar aan alles ter neder was
„ geleit."

Men vraagt misschien, en zeer natuur-
lijk, van waar het kome, dat de wetten,
wanneer zij aanwezig zijn, niet *dadelijk en*
vollediger gehandhaafd worden. — — Hier
bij komen twee stukken in aanmerking: —
vooreerst, dat zij, die de wet zouden moe-
ten handhaven, te veel *onkundig blijven*, of
geblinddoekt worden, wegens de voorval-
len zelven — en ten anderen, dat zij, intus-
schen wel onkundig *willende* blijven, dan
nog uit eenig medelijden of den dwang van
al-

algemeene Mode Idee, gelijk zij zeggen, *genoodzaakt* worden, om van twee kwaden het minst schadelijke te kiezen.

Betreffende het eerste; Men vecht nu bijkans nimmer, of althans veel zeldzamer, en ten zij men verraad vermoede, *met secon- den.* — Men geeft slechts den wenk, zijn partij *daar*, of *daar* te zullen ontmoeten; buiten *die* poort, op *dat* Bastion zich te zullen laten vinden; en ook bij de doodelijkste gevolgen gaat dus alles om, *buiten getuigen* wegens den eigenlijken dader, tegen wien, met hoe veel vermoeden ook bezwaard, het bewijs in regten allermoeilijkst is te vinden. — Men geeft aan al zulks den naam dan, *van bloote Rencontre*, even als of men op den gemeenen weg moorddadig aangevallen, *uit nood* zijn leven verdedigen moest. En aan die *veranderde benaming van Rencontre*, hecht men dan de beduidenis, als of alle wet tegen het *eigenlijke Duël*, daar door *ontdoken*, geheel ontzenuwd was, en dezelve daar op nimmer *toegepast* kon worden.

Veranderde benaming van Rencontre.

Zie hier wegens mijne *tweede* aanmerking een ophelderend voorbeeld — Toen de Wetten van dood straf op het duëlleren in Frankrijk nog in volle vigeur heetten te zijn, weigert een edel en dapper vlaamsch jongeling van zeer goeden huize, (naderhand in de

Merkwaardig voorval.

de Bataille voor *Savannah in America* ge
fneuveld) deze , toen nog Grenadier i
Franfchen dienst, *weigert* een Duël 't geel
hem aangeboden was. — Te gelijk ver
klaart een ganfche Compagnie van een hon
derd uitgelezen troetelkinderen , zich vol
ftrektelijk *ongezind* , om met hem eenige
dienst te doen ; — met hem, den zoo be
daarden en verdienstelijken jongen, wien zi
zekerlijk op togt en wacht het leven aller
bitterst zouden gemaakt hebben ; — zo werd
hij dan, om dit refuferen zelfs , door den
Colonel en Chef gecasfeerd, en als gewoon
Soldaat , in eene *Bas-Compagnie* , gelijk
men het toen bij de Franfchen heette, ge
plaatst. — Dan, ziet hier verder! en dit i
nog eene *bijkomende bijzonderheid* , *der ui
terfte grilligheid*, — om dezelfde twistzaak
weder op eenen anderen boeg te wenden,
en ze met eenen anderen zwaai zonder eeni
ge bloedftorting, waartoe ook nimmer eeni
ge reden aanweezig was, uit de wereld te
helpen; — Na verloop van een paar we
ken, nam men *den in der daad gehoonden
Jongeling*, als 't ware *in genade* weder aan :
in plaats dat men hem dadelijk *regt* had
moeten doen geworden, over zijne volftan
digheid in het afflaan. — Om het Toneel te
verfraaijen, deed men de ganfche Compa
gnie

gnie in de Wapenen komen, terwijl de oudste in dienst hem ombelsde, en hij *aldus* weder eerlijk werd verklaard. — De bedaarde aanschouwer vraagt gewisselijk: of dat zelfde *niet eerder* had kunnen geschieden? — Doch hoe vele malen heeft in het dagelijksche leven de Wijze, niet *even zulke* vragen te doen, bij de uitkomst en de eindelijke verdragingen, na langdurige kibbelarijen en Pleidooijen?

Dan dit overgeslagen zijnde, Zij die het Duëlleren tusschen Officier en Officier, buiten schier eenige rangs onderscheiding, in zekere gelegenheden voor pligtmatig houden, — die het *den Soldaaten onderling* verbieden, — of ten minsten de uitdaging des Soldaats tegen den Officier, als *strijdig met de Discipline* aanmerken, zij hebben wel toe te zien, uit het aangehaalde exempel, en andere, waar van wij in 't vervolg nog gewagen zullen, hoe de algemeene soldatengeest *bij de minste éénparigheid* die gansche rangs- of stands onderscheiding eensklaps zou kunnen vernietigen. — want begrijpt de gemeene soldaat slechts éénmaal, dat het geen den Militair, *uit krachte zijns beroeps* toebehoort, ook aan hem volledig competeert; en dat 'er geene reden zij, waarom hem tegen

gen zijnen Capitein geweigerd zou worden; 't geen de Capitein zich omtrent den Generaal durft veroorloven, — zoo zal het wel straks, althans binnen zeer weinige jaren gedaan kunnen zijn, met die nu nog gewone uitzondering *van Etiquette*, welke de geringe Soldaat voor zich zeer bezwarend en onteerend beschouwen zal. — *Etiquette* toch, of dus genoemde algemeene waan van welvoeglijkheid, schijnt hier veel al de plaats van uitdrukkelijk voorschrift; en eigenlijken regel van handel te vervangen, en deze; hoe los en wankel dezelve dan ook zij, met eenparigen bijval zekere *erkende Mesures* te hebben, gelijk deze en dergelijke: — dat men niet *ten tweedenmale* uitdage, over eene, ééns met den degen beslis te of bijgelegde beleediging, zonder voor Bretteur gehouden te worden, — Dat de Man van Eer, in zulk een geval, tot het geven van satisfactie deswege, *niet langer* verpligt is, — dat men dan bij den Minister van Oorlog zich billijk beklagen kanne, en regt zou kunnen vinden; ja dat zij, die door gedurige rustverstoringen, zich als eigenlijke *quaestie makers* kenmerken, alomme gevaar loopen om door de Chefs hunner Corps ontslagen en weg gejaagd te worden.

Dat

Dan ik wil mij thans wenden tot de kundige de brave en weldenkende legerhoofden zelve. — Ik vind mij geneigd om aan hen onpartijdig het meeste regt te doen wedervaren, 't geen mij mogelijk is. — Ik wil hen, die opgevoed zijn in zulk eene denkwijze, die zulk een ftand eenmaal verkozen, dezelve van de meestgunftige zijde als vereerend befchouwen, en die tevens het oog *niet* fluiten voor de vreemde wanvoegelijkheden daaraan verbonden, ik wil hen, zeg ik, eenigermate aan de hand gaan en nopens de beklagelijke noodlottigheid, waar in zij zich bevinden, mijns achtens de fterkfte verdediging voor hen opmaken, om zich zulks te laten welgevallen, en het door de vingeren te zien. — Ik verbeeld hen aan mij zelven, als dit volgende met eenigen fchijn aan mij te gemoete voerende: „ Alhoewel ik *in* „ *het afgetrokkene* alle Tweegevecht hevens „ a verfoeije, ik de duizenden gewone mis„ noegens en kibbelarijen, waarover dezel„ ve worden ingeroepen, veracht; — dus „ de heillooze gevolgen betreure, zoo als „ een vriend en medgezel daardoor, in wei„ nige oogenblikken van onftuimigheid, „ mijn vijand ten doode, of ik de verkorter „ zijns levens worden kunne; — En fchoon „ ik *hartelijk wenschte*, den tijd te mogen

Het Duël op de fchijnbaarfte wijze voorgefproken op krijgsmans gronden.

„ beleven, om dezelve, als tegen rede
„ Godsdienst en belang strijdig, *verdelgd* t
„ zien, — zoo is 'er nogtans veel, dat zic
„ daaromtrent tot verschooning hooren laa
„ en te zeldzaam, door hen, *die 'er ove*
„ *schreven*, wordt in acht genomen; *zo*
„ *lang ten minsten ter verschooning*, als 'e
„ geen ander middel ter herstel wegens m
„ nigerlijke grieve te vinden is. — Al
„ hooggaande verongelijkingen en aanta
„ tingen van iemands wezenlijke Eer, heb
„ ben *eene bitterheid* aan zich, waar van d
„ gevoeligheid *diepstreffende* is; vooral wa
„ neer zij, met wien wij omgaan, des
„ hunne goed- of afkeuring *luidkeels spr*
„ *ken*, en er *bij herhaling* in vol houden. -
„ Onder alle de Processen voor de gewo
„ Regtbanken, zijn 'er geene van groot
„ omhang en nasleep, geene van minde
„ blijkbaarheid in de staving, of van mee
„ dere langdradigheid en moeielijker u
„ komst, dan die, welke *de Injurien*, o
„ *verongelijkingen van onzen goeden naam* e
„ *Eer* betreffen. — In het Militaire k
„ dit punt niet dan *ongemeen teder en stre*
„ *faam zijn* boven alle verbeelding. — Na
„ den gewonen loop der Justitie ware da
„ aan nimmer einde te vinden. En tot h
„ dragen der kosten, om dien weg te w

„ ge

„ gen, *daar toe* bevindt zich onze ftand ge-
„ meenlijk al te onvermogend. — Hier toe
„ vind ik aanwezig eenen door het gebruik
„ gevestigden handel, *Het Tweegevecht* na-
„ menlijk, — eenen handel, welken ik op
„ zich zelven niet fchroom, eene *helfche*
„ *uitvinding* te noemen, eenen handel, dien
„ ik wil belijden en toegeven, *alleen in*
„ *waan* gegrond te zijn, — maar *in welken*
„ *waan*, met alle zijne verkeerdheid en ge-
„ vaarlijkheid, ik echter eenige rechtvaardi-
„ ging van hoon, althans eenige vergoe-
„ ding, om voor braaf, dapper en onbe-
„ fproken gehouden te worden, vinden kan,
„ wat 'er ook verder rampzaligs aanklee-
„ ve, — hoe zeer het mij den dood kosten
„ moge, — of bij weigering om tot wel-
„ ken handel toe te treden, ik mij anders
„ met onduldbare kwelling en verguizing,
„ welke al mijn beftaan en dienst nutteloos
„ maakt, overladen zie. — De zaken van
„ den burgerlijken omgang hebben toch hier
„ geene gelijkenis altoos, met het gewone
„ krijgsleven. — In de gemeene verkeering
„ kan ik den man, die mij hoont, als verkies
„ ik niet hem in regten te vervolgen, *op*
„ *allerlije wijzen ontwijken*. — Het ftaat
„ aldaar geheel *aan mij*, alle verkeering
„ met hem af te fnijden; en aan de gelegen-

„ heden, waarbij hij mij met nieuwe insul
„ tes kwellen zou, behoef ik mij meest
„ tijds, niet langer dan *mij zelven* behaagt,
„ bloot te stellen. — Allerzeldzaamst is
„ het, dat zich daar toe niet duizenden van
„ uitwegen alomme aanbieden. — Maar
„ met de lieden van den krijgsstand is het
„ *hemelsbreedte anders* gelegen. — Uit
„ krachte van hunnen dienst moeten zij *e*
„ *kander telkens wedervinden.* — Tusschen
„ hen moet eenige grootere Harmonie zijn
„ om tot één oogmerk steeds vereenigd
„ zijn. — De stoornissen hebben een spo
„ diger herstel noodig, zonder welke al
„ in het wilde loopen moet en het leven
„ dragelijk worden zou voor hem, die
„ verdiend, alle kwelling en smaad, on
„ nezen doorstaan en verduwen moet. —
„ In geen land ook is het tegenwoordig *bi*
„ na mogelijk, eene geheele Armée te doe
„ bestaan *uit ingeboornen*, en, wat meer i
„ alleen uit deugdzame en braafdenkende *i*
„ *geboornen*, die als Burgers *kunnen*, of
„ liefde tot het Vaderland, uit pligt jeg
„ vrouw en kinderen of naastbestaan
„ hun leven daar voor *willen* opofferen
„ het enkel tot behoud des Lands veil
„ ben. — De Militaire stand is een e
„ dienend en waardig beroep geword

„

„ schoon het Vaderland, *als zodanig*, mij
„ niets aanga; en ik, na volbragte dienst-
„ jaren, dan aan deze, dan aan eene tegen-
„ overstaande Mogendheid, mij met *eene*
„ *onbezwalkte Reputatie van Eer*, verbin-
„ den moge. — De Armee, die uit zoo
„ vele stoffen *zamen gestelde Machine*, moet
„ nogtans steeds in hare werking een éénig
„ geheel blijven. Zij moet haar éénig prin-
„ cipe hebben, het welk is, de alom aan-
„ genomen *regel van Eer*, om aan het aan-
„ gegane Engagement te voldoen, en zich
„ daar in eerlijk en onbesproken te kwijten,
„ zonder eenige schennis van Moed, Loyâuté,
„ Dapperheid, of hoe men het ook noemen
„ wil, alles *naar het oordeel der bevoegden*,
„ en zoo als de gemeene stem der overigen
„ daarover gewoonlijk vonnist. — Den de-
„ gen *enkel tot behoud des Vaderlands* te dra-
„ gen, is voor den krijgsman in 't gemeen,
„ *eene nietsbeduidende term*, in zoo verre
„ zijn Vaderland hier *enkel dat* gewest is,
„ waartoe hij *zich verbonden* heeft, en alleen
„ *zoo lang*, als dit zijn verband en zijne ver-
„ kiezing voort duurt. — Als soldaat on-
„ derzoek ik niet, of behoef ik niet te on-
„ derzoeken, of de oorlog *regt-* of *onregt-*
„ *vaardig* zij. — Met het volgen van de
„ subordinatie, van de Discipline, en van het

„ Esprit de Corps voldoe ik gansfchelijk. -
„ De trouw aan de partij welke ik diene, c
„ Ambitie tot avancement &c. zijn hier v
„ meer gewigt en invloed, dan immer c
„ liefde voor een *mij vreemd Land*, zc
„ wezen kunnen. — En uit eergierighe
„ kan ik hier, met *ware Eer*, gedeelteli
„ *in waan* bestaande, voor 's Vorsten
„ Lands belangen, met roem de wapen
„ dragen; zoo als die roem toch niet is
„ *enkele* hersfenfchim des krijgswezen
„ maar dezelve ook *daar buiten* bij alle b
„ fchaafde volken, allerwege gestaafd
„ gebillijkt wordt. — Zoo dood ik in ee
„ Bataille den zoodanigen, wien ik nimm
„ fprak, of zag; alleen maar in *de vero*
„ *derftelling*; dat hij mijn vijand is; — ee
„ fustenue waarlijk, welker *ongegrondhe*
„ geen bewijs behoeft. — 'Er moet d
„ toch *gemoord* worden! — En wie als da
„ daarin de *habielfte is*, aan diens zij
„ wordt dan veelal de overwinning daarg
„ fteld. — Kan ik dus in het *ééne geval a*
„ *waan* te hulpe roepen, en mag ik er z
„ *als beginfel* op gronden, waarom dan o
„ niet in een geval *van eenen anderen aart?*
„ waarom zou ik dat zelfde, 't geen ik d
„ voor den Vorst of voor den ftaat, wie
„ montuur ik draag, dan ook niet met me

„ I

„ geregeldheid en met meer overleg *kunnen*
„ en *mogen* doen, wanneer mij het dier-
„ baarfte van alles mijne Eer ontnomen
„ wordt, en ik dezelve tegen fchennis vei-
„ ligen kan, volgens beginfelen, die en
„ vôgue en in vigeur zijn? — het zij dat die
„ gronden *redenkundig* aannemelijk zijn, het
„ zij dezelve *enkel ingebeeld* mogen wezen,
„ 't geen hier niets ter zake doet, zoo lang
„ maar alle *bekenden en metgezellen* 'er *aldus*
„ over oordeelen? — In dien toeftand te
„ willen, dat ik, behoudens dat beroep,
„ tegen die opinie *alleen* zou aandruisfchen; —
„ Te willen dat ik mij van een Gek, kwast,
„ of Poltron, *deshonneurs* zou laten zeg-
„ gen of aandoen, — dat ik mij bloot zou
„ geven aan de verfoeijing, en mij als 't
„ ware zou *laten vertrappen* door eenen,
„ die minder waren moed en minder Deugd
„ dan ik bezittende, zich *daarop* verlaat,
„ dat de zaak voor eene Regtbank niet be-
„ hoorlijk gefchikt kan worden; ik hem
„ dus wegens zijne vermetelheid, niet an-
„ ders zal vermogen te tuchtigen, en ik mij
„ dus aanhoudend en ongeftraft *koelbloedig*
„ zal moeten laten *beleedigen en onteeren*, —
„ dit alles voorwaar, is met geene reden te
„ vergen. — Dit laat zich nooit verwach-
„ ten, zoo lang niet alle menfchen, de on-

,, verschilligheid en stompe onaandoenlijk
,, heid van DIOGENES, of de wijsheid en
,, het geduld van SOCRATES zich zullen
,, hebben eigen gemaakt! — De dagelijk
,, sche onstuimigheden en grilligheden de
,, jonge lieden, zijn gewis af te keuren, te
,, veroordeelen, en moeten hier aan een
,, zijde gezet worden. — Die ingeslopen
,, *misbruiken*, brengen zeer veel onheils
,, voort; en wenschelijk ware het dezelve te
,, besnoeijen. — Onder Lieden van Moed,
,, Eerlijkheid, bescheidenheid, standvastig-
,, heid, en andere meer vereerende Deug-
,, den vallen de hoogloopende twisten zeld-
,, zamer voor, en worden 'er gemakkelijker
,, bijgelegd. — Doch, even gelijk de oor-
,, log in 't gemeen, *in zoo verre*, een *nood-*
,, *zakelijk kwaad* geworden is, als het door
,, geene menschelijke magt eenparig is te
,, weren, zoo mag ik dan ook, uit mijn be-
,, ginsel van Eer voortredenerende, staande
,, houden, dat *op den zelfden grond*, het
,, Tweegevecht in sommige gevallen van da-
,, delijke onteering, niet voor *zoo buitensporig*
,, te houden zij; zoo lang de wetten althans
,, gebrekkig zijn, om den militair voor alle
,, verongelijking en hoon te beschermen,
,, en 'er hem evenredige vergoeding voor te
,, verschaffen — dat 'er ten minsten niet zoo

,, ge-

„ *gestrengelijk* het vonnis der veroordeeling „ over uit te spreken is, als velen zich dit „ te dikwerf vermeten, zonder de zaak vol- „ ledig en naar behooren te hebben inge- „ zien."

Ik heb mij niet kunnen onthouden mijne Heeren het voorgaande, *gansch en al in des krijgsmans toon*, hier nevens in te lasschen, van meening zijnde dat ik denzelven het meeste regt doende wedervaren, van daar *wederkeerige geneigdheid en aandacht* zou kunnen winnen, bij hen, die *misschien van daar zelfs*, dit geschrift met des te meer opmerking verwaardigen zullen. — Hoe glimpig intusschen die voordragt zij, en zij, *als vergoelijking* van een aanwezig kwaad, juist *het gif* der verleiding voor velen in zich bevatte, — die gansche voordragt zou in waarheid, meer te noemen zijn, een *betoog van het schrikkelijke des militairen stands in 't gemeen*, dan wel *eene eigenlijke regtvaardiging der Tweegevechten.* — Alle bedenkingen daar tegen uit reden en belang, worden daarin *onaangeroerd* gelaten, of schijnen veel eer te worden *toegestemd.* — Met de woorden *misbruik en gebruik*, wordt daar in derwijze gespeeld, dat alles op eenen even lossen voet blijve, — de regel daaromtrent van *elks Caprice* afhange. — Het veroordeelbare

Aanmerking op die voordragt. En gebruik van het geen daarin zelve beleden wordt.

bare diens gebruiks, met al deszelfs jammerlijken aanhang, schijnt daarin als *buiten geschil* gerekend te worden; en *nogtans*, verpijnigt men zich als 't ware om *een voorwendsel* te vinden tot vrijspraak; — en wel een voorwendsel 't geen, zoo het eenige kracht heeft, dan ook *even duchtig* gelden moet voor den gemeenen soldaat, zoo dikwerf hij door een hooger officier *gebrutaliseerd* wordt, of zich gebrutaliseerd *acht*, ('t geen toch niemand zal loochenen vaak het geval te zijn); — een voorwendsel alzoo, *nog eens*, 't geen dan ook de *uiterste voortlooping* diens kwaads, tot de grootste verwarring, ja tot de volledigste barbaarschheid en vernieting van alle orde, *even goed*, *even volkomen* wettigen zou. —

Onderscheid tusschen het *wenschelijke* en het *mogelijke* der afschaffing.

Al dat verwarde, zou zich voor den minst nadenkenden volkomen oplossen en helder worden, wanneer men maar duidelijk onderscheidde deeze *twee* groote stukken. — Het *wenschelijke* om de Duëllen te bedwingen, en in onbruik te doen vervallen; — en het *mogelijke* en uitvoerbare daarvan. — Het *laatste* is allerwege het groote struikelblok. — Meest allen maken zich diets dat het *kwalijk slagen de grootste belemmering* zij. — Zij blijven hangen aan de *onverzetbaarheid* diens waans. — En zoo zij al eenige verandering al

als mogelijk aanzien, geven zij 'er steeds bij, de niet onnutte waarschuwing, welke wij des hier met heeler harte overnemen, dat alles uit moet komen op een middel, waar door de geschils beslissing, *in de algemeene opinie even vereerend* kan en moet zijn, als of er dadelijk over geduëlleerd ware; — dat het middel niet slechts *particulier*, maar krachtig genoeg zou moeten zijn, om ook te werken bij *buitenlanders en vreemden.* — En dat men eindelijk, gelijk iemand, de zwakheid des vooroordeels volledig gevoelende 'er zich zeer naïf over uitdrukte, dat, men zeg ik, een *minder gevaarlijk Phantôme* zou moeten zoeken daar te stellen, om aan het vorige, in zijne gevolgen, *zoo schadelijk geworden Phantôme* te substitueren; — met één woord dat alles zou moeten afgemeten zijn, naar den Regel; *Il faut combattre le point d'honneur, par le point d'honneur même.* — Wanneer men dat mogelijke en uitvoerbare aan eene zijde zet, en wanneer men *dan* van de beste en bekwaamste krijgsgebieders eene stellige verklaring en uitspraak verlangt, aangaande *het wenschelijke*, dan is het mij ten volledigsten gebleken, en het zij *ter hunner* Eere gezegd, dat ook deze allen, *klaar en onbewimpeld*, er voor uit komen, dat hunne toestemming *aangaande dat wensche-*

Geaardheid van het gezogte mogelijke.

fchelijke niet in twijffel kan getrokken woı den. — Zij fchromen dan geenszins, het ge wisfelijk eene *dwaasheid*, ja *een helschwer* te heeten — Wat dan dien kant *der over tuiging* belangt, fchijnt niemand daar voo onvatbaar. — En hoe zouden zij ook he ongelukkig uiteinde van boezemvrienden, ir een enkel oogenblik van drift, niet dikwer ven beklagen? — De Twistzoekers, die o het Leven der beminnelijften en kundigfte vaak loopen, of hen dolzinnig *uit hun pos* pogen te ftooten, hoe zouden zij dezen nie verachten? — Hoe voor eigen huisgenoo ten geene bekommering hebben? of nie fchrikken voor de gevolgen van meerder uitfpatting tot nu nog onbekende ongebon dendheden?

De hervorming alleen te zoeken van den kant der brave krijgsofficieren zelve.

Van wege de krachteloosheid aller enke redenerende gefchriften, midsgaders de zoo nutteloos bevonden ftrafwetten, zoo lang deze beide *op zich zelve* werken, meen il dan, te mogen komen, tot dit groote be fluit; dat het *eenige* middel ter betering er hervorming, moet afkomstig zijn *van d krijgsbevelhebbers en Legerhoofden zelve*; hunne werking als uit eigen beweging daar toe moet gerigt zijn; en dat aan *hun* beleid en *eigen beraad* nu moeten aan de hand ge geven worden eenige ontwerpen van fchik kin

kingen, welke *zij* nader bekoken, herkaauwen, en verbeteren moeten, op dat alzoo de verdere burgerlijke inrigtingen, waarvan reeds gesproken is, door hun lieder invloed, de vereischte *kracht tot medewerking* erlangen, en dezelve op den duur oefenen mogen (*a*).

Ik acht mij reeds geregtigd om hier *van alleen*, zoo ooit van iets anders, eenig nuttig gevolg te voorzien. — En tot de ontwikkeling dezer denkbeelden nu overgaande, wil ik eerst nog iets zeggen van *den invloed*, welken de legerhoofden meer dan ergens op hunne onderhoorigen oefenen kunnen, en het geen hen hier moet aanmoedigen.

(*a*) De gebiedende Magten in elken staat geauthoriseerd tot de Militaire aanstellingen en Promotiën schijnen het in 't afgetrokkene *geheel* in hunne magt en *zigtbaar*, *zijnde* in handen te hebben, om de Tweegevechten te sluiten en uitterooijen door van elk aangestelden het *woord van Eer daar tegen te vorderen*, en alle overigen voorbijtegaan en buiten te sluiten; — waar uit de vraag zou kunnen ontstaan, waarom deze zulks niet alomme *willen en bewerkstelligen?* Doch ik heb mij in deze vraag niet verder willen verdiepen. — De gemeene waan van daar door hunnen krijgsdienst in het oog van anderen minder geacht te doen zijn, moet gewis de groote belemmering zijn dat dit niet algemeener in Praktijk te brengen zij.

gen. — Om als dan nader op te geven, d
ſtukken zelve, welke de ſtoffe hunner ver
eende raadpleging en werkzaamheden zou
den moeten uitmaken.

Het valt geen oogenblik te loochenen
dat het, in welk geval ook, altoos zeer moeie
lijk zij tegen den gewonen ſtroom op t
roeijen; en aangenomen begrippen, die ee
nige *grijsheid vooral* droegen, om te zet
ten. — Maar even zeker is het nogtans, da
dit principe niet *te algemeen* uitgeſtrek
moet worden. — Zoo toch bleef men *al*
toos bij het oude. — Men kwam dan nooi
tot eenige *verbetering*, — verbetering wel
ke altoos te gemakkelijker gaat, hoe de kun
digen die verbetering ernſtiger wenſchen
en zij 'er, *met eenige eenparigheid* de ſchou
ders onder zetten willen: — Zoo veel i
reeds gebleken dat toch in de Tweegevech
ten geene zodanige *onveranderlijkhei*
heerſcht welke in waarheid zou moeten a
ſchrikken. — Van *zeer bijgeloovig* te wezen
is dit bedrijf nu reeds herſchapen, in eene
handel, waaraan *niets* meer van die Natuu
is vastgeſchakeld. — Het is gelijk wij ge
zien hebben, *bedwingbaar in ſommige tij*
den. — Het laat zich eenigermate leiden e
beteugelen, door *opzigt* en *voorbeeld* d
braafſte Commandanten. — Het is alzoo *ni*

vi

van eenen *zoo bestendigen* form, welke niet menig andere *verkneding* toelaat. — En het heeft dan toch zijne *dus geheete* wetten, dat dezelfde injurie, éénmaal beslist, niet zonder verachting ten tweeden maale, als voorwerp des Duëls opgenomen kunne worden. —. Zoo is dan als ondervindelijk betoogd en bewezen de *veranderlijke geaardheid des beginsels* waar over wij nu handelen. — Want toch tijden waren 'er, wanneer het ook onder de geestelijken even gemeenzaam was, zijnde nu onder dien stand ganschelijk uitgesloten. — En dit buiten kijf zijnde, waar zou dan *de mogelijkheid* der omwending *grooter* kunnen zijn, dezelve juist voor *u*, en in *uw* geval is, *ô weldenkende*, en over het gewigtige van 's menschen leven en dood naar eisch aandoenlijke, *Krijgshelden*, *Gij ô Bevelhebbers* van hogeren en lageren rang, die toch van de veelvuldige onheilen, levenslang uit de geringste kwetsing voortvloeijende, niet onkundig zijt, en die alle de ligtzinnigheid doorziet, welke uit enkele geringe beuzelingen, en zoo vaak ook om *betuigde liefde*, zelfs jegens vrouwen, die zeer weinig liefde en achting *waardig* zijn, doet voor den Degen eisschen?

Opwekking daar toe vermits de moeielijkheid hier minder is dan elders.

In

Groote invloed der hoofden op de onderhoorigen.

In zekeren zin zijn geene menschen met menschen *naauwer* verbonden, en tot verkeering en tot vriendschaplijk hulpbetoon, en tot bewerking van *éénerlije* doel, door Discipline en subordinatie, dan Gijlieden onderling en met uwe makkers zijt. — Uwe zamenwerkende kracht, ter daarstelling van het gewenschte, is, als ik het zoo noemen mag, *oneindig vermogender*, en *zij gaat veel verder*, dan waar toe zelfs eenige wetten, in de gewone burgerlijke maatschappije immer reiken kunnen. — Dit, hoe ziet men het niet, in uwe aanvuringen, niet slechts door dreiging, maar ook door opwekking, om eenen bijkans onvermijdelijken dood veeltijds in 't midden des gevechts te gemoet te loopen? — Hoe ziet men het, wanneer in uwe Corps, of gistingen uitbotten, en deze somwijlen verkeerdelijk begunstigd, of dezelve ook gestuit en gedempt worden? — Hoe ziet men het in het kiezen van partij ten dage der verdeeldheden, wanneer de minderen bijna altoos zeker de hoofden volgen? — Hoe ziet men het van welke *kleinigheden* gij dan gebruik weet te maken, om de gemoederen *voor*, of *tegen* in te nemen, en ze naar uwen wensch te leiden? — Meer dan ergens past ten dezen opzigte de gelijkenis

nis van *Herders*, en van eene *kudde schapen*, zich latende leiden werwaards zij gedreven worden. — Men kan hier vaak, met iets dat in een ander geval *een wisjewasjen* heeten zou, alles verrigten wat men wil; en men is vrij zeker van te zullen slagen. — Overweeg dan bid ik u hier nog eens bij, wat al de *tijden die wij beleefden*, hebben aangebragt, om uit *geringe beginzelen* te zien voortkomen, *groote gevolgen*, die men voorheen over 't hoofd zag, waaraan men rekende dat niet te roeren was; — en waaromtrent men, niet minder dan wegens het Tweegevecht, eertijds de *onmogelijkheid van uitvoering* voorspelde. — Niet dat ik alle geslaagde ondernemingen onzer latere tijden prijzen, of mij over de onlangs gevoerde twisten der volken eenig oordeel zou willen aanmatigen. —— Neen! mij daar verre buiten houdende, wil ik u slechts onder de aandacht brengen, welke verbazende gevolgen ontstaan zijn, uit oorzaken, die men nimmer zou vermoed hebben. — Wat zal ik hier spreken van de vruchten der *geleerde Genootschappen*, ter uitbreiding van kennis en kunsten? — Wat van het verbeterd *schoolwezen*, en de middelen van kinder-onderwijs, zoo als men voor een twintig jaren daar aan als *wanhopen* moest? —— Ziet eens

Rugzigt op vele verbeteringen in de tegenwoordige tijden aangevangen en tot stand gebragt.

hoe een man als HOWARD de gevangen huizen alomme bezoekende, het Lot de opgeslotenen op zoo vele plaatsen heeft ver zacht! — ziet op eenen GRAAF VAN RUM FORD, een man van militairen stand, eers tot gemak, verlof, kostwinning, en bijzon dere nijverheid der soldaten, te *Munchen* zoo veel hebbende toegebragt, om derzel ver bestendige behoeftigheid ook voor hun ne vrouwen en kinderen te verligten; en die daarna, door onophoudelijke proeven over de onkostbaarste toebereiding van voe dende spijzen, een licht verspreid heeft than over gansch Europa opgegaan, en het well het soldaten en matrozen wezen ook alom me *onbeschrijflijk welkom* zijn moet! — Nie minder zou ik gewagen kunnen van de *inen ting der kinderpokken* of der *koeijenpokken* om die besmetting te voorkomen, — van c *Instituten* voor *doofstommen*, voor *de blin den*, — voor de *drenkelingen*, of van de on derneming van MENNIEUX, om de gege ven bevelen der krijgsoversten alomme lig verstaanbaar te maken voor de troepen van verschillende spraken, en te gelijk de duis ternis der raporten wegtenemen. — Dan waartoe zou ik over alle deze dingen en nog andere uitweiden? Zij zijn wereldkundig en wel bekend! — Alleen wil er nog iets bij

voe

legen uit de *Esprit des journaux van Plu-ose* 1802. alwaar men dit volgende vindt. nder den tijtel van „ Aankondiging der publeke ten toonstellingen der voortbrengsels van de Fransche industrie, zoo als deze in de aanvullingsdagen van het jaar 6 en 9 hebben plaats gehad, in eene openbare zitting van het Nationaal Instituut, Nivose 1, jaar 10 door den Heer CAMUS." — Na dat de Heer CAMUS in het breede had uitgeweid, over de nuttigheid zulker verzamelingen van nieuwe uitvindingen en werken des vernufts, en de openlijke ten toonstelling derzelve, ten einde den konstenaar tot naarijver te wekken, en tevens nopens den Geest der Natie, heilrijke inlichtingen aan het staatsbestuur te verschaffen, zoo vervolgt hij aldaar „ plein de ces reflexions j'approchois des portes de sortie de l'Enceinte, lorsque des Inscriptions, qui differoient des autres, m'ont arrêté. — Elles ne portoient le nom d'aucun ouvrier.— on y lisoit : *Objets fabriqués*, *dans les maisons de force*, *de Bicêtre*, *de St. Lazare*, *de Gands*, *de Bruxelles* &c. — J'ai béni les administrateurs, qui rendoient enfin la détention utile à l'État, et au détenu; en forcant celui au travail. — Mais je ne m'expliquois pas comment

„ ment *la crainte* auroit pu faire exêcuter
„ les broderies, aussi delicates, & aussi
„ parfaites, que celles *de St. Lazare?* —
„ Des renseignemens particuliers m'ont ap-
„ pris, qu'on étoit parvenu a mêttre l'Emu-
„ lation a coté de la crainte; que parmi les
„ fêmmes détenues, plusieurs avoient été
„ sensibles, à la satisfaction, *de faire distin-
„ guer le travail dans leur maison.* — Ces
„ femmes, ai je dit aussitot, sont donc sor-
„ ties de l'abime, ou la paresse les avoit plon
„ gées. — Elles travaillent. Elles ne sont
„ plus dans la route du vice, puis qu'elles
„ sont sensibles aux elôges: — Puissen
„ ces Notes, extrement sommaires, sur un
„ objet, qui comporteroit des dêveloppe
„ pemens très-êtendues, servir au moin
„ d'indication, pour fixer une Epoque intê
„ ressante, soit dans l'Histoire politique
„ soit dans l'Histoire particuliere des Arts! —
„ Puisse cet Exemple nous convaincre de
„ plus en plus, des bienfaits, que les lu-
„ mieres., la Philosophie, la liberté, ap-
„ portent aux societés, aux sciences, au
„ commerce, aux arts; nous dêmontrer
„ par des faits, toujours plus positifs que
„ la Theorie, combien il est interêssan
„ pour un Etât, que toutes les parties d
„ son administration, soyent confiées à de

„ hom

„ hommes inftruits, à des hommes, qui „ ayent cultivé par gout, et avec fucces, „ les Lettres, les Sciences, les Arts!"

Laat zich de Geest der menfchen *zoo ligtelijk zwaaijen*, en in fommigen ftukken heilzaam genezen, wanneer maar *eenige* bekwame mannen, met beleid en voorbeeld, volftandig eenig oogmerk zoeken te bereiken, ik kan niet af daar van nog eens de toepasfing te maken op het krijgswezen zelve. — Zonder dat er gevochten wierd, hebben wij in het geval Pag. 63. reeds gezien, hoe men na verloop van een week twee drie, den gedegradeerden, nu weder in vriendfchap opnam. —— Dan 't geen nog verder gaat; in een *Courant van* 11 *October* 1801. Leest men uit Parijs „ Twee honderd man „ *van de Confulaire Gardes*, waren dezer „ dagen heimelijk ter ftad uitgegaan, om met „ een gelijk getal Jagers in het bosch van „ *Boulogne* te vechten. — De officiers der „ beide Corpfen, daar van onderrigt, fcho„ ten nog tijdig toe; jaagden de manfchap „ uit één, en na dat hen een vierdaags ar„ rest is opgelegd, zal er *een Verzoeningsfeest* gevierd worden." —— Ziet eens! hoe het denkbeeld van Eer, hier toch voldoening erlangd hebbe, *zonder dat er bloed gevloeid zij.* —— Ziet eens hoe fchielijke en gril-

Onverwachte verzoening.

grillige verzoeningen de Militair-praktijk *toelate*, dezelve *uitvinde*, en daar aan eene satisfactie wete te hechten, welke toch altoos met veel genoegen moet vernomen worden! Ja, dat zelfde voorbeeld alweder, welke geduchte vermaningen en raad geeft het niet? — Ik weet wel, zoo lang men de Magt in handen heeft, waant men het genoeg te kunnen bedwingen, dat de rang tusschen officier en soldaat nopens het Duël, *niet gelijk* gesteld worde. — Doch zoo men het euvel *niet verkiest* aan te tasten, zoo men alles zijnen loop laat, gelijk het tegenwoordig is, wie staat 'er dan voor in, dat niet zeer schielijk, de *algemeene soldatenstem* zich verheffe, om met *opzigt op particulier affront* ook dien slagboom en scheidsmuur te verbreken, en des aan het *ontzien van allen rang* in dezen, den bodem ganschelijk *in te slaan*, waartoe ik toch niet zien kan, dat zij *van regtswege* met eenige onbillijkheid zouden te werk gaan?

Schrikbarende gevolgen indien men alles zijnen loop laat behouden.

MICHAËLIS, die het middel om de Duëllen te vernietigen meermalen noemt: *de groote konstvraag der wetgevende wijsheid, welke tot dus verre onbeantwoord is gebleven; ja eene opgave, waarbij geene andere prijsvragen kunnen halen*, heeft ons in zijn Mozaisch Regt D. VI. in de Voorrede eene le-

Betuiging van den Generaal N. . . ,

levensbijzonderheid bewaard, wegens den ouden Koning van Pruisfen, Vader van Frederik den IIden; zijnde een antwoord, aan denzelven gegeven door den Generaal Veldmaarfchalk *van Natzmer*, een man van groote dapperheid en een zeer ijverig Christen. De Koning namelijk vroeg hem in gezelfchap, wat hij zou doen, bij aldien hem iemand in Tweegevecht uitdaagde? — Zijn antwoord was, dat hij dit vooraf niet wel konde zeggen; dat hij, zoo de *Christen* 't huis was, zekerlijk niet zou komen; maar zoo zijn partij *Natzmer* t' huis vond, dat hij dan .... hier weet ik niet meer nauwkeurig hoe hij zich uitdrukte. — De Man (leest men verder) was door zijne veldflagen en van de zijde zijner dapperheid zoo bekend, dat niemand hem op de proef wilde ftellen, dewijl men het voor zeer mogelijk hield dat *Natzmer* bij ongeluk t' huis zijn mogt. — Ook zegt *Archenholz* in zijne *Minerva* van het jaar 1796. hoe op eene vraag aan Frederik den IIden, wegens de affchaffing der Duëllen, deszelven antwoord was, „ Daartoe zou een Congres van alle de Vorften van Europa noodig zijn." — — „ Onder welnemen diens grooten helds, zou ik echter van gevoelen zijn, dat vermits de ftem van alle Koningen zich tegen de Duëllen reeds zoo

duidelijk heeft verklaard, dat dezelve op geen algemeen Congres *duidelijker* verklaard zou kunnen worden, de orde hier alzoo vee liever moest *worden omgekeerd*, — Ik zou'e bijvoegen dat het Oppergezag van *Wet* e *voorſchrift*, al zeer ligt vòor een zekor ſoor van *dwang* wordt aangemerkt. — En ho zeer een Congres van alle Koningen noo dig zou zijn, om het door ROUSSEAU *ge opperde Projet d'une Paix perpetuelle*, to ſtand te brengen, zoo geloof ik, dat in plaa van een Congres aller Koningen, in ons g val, oneindig de voorkeur te geven zij, aa een *particulier Congres*, van maar *eeni* weldenkende en achtenswaardige legerhoo den. — Hierbij werken dezen toch naar *e gen* vrijheid, uit *eigen* inzien, uit het ed doel om nuttig te wezen. — Aan dezulken kennis van zaaken hebbende, zijn dan d heilzame inzigten *beter* toevertrouw'd. Z werken met te *beter ijver*. — De bewus heid van hun eigen werk te voltoijen, baa lust en belangneming. — Men ziet het i de wereld algemeen hoe zeer men dan bove verwachting ſlage. — En gelijk men va kooplieden, geleerden Konſtenaars enz. *ied in hun vak*, de beste beſchikkingen eige aardig te gemoete ziet, en alles wat daara voert aan hen opdrage, zoo zou ook de b

te aanleg hier aan de *krijgskundigen zelve* aanbevolen moeten worden.

Er zou dan meen ik, moeten geformeerd worden, een *Congres*, eene *Confoederatie*, eene *Societeit*, een *nieuw Instituut*, of eene *militair orde*, even gelijk de maatschappijen van Wetenschappen en soortgelijken; — van de welke zich bepaaldelijk tot leden *verklaren moesten*, en waartoe verder werden *aangenomen*, zulke waardige krijgsoversten (waarom ook niet zulke brave soldaten?) die het slordige en onbetamelijke der in zwang gaande Tweegevechten beseffende, betreurende, en verfoeijende, zich *gezind betoonden*, naar middelen om te zien, om dezelve te keer te gaan en ten meesten te bedwingen. — Zij zouden zich den tijtel kunnen geven van *Ordre d'Emulation*, *Societé pour l'amelioration des Armées*, *Genootschap: servandis militibus*, of eenige dergelijke. — Zou zulk eene zamenvoeging of Confoederatie reeds van *stonde aan*, afgunst en verbittering baren? — Zoo ras slechts eenige weinige mannen van naam zich met het hoofdbestuur des werks wilden belasten, schijnt er geene reden altoos, om zulks te vermoeden, vermits toch ook in de armée reeds zijn zoo vele personadien, tot *onderscheiden ordens* en stichtingen, in verschillen-

De noodzakelijkheid eener nieuwe stichting of militaire societeit, als het eenig en gemakkelijk uitvoerbaar middel ter afschaffing.

 de

de Landen behoorende, en zulks nimmer eenige verwarring pleeg aan te kweeken.

Eerſte inval van haar groote doel als beloonîng.

Toen de gedachte van zulk eene Militair Societeit aanvanglijk bij mij opkwam, viel er mij als eene eerſte maatregel terſtond bij in, of ook zulk eene Maatſchappij eenig *beloonend geſchenk*, of *eerbewijs* zou kunnen afgeven, in de zaak van alle verhinderd ofgeſtoord Duël? — Straks bij de opkomst *der Maatſchappij tot redding van Drenkelingen*, ſints op zulk een onbegrensde wijze nuttig geweest, om aan velen het leven weder te geven, die anders van alle hulp verſtoken, naar de vorige ook zoo veelvuldige vooroordeelen daaromtrent, gewis in den doodsſtaat zouden zijn gebleven, wierd ook, het te verdienen goud, of de Eerepenning, de *veelvermogende prikkel*, om dat geen tot dadelijkheid te brengen, waartoe de koele beſchouwing, hoe zeer geſchraagd door de bondigſte redenering en opwekking, tot hier toe als werkeloos gebleven was. — Zulk een Eerepenning vertoont zich dan ook als heilzaam ter wederſtreving der Tweegevechten. — Er is echter hier gewis eene *zwarigheid*. — *Waar voor* zal dezelve eigenlijk ter beloöning dienen? — Het geval voor handen, duldt geene andere keuze dan dat dezelve geſteld zou worden, op *de verhinderingen*

Dit nader beredeneerd,

van

van voornemens en uitvoering, en op de minzame *bylegging* en vereffening van twisten, tusfchen partijen, die alreeds tot het Duël befloten hadden. Edoch ik erinner mij des, dat men hier door juist in denzelfden toeftand zich zou bevinden, als plaats greep bij de ftraks genoemde maatfchappij, en waar door dezelve verhinderd werd, *zoo veel* goeds te bewerken, als zij wel *gewild* zou hebben. — Gaarne had die ftichting voor *alle* menfchlievenden de milde hand geopend, bij *alle* zulke hulp betooning aan ongelukkig in 't water gevallenen, welke iets heldhaftigs in zich had, en waarbij de redder zich aan *een oogfchijnlijk gevaar* had blootgefteld. — Maar men ondervond al ras, hoe de baatzucht hier onder fpeelde, hoe men onder de geredden aangaf, zulken die met den redder *affpraak* gemaakt hadden, of die bij het in 't water vallen, daar *even fpoedig* uitgetogen waren en 'er geen het minste letfel van gehad hadden. — Hoe treffend en aandoenlijk dus ook nu en dan de bijkomende omftandigheden waren, moest zij zich dus uitfluitender wijze en onherroepelijk bepalen, tot de redding der zulken, die bij het verdrinken *geene verfchijnfels* van nog eenigen *den geringften* levens vonk vertoonden — En terwijl die Maatfchappije, aanhou-

en verworpen.

houdend met veel zegen voortwerkt, ond
vindt zij, *zelfs op dien voet*, het onbegrij
lijk laſtige om uit de talrijke menigte w
van bij iedere gelegenheid, elk één de hoo
bewerker der behoudenis beweert te zi
het ware van het valſche ſteeds naar eisch
kunnen onderſcheiden. — Het ſpreekt
zelven, dat in de beſlisſing wegens de
gelegde twisten of geſtoorde Duëllen,
moeielijkheden zich nog *oneindig* vermer
vuldigen zouden, en dus aan iets dergeli
Doch echter gedeeltelijk bruikbaar. bijkans *niet* te denken valle — Alleenlijk
het mij vergund er nog dit van te zegg
dat het aangeroerde denkbeeld, ſchoon
volledig hier bruikbaar, misſchien van
nen anderen kant *niet geheel* verwerpelijk
in zoo verre mijne nieuwe ſtichting het ra
zaam en nuttig keuren mogt, eene *Gra*
catie uitteloven, aan de Corpſen in 't
meen, of aan de Officieren der Corpſ
onder welke men, op het woord van
verklaren kon, dat *binnen zekeren nade*
bepaalen tijd, geene Duëllen of bijzond
Vechtpartijen waren voorgevallen.

Werkzaamheden der nieuwe Corporatie. Ik onderſtel dan, dat het eene van de
ſte werkzaamheden der nieuwe Maatſcha
zou moeten zijn, even gelijk bij zoo
andere Corporatien, zich zelve *eenig Fo*
of jaarlijkſche bijdragt, en contributie,

te fchaffen; waartoe het ook in dezen ongetwijfeld aan geene zeer gewillige begunstigers, zelfs niet aan onderfteuning van hoogerhand *zou* of *zal* ontbreken.

Overtuiging meer en meer door alle gefchikte middelen te verfpreiden.

Terftond zal het een voornaam voorwerp hunner verzorging moeten zijn, om ook in dezen *met redenen* te werk te gaan. — Hiertoe zou ik boven al brengen, den aanleg van *gefchriften of blaadjens* zeer goedkoop te verkrijgen, of ook wel *gratis*, — en op de wachten — aan te plakken, of voor te leggen. — Zouden *Liederen* en *Marfchen* niet te ftemmen zijn op eenen toon, die verfoeijing wekte, of die geestig fchimpte, op de aangenomene dwaasheid? — De Zwitfers fchijnen mij toe fomtijds *Regiments bibliotheken* bezeten en mede gevoerd te hebben. — Uit zulk eene inrigting, en de keuze der boeken, zou *gewis nut* te trekken zijn. — Bij het vervaardigen en uitgeven van een *Journal de Guerre* of *annales militaires*, bepaaldelijk of hoofdzakelijk ten dien einde, zou het voorwaar aan geene ftof ontbreken kunnen. — De raad van eenen braven wijzen Officier *aan zijnen Zoon*, om zich aan de jeugdige zinneloosheid niet te wagen; — De *Chirurgijns relazen*, nopens de dodelijkfte toevallen der zelfs ligt gewonden; — De bit-

Die middelen meer in de bijzonderheden opgegeven.

tere

tere kwellingen en angsten, welke men dik werf maar niet ontgaan, niet afleggen, nie ontvluchten kan, wegens eenen ééns bega nen moord, (zoo als men verhaalt dat de ge leerde JANUS BROEKHUSIUS in zijne laat ste levensjaren daar door tot de uiterste Me lancholie en stompheid verviel, om dat h in zijne vroege jeugd in den Militair stan zich daarmede bezoedeld had) deze, en du zend andere soorgelijke staaltjens, zoude daar van de inmengselen moeten zijn. — To het inwinnen van zulke berigten, als med om de voorvallende Duëllen in hare dade lijkheid *meer openbaar* te maken, moeste worden uitgenoodigd *Chirurgyns*, en voor menige *invalides*, die er de gevolgen va bezuurden. — Ook konden *bij Doodsbeds be lijdenisfen* Praemien worden bestemd voor d nablijvende of aangevers, om, zoo ver de zelve hier ter zake dienden, ruchtbaar t maken. — Er is in het Fransch een stukje ten opschrift voerende: *Mes Egaremens, &* *ceux de mes Camerades.* Bij zulk een tijt valt veel te denken, doch het boeksken zelv niet gezien hebbende, weet ik niet of het te dit onderwerp eenigszins behoore, en dus toe 't huis te brengen zij. Doch onder de ze of andere tijtels, als, *Victimes du Pré jugé* &c., zouden gewis onnoemelijk vel

nu

nuttige en allerleerzaamste Anecdoten te verzamelen vallen. — Wanneer een geschrift van zulk een aart, onder het opzigt van eenige respectable hand slechts éénmaal aan den gang was, lijdt het schier geenen twijffel of de altoos vervolgende, altoos ontrustende, en alle vreugd verbitterende gemoedsbewegingen der zulken, die ooit in Duël hun partij overhoop stieten, zouden zich in *hare uiterste akeligheid* vertoonen. — Losbollen, eerloozen, en knapen die geene beginselen hebben, mogen dit eigen gevoel eener allervreesselijkste zelfswroeging, door het botvieren aan aanhoudende ruwheid pogen *te verstompen*; het is *dezen zelfs* niet altoos mogelijk. En bij de minste bezadigdheid van nadenken, moeten allen die zich in het geval bevinden, 'er *vreesselijk* door gepijnigd worden. — Dit legt zoodanig in de menschelijke Natuur, dat *daar uit misschien alleen*, zich verklaren late, de dienstvaardigheid, de zorg, en de bekommerende *oppassing van den gewonden Lijder*, zoo lang 'er nog hoop op deszelven leven is, *door den Medestrijder*, die hem weinig oogenblikken te voren, als een verhitte moordenaar aangrimde, en op hem aanviel. — Het gezigt van den zieltogenden gekwetsten, is voor den mensch in koelen bloede, ja bij de

op-

opgebruischte hartstocht zelve, *niet* uit te houden. — De aandrift om hem nog ééni-ge hulp toetebrengen tot levensbehoud, is en werkt *als onweerſtaanbaar.* — Men be-zint oogenblikkelijk waar men zich aan ſchul-dig gemaakt hebbe! en op ſtaanden voet krijgt de ganſche toeſtand der plaats gehad hebbende geſchillen, *eene gansch andere ge-daante*, bij elk die de aandoeningen der menſchelijke natuur niet geheel heeft uitge-ſchud, en van alles wat menſchelijk is, op de allerſnoodſte wijze niet ontaard is. — Na den volbragten moord, laat zich die prik-kel van ſpijt en weerzin, op langen na zoo gemakkelijk niet verſtompen als ſommigen denken. Wanneer deszelfs ſteken eenmaal verwakkerd zijn, beproeft men veel al vruch-teloos alle middelen, om dezelve te beteuge-len en van zich te zetten. Zij maken de eenzaamheid als *tot een Hel op aarde*; en bij een vrolijk gelaat, of alle uiterlijke vreugde, zegt het hart van binnen, dat het *er geen deel* aan nemen kan. —— In dien toeſtand der eigen opgekropte bitterheid, welke men aan niemand openbaren wil, die men als het diepst geheim voor elk één zou willen ver-zwijgen, zou misſchien menig één eene *wel-kome ontlasting* zijns gemoeds vinden kun-nen, indien hem met naams geheimhouding,

gelegenheid werd gegeven om zijn eigen wedervaren, en misstap leerzaam en waarschuwend te doen zijn voor anderen. — Van hen die in de gevechten tegen den gemeenen vijand heldhaftig strijdende, omkomen, zegt de gewone krijgsmans taal, dat zij *op het Bed van Eer* gesneuveld zijn — Past men die uitdrukking insgelijks ooit toe, op de ter *nedergelegden in Duel?* — Volgens *de principes van Eer*, zou dit echter *alzoo behooren*; en 'er moest tusschen de een en andere gevallen *geenerlije* onderscheiding plaats grijpen. — Maar, *maakt men* echter gemeenlijk daarin onderscheid, — zullen althans de nablijvende familien, *altoos*, op het *eerste* openlijk *hoogen roem* dragen, en pogen zij het *laatste* altoos *te verdonkeren*; dan toch hecht de krijgs en Edelmans-taal *zelve*, aan het sterven in Duel, *bitter weinig vereerends*; Zij zelve *schandvlekt* daar door zulk eenen dood. — — En welk eene nieuwe benaming men hier voor *Bed van Eer*, in de plaats zou kunnen en moeten stellen, mogen *de Duellisten zelve* uitvinden. — Waar en hoe *zij* ook hun einde vinden; welker hart ooit van nagevoel klopte, over de Tegenpartijen die zij in het Tweegevecht ter dood toe griefden, ten hunnen opzigte zal het wel altoos waarachtig zijn,

 dat

dat hun doodsbedde, *het Bed der Wroeging en zelfvervloeking*, of *der razernij en wanhoop* zal te heeten zijn (*).

Dan

(*) Terwijl deze Verhandelingen ter druk gelegd zijn, heeft wederom de droefmare des gevechts tusschen de Heeren *Burr* en *Hamilton*, geheel Europa en America doorgeklonken; (zie de Leydsche Couranten van 29. Aug. en 3. Sept. 1804.) „ Sedert *Washington's* dood, (schrijft men,) veroorzaakte niemands overlijden zulk eene algemeene droefheid, als dat van *Hamilton*. Alle standen der Maatschappij stelden 'er hunnen rouw over ten toon." Hij zelve, gelijk hij stervende beleed, verfoeide de Duëllen. *Hij* voert er in het klein geschrift, daar over door hem nagelaten zeer gewigtige redenen tegen aan. —— En evenwel! de man van die gevoelens, de Vader van vier kinderen, besluit om met *Burr*, dien hij onwaardig rekende de teugels van het bewind in handen te hebben, en die na zijn zegepraal het nu gewis niet waardiger is geworden, te gaan duëlleren! of liever, hij besluit zich door hem te laten doodschieten, als zelv betuigende zijn voornemen, om van zijn' kant niet dan in de lugt te schieten. —— En dit doet hij, NB. op de eigen plaats, alwaar een zijner zoonen 's jaars te vooren in tweegevecht was ter nedergeveld, door eenen jongeling, voorheen een Vriend van zijn huis, en die ook sints door naberouw deswege alrede gestorven was! —— Die zelfde man nogtans kon zich in het beroep, 't geen hij vervaardigde om na zijnen uitgang ter kennis van het publiek gebragt te worden, zich in dezer voege uitdrukken! Ou-

Dan ik ſprak dus verre nog ſlechts van *bijkomende* bijzonderheden. Ik moet over *de Hoofdzaak* nader handelen. En hoe zeer ik

„ Ondertusſchen was het mij *onmogelijk* dit Duël te weigeren. —— Ik hoop dat de wereld zal gelooven, dat ik hem niet wegens onbeduidende oorzaken, noch uit lage oogmerken berispt heb. —— En aan hen, die denken mogen, dat ik kwade voorbeelden niet behoore te vermeerderen, is mijn antwoord: dat mijne bijzondere en openbare betrekkingen mij de zogenoemde *Eer moesten doen* ontzien, en mij, zoo ik denk, *den pligt maakten*, de uitdaging niet te ontzien" —— Welk eene armhartige en beklaaglijke Tegenſtrijdigheid! —— Hoe ſterk pasſen hier op de gezegden: Nulla eſt necesſitas delinquendi, cum ſit una necesſitas non delinquendi? als mede de taal van *Quinctilianus*: nulla jura esſe ejus conditionis, ut aliquid non liceat, et necesſe ſit? of die *van Cicero:* Etenim, qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. En hoe overſchoon is het zeggen van *Seneca?* Si gratum esſe non licebit, niſi ut videar ingratus; ſi reddere beneficium non aliter quam per ſpeciem injuriæ potero, æquisſimo animo ad honeſtum conſilium, per mediam infamiam, tendam. Nemo mihi videtur pluris æſtimare virtutem, nemo illi magis devotus, quam qui viri boni famam perdidit, ne conſcientiam perderet? —— —— Om den Nederduitſchen Lezer het treſlijke dier uitſpraken van Heidenſche Wijsgeeren te doen gevoelen vertolk ik ze vrijelijk aldus". Er kan geene noodzaaklijkheid zijn tot iets misdadigs, daar er ſlechts eene algemeene noodzaak.

Nader doelwit der opgerigten vereeniging.

ik die taak aan de meerdere kunde en erva renheid van hen, die het werk zouden moe ten uitvoeren, *behoorde* over te laten en i ze aan hen gaarne *zou* overlaten, zo geloo ik echter, dat ingevolge het geëischte de opgehangene vraag ik *mij niet ontslagen ma* re

zaaklijkheid is, om zich van misdaad vrij te houden Geene Regten kunnen van die geaardheid zijn, da iets te gelijk ongeoorloofd, en tevens noodzaaklij zou kunnen zijn. Hem, die in't bestuur zijns gedrag deszelfs regeling laat afhangen van de waangrillen en wanbegrippen der onkundige menigte, kan men nimme onder de grote mannen tellen. —— Kan ik niet dank baar zijn, zonder den schijn van ondankbaarheid op mij te laden; of bevind ik mij ten eenigen tijde niet in staat, om eene weldaad op eenige andere wijze te verrigten of te vergelden, dan op zulk eene, welke de gedaante van beleediging en verongelijking hebben kan, zoo zal ik echter met de volstandigste zielsbedaardheid mijn eerlijk doel pogen te beschieten, door al dat aanstootelijke zelfs, waar aan de wereld schande hecht. Mijns oordeels waardeert niemand de deugd op hooger prijs, niemand doet voor dezelve meerdere opoffering, dan hij, die den *naam* van een braaf man wel wil verliezen, liever, dan dat hij zich het *eigen zelfbewust zijn van daar aanspraak op te hebben*, zou laten ontvallen.

Wil iemand verders scherpgepunte Nederduitsche bewoordingen en gispingen wegens de Duëllen, rijke voorraad is daar van bij J. DE BRUNE *Wetsteen der Vernuften* B. IV. Cap. 6.

rekenen, van de oppering van dat geen, 't welk naar mijne inzigten, daar toe zou kunnen bijdragen.

Ik beschouw de middelen welke het op te rigten lichaam zou kunnen aanwenden, als tweeledig. — Het *eerste* Opschrift, bevat dat geen 't welk men zou kunnen beschouwen, als *eigenwillig verband der leden onder zich*, — als *geadopteerde maatregel van hunne zijde*; — en het *tweede* Opschrift moet behelzen, alles wat te beraadslagen valt, om meer *buitenwaards*, en *bij het gros* aanhang en invloed te verkrijgen.

I. Ik weet niet hoe ver ik mij wagen, hoe veel ik mij beloven durf en mag. — Zijn er waarlijk zoo verscheiden bekwame, en het Duël verfoeijende krijgslieden, als men mij *van meer dan eenen kant alomme ten sterksten verzekert*, waarom zou dan een *twintig of dertigtal* derzulken, (misschien wel eenig *onderscheidend kenmerk* deswege dorvende assumeren,) waarom zouden dezen niet bij *opene declaratie*, hunne verbintenis moogen manifesteren, dat zij gezamenlijk besloten, en op hun woord van Eer, zich verbonden hadden, nimmer te zullen uitdagen; — voor geenen uitdaager het leven veil te hebben; — En dat zij in onverwachten nooit af te sprekenen geweldigen aanval,

Eigen verband onder de Leden.

 val,

val, *enkel uit noodweer* handelen — zij d
alleen op zelfverdediging bedacht zoud
zijn, verkiezende oneindig liever, *ze*
slagtoffers der woestheid, dan vergieters
bloeds van anderen te zijn? — — Oorde
men dit aanvangelijk misschien *al te overd*
ven, ik zie echter niet, hoe het ooit sch
delijk geacht zou kunnen worden, dat
hunne denkwijze en Maximes nopens l
versoeielijke en beklaaglijke der Twee
vechten openbaarlijk lieten blijken; — hu
ne opregte *bedoeling*, bij voorbeeld, om
Duëllen-mode zoo veel in hen was *te k*
te gaan; — of dat zij, zoo ver de die
zulks niet vereischtte, weigerden, bij de
grafenis der in Duël gesneuvelden met ee
ge *militaire honneurs* te adsisteren; —
zij voorts tot Duël of Rencontre zich ni
mer *op staanden* voet, en nooit dan na *vier*
zes weken verloops, zouden inlaten; —
zij zich verpligt hadden, wegens de gerez
geschillen eerst den raad en *het gevoelen h*
ner medeleden in te nemen, en zich aan
gemeen goedvinden of het oordeel van *e*
ge gestelden uit hun midden daaromtrent,
lenthalven te onderwerpen. — zou zulk
Corps, wanneer het slechts eenige respe
belheid bezat *geen bijval* vinden, en ook da
lijk de jongelingen en losbollen niet besc

I

men moeten? — Bijaldien ik hierop niet *eenigen* ſtaat mag maken; — bijaldien ik niet gelooven mag dat het veel ſnoods en ligtvaardigs zou moeten beteugelen, dan voorwaar weet ik niet, waaraan ik niet al zou moeten twijffelen. (*a*)

II. Dan het tweede ſtuk vooral, waartoe de nieuwe maatſchappij hare uiterſte poging zou moeten rigten, zou inzonderheid moeten zijn, de vervaardiging eens *beredeneerden plans*, door *haar zelve te ontwerpen*, met verdere legerhoofden te beramen, of ook wel uit te voeren, hoe men het Duël, of verminderen, of geheel te niet zou kunnen maken. — — De uitzondering *wegens de rencontres* zie ik wel, dat men bezwaarlijk *ooit* te bovenkomen, en door de geheimhouding, de noodige bekendheid daar aan geenszins zal kunnen bijzetten. — Doch, vermag men al niet *alles* te beſnoeijen, gelijk dit zonder eenige beledigende vergelijking het geval is van alle burgerlijke inrigtingen, tegen ſtelen, dronken drinken, en verdere overtredingen, het kan toch voor den weldenkenden geest, nimmer een hinderpaal zijn,

(*a*) Een ſchoon voorbeeld van krijgs edelmoedigheid tusſchen *Pulſio* en *Varenus* leest men bij *Caſar de bello Gallico Cap.* 44. *Libri V.*

zijn, om te doen *het geen men kan*, en het beste te *willen streven.*

Genomen er ware eens niet te dei om eenige *regtstreeksche remedie.* — nomen, men oordeelde eens, dat men ziekte in 't algemeen *maar haren loo* ten moest, zouden 'er dan evenwel niet *eenige afleidingen* te verzinnen zijn, die misschien, om ook het kwaad, *door* *meeste woede* zelfs te dooden?

Afleidende inrigting bij aldien men het kwaad onbedwingbaar keurde.

Wanneer eens alle onderwerpen Duëls, waarover men nu bij Rencontre degen trekt, *vrij gesteld werden van strafwet*, — wanneer eens aan den A teur militair of aan eenig Opperhoofd, *moedig*, berigt en *Insinuatie* mogt ge worden, dat deze en die, Eershalven elkander den degen meten, of pistolen den wisselen, had dan niet de Militair-ge zijne gewenschte bedoeling *volkomen* reikt? — Zou 'er dan door den Audi Militair of den Chef, niet eene benoem van vrienden geschieden kunnen, om tijen tot één te brengen? Zou dan de Di pline niet vermogend genoeg zijn, om stevigen en vol te houden, dat deze fronts-uitwisschingen, dat alzoo de Di len, moesten geschieden, om het *jaar*, het *vierendeel 's jaars*, of *'s maandelijks*,

op

openlijk, *voor het front der Corps*, — op eens of op meer agtereenvolgende dagen, naar gelang dit noodig ware? — Dat voorts de *uitdager*, het *Corps des uitgedaagden* zou moeten volgen, wegens tijd en plaats; — en dat men als lafhartigen en Poltrons beschouwde, allen die voortaan *heimlijk* en niet openlijk hunne geschonden Eer zouden willen handhaven; om hen zoo ras deswege eenig welgestaafd getuigenis inkwame, zonder genade te casseren en weg te jagen? — De Militair, *hoe bevooroordeeld ook*, hoe zou hij het kunnen loochenen, dat hem aldus, volgens zijn eigen begrip, *de volle mate*, van 't geen hij zoo driftig wenscht, en waaraan hij zoo vele waarde hecht, worde toegemeten? — Ondertusschen ligt het mijns achtens in den mensch, dat zulk of dergelijk een middel velen beschamen, dat het de hartstochten door langduriger *tijds afstand* bekoelen zou, en dat menige partijen, zich wel onder des als *weder bevredigd* zouden aangeven. — Of deed het dit niet; bedrieg ik mij *dan hierin*, dat het jaarlijksche, vierendeeljaarsche of maandelijksche schouwspel een aller *indrukbaarst Toneel* zijn zou, indien daar aan de noodige openbaarheid en statelijkheid werd bijgezet? — — Hemel! — welk eene mengeling van aandoeningen

allerwege, waarvoor het menfchelijk ha
niet op den duur beftand kan wezen, ve
beeld ik mij hier niet, wanneer ik een bli
werp op eenig merkelijk aantal, hier jong
lingen, ginds ouden van dagen, ook med
makkers en vrienden, die, allen in een afge
zonderden kring befloten, nu *agtervolgen*
ter hooge opgerigte ftelladie, ter betoonin
van hunnen moed, en om de aangewreve
vlekken hunner Eer uittewisfchen zullen op
klimmen! — en waarvan dan *zulk eene me
nigte* door de hand hunner broederen fneve
zal! — Wanneer men denkt aan de me
nigte der Duëllen, waarvan men de jonger
officieren althans, in de gezelfchappen vee
al *zoo ruimfchoots hoort fpreken*; en wannee
men, *evenredig hier aan*, daarbij vergelijkt
de zeldzaamheid der van dien kant onmidde
lijk *dodelijke uitkomften*, dan geraakt me
fchier in den waan, dat daar magtig vee
gezwets en Rodomontade onderloope. —
Bij een openlijk Spectakel zou men, wild
men niet worden uitgelagchen, zich *daar
van* niet ligt bedienen kunnen. — Neen
alle roem, die men aan het bedrijf de
Tweegevechts toch hechten wil, zou, doo
de vele getuigen en de geoeffende dapper-
of vaardigheid, dan *eerst recht belangrij*
worden. — En vreest men, dat zulks d

vree

wreedheid zou begunstigen, ik voor mij helle veeleer over tot de gedachte, dat deze manier van doen, *het tegendeel* koesteren, en veel eer algemeene weemoedigheid tot gepaste bezinning te weeg zou *moeten* brengen; vooral zoo men van dus eene statelijkheid alle *burger-aanschouwers* op hoog bevel weerde; zoo men 'er een beperkte plaats toe bestemde; en zoo men bij de openlijke afdoening dier geschillen van Eer, alles in krijgsmans stijl, met eene deftige aanspraak, met vermaan, of ook met treur-Muzijk wist te vergezellen.

Dan 'er is nog *meer* te doen, en 'er koomt vooral in bedenking, wat 'er zou kunnen geschieden, met opzigt op de beslissing zulker verongelijkingen, welke meestal de kleine, doch veelal de zeer vergiftigende bronnen zijn der Tweegevechten, en waaromtrent volledig toegestaan moet worden, het kostbare, moeielijke, en langslepende, van alle Injurie Procesfen. — Men moet zich deswege, *in het gemeene Leven*, of men wil of niet, altoos *zeer veel* getroosten. — *Stilzwijgen*, *Verdragen*, en verachting voor hem die ons ongelijk aandoet, is *aldaar*, van dit alles, *het gewone lot*. — Ik zal het eens, schoon er niet van overtuigd, gewillig toegeven, 't geen men 'er staag van zegt,

Intevoeren Regtbank om twisten of injurien spoediger af te doen.

ons onderwerp, het zij voor de Armée in het generaal, of tot bijzondere *Cohorten van Eer*, aan de welke eenig Fonds van buitengewoon inkomen, of een *extra tourbeurt*, tot advancement als belooning toegewezen wierd? — Alle de aangevoerde bedenkingen toonen ten minsten, meen ik, middagklaar, dat er nog vele middelen aan de hand zijn, die toch wegens de uitvoer — of onuitvoerlijkheid *alle aandacht* verdienen, en zich ter beproeving natuurlijk *nog aanbieden*, — alles in de onderstelling, zonder welke mijn geschrift nodeloos zijn, en ik alle moeite volstrekt zou hebben agterwegegelaten, — in de onderstelling, namelijk, dat menige waarlijk kundige en brave officieren, voor *het wenschelijke der verbetering stemmen*, en zij dezelve met hun geheele hart *beaâmen*.

Besluitende opwekking aan het Utr. Gen. om het geopperde in werking te laten steken. — brengen althans met de *beproeving* niet te verwijlen.

En nu dan *mijne Heeren van het Utrechtsch Genootschap!* — *Gij* ten minsten hebt deeze zaak begonnen, en *Gij* neemt er met zulk eene welmeenendheid deel aan, dat *Gij* hét bij de vroegere mislukking *niet* hebt willen laten steken. — *Gij* hebt ze willen doorzetten, zoo lang gij ze *niet hopeloos keurdet*. — *Uw* werk moet het dan nu ook zijn *het eerste* rad te wezen, om dien voortgang werkdadig te maken. — *Gij telt*, gelijk ik ook reeds

reeds te kennen gaf, *onder uwe Leden*, meer dan een, die er u behulpzaam in kunnen zijn, — wier kennis en ondervinding hen een zonderling regt geeft om ook onder de *keurmeesters* over dit en over anderer geschrijf wegens dit stuk, te zitten, en er of *goedkeuring* aan te geven, of het op billijke gronden te *wederleggen*. — Vereischt uwe onderneming onkosten, *Gij* moet er op arbeiden, om daar voor te zorgen, en gij zult er gewis, zoo veel aanvanglijk noodig is, *wel* in slagen. — Het zij *alleen* of vereenigd met andere Maatschappijen in ons Vaderland, moet Gij dat begin, niet *ten halven* laten steken. — Wat zeg ik? *ten halven laten steken?* — Neen! te overbereid, vertrouw ik; zijt *Gij* om het *te voleindigen*; en het *Staatsbewind* zelve, des houd ik mij overtuigd, zal u daar in *ruggesteunen*, daar ik van goeder hand verzekerd ben, dat deszelfs attentie daarop reeds lang gevestigd is. — *Gij* zult uitnoodigen, *Gij* zult verzoeken en den weg banen tot *zulk een privé conseil* van kundige mannen uit den Militairstand als *Gij er* weet te zijn. — Aan *dezen* zult gij nader voorleggen 't geen gij meenen mogt, door mij of anderen ten nutte *geopperd* te zijn. — Dezen zult Gij geheel doordringen met den blaam des onverstands en der afgrijzing, welke,

En veel belovende uitzichten deswege.

ke, naar het oordeel aller wijzen, den Militairen dadelijk aankleeſt, *zoo lang zij ten minſten* het bedrijf des Duëls *niet menſchkundiger geregeld* hebben. — *Gij* zult hen *noodzaken*, om zich des *voor het publiek* te verdedigen. — Of; liever, daar zij van dat onverdedigbare *volleäig* overtuigd zijn, zullen zij, als mannen van Eer, 'er *hunne glorie* in ſtellen, om hunne medemakkers, dat aandruisſchende tegen Eed, pligt, orde, menſchelijkheid, en belang, te levendiger te doen gevoelen. — Zij zullen in hunne onderneming worden aangevuurd, door het edel gevoel van Godsdienst, en van eene heilbewerking, om iets weg te nemen, 't geen zoo velen heeft doen treuren, en verder zou moeten bedroeven. — *De Maatſchappij tot behoud der Drenkelingen*, laat mij van deze nog eens mogen gewagen, is uit *éénen enkelen nommer van het weekblad de Philoſoof* geboren; en ſints opgewasſen tot den luiſter, dien zij reeds lang heeft verkreegen. — Zij mag roem dragen op de *navolging* in andere Landen. — Zoo zullen de door u beroepenen tot elkander zeggen, *mogen wij ook hier niet weigeren*, alle krachten in te ſpannen, en ons zelven van de beproeving alles goeds te beloven. — Het vooruitzicht van daar in iets goeds gewild te hebben, zou in allen gevalle

le aan ons gemeenebest tot duurzamen roem verstrekken moeten. — En *hoe gering* ook de uitkomst van alles zijn mogt, die ik mij niet verbeelden kan, zoo weinig beduidend te zijn, als men *altoos vreesachtig waant*, Gij *mijne Heeren*, zult altoos deelen in de hooge Eer, van tot een weldadig verbeterings gesticht der snoodheid, — of ter opbouwing van eenen grootschen Tempel der Menschlievendheid, en verhinderde onzinge bloedstorting, *den eersten steen* gelegd te hebben. — Al kwame eindelijk *alles te verloopen*, de eigen voldoening van het *wel* gemeend, en *alles* gedaan te hebben, wat gij vermogt, zal u steeds in uw binnenste voor den Hartenkenner verheugen, en u dan ook den tragen en niets beduidenden beschimper, billijk doen verachten met de bekende woorden: careat successibus, opto, quisquis, *ab eventu*, facta notanda putet.

Hoe men ook denke over BONAPARTE, Frankrijks eersten, en nu bestendigen Consul, wie is er, die na kan laten, hem als een waarlijk grooten held, als een veelbevattend snelwerkend brein, en als een zonderling vernuft te bewonderen? — Hij kwam mij onder dit op stellen veelmalen voor den Geest. — Het staat aan mij niet te zeggen of te beslissen, hoedanig die zonderlinge

H man,

man, zich nu van lastige tegenpartijen, *ook door verbanning naar elders* ontslaan kunne. — Maar, zoo hij, als Generaal, de algemeen heerschende opinie *niet te boven* gewassen zij; begrijp ik echter ook niet, hoe hij zich kunne beveiligd achten, tegen andere officieren, over zaken den dienst niet betreffende, *zonder den gewonen blaam*, van gebrek aan moed op zich te laden; en hoe dan zijn leven, thans als een zegen voor het menschdom aangemerkt, *niet dagelijks*, *naar de Militair begrippen*, blootsta, en hij het *veil moete* hebben, voor elken Intriguant en Lompert, die misschien zijns eigen levens moede, of door wraakzucht en nijd gedreven, hem nopen wil, om, naar de gemeene gevoelens van Eer, eenen bloedigen kans met hem te wagen. — Misschien zou thans *de tijd* geboren kunnen zijn, om met medehulp van dien veelbevattenden en doorzichtigen, die in het *krijgskundige vooral*, op zulk eene onvergelijkelijke hoogte staat, zaken te *kunnen uitvoeren*, voorheen enkel onder de *vrome wenschen* gerekend, en die zich misschien gemakkelijk zouden laten vinden, in de aanprikkeling van Eer en weldadige behulpzaamheid tot iets, waar toe voorheen de meest willekeurige Oppervorsten zich moeten belijden, *onvermogend* geweest te zijn. — Ver-

Vergeeft mij mijne Heeren, deze laatste opmerking! geboren werd zij alleen, uit dat zelfde *warme gevoel*, 't geen u bezielt. — En gehoort mij in den opregtsten wensch, dat wij, ook *buiten vreemde hulp*, en op *Vaderlandschen grond* eene vrucht geteeld mogen hebben, die ook tot in de late nakomelingschap, uwe glorie zuiver en onbezwalkt overbrenge, en die de *vernietiging*, — de *matiging* althans, van het kwaad, dat zoo vele eeuwen heerschte, aan uwe wijsheid en poging altoos zal dank te weten hebben.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Hoe behoort iemand, levende en verkeerende onder dezulken, bij wien de vooroordeelen wegens de Tweegevechten heerschen, zich daaromtrent te gedragen?

Waar Zedenwet, pligt en hoogstbelang spreken, valt weinig verdere keuze.

Het behoeft schier geenerlei betoog, dat de Man, die de waarheid ziet, de eigen veroordeeling *te minder* kan ontgaan, zoo hij ook niet geneigd is, die zelfde waarheid te volgen, en 'er in zijn gedrag alleszins *gebruik van te maken* — Wanneer het verlies des natuurlijken levens 'er mede gemengd is, kan 'er, ook bij het gewinnen van de gansche wereld, voor zoo duren prijs, geene bate te vinden zijn. — Dit is *te meer waar*, wanneer men daarbij voegt de eigene zelfvoldoening en wezenlijke rust des gemoeds, welke geenerlije *afwijkingen* gedoogen, maar die alleen door eene bestendige *onafgebroken aankleving*, bevestigd kunnen zijn. — En roept men daarbij nog in meer Godsdienstige gevoelens, denkt men

aan het schade lijden aan de ziele, zoo als bij den hoogen God verantwoording wegens goed en kwaad te doen staat; en het zondigen *tegen beter weten*, eene aller verschrikkelijkste vergelding te wachten heeft; wie zou dan hier eenige bedekselen der schande *zoeken willen*? — wie bedacht zijn, om eenige wegen te openen, waar door men, en der geregtigheid, en der ongeregtigheid, der wereld, en Gode, *te gelijk* ten dienst zou kunnen staan? — Neen! zoo ras de regte zedelijkheid eenige stralen in ons hart geschoten heeft, moet het zelve tevens *gruwen*, van alle arglistige en bedrieglijke misleidingen, ter bespotting van het gezag en de wet des Allerhoogsten. — In het meeste wereldsch beloop, wordt dus onze opregtheid waarlijk *op de proeve* gesteld, op dat wij, 't geen regt en billijk is, kiezen, en het tegendeel, *het koste wat het wil*, versoeijen zouden. — Men raadpleegt den zedenkundigen *te vergeefs*, wanneer men hem vraagt, hoe iemand zich gedragen moete, die in handen van eene struikroovers bende vervallen, genoodzaakt wordt, met hen mede te doen, in alle de versoeijelijke aanslagen hunner wreedheid en onmeedoogendheid. — Bij het liefhebben van de Eere, die uit God is, boven die der men-

schen, komt *het in geene bedenking*, of de dood is *dan* verkieslijk *en welkom*, boven een leven, van welks ware schandelijkheid ons *eigen binnenste* steeds getuigt. — Hij, die op een doolpad onder Roovers vervallen, en door hen is *medegesleept*, heeft ter ontkoming veel al oneindig *minder* gelegenheid, dan er zich, wegens het stuk der Tweegevechten opdoen, om van den aanvaarden dienst of verkeering ontslagen te worden, al is het dan ook met opoffering van tijdelijk bestaan, of met de bijkomende verachting der overigen zoo kwaalijk denkenden. — En om hoe *veel minder gewigtige* redenen nemen de krijgslieden, niet *veelal vrijwillig hunne Demissie*, uit oorzaak van bijkomende ontevredenheden, die zij niet langer dulden kunnen, dat onverholpen gelaten worden? — Vermits men echter *alle* zedelijk gevaar en verleiding onmogelijk kan ontloopen, en de weldenkende Man zelve veeltijds met *reden huiverig* is, om zich onnut te maken in eenen stand, waar toe hij door opvoeding geschikt is, waar buiten hij niets geleerd heeft, bij welks verlating men van allen roem afziet, of *enkel* armoede voor zich heeft, zoo vindt hij ook doorgaans, bij de volharding in zijnen post en het eenmaal aanvaard beroep, niets dat me

gron

grond laakbaar of berispelijk is; en hij besluit daar toe *te gereeder*, om dat hij in het eigen gemoed *voorgenomen heeft*, zich met veel geduld van zijnen kant te wapenen; om dat hij *hoopt*, dat de gevaarlijke toestanden hem niet ontmoeten zullen, en om dat hij *zich vleit*, dat eigen wijsheid en vriendenhulp hem uit de neteligste omstandigheden redden zullen, of hij daartoe zelfs wel *ongeveinsdelijk* den zegen des Hemels affmeekt.— In zoo verre dan ook, is 'er voor den aldus gezinden *iets te zeggen noodig.* — En hoe verheug ik mij, in staat te zijn, aan u, mijne Heeren, deswege, *iets* aan te bieden, 't geen zelfs der krijgs Commissie, of nieuwe Maatschappij, waarvan ik in mijn eerste hoofddeel sprak, ten grooten behulpe in hunne overleggingen dienen kan, en 't geen ik hen verzoeken moet, ten vollen *te bestuderen*, als leverende een schier onuitputtelijk fonds, om 'er in eenig week of maandschrift, *in het Journal of de Annales militaires*, breder over uit te weiden.

Te weten mijne Heeren, (behalven het bezit, of de kennis aan eene reeks van geschriften, waaruit in dezen *veel zou te halen zijn*, die ik om de wijdloopigheid verzwijg, en gaarne *nader op zou geven*) heugde het mij van overlangen, dat, in de geschiedenis

De historie van K. Grandison aangeprezen.

van KAREL GRANDISON over ons onderwerp veel treflijks gezegd was, zoo als ik 'er boven reeds eenige woorden uit bijbragt die ik *elders* vond aangeteekend. — Ik besloot echter, dat stuk *zoo lang* ter zijde te zetten, tot dat ik mij met de beantwoording uwer tweede vraag opzettelijk bemoeijen zou. — Al dat vorige dan afgwerk zijnde, haalde ik den GRANDISON te voorschijn, om het daarin voorkomende, op nieuws voor mijnen Geest te verlevendigen. — Hoe zeer ik, met de geestgesteldheid die mij nu bezielde, het oordeel, het vernuft, en de daden, door RICHARDSON aan zijnen held toegekend, ja in dat alles de konst van des Schrijvers voordragt bewonderde, en 'er mij opgetogen bij gevoelde laat zich niet gemakkelijk, aan een ander die dat zelfde *alzoo niet* gewaar wordt, met eenige woorden beschrijven. — Gij zelve mijne Heeren, moogt 'er de proeven van nemen, door, na *eene algemeene erinnering* der gedragingen van den woesten SIR HARGRAVE POLLEXFEN, met de geschaakte HENRIETTE BYRON, en hare ontkoming in het huis van GRANDISON, daar op te laten volgen, de lezing der Brieven *XXXVII* *XXXIX. XLV.* in het eerste, en van Brief en *II.* en vooral *III.* en *IV.* uit het Twee

Dee

Deel. — O! Welk een ſchoon en uitmuntend geheel is dat niet! — Met een kort voorafgaand verhaal der aanleidelijke gebeurtenisſen, verdiende niets meer, als *dagelijksch levens onderricht* bij de militairen *bekend* te zijn, en onder hen verſpreid te worden. — Zij allen, *die van Eer ſpreken willen*, hoe zouden zij dan niet blozen, om de *geringſte afwijking* zelve, te willen verdedigen! — Wie zou niet GRANDISON, een *man van Eer* noemen moeten? — Wie zijne *Eer* 'er niet in betrokken achten, om hem *niet gelijk* te willen wezen? — Hoe meer men alles nadenkt, hoe meer men gelooven moet, dat zoo iets eene onweerſtaanbare uitwerking hebben zou, kwam het maar ter rechter plaats. — In ſtede dat men zich anders, *zonder nadenken*, laat wegſlepen, zou de afgrijzing van die gewoonte daarvan als het *eigen* en *natuurlijk* gevolg *moeten* zijn. — Het levendig gevoel der woede en norschheid van POLLEXFEN, midsgaders zijne vrienden, geheel niet van den besten ſtempel, en hunne verwondering, over de braafheid en edelaartigheid van GRANDISON; dit alles, zet aan die beſchrijvingen een *vuur en leven* bij, 't welk bij het overgieten in een anderen form, als geheel verloren gaat. — — Bij wijze van hand-

leiding echter, om van daar tot het nader lezen van dit gedeelte uit GRANDISONS *historie* uit te lokken, weet ik dan niets beters te kunnen zeggen of aanraden, dan dat elk, die de gemelde vraag in opregtheid doen mogt, op een *geschreven of gedrukt Tabél*, als *Memorandum*, in zijn tent of kamer ophange, en hij, met den wensch en het besluit der getrouwe navolging steeds ge denke aan de volgende SPREUKEN, *de waare Eer en het Tweegevecht betreffende*, g*etrokken uit de Historie van den Heere* KAREL GRANDISON.

Schoone Maximes uit dezelve.

Vele kwade gewoonten zijn 'er, die e menschlievend hart *smerten* moeten; m *geene meer*, dan die, van voorbedachte lijf om lijf te vechten.

Welke is *de grootmoedigheid* van ee man, die zich niet boven de gewone p jes verheffen kan?

Hoe veele, *Vaderlooze*, *broederl zoonlooze* huisgezinnen, hebben niet *a leven* rouw gedragen, over de onge ge uitkomsten dezer *zoo schrikkelijk* woonte?

Een Man, die om een bijzonder zijn medeschepsel in 't open veld ui moet eerst, *zijnen God* uitdagen. — welke is *zijne hoop*, dan dat hij een

naar zijn moge; en eene onherstelbaar nadeel toebrenge aan de onnoozele familie en afhangelingen van den vermoorden?

Ik heb altoos *geweigerd* (en ik heb 'er dikwijls gelegenheid toe gehad) op eene gezette en plegtige uitdaging mijn degen te trekken; — en schoon niet onbedreven in de behandeling van het geweer, heb ik reden om te denken, dat ik, *in zulke weigeringen*, eerder te rade ben gegaan *met mijn Geweten*, dan, *met mijne veiligheid.*

Hebt gij, uitdager (of onbedachte aannemer des Duëls) eenige *vrienden?* — Bemint gij hen? — Hebt gij *vijanden*, aan welken uw ontijdig einde *vermaak* zou geven? — Laat dat alles op u *wegen!* — De koelzinnige heeft hier altoos *groot voordeel*; en Hij *behoort* den driftigen, *tot nadenken* te brengen.

Denkt gij, dat ik *u* beledigd heb? Is het dan wel voorzichtig gedaan, dat gij mij kans geeft, — zoo het anders maar kans is, om u, *nog zwaarder* te beleedigen?

Laat iemand mij honen om mijne weigering, en mij noodzaken mij te verdedigen. — Zelfs *in zulk een geval*, zou ik veel liever verkiezen, mij zelven van hem te ontslaan gelijk een man van Eer zou wenschen te doen, dan dat ik iemand *dooden of vermoor-*

den zou willen. — Mijn leven behoort *mij* niet toe. — Veel minder nog, is *eens anders* leven, *het mijne.* — Hem die anders denkt, kan ik zoo hartelijk verachten, als hij *mij* verachten kan. — En zoo zulk een zich verbeeldt, dat hij een regt op *mijn* leven heeft, *laat* hij het mij benemen! — Doch hij moet het naar *mijn zin*, *niet naar den zijnen* doen.

Dat ik, zonder vrees voor de gevolgen weigeren kan, 't geen gij *voldoening* noemt, en dat ik niet bang ben voor beleediging, uit hoofde dier weigering, dit meen ik *aan het bezitten van eenigen moed*, te mogen toeschrijven.

Ik merk mij zelven aan, als een *sterfelijk* mensch. — Ik *kan* maar ééns sterven. — Eéns *moet* ik sterven. — En zoo de oorzaak van mijn dood zoodanig is, dat zij mij kan regtvaardigen *voor mijn eigen hart*, dan verschilt het, mij, *ten opzichte van mij zelven* niet, of mijn leven mij *morgen*, of *veertig Jaaren later* afgevorderd worde.

Wie heeft die *zoo geheette wetten van Eer*, of *Edelmans voldoening*, ingesteld? — Ik erken geene wetten, dan, de *wetten van* God, en *die* van mijn Vaderland.

Met een moorddadig opzet *wil ik niemand* ontmoeten. — en heeft men het oog op *ont-*

zui-

ſpel, dan ben ik, in mijn ſlaapver- *niet veiliger* voor eenen Moordenaar; de tegenwoordigheid van eenen Edel- lie alle middelen ter verzoening van de wijst.

ik weigere iemand te ontmoeten, op een wijze, als *hij* het begeert, geeft te regt, om *zijn beste vriend* genoemd rden, zoo anders de behoudenis van gen *Leven*, — of de bewaring voor ngduurig *naberouw*, — of de verhoe- dat hij een ander *het leven benemen* zijn, die bij hem *eenigszins* in aan- ng komen. — om dat ik een *Man* ben het niet doen.

Man die ondernemen zal mij te be- en, mag het met te *grooter veiligheid* ſchoon misſchien *niet* ongeſtrafd, om verzekerd kan zijn, dat *ik hem* daar- et dooden zal, zoo ik het kan ver- . Ik wil met niemands leven *ſpelen*, bewilligen, om zulk *een ſpel te ma- in mijn eigen.*

als een Man van eer *te ſterven*, moet ls een Man van Eer *geleefd* hebben. ne gij dat *ooit* een doodſlager een *ge-* man was?

de beſlisſing, die door den degen ge-

BANNES, een Spanjaard, en CAJETAAN een Italiaan, beiden Roomsche Zedenschrijvers, beweren dat in sommige gevallen, een bijzonder persoon zich zelven *wreken*, en zijnen vijand in het open veld mag uitdagen. — Doch het *hoogst gezag in de Catholijke Kerk* verschilt, in dit opzigt, *vierkant* van hen. — Het CONCILIE VAN TRENTE merkt de Vechters, die alzoo sneuvelen, aan als *Zelfmoorders*; en *ontzegt* hen de christelijke begrafenis. — Het *brandmerkt hen*, benevens allen, die *door hunne tegenwoordigheid*, deze onchristelijke en aanstootelijke gewoonte, *handhaven*, *stevigen* en aanmoedigen, met *altoos durende eerloosheid*, en veroordeelt hen tot het verlies van *hunne Staten en goederen*. (*a*)

Dus verre de bedoelde uittreksels. — — En alles mijne Heeren, wat ik over dit tweede Hoofdstuk uwer vraag, aan den Man die des onderrigting begeert, te zeggen heb, komt kortelijk hier op neder: „ Ziet op dit Exempel! stel het u steeds voor oogen! en met alle bezwaarlijkheid zult gij 'er *roem* mede inleggen, en *gerustheid* bij u zelven door erlangen."

Ik

(*a*) F. D. CONCINA Theol. Chr. Tom. X. pag. 469. & seq. Romae 1751. ook Tom. II. p. 163. &c.

Ja met opzigt op *den roem*; *en de goedkeuring van anderen*, ook zelfs *der Tegenstrevers*, kan ik niet afzijn nog te besluiten, met eenige staalen der spijt, zoo wel als der hoogachting, over GRANDISON'S gedrag, door zijnen woesten en wreeden uitdager H. POLLEXFEN, zoo wel als door deszelfs, zoo slordige en ruwe vrienden, JOHN BAGENHALL, JOHN JORDAN, en den Jood MERCEDA. Betuigingen der woestaartigsten zelve over zijne handelwijze.

Hargr. Verd....d zij uwe koelzinnigheid! Mijn Heer, ik kan het niet uitstaan!

Jordan. Waarachtig Heer *Karel*, ik zou zulk eene vertooning van meerderheid, *niet kunnen* verdragen!

Hargr. verdoemde hoon! — Heeren! zegt! *kan*, *moet* ik *nu* geduld hebben?

Bagenh. Bij G...! Dat is edel gezegd!

Jordan. Ik beken het, *Heer Hargrave*, dat ik eerder voor *zulk een* man, als deze is, zou onderdoen, dan voor *een Koning op zijn throon.*

Hargr. Ik wil ver..d zijn, zoo ik hem vergeve! — Ik *vergeef het hem*, zoo hij mij een paar *kogels* door het hart jaagt. — Draagt 'er getuigenis van, zoo ik sterve, dat ik mijn *noodlot getergd* heb! — Maar! Ik *wil* sterven, als een man van Eer:

Merceda. (na de ontwapening van *Hargrave* op de bekende wijze): Ik sta versteld! — wel HEER KAREL welk eene gerustheid, moet *gij inwendig* hebben! — De Duivel haal mij *Heer Hargrave*, zoo gij de zaken niet bijlegt *met zulk een braven tegen partij!* — Hij heeft mij tot *zijne zijde* overgehaald! — Bij den grooten God des Hemels, ik zou HEER KAREL, *liever tot mijn vriend* hebben, dan den *grootsten Vorst* des aardbodems.

Bagenh. Heb ik u niet gezeid Heeren. — Ik ben verd...d zoo ik, tot hier toe tot eenig ander einde, dan, *tot mijn eigen schande*, geleefd heb! — Ik was liever de HEER K. GRANDISON, in dit *enkele* laatste uur, dan de *groote Mogol*, mijn gansche *leven door!*

Hargrave zelv snikte, *gelijk een kind.* — Verd....d zij mijne ziel! zeide hij, in *gebroken volzinnen.* — En moet *ik*, *dus* pal gezet! — moet *ik*, *dus* overwonnen worden!

Merceda tegen *Hargr.* Laat mij u zeggen, dat gij u niet behoeft te schamen, dat gij overwonnen zijt, op *zulk eene wijze*, als gij overwonnen zijt. — Gij schijnt nu in mijne oogen, een *wezenlijk grooter*, en *niet minder* man te zijn, dan gij te voren

niet

niet waart; om dat gij u met zulk een edelaardige tegenpartij *verdragen hebt!*

Hargr. tegen *Grand.* Bij G... Mijn Heer gij hebt uw werk *zegepralend* ten einde gebragt!

Bagenh. Ik wil vervloekt zijn, zoo ik geloof, dat 'er nog zulk een Man *in de wereld* is.

Hargr. Ik ben vervloekt zoo ik mijne *eigene kleinheid* verdragen kan!

Bagenh. welke *arme Jakhalzen* zijn *wij* Merceda!

Jordan Gij hebt getoond, dat een *goede naam*, en eene *goede conscientie*, zeer wel gepaard kunnen gaan. —

Bagenh. Bij den Hemel! dat hebt gij! — en ik bid u mijn Heer, dat gij mij mijnen eisch, op uwe *verdere gemeenzaamheid*, vergunnen wilt. — Gij zoudt 'er eene *ziel* door kunnen behouden. Wij erkennen allen, dat de lijfsgevechten *misdadig* zijn. Doch niemand heeft *moeds genoeg*, om een kwade gewoonte tegen te gaan.

Toen GRANDISON vertrokken was, deden alle de Heeren hem tot aan de deur uitgeleide. — En in het vertrek te rug gekeerd, zagen zij elkander aan, als of *elk* verwachte, dat

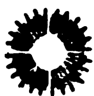
dat de *ander* fpreken zou. — Doch, t
zij fpraken, fpraken zij niet, dan tot lof v
HEER KAREL, als van den zedigften, den i
fchaafdften, den dapperften, den edelft
der Mannen. — Nogtans zeiden zij,
zijne grondregels te *bijster vreemd*, en o
mogelijk waren na te komen, voor *zu*
lompe honden, als *zij* waren; *zoo* drukten
zich uit.

Befluit. Die laatfte benamingen en fcheldwoorde van *jakhalzen*, en *lompe honden*, door eig bekentenis nu afgeperst, welk *een affr* zouden dezelve niet geweest zijn, zoo : van een 's *anders* lippen waren voortg vloeid? — — Hier aan fpiegele zich ell die als man van Eer, zich zelven met *d ze fnooden*, (die echter niet gansch o verbeterlijk waren,) niet gelijk wil fte len! — Wat is er niet te verwachten v de ontgloeijing der edeler denkenden, o de gelegenheid door het *Utrechtsch Genn fchap* thans geopend, verder op eene voe lijke wijze tot ftand te brengen; wanne ook de verdere fatzoenlijke wereld, aan d de verdere bijdragen, daartoe van *hare zij* aantewenden, gewis *niet* gebrekkig zijn zal maar alle die middelen daar mede *eenften mig zijn*, en zij 'er *verdubbelde kracht* do erlangen zullen?

D

e medewerking des Genootschaps zal
ns den uitslag *alles* beslissen moeten;
over ik alleszins den besten zegen met
lijkheid wensch; besluitende ik thans,
spreuke, zoo ik meen niet ongepast,
het gezegde van TERENTIUS bij een
r geval, in Prologo Hecyrae;

*m calamitatem vostra Intelligentia
dabit, si erit adjutrix nostræ industriæ.
—— Facite, ut vestra auctoritas
æ auctoritati fautrix adjutrixque sit!*

EENIGE BIJVOEGSELS.

PLUTARCHUS *in Pyrrho.* PYRRHU ANTIGONUM *consceleratum* appellavit, pro vocavitque, ut in planitiem descenderet, at que de regno secum dimicaret. Ille vero re spondit „ Ductum suum, non *armorum* magis quam *temporum* esse; PYRRHO, si vitæ pœ niteret, *multas* patere ad interitum vias."

DIODORUS SICULUS *Lib. V.* Galli, inter ipsas epulas, caussa ex jurgiis quo modocunque adrepta, insurgere, & ex provocatione, nihil vitæ jacturam æstiman tes, inter se digladiari solent, cujus rei ra tio adsignatur, quod persuasi sint, anima in corpora *denuo reverti.* ut docet LUCA NUS *Lib. I. v.* 460.

— — — — *inde ruendi*
In ferrum mens prona viris; Animæque capa
Mortis; et ignavum est, rediture *parcere vit*

A. DE RHODES *in Itinerario* sprekend van de krijgslieden in het rijk van *Tunqui* zegt, dat schoon zij dapper op den vija

los gaan, en zij *alsdan*, geen levens gevaar ontzien, zij onder elkander echter vriendschappelijk omgaan; en nooit tegen de eigen spitsbroeders zich wapenen; waarom zij, een Franschman en Portugees in een Tweegevecht ziende, verschrikt uitriepen: dat zij van zulk eene barbaarschheid, nog *nimmer iets* gehoord hadden.

BELISARIUS AQUI-VIVUS *Dux Neretinorum* (*Duc de Nardo*) gaf ter jaare 1519. te Napels met eenige andere geschriften, ook uit, een vertoog *de Certamine singulari.* Hetzelve is te *Bazel* herdrukt 1578, met eene verhandeling, *de principum educatione*, van M. PALÆOLOGUS. — Het zelve behoort thans onder de zeer zeldzame boeken. Hoe zeer nu in dat zelfde boek, de regtsgebruiken, en twijffelachtigheden, over veelerlije gevallen des Tweegevechts beschreven, en *eenigermate* beredeneerd worden op zekere *aangenomen* gronden; bij voorbeeld, wie voor *uitdager*, wie voor *uitgedaagde* te houden zij? — Welke de *formaliteiten der uitdaging* waren? de infamie om *buiten het kamp* te treden. — wie, bij *vonding* voor *verwinnaar* te houden zij? &c. &c. Zoo wijkt echter alles van de thans gebruiklijke Duëllen ganschelijk af. Alles rust op de stelling *van Goddelijke tus-*

 schen-

fchenkomst; of zoo *dit al niet*, ten 1
op de noodzakelijkheid van *Vorsten*
ging, dewelke thans *ten eenenmale*
volledig ontbreekt. — Zie hier eeni
beelden; „ Licet, *tam* jure *divino*
„ *humano*, *tam jure gentium*, *quam*
„ *non permittatur certamen singulare*
„ ret enim natura mortem, et in vita
„ permanere cupit) *tamen*, quum
„ famæ potius ac gloriæ, quam vi
„ habenda fit, quod præftet honeft
„ quam turpiter cum ignominia vive
„ *mitti* fingulare certamen *poterit*.
„ dem, permittendum *non erit*, fi
„ *juftam causfam fovere velle* videatu
„ tra vero, permitti potest, fi ejus re
„ in dubium venit, *alio modo veri*
„ *bari nequit*. — — Ne quis aute
„ publico etiam bello lacesfitus, lic
„ pugnare *fine principis* atque imp
„ *auctoritate* adverfus provocantem
„ met! — Quare, *non permittent*
„ *cipe*, ad fingularem pugnam deveni
„ *non debet*. — Debet autem *P*
„ omni opera ftudioque conari, *ne*
„ *men fiat*, et ut *fine* difcrimine,
„ verfia tollatur. — Sed fi hoc effic
„ *poterit*, et decertandi *poteftatem* dar
„ *tus fuerit*, priusquam in harenam

„ datur, debebit ab ambobus *jusjurandum* „ *exigeres se* non ob aliam causfam pugnatu„ ros, nisi *ut veritas illucescat* &c." En handelende over het geval, wanneer na de uitdaging en aanneming des Duëls, een der partijen ziek werd of kwame te overlijden, wanneer althans *schuld en onschuld moest onbewezen blijven*, zegt hij „ Mihi quidem vi„ detur, quia vis omnis, omnis fortuitus „ casus, fatique necesfitas, sub certam ra„ dere rationem et legibus humanis subjici „ *non posfunt*, excusationem morbi *omnino* „ *admittendam* esse. Si autem, *ante quam* „ decerteur, alter *morte* præventus fuerit, „ discernique *nequeat*, *provocantis* ne, an „ *provocati*, *Justior pugnandi causa* fuerit, „ puto, inspici oportere, *mortis genus*. — „ ac si, imminente morbo, *vitâ* cesfisse, „ videbitur, judicandum, id *casu* evenisse, „ quum vitam nostram mille casibus cottidie „ subjectam esse videamus. At vero, si *nullo* „ *imminente* morbo, propemodum in *ipso* „ *pugnæ termino*, alter moriatur; vel, *ti*„ *midatis indicium*, præmortuus erit; vel „ *Dei judicio*, declaratam esse pugnam *cen*„ *sebimus*, quippe qui sciamus, aliquot in „ Japygia viros solo barbarorum adspectu, „ exanimatos concidisse. — Quare, si *timi*„ *ditate* aliqua, *Deive optimi maximi judi*-

 „ *cio*,

,, *cio*, *quo pugnandi cauſa declarari ſolet*, al-
,, ter decesſisſe videbitur, erit ejus, qui ad
,, pugnam *ſuperſtes manſerit*, proteſtari, non
,, accidisſe *culpa ſua*, quod juſtiorem cau-
,, ſam ſuam, dimicando probare *non potue-*
,, *rit*; quum *Dei judicio*, mortem alteri
,, evenisſe *conſtet*. —— Tali etiam cautione
,, apud principem uti poterit is, qui, ad
,, pugnæ locum *acceſſerit*, neque hoſtem
,, ſuum, aliqua justiore cauſa *impeditum ad-*
,, *invenerit*, ne *ſibi* ullo modo defuisſe vi-
,, deatur." In de onderſtelling van dien Schrijver kan men zich geen ingewikkelde en onbeſlister geval voorſtellen, dan wanneer, door ſchot of ſteek, *beide de ſtrijders 'er gelijkelijk bij nedervallen in het zelfde oogenblik*; en alzoo de zaak waarover getwist wordt eeuwig *buiten* uitſpraak en in de grootſte duisterheid blijven moet, ook in het Duël. —— Dit geval wordt ook alhier onderſcheiden behandeld. Doch de Schrijver redeneert 'er weinig over, en maakt 'er zich zeer kort van af, met te zeggen, dat de *beſchuldigde* als dan voor *onſchuldig* moet gehouden worden; ſtaande alles dan gelijk, met den toeſtand in het burgerlijke, met opzigt op eene aantijging of ſchuldvordering welke niet volledig bewezen wordt, waar door de gedane eisch van zelve vervalt,

uit, en de gedaagde vrij moet gesproken worden. „ Etenim, *reum*, non probante actore, leges *absolvi* volunt."

Mornacius *ad Leg.* 7. §. 4. *D. ad Legem aquiliam. p.* 267. zegt: dat 'er vóór het Jaar 1609, *binnen twaalf* Jaaren, ongeveer *agt Duizend Edelen*, door Tweegevechten waren omgekomen. (*a*)

Hobbes zelve, *Leviathan c.* 30. wilde, dat men bij de wetten tegen de Tweegevechten, ook *nog deze* voegen moest, om namelijk alle Edellieden, of die 'er voor gehouden wilden worden, als een *der vereischten tot Adeldom*, den *Eed* op te leggen, om geene uitdaging of te *doen*, of te *zullen aannemen*. Dit achte hij, zou *dan eerst*, den eerlijken grond van weigering opleveren, uit krachte waarvan, elk zich van het geven der geëischte voldoening door de wapenen, zou kunnen ontslagen achten.

Hume *Essais vol.* 1. *p.* 148. The point of honour, or Duëlling, is a modern invention, as wel as Gallantry; and by some esteemed, equally usefull, for the refining of

(*a*) Wegens de veelheid der Duëllen kan men getuigenissen vinden bij *Freshius* disf. 29. *Mabillon de re Diplomat.* c. 30. n. 5. en *Thuanus* Historia et historia Concis.

of manners. — But how *it has contributed to that effect*, i am *at lost*, to determine. — Conversation amongst the *greatest rustics*, is not commonly *infested with such rudinefs*, as can give occasion to Duëls, even according the most refined laws, of this *fantastik humour*. — And as to the other *small* indecencies, wich are the *most offensive*, because the *most frequent*, they can never be *cured by the practice of Duëlling*. — But these notions are not only *useless* — they are also *pernicious*.

J. W. SLICHER *Dissertatio juridica de debita ac legitima vindicatione existimationis: Ubi et de Duëllis. Amstel.* 1717. Men vindt dezelve vertaald, en met eenige bijzonderheden verrijkt, in het *Recueil des Discours sur quelques matieres importantes, par* J. BARBEYRAC, 1731. — Wij lezen aldaar, dat de Raadsheer A. SLICHER vele stof tot dat vertoog aan zijnen zoon geleverd had; almede, dat onder de moeielijkheden en volgens de vele ondervindingen van zijn ampt, de zucht om nuttig te zijn, hem een bijzonderen weerzin tegen het Tweegevecht ingeboezemd had; en hij vuriglijk wenschte, ter afschaffing daarvan, al wat mogelijk was aan te wenden, waarom hij ook dat vertoog in het Latijn deed opstellen, en

he

het naar vele plaatfen buiten 's Lands verzond. — Ten eenigen tijde verftaan hebbende dat 'er in het Engelsch Parlement een voorftel was gefchied, om allen, die zich in het Tweegevecht begaven voor altoos *van de bevoegdheid ter zitting in het Parlement, uit te fluiten*, fchreef hij onmiddelijk aan een zijner vrienden te *Londen*, een man wel bekend ten hove, om dat vertoog meer publiek te maken, en het tot zijn groote doel te doen medewerken; dan ongelukkig kwam dit Packet *van Slicher*, reeds te laat. — Het Parlement, had *ter verwerping dier Motie* reeds beflist. Ook deed de Heer SLICHER verdere poging te Rome, om aan *den Paus* zijne onderneming fmakelijk te maken, doch flaagde ook aldaar niet, vermids den tegenftand van *zekeren* BARON S... die zich als voorftander des Duëls opdeed, en wegens welken BARBEYRAC ons een brief bewaard heeft, wel waardig om eenigszins verkort mede te deelen „ om die fraaije gedachten werkftel„ lig te maaken (*fchrijft de Baron*) zou „ men de Vorften zelve éénsgezind, en hun„ ne belangens alomme in *evenwicht* moe„ ten doen zijn, want uit de verdeeldheden „ der naburen, trekt doch gemeenlijk de „ ander *zijn voordeel.* — De geftrenge ftraf„ fen tegen het Duël in Frankrijk, geven

„ aan

„ aan Spanje goede Officiers, die zelve, of
„ dat zij in Frankrijk *niet kunnen* wederkee
„ ren, aan de belangen van Spanje zee
„ verkleefd zijn. — Ik vrees, dat men
„ dit point van Eer wegnemende, 't gee
„ bij de Militairen *den oorlog ook in vredes*
„ *tijd gaande houdt*, en hen onderling, i
„ hunne gesprekken, beschaafd en omzigti
„ maakt, te gelijk hunne *dapperheid* he
„ ontnemen zou; even gelijk, na de afschaf
„ fing *der Gladiators* door de Christen Kei
„ zers, de Italiaansche Natie, die onver
„ schrokkenheid, welke den dood met koe
„ len bloede aanziet, *ganschelijk verloor*
„ onverschrokkenheid, daaruit veel al her
„ komstig, om dat het Romeinsche volk
„ vóór dat men soldaat werd, zich reed
„ gewend had, *met den dood gemeenzaam*
„ *te zijn*, door honderden van menschen
„ met de wapenen in de hand *te zien ster*-
„ *ven*, en ze *te zien sterven met de meeste*
„ *welstandigheid* (*avec beaucoup de bienst*-
„ *ance*)" Aldus schrijvende, (laat 'er BAR-
BEYRAC op volgen,) zet de *Baron S.* alle
tegenbedenkingen, uit de Reden, de Na-
tuur wet, en het Christendom, stilzwijgend
aan eene zijde; en verschanst zich, *enkel*
agter staatkundige redenen. — Maar eene
elendige staatkunde helaas! — en gegron

o

op daadzaken, welke *niets minder*, dan betoogd zijn. — Hij verwart de ware *Dapperheid*, met *dolle Woestheid*, welke van de openbare zwaardschermerijen het *eenig gevolg* zijn kon, en het ook *nu* is van *de wreede* regelen des zoogenoemden points van Eer. — Geeft het Duël *iets*, en brengt het *iets* toe, om de lieden van oorlog beschaafd en omzichtig in hunne woorden te maken, dit doet het *by hen*, die van dit soort van vechten *afkeerig* zijn, — die daarvan hunne dapperheid en verdiensten, *niet afhanglijk willen* doen zijn, en *die zuchten* onder deezen ongelukkigen nooddwang der heerschende Mode. — want voor het ovrige; Zij, die met dit valsche Eerbegrip *betooverd* zijn, zij betoonen zich gemeenlijk *het minst opmerkzaam*, om zulke aanleidingen te vermijden, en *zij zoeken ze* gereedelijk. — Ook zou de *Baron* het zwaar te bewijzen hebben, dat na de afschaffing der zwaardschermers door CONSTANTINUS men *minder* moed onder de Legers zou bespeurd hebben, — of dat, *na de* invoering der Duëllen, die moed en dapperheid in Italie of elders *zou zijn toegenomen*. — van het verval der Italiaansche Natie, laten zich integendeel, *veele andere oorzaken*, met weinige moeite opgeven. — —

Het vertoog van SLICHER is, verders met

met vele geleerdheid en merkwaardigheden vervuld. — Zoo leest men 'er onder anderen in, dat zelfs THEODORIC, *Koning der Gothen*, er zich tegenstelde; blijkende zulks uit de schriften van CASSIODORUS, eenen van 's Konings Raden. CASSIODOR. *variar. Lib. III. Epist.* 23 *et* 24. spreekt van het Duël, als geheel *vernietigd onder de Gothen*, welke hij ten voorbeelde stelt aan andere volken. — En aan eenen afgevaardigden Gouverneur naar *Hongarijen*, oudtijds de Zetel geweest zijnde des Gothischen rijks, (*Pannonia Sirmiensis* geheeten) gelast hij denzelven, uit naam zijns Meesters, dat hij ook *aldaar* die gruwelijke gewoonte af zou schaffen. „ op dat gij on„ der de verkeerde gebruiklijkheden der „ volken *de regtvaardigheid der Gothen*, „ aan den dag moogt leggen. — Schaf die „ *afgrijsselijk ingewortelde gewoonte* af; en „ men behandele de twistzaken aldaar veel „ eer met *woorden*, niet met *wapenen*. — „ Waarom zoudt gij tot het Tweegevecht „ toevlugt nemen, daar gij geene Regters „ hebt die *zich laten omkopen*? — Zoo de „ *gewapende hand*, onze pleiten moet be„ slissen, waartoe heeft dan de mensch eene „ *tong* noodig? — En wanneer doch zal „ men kunnen zeggen in *vrede* te leven,

„ wan-

„ wanneer 'er ook buiten krijg *in burger-*
„ *omgang* ſtaag gevochten wordt? — Volg
„ ons Gothen veel eer na, die *buiten* met
„ den vijand weten te ſtrijden, *binnen*, en
„ onder ons zelven, geleerd hebben, ons
„ *zachtmoedig en gematigd* te gedragen (ut
inter nationum conſuetudines perverſas,
Gothorum posſis demonſtrare justitiam. Remove
conſuetudines, abominanter inolitas. — *Verbis* ibi potius, non *armis* causſa
tractetur! — Cur *ad monomachiam* recurritis,
qui venalem judicem non habetis? —
Quid opus eſt homini Linguâ, ſi causſam manus
agat armata? aut unde *pax* esſe creditur,
ſi *ſub civilitate* pugnatur? Imitemini
certe Gothos noſtros, qui *foris* proelia, *intus*
norunt exercere modeſtiam!) — In de
*Longobardiſche Wetten Leg. Longob. Lib. I.
Tit. IX. c.* 23. wordt hier ook opgegeven
het gezegde van ROTHARIS waarbij hij de
Duëllenmode, ſchoon hij ze niet kon afſchaffen,
een *gevloekte en godlooze wet of gebruik*
noemt. (propter conſuetudinem gentis
noſtræ *legem impiam*, vetare non posſumus.)
Men vindt hier ook aangehaald,
hoe de *Marquis van Ruvigny* naderhand
Graaf van Galloway door een ander Edelman
tot Duël gedaagd, ten antwoord gaf:
Ik bewaar mijn leven en mijn degen tot eene

betere gelegenheid; en dat deze weigering
niets van zijne achting deed verliezen.
Het groote beloop en uiterst einde des
toogs van den Heer SLICHER koomt
delijk hier op neer, (altoos toch *onderfc*
den, van de nieuwe middelen welke wij n
nen aan de hand gegeven te hebben („
„ zoo aanzienlijke perfoonen, onder de v
„ naamfte Europeefche Mogendheden,
„ de redenen die aangevoerd zijn, in
„ fchouw wilden nemen, zij naar zijne
„ beelding, de verderfelijke gewoonte
„ Tweegevechten, op de volledigfte w
„ verfoeijen, en dat zelfde door hun v
„ beeld aan anderen leeren zouden."
JOHN COCKBURN *The history and*
mination of Duëls, fhewing their hei
nature and the necesfity of fuppresfing th
London 1720. (*Hiftoire Literaire de la G*
de Bretagne Tom. IV. p. 1. *feqq.*) I
Schrijver verhaalt ons uit het Leven
Monfr. DE RENTY, „ Deze vol dappere
ficier weigerde in Duël te vechten, en
op door zijnen vijand aangevallen worde
ontwapende en kwetfte hij denzelven; vo
liet hij dien in zijn eigen Tent breng
zorgde voor het verband der wonden, en
federt nooit weder van het voordeel 't g
hij over zijn partij gehad had." — Mr.

R

LENTY zeide: dat het veel roemrijker was eene verongelijking te verdragen, dan dezelve te wreken, dat een Stier gewisselijk moed bezat maar dat het een *beestachtige* moed was, waar mede de *redelijke moed* des braven en dapperen mans, geene gelijkenis hebben moest. — COCKBURN eindigt zijn Boek met den wensch, dat hetzelve op de Lezers dezelfde uitwerking moge hebben, als eene leerreden van den beroemden Protestantschen Prediker LE FAUCHEUR had op den MARSCHALK DE LA FORCE, als welke Edelman, na het aanhooren derzelve, openlijk verklaarde, *nooit weder* eenige uitdaging te zullen doen of aannemen 't welk ook wordt bevestigd bij BAYLE Dict. Hist. article LE FAUCHEUR.

SCIPIO MAFFEI *della scienza chiamata cavalleresca Libri III. ad S. P. Clement. XI. Papam. Romæ* 1710. in 4to. — De Schrijvers van de *Acta Eruditorum Lips.* Supplem. Tom. VI. p. 256. &c. geven een uitvoerig verslag wegens dit werk van den Marquis MAFFEI, naar den inhoud der Hoofddeelen van elk Boek; behandelende het zelve zoo wel de Historie des Duëls, als de beginselen der ware Eer; alles doormengd met zeer vele geschiedkundige voorbeelden, en de vergelijking der beroemdste voorschriften van

oude Wijsgeeren, met de ijdele voorgevens en Maximes der latere dolende Ridders. — In Italie vooral, bemerkt men daaruit, dat die begrippen nopens Tweegevechten, tot een zeker stelsel van Konst of Weetenschap gebragt waren, en zij tot voorvechters, verdedigers en aankweekers van dien woesten waan, meer dan vijftig Schrijvers gevonden hadden. — Er worden aldaar vermeld en *wederlegd* alle die Schrijvers, welke deze (God betert) edele konst verhandeld hadden. Doch, voegt men 'er bij, het onderzoek naar hunne bij ons meestal onbekende namen, kan alleen *eenige* belangrijkheid verkrijgen ter zake van alle hunne ongerijmdheden en zotternijen, waarover men naauwlijks weet, of men 'er meer om lagchen, dan of men 'er met deernis versteld, en van verontwaardiging over verstomd moet staan. — Voorts vertrouwen de verzamelaars der Acta Erudit: dat niemand dit vrij uitvoerig werk lezen kunne, zonder de overtuiging wegens den barbaarschen herkomst des Duels en de ijdelheid aller verdedigings gronden van dien alszins bedrieglijken waan, op de volledigste wijze daar uit met zich weg te dragen. — Zij voegen 'er ten slotte dit merkwaardige nog bij, dat dit Boek van MAFFEI in Italie met zoo groote toejuiching ontvangen werd, dat het

zel-

zelve binnen zeer korten tijd verscheiden malen herdrukt en met vermeerderingen in het licht gegeven zij.

VOLTAIRE, *Oeuvres Tom.* IX. *p.* 257 263. *Edition de Geneve* 1769; noemt ook de Praktijk der Duellen, *une Barbarie.* — Opmerkelijk is dit volgende: „ Il y avoit *bien* „ *moins* de Duels, quand la Justice les *or-* „ *donnoit* solemnellement. — Et lorsqu'elle „ *les condamna*, ils furent *innombrables.* — „ Depuis ce tems, il ne se passa presque „ point *un jour*, qui ne fut marqué par „ quelque Duel. — Et cette *fureur*, fut „ poussé au point, qu'il y avoit, *des Com-* „ *pagnies de Gendarmes*, dans lesquelles, „ on ne *recevoit personne*, qui ne se *fut bat-* „ *tu*, *au moins une* fois, et qui ne *jurât*, „ de se battre *dans l'année*".

In de Werken van FRANÇIS BACON DE VERULAM *Tom. IV. p.* 197 is geboekt eene breedvoerige aanklagt, door denzelven gedaan, in hoedanigheid van zijner Majesteits Procureur Generaal, voor het Hof de Starkamer, wegens Duël, in de zaak van PRIEST, en WRIGHT. — De schrandere man, de slappigheid zijner voorgangeren ziende, maakte actie, tegen den uitdager en den aannemer beiden. —— In deze Memorie handelt hij, over de natuur en grootheid dier misdaad;

 over

keuze van twee *uiterlijk gelijke pillen*; de een *onschadelijk*, de andere, van *een allerdodelijkst vergif*. — *Ibidem Vert.* 16. De ruwe en bedrijvenlooze levenswijze der Engelsche Edellieden beschimpende, brengt hij het geestig gezegde van zoo eenen Bretteur bij, toen de Tweegevechten *eerst* begonden gestraft te worden. „ De Koning „ heeft *eerst* het *spel* verboden! — *Daar*„ *na*, het *vechten!* — Waar zal voortaan „ een Edelman *den tijd mee kunnen door*„ *brengen?*" — Voorts wordt in *den Guardiaan Deel II. Vert.* 36 en 37 opgegeven het *waarachtig verhaal*, des Duels, tusschen MYLORD SACKVILLE en MYLORD BRUCE, het welk in ons ontworpen *Magazin*, of *Journal*, een waardige *wederga* zou leveren, deels met het voorgevallene van korten datum, of 22 *Junij deezes Jaars* 1802, tusschen den Rusfischen Prins TSCHERBATOW, en den Ridder DE SAXE, op de grenzen van Boheme, na eenen *acht jarigen* wrok (zie binnenlandsche *Bataafsche Courant* van 15 *Julij* 1802), deels, met de beruchte ontmoeting, tusschen den GRAAF VAN BOUTEVILLE, FRANCOIS DE MONTMORENCY, Vader van den beroemden MARSCHALK VAN LUXEMBURG en den niet min bekenden LA FRETTE, in den jaar 1627

1627 en hunne medeſtanders, zoo als de twee medeſtrijders *Bouteville en des Chapelles* deswege door LODEWYK DEN XIIIDE ten dood veroordeeld werden; geene aanzoeken der Eerſte Edelen en Hofdames, daar in voor hen eenige vergiffenis verwerven konden, — en *de laatſte brieven van die beide*, voor hunne executie, des allerop-merkelijkst waren. — Men vindt, behalven elders, het uitvoerig verſlag deswege, in de *Pieces intéresſantes & peu connues, pour ſervir a l'Hiſtoire & la Litterature*, par M. D. L. P., *nouvelle Edition, à Maeſtricht.* 12°. 1787. *Tom. V. p.* 81. *&c.* Vreesde ik geene verdere langwijligheid, zulke gebeurtenisſen zouden hier wel de overſchrijving verdienen, en zij, een des te grooter afgrijzen, van die gewaande en valſche Eer verwekken *kunnen*, en verwekken *moeten*.

MR. WILHELM SCHORER, *verhandelingen van het Zeeuwsch Genootſchap D. III. b.* 545—576. Men vindt in dit vertoog van den *Hr. Schorer* de aanhaling van vele Placaten inzonderheid door Staten van Holland, Staten Generaal en de onderſcheiden Stadhouders, waar onder vooral merkwaardig is, de permisſie tot de Duellen door FREDRIK HENDRIK in 1637; te vinden in het groot Placaatboek D. II. bl. 458. —

 De-

Deze toelating echter bestond in een z
streng verbod tegen de Duellen, zoo deze
werden aangegaan buiten *aangift en beoord*
ling van die aangestelden, welke 'er ken
van nemen moesten, en die 'er dan in *s*
mige gevallen vrijheid toe verleenen z
den. — Geschiedden 'er echter *buiten*
aangift en beoordeeling uitdagingen of
vechten, dan stipuleerde zelfs dit regleme
dat zoo de geprovoceerde zich in het ge
bevond, van te mogen staan naar den r
en de hoogere qualiteit des uitdagers, dez
ve aan *hem* zou gegeven worden, die o
de onwettigheid zijner partij zich bij l
gerigtshof beklaagde.

AUGUST HENNINGS, Königlich Dä
schen Kammerhern &c. *Meine Duellen*
schichten Altona 1795 8vo. Behalven l
verhaal eener zonderlinge uitdagings-g
schiedenis, den Auteur door eenen onb
kenden Noorweegschen Officier bejegen
ter zake van zekere advertentie in een p
bliek uitgegeven maandschrift,' behelst
stuk ook veel fraais ten afschrikke tegen l
Duel. — Men vindt 'er wegens oorspron
voortgang, en zoo genoemde Regten
Tweegevechts, eene breede naamlijst v
vroegere Schrijvers; over Zweikampfgel
ze in de verschillende Landen van Euro

: *Saxische* Regt, Nurnbergsche, Wee-
', Frankische, Schwabische, Islandische,
ensche, Zweedsche, Oudfriesche, Nor-
idische, Schotsche &c. De Marschalk
sac in Piemont, leest men 'er in, viel
le gedachten, de Duellen geheel te ver-
oven; — doch ze met zoo veel gevaar
erbinden, dat 'er de lust toe vergaan
t. De Strijders moesten tusschen een
rerk op een brug hun werk verrigten,
e overwonnene werd in het water ge-
;en, zonder dat de Overwinnaar hem
leven schenken kon.

onde 'er uit alle de geopperde Mesures
: goeds, tot bedwang in dezen, geboren
len, dan zouden wel op *mij*, en op *al-*
hrijvers tegen het Tweegevecht, maar
met *veel meer* schande en onteering, *op*
Militairen en derzelver *onverzetbare*
heid toegepast mogen worden de woor-
van HORATIUS:

ix, operam perdas! ut si quis Asellum
ampum doceat patentem currere freno.

NA-

NASCHRIFT

Zijnde een Brief van den Schrijver, van 23 *Septemb.* 1802.

AAN DEN

HOOGGELEERDEN HEERE

J. TH. ROSSYN,

Secretaris des Utrechtschen Genootschaps.

Als schrijver der verhandeling over de Duëllen, aan het adres van Uw. H. G. kortlings der Utrechtsche Maatschappij toe gezonden, en geteekend met de Zinspreuk

Eam calamitatem vôstra Intelligentia Sedabit si erit etc. Terentius

dacht ik, dat ik daar niets gewigtigs meer bij te voegen zou hebben, en besloot daar om tot derzelver verzending, of schoon nog een geruimen tijd voor den gestelden termijn der inlevering. Er is echter daarna nog iet tot mij gekomen, 't welk met den inhoud mijns stuks in een zeer naauw verband staat en naar ik mij vleije aan de uitvoerlijkhei mijns gegeven ontwerps eene onnadenkelij

groo

ote gewisheid en kracht moet bijzetten. — ik vertrouw dieshalven, dat mijn ernstig zoek billijker wijze niet zal kunnen worden afgeslagen, om het nevensgaande te houden als *Bijlage tot die verhandeling*, en het ve voor de beoordeelaars daar aan te an-teren.

Ik heb doorloopend de gunstige onderstelling aan genomen, dat eenige Mannen van g en kunde in het Militair beroep de Duelmode ten sterksten verfoeiden, en zich ime tot de zamenvoeging en de werkzaamden door mij ontworpen zouden willen leen. — Deeze onderstelling rustede op de tuiging dat die verkeerdheid ligtlijk door ieder duidelijk besefd kon worden. — rustede, op de veeltijds zoo bitter griende gevolgen, en ten deele ook, op ndelijke berigten en informatien, door nmigen zijdelings tot mij gekomen, hoe beste krijgslieden nu en dan niet schroomvan die gewoonte in openlijke gesprekn, hunne afkeerigheid te betuigen; alles paard met den invloed dien ik van het zien uwer Maatschappij meende te mogen wachten. — Dan ik kon mij op geenen nd beloven, hieromtrent, (zonder mij der bloot te geven dan ik nu nog verkoos,) k een sterk en helder licht voor mij te zien

zien opgaan, als mij federt ter goeder uu verfchenen is. — Reeds eenige maanden ge leden, onderhield ik over mijn onderwer den Heer Z. . . . een man van kunde, wel éér van Militairen, doch fints lang reeds bur gerlijken ftand, welke mij inzonderheid aan ried kennis te maken en alles breeder te be redeneren, met eenen zijner goede vrienden eenen Nederlander, van jongs af den krijg dienst toegeweid, alzins van de loffelijkft conduite, en thans, fchoon niet ouder da tusfchen de 30 of 40 jaren, eenen post van rang in onze Legermagt bekleedende. — Van den wensch tot zulk eene redenwisfeling kwam evenwel niets door bijkomende belet- felen. — Dan ik ontwaarde voor eenige da- gen dat de Heer Z. . . gelegenheid ge- had had om hier over onlangs met zijnen vriend een gefprek te houden. — Op grond dezer informatie gaf dit aanleiding tot een fchriftelijk verzoek aan den mij geheel onbe- kenden, om met zijne Elucidatien desweg begunstigd te worden; terwijl ik mij in de onzekerheid bevond, en vooraf niet wist te beflisfen, of deszelvs begrippen *pro*, dan o zij *contra* den Duellen geest loopen, en mi al meer en meer de bezwaarlijkheid voor d fcheenen zouden werpen, om op de verou derde kwaal eenige Remedie toetepasfen. —

Dan ziet! — De respectable Man, heeft de zeer verpligtende goedheid gehad, of schoon mij ook niet kennende, mij daar op te vereeren, met een antwoord, 't welk mij een onbeschrijfbaar genoegen heeft verschaft, en 't geen aan het Utrechtsche Genootschap niet minder dan aan mij de volledigste waarborg levert, dat van de overleggingen eeniger weinigen aldus edeldenkenden, *zekerlijk iets goeds zal moeten en zal kunnen komen*, als mede dat, wij Mannen van zulk eenen stempel, zelfs in onze eigen Vaderlandsche Armee, in het geheel niet ontberen.

De toedragt van dit alles, was mij te opmerkelijk om ze te verzwijgen. Gelijk ik mij daarom ook niet onthouden kon, zulks ter kennisse van het Genootschap te brengen, waartoe ik, volgens verkregene vrijheid, hoogst dienstig keure den brief zelve in zijn geheel te leveren. — Met eenige niet noemenswaardige uitlaatingen en verzettingen, en buiten sommige onderstrepingen die ik mij veroorloofde, was dezelve letterlijk van den volgenden zeer belangrijken inhoud.

... 10 Septemb. 1802

Mijn Heer!

Voor eenigen tijd ontmoette ik mijnen ouden vriend en krijgskameraad den Heer Z., mij te kennen gevende als dat UEd. door zijn toe-

toedoen van mij een Militair advijs zoude wenschen te hebben, over een onderwerp, het tederste in ons vak; en het welk sedert een eeuw uitgeput is, zonder dat men hierin de minste vorderingen gemaakt, noch eenige verbeteringen aan die geweldige en verderfelijke kwaal toegebragt heeft. — Gelukkig voor alle staten, zoo er zich eens een nieuw Genie of een nieuwe Oedipus opdeed, die dit raadsel kon oplossen! — Intusschen mijn vriend Z... doet mij waarlijk te veel Eer aan met zijne onderstelling, dat *ik* in *deze* duisternis eenig licht kan geven. — Dan om de verwachting van zijn Ed. niet geheel te leurtestellen, wil ik UE. gaarne mijne gedachten dieswege exponeren, terwijl ik u durf verzekeren, dat ik, in den volsten zin, hier „*digito compesce labellum*" zal in acht nemen.

Eerst zal ik de Eer hebben, mij over het Duël, met het geen men 'er aan attacheert, te expliceren; — en daar na de straffen 'er bij voegen, die de Souverein daar over zou kunnen bepalen.

Wanneer men den Militair beschouwt, *als Burger*, heeft het Duel *alle* nadeelen, *zonder ééne enkele uitzondering*. — Alleen heeft het ongelukkiger wijze voor den Militair dit voordeel, dat het de Officieren verpligt, hun-

hunne discourfen zoo in te rigten, dat zij niemand beleedigen. — Maar men ziet dagelijks ten overvloede, dat beleedigingen zelden gedaan worden, door kundige en wel opgevoede Mannen, Mannen die zich bekwaam maken, en de kracht van hun vak leeren kennen. — Gebeurt dat, zoo zijn 'er altoos middelen genoeg, om die beledigingen uit den weg te ruimen, zonder dat men noodig heeft tot *dit fatale expedient* overtegaan.

Ik ben in mijn jeugd door het vooroordeel en valsch begrip, dat men zich door het Duël moest wreken, ook mede weggefleept geweest, en heb mij tot mijn leedwezen menigmaal in dat ongeval bevonden, zonder dat *ik echter ooit* de beweegreden was. — Thans ben ik hier van te rug gekomen, en zag voor mij: *dat ik dit niet noodig heb.* —— *Alle gefchillen* kunnen door een oordeelkundig, regtvaardig, en geftreng Regter beflist worden; welke drie vereischten tot het vellen van een goed oordeel onontbeerlijk zijn. —— Ik beken dat 'er moeielijke gevallen kunnen plaats grijpen, die menig een verlegen maken, bij voorb. — De wetten tegen de Duëllen worden gehandhaafd; — En een grof fchepfel, die merkelijk minder moed bezit dan zijn Tegenpartij, vindt, uit nijd of andere oorza-

ken goed, een braaf man te beleedigen, echter *door dubbelzinnigheden.* — Men derstelle nu daarbij, dat de brave man *verstands genoeg* heeft, om den anderen derom met woorden, tot eene duidelijkei legging te brengen, — terwijl hij bij Regter hier over niets kan uitvoeren, mits de Agresseur altoos een uitlegger l van zijne eigene woorden, — wat blijft dien braven man overig? — Ik laat deze antwoording over voor diepdenkender. In een ander geval, bewijst de een eene regaande onbeleefdheid aan de vrouw anderen, waarover deze vrouw zich scha doch niet wreken kan. — Zulk eene bele ging is van dien aard, dat de Regter dez nooit als een *delict* beschouwen kan, — staat dan den Man van de beleedigde vr te doen? Dit, zoo wel als het eerste, h zijne moeielijkheid van oplossing, want t elks humeur, elks verstand en Temperam brengen het zeer bezwaarlijk mede, zich dergelijke gevallen te redden, zonder zelven daarbij op eenigerhande wijze ge promitteerd te zien. — — Het eenigste ik er op antwoorden durf, is: dat in b gevallen, zoo wel als in *alle anderen, welken aard ook*, dezen hulp bij hun

chef moeten zoeken. —— Met één woord; *Ik duelleer niet*, en zeg, dat alles de zaak van den Regter is. — Deze heeft het Duel slechts uit één gezigtspunt te beschouwen. — Is *hij* te laf, of zwak genoeg, om zich door het oude vooroordeel te laten wegslepen (zoo als tot nog toe het geval geweest is); kan hij van zich verkrijgen, elken voorvechter heimelijk het Regt toetestaan, dat zijn waanzin zich tegen de Wetten verzette, dan is zulk een Regter en deszelfs gezag onfeilbaar verloren, en hij wordt van elk verstandig man uitgelagchen. — Des Regters éénige gezigtspunt moet dus zijn; heilige nakoming der wetten. Ik ken geene andere Logica. — Is echter de Wetgevende Magt, die alleen deze kwaal radicaal genezen kan, in staat om dit niet te willen, na dat men aan haar met billijke redenen geappelleerd, en haar de mogelijkheid ter voorkoming daar gesteld heeft, — dan zoo blijft 'er voor den Man van ware Eer, die goede en vaste grondregels volgt, niets overig — dan, — *op zich zelven te steunen*, en eens voor altoos, het vooroordeel der gansche Aarde, *het hoofd* te bieden, en te zeggen: — *ik wil niet duelleren, al geboden het alle volken der vereld!* — *Ik wil het dus nog te min-*

 der,

der, om dat, het gene zij gebieden, do
God en het gezond verſtand verboden wordt!

Handelt nu de Wetgevende Magt tege ſtrijdig, daar zij Placaten tegen de Duëllen emaneert, en dezelve niet alleen heimeli toelaat, maar ook den braven Man, die Wetten eert, met ſchande laat bedekken zoo kan dit mij van mijne gevoelens ni doen afwijken. — Mijn beroep en mijn ondervinding regtvaardigen mij, en *toonen reeds aan* dat ik moed heb. — Of ware il jong en zonder ondervinding, zoo kan ik dat bij den eerſten te ontſtanen oorlog aan den dag leggen.

Ik wacht dus den Man die aan dat gene twijffelt, waar over ik mij bij den Souverein en bij de geheele Arméé gerust beroepen kan. — Nog meer. — Ik wacht den Souverein zelven, dien ik in iederen rang, en bij elke gelegenheid, als Man van Eer gediend heb, en die dan in ſtaat zou zijn mij te onteeren, of te laten onteeren, daar ik uit eerbied voor zijne Wetten, ja — *voor de Wetten Gods*, eene uitdaging geweigerd heb.

Hoe rampzalig en verward moeten niet de denkbeelden zijn van Hem, die gelooft, door een Duël te *moeten* of te *kunnen bewijzen*

n dat hij moed en Eer heeft! —— 'Er zijn
renwel, ik beken het, overdreven men-
chen, die in hunne Morale en Æsthetica
nige Eeuwen te rug zijn, blijvende in de
aste overtuiging, dat de Militair ſtand, de
erſte en edelſte die in alles gelouterd, in
iets bevlekt moet zijn, alle deszelfs veêr-
ragt zou verliezen, bij aldien men het denk-
eeld, om het Duël voor eene ſchandelijke
aad te verklaren, wilde reäliſeren. — Maar
s hier Menſchenverſtand in, of eenige aan-
emelijke Proportie? —— Een Burger die
en manſlag begaat, wordt op alle manieren
oor den Regter vervolgd en veroordeeld. —
En voor den Militair, die zijnen kameraad
om 't leven brengt, die dikwijls duizend ge-
aren tegen den vijand met hem gedeeld heeft,
uit welken hoofde men dit veel eer als een
broedermoord moest aanmerken) voor de-
zen bouwt men een gouden brug!

Ten tijde der Riddergevechten, van waar
de Duëllen eigenlijk hun oorſprong heb-
ben, toen algemeene Regeringloosheid
prak, en alle Wetten zwegen; — toen
het Vuistregt zegenpraalde, en elk zijn ei-
en regter was; — toen de Vorſten onmag-
ge Vaſallen der Priesters waren; — de
handelijkſte daden, door Geldboeten aan

 de

de kloosters, konden afgekogt worden; ·
en alle gezond verſtand despotiek onderdru
werd; —— toen bleef den man die een
denkbeeld van vernuftige vrijheid en van w
re Eer had, niets overig, dan — *in zi
zelven te berusten en zijn Perſoon en Eige
dommen te beſchermen.* In dien tijd ſto
het Duël *met dat alles Parallel.* — Dol
de begrippen waren de algemeene ſtempe
die overal het zegel op drukte. — Wa
heen men zag, heerschte moordgeest, en
Ridderſchap van Don Quichot. — De gro
ſte van Ligchaam en Ziel, de ſterkſte, w
het meest geëerd, — en de Bijgeloovigſt
de heiligſte Man.

Deze tijden zijn gelukkiglijk voorbij. ·
Wij hebben Wetten en Regenten. — E
zullen dan deze valſche denkbeelden omtre
onzen ſtand *nog langer geëerd en geheili
worden?* — Zal deze ſtand onophoudeli
en onwederroeplijk, ſtilzwijgend het u
ſluitend voorregt behouden, daden uit
oefenen, welke *de Wetten*, *het Menſchenv
ſtand*, en *het generaal gevoel* voor onteere
aanzien?

Elk Land heeft het regt om met op
op deszelfs bewoners zich Wetten naar w
gevallen daar te ſtellen, vooral, wann

die Wetten tot heil des Menschdoms ingerigt zijn. — — Waarom zou de Republiek niet kunnen ophouden, aan ééne Clasfe van Staatsburgers, boven alle andere, oogluikend de gevaarlijke vrijheid toetelaten, Regters over zich zelve en over hunne Eer te zijn? — Het is de Souverein wien de kennis toebehoort en aan wien het wreken ftaat der misdaad van gekwetste Eer, opzigtelijk elk individu. — Men behoeft flechts natuurlijk oordeel om dit te bevatten — alzoo is daartoe het Duël onnoodig. — Zoo lang echter deze omftandigheden blijven, zoo als ze zijn; — zoo lang men het Duelleren verbiedt, het vooroordeel der valfche Eer echter ftaan laat, en de denkbeelden der ware niet vast beftemt; zijn alle Placaten dien aangaande *louter fchaduwen, aan den wand.*

Ik weet wel, dat dit in alle Landen onder de meeste Vorften (echter niet onder alle) oogluikend is geduld geworden. — Maar; — waarom zouden *wij* het *voorbeeld* dat ten goede ftrekt, *niet durven geven*; zoo wel, als wij van anderen geene voorbeelden volgen, die nadeel zouden aanbrengen?

Een beroemd Schrijver zegt in een Arti-

kel over de Zelfmoord: „ dat de Vro[u]
van de kust van Malabar zich verbra[n]
bij het verlies van hare mannen, doch
de onzen hier van renonceren; eerste[:]
dewijl het een ſlecht voorbeeld is, en
anderen, dewijl het daar de gewoonte [i]
en niet hier" (*).

(*) Welk eene onverwachte ontmoeting alhier
de denkbeelden des Brieſſchrijver, met die, waa[r]
ik in den aanvang mijner Verhandeling gewaagde?
mag ik 'er nog bijvoegen hoe van die gewoonte de[r]
diſche Vrouwen reeds gewaagd wordt bij Cicero T[usc.]
quæſt. Lib. V. „ Mulieres vero in India, cum eſt
jusvis earum vir mortuus, in certamen judiciu[m]
veniunt, quam, plurimum ille dilexerit. Plures e
ſingulis ſolent esſe nuptae. Quæ est victrix, ea la[eta]
proſequentibus ſuis, una cum viro, in rogum imp[oni]
tur: illa victa, moeſta diſcedit". — Zoo als ook
Propertius Lib. III. Eleg. XIII. Edit. Burmanni:

Felix Eöis lex funeris una maritis,
Quos Aurora ſuis rubra colorat aquis!
Namque, ubi mortifero jacta eſt fax ultima Lec[to],
Uxorum poſitis ſtat pia turba comis;
Et certamen habent, lethi, quae viva ſequatur
Conjugium: Pudor eſt non licuisſe mori.
Gaudent Victrices, & flammæ pectora prabent,
Imponuntque ſuis ora peruſta viris.

Alwaar ook in de Nooten van *Valpius* aangeha[alt]
w

De Heidensche Religie verbood ten strengsten de Zelfmoord. — 'Er waren zelfs plaatsen in de Hel voor hen die zich ombragten. — „ Proxima deinde tenent moesti loca, qui sibi Lethum &c." zegt Virgilius Æneid. L. VI. f. 434 &c. — En ondertusschen was het nog eene Eer-zich te dooden. —— Cato, Brutus, Cassius bewijzen dit. — Doch het geschiedde bij hen uit een vooroordeel, even gelijk bij ons het Duël.

Coutume, Opinion, Reines de notre sort,
Vous réglez des Mortels & la Vie, & la Mort!
Voltaire.

Zoo lang de kracht der Wetten ontbreekt, zal het Duël in Praktijk blijven; — en Hij alleen die Moed en Caracter genoeg bezit, zal zich boven dat vooroordeel verheffen kunnen. — Wat gaat het Hem aan, of de Regters gestreng op hunne bevelen volharden of niet? — *Dat is hunne zaak!* — De *zijne* is het, te gehoorzamen, — of, — *te gevoelen dat Hij een overtreder is.* —— Koomt Hij echter de Wet stiptelijk naar, zoo

worden soortgelijke getuigenissen van Herodotus, Diodorus Sic. en van Pomp. Mela wegens de Thraciers.

zoo is *Hij*, mijns bedunkens, *grooter dan de Wetgevers zelve.* — Hij vermag, 't geen dezen *niet vermogten*, of ten minsten *niet wilden.* — En tot zoo lang zij hier toe besluiten, blijft hij *zijn eigen Wetgever*, en erkent als Regter over zijne Eer *niemand dan zich zelven.* — *Hij vecht nooit in een gepræmediteerd Duël*, wijl hij hier toe geen voorschrift vindt; veel minder nog, om te bewijzen dat hij moed en Eer heeft. — Twijffelt daar echter iemand aan, die taste hem als hij gewapend is, aan, en hij zal zekerlijk zijnen Man vinden.

Boven alles heeft het Duël nog dit nadeel, dat het de gemoederen onstuimig, onbestendig en verhit maakt, ten dien treurigen gevolge veelal, dat zij, die 'er zich een fete van maken en 'er gelukkig in zijn, in het *veld* (alwaar de ongemakken standvastigheid en lijdzaamheid vereisschen, en de kogels zich niet laten pareren,) zeer schielijk tot morren, of tot openbare poltronnerie overslaan. — Zeer menigvuldige voorbeelden zijn daar de bewijzen van.

Ik wil hier nog eenige vragen bijvoegen. — Behoort 'er *niet meer ware Eer toe*, om een Duël *uit eerbied voor de Wetten af te slaan*, en *alle gevolgen dier wei-*

gering af te wachten, dan om, uit vrees voor het vooroordeel te *durven duëlleren?*

Een Man van ware Eer, kan die wel een ander Man van ware Eer *aan de zijne* aantasten? — Het onverstand alleen kan dit voor eene Paradoxe stelling houden. — Doet zulks een *dronken mensch* in een gezelschap, zoo is dit gewoonlijk onder zich, en het denkbeeld van gekwetste Eer valt dan *ganschelijk weg.*

Is de beleediger *een schurk*, zoo begrijp ik het niet, hoe een schurk het zou beginnen of aanleggen, om de Eer van een braaf Man te krenken.

Gesteld echter, er waren menschen die dit kunnen veronderstellen, *kan dan het bloed van een schurk eene Eervlek afwasschen?*

De sterkste voorvallen van gewigt die tot het Duël den weg banen, kunnen zonder dien, door den Souverein beslist en hersteld worden. — Onder dezen behoort dat, 't welk den grooten *du Plessis* gebeurd is, en 't welk de Marschalken van Frankrijk juist naar deze grondregelen beslist hebben. — Hendrik de IVde de grootste en beste der Fransche Koningen, oor-

oordeelde dat deze Eerkwetsing (verm
du Plessis door zijnen tegenpartij, met d
stok geslagen was) niet door een Du
konde afgedaan worden; de zaak werd d
hersteld door eene ten *uiterste vernedere*
de bede; en du Plessis, werd *daar doo*
en *niet door Bloed*, alzoo in integrum g
restitueerd

Het geval zij echter mogelijk dat
schurk het bloed van een eerlijk man :
tapte; — Hier vraag ik: of het Eer z
zou, *dit van een schurk te laten doen?*

Eindelijk zal ik de zaak daarstellen, wa
over ik zoo dikwijls mijne gevoelens ge
heb, en waar over jonge Officieren z
veelvuldig doleren: — Een Chef of Hool
officier beleedigt werkelijk in den ijver c
dienst eenen inferieuren Officier, zoo
deze verpligt is voldoening te vragen.
Geeft de eerste die met den degen, z
wederstreeft hij regtstreeks de subordi
tie. — Geeft hij die echter niet, zoo is
poltron en loopt tienmaal meer gevaar de su
ordinatie en den dienst in zijn onteerden p
soon in gevaar te brengen. — De beleedig
Officier intusschen blijft in de criticq
omstandigheid, tot hij voldoening erlan
heeft. —— Nu vraagt men: wat zullen b

c

den doen? — Ik heb daarop meermalen geantwoord, dat, zoo de mindere in rang *waarlijk* in zijne Eer beleedigd is, zulks *dan direct het geval wordt van den Krijgsraad.* —— Want iemand in ijver des diensts te beleedigen is niets, en geen ongeluk; maar altoos een schuld die ligt te vermijden is. —— De Chef is dan een niets waardige die voortaan geen Mannen van Eer meer kan, noch moet bevelen. —— IJver in den dienst kan nooit eene voldoende verontschuldiging zijn. —— *Brutaliteit mag geene borstwering hebben.* — Het geval van den werklijk beleedigden Officier wordt nu het geval *van het geheele Corps*; — En hij die zich wilde uitzonderen, om zich tegen een niets waardigen Chef te verklaren, zou nog slechter mensch zijn, dan die gezegde beleediger zelve. —— Ik zeg nog meer. — Eer van een Corps brave Officieren, *is Eer van de geheele Armée.* —— Hier blijft dus niets overig, dan de geheele zaak den Regter over te geven, en dat wel alzins en ten allen tijde *op eene bescheidene wijze*, en volgens *de gewone instantien*; — want zonder dit zou alles de gedaante van *eenen opstand* aannemen. . . . .

. . . . . Ik aarzelde lang mijn Heer om dit on-

onder uw oog te brengen; doch ik ben va
uwe Edelmoedigheid overtuigd, dat Gij m
als soldaat geenszins als auteur zult conside
reren. — En ik moet het aan den andere
kant aan de Geestdrift en oude verkleefd
heid aan onzen stand vergeven in mijner
vriend den Heer Z . . . dat zijne Goedheid
zoo onverdiend mijn Lofredenaar geworden
is; wenschende van ganscher harte, dat ik
slechts eenigermate konde beantwoorden aan
het denkbeeld, en de verwachting welke
bij U. van mij heeft gelieven te geven.

Ik heb mijns bedunkens genoegzaam de sterkste gevallen waar aan men zoo genaamde beleediging van Eer hechten kan, aangestipt; en zal dus met weinige woorden nog de straffen aanroeren, die ik, zoo ik des eene publieke beslissende stem had, op de Duëllen stellen zou.

Ik zou deze zoo wijdstrekkende valsche Militaire Eer geheel wegnemen, dewijl juist de wetgevende Magt daar gesteld is om alle schadelijke vooroordeelen uit te rooijen. — Ik zou mij niet ophouden met eenige on noodige redenvoeringen, — want om enkel met gezond vernuft en gronden, domme be grippen te bestrijden, baat even weinig, al

Geb

stelken wijsheid voor te preken om hen verstandig te maken.

Ik zou vooreerst mijne wet ten hoogsten duidelijk ontwerpen en bekend maken; en dezelve gedurende eenige jaren, ten minsten ééns in de maand, aan de Officieren der Armee doen voorlezen, en hen het gevaar van de minste overtreding doen zien. — Daar na zou ik niet alleen de geringste Duëllen naauwkeurig opsporen, maar ook alle Duëllanten *zonder aanzien van persoon*, *al waren het mijn Zoon en Broeder*, in geval van een gepræmediteerd gevecht, voor hunne onbeschaamdheid, waar mede zij zich tegen het verbod nopens het Tweegevecht verzetteden, voor altoos onbekwaam maken, om iemand in zijne Eer aan te randen, of zich het zelfregt over de zijne aan te matigen. — Konde Lodewijk de XIVde er de Galg op zetten — en kon de Groote GUSTAVUS ADOLPHUS zulke uitstekende voorbeelden van zijnen ernst geven, zoo zou ik, *al ware ik de kleinste Magt van Europa*, mijne wetten dien aangaande, even zoo goed doen gelden.

Geene Doodstraffe, — want de Duellant vreest den dood niet; anders vocht hij niet. *Maar Infamie van het leven* schuwt hij. —

Dus

Dus zou onuitwischbare Infamie de ſt
zijn, die ik op een gepræmediteerd D
't geen op een valsch begrip van Eer
ſtellen zou.

De namen der ontvlugten, zou ik, al
der Moordenaars, *in de Galg laten bra*
ten teeken van de overtreding der Wet
Harde krankheden vereisſchen harde mi
len. — En de kanker kan door geene pall
yen genezen worden.

Op de zoo genaamde Rencontres, di
gevolgen van een ſchielijk ontſtane drift
en waar van elk mensch, wanneer Hij
Meester is, zettede ik voor altoos de
van het Dolhuis. Uitſtekend zou inte
deel het Loon zijn van hen die mijne
ten eerden, en die *uit eerbied voor de*
een Duël geweigerd hadden.

Zie daar Mijn Heer mijne gevoelens
trent het Duël. Zoo deze ſchets u e
Licht kan toebrengen, of zoo dezelve
eenig nut zou kunnen zijn in een Lan
dit, waar men zich zoo weinig moeite g
om de waarde van onzen ſtand te ken
en zoo vele om dien ſtand gering te
achten, zoo dra men gelooft dat men
zelven voor eenigen tijd zou kunnen on
ren, zal ik mij gelukkig achten dat Gij

in de gelegenheid gesteld hebt UEd. die medegedeeld te hebben. — Zoo niet, zal ik mij ligtelijk de moeite getroosten, die ik aangewend heb om UEd. behulpzaam te zijn. — Ik heb de Eer met alle hoogachting te zijn.

. . . .

Ik onthoude mij, Mijne Heeren, (en het zou ook, ter zake van de zoo volstrektelijk vereischte bedektheid in deze verhandelingen, niets kunnen baten,) om de echtheid en onvervalschtheid van dezen Brief, door de heiligste verzekeringen mijner goede trouw, gelijk ik ze vrijelijk doen kan, verder te staven. — Met het warme gevoel en den sterken indruk welke dezelve bij mij bewerkte, durf ik het daar voor houden, dat Gij Lieden ook, met mij deszelven inhoud alleruitnemendst keuren zult. — Mijns achtens zou zulk eene taal onzen grooten de RUITER ten vollen waardig zijn geweest. — En was dat alles vroeger tot mij gekomen, de daar in geuitte Maximes, zouden dan ongetwijffeld *ten vollen* hebben kunnen vervangen. de spreuken uit den verdichten KAREL GRANDISON, waarvan ik onder mijn

Tweede Hoofddeel gebruik gemaakt heb. – Thans verbeeld ik mij gewislijk eenige dank bij u te zullen behalen, dat ik mij wedervaren met deszelfs gevolgen, niet voo mij zelven alleen behield, maar het ook van wege deszelfs belangrijkheid, aan u *nog tijdig genoeg* mededeelde.

Heeft een *zeer toevallig zoeken*, enkel door de tweede hand, mij zoo gelukkig gemaakt, om schoon ik tot op het oogenblik waarop ik dit schrijve den man nimmer van aangezigte aanschouwde, alreeds iemand te vinden van zulk een smaak, geoefendheid en van zulke edele gevoelens, eenen *werkelijken Officier van den Lande*, zoo volledig beantwoordende aan het Idée en Caracter der zulken, die het heilzame zouden willen zoeken, en het zouden kunnen daarstellen, hoe onwankelbaar is niet van hier de grond des vertrouwens, om 'er in het minst niet aan te twijffelen, of 'er zal gewis op uwe aanmoediging en uitlokking mijne Heeren, zeer gemaklijk een toereikend getal te vinden zijn van zoortgelijken, of althans der zulken, die 'er zich door aangevuurd zullen gevoelen?

Welke meer voldingende vertoogen, o boven de mijne verre verkieslijker hand lei

leidingen Gij ook op uw opgehangen vraagstuk ontvangen meugt, ik kan mij niet anders verbeelden, dan geheel gerechtigd te zijn, om de Utrechtsche Maatschappij reeds bij voorraad met het wel slagen harer onderneming geluk te wenschen; daar voor zeker, in uwe groote bedoeling de zaak reeds verre meer dan ten halven schijne gewonnen te wezen. — Met behulp van zulke voorbeelden en medewerkers zie ik met blijdschap te gemoete, dat ook eerlang onder onzen krijgsstand zich het gevoel zal vermenigvuldigen en bestendigen dier waarheden, welke CICERO op zijne altoos treffelijke wijze in dezer voege uitdrukte: „ Est enim Gloria, solida quædam „ res et expressa, non adumbrata. Ea est „ consentiens Laus Bonorum; incorrupta vox „ bene judicantium de excellente virtute. Ea „ virtuti resonat, tanquam imago. Quæ, quia „ recte factorum plerumque est comes, non „ est a viris bonis repudianda. — Illa autem „ quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque Laudatrix, Fama popularis, simulatione Honestatis formam ejus „ pulcritudinemque corrumpit. Qua coecitate „ homines, cum quædam etiam præclara cu-

„ perent, eaque nescirent, nec ubi, nec qua-
„ lia essent, funditus alii everterunt suas
„ civitates, alii ipsi occiderunt."

Q. B. F. F. S.

Tuscul. Quæst. Lib. III. c. 2.

23 September
1802.

MEMOIRE

Sur cette Question proposée par la Société des Sciences et des Arts d'Utrecht, pour le 1r. 8bre 1802.

„ Par quels moyens peut on prévenir „ les Duëls, dans un pays où l'opinion déclare deshonoré, celui qui ne „ provoque point au Duël celui qui „ s'est permis contre lui, de certains „ procédés offensans? Comment faut „ il se conduire en pareil cas?"

Ἀπέχου και ἀνέχου.

Mémoire, qui ayant été jugé égal en mérite à celui qui a été couronné du Prix d'une double Médaille en Or, a obtenu par le sort la double Médaille en Argent, dans l'Assemblée générale de la Société le 20 Juin 1804.

PAR

CHARLES GODEFROI HEYLUS.

Il fait sombre, reconduisez Monsieur avec votre flambeau, dit un ancien Grec à son

esclave, en lui parlant d'un fot par qui a milieu de la nuit, ce philofophe, avoit é pourfuivi et chargé d'injures jusqu'à fa port Il y a loin de ce propos, à celui que tient a moment d'une infulte, l'homme qui offre l'aggresfeur de lui donner la mort ou de l recevoir de fa main. Quelle est la Natio ou quel est le fiécle où deux frères, deu amis, deux compagnons d'armes fe propo fent froidement de s'égorger! Ou plutot diraient les habitans de quelque isle fortu née, fans relation avec le reste des hommes quel est l'étrange animal qui à l'inftant où i est heurté, s'altére fubitement de fang, brû le de voir ouvrir des veines, n'importe que les; les fiennes ou d'autres! Quelle est l forte d'êtres qui s'honorant de cette ardent fièvre, mefure la gloire fur le degré de fo effervescence et couvre de honte celui qu veut s'en garantir! Le chercherait on dan la Clasfe des hommes ou dans quelque éfpè ce de panthères jusqu'ici inconnue? Que le dogue blesfé gonfle fon mufle, que le fan glier hérisfe fa hure, que le phrénétique cherche un mur pour heurter fon front, il n'y a rien là qui étonne. . . . . Mais. . . . . Que l'homme qui parle d'honneur, de fentiment mette fa gloire à devenir plus méchant qu celui qu'il juge coupable, qu'il fe glorifi d'un

d'une barbarie au moment où il criminaliſe une impoliteſſe, qu'il croye ſe blanchir en ſe teignant de ſang, c'est un renverſement dont la férocité ne ſemble pouvoir être capable qu'en s'aſſociant le délire. Cependant il exiſte! Il exiſte parmi des Nations policées! Il exiſte chez l'homme qui ſe pique du plus haut degré de civiliſation! Il réſiste à tous les moyens employés jusqu'ici pour le detruire! On en est à inviter la portion ſaine des Nations à en chercher de nouveaux et c'est à cette invitation que j'eſſaye de répondre! Je ſerais heureux ſi je pouvais fournir quelque indication ſalutaire, au moins mon eſſai prouvera t-il que ſi toutes les plumes ſe mouvaient dans le ſens de la mienne, le fléau s'arrêterait.

Je ne ferai pas à mes contemporains l'injure de leur prouver le crime, la honte, la folie de l'uſage que j'attaque, ce ferait les juger inſenſibles: entreprendre la démonſtration de l'évidence, c'est inſulter au lecteur.

§. I.

Il ne s'agit point ici du jugement particulier, il est prononcé par toute ame honnête, par tout homme qui penſe; il n'est question que d'une *opinion publique* dont chacun ſent

le poids, c'est là où réside le mal, c'(
où il faut le détruire.

Je distingue deux espèces *d'Opinion I*
que: l'opinion *existante* et l'opinion *n*
festée.

Souvent elles ne différent pas l'une de
tre. Elle n'en font qu'une, lorsque
nion *manifestée* est réellement l'op
existante c. d. lorsque le jugement que
cun manifeste, est réellement celui
porte, lorsque ce qui parait au dehoi
réellement ce qu'il y a dans les esprits.

Mais souvent aussi ces deux Opinion
très distinctes. Elles le sont toujours
que l'opinion *manifestée* n'est réelle
point celle qui existe dans l'esprit, loi
chacun ou la majorité exprime un juge
different de celui qu'il prononce en
et cette distinction est peut-être plus
mune qu'on ne pense: quand l'opinion
le de chacun ne peut se montrer sans
ger, elle se cache; quand personne
dire ce qu'il pense, chacun manifes
qu'il ne pense pas, de là nait une *o*
publique, mais une opinion totalemen
posée à l'opinion réelle.

C'est ce qui arrive dans le sujet d
s'agit. L'opinion qui frappe de desho

celui qui refufe de donner ou d'accepter un défi, cette opinion, je dois le dire pour l'honneur du genre humain, n'est abfolument que l'opinion *manifestée*, elle n'est point l'opinion réellement exiftante; c'est là ce qui trompe tout homme qui fait cette méprife: il prend pour opinion *réelle* ce qui n'est qu'une apparence produite par la diffimulation génerale, chacun croit avoir contre lui l'opinion de tous, parce que tous manifestent ce qu'il ne penfent pas. Il ne s'agit donc point, je l'ay dit, de leur démontrer la manie des Duels, ils la connoisfent tous, mais il faut leur apprendre que cette connoisfance est univerfelle, il faut apprendre à chacun que chacun en juge comme lui, qu'ils font tous d'accord fans le favoir, que s'ils font enchainés ce n'est que par cette fatale erreur. Chacun fent le mal, mais l'un donne le défi pour n'être pas blamé, l'autre ne le menace de blame que parce qu'il craint d'être blamé lui même, s'il ne le blame pas; chacun ne condamne que pour n'être pas condamné; chacun facrifie fon propre jugement, à ce qu'il croit être l'opinion réelle. C'est une Armée où chaque Soldat déteste un Chef indigne, fans qu'aucun ofe confier fon fecret à un autre; la foumisfion fubfiste malgré le mécontentement général, l'infur-

rection n'éclatte qu'au moment où chacun croit que l'on est unanime ou qu'il a au-moins la majorité pour ſoi.

Voulons nous donc que l'Europe ſe ſouléve contre l'opinion Tyrannique, apprenons à chacun que le monſtre est haï de tous comme de nous; perſuadons à chacun que ſon jugement privé est le jugement de l'enſemble; que chacun ſoit convaincu que ſon voiſin est auſſi mécontent que lui, que chaque tente compte ſur celle qui la touche et des quatre coins du camp retentira la même voix: *le Tyran est détesté* et voilà ſon empire perdu; c'est ce qui m'a fait dire d'entrée, que ſi toutes les plumes ſe mouvaient dans le ſens de la mienne, ce reméde ſeul, cette très ſimple recette anéantirait le mal.

Autant ce moyen eſt infaillible, autant il eſt indiſpenſable; ſans lui, on ne rompra jamais le joug: Auſſi long-tems que ſubſiſtera l'illuſion que l'on croira avoir la majorité contre ſoi, on ne ſe délivrera jamais. En vain il s'élévera quelque brave qui manifeſtera ſon opinion, qui lancera courageuſement ſes traits, il ne ſera jamais ſoutenu il tombera auſſi longtems que les autres croiront périr en prenant ſa defenſe. Dévoilons nous tous notre cœur et nous connaitrons notre force, ne gémiſſons plus follement

ment fous le ridicule lien d'un fil que nous maudisfons tous. Etes vous offenfé ou provoqué au combat, ayez le courage de le refufer. Etes vous tenté de méprifer celui qui le refufe, ayez le courage de l'approuver. Etes vous tenté de ridiculifer celui-ci, ayez le courage de joindre votre approbation à la fienne, vous voilà tous jusqu'au dernier, rencontrés dans la même opinion, vous voilà tous ce que vous devez être, je dis plus, vous voilà tous ce que vous êtes, les ennemis réels de l'abominable phantôme, vous vous reconnoisfez, vous êtes libres.

Pour cela, pour que chacun ofe parler, répétons fans cesfe cette vérité: *Nous gémisfons tous, mais nous n'ofons pas tous le dire*, crions de toute part, que tout homme de bon fens connoit la manie des Duëls, qu'il est impoſſible qu'il ne la connoisfe pas: Il est impoſſible qu'il trouve jufte de punir de mort une injure. —— Il eft impoſſible qu'il trouve beau de percer un innocent ou de fe dévouer lui même pour juftifier un coupable. —— Il eft impoſſible qu'il trouve fenfé d'ériger le meurtre en juge d'une caufe. —— Il eft impoſſible qu'il trouve ce fyftême accommodant. Oui nous nous en impofons tous ftupidement les uns aux autres; Ne foyons plus dupes d'une opinion qui n'a de

de réalité que celle que lui préte l'ignorance Voilà le cri que je propose à tout homme qui reflèchit, comme un *premier* moyen Que ce cri se fasse entendre dans toutes le productions des gens de lettres où il peut trouver place, qu'il retentisse sur les théatres; dans les caffés, aux tables d'hôte, dans les conversations privées. Il sera faible d'abord, mais il grossira bientot, le tems agir, il a dejà changé plus d'une opinion publique, la vérité souvent repétée lancée de toute part, rencontre toujours quelques yeux qui l'accueillent; c'est à tous les amis de la raison à prendre sur eux ce utile travail, c'est aux Gouvernemens à le encourager, à les animer à l'ouvrage, il le peuvent par des programmes tels que celu qui honore la societé des sciences et des Arts d'Utrecht, ils le peuvent par mille moyens, ils le peuvent par leur approbation seule.

§. II.

A ce 1er. Remède, on peut, on doit en associer d'autres: le plus actif est incontestablement celui qui se trouve dans les Loix On l'a déjà employé et on l'a employé san détruire l'opinion, mais en a-t-on tiré tou

le parti dont il était susceptible? l'expérience ne pourrait elle point apprendre à en user avec plus de succès? On a défendu les Duëls, on a puni les acteurs et l'on n'a pas reüssi, on n'a pas décelé l'opinion réelle, l'apparente est demeurée et avec elle la crainte de la braveur. Il faut une autre direction à l'éxercice du pouvoir! Par les peines on a plutôt avili la loi que les combattans, on a fait de ceux ci une sorte de martyrs de ce qu'ils appellent courage, si l'on a effrayé les uns on a donné à d'autres un nouveau stimulant à la prétendue bravoure, il faut tenter une autre voye, il faut *Honorer*: d'abord l'homme bien connu pour n'insulter jamais, l'homme qui se distingue par son honnêteté; Il faut honorer encore l'homme insulté à tort qui supporte l'insulte; Il faut honorer enfin celui qui ne lui fait jamais de son support un reproche de lacheté. Et rien n'est mieux dans l'ordre, rien n'est mieux d'accord avec toutes les loix du véritable *Honneur*: être toujours honnête est une Gloire peu commune, supporter une insulte sans la venger est un acte de courage, il en faut pour commander à la colère, il en faut pour braver l'opinion. Et le Gouvernement qui distingue un tel homme

me ne fait réellement qu'apprécier le méri-te, lui rendre ce qui lui est dû.

Sans doute on ne peut pas décréter une recompenfe déterminée pour celui qui n'au-ra jamais provoqué, jamais manqué d'honnê-teté, bien moins encore pour celui qui fe fera laissé infulter fans répondre, on ne peut pas demander qu'un tel homme vienne s'annoncer comme ayant gagné le prix par f civilité ou fon filence, on ferait d'un homm refpectable, un homme ridicule. Mais l Gouvernement peut ftatuer: que l'honnêtet et la modération feront un motif de plus l'avancement du mérite; il peut dans l'occa fion lui confier une place honorable, il peu dans un concours lui donner la préférence Que l'on ne craigne point qu'un tel homm avilisfe la place que l'opinion honore, un place ambitionnée ne s'avilit pas fitôt, ell ne s'avilit jamais fi elle est bien remplie On pourra jaloufer, calomnier celui qu l'occupe, mais on la briguera toujours; o méconnaitra peut être le vrai courage qu fe fera toujours modéré, qui aura mépris l'opinion publique, on l'accufera de ne s'être contenu que par ambition, qu'afin de parvenir, mais cela même fauvera fon hon-neur, laisfera fuppofer que ce n'est pas che

la

lui la bravoure qui a manqué; on l'accufera d'avoir acheté une place par une basfesfe, la jaloufie deployera quelque tems fes resfources ordinaires, mais ne foyons pas en peine, tout en l'accufant, on conviendra fecrettement qu'il a bien calculé, on enviera fa pofition et quand on envie, on ne condamne pas du cœur. Qu'un Soldat honnête ou impunément infulté foit plutot élevé au grade de Sergent; qu'un Lieutenant en cas pareil obtienne plus tot une Compagnie, l'un et l'autre auront des jaloux et bientot il auront des imitateurs.

On donnera à ce moyen une nouvelle activité et c'eft ici peut être une des mefures les plus esfentielles, en l'étendant à ceux qui auront *hautement approuvé* la modération, en *Honorant* ausfi en toute occafion leur jugement, en choifisfant plutot parmi eux que parmi les faux braves pour occuper quelque place d'honneur, en décernant même (felon le degré du blame) quelque peine pofitive pour quiconque fera convaincu d'avoir outragé fenfiblement l'homme d'honneur qui aura refufé de donner ou d'accepter un défi. Ici encore l'ambition, ce resfort fi puisfant déployera fa force; On craindra de fe voir dévancé par celui qui faura garder un prudent filence, on apprendra à le garder ausfi.

Quand

Quand on verra ce que peut couter un pro
pos, on saura s'en abstenir. et bientot on s
verra obligé par honneur, d'approuver ce
lui que l'on avoit cru jusques là devoir bla
mer par honneur.

De ce systême de distinction en faveur d
tout homme qui aura sçu se contenir, resulter
et dans sa plus grande étendue, l'unique bie
que l'on ait pu appercevoir dans ces hon
teux combats, celui de diminuer, d'anéan
tis peutêtre les insultes : que vais je faire, d
ra l'homme le plus bilieux? En outragean
cet homme, je vais lui fournir une occasio
de gloire, il n'a qu'à m'écouter tranquille
ment, qu'à mépriser mes injures et le voil
bientot au dessus de moi; En l'insultant j
l'éléve, je me garderai de lui donner ce
avantage, je ne me frapperai pas ainsi mo
même. ainsi l'on obtiendra sans nos horrible
jeux, ce que l'on cherchait chez eux, l'a
tention à ne pas s'outrager; On verra tombe
cet argument qui a frappé en faveur de ce
avilissantes luttes, qui peut être les a fait re
garder comme un mal necessaire: „ l'usag
„ des duels rend prudent, on s'observe parc
„ qu'on n'aime pas à se battre." Je cro
qu'en effet on n'aime pas à se battre, je cro
que cette crainte est un grand frein et j'
trouve une nouvelle preuve que l'opinion n

elle n'eſt pas l'opinion manifestée, que le blame du Duël eſt dans le coeur au moment où l'approbation eſt ſur les lèvres, Mais en attendant qu'on oſe ſe prononcer et pour y déterminer les interesſés, le moyen que je propoſe atteindra le même but, il préviendra les inſultes, il rendra circonspect, on s'obſervera, on ſera poli, non comme aujourd'hui par un principe de lacheté, par la crainte de ſe battre, mais par un principe d'honneur, par la crainte de ſe voir dévancé, on craindra d'inſulter quand on ſaura que ces inſultes mêmes vont dévenir pour celui, qui en eſt l'objet, un moyen de ſupériorité.

Je n'ai parlé de Distinctions que pour celui qui eſt toujours honnête, pour celui qui ſupporte une inſulte ſans offrir le combat et pour celui qui ne l'en blame pas, parce que c'eſt celui là qui ſeul a un honneur évidemment ſans tache; je n'ai rien dit de celui qui refuſe le cartel qu'on lui donne, parce que ce cartel n'eſt jamais qu'un ſecond acte, il eſt toujours l'effet de quelque injure, de quelque affront vrai ou prétendu dont il accuſe.

Celui ci quand le tort eſt de ſon coté, quand il s'eſt réellement attiré le défi qu'il refuſe, je ne le confonds point avec les précedens, j'approuve ſans doute ſon refus, je lui comp-

terais l'accept pour un ſecond tort, mais ne voudrais le diſtinguer que dans un ſeul c: c'eſt quand après avoir eu un tort, il aur le courage de le reconnaitre et la ſageſſe ne pas le reïterer; je ne l'honorerais qu'ap l'avoir vu ſe rendre digne des attentions r ſervées à l'honnêteté ſoutenue.

Si le tort dont on l'accuſe et qui lui atti le cartel, n'eſt qu'imaginaire, alors ſans do te, il ne peut pas reconnoitre un tort q n'exiſte pas, mais peut-il mieux expoſer vie, pour ſatisfaire un calomniateur? ce c lomniateur n'eſt il pas un de ces laches co tre les quels l'honneur même ne permet p de ſe battre? Ce cas rentre dans celui q j'ai expoſé; c'eſt celui de l'homme honnê qui inſulté ſupporte l'injure plutôt que d livrer un inſenſé combat; Il la ſupporte pa devoir, par ſentiment, il la ſupporte pa honneur et ſi tout dans ſa conduite répond l ce trait de ſageſſe, il mérite de ſe voir élev au desſus de ſon rival. D'ailleurs, je le ré péte, qu'on ne ſoit pas en peine, ces accu ſations, ces calomnies, ces provocations fon dées ou mal fondées deviendront plus rares chaque jour, à chaque inſtant elles feront contenues par la crainte de procurer de l'hon neur à celui même que l'on voudroit en priver.

§. III.

§. III.

Ces moyens agiront, ils léveront l'opprobre qui couvre notre civilisation, Dès que le Gouvernement nous aura prêté toutes ses forces, nous en verrons des effets; si ces effets ne frappent pas d'abord par le nombre, ils s'étendront bientot et nous ne tarderons pas à voir triompher l'opinion qui se cache. Alors rien d'embarrassant pour l'homme d'honneur, il n'y a d'autre régle à lui prescrire, d'autre conseil à lui donner que d'écouter le sentiment qui le guide, l'honnêteté dans tous ses propos, la droiture dans toutes ses démarches, la valeur de la modération dans toutes les rencontres de la grossiéreté, le soin constant de se montrer brave dans tous les cas où les besoins de la Patrie ou de l'individu demandent l'empressement, la constance et le courage.

En attendant que la Raison domine, rien de mieux que d'espérer son regne, rien de mieux pour celui qui fait juger que de hater la venue de ce bel empire, en s'y soumettant lui même, que cet homme soit conséquent, qu'il soit d'accord avec ses propres principes: Il condamne l'opinion au dedans, qu'il la condamne au dehors, qu'aussi longtems qu'il aura à lutter contr'elle, il lutte

avec courage, qu'il ne défempare pas, qu'
foit inébranlable dans fon fyftême, qu'il r
provoque jamais volontairement aucun déf
qu'il n'en propofe jamais, qu'il n'en accep
aucun; qu'il justifie la fermeté de fa marcl
par tout ce que la vie privée peut préfer
ter d'honorable, par tout ce que le véritab
honneur peut lui prescrire. Si en fuivar
ces régles, il peut fe voir pourfuivi, ha
celé, par le fpectre de l'opinion, qu'il r
s'effraye point, qu'il fe dédommage par
fentiment du devoir qu'il a rempli, qu
jouisfe de la gloire de n'avoir pas tra
fon coeur, de n'avoir pas commis un crin
qu'il déteste, qu'il s'honore de tout fouffr
plutot que de fournir fa part à l'avilisfemer
de fon espèce.

§. IV.

Ces fentimens de véritable honneur, qu'or
les inculque à la jeunesfe, c'est un moyen qu
favorifera, qui hatera le développement de
autres et qui toujours quelque foit leur fuccès
formera pour l'ame honnête un rempart qu
la garantira Qu'on inftruife le jeune homme
que chaque inftituteur, que chaque père lu
infpire l'horreur du crime, l'honneur de tou
braver plutot que d'en fouiller fon coeur
qu'on lui enfeigne par les leçons et par l'exer

ple cette honnêteté, cette aménité de caractère qui prévient tant de maux, qu'on lui en montre bien la nature, qu'on la lui fasse soigneusement distinguer de cette fausse douceur qui n'est que dissimulation, de cette lache souplesse qui n'est que flagornerie; qu'on le forme en même tems à cette fermeté qui n'abandonne pas plus une bonne cause, qu'elle ne soutient une mauvaise, qu'on lui apprenne à tempérer cette belle candeur, par ce calme d'un jugement solide, par cette modération qui commande le respect; qu'on le prévienne que rien ne se pardonne moins dans la societé que l'orgueil et le dédain, que rien ne déplait plus que le ton tranchant, la suffisance, que rien au contraire n'interesse, ne gagne comme les égards, les attentions, la modestie; qu'on le prémunisse contre les attaques de la plaisanterie, qu'on lui recommande de se garder du courroux, de l'humeur qui augmente le mal; qu'on le stile au badinage leger, à l'aimable gayeté; qu'on le tienne en garde contre la tentation de montrer de l'esprit par un trait fin mais piquant; qu'il aiguise son génie, rien n'empèche, mais que ce ne soit jamais aux dépens d'un camarade, qu'il s'abstienne de tout ce qui blesse l'amour propre, la satyre forme des playes qui ne se ferment pas. Qu'on entre avec lui dans le détail des devoirs

généraux de l'homme, des devoirs particuliers à la vocation qu'il embrasse, aux circonstances dans les quelles il peut se trouver. Qu'on lui montre toujours celui qui les remplit, comme honoré aux yeux de la raison, aux yeux de tous ceux dont le suffrage mérite d'être compté; que l'on appuye les leçons sur la seule baze qui porte la morale, sur sa conformité avec l'Eternelle Perfection qui commande à l'univers; qu'on en puise, qu'on en développe les idées par le Christianisme bien connu, par cette bienfaisante Religion qui n'existe que pour la vertu et le bonheur des humains, par cette Divine doctrine sans laquelle la race humaine n'est plus que le vil jouet des passions, des conjectures, du scepticisme, de la superstition, du fanatisme en tout sens et de tous leurs malheurs, qu'on enrichisse son esprit, qu'on orne son coeur des vérités et des préceptes evangeliques, qu'on le mène à cette source de la quelle on peut dire: *Si la vertu n'en jaillit pas, la vertu n'est pas faite pour la terre, le coeur de l'homme n'en est pas susceptible.*

Mais je sors du sujet ou plutot j'en aborde un coté dont les détails demanderaient un traité et je finis en souhaitant que ce travail soit entrepris par une main plus habile que la mienne et en priant mes juges de satisfaire mon voeu. C'est la couronne que j'attends de mon mémoire, il n'en mérite pas d'autre.

VER-

VERHANDELING.

Over de Vraag, door het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen voorgesteld:

Welke zijn de middelen, om de Duëllen of Tweegevechten voor te komen en te weren, wanneer het gevoelen in een Land heerschende is, dat het schandelijk zou wezen, wegens zekere beleedigingen den beleediger niet uit te dagen tot een Tweegevecht; of uitgedaagd zijnde het zelve niet aan te nemen? En hoe moet zich iemand gedragen, welke zich in een dergelijk geval bevindt.

Ἀπέχου και ἀνέχου.

Aan welke Verhandeling, als in waarde gelijk gekeurd aan die, welke met den prijs van eene dubbele Gouden Medaille bekroond is, door het Lot de Zilveren Medaille is toegewezen, in de Algemeene Vergadering van het Genootschap den 20 Junij 1804.

DOOR

CHARLES GODEFROI HEYLUS.

Het is donker, breng dien Heer terug met uw' fakkel, zeide een oude Griek tot zij-

zijnen flaaf, hem van eenen zot fprekend
door wien die Wijsgeer, in het midden c
nachts, tot aan zijne deur was vervolgd
met fcheldwoorden overladen. Groot is l
onderfcheid tusfchen deze taal en die v
eenen man, welke, bij het ontvangen eei
beleediging, zijnen aanvaller aanbiedt v
hem te dooden, of door hem gedood
worden. Welk een volk, welk eene ee
is het, waarin twee broeders, twee vri
den, twee wapengenooten zich met k
overleg voorftellen van elkander te vermo
den! Of liever, zouden de bewoners v
het een of ander gelukkig eiland buiten
gemeenfchap met de overige menfchen
legen, zeggen, welk een vreemd dier m
het wezen, dat, zoo ras het eenigen aa
ftoot ontvangt, ijlings naar bloed dorst,
haakt om de aderen, om 't even welke
de zijnen of die van anderen, doorftok
te zien? Van welken aard moeten weze
zijn, die eene eer ftellende in deze brande
de koorts, den roem afmeten naar den gra
van derzelver hitte, en hem, die er zi
voor zoekt te wachten, met fmaad over
den? Zoude men hem zoeken in het g
flacht der menfchen, of in eenige foort v
panthers, tot nog toe onbekend?

Dat de gewonde dog den opgezwoll

m

verheffe, dat het wilde zwijn zijne
tels opfteke, dat de razende eenen muur
:e om er het hoofd tegen te ftooten:
in is niets dat verwondering kan ba-
. . . maar . . . dat de mensch, die van
, van gevoel fpreekt, er zijnen roem in
e om boozer te worden dan die ge-
dien hij fchuldig acht, dat hij zich op
e barbaarschheid verheffe op het oogen-
: dat hij eene onbeleefdheid tot eene
laad maakt, dat hij zich denke te zuive-
terwijl hij zich met bloed verwt: dit is
e omkeering, waartoe de woestheid niet
taat fchijnt dan door zich met de uitzin-
heid te vereenigen. Nogtans beftaat zij,
beftaat bij befchaafde natien, zij beftaat
den mensch, die aanfpraak maakt op den
gften graad van verfijning. Zij weder-
t alle de middelen, tot heden toe aange-
ıd om haar te vernietigen. Men moet
:oe komen om het gezonde gedeelte der
ken uittenoodigen om er nieuwen te zoe-
., en het is op deze uitnoodiging dat ik
roeve te antwoorden. Ik zoude mij ge-
kig achten indien ik eenigen heilzamen
ık konde geven; mijne proeve zal ten
ften bewijzen dat, indien alle pennen in
geest der mijne werkzaam waren, de
ıg welhaast zoude ophouden.

Ik zal mijnen tijdgenooten de verongelijking niet aandoen van hun het misdadige, het fchandelijke, het dwaze des gebruiks, dat ik beftrijde, te bewijzen: hier door zoude ik hen voor gevoelloos verklaren. Hetgene klaarblijkelijk is nog te willen bewijzen, dat is den lezer beleedigen.

§. I.

Van geen bijzonder oordeel valt hier te handelen: het is door elke eerlijke ziel, door elk denkend mensch uitgefproken; een *algemeen gevoelen*, waarvan elk het gewigt befeft, komt hier flechts in aanmerking. Het is in hetzelve dat het kwaad huisvest, het is in hetzelve dat men het moet uitroeijen.

Ik onderfcheide twee foorten van *algemeen gevoelen*: het werkelijk *beftaande*, en het uiterlijk *betoonde* gevoelen.

Dikwijls verfchillen zij niet van elkander. Zij zijn flechts één, wanneer het *betoonde* gevoelen inderdaad het *beftaande* gevoelen is, dat is te zeggen, wanneer het oordeel, dat ieder betoont, werkelijk datgene is dat hij velt, wanneer dat gene, dat zich uitwendig openbaart, werkelijk in den geest beftaat.

Maar

Maar dikwijls ook zijn deze twee gevoe-
ns zeer verschillend; zij zijn het altoos
anneer het *betoonde gevoelen* niet werkelijk
it gene is, dat inwendig bestaat, wanneer
eder, of de meerderheid een oordeel uit-
rengt, dat verschilt van het gene men bij
ich zelven uitspreekt; en dit verschil is
elligt gemeener dan men denkt. Wan-
eer ieders wezenlijk gevoelen zich niet
onder gevaar kan vertoonen, dan verbergt
ich hetzelve; wanneer niemand durft zeg-
en wat hij denkt, drukt ieder iets uit dat
ij niet denkt. Daaruit ontstaat een *alge-
een gevoelen*, maar een gevoelen dat ge-
eel het tegenstelde is van het wezenlijke
evoelen.

Dit gebeurt in de zaak waarvan wij han-
elen. Het gevoelen, welk den man, die
eigert eene uitdaging te doen of aante-
emen, met oneere treft, dit gevoelen,
: moet het zeggen ter eere van het men-
chelijk geslacht, is volstrekt niets anders
an het uiterlijk *betoonde* gevoelen, geen-
ins het wezenlijk *bestaande* gevoelen. Dit
is het wat ieder bedriegt, die zich hierin
ergist. Hij neemt voor het wezenlijk ge-
oelen het gene slechts een schijn is, door
e algemeene vermomming voortgebragt,
lk meent het gevoelen van allen tegen zich
te

te hebben, dewijl allen iets betoonen
zij niet denken. Het komt dus niet te
gelijk ik gezegd heb, hun de razernij
Tweegevechten te bewijzen: zij ken
haar allen; maar men moet hen doen
ten dat die kennis algemeen is, men m
ieder doen weten dat ieder er over oord
als hij, dat zij het allen eens zijn, zo
het te weten, dat zij de ketenen, we
zij dragen, alleen aan deze noodlot
dwaling te wijten hebben. Ieder gev
het kwaad, maar de eene doet de uitda
om niet gelaakt te worden, en de an
dreigt hem weer met afkeuring, alleen
om zelf niet gelaakt te worden indien
het gedrag des nalatigen niet afkeurt.
der veroordeelt alleen om niet veroord
te worden; ieder offert zijn eigen oor
op aan het gene hij denkt het wezenl
algemeene gevoelen te zijn. Het is
heir, waar van ieder Soldaat den onwa
gen Bevelhebber verfoeit, zonder dat
eenige zijn geheim eenen anderen d
toevertrouwen; de onderwerping beſtaa
weerwil van het algemeene misnoegen
opſtand berst niet uit dan wanneer i
denkt dat men eenſtemmig is, of dat
ten minſten, de meerderheid voor
heeft.

Willen wij dus dat Europa tegen de dwinglandij van het algemeen betoonde gevoelen opsta, laat ons ieder berigten dat het gedrocht van allen gehaat is even als van ons, laat ons ieder overreden dat zijn bijzonder oordeel het oordeel des geheels is, laat ieder overtuigd zijn dat zijn nabuur zoo misnoegd is als hij, laat elke tent op de naast aangelegene ftaat maken, en uit de vier hoeken des legers zal dezelfde ftem klinken: de dwingeland wordt verfoeid; en daarmede is zijne heerfchappij verloren. Dit heeft mij in den beginne doen zeggen, dat, indien alle pennen in den geest der mijne werkzaam waren, dit geneesmiddel alleen, dit zeer eenvouwdige voorfchrift de geheele kwaal zoude wegnemen.

Zoo onfeilbaar dit middel is, zoo onontbeerlijk is het tevens; zonder hetzelve zal men nooit het juk verbreken. Zoo lang de begoocheling beftaat, zoo lang men denkt de meerderheid tegen zich te hebben, zal men zich nimmer vrij maken. Vergeefs zal hier of daar een wakker man opftaan, die zijn gevoelen zal openleggen, die ftoutmoedig zijne fchichten naar het doel zal affchieten: hij zal nimmer onderfteund worden, hij zal vallen, zoo lang de anderen zullen denken te moeten fneven

wan-

wanneer zij zijne verdediging opnemen. Laat ons allen ons zelven onze harten (fluieren, en wij zullen onze kracht kenr Laat ons niet langer dwaaslijk zuchten der de belagchelijke boeijen van een' kelen draad, dien wij allen vervloek Wordt gij beleedigd of ten tweegevec uitgetart, heb den moed van het te weigei Zijt gij geneigd om hem die het weig(te verachten, heb den moed van zijn drag goed te keuren. Bekruipt u de lust hem te verachten die zulks goedkeurt, l den moed om uwe goedkeuring bij de zi te voegen: dus komt gij allen, ook tot (laasten toe, tot hetzelfde gevoelen, (wordt gij allen wat gij moet zijn, ja, n meer, dus zijt gij allen wat gij zijt, wezenlijke vijanden van het affchuweli spookbeeld, gij herkent u zelven, gij : vrij.

Daarom, op dat ieder durve fpreken, l ons gedurig deze waarheid herhalen: *W zuchten allen, maar wij durven niet al het te zeggen;* laat ons van rondom uitr(pen dat ieder man, die menfchenverft bezit, de dwaasheid der tweegevechten ke dat het hem onmogelijk is haar niet te k(nen; het is onmogelijk dat hij het regtva dig vinde eene beleediging met den dt

te ſtraffen; het is onmogelijk dat hij het ſchoon vinde eenen onſchuldigen te doorſteken, of zich zelven opteofferen om eenen ſchuldigen te regtvaardigen; het is onmogelijk dat hij het verſtandig vinde den moord tot beſlechter eens geſchils te maken, het is onmogelijk dat hij zulk eene ſtelling geſchikt vinde. Ja, wij allen misleiden elkander op de domste wijze. Laat ons niet langer bedrogen worden door een gevoelen dat geene andere wezenlijkheid heeft dan de onwetendheid hetzelve verleent. Deze taal ſtel ik ieder denkend mensch als een Eerſte middel voor. Dat deze taal zich doe hooren in alle de voortbrengſelen der letterkundigen, waar zij maar plaats kan hebben, dat zij klinke op de tooneelen, in de Coffihuizen, aan de opene tafels, in de bijzondere geſprekken. Zij zal zwak zijn in het eerst, maar weldra ſterker worden. De tijd werkt, reeds heeft hij meer dan één algemeen gevoelen veranderd. De waarheid, dikwijls herhaald, naar alle zijden uitgebreid, ontmoet altijd eenige oogen die haar gaarne ontvangen. Het is de pligt van alle vrienden der Reden dezen nuttigen arbeid op zich te nemen, het is die der Regeringen van hen aantemoedigen en tot den arbeid optewekken; zij vermogen zulks door

programmen, gelijk dat, welk het Genootſchap van Kunsten en Wetenſchappen, te Utrecht, eer aandoet, zij vermogen het door duizend middelen, zij vermogen het door hunne enkele goedkeuring.

§. II.

Met dit eerſte middel kan, en moet men 'er nog anderen paren. Het werkzaamſte is ontegenzeglijk, dat, het welk in de wetten ligt. Men heeft hetzelve reeds aangewend, en aangewend zonder het gevoelen te vernietigen; maar heeft men 'er wel al het gebruik van gemaakt, waar voor hetzelve vatbaar was? Zoude de ondervinding ons niet kunnen leeren hetzelve met beter uitſlag aan te wenden? Men heeft het tweegevecht verboden, men heeft de daders geſtraft, en men is niet geſlaagd, men heeft het wezenlijke gevoelen niet openbaar gemaakt, het ſchijnbare is gebleven, en met hetzelve de vrees van het te trotſeren. De uitoeffening der magt moet anders gewijzigd worden; door de ſtraffen heeft men eerder de wetten dan de vechters verachtelijk doen worden; men heeft dezen tot eene ſoort van martelaren gemaakt van het gene zij *moed* noemen; heeft men ſommigen afgeſchrikt, men heeft

an-

'en een nieuwen prikkel tot de gewaan-
ıpperheid gegeven. Men moet eenen
'en weg beproeven: men moet eeren,
lijk, den man, die wel bekend is als
ıer iemand beleedigende, den man die
doet onderscheiden door zijne beleefd-
men moet eeren den man, die, ten
te beleedigd, de beleediging verdraagt;
moet eeren, eindelijk, den man die
vorigen zijne verdraagzaamheid nooit
ne lafhartigheid verwijt. En niets is
gglijker, niets komt beter overeen met
de wetten der ware eer. Altijd be-
te zijn is niet weinig roemwaardig,
beleediging te verdragen, zonder zich
eken, is eene moedige daad, 'er is
l noodig om zijnen toorn te beteugelen,
moed noodig om het algemeene ge-
n te trotseren. En de Regering, die
ulk eenen man onderscheidt, doet niet
's, inderdaad, dan verdiensten op haren
n prijs stellen, en haar geven wat haar
omt.

is waar, men kan geene bepaalde be-
ng vaststellen voor den genen die nim-
iemand zal getart hebben, nimmer in
ke van beleefdheid zal gebleven zijn,
minder nog voor dien genen die zich
ebben laten beleedigen zonder te and-

woorden. Men kan niet verlangen da
een man zich kome aanmelden als he
de den prijs behaald door zijne beleel
of zijn stilzwijgen; men zoude dus va
eerwaardig een belagchelijk man n
Maar de Regering kan bepalen: D
beleefdheid en de gematigdheid in
van verdiensten eene reden te meer s
zijn om hen te bevorderen; zij kan b
legenheid den zulken eenen eerepost o
gen, zij kan hun, onder mededingers
voorkeur geven. Men vreeze niet dat
een man het ambt verachtelijk make,
welk het algemeene gevoelen vereert:
ambt, dat algemeen wordt nagejaagd
zoo ras niet verachtelijk gemaakt; het
nooit verachtelijk, wanneer het wel
waargenomen. Men mag het den be
misgunnen, hem lasteren, maar naa
ambt zal men altijd staan. Men zal
schien den waren moed miskennen
zich altoos zal hebben gematigd en
algemeene gevoelen veracht; men zal
beschuldigen van zich slechts uit een
te hebben ingehouden, enkel om
ambten te geraken; maar dit zelf za
ne eer redden, zal doen onderstelle
het hem aan geene dapperheid on
Men zal hem beschuldigen van een

door eene laagheid te hebben gekocht, de afgunst zal eenigen tijd hare gewone hulpmiddelen ten toon ſpreiden; maar laat dit ons niet bekommeren; terwijl men hem beſchuldigt zal men heimelijk bekennen dat zijne rekening goed was gemaakt; men zal zijne omſtandigheden benijden, en iemand, die men benijdt, veroordeelt men niet van harte. Dat een Soldaat, die zich beleefdelijk gedraagt, of zich niet wreekt over eene beleediging, eerder tot den graad van Sergeant bevorderd worde; dat een Lieutenant, in het zelfde geval, eerder eene Compagnie bekome: de eene en de andere zullen benijders, en welhaast navolgers vinden.

Men zal aan dit middel eene nieuwe werkzaamheid geven, en dit is welligt eene der wezenlijkſte maatregelen, met hetzelve uitteſtrekken tot die genen welke de gematigheid openlijk zullen goedgekeurd hebben, door ook bij alle gelegenheden hun oordeel te vereeren, door liever onder hen dan onder de verkeerde dapperen de bekleeders van eereposten te verkiezen, door zelfs eene zekere ſtraf te bepalen (naar den graad der overtreding) voor elk, die overtuigd zal worden van een braaf man, die geweigerd zal hebben eene uitdaging te

doen of aantenemen, op eene gevoelige wi-ze te hebben beschimpt. Hier zal ook weder de eerzucht, die geweldige drijfveer, hare kracht uitoeffenen; men zal vreezen in eereposten voorbij gesneld te worden door hem die voorzigtig zal weten te zwijgen, men zal eensgelijks leeren zwijgen; wanneer men zien zal hoe hoog een gezegde kan komen te staan, zal men er zich van weten te onthouden, en welhaast zal men zich uit eer verpligt zien het gedrag goed te keuren van hem, dien men tot dus verre uit eer had gemeend te moeten veroordeelen.

Uit dezen stelregel, dat men elk, die zich zal hebben weten in te houden, begunstige, zal in deszelfs grootste ruimte het eenig voordeel ontstaan, dat men in die schandelijke gevechten heeft kunnen bespeuren, dat, van misschien de beleedigingen te verminderen, te vernietigen. Wat ga ik doen zal de galachtigste man zeggen? Met dien man te beschimpen zal ik hem roem verschaffen; hij behoeft mij slechts gerust te hooren, mijne smaadredenen te verachten, en daarmede is hij welhaast boven mij bevorderd; met hem te beleedigen verh ik hem; ik zal mij wachten van hem voordeel te geven, ik zal mij zelven zulk eenen slag niet gaan toebrengen. Dus me-

men, zonder ons verfchrikkelijk fpel, dat gene bereiken dat men daar in zocht, de zorg van elkander niet te beleedigen; men zal de drangreden zien vervallen, die voor zulke vernederende gevechten innam, die dezelve welligt als een noodzakelijk kwaad heeft doen befchouwen: *Het gebruik der Tweegevechten maakt voorzigtig, men neemt zich in acht, om dat men niet gaarne wil vechten.* Ik geloof inderdaad dat men niet gaarne wil vechten, ik geloof dat de vrees daarvan een fterke teugel is, en ik vinde er een nieuw bewijs in, dat het wezenlijke gevoelen niet het uiterlijk betoonde gevoelen is, dat de afkeuring van het Tweegevecht in het hart woont, op het oogenblik dat de goedkeuring van de lippen rolt. Maar tot den tijd toe dat men zijn gevoelen durve uitfpreken, en om er de belanghebbenden toe overtehalen, zal het middel, dat ik voorftel het zelfde doel bereiken, het zal de beleedigingen voorkomen, het zal omzigtig doen zijn, men zal zich in acht nemen, men zal beleefd zijn, niet zoo als thands, uit een beginfel van lafhartigheid, uit vrees van te moeten vechten, maar uit een beginfel van eer, uit vrees van zich voorbijgegaan te zien; men zal bevreesd zijn van te beleedigen wanneer men zal weten dat die beleedigingen zel-

 ven,

ven, voor hem die er het voorwerp var
een middel tot verheffing ftaan te worder
Ik heb van eerbewijzingen gefproken v
dien genen alleen, die fteeds beleefd
voor dien genen die eene beleediging
draagt zonder het Tweegevecht aante
den, en voor dien genen die zulk een
drag niet laakt, om dat het dezen alleen
die klaarblijkelijk eene vlekkelooze eer
zitten; ik heb niets gezegd van hem di
gedane uitdaging afflaat, omdat die ui
ging nooit anders is dan eene tweede de
zij is fteeds het gevolg van eene bele
ging, van eenigen aangedanen fmaad, w
of voorgewend, waarvan zij befchuldigt.
Wanneer het ongelijk aan zijnen kant
wanneer hij zich inderdaad de uitdagi
welke hij afflaat, heeft op den hals geha
ftel ik dezen niet gelijk met de vorigen.
keure zonder twijffel zijne weigering gc
ik zoude hem het aannemen der uitda
voor een tweede ongelijk aanrekenen, r
ik zoude hem flechts in een enkel geval
derfcheiden, dat is, wanneer hij, na
aan iemand vergrepen te hebben, den m
zoude bezitten van het te bekennen, e
wijsheid van het niet te herhalen; ik z
hem geene eer geven dan na gezien te l
ben dat hij zich der oplettendheden waa

m

kte, die voor de zich gelijk blijvende
efdheid bij uitsluiting bewaard worden.
Vanneer het ongelijk, waarvan men hem
huldigt, slechts ingebeeld is, dan, voor-
r, kan hij het niet bestaande ongelijk niet
nnen, maar, kan hij dan eerder zijn le-
blootstellen om eenen lasteraar te vol-
? Is die lasteraar niet een van die laf-
igen, met welke de eer zelve niet toe-
te vechten? Dit geval komt wederom
p het gene dat ik voorgesteld heb; het
at van den man, beleefd van gedrag,
, beleedigd zijnde, de beleediging lie-
verdraagt dan eenen uitzinnigen strijd te
ren; hij verdraagt haar uit pligt, uit
el; hij verdraagt haar uit eer, en, in-
zijn geheele gedrag aan dezen trek van
eid beantwoort, verdient hij zich bo-
zijnen tegenstrijder verheven te zien.
enboven, ik herzeg het, men bekom-
zich niet; deze beschuldigingen, de-
steringen, deze redenen tot misnoegen,
ond, of ongegrond, zullen elken dag
rscher worden, zij zullen elk oogen-
belet worden door de vrees van eer te
haffen aan hem zelven, dien men er
wilde berooven.

§. III.

Deze middelen zullen werken, zij zullen de ſchandvlek wegnemen, die op onze beſchaving ligt. Zoo ras de Regering ons alle hare krachten zal geleend hebben, zullen wij er de uitwerkſelen van zien. Indien deze uitwerkſelen niet terſtond door haar getal verbazen, zullen zij zich welhaast uitbreiden en wij zullen niet lang wachten eer wij het ſchuilende gevoel zien zegepralen. Dan is er niets meer dat den man van eer kan verlegen maken, dan is hem geene andere regel meer voorteſchrijven, geen andere raad meer te geven, dan naar het gevoel, dat hem beſtuurt, te hooren, de beleefdheid in alle zijne gezegden, de opregtheid in al zijnen wandel, de moed der gematigdheid wanneer hem onbeſchoftheid bejegent, de ſtandvas-vastige zorg om zich dapper te toonen in alle de gevallen waar het Vaderland of bijzondere menſchen bereidwilligheid, ſtandvastigheid en moed vorderen.

Tot zoo lang dat de Reden heerſche, is er niets beter te doen dan op haar rijk te hopen, niets beter voor hem die weet te oordeelen, dan de komst van die ſchone heerſchappij te verhaasten door er zich zelven aan te onderwerpen. Dat die man zich zel-

ven gelijk, het met zijne eigene beginfelen eens blijve. Veroordeelt hij het gevoelen inwendig, dat hij hetzelve ook uitwendig veroordeele; dat hij, zoo lang hij er mede zal te worstelen hebben, moedig worstele; dat hij niet aflate, dat hij onwrikbaar zij in zijnen stelregel, dat hij nooit willens tot eenige uitdaging aanleiding geve; dat hij er nimmer eene aanbiede, nimmer eene aanneme; dat hij de vastheid van zijnen wandel regtvaardige door alles wat het bijzondere leven vereerenswaardigs kan vertoonen, door alles wat de regte eer hem kan voorschrijven. Kan hij, deze regelen volgende, zich door het spooksel der algemeene denkwijze vervolgd en geteisterd zien, dat hem dit niet afschrikke, dat hij zich schadeloos stelle door het gevoel van zijnen pligt te hebben vervuld, dat hij den roem geniete van het gevoelen zijns harte niet te hebben verzaakt, van geene misdaad te hebben bedreven, welke hij verfoeit; dat hij het zich tot eer rekene van eerder alles te lijden, dan medetewerken tot de vernedering van zijn geslacht.

§. IV.

Dat men deze gevoelens van ware eer der jeugd inprente, dit is een middel, het welk de ont-

ontwikkeling der anderen zal begunstigen en verhaasten, en altijd, wat ook hunne uitwerking zij, eene beschermende borstwering voor eene eerlijke ziel zal wezen. Dat men den jongman onderwijze; dat elke leermeester, dat elke vader hem den afkeer van de misdaad, de eer van alles te trotseren, liever dan er zijn hart mede te bezoedelen, inboezeme, dat men hem door lessen en door voorbeelden die beleefdheid, die aangenaamheid van character leere verkrijgen, die zoo veele rampen kunnen voorkomen, dat men er hem wel de natuur van aanwijze, dat men ze hem wel doe onderscheiden van die valsche zagtheid, die slechts veinzerij, van die laffe buigzaamheid, die slechts pluimstrijkerij is; dat men hem te gelijker tijd vorme tot die standvastigheid, die even weinig eene goede zaak verlaat en eene kwade voorstaat; dat men hem leere die schoone opregtheid te temperen door de bedaardheid van een grondig oordeel, door die gematigdheid welke achting gebiedt; dat men hem doe weten, dat men in het gezellige leven niets minder vergeeft dan hoogmoed en minachting, dat niets meer der mishaagt dan een scherpe beslissende toon, dat niets daarentegen meer belang verwekt en inneemt dan beleefdheden, oplettendheden, zedigheid; dat men hem wapene tegen

-aanvallen der fpotternij, dat men hem aan-bevele zich te wachten voor toorn en knorrigheid, die het kwaad verergeren, dat men den luchtigen fcherts, lieve vrolijkheid zich eigen doe maken, dat men hem waarfchuwe tegen de verzoeking om zijnen geest te beproeven door een fijnen, maar ftekenden trek; dat hij zijn vernuft fcherpe, niets verbiede dan dit, maar dat het nimmer ten koste eens anderen gefchiede; dat hij zich onthoude van alles wat iemands eigeliefde kan grieven: de fatyre maakt wonden die nimmer genezen; dat men nauwkeurig met hem befchouwe de algemeene pligten van den mensch, en zijne bijzondere pligten in het beroep dat hij omhelst, in de omftandigheden waarin hij zich kan bevinden. Dat men hem altijd den ...men, die dezelven vervult, voorftelle als geëerd vóor de oogen der reden, voor de oogen van allen welker ftem verdient medegerekend te worden; dat men de lesfen bouwe op den eenigen grond, waarop de zedelijke rust, op hare overeenftemming met de eeuwige volmaaktheid, die het heelal bestiert; dat men de denkbeelden daartoe ontleene en ontvouwe uit het wel verftane Christendom, uit dien weldadigen Godsdienst, welke alleen beftaat om menfchen deugdzaam en gelukkig te maken, uit die godde-lijke

lijke leer, zonder welke het menschelijke g
slacht niets anders meer is dan de veracht
lijke speelbal der driften, der gissinge
der twijffelarij, des bijgeloofs, van alle soc
ten van dweperij, en van alle derzelver o
heilen; dat men zijnen geest verrijke, d
men zijn hart versiere met de Evangelisch
waarheden en voorschriften; dat men he
geleide tot die bron, waarvan men kan zeg
gen: Indien de deugd er niet uit ontspringt
is de deugd niet voor de aarde gemaakt, i
des menschen hart er niet vatbaar voor.

Maar ik trede buiten mijn onderwerp
of liever, ik roer er eenen kant van aa
waarvan de bijzonderheden eene geheele ve
handeling zouden vereisschen, en ik beslu
met te wenschen, dat deze arbeid door ee
bekwamere hand dan de mijne worde onde
dernomen, en met mijne beoordeelaars
bidden, dat zij mijnen wensch vervullen. D
is de kroon, welke ik voor mijne verha
deling verwacht; zij verdient geene andere

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

VOORGESTELD DOOR HET

UTRECHTSCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN:

Welke is de grond, waarop men een volkomen regt uit eene overeenkomst, of Contract, verkrijgt, zoo dat men iemand tot voldoening daarvan dwingen mag? en hoe kan dus het gene bevorens een onvolkomen regt, een enkele gewetenspligt was, door overeenkomst een volkomen regt geven, en een dwangpligt worden?

DOOR

MR. DIRK HOOLA VAN NOOTEN,

in leven Oud Burgemeester te SCHOONHOVEN, en Lid van het GENOOTSCHAP.

Onder de Zinspreuk:

Qui va droit ne manque.

Waar aan den 15. van *Zomermaand* 1808. de Prys eener Gouden MEDAILLE is toegewezen.

Te UTRECHT,

BY B. WILD EN J. ALTHEER.

1810.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Welke is de grond, waarop men een volkomen regt uit eene overeenkomst, of Contract, verkrijgt, zoo dat men iemand tot voldoening daarvan dwingen mag? en hoe kan dus het gene bevorens een onvolkomen regt, een enkele gewetenspligt was, door overeenkomst een volkomen regt geven, en een dwangpligt worden?

Om op deze fchoone en zeer belangrijke vraag wel te antwoorden, behoort men zich geheel te ontdoen van alle die denkbeelden, welke ons het dagelijkfche leven in de burgermaatfchappij oplevert: wij zullen over alle andere betrekkingen, hoe ook genaamd, in welke zich de menfchen tot elkanderen gebragt hebben, heen moeten ftappen, en den mensch alleen in die betrekkingen befchouwen, in welke hij zich oorfpronkelijk bevond, zoo als hij uit de hand van zijnen Maker is gekomen; wij zullen dus alle zoodanige regten en pligten, welke de menfchen onder elkanderen gemaakt hebben, moeten aan eene zijde fchuiven, en ons alleen bezig houden met zoodanige regten en pligten, welke de betrekkingen, in welke de

 men-

menfchen zich oorfpronkelijk hebben bevonde zoo noodzakelijk opleveren, dat, zonder dezelv die oorfpronkelijke betrekkingen niet zouden ku nen beftaan.

Ik zal aanftonds, en zonder omwegen, ter zak toetreden.

Oorfpronkelijk bevond zich de mensch in dri betrekkingen: 1o. in eene betrekking tot God, zi nen Maker, 2o. in eene betrekking tot zich zel ven, en 3o. in eene betrekking tot zijnen Mede mensch.

Hoe zeer ik hier een zeer ruim veld zoude kun nen vinden, om uit die betrekkingen, in welk de mensch tot zijnen Schepper ftaat, gronden to mijn tegenwoordig onderwerp afteleiden, welk niet geheel verwerpelijk zouden zijn, zoo wil i echter, (daar mogelijk die gronden, om meer da eene reden, niet zoo algemeenen bijval zoude vinden) dat op zich zelf anders alleraangenaam onderzoek thans in het midden laten, en mij e kel bepalen tot die oorfpronkelijke betrekkingen in welke de mensch tot zig zelven, en tot zijne naasten ftaat.

De mensch ftaat in eene allernaauwfte betrel king tot zich zelven. Ik zoude die betrekking ze uitvoerig kunnen bewijzen uit de bewustheid v zijn aanwezen, uit het gevoel van den weerfla welke zijne daden op hem zelven hebben en dan dit zoude mij te verre afleiden, en kan oo in dit tegenwoordig ftuk, zeer wel onderfteld w

d

den. — Uit het gevoel van deze allernaauwste betrekkingen vloeit de *Zelfsliefde* voort. — De mensch heeft zich zelven lief, en deze zelfsliefde doet hem rusteloos haken naar geluk, en zet hem onophoudelijk aan, om zich zelven dat geluk, op alle mogelijke wijzen, aan te schaffen.

Dan, om ook hier zoo bepaald te spreken, als mogelijk is, zal het noodig zijn, met weinige woorden te zeggen, wat men hier door het denkbeeld van *geluk* te verstaan hebbe? De allereerste neiging, welke de *bewustheid van aanwezen* in den mensch verwekt, strekt zich natuurlijk uit, om dat aanwezen, zoo lang maar immer mogelijk is, te genieten. Dan, gelijk dat genot ook weder gepaard gaat met bewustheid, zoo volgt, dat het hem niet onverschillig kan zijn, op welk eene wijze hij dat aanwezen geniet, daar dat genot, wanneer het met ongemakken en moeite vergezeld is, hem eene onaangename gewaarwording of bewustheid van zijn aanwezen verwekt, terwijl integendeel uit een gemakkelijk genot ook aangename bewustheid en gewaarwordingen voortvloeijen: *die aangename gewaarwording van een gemakkelijk en duurzaam genot van zijn aanwezen* noem ik hier *geluk*; het tegenovergestelde is *ongeluk*, en dat *geluk* is juist dat gene, waar naar de zelfsliefde den mensch, in zijnen oorspronkelijken staat, rusteloos doet haken. —

Het geluk, 't welk de mensch, in zijnen oorspronkelijken staat, najaagt, *bestaat dus niet alleen*

in een genoegelijk en gemakkelijk genot van zij aanwezen, maar ook tevens in al dat gene, 't wel. de eigenliefde, in dien oorspronkelijken staat der natuur, aan den mensch doet voorkomen geschikt te zijn, om het genoeglijk en gemaklijk genot van zijn aanwezen meer en meer te vergrooten, en zoo veel mogelijk is, bestendig te maken.

Men begrijpe mij wel; ik spreek thans alleen van 's menschen bestemming voor deze wereld; ik leide alle mijne denkbeelden alleen af uit betrekkingen, in welke zich de mensch oorspronkelijk op deze wereld geplaatst vindt, en dus zoude ik buiten mijn doel loopen, wanneer ik hier van een geluk ging spreken, 't welk tot eene hoogere en volgende bestemming behoort.

Die rustelooze trek tot geluk is de altoos werkzame drijfveer van alle zijne daden; uit dat vruchtbare beginsel is hij altoos bezig, zoo tot afwering van dat gene, 't welk hij meent, dat hem in de bevordering van dat geluk zoude kunnen hinderen, als tot het zoeken van alles, 't welk hem daar in zoude kunnen behulpzaam zijn.

Maar, de mensch is niet alléén en zonder natuurgenooten op de wereld geplaatst; hij ziet zich omringd van menschen, even gelijk hij zelve is: hij ondervindt aan den eenen kant, hoe hi menigmaal zijne pogingen, ter bevordering van zijn geluk, door de hulp van zijne medemenschen kan doen slagen, en aan de andere zijde, hoe de tegenstand van zijne medemenschen zijne pogin

ge-

gen dikwijls zouden kunnen doen mislukken — hij beschouwt aandachtig de handelingen van zijne medemenschen, hij wordt gewaar, dat ieder van hen door het zelfde beginsel van eigenliefde gedreven wordt, 't welk hem bezielt, dat ieder van hen, even gelijk hij, eenen rusteloozen trek heeft tot geluk, en eene onophoudelijke aansporing tot bevordering van hetzelve. — De gestadige beschouwing van dit alles doet hem gewaar worden, dat er tusschen zijnen medemensch en hem zelven eene betrekking bestaat, welker opvoeding zijn geluk, welker verbreking zijn ongeluk ten gevolge moet hebben.

Dan hoe hij zijnen medemensch ook beschouwe, hij kan echter in denzelven niets vinden, om hetwelke hij in denzelven eene meerderheid boven zich, of in zich zelven eene minderheid beneden denzelven zoude erkennen: — de zelfde betrekkingen, de zelfde inwendige trek, de zelfde aansporingen hebben bij allen zonder onderscheid plaats; bij den eenen niets meer noch minder dan bij den anderen, alle werken zij uit een en het zelfde rustelooze beginsel van eigenliefde, en even gelijk hij zijnen medemensch beschouwt, even zoo beschouwt zijn medemensch hem. — Uit dit alles voelt hij zich onweerspreekelijk overtuigd, dat, in dien oorspronkelijken staat der natuur, *eene volkomen gelijkheid tusschen alle menschen bestaat.*

Uit dit grondbeginsel van volkomen gelijkheid vloeit het even belangrijk grondbeginsel van *vol-*

komen onafhankelijkheid van elkanderen van z
voort: — Trouwens, alle onafhankelijkheid mo
of uit eene voorafgaande verbintenis, of uit d
oorfpronkelijken ftaat ontftaan, maar wij befcho
wen thans den mensch in dien ftaat, in welk
nog geene voorgaande verbintenisfen invloed he
ben kunnen maken op zijne onafhankelijkhei
en wat zijn oorfpronkelijken ftaat aangaat, da
zich, gelijk wij zagen, in den eenen niets la
vinden, 't welk eene meerderheid of minderhe
ten aanzien van den anderen aanwijst, zoo vol
van zelf, dat uit den oorfpronkelijken ftaat gee
afhankelijkheid der menfchen van elkanderen af
leiden is, en dat derhalve in den oorfpronkelijk
ftaat der natuur, *alle menfchen volkomen onafha
kelijk van elkanderen zijn.*

Uit deze volkomen gelijkheid en volkomen o
afhankelijkheid, volgt al weder van zelf het b
ginfel van *volkomen vrijheid:* immers zoodra
wil van den eenen door den wil van den ander
kan worden gedwongen, zoo moet er afhank
lijkheid plaats hebben, en dan vervalt de gelijl
heid, maar in dien ftaat is afhankelijkheid onb
kend, en zijn alle menfchen aan elkanderen g
lijk: in den oorfpronkelijken ftaat der natuur *hang*
derhalve *nimmer de wil van den eenen van den w
van den anderen af*; in dien ftaat heeft ied
mensch de volkomen vrijheid, om alle zijne dade
naar zijn eigen welgevallen te befturen, zond
daarin door den wil van anderen bepaald te wo
den. Di

Dus zien wij, dat in den oorspronkelijken staat der natuur alle menschen aan elkanderen *gelijk*, alle menschen van elkanderen *onafhankelijk*, en alle menschen ten aanzien van elkanderen *vrij* zijn, *gelijkheid*, *onafhankelijkheid*, en *vrijheid* behooren dus tot het denkbeeld van den stand der menschen onder elkanderen, in den oorspronkelijken staat der natuur.

Dan hoe volkomen ook die *gelijkheid*, *onafhankelijkheid en vrijheid*, wezen mogen, zij zijn echter niet onbepaald: maar deze palen zijn niet in de menschen, noch in derzelver meerderheid, of minderheid, ten aanzien van elkanderen, te zoeken: men kan die palen alleen vinden in *de gelijkheid der betrekkingen, in welke alle menschen tot elkanderen staan.*

Laten wij die palen met een woord eens een weinig naspeuren!

Alle menschen zijn volkomen aan elkanderen gelijk, volkomen van elkanderen onafhankelijk, volkomen omtrent elkanderen vrij.

Maar, wanneer nu een mensch, in het besturen van zijne daden, zijne vrijheid zoo verre wilde overdrijven, dat hij daar door de vrijheid van zijne medemenschen wegnam, en zijne medemenschen van zijnen wil afhankelijk maakte, dan zoude hij even daar door die gelijkheid verbreken, in welke alle menschen oorspronkelijk tot elkanderen staan, hij zoude dan eene meerderheid in zich, en eene minderheid in zijne medemenschen moeten onder-

 stel-

ftellen, die de oorfpronkelijke natuur ni(
en dus zoude hij dan die betrekkingen ov
den, in welke men, in den oorfpronkelijken
natuur, hem en zijne natuurgenooten tot
ren geplaatst vindt.

Dit zal genoeg zijn, om te doen zien:
oorfpronkelijke gelijkheid, onafhankelijk
vrijheid onder de menfchen derzelver na
grenzen juist vinden in die gelijkheid van
kingen, in welke de menfchen oorfpronk(
elkanderen ftaan, zonder dat ik noodig
ben, om in een breedvoerig betoog te trede
deels, dat die gene, die, door eenen over
nen trek tot bevordering van zijn geluk aang
bij het gevoel van zijne meerdere krachten
zijne medemenfchen, zich toeleidde, om
weld zijn geluk op de puinhoopen van h
zijner natuurgenooten te bouwen, even doo
zeer in het oog loopende overfchrijden van
tuurlijke en oorfpronkelijke betrekkingen,
hij zich bevindt, zeer natuurlijk in het ge
de geraken, van zich nimmer te kunnen b
indien weder een ander, die fterker was,
hem op gelijke wijze behandelde! — en an
dat uit eene zoodanige redenering zoude
dat, oorfpronkelijk, zich alle menfchen
ftaat van oorlog tegen elkanderen zouden b
en dat hij, die den langften degen heeft, e
door dan ook het regt zoude hebben om
medemenfchen aan zijnen wil te onderwer

grondbeginsel, 't welk den mensch al te zeer verlaagt, en te verre beneden den staat van redelijkheid plaatst, (die toch, hoe men het bezie, altijd tot het denkbeeld van den mensch behoort,) dan dat ik van hetzelve iets anders behoeve te zeggen, dan dat uit hetzelve de verwoesting van het geheele menschelijk geslacht van zelf zoude moeten volgen.

Dus liggen dan de grenzen van de gelijkheid, onafhankelijkheid, en vrijheid der menschen onder elkanderen in de gelijke betrekkingen van alle menschen tot elkanderen: zoodra de eene mensch inbreuk maakt op de gelijkheid, onafhankelijkheid of vrijheid van den anderen mensch, even zoodra verheft hij zich ook boven zijnen medemensch, en vernedert hij zijnen medemensch beneden zich, en even daar door verhindert hij zijnen medemensch in de uitoefening van die volkomen vrijheid, die uit de gelijkheid voortvloeit, maar ook even zoodra stelt hij zich bloot aan wederkeerige daden van gelijke zelfs-verheffing van anderen boven zich.

Deze overwegingen doen hem wel ras overtuigend gewaar worden, dat een van de wezentlijkste middelen tot de bevordering van zijn geluk daarin bestaat, *dat hij zich onthoude van zich boven zijnen medemensch te verheffen*; hij ziet weldra, dat zich boven anderen te verheffen eene dadelijke verbreking van de gelijkheid is; — hij erkent, dat de onthouding van die zelfs-verheffing, eenen zeer sterken invloed heeft op de bevordering

van zijn geluk. zij wordt hem dus noodzakelijk — zij wordt voor hem eene pligt omtrent zijne natuurgenooten, die niet alleen voor zijne natuurgenooten van het hoogste belang is, maar die tevens zijnen weldadigen invloed bij terugwerking op hem zelven uitstort; — en even als hij zich verpligt vindt tot die onthouding, ten aanzien van zijne medemenschen, even zoo vindt hij zijnen medemensch verpligt tot die onthouding ten zijnen aanzien: hij heeft derhalve het regt, om van zijnen medemensch de onthouding van die zelfs-verheffing boven zich te vorderen, om dat hij de volkomen vrijheid heeft van zijn geluk op alle zoodanige wijzen te bevorderen, die niet uitloopen op de stoornis van het geluk van zijne medemenschen, en om dat hem niemand in die vrijheid mag hinderen, zonder de gelijkheid te breken, en zich eene meerderheid aantematigen, die de natuur niet kent. Dus zien wij, hoe, uit de overweging van die onderlinge betrekkingen der menschen tot elkanderen, zich regten en pligten ontwikkelen, welke in de natuur van die betrekkingen gegrond zijn.

Verzekerd te zijn, dat een ander zich niet boven mij zal verheffen, en dat ik dus in de uitoefening van mijne natuurlijke vrijheid, in de bevordering van mijn geluk, door een ander niet zal gehinderd of gestoord worden, is *veiligheid.*

De veiligheid niet te storen, is derhalve de grondwet, welke uit de onderlinge betrekkingen der men-

menſchen tot elkanderen voortvloeit: — alle menſchen hebben, in den oorſpronkelijken ſtaat der natuur, aan den eenen kant een onweerſprekelijk regt op de veiligheid, en alle menſchen zijn in dien ſtaat onweerſprekelijk verpligt, om elkanderen ongeſtoord in het genot van die veiligheid te laten, — *de veiligheid niet te ſtoren*, is de ware grondregel, waar aan men zonder te dwalen, alle regten en pligten van het regt der natuur kan toetſen, om dat het regt der natuur juist op die zelfde betrekkingen gegrond is, welke de menſchen op elkanderen hebben.

Dit oorſpronkelijk regt der natuur is van eene zoodanige baarblijklijkheid, dat hetzelve niet kan geloochend worden; de natuurlijke eigenliefde bezielt alle menſchen, en ſpoort ieder van dezelve aan, om zich rusteloos toeteleggen, niet alleen om zijn aanwezen op eene gemaklijke en genoeglijke wijze te kunnen genieten, maar tevens om het genoeglijke en gemaklijke van dat genot meer en meer te vergrooten, en, zoo veel mooglijk is, beſtendig te maken, terwijl de betrekkingen, in welke de menſchen tot elkanderen ſtaan, aan de opvolging der aandrift van die eigenliefde tot grenspalen ſtelt, de onderlinge volmaakte gelijkheid, onafhankelijkheid en vrijheid, en even daar door verbiedt, om in de opvolging van die eigenliefde zoo verre te gaan, dat men daar door de veiligheid van anderen zoude ſtoren.

Maar indien dan dat oorſpronkelijk regt der natuur

tuur zoo onloochenbaar is, dan volgt daar uit v
zelf, dat de regten en pligten, welke dit regt
natuur voorſchrijft, *volmaakt* moeten zijn! dat
even volmaakt moeten zijn, als de bron, uit wel
zij vloeijen, dat is, als de volmaakte gelijkheid
onafhankelijkheid en vrijheid, in welke, oorſpro
kelijk, alle menſchen tot elkanderen ſtaan: dus hee
dan, aan den eenen kant, ieder mensch een vo
maakt regt op het genot van zijn aanwezen, e
op de uitbreiding en zoo veel mogelijk beſtendig
making van het gemakkelijke en genoegelijke va
dat genot, terwijl tevens, aan de andere zijde
ieder mensch volmaakt verpligt is, om zijnen me
demensch in het veilig en ongeſtoord genot van da
volmaakte regt te laten: immers het ſpreekt va
zelf, dat, waar van de eene zijde *regt* is, oo
daar van de andere zijde *pligt* moet zijn.

Indien echter die regten en die pligten volmaak
zullen zijn, dan zullen zij niet alleen behooren ge
paard te gaan, met het regt, maar ook tevens m
de middelen, om te kunnen worden ſtaande ge
houden.

Het regt, om die volmaakte regten en pligte
ſtaande te houden, vloeit even tastbaar uit de on
derlinge betrekkingen van de menſchen tot elka
deren voort, als de regten en pligten zelve: —
immers, daar ik het onweerſprekelijk regt heb
de veilige bevordering van mijn geluk, en da
eene ſtoornis van mijne veiligheid eene indragt
dat mijn onweerſprekelijk regt is, zoo is een v

beide waar, of mijn regt op de bevordering van mijn geluk, is zoo onweerſprekelijk niet, of indien het zoo onweerſprekelijk is, dan moet ik ook een volmaakt regt hebben, om die indragt op dat regt te kunnen afweren, terwijl de middelen, tot afwering van die indragt, in dien ſtaat der natuur, in welken noch regter, noch regterlijk gezag, noch dwangmiddelen van regten bekend zijn, bij geene mogelijkheid anders kunnen wezen, dan de *afwering van geweld met geweld*, het zij dan alleen door mij zelven, het zij in vereeniging met anderen.

De betrekkingen derhalve, in welke de menſchen tot elkanderen ſtaan, doen tusſchen dezelve volmaakte regten en volmaakte pligten geboren worden, dat is te zeggen, regten, welke zij mogen doen gelden, pligten, welke zij, zelfs door dwang, mogen doen eerbiedigen.

Dus zagen wij, dat de eene mensch volmaakt verpligt is, om den anderen in zijn volmaakt regt op een gemakkelijk en genoegelijk genot van zijn aanwezen, en in zijne pogingen, om dat gemakkelijk en genoegelijk lot te vergrooten, en zoo veel mogelijk beſtendig te maken, veilig en ongeſtoord te laten voortgaan, zoo lang door die pogingen de volmaakte regten van anderen niet verſtoord worden.

Laten wij nu eens eenige van die middelen bezien, welke de mensch in den oorſpronkelijken ſtaat heeft, om het genot van zijn aanwezen aan-

genaam en genoegelijk te maken, en dat aangen me en genoegelijke te vermeerderen en zoo ve mogelijk bestendig te maken.

En hier toe komt, in de eerste plaats, en vo alle dingen, in aanmerking, dat de mensch i zijnen oorspronkelijken staat vele middelen tot be vordering van zijn geluk rondom zich vindt: alles, wat hij, in dien weeldeloozen stand, tot zijn voedsel noodig heeft, schenkt hem de natuur met milde handen: dan, indien hij van die geschenken het noodige genot zal kunnen hebben, dan spreekt het van zelf, dat hij die niet alleen mag aannemen, maar tevens, dat hij dezelve eenmaal aangenomen hebbende, dezelve daar door zoodanig zijn eigendom worden, dat het eene onloochenbare indragt op zijne veiligheid zoude zijn, indien eenig ander mensch bestond, om hem die aanvaarde geschenken van de natuur weder te ontnemen, om dat hij, die hem dezelve ontnam, zich door die daad eene meerderheid boven hem zoude aanmatigen, die tegen de oorspronkelijke gelijkheid strijdt. — Dan ook hier uit volgt, dat hij ook zelve geene andere geschenken van de natuur aannemen en zich eigen maken mag, dan zoodanige, welke, tot dien tijd toe, nog door niemand aangenomen, en dus zich eigen gemaakt zijn.

Alle oorspronkelijke geschenken van voedsel en deksel en dergelijke, welke de natuur aanbiedt, behooren, in den oorspronkelijken staat der menschen, aan niemand in het bijzonder toe; maar, vooi

)r zoo verre die geschenken bestaan in dingen, door menschen aanvaard kunnen worden, moe- zij noodzakelijk den eigendom worden van genen, die dezelve aanvaardt, om dat hij, dezelve aanvaardt, door die aanvaarding nie- d in zijne veiligheid stoort, en aan den ande- kant door ieder, die hem dezelve weder ont- en wilde, in zijne veiligheid gestoord zoude den.

oo verkrijgt hij dan, door de aanvaarding van deren, welke tot dien tijd toe aan niemand toe- ooren, een volmaakt regt op dezelve, dat is zeggen een regt, het welk hij, door dwang, ı doen eerbiedigen.

En dit regt draagt den naam van *eigendom.*

De eigendom bestaat dus oorspronkelijk in *een* *aanvaarding verkregen regt, om zelve, en zon- daarin door anderen te kunnen worden gestoord, aanvaarde goederen te kunnen gebruiken, en dezelve naar welgevallen te kunnen beschikken:* ners, indien hij de alzoo door hem aanvaarde deren niet gebruiken, en over dezelve niet naar welgevallen zoude mogen beschikken, dan de hem de aanvaarding van geene nuttigheid ı, en indien anderen hem in het gebruik, en in beschikking over die goederen zouden mogen deren, dan zouden zij beter regt op die goede- moeten hebben, dan hij, en dan zoude hij r de aanvaarding van die goederen geen vol- kt regt op dezelve hebben bekomen.

Dus

Dus zagen wij, dat eene onloochenbare wijze o
den eigendom te verkrijgen in *de aanvaarding* g
legen zij.

Dan deze wijze van verkrijging is de eenig
niet.

Hij die over zoodanige goederen, van welke hi
door aanvaarding eigenaar geworden is, naar zijn
welgevallen kan befchikken, kan, indien dat zijn
welgevallen is, die eigendom weder laten varen;
hij kan ook, indien dat zijn welgevallen is, dien
eigendom aan anderen overdragen, het zij geheel,
het zij gedeeltelijk, het zij volkomen, het zij ge-
meenfchappelijk, het zij om niet, het zij bij rui
ling, het zij op eenige andere, hoe ook genaamd
wijze: immers dat alles behoort tot het denkbeeld
van vrij en naar welgevallen te kunnen befchik-
ken over goederen, waar van men den eigendom
heeft aanvaard.

Ik zal niet noodig hebben, om aan te toonen,
dat de aanvaarding van den eigendom uit handen
van dien genen, die denzelven, toen hij nog aan nie-
mand toebehoorde, van de natuur aanvaard heeft,
niets anders is, dan eene opvolging in het vol-
maakte regt van den eerften aanvaarder, eene zoo-
danige treding in de fchoenen van den eerften
eigenaar, als of men zelve die gene was, welke
dien eigendom van de natuur zelve aanvaard had:
de eerfte eigenaar ftaat zijne volmaakte regten af,
zijn opvolger aanvaardt dezelve, er is geen derd
tusfchen beiden, die in het oogenblik tusfchen de

a

d en de nieuwe aanvaarding, zelve eene aan-
ing doet (indien men al eens wilde en konde
ftellen, dat in het korte oogenblik, tusfchen
fftand en wederaanvaarding, de eigendom
emand toebehoorde) en dus geeft deze twee-
n alle verdere aanvaardingen uit handen van
enaren een even volmaakt regt van eigen-
als de eerfte aanvaarding uit de handen der
zelve, om dat anders het regt van vrije be-
ing naar welgevallen over aanvaarde goede-
iet vrij en volkomen zoude zijn.

., gelijk tot de zoo evengemelde vrije be-
ting naar welgevallen, over eenen aanvaar-
igendom, ook behoort de magt om denzelven,
ij geheel, het zij gedeeltelijk, het zij volko-
het zij gemeenfchappelijk, of hoedanig ook
elgevallen zij, aan anderen over te dragen,
te ftaan, zoo fpreekt het van zelf, dat hij,
odanigen affland doet, even daar door juist
eel, en niets meer van zijnen eigendom ver-
als hij alzoo van denzelven aan eenen ande-
ftaat, en dat (gelijk die gene, die dezen in
voorfz. afgeftanen eigendom aanvaardt, in
ond niet anders is, dan de opvolger in het
ikte regt van den eerften aanvaarder) dan ook
ne, aan welken de affland gedaan wordt, op
zoo afgeftane, een even volmaakt regt van ei-
n bekomt, als de eerfte aanvaarder, tot op
ffland toe, bezeten heeft, en dat, dien vol-
, de eerfte aanvaarder de veiligheid van

den tweeden, en van de volgende eigenaren zoude ſtoren, en zich eene meerderheid boven hun, die het regt der natuur niet kent, zoude aanmatigen, en dus op hunne volmaakte regten inbreuk zoude doen, indien hij, na den afſtand van den eigendom, denzelven echter nog zoude willen doen gelden.

Thans heb ik, zoo ik vertrouwe, naar mijn oogmerk genoeg gezegd over de eerſte ſoort van middelen, welke de mensch, in zijnen oorſpronkelijken ſtaat, heeft, *om door het aanvaarden, en door verkrijgen van eigendommen, en van de wijze beſchikking over dezelve* zich het genot van zijn aanwezen genoegelijk en gemakkelijk te maken, en dat genoegelijke en gemakkelijke te vermeerderen, en zoo veel mogelijk beſtendig te doen zijn. Dan de mensch heeft ter bereiking van dit oogmerk meer noodig, dan *goederen.*

De menſchen hebben tot dit oogmerk ook elkanderen noodig.

Dan, eer ik de wijzen, op welke de menſchen, tot bevordering van hun geluk, de hulp van anderen kunnen gebruiken, nader openlegge, zal ik eerst eenen kleinen uitſtap moeten maken, om den mensch, in zijnen oorſpronkelijken ſtaat, nog uit een ander en *meer zedelijk* oogpunt te beſchouwen.

Men heeft maar weinig aandacht te beſteden, om overtuigd te zijn, dat hoe zeer een mensch, in zijnen oorſpronkelijken ſtaat, onder het genot van

alle die volmaakte regten, en onder de betrachting van alle die volmaakte pligten (welke ik, zoo verre ik tot mijn bestek dienstig oordeelde, heb aangewezen) wel volkomen veilig zoude zijn, indien dezelve ten allen tijde geëerbiedigd wierden, het er echter zeer verre van daan zoude zijn, dat hij, zonder iets meer te hebben, dan die volmaakte regten en pligten, dat geluk zoude kunnen genieten, tot welks bevordering zijne zelfsliefde hem rusteloos aandrijft.

Trouwens, daar alle de tot hier toe aangewezen volmaakte regten en pligten ter neder komen *op de onderlinge onthouding der stoornis van elkanders veiligheid*, zal men ook spoedig besluiten, dat een zoodanige staat zeer weinig geschikt zoude zijn, om de zamenleving begeerlijk te maken.

De vrees van of door anderen in zijne veiligheid gestoord te worden, of zelve die van anderen te zullen storen, zal de menschen het afgezonderd en van elkanderen verwijderd leven doen verkiezen.

De menschen zullen elkanderen zoo veel mogelijk vermijden, zij zullen stroef en stijf zijn, wanneer zij elkanderen zullen moeten ontmoeten, geene gulheid, geene openhartigheid zal tusschen hen plaats hebben, achterhoudenheid en beschroomdheid zal alle hunne onderlinge daden kenschetsen: — zij zullen dus verkiezen hun leven, zoo niet in geheele eenzaamheid, dan ten minsten in eene kleine, en zelfs dan nog zeer stroeve za-

zamenleving door te brengen, en dus zoodanige neigingen en wenschen van hun hart, welker voldoening en vervulling hun onder die stroeve volmaakte regten en pligten, (zonder meer) onmogelijk schijnt, onvoldaan moeten laten.

Ondertusschen zijn het deze neigingen, welker aandachtige indenking hen al weder, in de onderlinge betrekkingen der menschen tot elkanderen, den weg ter vervulling van dezelve doet vinden.

Immers hoe zeer (gelijk ik reeds heb aangetoond) de aangewezen volmaakte regten en pligten allertastbaarst uit de betrekkingen voortvloeijen, in welke de menschen tot elkanderen staan, zoo is er echter, door den wijzen Schepper, in die betrekkingen der menschen op elkanderen nog iets gelegd, 't welk de stroefheid van die volmaakte regten en pligten op de aangenaamste wijze verzacht en lenigt, en den weg baant, tot het genoegelijke gezellige leven, en dit was het, waar van ik nu nog het een en ander tot mijn oogmerk zeggen wilde.

Hoe weinig overweging hebben wij noodig om te ontdekken, dat de eene mensch de hulp van den anderen behoeft: de weerlooze staat, in welken zich kinderen, in hunne eerste jaren, bevinden de ziekten en ongemakken, die het verdere leven vergezellen, en eindelijk de zwakheden van den ouderdom, doen deze behoefte (die, indien het noodig was, met zeer vele andere bewijzen zou kunnen gestaafd worden) op de zigtbaarste wijze kennen.

Van een kind af, in meer of minder mate, de voordeelen van de hulp van anderen ondervonden hebbende, heeft de mensch langzaam geleerd, dat dezelve zeer geschikt is, om het aangename en het genoegelijke van het genot van zijn aanwezen te vermeerderen; die zelfde ondervinding leerde hem niet alleen, dat het genot van de hulp zijner medemenschen in hem eene zekere genegenheid tot zijne medemenschen verwekte, maar tevens ook, dat de hulp, die hij zelve in de gelegenheid is geweest om aan anderen te bewijzen, ook bij die anderen eene zekere genegenheid jegens hem deed ontstaan, — en deze ondervinding brengt hem tot overwegingen, welke hem de reeds opgenoemde natuurlijke betrekkingen der menschen tot elkanderen, die wij tot hier toe alleen van de zijde der veiligheid, en daar uit volgende volmaakte regten en pligten beschouwden, thans uit een geheel ander, en veel zachter oogpunt doen bezien: — zij leeren hem die betrekkingen kennen, niet alleen als *natuurlijk* en als de *bron* van de *regten en pligten van het regt der natuur*, maar tevens ook als *zedelijk*, als de *bron* van die *zedelijke regten en pligten*, welke wij den naam geven van de *natuurlijke zedekunde.*

De beschouwing der behoeften van de onderlinge hulp, in welke de menschen oorspronkelyk tot elkanderen staan, leert hem derhalve de zedelijke betrekking zien, welke de menschen tot elkanderen hebben.

Uit deze zedelijke betrekking der menschen tot el-

elkanderen vloeijen andere regten en pligten vo(
welke wel niets ter wereld ontnemen aan de v
maaktheid der natuurlijke regten en pligten, m
welke echter het gebruik van dezelve besturen, t
nutte van de zamenleving: — zij verzachten de
strengheid van de volmaakte regten en pligten v
het regt der natuur, zij openen den weg vo
menschlievendheid, en paren in harten, welke n
te koud zijn, om de genoegens der bekoorlij
gezelligheid te smaken, de stroeve denkbeel
van gelijkheid, onafhankelijkheid en vrijheid, n
het malsche gevoel van liefde en genegenheid.

Dan, even gelijk de regten en pligten, welke
eene beschouwing van de natuurlijke betrekki
der menschen tot elkanderen afgeleid worden, ee
grondwet hebben, waar aan zij kunnen word
getoetst, te weten *de onthouding van de stoor
der onderlinge veiligheid*; zoo hebben ook wee
die regten en pligten, welke uit de nasspeuring (
zedelijke betrekking van de menschen tot elkan(
ren ontstaan, eenen grondregel, waar aan men a
die regten en pligten kan toetsen, — en ook (
zen grondregel thans met weinig woorden aan
wijzen behoort tot mijn bestek.

De natuurlijke aandrijving tot bevordering v
zijn geluk doet den mensch, gelijk wij reeds z
gen, ontdekken, dat hij, door anderen in de b
vordering van hun geluk behulpzaam te zijn, vo
zich zelven nieuwe wegen opent, tot meer gen(
gelijk en meer aangenaam genot van zijn eigen a
wezen. H

Hier uit leert hij, bij gevolgtrekking, erkennen, dat *het algemeene geluk van het menschdom* het *zekerste middel zoude zijn ter bevordering van het geluk van ieder mensch op zich zelven.* De klaarheid van dit besluit doet hem overtuigend zien, dat er derhalve ook, tot de bevordering van het geluk van ieder mensch op zich zelven, meer noodig is, dan de stroeve en onvruchtbare onthouding van de stoornis der onderlinge veiligheid: — het doet hem zien, dat de menschen *elkanders* geluk *kunnen* bevorderen, en dat zij het derhalve ook *behooren* te doen, en uit deze overwegingen vloeijen nu bij hem, als uit eene rijke en milde bron de aangenaamste gezellige deugden voort, deugden, die den mensch de zamenleving met zijne medemenschen doen zoeken, en in dezelve de onuitsprekelijkste genoegens doen smaken. Hier opent zich dus de bron van algemeene goedwilligheid, liefde, milddadigheid, medelijden, edelmoedigheid, opoffering van eigenbelang, en duizend andere deugden. — Nu leert hij de algemeene grondwet, van het regt der natuur, de *onthouding van stoornis der veiligheid*, verzachten en lenigen door de *nu in het oog loopende grondwet van de natuurlijke zedekunde*, de groote *pligt van de bevordering van het geluk van het menschdom*: — en zoo zien wij de hooge wijsheid van dien regel, welken de mond der waarheid zelve aan het menschdom als een toetssteen van zijne zedelijke pligten omtrent zijnen medemensch voorschreef: *alle dingen, die gij wilt*

 dat

dat u de menschen zullen doen, doet hun o
zoo!

Zoo leert dan de zedekunde, hoe de mens
ne eigenliefde behoort te besturen; zij leert
in zijne pogingen ter bevordering van dat
waartoe hem zijne betrekking tot zich zelven
loos aandrijft, zijne zedelijke betrekkingen t
ne medemenschen in het oog houden; zij lee
niet alleen met meerdere klaarheid zijnen pli
nen, om nimmer de veiligheid der mensc
verstoren, maar zij opent zijne oogen no
andere pligten, die eene bloote beschouwing
regt der natuur aan hem voor altoos onbeker
de gelaten hebben, en zij overtuigt hem
dat de verkeerd bestuurde zelfsliefde, het o
delijk voorthollen, en het doordrijven va
eigene begeerte, zonder eenige overweging
het geluk van anderen, niet alleen het ware
fel is, waar uit alle overtredingen van het r
natuur, en van de zedekunde voortspruiten
dat zij ook tevens het zekerste middel is,
zelven en anderen jammerlijk ongelukkig te

Dan hier rijst eene nadere vraag, welke
woording van veel belang is in mijn teg
dig oogmerk: die vraag is deze:

Zijn die regten en pligten, welke de ze
leert, van gelijken aard, als de regten en
van het regt der natuur? met één woord;
zij ook den naam dragen van *volmaakte r*
pligten?

Men behoeft *de regten en pligten van het regt der natuur*, en *die van de zedekunde*, maar een oogenblik tegen elkanderen te vergelijken, om aanftonds een groot onderfcheid te zien; immers dan ontdekt men ras, dat *de eerfte* hunnen grond hebben in de onloochenbare gelijkheid der menfchen, dat dus zelfs eene geringe overtreding van dezelve, hoe klein zij ook zij, *geweld* is, en men vergete niet, dat het eenige dwangmiddel, in den oorfpronkelijken ftaat van den mensch, beftaat, in *geweld met geweld te keeren*; maar men zal dan ook aanftonds zien, dat de *regten en pligten van de zedekunde* hunnen grond hebben in *den inwendigen trek van den mensch tot geluk*; — dat de overtreding van deze laatstgenoemde regten wel de mate van het algemeen geluk vermindert, maar dat dezelve *niets benadeelt aan de oorfpronkelijke gelijkheid, onafhankelijkheid en vrijheid*, en dat deze overtreding derhalve geen *geweld* is. — Hem, die mij van mijnen eigendom berooft, kan ik buiten twijfel tot de te rug gave van denzelven dwingen, maar hem, die mij de behulpzame hand in nooden weigert, kan ik daar toe niet door geweld noodzaken, zonder tegen zijne volmaakte regten te zondigen.

De regten en pligten der zedekunde ontftaan uit den inwendigen trek van alle menfchen, tot bevordering van geluk; zij behooren tot de inwendige vierfchaar van het geweten, 't welk iedere opvolging van pligten met inwendig genoegen en te vredenheid beloont, en iedere overtreding, zoo lang het

zelve door aanhoudend overtreden niet geheel v doofd is, met beschuldiging, wroeging en zel veroordeeling straft.

Deze regten en pligten dragen dus den naam n van *volmaakte*, maar men noemt dezelve *inwendig* om dat men *inwendig* tot dezelve verpligt word men kan dezelve ook *gewetens-regten* en *geweten pligten* noemen: dan, hoe zeer dezelve dus d naam niet dragen van *volmaakte*, dat is van zood nige, tot welke men met geweld kan gedwong worden, om dat derzelver overtreding geweld i zoo zoude men zich echter zeer aanmerkelijk ve gissen, indien men dezelve *onvolmaakte* wilde no men, in tegenoverstelling van dat *volmaakte*. I pligten van de *zedekunde* zijn *even volmaakt*, a die van *het regt der natuur*: het groote onderschei tusschen dezelve bestaat alleen in het regt van ui terlijken dwang, 't welk de eerste soort vergezelt en de laatste soort niet. — Een verstoorder van d veiligheid kan door uitwendige middelen gedwon gen worden tot het uitoefenen van, of tot het we derkeeren tot zijnen pligt, maar een ongevoeli verachter van zedelijke verpligtingen kan geene anderen dwang ondergaan, dan dien van zijn ge weten, en deze dwang kan wel lastig en moeijelij vallen, maar zij laat niet te min den zedelijken plig onvervuld.

Meer zal ik thans van de inwendige regten e pligten van den mensch jegens zijnen evenmensc niet zeggen. Ik zoude dit alleraangenaamst onde

we

werp zeker veel verder kunnen uitbreiden, maar dan zoude ik verder gaan, dan noodig is, om tot mijn meer bepaald oogmerk te geraken.

Laten wij nu van dezen uitſtap wederkeeren tot den draad van onze verhandeling, welken wij door de beſchouwing van den mensch uit een meer zedelijk oogpunt eenigzins afgebroken hadden, ſchoon ons al het gezegde dien aangaande van zelf weder in de hand zal komen.

Eene tweede ſoort van middelen, welke de mensch in zijnen oorſpronkelijken ſtaat heeft, om zich het genot van zijn aanwezen genoegelijk en gemakkelijk te maken, en dat genoegelijke en gemakkelijke, zoo veel mogelijk is, uit te breiden en beſtendig te doen zijn, is dan gelegen *in de hulp van zijne medemenſchen*, in *die onderlinge welwillendheid, tot welke de zedekunde alle menſchen verpligt, om alles toe te brengen tot bevordering van het algemeene geluk van het menschdom*; of *om dat alles aan anderen te doen, 't welk wij zouden wenſchen, dat door anderen aan ons gedaan wierd.*

Dan deze ſoort van middelen is uit derzelver aard zoo zeker niet, als de eerst opgegeven ſoort: immers wij zagen aan den eenen kant, dat wij het volmaakte regt hebben, om hem, die ons onzen eigendom ontneemt, door dwangmiddelen tot de terug gave van denzelven te noodzaken, en aan de andere zijde, dat wij tegen de volmaakte regten van onzen medemensch zouden handelen, indien wij hem door dwangmiddelen tot de vervulling van

zijne

zijne zedelijke pligten zouden zoeken te brengen, — en hier uit volgt, dat hoe aangenaam ook he denkbeeld van de zedelijke regten en pligten is, he zelve echter op zich zelf, al te onzeker is, da dat men enkel op de betrachting van dezelve, ir zijne pogingen tot bevordering van zijn geluk, zijne rekening zoude kunnen maken.

Deze onzekerheid heeft dan ook natuurlijk den mensch, (daar hij zoo vele voordeelen in die zedelijke regten en pligten vond) aangezet, om dat gene, dat uit deszelfs aard zoo onzeker was, door gepaste middelen tot meerdere zekerheid te brengen.

En dit baant mij van zelf den weg tot eene derde soort van middelen, welke de mensch in zijnen oorspronkelijken staat heeft, om zich het genot van zijn aanwezen genoegelijk en gemakkelijk te maken, en dat genoegelijke en gemakkelijke zoo veel mogelijk is, uittebreiden en bestendig te doen zijn.

En deze derde soort van middelen vindt hij in *het houden van onderhandelingen met zijne medemenschen.*

Trouwens het spreekt van zelf, dat de natuurlijke vrijheid, in welke de menschen oorspronkelijk tot elkanderen staan, ieder mensch volkomen bevoegd maakt, om over zijn persoon en goederen naar welgevallen en zonder tegenzeggen van iemand, te kunnen beschikken; immers, dat hij de vrije beschikking heeft over zijne eigendommen

zag

zigen wij reeds boven, terwijl voorts de natuur der zake leert, dat zich zelven aan anderen, en anderen aan zich door vrijwillige handelingen te verbinden, juist het ware gebruik is van de vrijheid; daar toch, indien men zoodanige vrijwillige handelingen, waar bij men zich aan anderen, en anderen aan zich verbindt, voor ongeoorloofd wilde houden, even daar door niet alleen de vrijheid eene tegenzeggelijkheid worden, en in de ongelukkigfte flavernij veranderen, maar zelfs alle handelingen onder de menfchen onmogelijk wezen zouden.

Wanneer dus in den oorfpronkelijken ftaat een mensch, tot gemakkelijker en genoegelijker genot van zijn aanwezen, het bezit van het een of ander goed, 't welk reeds aan eenen anderen toebehoort, of de hulp van andere menfchen noodig heeft, dan legt hij zich toe, om dat een en ander door vrijwillige onderhandelingen te verkrijgen.

Wij zullen dus nu den aard en natuur van zoodanige handelingen met derzelver gevolgen nader behooren in te zien, en zoo zal ik mij, ongevoelig (en zonder dat het noodig zal zijn, om eenige verdere nafpeuring te doen naar meerdere foorten van middelen, welke de menseh in zijnen oorfpronkelijken ftaat ter bevordering van zijn geluk zoude mogen hebben) gebragt vinden tot dat gene, 't welk de voorgeftelde vraag ten onderzoek en beantwoording heeft opgegeven.

Trouwens indien zoodanige vrijwillige onderhande-

delingen tusſchen de menſchen hun doel en oogmerk bereiken, dan loopen dezelve uit op *eene overeenkomst of contract:* immers ten dien einde geſchieden zoodanige onderhandelingen; de een doet een voorſtel, de ander beantwoordt hetzelve, men ſchikt, men herſchikt, men looft, men biedt, tot dat men het onderling eens wordt, en elkanderen het woord geeft. *Dat eens worden en Woordgeven* is de *overeenkomst:* op dat oogenblik is de *overeenkomst getroffen* en het *contract geſloten.*

De groote vraag is dan nu, welke regten en pligten worden uit eene zoodanige overeenkomst geboren? en van welk eenen aard zijn die regten en pligten? of, om meer regelregt ter zaak te treden,

Welke is de grond, waar op men een volkomen regt uit eene overeenkomst of contract verkrijgt, zoo dat men iemand tot voldoening daar van dwingen mag? en hoe kan dus het geen bevorens een onvolkomen regt, een enkele gewetenspligt was, door overeenkomst een volkomen regt geven, en een dwangpligt worden?

Ik vertrouw, dat thans de weg ter beantwoording van die vraag geheel gebaand is, daar wij ons thans niet alleen ontdaan hebben van alle die denkbeelden, welke het dagelijksch leven in de burgermaatſchappij oplevert, en welke ons altijd min of meer beletten, om zoo vrij over den aard van de menſchelijke handelingen te kunnen oordeelen, als noodig is, om deze vraag te beantwoorden, maar

ons ook tevens gebragt hebben in alle die eenvoudige begrippen, welke den mensch, in zijnen oorspronkelijken ſtaat, buiten het denkbeeld van de burgermaatſchappij, moeten bezielen.

Het antwoord zal dan nu ook zeer kort kunnen zijn, en regëlregt op de zaak kunnen worden ingegaan.

Laten wij dan nu aanſtonds toetreden.

De menſchen zijn oorſpronkelijk alle aan elkanderen gelijk, alle van elkanderen onafhankelijk, de ten aanzien van elkanderen vrij: ieder mensch heeft in dien ſtaat het regt, om over zijn perſoon en goederen alle zoodanige beſchikkingen te maken, als hij goed vindt, zonder daarin door anderen te mogen worden geſtoord, of anderen te mogen ſtoren. Ieder ſtoornis van dien aard is eene aanrandingt op de veiligheid, tot welke te moeten beveiligen wij boven zagen, dat ieder mensch in dien ſtaat kan en mag gedwongen worden.

Indien dan menſchen onderling beſchikkingen willen maken, 't zij over elkanders perſonen, 't zij over elkanders goederen, dan ſpreekt het van zelf, dat alle zoodanige beſchikkingen moeten gemaakt worden met den volkomen wil en welgevallen van allen, die in die beſchikkingen gemoeid zijn, om dat niemand regt heeft, om over den perſoon of goederen van anderen zonder hunnen wil te beſchikken (*).

Maar

(*) Men begrijpt natuurlijk, dat ik mij in deze verhandeling bij

Maar om zoodanig onderling welgevallen te kennen, moeten er noodzakelijk handelingen tusschen deze menschen plaats hebben, in welke zij elkanderen hunnen wil en welgevallen te kennen geven, en zich toeleggen, om die onderlinge willen, indien zij verschillen, door gepaste aanbiedingen enz. tot éénen en denzelfden wil, tot één onderling welbehagen te brengen.

Dat onderling welgevallen dus tot stand gebragt, en aan elkanderen bekend gemaakt zijnde, wordt het verder noodig, dat men bedacht zij op middelen, om dat onderling welgevallen ten uitvoer gebragt te krijgen, en onveranderlijk te doen zijn, om dat anders de handelaars de natuurlijke vrijheid hebben, om zoo dikwijls van welgevallen te veranderen, als het hun belieft; zij moeten derhalve, 't zij dan uitdrukkelijk met woorden, 't zij stilzwijgende met de daad, beloven, *dat zij dat onderling welbehagen zullen ten uitvoer brengen en standvastig bij dat onderling welbehagen zullen blijven*, en deze belofte, 't zij dan, dat dezelve alleen van de eene, 't zij dat dezelve van beide, of van alle zijden gedaan worde (naar den aard der onderhandeling) wordt dan ook, 't zij van de andere, 't zij van beide, 't zij van alle zijden,

bij algemeene stellingen moet houden, en dat dus hier niet pas komt, om te onderzoeken, welk eenen invloed de vrees de waardij van een contract hebbe: hier staat toch alleen te onderzoeken, waar in de grond van het dwangvermogen uit contract gelegen zij?

zij met woorden 't zij met daden aangenomen, en hier mede is dan ook de onderhandeling voltrokken, en tot volkomenheid gebragt. Deze *volkomen voltrekking van de onderhandeling* noemt men *eene overeenkomst*, een *contract:* alle de belanghebbende perfonen zijn dan *overeengekomen* tot dat onderling welbehagen, 't welk de uitflag van de onderhandeling is geweest, en tot het ten uitvoer brengen, en beftendig houden van het zelve.

Laten wij nu de gevolgen van dit overeenkomen eens inzien!

Zij die thans overeengekomen zijn, waren, eer zij onderhandelden, vrij; — doch thans hebben zij beloften gedaan, beloften aangenomen: — door die beloften zijn banden gemaakt, die vóór de onderhandeling geen plaats hadden. — Hij die de beloften heeft aanvaard, of aangenomen, heeft door die aanvaarding iets verkregen, 't welk hij vóór de onderhandeling niet had: hij die de beloften heeft gedaan, heeft zich door dezelve onder eenen band gebragt, die vóór de onderhandeling geen plaats had: — er zijn dus uit die overeenkomst aan de eene, of aan beide, of aan alle zijden nieuwe regten, en aan de andere, of weder aan beide, of aan alle zijden nieuwe pligten geboren, welke vóór de onderhandeling geen beftaan hadden.

En nu meen ik, dat men van *eene overeenkomst of contract* deze befchrijving behoort te geven:

Een overeenkomst of contract, is eene handeling

 door

door welke twee of meer menschen, met elkande door onderling aanbieden, bedingen, schikken tot een en het zelfde welbehagen overeenkomen, belofte van dat onderling welbehagen te zullen uitvoer brengen, en standvastig bij dat onde welbehagen te zullen blijven, en met aanvaar van die beloften, met dat gevolg, dat uit die o handeling, tusschen die menschen, nieuwe re en nieuwe pligten ontstaan, welke te voren tus dezelve zoodanig geen plaats hadden, het zi die nieuwe regten en pligten over en weder, h dat aan de eene zijde nieuwe regten, en aan a dere zijde nieuwe pligten zijn.

Ik zal, denk ik, niets noodig hebben, om eenvoudige beschrijving duidelijker te m daar zij uit de praemissen van zelve klaar v terwijl ik vertrouwe, dat het van zelve spre dat zij, die contracteren, geene volstrekt n looze handeling zullen verrigten, bij welke de volkomen voltrekking, alles in denze staat tusschen hen zoude blijven, als he vóór de handeling was, en dat het dus no kelijk is, dat de contrahenten, door hun co ten aanzien van elkanderen, aan regten en p geraken, welke te voren tusschen hen zoo niet bestonden.

Dan nu wordt nader de vraag: *hoe on nu die, nieuwe regten, en die nieuwe pligt* het *contract?* of *welke is de grond van die regten en pligten?*

Om dit na te fpeuren, moeten wij, in onze gedachten, den natuurlijken loop van eene vrijwillige onderhandeling volgen. De een oordeelt het, tot bevordering van zijn geluk, voor zich van belang, dat hij den eigendom van eenig goed, 't welk reeds aan een ander toebehoort, verkrijge, of ook wel, dat hij het regt bekome, om in zeker opzigt over den perfoon van een ander te kunnen befchikken, of wat hij ook anders voor zich van belang oordeelen mag.

Om tot dit oogmerk te geraken beproeft, en begint hij onderhandelingen.

Zoo lang het wederzijdfch welbehagen onderfcheiden is, en dus de onderhandelingen nog maar in aanbieden, in bedingen, in loven en bieden bestaan, zoo lang, fpreekt het van zelve, zijn en blijven de onderhandelaars even vrij, als zij te voren waren.

Zelfs indien zij tot eenftemmigheid van welbehagen geraken, verliezen zij nog niets van hunne vrijheid: — zij weten nu, dat de een, over de zaak in onderhandeling, denkt, en wil, even gelijk de ander; maar er is tot nog toe geene de minfte reden, waarom de een of de ander het regt zoude verliezen, om van wil en gedachten te mogen veranderen: — zij moeten dus nader komen; zij moeten niet alleen elkanderen verklaren, hoedanig hun welbehagen is, maar zij moeten tevens aan den eenen kant beloven, dat zij dat onderling welbehagen zullen ten uitvoer brengen,

en dat zij ſtandvastig bij dat welbehagen zulle blijven, en deze belofte moet aan den anderen kan aangenomen zijn: — en nu is de overeenkoms geſloten — nu zijn zij niet meer zoo vrij als t voren. Waarom niet? wat is er dan gebeurd? E is eene belofte gedaan, en eene aanvaarding va dezelve geſchied; de een heeft bij die belofte te behoeve van den anderen over die vrijheid beſchik welke hij te voren had, en de ander heeft di beſchikking ten zijnen behoeve aanvaard.

Uit die belofte en aanvaarding is dus een nieu we band ontſtaan, welke te voren zoodanig gee plaats had; de contrahenten hebben zich tot da gene waartoe zij overeengekomen zijn, aan elkan deren door beloften, en aanvaarding van dezelve verbonden, en het regt verloren, om van wil e gedachten te mogen veranderen; er word dus doo die beloften en aanvaarding, eene *verbintenis* tus ſchen de contrahenten geboren, *om het overeenge komen welbehagen ten uitvoer te brengen, en ſtand vastig bij hetzelve te blijven.*

Maar hoe ontſtond die verbintenis?

Toen de belover zijne beloften deed, ten beho ve van den aanvaarder, ſtond hij zoo veel van zi oorſpronkelijk regt aan den aanvaarder af, als h onderling welbehagen inhield; en, het zij dat hi over den perſoon, of over de goederen gehande werd, de belover raakte, door dien afſtand, ju zoo veel kwijt van zijne voorgaande vrijheid, over het afgeſtane naar welgevallen te beſchikke

als overeengekomen was; — toen de aanvaarder de beloften aanvaarde, verkreeg hij zoo veel regt om over den persoon, of over het goed van den belover naar zijn welgevallen te beschikken, als overeengekomen was; — de belover bragt zich dus onder de verpligting, van den aanvaarder in het ongestoord genot te laten van dat gene, 't welk hij aanvaard had.

Dus ontstond die verbintenis *uit den afstand aan de eene, en uit de aanvaarding aan de andere zijde:* de belover bezit, na zijne belofte, zoo veel vrijheid niet meer als vóór dezelve; de aanvaarder had na de aanvaarding een verkregen regt, 't welk hij vóór de aanvaarding niet bezat.

Eene verbintenis is dus *eene verpligting, onder welke men zich vrijwillig brengt om iets te geven, te doen of te lijden, waar toe men te voren niet gehouden was, of om iets na te laten, waartoe men te voren bevoegd was, vergezeld met de aanvaarding van dien genen, ten wiens behoeve de verbintenis geschiedt.*

Ook deze eenvoudige beschrijving, welke uit de praemissen klaar wordt, heeft geene nadere opheldering noodig.

En nu, meene ik, is het klaar, dat de grond van die nieuwe regten, en nieuwe pligten, welke uit een Contract ontstaan, in *de beloften en aanvaarding derzelver*, of, om nog klaarder te spreken, *in de verbintenis gelegen is.* De *verbintenis* is dus *de ziel van het Contract;*

zij geeft aan hetzelve het bestaan: zoo lang e geene verbintenis plaats heeft, blijven de onder handelaars, hoe eenstemmig zij ook mogen den ken, volkomen vrij, om van wil en gedachten t veranderen, maar zoo dra de belofte gedaan er aanvaard is, en dus zoo dra de verbintenis daai is, is ook tevens het regt verloren, om van wi en gedachten te veranderen.

Dan, en hier mede zal nu de knoop worden toegehaald, thans is eindelijk de vraag: *hoedanig is het regt, 't welk door eene verbintenis wordt verkregen? is het zelve een dwangregt? en wel van dien aard, dat het gene, 't welk te voren eene enkele gewetenspligt was, door de verbintenis eene dwangpligt worde?*

Laten wij dit bezien!

Bij de verbintenis werden regten en pligten geboren: de aanvaarder verkreeg regt, om van den belover te vorderen, dat hij het overeengekomen onderling welbehagen ten uitvoer moest brengen, en standvastig bij het zelve blijven, even veel of dat geen, 't welk hier moet uitgevoerd worden, in een reeds te voren verschuldigden zedelijken pligt bestond, dan of het bezittingen of andere zaken betrof; de belover bragt zich onder de verpligting, om het overeengekomen onderling welbehagen ten uitvoer te brengen, en standvastig bij het zelve te blijven.

Wij vinden dus, tusschen deze Contractanten nieuwe regten en pligten. — Maar in welk een

b

ing ſtaan deze Contractanten oorſpronkelijk
ınderen ?

rs in geene andere, dan in die van volko-
lijkheid aan elkanderen, volkomen onaf-
kheid van elkanderen, volkomen vrijheid
ızien van elkanderen. Indien de een iets
emt ten aanzien van de *gelijkheid*, *onaf-*
'kheid, en *vrijheid van den anderen*, dan
hij zich eene meerderheid aan, welke het
r na'uur niet kent, dan verſtoort hij de
'd van het menschdom, tot welke te eerbie-
wij gezien hebben, dat hij door geweld
dwongen worden. — Nu — tusſchen
ılzoo tot elkander beſtaande menſchen zijn
ijwillige verbintenis nieuwe regten en plig-
oren.

ınvaarder heeft een regt verkregen — de
heeft zich onder eenen pligt gebragt. —
lan de belover dien pligt verbreekt, dan
hij tegen een verkregen regt van den aan-
, maar indien hij tegen een verkregen regt
ı aanvaarder handelt, dan matigt hij zich
ɜrderheid aan boven den aanvaarder, die het
: natuur niet kent, dan verbreekt hij de
ıkelijke gelijkheid, welke tusſchen hen
ıeeft, dan maakt hij den aanvaarder afhan-
ın zijnen wil, en dan verhindert hij hem
vrijheid, om over zijn regt naar zijn wel-
te beſchikken, en *zoo verſtoort hij deszelfs*
d.

Het verkregen regt van den aanvaarder is dus van dien aard, dat de overtreding van het zelve eene *ſtoornis van de veiligheid* is. —— Maar zoodanig een regt is, gelijk wij boven gezien hebben, een *volmaakt regt*, tot welks eerbiediging men kan en mag gedwongen worden.

En nu meene ik is het klaar, dat de regten en pligten, welke tusſchen deze alzoo tot elkander beſtaande menſchen door vrijwillige verbintenis geboren zijn, *volmaakte regten*, en *volmaakte pligten* zijn, — of *dwangregten* en *dwangpligten*. Een belover brengt zig dus, *door de verbintenis*, *onder eenen pligt*, *die van dien volmaakten aard* is, dat hij tot de *voldoening van denzelven kan gedwongen worden*. De ware grond derhalve van het dwangregt, 't welk men door een Contract bekomt tot præſtatie van het zelve is in de *verbintenis* gelegen.

En dit gaat niet alleen door, wanneer de pligt omtrent bezittingen of andere zaken verkeert, maar dan zelfs, wanneer dezelve in eene reeds te voren verſchuldigde zedelijke gehoudenheid beſtaat.

Immers hij, die zich bij een Contract tot eenen reeds te voren verſchuldigden zedelijken pligt verbonden heeft, was te voren dien aangaande buiten dwang; hij kende toen, ten aanzien van dien zedelijken pligt, geenen anderen band, dan zijn geweten: hij had dus een volmaakt regt om allen uiterlijken dwang tot beoefening van dien zedelijken

ken gewetenspligt af te weren: hij was, hoe zeer hem de zedekunde den pligt voorschreef, en hem tot de uitoefening van denzelven drong, echter ten aanzien van zijn tegenwoordigen mede-contractant, zoodanig vrij, dat deze hem tot de uitoefening van denzelven niet konde dwingen, zonder zijne veiligheid te storen. — Maar thans is hij, ten aanzien van zijnen mede-contractant, niet niet meer zoo vrij, als te voren: — er is over dien pligt tusschen hen gecontracteerd; er is eene verbintenis over denzelven aangegaan; — de aanvaarder heeft door de verbintenis iets verkregen, 't welk hij te voren niet had; de belover is onder eenen band gekomen, onder welken hij te voren niet was; dat verkregene en die band, zijn het onderling welbehagen, het welk, uit kracht van de belofte en aanvaarding ten uitvoer moet gebragt worden, en van het welke zij, al mede uit kracht van de belofte en aanvaarding, niet mogen e rug komen, en dus heeft de aanvaarder thans neer regt dan hij te voren had, de belover heeft neerder verpligting dan hij te voren had. Te voren had de aanvaarder niets dan een *zedelijk* regt; hans heeft hij een *verkregen* regt; te voren kende le belover niets dan den *zedelijken* pligt; thans is ij onder eenen *nieuwen band*, welke wegens de elofte en aanvaarding niet mag verbroken worlen; — te voren konde de belover niet gedwonen worden, zonder dat zijne veiligheid verstoord vierd, thans zoude hij de veiligheid van den aan-

vaar-

vaarder verstoren, indien hij den pligt niet v·
bragt, en dus wordt nu, door de verbinteni
de *zedelijke pligt* in een *volmaakten pligt* vera
derd.

En nu meene ik, dat alles gereed is, om op
voorgestelde vraag het volgende antwoord te g
ven:

*De grond, waarop men een volkomen regt, i
eene overeenkomst of Contract verkrijgt, zoo d
men iemand tot voldoening daar van dwing
mag, is* IN DE VERBINTENIS *gelegen,* OI
DER WELKE ZICH DE MENSCHEN B
HET AANGAAN VAN HET CONTRAC
BRENGEN, *en dat geen, 't welk bevorens e
onvolkomen regt, een enkele gewetenspligt wa
wordt* DOOR EENE VERBINTENIS *in e
volmaakt regt, in eenen dwangpligt veranderd.*

En hier mede vertrouwe ik, aan het oogm
van de vraag voldaan te hebben.

Qui va droit ne manque.

H. M. MARCARD

OVER DE

EIGENAARTIGE ZIEKTENS

OF

BEDERF DER VOCHTEN.

PROEVE

TER BEANTWOORDING

DER PRYSVRAGE, DOOR HET GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN TE UTRECHT VOORGESTELD:

„*Welke eigenaardige ziekten of bederf van Vochten en Sap-*
„ *pen*, (*die door den schranderen* GAUBIUS, *als* Vitia Humo-
„ rum abſoluta (*in zijne* Inſtit. Pathol. Med. *van* §. 268 *tot*
„ §. 382.) *onderſcheidenlijk voorgedragen worden*,) *in het*
„ *Menſchelijk ligchaam met de daadplaats hebben, en welke*
„ *ſlechts denkbeeldig zijn?*"

„ *Of en hoe verre zulke Ziekten van eene eigene en oor-*
„ *ſpronglijke ontaarding der Sappen kunnen ontſtaan? dan*
„ *of deze ziekten der Vochten volſtrekt afhankelijk zijn en*
„ *voortgebragt worden alleen of voornamelijk door de ver-*
„ *anderde Levenswerkingen onzer Vaten en vaste Deelen?*"

„ *Of er in de daad Geneesmiddelen, in den ruimſten zin*
„ *genomen, het zij* Evacuantia *of* Alterantia, *van ouds dus*
„ *genoemd, zijn, die eerder of meer op de Vochten werken,*
„ *dan op de Vaten en vaste Deelen? Indien ja, welke die*
„ *Geneesmiddelen zijn, en hoe deze hunne Werking be-*
„ *wezen worde?*"

„ *Indien neen; hoe men dan de verandering der Vochten*
„ *zelve, welke na het nemen van ſommige Geneesmiddelen*
„ *blijkbaar is, afleiden kan of moet, alleen of voorname-*
„ *lijk, uit de werking dier Middelen op de Vaten en vaste*
„ *Deelen?*"

Waar aan de dubbele Eere-Prijs eener Gouden MEDAILLE den 19 van Zomermaand 1805 is toegewezen.

DOOR

H. M. MARCARD,

Thans Med. Doctor te HAMBURG; Vorſt. Waldeckſ. Geheimraad, Bron-Arts van PYRMONT; Lid van het UTRECHTSCHE en andere geleerde Genootſchappen.

Te UTRECHT,
BY B. WILD EN J. ALTHEER.
1810.

INHOUD.

× × × ×

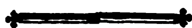
EERSTE GEDEELTE VAN HET VOORSTEL.

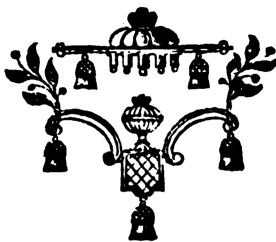
b.) Ove

TWEEDE GEDEELTE VAN HET VOORSTEL.

DERDE GEDEELTE VAN HET VOORSTEL.

b). *Zijn*

PROE

PROEVE

TER BEANTWOORDING

Der Prysvrage van het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te UTRECHT,

BETREFFENDE DE

PATHOLOGIA HUMORALIS,

OF

ZIEKTEKENNIS DER VOCHTEN.

Onder de Zinspreuk:

QUANTUM EST QUOD NESCIMUS!

INLEIDING.

Voor dat ik de beantwoording van het Voorstel zelf ter hand neme, zal ik eenige geschiedkundige aanmerkingen, aangaande de Leer, van welke hier gehandeld wordt, laten voorafgaan.

Gewoonlijk gaan Hervormingen met tweederlei gebreken verzeld: 1°. Zij gaan in hare uitspraken de palen door de waarheid gesteld te buiten: 2°. Zij

overdrijven de gebreken van 't geen zij willen hervormen, en schilderen het met te scherpe kleuren. En hoe zouden zij ook, door eenvoudige ten toonspreiding der waarheid en bedaarde aanwijzing van het verkeerde, dat gerucht verwekken en dat opzien maken kunnen, waar naar schier elk hervormer streeft?

In eenen hoogen trap verdienen allen, die in Duitschland hunne stem tegen de oude *Humorale Pathologie* verheft hebben, deze verwijten. Immers, 1° hebben zij, tegen de blijkbare waarheid aan, regtstreeks beweerd, dat, in de dierlijke huishouding, volstrekt niets op de vochten, maar alles op de vaste deelen en derzelver krachten aankome, en dat de Geneesheer slechts op deze laatste, maar geheel niet op de eerste, te letten hebbe. Voorts, 2°. beschuldigen zij de oude Leer van allerlei ongerijmdheden en leggen der vroegere Geneeskunde eene zoo grove *humorale-theorie* te last, als welke onder bekwame Artsen van lateren tijd nimmer heeft plaats gehad.

Dan, hoezeer onze zoo veel gerucht makende Duitsche hervormers deze verwijten verdienen, zoo passen dezelve toch geheel niet op den eersten Bevorderaar van de verbeteringen der hedendaagsche theorie. Het is toch eenigIijk de beroemde CULLEN, wien de roem toekomt van hier het eerst een licht ontstoken te hebben, van het welk allen zonder uitzondering het hunne ontleenden.

CULLEN gaf, in 1784, zijne *first lines of Physic*

ſt in het licht en toonde ſlechts in de Voorrede aan, naar welke grondſtellingen (door hem reeds lang te voren in zijne Voorlezingen voorgedragen) hij in zijn Werk de Ziekten zou verhandelen. Hij volgt dan, hoewel toch niet doorgaans, deze grondſtellingen ſtilzwijgend, zonder gedruisch en zonder twisten, op.

De, naar mijn gevoelen, eenigzins te algemeene en te ver uitgeſtrekte hoofdgrondſtelling van dezen Geleerden, aan welke hij ook niet ſteeds geheel getrouw gebleven is of blijven konde, was deze: *Dat men niet twijfelen kan, of de verſchijnſels der dierlijke huishouding, in gezonden zoo wel als zieken toeſtand, zijn alleen uit de oorſpronkelijke bewegende krachten in dezelve te verklaren.* Hij ontkende inmiddels geenszins, dat men zoo iets niet overlang vóór hem ingezien hebbe, halende zelfs plaatſen uit de Schriften van F. HOFFMANN, aan, uit welke dit op het overtuigendst blijkt (*).

Dan,

(*) CULLEN neemt, in zijne gemelde Voorrede, bladz. IX en XXI, eenige plaatſen uit HOFFMANNS *Medicin. rational. ſyſtem. Tom. III. Cap.* 4. §. 47. over, halende onder anderen de volgende uitdrukkingen aan: — — „ *univerſa pathologia longe rectius et facilius* ex vitio motuum microcosmicorum in ſolidis, quam ex variis affectionibus viſcerum humorum *deduci atque explicari poſſit, adeoque illis generis aegritudines internae* ad praeternaturales generis nervoſi affectiones *ſunt referendae.*" — Voorts het volgende: — — „ *medicamenta, non tam in partes fluidas, earum ſive ac intemperiem corrigendo, quam potius in ſolidas ac nervo-*

 vo-

Dan, voegt hij er bij, offchoon HOFFMANN d eerfte zij, die een vrij eenvoudig en duidelijk *fy ftême* aangaande dit punt heeft voorgedragen voor het welk wij aan hem groote verpligting hebben, zoo vindt men nogtans bij hem vervolgens van deze zijne grondleer in de toepasfing geen gebruik gemaakt, maar alomme eene *hypothetifche humorale Pathologie* (*).

CULLEN liet dus aan die vóór hem waren regt wedervaren. Hij beweerde geenszins, gelijk men zulks thans in Duitschland zoo gaarne doet, dat men, vóórmaals, het levende ligchaam fchier flechts als een vaatwerk, waarin vochten hunne rol fpelen, befchouwd, en de over dezelve heerfchende levenskrachten geheel niet geacht hebbe.

Aan den anderen kant ging CULLEN ook niet zoo ver als onze Nieuwelingen, die, in hunne onbedrevenheid en jeugdelijken waan, verlangen, dat men de groote masfe der vochten voor geheel niets telle; dat men de daarin voorvallende veranderingen geene oplettendheid waardig keure; ja dat

vofas, earundem motus alterando ac moderando, fuam edunt operationem: De quibus omnibus in recepta doctrina altum est filentium."

(*) Menigmalen zal men dus in de toepasfing der HOFMANSCHE theorie vinden, dat zij eene gezonde theorie der vaste deelen niet heeft uitgefloten. Dan, men moet ook bedenken, dat niet overal de Theorie der vaste deelen toereikt; waarbij het dan ook waarfchijnlijk toekomt, dat zelfs CULLEN niet fteeds naauwkeurig bij dezelve blijft.

ıt men zelfs niet eens de vraag gedoogen moet: in de vochten onafhankelijk van de levenskrach- ı iets kunne veranderd worden, en of men, iten de werking der levenskrachten, onmidde- ten willekeuriglijk, iets daarin veranderen kun- ?

CULLEN hervormde dus gelijk men hervor- ın moet; indien allen hem gevolgd waren, die ne Leer gevolgd zijn, zoo zouden wij die gema- de Geneeskunde behouden hebben, welke wij, ten nsten in Duitschland, slechts eerst van den toeko- nden tijd weder verwachten moeten. Immers, letter- t, hebben alle die genen, welke de theorie der vaste elen nadrukkelijk drijven, zonder bepaling alles rworpen, wat slechts betrekking op de vochten eft. Niets willen zij van deze hooren, terwijl zij chts met een stijven blik steeds op één punt, op levenskracht, staren. Van hun kan met waar- id gezegd worden; *zij rekenen de krachten voor es en de stoffe voor niets.*

Dan, niettegenstaande alle deze stellingen, zal Ziektekunde der Vochten steeds een gewigtig geenszins te verwaarloozen deel der beschou- nde Geneestkunst zijn en blijven. Om dit ech- te beseffen, moet men geenszins, zoo als dit de laatste tijden gebeurd is, zijne oogen daar- ı afwenden en naar andere dingen zien, maar ı moet onderzoekingen daaromtrent in het werk en. Als dan zal blijken, wat in de oude voor- ingen al, of niet, bruikbaar is. Zoodanig on-

 der-

derzoek zal het beloop der volgende Verhan opleveren: waarom ik hier slechts nog iets aar de de beschuldiging, tegen de vroegere Leer bragt, bijvoegen zal.

Nimmer toch heeft er zulk eene grove hu le-theorie, *onder de betere Artsen van den l tijd*, geheerscht, als men thans wil voorwe Men sprak wel is waar veel van de vochten, meende en hoopte iet daar in te kunnen vei ren en verbeteren: geenszins echter heeft de heerschappij der levenskrachten over d ve geheel verloochend. Men was wel in mige gevallen van denkbeeld, om, ook z tusschenkomst van het *principium actuosum* middelijk op de vochten te werken, gelijk dit ook wezenlijk, en ontegenzeggelijk kan Des niet te min heeft men echter zeer wel pen, dat het bloed en de overige vochten als op zich zelve bestaande te beschouwen noch dat dezelve slechts alleen in scheikundi trekking in aanmerking zouden komen. grondstellingen werden stilzwijgend erkend, dit honderde plaatsen uit bekende Schrijveren, van ik straks de bewijzen zal aanhalen, onloo baar bevestigen. En deze gevoelens maak die tijden niet het minste gerucht, om deze n lijke reden, dat niemand daaromtrent eenigei fel koesterde. Waren immers soortgelijke g stellingen ongehoord of slechts nieuw geweest zouden ze noodzakelijk opmerking of bevree verwekt, en van sommigen goedkeuring, v

deren tegenspraak ondervonden hebben: dan hier van is geen spoor te vinden, ten bewijze, dat een ieder overtuigd was, dat de gesteldheid der vochten wel niet zonder alle uitzondering, maar toch hoofdzakelijk, van de werkzaamheid der levenskrachten afhangt. De Schrijver der tegenwoordige Verhandeling heeft het regt, om dit des te meer te beweren, daar hij eens zelf, lange voor dat de Leer van CULLEN bekend werd, in een reeds vergeten stuk, het welk hij bij eene andere gelegenheid zal noemen, zich uitdrukkelijk zoo verklaart, en sommige Schrijvers der vorige eeuwen daar over berispt, dat zij met betrekking tot het bloed en de vochten, *de werkingen van het bezielde ligchaam steeds aan de wetten der Scheikunde onderwerpen, en enkel daaruit gewoon zijn te verklaren.*

Dan, men kan niet sterker, duidelijker, en omstandiger de afhankelijkheid der vochten van de levenskrachten erkennen en beweren, dan dit, onder anderen, in eene oude Leidsche Inwijdings-Verhandeling van den jare 1749 geschied is. Dezelve voert den titel: *de Idiosyncrasia*, zijnde de naam van den Schrijver MANITIUS. De volgende plaatsen hale ik woordelijk uit dezelve aan, welke genoegzaam bevestigen, het geen ik bewijzen wil. Bladz. 7. §. V. luidt het dus:

„ Quod fluida C. H. a solidorum actione vel in „ statu sano ad vitam sustentandam disponantur, vel „ quod his destructis aut depravatis saltem virtutes „ earum mire mutentur ac invertantur, clare de-

,, monſtrant morbi tam varii humorum dicti, ſi
,, li, *a*) non rite præparari posſunt, . . . *b*)
,, mixtio earum non rite procedit, ratio in functi
,, ne laeſa iterum quærenda; . . . *c*) copia eon
,, in excesſu ſæpe ex ſolidorum actionis defectu o
,, ſervatur; — aut, *d*) copia fluidorum nin
,, imminuta; . . . ſi tandem *e*) humores ſtagna
,, ex defectu motus oſcillatorii. Omnes hi a
,, ducti effectus, de quibus ſingulis agendis ſing
,, li labores requiruntur, ſat diu probant, *na*
,, *ram ac virtutem fluidorum eatenus determina*
,, *a ſolidis*, quatenus in ea ita hæc agunt, ut in
,, vel ſanitas conſervetur, vel morbus produc
,, tur." Waar op hij laat volgen §. VI: ,, Cu
,, ergo fluidorum conditio a ſolidorum actione pl
,, rumque determinetur, et nostra demonſtrat
,, *circa ſolida* verſabitur."

Deze plaatſen bewijzen zoo volmaakt en kla
het geen ik betoogen wilde, dat er zelfs ni
de minste twijfeling overblijft, en dat ik daaro
trent niets verder behoef te zeggen. Zij toon
aan, dat men, voor meer dan eene halve eeuw
niet ſlechts alles zag, wat men thans aan onze Voo
gangers wil ontzeggen, maar dat men ook daar l
de verdienste had van de zaak niet te overdrijve
Het *plerumque* der laatſte §, toont aan, dat m
niet ontkenne, dat er toch ook veranderingen
de Vochten kunnen voorvallen, *zonder toedoen*
levenskracht.

De Leidſche Hoogleeraar Gaubius hee

ter plaatse, waar hij over de ziekten der Vochten handelt, derzelver afhankelijkheid van de vaste deelen geenszins uit het oog verloren. Hij zegt (*Institution. Patholog. Medicin.* §. 270. „ Nimirum suos sibi humores propriis viribus fabricat corpus sanum, hinc suum ad modulum fingit. Haec sani morbosique in isto genere mensura." Men zie mede §. 305 en 307.

De thans veel te weinig gelezen wordende Engelsche HUXHAM zegt, in zijn Hoofdstuk over de gesteldheid der vochten in het ligchaam: „ Fluidorum status, qui maxima parte, ut in antecedentibus dictum fuit, *a solidorum dependet conditione*," &c.

Het is hier de plaats niet om vele aanhalingen opëen te stapelen, welke anders ligt zouden te vinden zijn; ook is het bijgebragte genoeg, om onze met hare verbeeldingen werkzame jeugd van onleerzaamheid en onkunde te overtuigen.

Desniettemin blijft het toch zekerlijk waar, dat, zelfs onder de lateren, vele Schrijvers, wanneer zij van de vochten komen te handelen, van dezelve spreken, als of zij bloot op zich zelve voorhanden waren, en geheel onafhankelijk van de vaste deelen. Bij de meesten dier Schrijvers is dit ongetwijfeld eene bloote onachtzaamheid. Terwijl zij namelijk hunne oplettendheid op het eene punt, op de vochten, vestigen, derzelver zamenstelling gadeslaan, ze ontbinden, mengen, en weder in

 hunne

hunne hoofdſtoffen ſcheiden, zoo vergeten zij, h
geheele in zijnen zamenhang te beſchouwen, e
zich alles in het werkelijke leven voor te ſtelle
Het gaat hun juist zóó als onzen nieuwen *Solidai*
Pathologisten (of, zoo als zij zich met eenen o
voegzamen, ten minſten reeds elders afgekeurde
naam noemen, *Dynamiſche Pathologi*), die ond
het beſchouwen der *krachten* de *ſtoffe* vergete
ſlechts met dit onderſcheid, dat deze laatſten e
genzinnig in hunne dwaling volharden, ja daar c
alles bouwen, het welk toch de vorigen dus ni
deden. Indien men immers onzen ouden *Humora*
Pathologi, terwijl zij den loop hunner denkbe
den onbekommerd volgden, herinnerd had, dat z
iet gewigtigs uit het oog verloren, zij zouden d
hunnen misſlag ingezien en zich daar van ontda
hebben. Hoe waar deze opmerking zij, blijkt ui
het boven aangehaalde voorbeeld van FRID. HOFF
MANN. Hij ſtemde, zoo goed als ergens iemand
de werking van het levend ligchaam op de vochte
toe, en ſtruikelde nogtans ſomwijlen in de toepas
ſing; gelijk dit ook door CULLEN niet onaange
merkt gelaten is. Het verſtrekt niet te min de
Schrijveren over zulke onderwerpen ſteeds tot ve
ſchooning, dat onze geheele *Pathologia generali*
(thans, met een overtollig nieuw woord, *Path*
genie genoemd) zich heel veel met voorwerpen be
zig houdt, welke buiten onzen gezichtkring lig
gen; waar door dan ook alle Schrijvers in de

P

Pathogenie, dus ook de nieuwste, deftig in het donker omtasten.

Dan, hoedanig ook de misslagen der vorige tijden, in het voordragen dezer dingen geweest mogen zijn, zoo waren dezelve toch van geene in de beoefening zoo nadeelige gevolgen, als de gebreken der nieuw ingevoerde theoriën zijn. Immers 1) werkte toch voormaals de gansch niet onbekende juiste voorstelling van den invloed der vaste deelen en der levenskracht mede, en zij kwam bij vele gelegenheden voor den dag, gelijk men dit bij zoo vele oude Schrijvers zeer duidelijk ziet, alwaar de krachten, derzelver ondersteuning, en het levend lighaamsgestel in het algemeen klaarblijkelijk eene groote rol speelen: 2) werd door de oude Geneeskundigen niet, gelijk door de nieuwe *theoretici*, een gewigtig deel van het bestaan der zelfstandigheid des dierlijken ligchaams, tegen de waarheid aan, van allen invloed op het gene in hetzelve omgaat, en van alle *opmerkingswaardigheid* uitgesloten: 3) en, inzonderheid, was de oude theorie allerwege aan de ondervinding ondergeschikt, het welk bij de nieuwe het geval niet is. Men sprak in dien tijd wel van theorie, dan men volgde toch steeds de ondervinding, *als de opperste wetgeefster in de Geneeskunde.* Hier op kan men ten aanzien der *theoretici* van den nieuwsten stempel niet roemen. Voormaals mogt een geneesmiddel werking in eene ziekte doen, welke het

wil-

wilde, het mogt nog zoo zeer tegen de beginſel der *Humorale-Pathologie* inloopen, men gebruik desniettemin dat middel, en gaf zijn gevoelen g vangen onder den eerbied voor daadzaken. Ni zoo is het met de nieuwe Revolutionairen in (Geneeskunde. Zij zeggen zonder den minſte ſchroom, dat alles, wat zij van voren (*a priori* betoogen, ook door de ondervinding, die zij no ontberen, als waar moet bevestigd worden; z volharden bij hunne ſtellingen, en zetten ze, zon der eenige mededoogenheid en tegen alle ondervin ding, door, het moge gaan zoo het wille. O men regt hebbe, eene Wijsgeerte, die tot zulk uitkomſten leidt, die met eene wanvormige basterd taal alles verduistert en niets verder brengt, waa door jonge lieden zich verbeelden, elken Man van dadelijke verdienſte, en van wien zij dagelijks kon den leeren, over het hoofd te zien; of men, zeg ik, geregtigd zij, zulk eene wijsgeerte, die door elken blik van het gezond menſchenverſtand in haar niets ontbonden wordt, te verachten, en ze geene op lettendheid waardig te keuren, dat mogen Mannen van doorzigt beſlisſen. Zeker is het, dat deze wijsgeerige Beſpiegelaars, in de laatſte tien jaren, met het ongehoorde gedruisch door hen gemaakt, met al hun geraas en getier, en met al hun onderst boven keeren, evenwel gansch zeer weinig ja volſtrekt niets wezenlijks, in de praktijk de *goede* Geneeskundigen hebben kunnen veranderen

im

immers hunne eigene waarlijk *ongelukkige* praktijk, voor zoo verre zij, van die der eersten afwijkt, kan hier niet in berekening komen. Dat zij uit *zwakken*, door hunne handelwijze, *zieken maken*; dat zij, door hunne onverstandige aanwending van het Opium, van den wijn, en van geheel den brandigen toestel van verhittende middelen letterlijk *menschen dooden*, zulks kan geen Geneeskundige loochenen, die hen heeft nagegaan en de waarheid niet ontveinzen wil!

Als eene Apologie voor mijn volgend Opstel, moet ik nog aanmerken, dat hetzelve volgens de eerste *prijs-opgave* van 1802 uitgewerkt is. Gewigtige beletselen hebben verhinderd, aan de kleine verandering in de opgave van 1803 meer dan eenige naziening te besteden.

Aan dezelfde beletselen is het te wijten, dat de Schrijver zijn Opstel niet die volkomenheid heeft kunnen geven, welke hij zich had voorgesteld, alzoo hij daardoor ook het Schrift uit de eerste klad (*brouillon*) heeft moeten laten afschrijven. Over het geheel verzoekt hij, het stuk, niet als eene volledige verhandeling over deze stoffe, maar slechts als eene proeve te beschouwen, wier verdere voltooijing hij aan anderen overlaat. Voor het overige vleit hij zich met de hoop, dat men vin-

vinden zal, dat dit zijn Opſtel geheel naar eigene denkbeelden is ingerigt, en niet naar anderen nageſchreven; als mede, dat hij noch eene grove Empirie, noch eene ruwe Humorale-theorie verdedigt, noch de hoogvliegende overfijne ſpitsvindigheden *des tijds* voorſtaat; maar dat hij leerſtellige grondſtellingen die *op ondervinding* rusten najaagt.

EERSTE

EERSTE GEDEELTE

VAN HET

VOORSTEL.

„ Welke eigenaardige ziekten of gebreken der
„ vochten en sappen, (door GAUBIUS in
„ zijne *Institut. Pathol. Medic.* §. 268—482.
„ als *vitia humorum absoluta* voorgedragen)
„ hebben in het menschelijk ligchaam wezen-
„ lijk plaats, en welke zijn slechts denkbeeldig?

DAT er onregelmatigheden aanwezig zijn in den toestand der sappen, dat is, zoo wel stellige als betrekkelijke afwijkingen van hare regelmatige gesteldheid, dit hebben toch, onder alle de zonderlinge stellingen van onzen tijd, slechts weinige buitensporige koppen geloochend. Men zoude deze afwijkingen gevoegelijk onder de verdeelingen van *gebreken* in de *hoeveelheid*, in de *evenredigheid*, en in den *aard* der zamenstellende deelen, en eindelijk van *vreemd- aardige bijmengselen*, voordragen kunnen.

Daar echter de Prijsvrage de *verdeeling van* GAUBIUS voorschrijft, zoo blijve ik bij dezelve, terwijl ik dat-gene, wat daar in schijnt te ontbreken, te

te zijner plaatse zal inlasschen. GAUBIUS verdeelt de *algemeene* gebreken der vochten, in d van den *zamenhang* (vastheid), van de *scherpte* en van de veranderde *menging der deelen* (*secessionis particularum*, *dyscrasia*). Waarop hij vervolgens de *bijzondere* vochten afzonderlijk verhandelt. Ik neme eene overzigt daarvan, zonder mij hier met den oorsprong en de oorzaak van zoodanige afwijkingen in te laten.

I. ALGEMEENE ONGESTELDHEDEN DER VOCHTEN.

1. *Gebreken van den Zamenhang.*

De vastheid, dikte, van alle en elk der vochten, kan van den regel afwijken en wijkt veelvuldig af, wanneer zij te groot of te gering is. Zelfs de waterige sappen kunnen dunner zijn, dan zij behooren te zijn, wanneer zij aan het eenvoudigst vocht, het water, te zeer nabijkomen; en wanneer zij daarentegen meer met vaste deelen beladen zijn, dan hun voegt. Deze afwijkingen zijn niet enkel denkbaar, maar zij zijn naar de ondervinding wezenlijk, en dus niet ingebeeld. Ik beschouw dan dezelve hier afzonderlijk:

a) *Te groote dikte of vastheid der Sappen.*

In het algemeen kan men de tegennatuurlijke d

nning en de *verdikking* der fappen, niet verder
rklaren, dan daar uit, dat er bij gene meer wa-
rige, bij deze meer vaste, deelen in derzelver
nging voor handen zijn, dan er behoorden te
n. Dit is op onderfcheidene wijzen te ontdek-
n. Zoodra men echter wil bepalen, welke foort
n vaste ftoffen, (zoo als GAUBIUS die bij-
ngt) als overmatig voorhanden, of als ontbre-
nd hier voorkomen, dan loopt men gevaar van
dwalen, zelfs reeds uit hoofde der veranderlijk-
id der vormen van onderfcheidene ftoffen, op
lke de levenskrachten des ligchaams tot op eenen
keren trap invloed hebben. Gemakkelijkst laat zich
g ontdekken, wanneer het flijmige deel (*gluten*)
de vochten te groot, of te gering is; deszelfs
ermaat ziet men toch menigwerf tot in het on-
loofelijke; doch waaromtrent ik voor ervarene Ge-
sheeren geene eigene waarnemingen zal behoe-
n aan te halen. Van het ijzer echter ware het,
minften in het bloed, met zekerheid te bepa-
, doch minder van de vezelige deelen. Van de
ite ftoffen zal het bezwaarlijk te bepalen zijn,
l dezelve vaak in korten tijd in groote veelheid
het ligchaam ontlast worden. Men denke
hts aan het zoutig vlies op de pis, het welk
n voor vet aanzien, maar dat niets dan eene
te verzadiging van zout aanwijst, welks tegen-
rdigheid bij gevolg zeer veranderlijk is. Of
et of olieachtige deelen in volkomene vorm in
mloopende vochten zij, en of dus daar van

te veel of te weinig voorhanden kan zijn, zul weten wij niet (*); derzelver zamenſtellende ſtoffen moeten zekerlijk dáár zijn, en kunnen du ook waarſchijnlijk in te groote en te geringe hoeveelheid tegenwoordig zijn; nogtans zijn wij niet in ſtaat daaromtrent iets te bepalen.

Het is wel te vermoeden, dat het niet zonder invloed op het overige ligchaam zijn zoude, indien zich in de vochten, inzonderheid in de omloopende, de vaste ſtoffen in het algemeen, of ſoorten derzelve, in evenredigheid tot de waterachtige, te zeer vermeerderen. Dan, de gevolgen welke GAUBIUS daar van aangeeft, verſtoppingen in de vaten, gebreken in de afſcheidingen, almede gezwellen, zijn niet bepaald daar aan toe te ſchrijven; te minder, wijl men zoodanige gevolgen ook daar ziet, waar de tegenovergeſteld toeſtand, te dunne vochten, oogenſchijnlijk voorhanden zijn.

(*) GAUBIUS ſchijnt de bloedbolletjes voor vet houden; HALLER neemt wezenlijk vette ſtoffe in bloed aan, want hij verklaart het vet, langs den der ſlagaderen te vinden, voor uitwerkſel eener doorpeling (*transſudatio*), (het welk toch even zoo goed de eene ſoort van *affcheiding* (*ſecretio*) daar zijn konde; nogtans hebben bekwame Scheikundigen, met namen PARMENTIER en DEYEUX, tot hier toe geen vet uit bloed kunnen halen.

b. Te groote dunheid der Sappen.

zelve is in vele gevallen onbetwistbaar. Van
loed tot op de waterächtigste vochten toe,
pis, zelfs in de tranen, kan het overal
vinden, dat zij de vereischte veelheid van
stoffen niet bevatten.

meer iemand ontkennen wilde, dat zulke
ngen op de voeding en andere werkingen
het gezonde ligchaam zouden terug wer-
zoude men hem op honderderleie wijze uit
dervinding van dwaling kunnen overtuigen;
angt buiten allen kijf de gesteldheid der
deelen van de vochten, uit welke zij ge-
l worden, af.

is ook niet aan te twijfelen, dat er som-
eene onevenredigheid der vaste, de voch-
imenstellende, stoffen uit de vermindering
ne of andere derzelve ontstaan kan. Onder
n openbaart zich het gebrek van het *gluten*
enbaar; vaak ook het gebrek van het roode
es bloeds, en daar in van het ijzer; welke
en niet zonder gevolgen blijven kunnen,
in als derzelver te groote hoeveelheid.

oo verre mag men dus de door GAUBIUS
evene ongesteldheden in den zamenhang der
, niet slechts voor denkbaar, maar voor we-
verklaren.

2. *Scherpte der Sappen.*

De Leer van eene grove fcherpte der fappen, is niet eerst in deze jongfte tijden, maar reeds veel vroeger en voor alle de nieuwe wederleggingen der Humorale - Pathologie, door bejaarde nog levende Artfen, en zelfs door den Schrijver dezer Verhandeling zelven tegengefproken geworden. Grove afwijkingen van de eigenaaardige zachtheid, d. i. ware fcherpte, heeft nog niemand in de werkelijk omloopende vochten met overtuiging bewezen, ten zij men misfchien daar toe wil brengen, dat de altoos eenigzins zoutachtige lymphe van het bloed fomtijds zeer veel meer zout oplevert. Uitgeftorte vochten daarentegen, gelijk mede de fappen der eerfte wegen, benevens de gal, openbaren fomwijlen eene gefteldheid, welke te regt fcherp genoemd kan worden. Ik behoef hier flechts te herinneren, wat men bij maagkrampen, bij van zelve ontftaande brakingen, en buikloopen kan waarnemen, en welk eene ware fcherpte, ja vaak wezenlijk bijtende hoedanigheid, de gal, de pis, het zweet, het neusvocht, de ftoffen der huiduitflag, die doorgaans eenen zoutachtigen fmaak hebben, kunnen aannemen. Ik heb van de korsten van zulke uitflagftoffen, die toch niet fteeds enkel en alleen plaatfelijke kwalen zijn, noch enkel uit onregelmatigheid van den vetrok (*panniculus adipofus*) ontfpruiten, op de gezonde huid niet flechts van den lijder, maar ook van anderen,

ge-

n, op die plaatfen eene roodheid, ja zelfs
n kleinen uitflag waargenomen. Men zal
oo iets in den eigenlijkften zin fcherpte mo-
emen, en men zal nimmer kunnen waar-
jk maken, dat deze bijtende hoedanigheid
loor de werking van het uitbotten ontfta.
tdekt men ten minften zoutigheid daarin. On-
rele zeldzame belustheden der menfchen, vindt
ok die, dat fommigen behagen vinden in
orsten, ten minften van hun eigen ligchaam,
ten. Door dien weg weet ik van fommi-
lat deze uitbotftoffen vaak eenen zeer zilti-
ak hebben.

er door de gewone ontlastwegen doorgaans,
vaak door buitengewone wegen en aanftal-
offen uit de masfe der fappen, zoo wel als
de overige organifatie weggevoerd worden,
le ontlasting zich niet meer als zacht, maar
ezenlijk fcherp, ja zoutig doen kennen, is
zeggelijk, wat ook LEGALLOIS daar te-
renge. Nu kan men, wel is waar, niet
, in hoe ver de ftoffen, welke wij in de af-
igen en uitwerpfelen als fcherp erkennen,
iten nogtans uitzonderd), reeds als zooda-
raf in de vochten, of in de organifatie aan-
waren. Waarfchijnlijk is dit inmiddels,
loedelijk bewerkten zij zelve juist door hare
eid hare ontlasting, welke voorzeker niet
hillig voor den gezondheids-toeftand zijn
Wanneer men nadenkt, dat er omftandig-

heden voorkomen, welke zulke ſtoffen in de ſappen met geweld terug houden, zoo zal men begrijpen, dat het vaak, zelfs voor de werkzaamſte levenskrachten onmogelijk zij, de vereischte zachtheid derzelven te bewaren. Van de zoute ſtoffen is dit buiten twijfel, daar het blijkbaar is, dat de levenskracht het vermogen niet heeft dezelve te veranderen, zelfs niet *door hare eigene kracht* ze te decomponeren of te ſcheiden. Dat ondertusſchen, om bij de zouten te blijven, dezelve wanneer ze in overmaat of in eene ongeregelde verbinding in de vochten voorhanden zijn, daarin geene werkingen, onafhankelijk van de werkingen der vaste deelen of van het levensbeginſel zouden kunnen uitoefenen, zulks zal men toch niet durven aannemen.

Men ziet verſchijnſels in den zieken toeſtand, bij welke men zeer moet overhellen, om veeleer te ſtellen, dat daar bij veranderingen in de vochten ten grondſlag liggen, — (wier eerſte oorzaak ik vooreerst aan hare plaats late); en dat er bij eene uit zoodanige oorzaak ontſpruitende werking veeltijds wel eene prikkeling plaats hebbe, dan dat men die van eene blootelijk in de vaste deelen ontſtane ongeregeldheid zoude afleiden. Inmiddels blijft dit meer eene waarſchijnelijke gisſing, dan eene vaste, ten minſten voor als nog, ſtreng bewijsbare ſtelling. Over het geheel kan men, wat er over voorhanden zijnde ſcherpten in de omloopende vochten te zeggen valt, ſlechts tot op waarſchijnlijkheden brengen;

waar-

waarom men de ongefteldheden van deze klasfe van GAUBIUS nog meer onder de *denkelijke*, dan onder de volftrekt bewezene rekenen moet, alhoewel ze toch niet onder bloote inbeeldingen behooren geteld te worden.

Voor 't overige is de ftellige verwerping van het geloof aan iets, dat naar fcherpte in de vochten gelijkt, welke eenige nieuweren thans zoo zeer drijven, inderdaad niets nieuws. Reeds voor 40 jaren, was er op de Hooge Schole te Göttingen, een zekere Doctor GRAU, die toen reeds de *vis vitalis* alles liet afdoen, en de ligchamelijke ftof voor niets rekende. Dezelve beweerde (zie deszelfs *Heterodoxen Sätzen*, *Frankf. u. Leipz.* 1763), dat de fcherpte in het bloed verkeerdelijk als eene *hoedanigheid* befchouwd wordt, het welk hij aldus bewijst: fcherpte is een *quantitas*, maar eene *quantitas* kan geene *qualitas* zijn. Zoude men niet vermoeden, dat GRAU, in 1763, bij de nieuwfte Duitfche Geneeskundige Wijsgeeren van 1803 ter fchool hadde gegaan?

II. GEBREKEN DER BIJZONDERE SAPPEN.

1. *Ongefteldheid van den* Chymus *en* Chylus.

GAUBIUS heeft beide deze fappen onder de benaming van Chyl gebragt, hoewel zij eigenlijk van onderfcheidenen aard zijn, en verfchillende opmer-

merkelijke hoeveelheid zouten, en eene zoo gr
te hoeveelheid eiwitaardige ftoffe, dat zij door
te, geheel in een ftijf, niet meer vloeibaar,
chaam verandert. De bloedkoek bevat een r
gedeelte, waarin zich eenig ijzer-*oxyde* bevin
voords eene ftrembare lymphe, welke als de o
zaak van de vorming der bloedkoek befchou
wordt, en welke de ftoffe der ontftekingskorst
zegd wordt uit te maken; zeker is het, dat
zich vezelachtige deelen uit de bloedkoek laten
fcheiden. Wanneer er gezegd wordt, dat de blo
koek bij tijdverloop zich in wei verandert, z
is dit flegts te verftaan, dat *veel* daarvan door d
tijd die gedaante aanneemt; en ik heb tot mijn o
merk daarop niet meer te letten, dan de Phyf
logist, van de gefteldheid van fommige weeke deel
handelende, daarop te zien heeft, dat dezelv
onder zekere omftandigheden, zich in eene walfch
aardige (*adipoceracea*) ftoffe veranderen.

Gelijk nu de geheele masfa des bloeds in
groote of te geringe veelheid kan aanwezig zij
zoo kunnen ook de genoemde zamenftellende d
len, en ook welligt andere zich daar in bevindende o
niet bekende ftoffen, insgelijks in te groote of
geringe veelheid jegens elkander, of in onbeho
lijke hoedanigheid, daarin voorhanden zijn.

Men kan dus de gebreken van het bloed br
gen tot de volgende: a. der *hoeveelheid*; b.
evenredigheid; c. der *hoedanigheid*, welke laa
ook de vreemdaardige bijmengfels in zich zal fluit

2. *Afwijkingen der Bloedmasse in de hoeveelheid.* (*De verouderde verdeeling* ad vasa *en* ad vires *wordt voorbijgegaan.*)

a. Te geringe hoeveelheid van Bloed.

Van het punt af, waar het bloed aan het ligchaam zoo ver onttrokken is, dat het ophoudt te leven, tot aan het voorhanden zijn van deszelfs genoegzamen voorraad, zijn er een aantal trappen, welke alle meer of min invloed op den welstand van het ligchaam hebben. De voor een volwassen ligchaam tot het leven noodzakelijke hoeveelheid bloeds is niet vast te bepalen. In den gezonden toestand rekent men ongeveer voor een mensch van middelmatig gestel 25 tot 30 ponden. Het is eene besliste zaak, dat van deze masse meer dan een derde, welligt de helft, veelligt nog meer, kan verloren gaan, zonder dat het leven daardoor ophoudt, wanneer slechts het verlies niet te plotsling gebeurt. De bloedstortingen, welke men somwijlen bij voortduring van het leven gezien heeft, zijn verbazend, en de ponden bloed, die *in verloop van eenigen tijd* kunnen vergoten worden, komen dengenen, die zoo iets niet gezien heeft, ongeloofelijk voor, en gaan somwijlen de geheele in het ligchaam aangenomene hoeveelheid van het bloed te boven.

Men heeft, wel is waar, willen beweren, dat het verlies van bloed slechts deszelfs gesteldheid en men

bloed afgeleide ongesteldheden doet verdwijne dan mag hij gerust beweren, eene bloedrijkhe weggenomen te hebben.

Zoude iemand hier, gelijk wel gebeurd is, v strekt willen staande houden, dat er in zulke g vallen niet eigenlijk te veel bloed zij, maar dat l zelve slechts te dik, en met te veel vaste deelen betrekking tot de waterachtige voorzien zij: z kan ik den zoodanigen wel niet met maat en gewi wederleggen; edoch zal de gesteldheid van zu een bij gelegenheid ontlast bloed geenszins alto eene onevenredigheid in zijne menging vertoone hoe zeer ik toesta, dat eene ware bloedrijkh nimmer bij een te dun bloed voorkome, en d daarentegen de ware overmaat van bloed ook m eene naar evenredigheid te grooten voorraad v vaste deelen verzeld kan gaan.

Of er nu te veel bloed kan zijn met betrekki tot de krachten, of de vaten, zulks kan men t zijne plaats laten. Wij kennen de overmaat van l bloed uit teekenen, die meer betrekking op de zelfs evenredigheid tot het ligchaam in het geb hebben, dan alleen op den inhoud (*capacitas*) vaten, of op de krachten, die den bloed-omlo volbrengen. Daar voorts de vaten zich zeer k nen verwijden, en dezelve buiten dien niet tegen bloed te berekenen zijn, zoo min als de kracht zoo blijft die onderscheiding ten minsten steeds derstellend en onzeker. Zoo veel echter is uit

bovenstaande blijkbaar, dat *het bloed in te groote veelheid kan voorhanden zijn.*

b. *Afwijking der zamenstellende deelen van het bloed, in hunne onderlinge evenredigheid.*

Om hier over met volle naauwkeurigheid te handelen, zoude men eene tafel moeten hebben, in welke de betrekkingen der onderscheidene zamenstellende deelen van het bloed in gezonden toestand, in verschillenden leeftijd en ligchaamsgesteldheid, naauwkeurig opgegeven waren. Daar echter zulk eene tafel niet te verwachten is; en wel te minder, om dat er in allen dezen eene groote ruimte plaats vindt, welke aanmerkelijke afwijkingen toelaat, zonder dezelve juist gebreken te kunnen noemen; zoo zijn wij genoodzaakt ons aan de oogschijnlijkheid te houden, en aan zekere kenmerken, welke ons de grove onevenredigheden, zelfs in het levende ligchaam en zonder nog het bloed zelf te onderzoeken, meesttijds vrij duidelijk vertoonen.

Het bloed kan in de evenredigheid zijner bestaandeelen van den regel afwijken, wanneer het *a*) *te dun is, te veel waterachtige bestaandeelen* tegen de vaste heeft; *b*) wanneer het *te veel vaste deelen* heeft, of *te dik* is; *c*) wanneer het met *te veel of te weinig* van het *roode deel* (tot het welk het ijzer behoort) voorzien is; *d*) wanneer het *te veel* of *te*

wei-

weinig van de *vezelige en andere ſtrembare ſtoffen* vat; *e*) wanneer het *te veel* of *te weinig ſlijm* *deelen* heeft; *f*) door diergelijke *onmate der zo* *deelen*; *g*) door *afwijking van het dierlijk vet*, deszelfs grondſtoffe, van de vereischte hoeveelhei *h*) Vrage aangaande de onbekende of minder b kende ſtoffen in het bloed.

Zoo wel als de tastbare beſtaandeelen van h bloed in overmate kunnen voorhanden zijn of on breken, even zoo zullen ook die, welke onze n ſporingen door hunne vlugheid en fijnheid ontſna pen, of die wij ſlechts vermoeden, of geheel ni kennen, insgelijks wel in eene onregelmatige eve redigheid daarin kunnen aanwezig zijn. Dan da het geenszins het oogmerk der opgave kan zijn om van dingen te doen ſpreken, omtrent wel niet dan gisſingen plaats vinden, zoo onthoud i mij van alles wat men daar over zoude kunn zeggen.

a. Te dun Bloed.

Hier onder is te verſtaan, dat het waterig deel de bloeds te groot is in evenredigheid tot de vaste deele Deze toeſtand komt zeer dikwijls voor, en is o genſchijnlijk voorhanden, wanneer, in het ontla te bloed, een zeer kleine bloedkoek in eene groo veelheid wei zwemt. De teekenen, waaruit m zulk eenen toeſtand kent, zelfs zonder het oog

ſch

schijnlijke te raadplegen, komen wel in ettelijke punten overeen met die, welke gebrek aan bloed aanduiden, maar bij te dun bloed voegt zich nog eene gezwollenheid en eene neiging tot wezenlijk zuchtige zwellingen.

b. Te dik Bloed.

Men noemt te dik bloed, wanneer het, tegen de waterdeelen, met te vele vaste deelen overladen, ende bloedkoek in het afgetapte bloed door te weinig wei omgeven is. De uitwendige teekenen van zulk eenen toestand komen in vele opzigten met die der bloedrijkheid overeen, ja ook meestentijds gaan beide deze toestanden wel zamen gepaard. Inmiddels schijnt het toch, dat somtijds de zamenhang (*consistentia*) der vaste stoffen van het bloed, inzonderheid van enkele soorten derzelve, te groot kunnen zijn, zonder dat de geheele bloedmasse te overvloedig zij: Waaromtrent de beide volgende afdeelingen iets nader zullen bijbrengen.

c. Overmate, of gebrek, van het roode deel des Bloeds.

Het roode deel van het bloed maakt verre het grootste gedeelte der bloedkoek uit. Door bijgieten van water, dat door het zelve sterk gekleurd wordt, kan men dat roode volkomen daar uit spoelen. Deszelfs zamenstelling, behalven dat er zich

eenige ijzeraarde in voordoet, is nog met geene kerheid uitgemaakt. Wanneer het gebeurt, dat bloedkoek eene te groote masfe uitmaakt, zoo doorgaans de overmate van dit roode deel d van voornamelijk de oorzaak. Daar het ijzer wezenlijk deel daar in fchijnt te zijn, zoo is ook te vermoeden, dat dit mede daar bij eene a merkelijke rol fpeelt, en in der daad laat de on vinding hier omtrent geene de minfte twijfel over. De fchadelijke werking, welke het i heeft, wanneer dit, waar reeds te veel van roode deel des bloeds voorhanden is, in het chaam gebragt wordt, toont dit zoo wel, als uitmuntende werkingen der ijzermiddelen, ftaal teren enz. in zulke gevallen dit toonen, waar blijkbaar is, dat er aan dit roode deel gebrek w

Ik behoeve mij flechts op de waarneming te roepen, om te kunnen vastftellen, dat er zenlijk afwijkingen in de hoeveelheid van roode deel des bloeds, en van het ijzer d in, plaats hebben, en dat zulks geen in beeld gebrek van het zelve zij.

d. Afwijkingen van het vezelachtige deel der blo koek, en der overige ftrembare ftoffen, in op zigte der hoeveelheid.

Ik zal mij, op dit punt, wat nader inlat wijl het zelve, gelijk men in de 3de Afdeeling

Verhandeling zien zal, van aanmerkelijk gewigt in de praktijk is.

Een vezelig of fibreus wezen in de van de wei door stolling gescheidene bloed-masse, is onloochenbaar; Dat het zelve de stoffe der *pseudo-membrana* van Ruijsch zij, is zeer waarschijnlijk. Niet zoo waarschijnlijk is het vermoeden, dat het de oorzaak zij, welke het bloed doet stollen; of de stiembare lijmphe, en nog minder, dat het de stoffe zij der onstekingskorst, welk laatste ook reeds door Haller in twijfel getrokken is.

Dit vezelachtige deel (*pars fibrosa*) is niet in alle bloed, noch, ten allen tijde, in gelijke hoeveelheid voorhanden, gelijk ik volgens eigene proeven kan beweren. Somtijds vindt men, naar mijne eigene proefnemingen, ongemeen weinig, naauwelijks 15 tot 20 greinen, in eene bloedkoek van eenige oncen; waarschijnlijk somtijds nog minder, en vaak veel meer. Er zullen daaromtrent nog belangrijke proeven, inzonderheid in de gevallen waar *eene ontstekingskorst* voorhanden is, behooren gemaakt te worden.

Deze fibreuse stoffe zondert zich, in den gezonden toestand, niet uit het omloopende bloed af, maar daar toe is ten minsten rust noodig, terwijl ook eene koelere temperatuur die afscheiding bevordert; immers in eene warmte boven de 90° naar Fahr., gelijk als ook beneden den 34sten graad, scheidt zich het bloed in het algemeen niet, zoo als reeds Schwencke getuigt. Nogtans heeft er

ook een toeſtand plaats, waar zich dezelve in het levend ligchaam, en in de bloedvaten, in de groote ſlagaderen en in het hart zelve, van het overige bloed ſcheidt, namelijk in de gedaante van bloedproppen (*polypi*). Want er valt toch wel niet aan te twijfelen, dat die bloedpolypen uit deze vezelachtige ſtoffe, ten minſten in vereeniging met de andere ſtrembare ſtoffen, beſtaan; des te minder, daar men ſteeds, waar zulke zamengroeiſelen voorhanden zijn, eene aanmerkelijke overmate dier ſtoffe in het bloed waarneemt, en nimmer een gebrek derzelve. De neiging tot zulke polypeuze zamengroeiſelen kan buitengewoon ſterk zijn. Men vindt vaak vele derzelve in de aderen van zulke lijken, van welke geen twijfel is, dat er niet reeds voor den dood eenige geformeerd waren. Ik herinner mij gezien te hebben, dat in een bloedrijk ligchaam, het welk reeds aanmerkelijk veel bloed verloren had, eene menigte polypeuſe concrementen, met en zonder bloed, uit de longen met hoesten uitgeworpen was, en dat er daarna, in het bloedrijk en een zeer zamenhangend bloed vertoonend lijk, niet ſlechts in het adergeſtel, maar ook in de luchtpijp, alom een aantal van zulke polypen aanwezig was. Wat ik verder aangaande dit onderwerp hier niet bijbreng, dat zal in de derde Afdeeling te vinden zijn, terwijl ik ſlechts uit het gezegde dit beſluit trek:

Dat er eene overmate van het vezelachtige of fi breuze deel des bloeds, en van de andere ſtrembare

ſto

ftoffen kan plaats hebben, en dat er buiten twijfel, in andere gevallen te weinig van deze ftoffe aanwezig zij. Even dit zal ook van de gelatineuze of geleiachtige ftoffe gezegd kunnen worden, of van de ftrembare lymphe, indien deze van gene onderfcheiden is.

e. Of er te veel of te weinig van de flijmige ftoffe, of van de ftoffen waaruit deze ontftaat, in het bloed zijn kunne?

Er bevindt zich eene flijmige ftoffe in de wei, welke wel met dezelve de Eiwitvormige (*albumineuze*) gedaante aanneemt, doch van deze afgescheiden op haar zelve niet ftremt. Zij is niet in groote hoeveelheid in de wei voorhanden. Of dezelve de ftoffe zij, uit welke de zoo zeer noodzakelijke, in alle de holligheden van het ligchaam zo zeer verfpreide, ftof bereid wordt, welke wij onder de gedaante van het dierlijke flijm kennen, en of de ligchaamswerktuigen dezelve uit andere ftoffen van de masfe der omloopende vochten afleiden, zulks zij aan zijne plaats gelaten. Men zoude wel is waar kunnen zeggen, dat het als 't ware van de kuimen der affcheidingswerktuigen afhangt, of zij veel of weinig flijm uit de vochten zullen affcheiden, en dat het dienvolgens eene *proxima caufa* zoude zijn, wanneer men uit het te veel of te weinig afgezonderde flijm zoude willen besluiten, dat er veel of weinig flijmftoffe in het

 bloed

bloed zij. Dan, hoe groot men zich ook het vermogen der levenskracht over het affcheidingswerk voorftelle, zoo zoude het toch tegen de analogie zijn, aan te nemen, dat zij alles uit alles maken konde. Alsdan zoude het niet noodig zijn, dat aan haar toebereide, zekere ftoffen bevattende, ftoffe toegevoerd wierde. Waarbij nog de opmerking komt, dat wij ten klaarften zien, dat de affcheiding des flijms ontwijfelbaar toeneemt, wanneer er door het voedfel vele zelfftandigheden in de omloopende vochten komen, welke veel plantaardige of zelfs reeds dierlijke flijm bevatten; terwijl integendeel menfchen, die meerendeels van wortelen, kruiden en boomvruchten leven, naauwelijks eenigen overvloed van flijm zullen hebben.

Offchoon dienvolgens wel niet met volkomene zekerheid, is het toch met groote waarfchijnlijkheid te vermoeden, dat er in het bloed en overmaat en gebrek aan die ftoffen kunne plaats hebben, uit welke het flijm voortkomt.

f. Kunnen de zoute beftaandeelen in overmate of in te geringe hoeveelheid voorhanden zijn?

Daar er middelzouten van onderfcheiden aard *beftendig* in het bloed, vooràl in de wei voorhanden, en zelfs door den fmaak kennelijk zijn, zoo moeten dezelve buiten kijf daarin opgenomen worden, en zoo kan men dezelve wel als een integrerend en noodzakelijk beftaandeel van het bloed befchou-

wen. Men heeft wel is waar de mogelijkheid en overgang van scherpe stoffen in de melkva- :tracht te ontkennen; de blijken echter van ver overgang, zelfs dadelijk na dat zij in de wegen kwamen, zijn door de snel volgende lering derzelve te klaar, dan dat daar aan zoude kunnen zijn. Doch aan den anderen eeft men, even zoo verkeerd, de noodzake- d der zouten daaruit gemeend aan te toonen, it zij als prikkels ter bevordering van den p des bloeds zouden noodig zijn. Dan, 'ele zouten, overeenkomstig de ondervinding, ijk tot de verkoelende middelen behooren, voorzeker den bloedsomloop niet aanzetten, :an ook deze, ook om andere redenen onwaar- lijke, gissing niet worden aangenomen. Nood- jk zullen de zouten in het bloed wel zijn, des :r, daar zelfs de grasetende dieren niet zon- :zelve, offchoon in geringere veelheid, zijn, ›on wij ook de nuttigheid daar van met geene ›eid kunnen bepalen.

:r van de middelzouten te veel of te weinig in loed voorhanden zijn kunne? — of de af- ing der pis, welke voornaamlijk bestemd is, ›e deelen inzonderheid van zouten aard uit de pende vochten af te voeren, — (wat ook ɪʟʟᴏɪs onlangs op eene zeldzame wijze daar ingebragt hebbe) — niet genoegzaam geschie- , daar door te veel van deze stoffen terug blij- ınne? — En of er ook dus integendeel som-

tijds te veel zoute deelen aan de vochten kunne onttrokken worden, en of dit alles zijne gevolge voor de gezondheid zou kunnen hebben? Dit zij zoo vele vragen, in welker toestemmende bean woording ik bij voorraad geene zwarigheid kan m ken; doch waaromtrent, in de 3de Afdeeling, n het een en ander ter bevestiging zal voorkomen.

g. Kan er van het vet of van de dierlijke olie (ik spreek hier niet van de empyreumatike olie) of van deszelfs grondstoffe, te veel of te weinig in het bloed voorhanden zijn?

Dat de grondstoffe van het dierlijk vet in het blo moet voorhanden zijn, kan aan geenen twijfel c derhevig wezen. Om vele redenen nogtans zou men ook, wegens het doorgaans in de natuur he schende beginsel van spaarzaamheid, wel mog aannemen, dat niet slechts de grondstoffe, m zelfs de reeds verder bewerkte stoffe van het vet het bloed voorhanden zij. HALLER was weze lijk van gevoelen, dat het vet in het bloed aanv zig is; immers het komt hem voor, dat dat gene, w doorgaans langs den loop der slagaderen geplaa gevonden wordt, geen eigenlijk afgescheiden v zij, maar dat het zelve door de wanden der va doorgezijpeld zij. GAUBIUS spreekt van de roo bloedbolletjes als olieachtige bolletjes; waar bij te valt aan te merken, zonder evenwel een vast best

C

daar uit te willen trekken, dat juist de vermindering van het roode deel des bloeds de afzetting van het vet bevordert.

Tegen het gevoelen, dat het vet in het bloed reeds wezenlijk voorhanden zij, ſtrijden de proeven van verſcheidene Scheikundigen, welke nog nimmer waar vet uit het bloed hebben kunnen trekken. Het zij inmiddels daar mede gelegen zoo het wille, het vet moge namelijk in het bloed wezenlijk verſcholen voorhanden zijn, of het dierlijk ſlijm of iet anders moge de ſtoffe van het vet bevatten; dit beſtaandeel van het bloed, moet toch, zoo wel als elke andere ſtoffe, onevenredig, dat is te veel of te weinig, aanwezig kunnen zijn, naar dat de verſcheidenheid der voedſelſtoffen, de ſpijsvertering, het rijkelijker gebruik van vettigheden of andere omſtandigheden zulks mede brengen. Offchoon men dan uit eene meerdere of geringere affcheiding van vet, nog geen zeker beſluit tot het te weinig of te veel daar van in het bloed trekken moge, daar er hier iets aan de affcheidende werktuigen kan toegeſchreven worden: zoo is het nogtans aan den anderen kant buiten kijf, dat, waar zich veel vertoont, ook veel voorhanden moet zijn, en waar weinig is, zich niet veel vertoonen kan. Waar echter eene overmate van vet wordt afgezet, daar kunnen wij altoos zeker zijn, dat eene rijkelijke voeding op het bloed haren invloed hebbe; welke invloed toch ook bij gezonde dieren, bij welke an-

dere medewerkende oorzaken niet zoo zeer pla
vinden, *nimmer* ontbreekt.

Men zal alzoo het besluit mogen maken,
er ook van de vetstoffe en te weinig, en
veel in het bloed kunne tegenwoordig zijn.

h. Vrage aangaande de onbekende of minder bekende stoffen in het bloed.

Wij zouden ons te veel vleijen, indien wij o
verbeeldden, het geheele mengsel, dat wij blo
noemen, in alle zijne bestaandeelen te kennen. V
voorzeker is daar in, waarvan wij niets wete
van het andere weten wij iets, zonder de wijze v
deszelfs vereeniging of onderlinge werking te ke
nen. Tot het laatste behooren de Zuurstof,
Koolstof, en de Waterstof, welke zich uit h
bloed ontwikkelen laten, en dus in het zelve
kerlijk vermengd, en in een verbondenen toestan
aanwezig moeten zijn. Indien alle de grovere b
staandeelen, welke wij in het bloed kennen,
eene ongepaste evenredigheid kunnen daar zijn
terwijl toch hunne in- en uitgang niet zoo gemakkeli
en meer afhankelijk is dan die der fijnere stoffe
welke behalve de wegen der voeding, ook die d
aanrakenden dampkrings door de huid en de longe
voor het indringen en 't weer uit gaan, hebbe
zoo is het te meer mogelijk, dat deze laatste zi
op den eenen tijd boven mate vermeerderen, en o
een anderen tijd te zeer verminderen kunnen.

Slech

Slechts ééne dezer stoffen, van dewelke veel gesproken wordt, zal ik hier afzonderlijk beschouwen, de *Zuurstof* namelijk, en bij deze gelegenheid zal ik doen opmerken, hoe ligt men in zulke dingen misslagen begaan kan.

Dat er, door middel der ademhaling, uit de lucht iets in het bloed overgaat, dat wij, meer dan iet hoe genaamd, behoeven, en 't welk wij slechts weinige oogenblikken kunnen ontberen, is sedert lang aangenomen geworden. Men noemde deze onbekende stoffe, zeker niet te onregt, *pabulum vitae*; offchoon het toch ook mogelijk ware, dat het even zoo veel op de uitgeademde stoffe aankwame. De nadere kennis der luchtvormige (*elastische*) vloeistoffen heeft het waarschijnlijk gemaakt, dat het hoofdzakelijk de levenslucht (*gas oxygene, gedephlogisticeerde lucht*) zij, welke voor de ademhaling noodig is. Waarschijnlijk, om dat die luchtstoffe in haren elastieken staat niet in het bloed kan overgaan, heeft men gesteld, dat zij bij de ademhaling onbonden wordt, zoo dat de Zuurstof alleen in het bloed overga, en, terwijl aldus de warmte en andere werkingen in de omloopende vochten voortgebragt worden, de dus opgenomene Zuurstof, in de gedaante van Koolzuur, door de uitademing, en zekerlijk ook door de uitwaseming der huid, weder weg ga.

Ik heb niet voor, de tegenwoordigheid dier Zuurstoffe in het bloed te betwisten; doch de weg, om dezelve op zulk eene wijze door de longen in het bloed te

te brengen, is, zoo als men op goede Scheikun kundige gronden aangetoond heeft, geheel onmo gelijk. In haren elastieken staat kan toch de L venslucht niet in het bloed overgaan, maar slecht alleen derzelver Zuurstof; dit is klaar genoeg. Zi zoude dus van haar ander bestaandeel, de warmtestof in de longen moeten gescheiden worden. Dan deze bewerking zoude toch in de longen zulk eene hitte moeten veroorzaken, dat deze daardoor eene vernieling zouden ondergaan; terwijl (voege ik er bij) de aldus voort te brengene warmte in het omloopende bloed niet slechts geen plaats zoude vinden, maar integendeel door de neiging der vrije Zuurstof tot warmte, koude veroorzaken, bijaldien zij niet oogenblikkelijk, door iets anders weer gebonden wierd. Er is wel tegen de eerste tegenwerping ingebragt, dat de gemelde decompositie eerst in den loop der circulatie gebeurt; dan, zulks is niet alleen niet bewezen; maar zelfs is het tegendeel klaar, daar, zoo als bereids gezegd is, de gedephlogisticeerde lucht, voor hare scheiding, dat is in haren *elastieken* toestand, in de circulatie niet aanwezig kan zijn. . . .

Waarschijnlijk gaat er dus *door de longen*, uit de lucht, geheel geene Zuurstof in het bloed over, daar hier toe ook andere wegen genoeg voorhanden zijn, en die, indien die stoffe tot het leven volstrekt noodzakelijk is, bij de lijfvrucht ook b. v. aanwezig moesten zijn. Hier mede vervallen dus grootendeels allerleie hersenschimmen der nieuwere theo-

theorie, en de wijsheid van hun, die steeds en altoos wat nieuws zoeken, en ten gretigsten daar alleen naar tasten; en wij bevinden ons ten laatsten wederom, wat het werk der ademhaling aangaat, in duisternisse.

Dat er Zuurstof in het bloed aanwezig zij, in vastere en losfere verbindingen, wil ik daarom niet in twijfel trekken, terwijl er blijkbaar wegen genoeg zijn, langs welke die stoffe, even als andere Zelfstandigheden, gesteld ook, dat de weg der ademhaling voor haar gesloten ware, in het bloed kan overgaan. Ook is het uit de ondervinding genoeg bekend, dat men met zekere werkingen zuren in het ligchaam brengt, die buiten twijfel in de eene of andere gedaante in de omloopende sappen overgaan, en die voorzeker niet enkel door prikkeling werken.

Dan, indien er meer of minder Zuurstof in het bloed zijn kan, zoo zal men ook te veel of te weinig daarin mogen aannemen; zullende men tevens van alle overige bekende en onbekende bestaandeelen van het bloed insgelijks mogen onderstellen, dat dezelve van de juiste evenredigheid afwijken kunnen.

C. *Afwijkingen der Bloedmasse van den natuurlijken toestand harer Hoedanigheid.*

In zoo verre de gebreken in de evenredigheid der deelen van het bloed deszelfs aard over 't geheel na-

nadeeliger wijze veranderen, worden dezelve ook gebreken der hoedanigheid. Nogtans brengt men deze juister onder eenen eigenen titel, ten einde dat geen van het voorgaande te fcheiden, wat alleen de inwendige gefteldheid der deelen betreft, of wat men zich ten minften dus voorftelt. Wat men zich bij voorb. als eenen rotachtigen toeftand der vochten voorftelt, zoude onder dezen titel behooren; ook zoude men hiertoe mogen brengen, wanneer de bloedmasfe door bijmenging van vreemde ftoffen veranderd ware. Ik ga dan in de eerfte plaats over, om te handelen

a. Van het gene men een' rotachtigen toeftand van het bloed noemt.

Er is over dezen toeftand, in de laatfte tijden, zeer veel gehandeld en getwist geworden, en wel, ten minften in Duitschland, naar ik vreeze, door lieden, die zonder kennis van de zaak, en dikwijls zelfs zonder genoegzaam kundig doorzigt, met een niet zeer rijk vernuft, fpraken. Wanneer men *loochenen* wil, dat er geene rotachtige toeftand der fappen plaats vindt, zoo moet men toch ten minften gezien hebben het gene zoo genoemd wordt.

Maar wanneer men gezien heeft, in welken toeftand zulke lijders zijn, die aan krankten neder liggen, welke men in den eigenlijkften zin *rotachtig* noemt, wanneer men aan dien afgrijsfelijken krengaar-

:digen dampkring denkt; welke dezulken omge, en dan toch teffens opmerkt, dat de vaste :len alle levendig en nog niet in verrotting overgaan zijn; zoo moet men wel op het denkbeeld men, dat het met de vloeibare deelen zeker niet gt gesteld zij. Niemand, die ondervinding eft, zal mij zoo verstaan, als of ik hier alleen n den krengachtigen reuk der buikontlasting :ak; deze, erken ik, kan zeer groot zijn, zonder t daarbij eene rotkoorts voorhanden zij. Maar, anneer daar benevens ook de adem eenen dergeken stank verspreidt, wanneer de uitwaseming en pis ook dien bederflijken reuk van zich geven, daar bij dan ook het bloed alom buiten de vaten eedt, blijkbaar, deels door bloedingen, deels or uitstortingen onder de opperhuid, alwaar t donkere vlekken vormt; — als dan heeft men den om aan te nemen, dat het zelve niet in zijnen tuurlijken toestand zij, en, offchoon nog wel niet genlijk rottig, nogtans de rotting zeer nabij koe, en spoediger in dezelve zal overgaan, dan zond bloed.

Ik kan hier omtrent iets meer zeggen dan menig der, daar ik eens, zekerlijk vóór langen tijd, gegenheid heb gehad, het bloed van zulk eenen zien te zien, het welk hem ten onpas was afgetapt. it bloed was niet dun, en helder rood of ontonden, gelijk men zich gewoonlijk pleegt voor stellen, maar het vertoonde eene donkere, ooral niet regt roode kleur; het had zich niet ge-

gescheiden, maar maakte eene een weinig dikac ge eenvormige masfa uit; terwijl het, wann men met den vinger door het zelve langs den l dem van het bekken heenstreek, dra weder te: men vloeide. Regt rotachtig rook het wel ni dan, het spijt mij destijds niet te hebben waar nomen, of het spoediger tot rotting overging (ander bloed.

Niemand zal beweren, dat het bloed in den o loop immer wezenlijk rottig zij; daar het le in zulk geval geen oogenblik zoude kunnen voo duren. Dan, wanneer de uit het bloed afgesch den vochten een sterk kenmerk van rotting hebb dan kan men onmogelijk de bronwel voor geh zuiver houden, moetende men veeleer vermoede dat slechts de steeds nog werkzame levenskracl juist *door deze afscheidingen*, het bloed voor d zelfs volkomen bederf, zoo lang zij kan, en n zelve bezwijkt, bewaart.

Dit was een voorbeeld van afwijkende gestel heid van het bloed. Waarschijnlijk vinden er m plaats. GAUBIUS rekent daar toe (§. 358.) afwijking in zwaarte, dikte, elasticiteit en deelba heid der stoffen van het bloed. Zulke afwijking zijn inmiddels voor onze oogen verborgen, slechts denkbaar, waarom ik daarvan nu ver geen gewag zal maken.

b. l

b. Van andere vreemde bijmengselen: en van smetstoffen.

Aan eene afwijking des bloeds van zijne natuurlijke gesteldheid heeft men tot hier toe geheel niet gedagt; deze is de bijmenging van vreemde geheel niet in het zelve behoorende stoffen, welke gewisselijk menigvuldiger voorvalt dan men denkt.

Grove bijmengingen tot het bloed zijn er wel, door kunstige inspuitingen, beproefd, waarvan men meer of minder sterke werkingen op het geheele gestel heeft waargenomen, naar mate die bijmengsels minder of meer gelijkaardig met de zamenstelling van het bloed waren, en naar mate van de grootere of geringere hoeveelheid derzelven. Eene plotselijke overlading met eene niet zeer groote veelheid van aan het bloed zoo gelijkaardig keukenzout veroorzaakte sterke schuddingen. Vergiften, inzonderheid dierlijke, doodden oogenblikkelijk.

Er gaan velerleie vreemde stoffen, langs de gewone wegen, in het bloed over, welke schadelijk of onschadelijk werken naar hare gesteldheid. Van vele plantaardige en minerale stoffen is dit bewezen, door dien men dezelve en hare uitwerkselen in de afscheidingen en ontlastingen of anderszins wedervindt, en door eigenaardige werkingen ontdekt, dat zij door het bloed zijn gegaan. Het is onnoodig mij lange met opnoeming van bijzondere voorbeelden op te houden, daar deze genoeg bekend zijn. Met zekerheid weet men het toch onder

der anderen van de Kwik, van de Zwavel; van alle soorten van Zouten, van de Meekrappe, den Terpentijn, van de Artsenijen en Spijzen, welker werkingen men op de kinderen van zogende vrouwen waarneemt, e. z. v. Zoo lange nu als deze stoffen zich in het bloed onthouden, is dit zekerlijk daar door in zijne hoedanigheid veranderd. Buiten twijfel gaan er vele andere, bekende en onbekende, niet ruik- of merkbare, aan het bloed vreemde stoffen in het zelve over, door middel der opslurpende melkvaten en huidopeningen, — (welke laatste CURRIE wel ontkent, doch zonder zijne stelling te bewijzen) en voorts door het inhalen met den adem; van welk alles wij wel het spoor niet steeds kunnen vervolgen, offchoon ze veeltijds door hare werking zich doen kennen.

Bijzonderlijk breng ik dan ook hier toe de *Contagia* en *Miasmata*, als van welke het weinig twijfel lijdt, dat zij door den weg der omloopende sappen gaan. Ik wil sommige dezer, als voorbeelden, beschouwen.

Wat men ook daar tegen inbrenge, zoo is en blijft het toch ten hoogsten onwaarschijnlijk, dat het smet der kinderpokken slechts de vaste deelen zoude aandoen, en met de vochten niets te doen hebben. Zeer gewigtige redenen pleiten voor het laatste gevoelen. Waar immers een gif alleen op de vaste deelen en door middel der vaste deelen werkt, daar zoude toch wel een spoor moeten voorhanden zijn, van welke plaats af het zelve het gestel aantast,

st, even als bij den dollehondsbeet, die welligt
et de vochten slechts middellijk te doen heeft.
'aar echter is zoo iets bij de besmetting der na-
urlijke kinderpokken te vinden? Ik stelle het ge-
il, waar de pokjes door een verblijf in den damp-
ing van eenen poklijder, waarschijnlijk door het
ademen, worden medegedeeld. Noch in de we-
n, die tot de ademhaling leiden, noch in de
ngen zelve, bespeurt men het geringste kenmerk,
it het venijn ergens gevat hebbe, om van daar af
rvolgens die vreesselijke ziekte in werking te
engen. Dus moesten dan eenige bloot liggende
nuwtepeltjes van een of ander gedeelte van de-
n weg, den indruk zeer zacht ontvangen heb-
en, waar door na weinige dagen het geheele
gchaam tot vernieling toe geschokt wordt, zon-
r zelfs het geringste spoor van indruk op die dee-
n voort te brengen? Men zoude met zeer onge-
fende oogen moeten zien, en met de wegen der
tuur zeer onbekend zijn, indien men zoo iets
oude kunnen gelooven. Zekerlijk gaat het gif
j de ademhaling in de sappen over. Maar
et gene bij de beschouwing der natuurlijke pokjes
n hoogsten waarschijnlijk is, dit wordt schier
ekerheid, door het gene men bij de ingeënte kin-
erziekte ziet. Bij de inenting toch wordt het pok-
if aan de vaste deelen dus aangebragt, dat de eer-
e werking, uit hoofde der verwonding, in de-
elve noodzakelijk plaats moet vinden. Evenwel
s steeds het zekerste bewijs, dat de inenting gevat

 heeft,

heeft, en dus de bedoelde krankheid volgen wanneer het watervaatgeftel (*vafa lymph* van het deel, waar de inenting gefchie daarvan wordt aangetast, en men zekere aa ning en opzetting der lymphatieke klieren omtr okfelholte befpeurt. Het zoude toch zeer rijmd en tegen alles ftrijdig zijn, aan te ne dat die klieren hier flechts pijnlijk waren doo genaamde medelijdigheid; dat dit flechts een ware, dat de werking op de vaste deelen hac gegrepen, zonder dat zij hier in hare hoedan van *organum* werkten. Het komt toch vrij overeen met het gene wij bij ondervinding v dat er eene zekere ftoffe naar de klieren g worde, welke haar in tegennatuurlijke bev brengt. Het is ook bekend, dat fommige Ine juist om de lymphatieke vaten beter te treffen ne infnijdingen dwars over den arm maakt aldus de ziekte zekerder verwekten.

Met de Venusziekte heeft men het zelfde Hoe zeer fommigen ook hun best gedaan h om de werking dezer kwaal tot de vaste de uitfluiting te bepalen, en alles hier door zek delijdigheid te verklaren, zoo is dit toch ge te bewijzen. Blijkbaar wordt die ziekt eene ftoffe voortgeplant, en blijkbaar gaat zij er uit de plaatfelijke kwaal eene algemeene zal, den weg der watervaten. Waarom on toch uit eenen *eenvoudigen* venerifchen D indien er flechts geen fpoor van verzwerin

gepaard is, hij moge voor het overige ook nog zulke hevige toevallen, van ontfteking, pijnen enz. vertoonen, nimmer door medelijdigheid de Venusziekte, noch zelfs keelzweringen, daar toch anders de medelijdigheid tusfchen de keel en de teeldeelen zoo groot is? Immers moet er noodzakelijk eerst eene wezenlijke zweer ontftaan, en opdie wijze der ftoffe een weg in het watervaatgeftel geopend worden. Wie zag immer *op den gewonen weg* de Venusziekte ontftaan, zonder dat vooraf de lymphatifche lieschklieren aangedaan waren, en meestal in verzwering overgingen?

Een zeer gewigtig en ontegenfprekelijk bewijs, dat, zoo wel bij de kinderpokken als bij de venusziekte, de omloopende fappen niet zonder aanmerkelijken invloed, en volftrekt van het gif doordrongen zijn, levert de waarneming van kinderen op van zulke moeders, welke gedurende hare zwangerheid aan eene dezer ziekten onderhevig waren, terwijl die kinderen met de zigtbaarfte teekenen dezer kwalen ter wereld kwamen. Van de kinderpokken zijn de voorbeelden geheel niet te loochenen; van de venusziekte echter heeft men zulks getracht te doen, en gezegd, dat zulke kinderen eerst bij de geboorte befmet worden. De zaak laat zich nogtans volftrekt niet meer ontkennen, federt er voor weinige jaren, in eene aanzienlijke koopftad van het Noordelijk Duitschland, een aanmerkelijk aantal van zoo gewigtige als treurige waarnemingen daar omtrent zijn gemaakt geworden. Aldaar had-

den vele ten uiterften onfchuldige moeders het ongeluk, door eene uitzuigfter der borften, welke chancres in den mond had — dus door de tepels — en *niet eens door de wegen der teeldeelen* — befmet te worden. Langen tijd kenden zij hare kwaal niet, en baarden wederom kinderen, die reeds de blijkbare kenmerken der ziekte *mede ter wereld bragten*, en alle gezamenlijk, zoo als ook de meeste moeders, flagtoffers van dezelve werden. Ondertusfchen heeft er tusfchen de moeder en het kind geen andere weg plaats, waar door iet goeds of kwaads zou kunnen medegedeeld worden, dan alleen die der vochten. Dan het geen de vochten zullen mededeelen, moeten zij toch noodzakelijk in zich hebben; en bij gevolg moeten de fmetftoffen der pokjes, en der venusziekte, in het bloed voorhanden kunnen zijn, en wezenlijk daar in voorhanden wezen.

Van de Mazelen is het immers bekend genoeg, dat zij zich alleen door bloed, en zelfs niet door het neusflijm, laten inenten. Zeer ongerijmd toch zoude het zijn hier te zeggen: het bloed kan wel de Mazelen mededeelen, maar evenwel bevat het geene mazelftoffe in zich!

Rotkoortfen befmetten; niet alleen waar rotkoortfige lijders, maar waar flechts vele gewonden bij elkander liggen, welker wonden brandig worden, ontftaan er rotkoortfen. De ftinkende uitwafeming is buiten twijfel hier de middelftoffe, door welke de voortplanting gefchiedt. Men was

voor-

henen van gevoelen, dat er iets van dezen
), door de inademing, en welligt ook door de
ping der huid, in het bloed overging, en zoo
en gistſtof werkte. Dan onze meer verlichte
nooten ſtellen vast, dat geene rotkoorts op
wijze medegedeeld wordt, maar dat zij eene
is der vaste deelen, dat de ſmetſtof op de vas-
len werkt, en daar *Asthenie* veroorzaakt. Hoe
ſchiede, weten zij wel niet, geven zich ook
ens de moeite eene plaats aan te wijzen, en
n zulks ook niet met eenige waarſchijnlijk-
loen. Even zoo min weten zij te verklaren,
m de ſmetſtoffe *door de Asthenie* juist nu eene
orts verwekt, en niet eenige andere van hun-
ogenaamde astheniſche ziekten, dat is, waar-
er een tot rotting hellend bederf der vochten,
s eene Scheikundige verandering in dezelve
at. Wilde men hier op zeggen, dat er ook
: ſchadelijke vermogens zijn, welke alleen
: vaste deelen werken, en aldus ziekte, ja
een plotſelijken dood te wege brengen, zon-
at de vochten daar bij hunne rol ſpelen, en
it ook, op eene eenigzins andere wijze, het
bij aanſtekende ziekten zijn kunne: dan kan
lie vergelijking niet worden aangenomen. Im-
heeft deze bedorvene, of elke andere ſmetſtof-
iets gemeen met de verdovende, verſtikkende,
endeels de longen verlammende, het *pabulum*
beroovende of veranderende werkingen van
re ingeademde ſtoffen, van welke men deels

D 4 zeg-

zeggen kan, dat zij enkel, of hoofdzakelijk, het *folidum vivum* werken, noch ook met elektrifche fchok. Befmettende ftoffen werl toch niet gewelddadig, vernielen niet de leve kracht, verftikken niet eensklaps, maar zij br gen door zekeren langzameren voortgang, volg bepaalde regelen, hare uitwerkfelen voort. vele fmetftoffen is het zoo goed als bewez dat zij door middel der vochten werken; de rottige befmetting is het uit hoofde gelijkheid reeds waarfchijnlijk, en wordt z nog meer daar door, dat zich de vochten b baar daarbij in eenen veranderden toeftand vinden, welke ook de aanleiding gaf ter benam van de foort der ziekte.

Er is geen twijfel aan, dat de vochten nog meer gevallen door anderaardige bijmengingen binnen en van buiten, veranderd worden. Da bij de verkouding zoo iets van buiten, of ten ften door uitwendige oorzaken gebeure, zal nimmer bondig kunnen wederleggen. Er ontl toch daarbij eene prikkeling aan verfcheidene len, en wat veroorzaakt dan die prikkeling? doet den tand pijnlijk zijn, wat de wang zwell het inwendige neusvlies en deszelfs klieren op ten, en zich voorts van een fcherp vocht ont ten? Wat doet de inwendige deelen van den nenmond opzwellen, en door de longen tot hevige fchuddingen der daar mede in verband fta

de ſpieren dwingen? Is dat enkel ſthenie en aſthenie door medelijdendheid? Ik bekenne, dat geheel de geſchiedenis der verſchillende ſoorten van jicht, die vaak enkel uit inwendige oorzaken ontſtaat, maar echter ook zeer menigvuldig door verkouding, vochtige lucht e. z. v. in beweging gebragt wordt, naar mijn begrip door het daarzijn van ſtoffelijke prikkelende oorzaken, die nu eens door de kracht der natuur gelukkig uitgeworpen worden, dan wêer terug blijven, en langduriger kwalen veroorzaken, beter verklaard wordt, dan door de onverdragelijke asthenie. Van vele andere krankten, welke zich met kriſen eindigen, kan men het zelfde zeggen. Kritiſche uitſlagen en ontlastingen, zijn toch waarlijk geene bloote toevallen en vormen der ziekten.

Deze overwegingen, bij welke nog veel toe te voegen ware, bij voorb. de verſchijnſels bij ſommige verwikkelde ziekten, geven mij regt, om te ſtellen, dat, even als de omloopende vochten in het algemeen, alzoo ook inzonderheid het bloed, door bijmenging van vreemde ſtoffen, zoo wel als door veranderde geſteldheden zijner zamenſtellende deelen, van zijne goede natuurlijke geſteldheid, dus in de *hoedanigheid*, afwijken, en ſtellige gebreken hebben kan.

3. *Gebreken der afgefcheidene Vochten.*

Afwijkingen der uit het bloed afgefcheidene buiten den omloop zich bevindende vochten, va hare goede regelmatige gefteldheid, zijn onloochei baar en menigvuldig.

De *gal* is vaak te dik, te dun, krachteloos, va tegennatuurlijke kleur, in te groote of te gering hoeveelheid, van eene zekere veeltijds aanmerke lijke fcherpte. Elken geoefenden Geneesheer i dit overvloedig bekend.

De *flijmvochten* verfchijnen fomwijlen in groote overvloed. Het flijm kan onbehoorlijk taai zijn het kan ook andere tegennatuurlijke gefteldhede bezitten, kleurig, ziltig, heel helder en doorfchij nend (*pituita vitrea*), melkwit, etterachtig e.z. v zijn.

Of *het afgefcheiden vet* alle de door GAUBIU (§. 374.) opgenoemde gebreken openbare, kan i met geene zekerheid bepalen. Dat het fomtijds t week zij, eene te gele kleur (zonder uitftorting va gal) aanneme, is buiten kijf. Den meesten tij vindt men deze kleur in oude ligchamen. Of he wezenlijk immer het bederf in het levende ligchaa (behalve in de maag) aanneme, welk men *garsti* (*rancidus*) noemt, daar omtrent vind noch heb i zelf eenige ontwijfelbare waarnemingen.

De *melk* is aan velerleie gebreken onderworpe

zig

zigtbare en onzigtbare, in betrekking tot hare deelen en derzelver gesteldheid. Dat zij merkelijk van de chijl afhangt, merkt GAUBIUS zeer juist aan. Zij kan te dun, te dik zijn, te veel vette, te veel kazige deelen, te weinig suikerstof hebben. Waarschijnlijk zal ook de gesteldheid van hare bestaandeelen van den regel kunnen afwijken; ten minsten zoude men zoo iets besluiten uit den nadeeligen invloed, welke zij zigtbaar op zuigelingen hebben kan, en die ophoudt, zoodra men van zoogster verandert. Aan de vermenging met vreemde stoffen schijnt zij zeer onderworpen te zijn, gelijk zulks haar veranderde smaak na het gebruik van sommig voedsel, de werking van zekere door de Moeder gebruikte spijzen, dranken, en artsenijen op de zuigelingen, bewijst, die hier toch niet, gelijk men vaak zoo belagchelijk ter onregter plaatse gezegd vindt — *door medelijdendheid* werken kunnen.

Dat het *zaadvocht* van zijne regte en vruchtbare gesteldheid kan afwijken, heeft geenen twijfel voor elk, die hieromtrent de natuur heeft waargenomen. Dan, waarin dit gebrek besta, dat ligt buiten den kring van ons gezigt. GAUBIUS waarschuwt reeds voor bijna 50 jaren, dat wij zoo wel daaromtrent, als omtrent de gesteldheid van het nog minder te bereiken, en sedert zoo dikwijls geheel in twijfel getrokken *fluidum vitale*, iets zouden wagen te bepalen.

Terwijl ik hier de eerste Afdeeling dezer Verhandeling eindige, kan ik, ingevolge van het daar in voorgestelde, het *eerste punt* der Prijsvrage aldus beantwoorden:

Dat er wezenlijk vele, zoo wel betrekkelijke als stellige, gebreken der sappen en vochten van het ligchaam zijn, dewelke meerendeels door GAUBIUS (§. 268—482.) *zijn opgeteekend.*

TWEEDE

TWEEDE GEDEELTE

VAN HET

VOORSTEL.

„ Kunnen die ziekten der vochten, en in hoe verre, „ van eene bijzondere en oorſpronkelijke ontaar- „ ding derzelve ontſtaan, of hangen zij volko- „ men van de veranderde levenswerking der va- „ ten en vaste deelen af, en worden ze daar „ door voornamelijk of alleen bevorderd?

Of er een of ander van die gebreken en afwijkingen der vochten, enkel *oorſpronkelijk*, in dezelve ontſtaan kunne (ik verſta daar onder zoo wel *zonder eenigen invloed van uitwendige oorzaken*, als *zonder tusſchenkomst der levenskrachten*), zulks zoude bezwaarlijk te beſlisſen zijn. Het zoude voorzeker niet onmogelijk zijn, dat onder zekere omſtandigheden ſcheikundige veranderingen in het binnenſte der vochten konden voorvallen, over welke de levenskrachten geen vermogen hadden, en waaronder zij bezweken; want toch deze krachten hebben wel groote magt in haar ligchaam, maar geene almagt, terwijl het niet te onderſtellen is, dat

de

de vochten in het ligchaam enkel lijdelijk aan de levenskracht ondergeschikt, en voor geene eigendommelijke verandering vatbaar zijn zouden. Dan de wezenlijkheid van zulke oorspronkelijke afwijkingen is niet te bewijzen. Voor het overige is, naar alle aanzien, het vermogen der levenskrachten op de omloopende vochten te hoog gewaardeerd. Hare magt over dezelve strekt zich wel voornamelijk uit over derzelver beweging, over het afzonderen van dezelve, en over het toevoeren in dezelve. En nog hebben zij zelfs hierover geen onbepaald vermogen. Blijkbaar kan de levenskracht, in hare grootste sterkte, de bijkomst van al het schadelijke niet verhinderen, noch daar uit verwijderen. Hoe ver haar vermogen gaat, om ontstane wanorders door inwendige werkingen weg te ruimen, laat zich niet bepalen.

Dan, ik mag vooronderstellen, dat de Prijsvrage zoo te verstaan zij, dat elke nadeelige verandering in de vochten, die *onafhankelijk* van den invloed der levenswerking ontstaat, als *oorspronkelijke ontaarding*, in tegenoverstelling van die gene, welke door de *schuld* of *medewerking* der *levenskracht* ontstaan, moge beschouwd worden.

In Duitschland hebben anders goede ziektekundigen, met name de Heer Sprengel in zijne *Pathologie*, met zoo vele woorden beweerd: *dat de toestand der vochten nimmer van de vaste deelen onafhankelijk is, en dat bij gevolg de naaste oorzaak eener ziekte nimmer in het bloed kan gezocht worden.*

De

De ftelling is valsch, zullende ik dezelve, terwijl ik de Prijsvrage beantwoorde, daar mede tegelijk wederleggen. Zelfs doet zij zich reeds bij een algemeen overzigt als verkeerd voor. Desniettemin is men nog verder gegaan. Men heeft zelfs zeer ernftig de vrage opgeworpen: *of ook wel uitwendige vermogens* (potentiae), *zonder toelating der levenskracht, op de vochten kunnen werken?* Het zoude niet veel beter zijn, wanneer iemand de vrage deed: *Of het ook van de willekeur der levenskracht afhange, wanneer de blikfem iemand doodt?* Wat in den gezonden toeftand fteeds en in alle gevallen gefchiedt, zoodra de oorzaak kan tot werking komen, bij het zelve vindt geene keus der levenskracht plaats. Er is geene keus der levenskracht, of zij het ontvangen der meekrap enz. in de vochten, en het afzetten van dezelve op de vaste deelen wil toelaten. Er is geen grond voorhanden om niet aan te nemen, dat zij zich daarbij, even als bij andere gelegenheden, bij onderfcheidene befmettingen, geheel lijdelijk gedraagt.

De Prijsvrage laat het toe, dat ik met eenige onderfcheiding daarop antwoorde, en onderfcheide:

1. De gebreken of den ziekelijken toeftand der vochten, welke geheel onafhankelijk van den invloed der levenskracht ontftaan.
2. Die gene, welke uit eene gemengde werking hunnen oorfprong ontleenen, en waaraan de levenskracht deel heeft.
3. Zulke, welke alleen uit de veranderde werking der levenskracht ontfpruiten. 1.)

1.) Welke gebreken of afwijkingen der vochten van den natuurlijken toestand ontstaan geheel onafhankelijk van den invloed der levenskracht?

Terwijl men loochende, dat er gevallen zijn, in welke de vochten gebrekkig veranderd worden zonder toedoen der levenkracht, bedacht men niet dat zulks onwederfprekelijk kan bewezen worden. Dit echter is het geval:

a.) Bij de verandering der bloedmasfe en daardoor van vele andere vochten, door aanmerkelijke vermindering van bloed, uit hoofde van uitwendig veroorzaakt bloedverlies; gefchiedende hier alles op zuivere *humorale* wijze.

b.) Bij de verandering der bloedmasfe door vermengingen met vreemde ftoffen, tot wier afwending de levenskrachten het vermogen niet hebben. Zoodanige vermengingen kunnen op tegennatuurlijke wijzen, bij voorb. door infpuitingen in de bloedaderen, gefchieden, doch ook op natuurlijke wijzen, door inzuiging of opflurping. Zoodra het blijkt, dat vreemde ftoffen, welke gebrekkige veranderingen in de vochten, en welligt daar door in het geheele ligchaam veroorzaken, fteeds opgenomen worden, wanneer zij in aanraking met de opflurpende vaten komen, en dat daarbij niets van de luim der levenskrachten afhangt; zoo mag men ftellen, dat de opflurpende vaten daarbij flechts werktuigelijk, als haarbuisjes

we-

werken, kunnende ik daar niet eens eene gemengde werking aannemen, dewijl de eigene wetten der levenskrachten daarbij geheel niet in aanmerking komen. Boven (Afdeel. I. Lett. C.) zijn zoodanige zelfstandigheden opgenoemd, welke altoos in de vochten overgaan; van dezelve worden er nog onderscheidene bekende meer gevonden, en voorzeker vele onbekende.

c.) Even zoo geschieden, zonder bijstand der levenskracht en op zuivere *humorale* wijze, die nadeelige veranderingen in de vochten, welke daar in ontstaan door onttrekking dier stoffen, welke zij uit de lucht of door het voedsel ter duurzaamheid van hunne goede gesteldheid behoeven, of door *geweldige* terughouding van zulke deelen, welke daar van moeten gescheiden worden. Eindelijk:

d.) Hebben koude en warmte, de elektriciteit, en waarschijnlijk vele andere gesteldheden en stoffen van den dampkring (de nieuwelings dus genoemde Drilstof, *Zitterstoff?*) werkingen op het bloed en de vochten, die onafhankelijk zijn van de levenskracht.

In alle deze gevallen zijn de levenskrachten geheel buiten het spel, in zoo verre van hare eigene werkingen daarbij ietwes afhangt. Wanneer zij bij wijle slechts in staat waren, de opneming der stoffen, of den indruk der oorzaken af te wenden, zoo konde men denken, dat zij in alle overige gevallen slechts mogten veranderd zijn, en niet hare volle werking hadden. Dan, wanneer steeds, zelfs

daar, waar deze krachten in hare hoogste vo
menheid zijn, het zelfde gebeurt, wanneer er
wendige schadelijke op de vochten werkende
mogens zijn, die altoos dezelfde nadeelige ge
gen voortbrengen: zoo kan men die krachte
geene aanmerking nemen, en moet aan dezelve
voorgewende alvermogen ontzeggen.

Er mogen nog meer gevallen zijn, waar vera
ringen in de vochten, zonder toedoen der lev
krachten, voorvallen; het mag zijn, dat er o
zekere omstandigheden ook in het binnenste de
ver Scheikundige werkingen gebeuren, over w
de krachten geen vermogen hebben: het bo
staande zal inmiddels genoeg zijn, om de eerste
ling te staven en te bewijzen.

2.) *Welke gebreken der vochten ontstaan er, gemengde oorzaken der vochten en vaste deelen*

Indien de levenskrachten uit alle soorten
stoffen goed bloed en goede sappen maken kon
zoo zoude men aan dezelve het alvermogen we
lijk moeten toestaan, het welk haar door vele
lidaar-pathologen is toegekend geworden. I
er wordt onbepaald vereischt, dat de noodige bo
stoffen voorhanden, en dezelve goed gesteld z
indien er de krachten regelmatig werk uit lev
zullen. Tot welke belagchelijkheden het le
wanneer men van deze grondstelling afwijkt, d
van gaf onlangs een veel schrijvende jonge D

fche Arts, de Heer HUFELAND, bij gelegenheid eener bedriegfter in het Osnabrugfche, die in 18 maanden tijds fchier geen voedfel voorwendde genoten te hebben, een waarfchuwend voorbeeld. Hij meende, dat het toch wel te denken ware, dat de ligchaamskrachten, onder zekere bijzondere (ziekelijke) omftandigheden, het vermogen hadden *uit de lucht*, die toch wel de beftaandeelen des ligchaams ten minften in hare hoofdftoffen bevatte, het vereischte voedfel naar zich te trekken. De verbaasdheid van den Heer HUFELAND zal wel niet aangenaam geweest zijn, toen dra daar na minder ligtgeloovige en fnediger jonge lieden het bedrog ontdekten.

Men ziet genoeg, dat, waar de gepaste ftoffe ontbreekt, zelfs de fterkfte natuurkrachten niet toereikende zijn; hebbende voorzeker nog *geen mensch van lucht geleefd.* Zoo zeker het is, dat er onregelmatigheden der yochten ontftaan, wanneer het werkend beginfel bij derzelver toebereiding niet behoorlijk werkzaam is; zoo gewis is het ook aan den anderen kant, dat dezelfde uitflag volgt, wanneer de vereischte ftoffen ontbreken of fchaars zijn, uit welke de vochten moeten worden toebereid; of wanneer zij door vreemde vermenging veranderd zijn en dergelijke. Het geval van te veel, te dik bloed kan nimmer plaats hebben zonder ruim voedfel; bij karig voedfel is het zelve zonder voorbeeld. Men kent de Diëet, en ik zoude geheele ftreken kunnen opnoemen, waar zij de

 heer-

heerschende is, die eene al te groote overmate van het anders zoo nuttige slijm in de vochten brengt, en waar de ziekten, welke daar uit ontstaan, *endemisch* zijn.

Bij alle zoodanige gevallen is het niet te ontkennen, dat ook op de stoffe iets aankomt, en dat alzoo de gevolgen aan gemengde *humorale* en *solidare* oorzaken te wijten zijn.

Nog duidelijker openbaart zich deze gemengde werking daar, waar uit een wezenlijk ontsteld bloed de levenskrachten niet in staat zijn goede afscheidingen te leveren. Al wie daar, naar de *Brownsche* Leer, tot asthenien zijne toevlugt neemt, zoekt slechts eene uitvlugt tegen de klaarblijkelijkheid aan. Om slechts een voorbeeld aan te halen; zoo hebben uit een in eenen hoogen trap verdund bloed, nog geene levenskrachten het vermogen gehad de af te scheidene vochten in behoorlijke sterkte en volkomenheid te leveren. De in zulke gevallen bleeke, krachtelooze gal, en de gevolgen daar uit zijn daar van bewijzen, welke niet kunnen geloochend worden. Volgends BROWN, zoude die werking *slechts* daar uit ontstaan, wijl de prikkeling, welke een zoo zwak bloed maken kan, te gering is!

3) *Welke gebreken der vochten, ontstaan* alleen *uit de veranderderde werking der levenskrachten?*

Het zal niet noodig zijn mij hier in bijzonderhe
de

den in te laten, daar niemand twijfelt, dat, bij veranderde werking der levenskrachten, de gesteldheid en inzonderheid de toebereiding, afscheiding, en ontlasting der vochten lijden moeten. Ook zal men hier toe te rekenen hebben de werking, welke de gedeeltelijk veranderde krachten voortbrengen, zoo als bij beschadigde organen e. z. v.

Ik vermeene dus in deze tweede Afdeeling, naar aanleiding der Prijsvrage, aangetoond te hebben:

Dat er gebreken en ontaardingen in de vochten plaats hebben, welke zonder eenige medewerking der levenskrachten ontstaan; dat *andere gemengde oorzaken* hebben, waarbij zich de invloed der levenskrachten met andere werkingen vereenigt; en eindelijk, dat er ook gebreken der vochten zijn, *die geheel en al van onregelmatige werking der levenskrachten* afhangen. De levenskrachten zijn dus *niet* steeds en *alleen de grond* en de uitwerkende oorzaak *van alle gebreken der vochten.*

DERDE GEDEELTE

VAN HET

VOORSTEL.

„ Zijn er in der daad geneesmiddelen, ze
„ gen *evacuantia* of *alterantia* zijn, welke
„ der en *meer op de vochten dan op de vat*
„ *vaste deelen werken*? Zoo niet; hoe k
„ moet men de verandering der vochten,
„ ke zich na het gebruik dier middelen
„ baart, alleen of voornamelijk uit de we
„ van die middelen op de werkzaamhede
„ vaten der vaste deelen afleiden?"]

Dat er geneesmiddelen van onderfcheid
zijn, welke veranderingen in de vochten
ligchaam veroorzaken, lijdt geenen twijfel
de er ook voorbeelden daarvan in het verv
Afdeeling voorkomen. Terwijl ik dus di
afgedaan vooronderftelle, ga ik ter bean
der Prijsvrage over.

1.) Zijn er geneesmiddelen, die alleen
zakelijk, op de vochten werken?

1.) Welke middelen hebben eene gemengde werg op vaste en vloeibare deelen?
3.) Welke werken alleen door middel der vaste elen op de vochten — hoe moet men zich die rking voorstellen? —

1.) *Zijn er Geneesmiddelen, die alleen, of hoofdzakelijk, op de vochten werken?*

Ziekten der vochten, of derzelver afwijkingen den natuurlijken toestand, mogen haren oorong in gebrekkige werking der levenskrachten der vaste deelen, of in uitwendige ongunstige loeden, of in inwendige veranderingen binnen e eigene masse hebben, en dus als 't ware *idioſche humorale* ziekten zijn; zoo kan nogtans de eesheer, die niet altoos in staat is de ware ooren te berekenen, grond vinden om regtstreeks de vochten te werken, indien hij daar toe staat is, of beoogen om, langs zijdelingwegen, veranderingen in dezelven voort te igen, steeds echter volgens eene op humorale n gegronde beschouwing. Dat men schier s in de vochten brengen kan, dan door middel opslurpende vaten, alzoo door middel der vasleelen, kan voor de humoraal-theorie des te der nadeelig zijn, daar deze vaten nog even zeer, volgens natuurkundige wetten als haarsjes werken, als uit hoofde der levenskracht.
k zal in de eerste plaats van dat geen handelen,

 wat

wat regtstreeks op de masfa der vochten gewe worden kan. Hier toe rekene ik, terwijl ik de *c tenta* der eerste wegen tot de massa der vochten le:

a.) Alle bevorderde ontlastingen dezer eerste gen, *voor zoo verre* dezelve geen ander doel hebb dan iet gebrekkigs, ondeugends, overbodigs e uit dezelve weg te schaffen, of daar door verar ringen in de omloopende vochten te weeg te breng Dat hier naar zuivere humoraal-denkbeelden handeld wordt, is buiten twijfel, en de hulp levenskrachten, welke men daarbij noodig he maakt geene uitzondering:

b.) Wanneer men veranderingen in de *conte* der eerste wegen wil te wege brengen, of daa iets verbeteren: bij voorb. het gebruik der lo zouten en aarden tegen het daar in ontstane zu of om de garstigheid van vette zelfstandighe weg te nemen; verder, de aanwending van bit stoffen en van de dierlijke gal zelve, om de brekkige of schaarsche gal te vergoeden e. z. v.

Met betrekking tot de omloopende vochten ve, behooren

c.) De bloedontlastende middelen van alle so in zoo verre daar door bedoeld wordt, iets in zelver hoeveelheid, of gesteldheid, of in de ting van haren loop te veranderen, *geheel* en *leen* hier toe. Wat het laatste punt aangaat, heeft men het zelve nieuwelings te onregt wi ontkennen mogelijk te zijn. Dan, het is voorn

niet onverschillig, of men de bloedzuigers bij eene plaatselijke ontsteking te digt (bij voorb. bij oogontstekingen) of slechts in eenige nabijheid van het lijdende deel, of wel aan eene zeer verwijderde plaats van hetzelve aanzet.

d.) De middelen, welke men aanwenden kan, om aan het bloed, wanneer het aan enkele bestaandeelen mangel heeft, dezelve toe te voeren, of te onttrekken, of andere veranderingen daarin te maken. Ik zal mij wel bij dit punt het langst ophouden, maar kan toch niet alle middelen doorloopen, welke onder deze rubriek kunnen gebragt worden, waarom ik er sommige zal uitkiezen, van welke iets bij voorkeur te zeggen valt.

Even als bij gebrek van bloed, een gepast met de omstandigheid overeenkomend goed voedsel hetzelve vergoedt; zoo kan zulks ook met de enkele ontbrekende bestaandeelen, door een bijzonder naar het geval ingerigt voedsel of geneesmiddel volbragt worden. Waar wij het roode bloed zien ontbreken, en er zich daarentegen eene overmate van slijmige stoffen openbaart, daar zal het niemand in de gedachten komen slijmige stoffen in de vochten te brengen, maar wel een krachtig verwarmend voedsel, geneesmiddelen van bitteren zamentrekkenden specerijachtigen aard, en met name het in zulke gevallen nimmer falend ijzer. Wie hier zeggen wilde, dat hij dit alles doet enkel uit hoofde van eene ingebeelde asthenie, en om te prikkelen, die verdient geen antwoord.

Wij kennen uit de ondervinding andere gevallen genoeg, waar de slijmige bestaandeelen in de vochten schijnen te ontbreken, waar wij ten minste stoffen, die dergelijke deelen bevatten, met het oogenschijnlijkste nut aanwenden. Dezelve matigen daar blijkbaar de hevigheid der onnatuurlijke bewegingen, voorzeker niet enkel door hare tegenwoordigheid in de eerste wegen, maar wijl zij in de vochten overgaan; zij genezen de groote magerheid, voorzeker slegts door dien zij zich stoffelijk met de vochten vermengen, en laten voor het verhelpen van sthenie en asthenie geheel geene rubrique toe.

Overmits ik hier de geheele therapie niet kan doorloopen, zoo zal ik mij slechts tot eenige gevallen bepalen, van dewelke het of volkomen blijkbaar, of ten minsten betoogelijk is, dat er alleen of hoofdzakelijk op de vochten gewerkt wordt, om zekere oogmerken te bereiken.

Er is een toestand, waar de vastere vezelige deelen van het bloed, benevens de gelatineuse, in te groote hoeveelheid, en in eene onnatuurlijke gesteldheid en neiging, om zich van de massa des bloeds in de gedaante van slijmproppen af te scheiden, voorhanden zijn. Ik zeg met voorbedachtheid, dat zij in dit geval in te groote hoeveelheid voorhanden zijn; nimmer toch heeft men eene neiging tot slijmproppige zamengroeijingen waargenomen, waar niet een overvloed van deze stoffe aanwezig was. Tot een voorbeeld, zal ik hier een toeval daarvan aanhalen, het welk het leven in ge-

vaar brengt, en waar men alleen door ideën der Humorale theorie op den regten weg geleid wordt; leverende ik daar mede dat uitvoerigere, welk ik boven in de Iste Afd. Lett. *d.* bl. 36 beloofd heb, waar door ik vermeene eene nuttige bijdrage tot een Hoofdstuk der therapie te verschaffen. Het betreft de vreesselijke ziekte der kinderen, de slijmproppige keelziekte. (*angina polyposa, trachealis*).

Welke ook de oorzaken zijn mogen, die deze ziekte vooraf gaan, en het bloed in eenen tegennatuurlijken toestand brengen, zoo is dit buiten kijf, dat bij dezelve, gedurende haren loop eene buitengewone neiging voorhanden is, om eene strembare stoffe af te zetten, welke, terwijl zij uit onbekende oorzaken op de luchtpijp valt, de slijmproppige keelziekte daarstelt.

Men kent alle de aangeprezene middelen, de sterke braakmiddelen, de purgeermiddelen, de zoo zeer geroemde zoete kwik, de Senega- of Slangenwortel, de Zee-ajuin, allerleie soort van smeersels, de Spaansche vliegen, de bloedzuigers, de dampen van Æther en andere dingen, de baden e. z. v. Het kan wel zijn, dat bij de onechte soort, of ook in den eersten beginne der echte kwaal, of bij eenen gematigden trap en langzamer gang van dezelve, eenige of meerdere van deze middelen nut doen kunnen, en ik heb, onder zulke omstandigheden, wezenlijk sommige lijders daar bij zien herstellen: Dan steeds, wanneer het geval van de hevige snel voortgaande soort, en reeds ver gevorderd was,

zoo

zoo stierven de kinderen, zoo wel mij als andere bij alle bekende geneeswijzen, zonder eenige r ding af. Ik herinner mij nog voor vele jaren, bij lijk van een jongetje, wiens broeder eenigen t te voren aan het zelfde toeval gestorven was, huisarts te hebben hooren zeggen: indien er slec nog een braakmiddel ware toegediend, zoo zou misschien het kind gered geweest zijn. Ik was e ter bij mij zelven van het tegendeel overtui

Het is eene geheel op de Humoral - theorie bouwde gedachte, welke mij tot de betere met de geleid heeft, die toch ook reeds door Engelsche Geneesheeren FIELD, FERRIAR CULLEN voor goed in de *beoefening* is erke Het geheele toeval, dacht ik, geschiedt to door de tegennatuurlijke afscheiding eener ta stoffe in de luchtpijp, waardoor het kind verst wordt. Deze stoffe kan slechts uit het bloed men. Indien men dus den toestand van het bl schielijk zoodanig konde veranderen, dat het niet staat ware zoo veel van deze stoffe op te leveren, zoude ten minsten het plotselijke gevaar afgewe zijn. Zulk eene verandering nu zoude op ge krachtigere wijze te wege te brengen zijn, dan de eene aanmerkelijke aderlating. Deze gedacht werden ondersteund door de gelijkvormigheid de kwaal met de ware ontstekingsziekten en derzelv ontstaan, meestal door verkouding, offschoon zi de pols daarbij uit begrijpelijke oorzaken and vertoont. Nog onlangs heb ik een geval bij e

naa

aauwelijks zesjarig meisje waargenomen, het
elk ik op eene andere plaats beschrijven zal, waar
le de bovengenoemde middelen, tot op het bad
a, met zeer veel nadruk aangewend waren, zon-
er eenig nut hoe genaamd. Naar het mij toe-
heen, schreef ik aan het kind ongeveer nog twaalf
ren levens toe. Eene bloedlating van zes oncen, wel-
e een met eene *buitengewoon* dikke ontstekingskorst
edekt bloed vertoonde, maakte in den tijd van een
alf uur eene uitstekende verandering, en reeds op den
olgenden dag was het kind buiten gevaar. Men moge
estadig daarbij van Hijpersthenie der aandoenlijk-
eid spreken; ik zal bij soortgelijke gelegenheden,
onder andere gepaste middelen geheel te verzui-
en, deze naar goede gronden gekozene methode
olgen, mij het meest op eene bloedontlasting ver-
aten, en daarbij welligt nog salpeter, even als in
en waar zijdewee, geheel humoralistisch te bate
emen. Want toch geen sterveling zal mij immer
oen gelooven, dat ruim voedsel bij ontstekings-
iekten slechts daarom nadeelig zij, wijl daar door
eer prikkeling verwekt wordt, noch dat het ader-
aten *slechts deswegens* noodig zij, wijl het de over-
atige prikkeling wegneemt.

Er is nog eene andere methode om het bloed,
et welk met vaste deelen van welken aard ook,
e rijkelijk voorzien is, te verhelpen; dezelve be-
taat in eene zeer spaarzame diëet en vele verdun-
ende dranken, als mede in het gebruik van zulke
geneesmiddelen, van welke men bij ondervin-
ding

ding weet, dat zij het bloed verdunnen, en
van ik terftond nog het een en ander zal aanl
Deze methode echter heeft in vele gevallen
gen zich, dat zij te langzaam werkt, en da
er daarom zeer kwalijk bij varen zoude, waar
dige hulp vereischt wordt; en voorts dat z
menigmaal nog andere veranderingen te wege b
welke men niet verlangt.

Onder de middelen, waar door men regtftreeks
vochten kan werken, niettegenftaande zij ool
andere werkingen op de vaste deelen des ligcl
hebben, telle ik de zouten. Dezelve gaan in
ne geheele vorm in de vochten over, en daar
mige foorten daarvan reeds tot derzelver me
behooren, zoo zijn zij voorzeker daar in niet
der oogmerk en nut, en bij gevolg de vermeer
en vermenigvuldiging der hoeveelheid en fc
van dezelve niet zonder werking.

Het is eene oude op veelvuldige onderv
fteunende praktikale leer, dat de zouten het
verdunnen, en inzonderheid deszelfs taai ged
het welk zich na de affcheiding in de gedaan
flijm vertoont, verdeelen en verminderen. Ofl
ook een deel dezer vermindering eenigermate do
werking op de vaste deelen mag veroorzaakt wo
zoo zal men toch eene regtftreekfche werking l
innerlijke aanraking onmogelijk durven ontk

De buitengewoon groote trek van zulke zi
die aan eene overmate van flijm ongefteld zijn,
zoute zelfftandigheden, is een wenk der n

dat er zoodanige vereischt worden; dit echter zoude zekerlijk meer op de levenskrachten, dan op de vochten heenwijzen, indien niet juist dit gevoel door de gesteldheid der vochten verwekt wierd. Ik ga hier geheel en al dat gene voorbij, wat de zouten, ter vermindering der slijmstoffen, op de organen, door afscheidingen en ontlastingen, kunnen werken, ten einde dat gene te beschouwen, wat zij door aanraking met die stoffen in het bloed zelve bewerken mogen.

Na dat deze aanraking door het vorige bewezen is, zoo is het opmerkelijk, dat het na een aanzienlijk gebruik van zouten afgescheiden slijm, merkelijk met zout doortrokken is, zijnde dat gene, wat door den mond uitgeworpen wordt, sterk daar mede bezwangerd. Aan eene verwantschap en aantrekking is dus wel niet te twijfelen.

Hoe inmiddels de werking, door welke de zouten de vaste deelen in het bloed verminderen, in het levende ligchaam geschiede, of door eene soort van scheiding, of terwijl zij dezelve meer ter ontbinding, ter vermenging met het water geschikt maken, laat ik aan zijne plaats. Buiten de circulatie doen het ten minsten niet alle zouten. Van het salpeter weet men, sedert DE HAEN, slechts zoo veel, dat het de ontstekingskorst ontbindt. Met het slijm heb ik zelf de volgende proeven in het werk gesteld.

Ik schrabde van het slijm, welk zich in de uitgewasschene magen der kalveren bevindt, de vereisch-

elschte hoeveelheid af, verdeelde dezelve in drie vaten, schudde bij elk een weinig zuiver water, en deed in het eene vat een goed deel salpeter, in het tweede even zoo veel Glauberzout, in het derde bleef het water onvermengd, en alle drie plaatste ik in eene warmte van 90°. naar Fahr. Na verloop van 24 uren, was het slijm in de loog van het Glauberzout iets te zamen getrokken; het met salpeter vermengde was weeker geworden, dan in den natuurlijken toestand, en vertoonde zich, als of het zich met het water wilde vermengen; dat met het enkele water was mede iet meer geweekt. Na drie dagen had zich het slijm met het Glauberzout schier klootvormig zamengetrokken; dat in het salpeter was nog meer geweekt; ook was dat in het water doorweekter. Naar mate het water verwasemde, goot ik er versch water bij. Na acht dagen, was het slijm in het water rottig, doch echter niet met het water vermengd, maar nog zeer rekbaar. Dat met het salpeter was frisch, insgelijks niet met het water vermengd, offchoon zeer doorweekt, had in zijne uitbreiding toegenomen, en was nog zeer rekbaar. Dat in het Glauberzout was frisch en bleef te zamen getrokken.

Men ziet hier uit, dat zouten op het dierlijke slijm eene werking hebben. Er is nogtans uit deze werkingen der zouten op het afgescheiden slijm, geen besluit op dat geen te maken, wat dezelve op de in de omloopende vochten voorhanden zijnde stoffen, uit welke zich het slijm formeert, wer-

ken

en mogen. Zoo veel is, gelijk bereids is aange-
aald, zeker, dat het flijm, het welk na het ge-
ruik van zouten in de klieren van de keel afgefchei-
len wordt, ziltig fmaakt; ook is het zeker, dat bij per-
onen, die veel flijm hebben, deszelfs affcheiding
aar na fterker zijn gang gaat. Dit laatfte zal men,
vel is waar, uit de werking der zouten op de
lijmklieren moeten verklaren, welke echter waar-
chijnlijk flechts daarom plaats vindt, wijl de zou-
en zich vooraf met de flijmige ftoffen vereenigd
adden, en daar door derzelver affcheiding langs
ezen weg bevorderden, daar anders de affchei-
ing der bloote zouten langs andere wegen dan de
lieren gefchiedt.

Ik keere weder tot den ondervindings-ftelregel te-
g, dat de zouten de omloopende vochten en het
ed verdunnen en ontbinden. Veelmaals heb ik
werkingen van het aanhoudend aanmerkelijk ge-
ik der middelzouten waargenomen, en fteeds
ftelling bevestigd gevonden. Kinderen kunnen
r door dra in eenen kwaadfappigen toeftand,
minften naar het aanzien, gebragt worden,
lke voorfpoedig na eene gepaste diëet, inzon-
heid na het gebruik der Kina weder verdween.
warme landen heb ik gezien, dat het gebruik
i zachte zouten, als dat der *terra foliata tar-
i*, zeer fpoedig, zelfs bij volwasfenen, eenen
rtgelijken toeftand te weeg bragt. Waarfchijn-
: hebben ervarene Geneesheeren evengelijke
arnemingen, inzonderheid van het misbruik der

F zou-

zouten, gedaan; inmiddels echter wil ik hier een g
val wat omstandiger verhalen, het welk mij stee
merkwaardig is toegeschenen.

Reeds voor geruimen tijd heb ik eenen iets ov
de 50 jaren ouden man gekend, die eene Sche
kundige fabriek had, en onder anderen ook Gla
berzout maakte. Denkelijk wijl hij veel met d
zout won, was hij bijzonder voor hetzelve ing
nomen, en hield het voor een algemeen genee
middel. Hij gebruikte het daarom zelf dagelijks
gelijk hij het ook aan anderen openlijk aanraadde
niet wijl hij ongesteld was, maar om gezond
blijven. Hij zeide mij, dat hij er zich sedert ve
jaren uitmuntend bij bevond, dat hij steeds ruin
stoelgangsontlasting zonder te purgeren, en goede
eetlust hadt, dat hij geene zwakte bespeurde,
steeds opgewekt tot allen arbeid was. Dat e
goede losse stoelgang aan vele menschen — slech
niet aan sommige zwakkelijken inzonderheid z
nuwzieken — het hoofd opgeruimd maakt,
bekend, en SOCRATES wist dit reeds in zijn
tijd. Dan met mededogen zag ik toch dezen wer
zamen en nuttigen man aan, die, naar mijne g
dachten, met zijn geliefdkoosd Glaubers - wond
zout zijne gezondheid ondermijnde. Zijne lipp
zagen er natuurlijk bleek uit, en hij had het v
komen aanzien van eenen aanvankelijken *cachec*
cus. Ik zeide hem openhartig mijn gevoelen, l
welk daarop uitkwam, dat, alhoewel hem ook
zout tot hier toe, ten minsten naar zijn gevoe

van dienst zoude hebben mogen zijn, hetzelve hem echter in vervolg van tijd onfeilbaar nadeelig zoude worden, en dat zijne reeds opgezette enkels iets ergers dreigden. Dan, tegen een zoo zeer ingeworteld gevoelen, rigt men niet ligt iets uit. Het was ongeveer een jaar daar na, toen ik hoorde, dat hij in waterzuchtige omſtandigheden geſtorven was.

Men kan hierop tegenwerpen, dat in dit geval de zouten zekerlijk wel nadeelig geweest zijn, maar ſlechts door middel van hunne werking op de vaste deelen en niet langs den humoralen weg, zoo als ik daarentegen genegen ben het te verklaren. Wij kunnen wel niet bepaald opgeven, welke werkingen de zouten op de vaste deelen mogen hebben, (op ſommige deelen, bijzonder op de klieren, mag het wel eene ſoort van prikkeling zijn) noch welke veranderingen zij anderszins in het ligchaam kunnen veroorzaken: doch dat de daarvan opgegevene verdunning des bloeds door prikkelingen zou worden voortgebragt, zulks komt niet met dat geen overeen, wat wij anders van prikkelingen weten en kennen, noch met de waarneming van kwaadſappige ziekten. Integendeel, daar de zouten wezenlijk in het bloed gaan, daar zij ſtoffen zijn, die in vermenging groote werkzaamheid openbaren, zoo is het veel waarſchijnlijker, dat de veranderingen, welke zich geheel bijzonder in de vochten doen zien, en die zonder aanmerkelijke ontlastingen, gelijk als zonder

der belangrijke voorvallen in het geheele ge ontstaan, van eene onmiddelijke werking op vochten ontspruiten.

Over het geheel spelen de zouten voorzeker e grootere rol, in de dierlijke huishouding, dan gene, welke op de stoffe geheel geene acht sla willen toestemmen. Ik heb aan eenen lijder zonderlinge verschijnsel waargenomen, dat, durende zijne herstelling van eene hevige zinki koorts, dewelke met eenen bijzonderen uitsla met sterke rheumatike toevallen en zweetin vergezeld ging, deszelfs handen — aan de bed te lichaamsdeelen hinderde zulks waarschijnlijk kleeding — wanneer men ze met de tong aanra te, en ook weder eenige uren na dat hij zich s gewasschen had, eenen doordringend zilti smaak afgaven. Niets zoutachtigs hadt hij aan vat, noch gegeten, noch gebruikt. Zijn voe was uit het plantrijk, en zijn drank hui van w steenroom, benevens limonade geweest. Gedure de ziekte zelve was deze ziltige smaak niet te speuren. — Het is voorzeker niet onverschill of er te veel of te weinig, noch welke meng van zouten er in de vochten voorhanden zij.

Er zijn meer middelen, van welke men kan aannemen, dat de door dezelve in de vc ten bewerkte veranderingen hoofdzakelijk d middel der vaste deelen geschiedden. Men kan toe het ijzer rekenen, wiens uitmuntende zigtbare werkingen bij zekere gesteldheden

:t bloed buiten allen twijfel zijn; daar namelijk, aar het roode deel des bloeds zeer verminderd . Niettegenſtaande er in zulke gevallen gewoonk eene zwakte der vaste deelen voorhanden is, gen welke het ijzer van dienst wordt, terwijl het dezelve als verſterkingsmiddel werkt, en niet leen de werkzaamheid der vezelen duurzaam vervendigen, maar ook — namelijk door den overng in het bloed — derzelver zamenſtelling verteren kan: zoo is het toch altoos een regelgt in het bloed werkend en deszelfs menging weldig veranderend middel, het welk als hoofdzalijk langs den humoralen weg werkend moet behouwd worden. Wanneer lijders van deze ſoort, aar van hier geſproken wordt, door het gebruik n ijzermiddelen herſteld zijn, zoo vindt men t de evenredigheid van het roode deel des oeds tegen de anderen weder in evenwigt gebragt , en in het zelve is immers het ijzer van het ſte aanbelang. De groote invloed van het ijzer enbaart zich insgelijks daar, waar deszelfs hoeelheid in het bloed boven mate is vermeerderd worden, door gewigtige gevolgen.

In zoo verre de voedingsmiddelen, en de aan voedingsmiddelen nabij komende arſenijſtoffen t de geneesmiddelen behooren, dus bij derzelr voegzame aanwending tegen krankten, wordt ar door meer op en door de vochten gewerkt, n onmiddelijk op de zenuwen en vaste deelen or prikkeling. Wanneer men in een geval van

zwakte, alle prikkeling konde toelaten, welk een gepast voedfel geeft en geven kan, en in ftaa ware dezelve te fcheiden van de ftoffe, welke he zelve in de vochten voert, en men deze ftoffe te rug hield; zoo zoude men welligt een oogenblik kelijk opflikkeren van het levensvlammetje te wee brengen, maar nimmer de zwakte grondig gen zen, wijl het hoofdpunt, de voeding en de wa herftelling (*reftauratio*), zoude ophouden, nam lijk de toevoer der nieuwe ftoffen, welke de voc ten zoo wel als de vaste deelen behoeven, en zo der welke het leven, niettegenftaande alle de ne zoo dikwils herhaalde prikkelingen, dra zou wo den uitgebluscht. — Ook hier bij vertoont zi de Brownfche Leer in hare volkomene nietighei daar zij bij het geheele voedingswerk van nie wil weten, dan van prikkelingen, en er in d daad ook niets anders in dezelve past.

Tot dus verre hebben wij *fommige* middelen l fchouwd, welke of alleen, of toch voornamelijk op vochten werken. Bij dezelve zullen door menig Geneesheer in zijne gedachten nog meer andere t gevoegd worden, welker werking men zich het b zoo voorftellen kan, dat zij inzonderheid op vochten gerigt zij, en die aan dit denkbeeld l gebruik te danken hebben, offchoon het ook zwaarlijk valt deszelfs juistheid te bewijzen. I toe rekene ik de zoogenoemde verzachtende, wikkelende, bloedzuiverende middelen en de fpoelende genezingen, de huidranken, de ptifa

t

afkoeldranken, en vaak het met opzet fterk gebruik van zuiver water bij wijze van drank. Men vindt zeer dikwijls eenen geprikkelden toeftand der zenuwen en van het geheele geftel, of van enkele organen en deelen des ligchaams, welke zich meermaals op de oppervlakte door uitflagen en menigerleie andere wijzen, dikwerf onder zeer vele afwisfelende gedaanten, openbaart. Men onderftelde in zulke gevallen, dat er in de vochten ftoffen aanwezig waren, met name ook zouten, welke die prikkeling veroorzaakten, en bediende zich van die middelen, om de vochten te verbeteren en te zuiveren. Dat men zeer dikwijls dit doel treft, inzonderheid, wanneer men daarop let, dat de kuur de krachten der fpijsvertering niet ftore, is eene aan alle ervaren Geneesheeren bekende zaak. Of de grond, op welken men deze *goede methode* — die men veelvuldig naar grondftellingen der ongdoenlijkheids-leer veracht en befpot vindt (de zoo *nuttige hui* wordt door fommige Brownianen uit verachting *kaaswater* genoemd) — bouwt, juist zij, zulks is, wel is waar, gelijk gezegd is, niet duidelijk te beflisfen; dan, men zal ook nimmer kunnen bewijzen, dat die genezingen hare kracht enkel en alleen door middel van hare werking op de vaste deelen oefenen, noch hoe dit gefchiede. Dat bij voorb. de hui ten minften niet door prikkeling tegen deze zoo genoemde asthenifche ziekten werken kan, is baarblijkelijk; veel eerder zoude aan dezelve eene bedarende, de

prikkeling matigende en welligt de ziekelijke pr
kelbaarheid zelve verminderende werking mog
toegeschreven worden. In vele gevallen zouden
doorspoelende kuren zoo wel daar door kunn
nuttig zijn, dat zij de vochten bij voorb. v
overmatige zouten bevrijdden.

Ik ga tot eene soort van middelen over, do
welke met grooten nadruk op de vochten
hunnen omloop kan gewerkt, en waar do
de aanmerkelijkste uitwerkingen voortgebragt w
den, terwijl men wel benevens de vloeib
ook op de vaste deelen werkt, maar op de va
meestal als physische ligchamen. Ik spreek van
juiste en met de ondervinding zoo wel als theo
overeenkomstige aanwending der warmte en k
de, ter regeling van den omloop der vochten.

De warmte zet alles uit; haar gemis, de kou
trekt alles te zamen. Naar dezen grondregel g
men te werk, met de aanwending der warmte
koude, schier zonder de levenskrachten in aanmerk
te nemen, in gevallen, waar men den toevloed
bloeds en der vochten naar zekere deelen leid
of van dezelve verwijderen wil, het zij voor e
of door meermalige herhaling op den duur.

Al wie ontkent, dat door voetbaden, door l
ve baden, door dampbaden, door warme
vingen op den onderbuik, door warme inspuitin
in de scheede en in den endeldarm, de loop
bloeds naar de benedenste deelen vermeerd
wordt; wie niet wil toestemmen, dat door mid

van koude inspuitingen in de scheede, de toevloed des bloeds naar die deelen verminderd wordt; wie loochent, dat koud water op het hoofd den te sterken aandrang van het bloed derwaards vermindert; den zoodanigen schrijve ik geheel geene goede ondervinding toe, en zoude hem door honderdvoudige waarnemingen kunnen wederleggen. Hij beproeve slechts, deze middelen ter onregter plaatse aan te wenden, hij bediene zich van warme voetbaden en inspuitingen bij te sterke, en van koude bij te geringe, maandelijksche zuivering; hij wende op het hoofd van eenen beroerden, warme stovingen aan, en plaatse deszelfs voeten in koud water; hij late daarentegen de voeten van eenen waterzuchtigen in warm water zetten, en hij zal zien wat er het gevolg van zij.

Ik zeide, dat men hier op de vochten en de vaten, hoofdzakelijk slechts naar algemeene natuurkundige wetten, door uitzetting en zamentrekking werkt. Het schijnt mij niet toe, dat de levenskrachten daar bij zeer in beweging komen. Het, den graad der bloedwarmte te bovengaande, aangewende warme water zet, zoo ver de warmte strekt, in den natuurlijk gezonden toestand, en waar geen beletsel, welligt kramp, voorhanden is, naar evenredigheid van den trap der warmte, de vaten en hoofdzakelijk de daarin bevatte vochten zelve, uit. De koude trekt ze te zamen. Men ziet niet, hoe de levenskracht, ten minsten niet door prikkelingen aangezet, daar toe iet zoude moeten bij-

dragen. Men zegt, de warmte prikkelt, en d koude onttrekt prikkelingen. Dan, wat zoud dat voor eene zonderlinge werking eener prikke ling in de vaten van eenig deel zijn, die *eene du rende verwijding* van dezelven te wege bragt, en hoe zoude de *onttrekking dezer prikkeling* door koude deze vaten *zamentrekken?* Juist omgekeerd zoude het immers gaan moeten, wanneer alles van de prikkeling afhing. Warmte en koude werken hier, tot op zekere trappen, enkel volgens natuur kundige wetten.

Wel is waar, dat deze middelen ook mede op de vaste deelen des ligchaams, en door midde der vaste delen, werken: dan, daar de levens krachten daar bij weinig in berekening komen, en de vaste deelen hier in schier slechts natuurkundige eigenschappen en krachten openbaren, zoo heb ik geen bedenken gedragen, dezelve onder de klasse der hoofdzakelijk op de vochten werkende middelen te brengen.

Eeniger mate behooren ook onder deze rubriek de afleidende (revulsorische en derivatorische) bloed ontlastingen. Dezelve geschieden blijkbaar naar d humoraal-theorie, bijkans naar waterloopkundig grondregels. Waar men bij eene plaatselijke bloed rijkheid van enkele deelen, b. v. bij een' sterke aandrang van het bloed naar het hoofd, de lever en naar de speenaderen, dewelke zich zoo du delijk laat kennen, door bloedzuigers vaak zo voortreffelijke hulp verschaft: daar handelt men

zo

zonder eenig opzicht op solidaar-theorie of op de krachten, *volstrekt* en *te regt* naar de humorale Pathologie.

Ik zal nog kortelijk het tweede punt dezer Afdeeling aanstippen.

2) *Welke Artsenijen hebben eene gemengde werking op vaste en vloeibare deelen?*

Slechts in weinige gevallen kan de Geneesheer met zijne middelen vaste of vloeibare deelen beraken en zeggen, dat hij slechts *geheel alleen* de eene treft. Hij moet bij gevolg slechts daarop letten, waarheen de hoofdwerking gerigt is, en slechts onder deze veronderstelling heb ik ook, onder de voorgaande rubriek, van sommige Artzenijen kunnen spreken. Immers ook toen ik bij voorb. beweerde, dat de zouten regtstreeks op de vochten werken, zoo verstond het zich van zelve, en ik heb ook niet nagelaten het aan te merken, dat zij, langs den geheelen weg door het ligchaam, overal ook de vaste deelen bereiken, en uit dien hoofde niet zonder alle werking op dezelve zijn zullen, waar door deze dan wederom terugwerking op de vochten uitoefenen kunnen. In dit opzigt zoude men ze anders tot die genen kunnen rekenen, welke van gemengde werking zijn. Men zoude ook het ijzer daar onder kunnen tellen; want toch terwijl het op de vezelen werkt, en aan de bewegingen meer vlugheid of kracht bijzet, zoo kan er daar door

alle-

allezins iets ten besten van het bloed en der vochten geschieden. Dan, deze werkingen zijn duister en onzeker, terwijl die, welke onmiddelijk op de vochten geschiedt, duidelijk en bepaald is.

Wanneer andere mijnstoffelijke zelfstandigheden, welke veranderingen in de vloeibare deelen te wege brengen, gelijk het kwikzilver en het spiesglas, ook eene onmiddelijke werking op de vochten hebben, daar ten minsten het eerste ontegenzeggelijk in de omloopende vochten indringt, en door dezelve zijnen weg neemt: zoo is daaraan eene gemengde werking toe te schrijven, daar hare werking op de vaste deelen buiten twijfel is. Immers door de beweging, welke zij in zekere afscheidingsorganen veroorzaken, worden de vochten onloochenbaar veranderd.

Indien de versterkende, ik meene de plantaardige zamentrekkende en bittere middelen, iets in de vochten verbeteren, zoo kan men allezins aannemen, dat zij bijdragen, om aan de werkingen van het geheele gestel eene grootere volkomenheid te geven, en dat zij daar door zoo wel de toebereiding der vochten verbeteren, als ook de volledigere afzondering van al dat geen wat in dezelve schadelijks of bedorvens mag ontstaan of gekomen zijn, bevorderen, en in zoo verre door middel der levenskrachten op de vochten werken. Dan, het is ook in geenen deele te ontkennen, dat er van dezelve iets in de vochten overgaat, en deel heeft aan dat geen wat daar in verbeterd wordt. Van

ommige is deze overgang klaar genoeg. En alhoe-
vel ik omtrent andere die bemerking niet gehoord
heb, zoo kan zich toch een iegelijk dra daar van
vertuigen, dat van de bittere extracten, zelfs van
le ossengal, inzonderheid van het Quassiehout,
leelen in de vochten overgaan, daar zij zelfs door
len reuk in de pis merkbaar worden. Men kan
r steeds staat op maken, dat de verbetering der
Gal door deze bittere middelen ten grootsten deele
mede daar uit ontspruit, wijl zij de bereids bewerk-
e stoffe daar toe in rijkelijke hoeveelheid in het
bloed leveren.

Het is het oogmerk der Prijsvrage geenszins, dat
hier alle middelen zonder onderscheid zouden op-
genoemd worden, welke alleen of mede op de
vochten werken. Van velen is het anderszins wel
waarschijnlijk. Ik ga diensvolgens tot de laatste
vrage over:

3.) *Welke middelen werken alleen door middel der vaste deelen op de vochten? — Hoe moet men zich die werking voorstellen?*

Hier toe behooren ontlastmiddelen van onderschei-
den aard, door welke veranderingen in de om-
loopende vochten worden te wege gebragt. Laat
ik van de zweetdrijvende middelen hier bijzonder-
lijk melding maken.

Velen wel is waar, hebben in de jongste tijden
beweerd, dat de zweetmiddelen hoofdzakelijk
slechts

flechts door eene prikkeling op het geheele ge|
werken, en alleen daar door hunne heilza
kracht oefenen; en dat daarbij het zweeten i
onverfchilligs, ja zelfs vaak iets hinderlijks zij;
het doorgaans op het zweeten geheel niet a
komt, dat daar door geene verandering of verb
ring in de gefteldheid der vochten wordt te w
gebragt, en dat zoodanige voorftellingen onder
dwalingen der humorale Pathologie behooren. Ge
buitenfporige ftellingen zich niet kunnen ftaa
houden, zoo hebben toch ook velen hunner, zelfs a
hangers van deze nieuwe Leere, dezelve laten va
In der daad, al wie de natuur heeft waargenom
al wie bij ziekten de gefteldheden van het zweet,
de daarop volgende veranderingen met oplette
heid befchouwd heeft, kan nimmer verone
ftellen, dat daar bij enkel in de vaste deelen e
verandering voorvalt, en dat ontlastingen van c
aard flechts toevallig en zonder beteekenis zijn z
den. Alles ftemt overeen, om de overoude Le
te bekrachtigen, dat in vele kranken de nat
eene infpanning doet, om zich van ftoffen
bevrijden; eene wijze van voorftelling, wel
indien men ze al niet onweerfprekelijk betoo
kan, nogtans niet flechts in zich zelve groote wa
fchijnlijkheid heeft, maar ook met de werkin
van den gezonden toeftand volkomen overeenkom
is. Geen Geneesheer zal ftaande houden, dat n
in ftaat zoude zijn, door zweetmiddelen eene su
uitwafeming te wege te brengen, welke in hare
fte

ſteldheid en gevolgen, aan de zoodanigen, die wij critisch of beſlisſend noemen, en die dikwijls in waarheid critisch zijn, zoude gelijk te ſtellen zijn. Doch desniettemin zijn dezelve, wanneer zij ter rechter tijd gegeven worden, van oogenſchijnlijk weldadige werking, en wel alleen wanneer zij wezenlijk zweet verwekken Volgens de analogie, moet men hier wel aannemen, dat er ook nu, door het zweet, iets in de vochten veranderd wordt. Dan, buiten twijfel geſchiedt dit door de werking dier middelen op de vaste deelen, en hier door krijgen zij hunnen rang onder de middelen, welke door de vaste deelen en derzelver krachten, veranderingen in de vochten te wege brengen.

Het zoude niet voegzaam zijn, hier alle de middelen of artſenijen door te loopen, welke, het zij onmiddelijk, of door middel der vaste deelen, op de vochten werken. Al wat door de beweging des ligchaams of de ligchaamsoefening in de vochten veranderd wordt, is buiten twijfel alleen aan de vermeerderde of veranderde werking der vaste deelen op dezelve toe te ſchrijven. Indien het laurierkers-water de vochten, naar men zegt, verdunt, zoo is wel waarſchijnlijk, volgens de bekende ſterke werkingen van hetzelve op de zenuwen, te veronderſtellen, dat het enkel door middel der vaste deelen die verandering te wege brengt. Vele andere middelen zouden hier kunnen aangehaald worden:

Dan

Dan ik ga ter beantwoording van het laat punt der Prijsvrage over:

Hoe kan of moet men de verandering der vochten, welke zich na het gebruik der langs den weg der vaste deelen werkende middelen openbaart, uit derzelver vermogen op de werkzaamheden der vaste deelen en vaten afleiden?

Niettegenstaande ik betoogd heb, dat niet alle mi delen, welke den Geneesheer ten dienste staa door middel der vaste deelen, en vele ten minst niet alleen door den weg der vaste deelen, op vochten werken: zoo blijft het toch, ten aanzi van velen, buiten allen twijfel gesteld, dat zij leen de vochten veranderen door hunne werki op de vaste deelen, gelijk dit van onderscheide artsenijen, welke de ontlastingen en afscheidinge van zekere vochten bevorderen, en dezelve d veranderen, geheel klaar is. Indien in het alg meen bij volkomene gezondheid de vochten bet gesteld zijn, dan bij gekrenkte gezondheid en ve zwakte krachten; indien wij zelfs waarnemen, d *ceteris paribus* de vochten alsdan in grootere volk menheid bereid worden, wanneer het ligchaam do gepaste beweging in gematigde werkzaamheid o derhouden wordt, dan bij bovenmatige rust; zo blijkt ten minsten daar uit, dat van de krachte

di

der organen, en van derzelver rigting en ſtemming, de geſteldheid der vochten in groote mate afhangt. Indien er nu geneesmiddelen gevonden worden, welke de krachten van die organen, die op de vochten inzonderheid werken, kunnen vermeerderen of verminderen, en hare ſtemming en rigting veranderen, zoo mag men zeggen, dat zij de vochten door middel der vaste deelen veranderen.

Dan, hoe men zich eigenlijk de zoo zeer verſchillende werking der Artſenijen op de vaste deelen in het algemeen, en naar de voorliggende Prijsvrage, met opzigt tot de bekende daar uit volgende veranderingen op de vloeibare deelen, hebbe voor te ſtellen, zulks zal wel ſteeds een geſchilſtuk blijven. Wanneer er door de werking der artſenijen op de vaste deelen iets in de vochten veranderd wordt, zoo moet zulks door eene werking op de zenuwen, of op de vaten, of op de affcheidende organen geſchieden.

In onze tijden verklaart men alles door prikkeling; gelijk men over het geheel de *krachten* voor *alles* en de *ſtoffe* voor *niets* rekent. Het zoude mij niet verwonderen, indien men nog eens op andere denkbeelden omtrent werkingswijzen geraakte, dewelke zekerlijk mogelijk zijn. Ik ſtemme toe, en er is ook in het voorgaande bij gelegenheid reeds een en ander daar omtrent voorgekomen, dat men iets door prikkeling kan verklaren. Gewisſelijk echter niet alles; er zijn invloeden en veranderingen in

de vaste deelen mogelijk, welk geene prikkel zijn.

Boven heb ik reeds aangehaald, dat warmte koude werkingen op het levende ligchaam h ben, die onafhankelijk van prikkeling zijn. W neer men de vochten daar door verbetert, men door middel der geneesmiddelen aan de v len eene betere vastigheid en daar door be werkzaamheid verschaft, alsdan werkt men t niet door prikkeling; wanneer men hare w zaamheid matigen of eenigzins stremmen k alsdan werkt men niet door prikkeling. De sch ne werkingen der bedarende middelen, der o der slijmige dingen, der melk, in zoo menige vallen, laten zich mede noch door prikkeli noch door wegruiming der prikkeling verkla even als het geheel ongegrond is, dat het heu of andere verdovende zelfstandigheden, slechts leen door prikkeling bedaren. Het is reeds zich zelve eene overdrijving, voor elke bijzo re werking van het groot aantal der ondersc dene geneesmiddelen, voor elke werking der en inwendige het ligchaam veranderende oorzal niets anders te willen aannemen dan prikkeli of, gelijk men zegt, *aandoenlijkheid* (*Erregu* dus eene *duizendvoudig gewijzigde prikkeling.* ze wijze om de verschijnsfelen te verklaren, h mij nimmer opheldering verschaft. Zij voegt niet bij dat geen, wat wij anders aan het leve

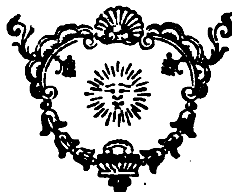
ligchaam waarnemen, in het welk niet volstrekt alles door de levenskrachten geschiedt, en dus nog minder door de prikkelbaarheid of aandoenlijkheid, welke slechts *een* van de blijken der levenskracht is. Integendeel moeten deze laatste elk oogenblik, door natuur- en scheikundige invloeden en krachten, ondersteund, geholpen, en onderhouden worden, zijnde zij van de gesteldheid der vochten schier even zoo afhankelijk, als deze van haar. Maar het innerlijke van den zamenhang, en van de betrekkingen tot elkander, of der werkingen op elkander te willen verklaren, is dwaasheid, overmits de oogen eenes stervelings nimmer zoo verreiken kunnen; ook straft deze dwaasheid steeds zich zelve: zij verleidt, om tot laffe drogredenen en tot ijdel spitsvindig geklap te vervallen, het welk wij tegenwoordig tot ons hoogste verdriet, in zoo vele nieuw-theoretische Duitsche Schriften aantreffen.

Zoo min ik inmiddels mijne wijze van voorstelling hieromtrent aan anderen zoek op te dringen, even zoo min kan ik toestaan, dat men dezelve loochene. Indien men der waarheid wilde hulde bieden, zoo behoorde men te bekennen, dat men niet weet, hoe het geschiedt. Men behoorde niet onbezonnen te beweren, dat er geene andere werking van uitwendige dingen op het ligchaam, en inzonderheid op de zenuwen plaats hebbe, dan de prikkeling of de naar even-

 re-

rediẓheid bespottelijk gewordene *aandoenlijkheid* (*Erregung*); veel liever behoorde men zijne *docta ignorantia* niet te ontveinzen, maar te zeggen:

Quantum est quod nescimus!

VERHANDELING

OVER DE

OORZAKEN, WAARDOOR ONS VADERLAND, IN 'T BEGIN DER ZEVENTIENDE EEUW, IN 'T VOORTBRENGEN VAN VOORTREFFELIJKE SCHRIJVERS, DICHTERS, GELEERDEN EN SCHILDERS, BOVEN ANDERE LANDEN, ZOO ZEER HEEFT UITGEMUNT, ENZ

Ter beantwoording eener Prijsvrage,

VOORGESTELD

DOOR HET

UTRECHTSCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DOOR

J. VAN MANEN ADR. Z.,
Hoofdschout der Stad en Jurisdictie van Rhenen.

Aan wien in het jaar 1808, *de dubbele Eereprijs is toegewezen.*

TE UTRECHT,
BIJ JOHANNES ALTHEER,
Drukker van het Utrechtsch Genootschap.
MDCCCXVIII.

BEANTWOORDING

DER

VRAAG:

Welke zijn de oorzaken, dat ons Vaderland, tegen en in het begin der zeventiende eeuw, in het voortbrengen van voortreffelijke Schrijvers, oorspronkelijke Dichters en ware Geleerden, zoo zeer boven andere landen, althans ten aanzien van deszelfs uitgestrektheid, gebloeid, en tevens zoo vele uitmuntende Schilders, in den verderen afloop dier eeuw, opgeleverd hebbe; terwijl het aantal derzelven, in het vervolg, tot op onzen tijd, hoe langer hoe minder geworden is: en welke aanleiding tot aanwakkering van kunst en wetenschap binnen ons vaderland zou door de opsporing dier oorzaken kunnen gegeven worden?

INLEIDING.

Wanneer men, in de geschiedenis der volken van alle eeuwen, zijne aandacht vestigt op de

uitvinding en den bloei der ſchoone kunsten en weten chappen; en de natien en tijden, waarbij en in, dezelve haar toppunt bereikten, of tot het diepste verval zonken: wanneer men bevindt, dat volken, die, te eenen tijde de modellen en meesterſtukken voor alle kunstenaaren en geleerden onder alle natien hebben opgeleverd, ten anderen tijde alle kunstſmaak ten eenemale verloren hebben: dat de eene tijd rijk en de andere arm is, in het voortbrengen van ſchoone vernuften, ſchrandere geesten en groote kunstenaren; dan ſchijnt het ontſtaan van dergelijke voortreffelijker wezens, boven hunne tijd- en landgenooten, eer eene zeldzaamheid of toevalligheid te wezen, dan dat men eenige regels of reden zou kunnen opgeven, waar door onder het eene volk en ter eener tijd, meer dan in anderen, zulk een verſchijnſel natuurlijk was. Dan ſchijnt de groote man veel eer, onvoorbereid, in eens, als eene zeldzaamheid, volkomen toegerust, te voorſchijn te treden — even als de gewapende Pallas uit het hoofd van Jupiter! — —

Wanneer men nogtans de omſtandigheden en betrekkingen der volken, tijden en kunstenaren in de geſchiedenis nader inziet en overweegt — de trapswijze vorderingen der ontwikkeling van 's men-

'nſchen geest en de oorzaken der afneeming verſtomping van denzelven; dan zal men in zamenloop der groote gebeurtenisſen der we- l en de betrekking derzelven op afzonderlijke len en natien, niet zelden den waren grond nen vinden, waarom niet alle tijden en vol- even vruchtbaar waren in het voortbrengen groote geesten.

Beſtaat dat gene, wat men leven noemt, in de ſelijke, gevoelige of dierlijke Natuur, in eene adige of herhaalde prikkeling of opwekking en door het gene, dat voedſel moet geven het beſtaan en de voortduring van elk ge- ocht; niet minder wordt zulk een prikkel ver- ht, om het edeler leven, dat in den mensch delt, te ontwikkelen en tot beſtendige werk- mheid optewekken.

Hoe zeer het moge ſchijnen, dat 'er tot de ogſte vatbaarheid voor uitbreiding van des nſchen denk- of kunstvermogen eene geluk- ge zamenſtemming of betrekking van de tem- ring en omloop der ſappen, van het dier- geſtel, tot de krachten van den geest me- werken; en deze welligt de aanleiding of oor- ak inhouden, waarom niet alle ſchrandere den- s en vlugge verſtanden voor alle voorwerpen

van menschelijke kennis in oefening even geschikt zijn: zoo zal nogtans geen ontleed- of zielkundige zich vertrouwen, de bijzondere vereischten en tempering of betrekking van ligchaam en geest voor een' schilder, dichter, toonkunstenaar, geleerde, wiskundige enz. van voren te berekenen of te bepalen. Hoe zeer ook een Lavater de sporen derzelven in de gelaatstrekken, en Dr. Gall in den schedel, meenden te vinden.

Niet zelden vindt men uitmuntende schrijvers, dichters en geleerden, die met de pen, door de bekoorlijkste schilderingen, den geest in verrukkende bewondering kunnen vervoeren, en het hart aandoenlijk treffen; terwijl zij nogtans met dezelfde hand, waarmede zij de gedachten van hunnen geest zoo gelukkig wisten uitte drukken, buiten staat zijn, door bijtel, tekenpen of verwen, eenige omtrekken te maken van eenige der beelden, die hun zoo klaar en bekoorlijk voor den geest staan; — terwijl ook daar en tegen menig beeldhouwer en schilder even zeer zou verlegen zijn, indien hij slechts, in een dragelijken stijl, eene voldoende beschrijving van zijne eigen meesterstukken zou geven; hoe zeer nogtans menige anderen tevens even groote bouwkun-

di-

igen, beeldhouwers en ſchilders — of ſchilders, dichters en toonkunstenaren waren.

Hoe onderſcheiden ook de uitwerkſelen van het kunst- en denkvermogen der uitmuntendſte mannen waren, allen hadden zij, bij hunnen gelukkigen aanleg, eene van buiten aankomende opwekking of aanſporing, door algemeene of bijzondere omſtandigheden noodig, ter hunner ontwikkeling, volſtandigheid en volmaking.

Hoe wel men meermalen, in weerwil van allen tegenſtand, in plaats van aanmoediging, geboren dichters en ſchilders vond, gelijk onder anderen Ovidius, Riedinger, en anderen; zoo moeten nogtans, om, onder eene natie een aantal verdienstelijke mannen in geleerdheid, kunsten en wetenſchappen te voorſchijn te zien komen, bijzondere opwekkende en aanſporende omſtandigheden zamenloopen. Want hoe verre het ſpreekwoord waar moge zijn, dat de kunstenaar geboren en niet gemaakt wordt, en de natuurlijke aanleg en kunstſmaak wel opgewekt, geoefend en ontwikkeld, maar niet, daar ze te eenemaal ontbreekt, door eenig uitwendig middel kan aangebragt worden, zoo als de Dichter, Simon van der Waal, zingt: (*)

„ Smaak

(*) Proeven van Poëtiſche Mengelſtoffen van 't Genoot-

„ Smaak is een wondre gift, en waar die
gantsch ontbreekt,
„ Wordt hij door tijd, noch vlijt, noch kun-
digheen gekweekt." —

zoo is het nogtans zeker, dat zonder aanprikkeling van eer of beloning, vele vermogens van een verhevener aanleg, of als in eene sombere duisterheid, gelijk de ongezochte ruwe diamant, ongeslepen blijven rusten, of bij 't gemis der noodige opwekking en voorbereidende oefening, als onrijpe smaaklooze vruchten, der aandagt niet waardig zullen worden.

Naar mate er dus eer of voordeel mede te behalen is, en volks- en tijdsomstandigheden daartoe meer of minder gunstig en opwekkende zijn, worden er meer of minder voortreffelijke schrijvers, oorspronkelijke dichters en ware geleerden geboren, of opgekweekt. Is er b. v. eer en voordeel te behalen voor groote schilders en beeldhouwers, de ouders of andere deskundigen, zullen al vroeg acht geven op de eerste schemeringen van genie, smaak en vernuft der kinderen, en dezelven in de gelegenheid stellen, om die vermo-

nootschap: Kunst-Liefde spaart geen vlijt; in de ware vereischten van den Dichter, II. Deel.

;ens te beproeven en te ontwikkelen. Is daar egen de geest der natie gestemd, om de beelle kunsten, om de schoone wetenschappen, 'erklaren voor ijdelheid, en de wijsgeerige rie derzelve voor pedanterij, voor weten-, die geen nut aanbrengt, voor wijsheid, die s en schadelijk is, voor 't eenvoudige geloof oude regtzinnigheid — dan worden Ouders eugd door vernederende spreekwoorden — veroordeelende uitspraken, over 't algemeen chrikt van alles, wat de edeler vermogens, n het gros der nationale vooroordeelen, kunnen verheffen en verlichten. Dan moet ngeling, die een Apelles of Phidias geworden zijn, in werktuigelijke handen zijn geest verstompen; of, geen voedsel vindende voor zijne rijker vermogens, weêrzin in zijn bekrompen werkkring, uitn, en zijn leven veeltijds in armoede ver-

t is met de kunsten en wetenschappen even gelegen als met de overige verdiensten, waar BBT *vom verdienste* in zijn IV. H. *vom erdes verdienstes*, zegt:

Verdienstliche Thaten werden eigentlich zum zzen der *bürgerlichen Gesellschaft* verrich-

„ tet, und aufzern auf fie ihren vortheilhaften
„ Einflufz: aber die *einrichtmng der Bürgerli-*
„ *chen Gefellfchaften* ist auch den verdiensdichen
„ Thaten zu ihrem hervorfprosfen *höchstnöhtig*,
„ und macht fie von fich *abhängig*. Man be-
„ obachtet bald, das es in dem einen Staate den
„ Gliedern leichter fallen müsfe, als in dem an-
„ dern, gewisfe Handlungen vorzunehmen: und
„ eben fo, dafz es unter der einen Verfasfung
„ leichter werde, dem Geiste, der Seele, und
„ dem Herzen, gewisfe Eigenfchaften zu erwer-
„ ben, als es unter der andern wird." —

Het geen de inrigting der burgermaatfchappij zelve daar aan toebrengt, kunnen ook onderfcheiden tijden en omftandigheden veroorzaken. Een wetenfchap- en kunstlievend Monarch, een vermogend hoveling, een aanzienlijk kunstkenner of wijsgeer, kunnen menigmaal de kunsten en geleerdheid van hun land of tijd tot eene hoogte verheffen, dat de wereld, eeuwen lang, dezelven tot modellen van volkomenheid moet raadplegen. De Eeuwen van Philippus en Alexander, onder de *Grieken*, van Augustus en Mecenas, onder de *Romeinen*, van de Medicis, in *Italië*, van Lodewijk den XIV., onder de *Franfchen*, kunnen dit getuigen. —

Dit

Dit vooraf hebbende aangemerkt, zullen wij moeten zien, naar aanleiding van de voorgestelde vraag, in hoe verre het groot aantal oorspronkelijke schrijvers, dichters en schilders, in 't begin der zeventiende eeuw, in ons Vaderland, in eene natuurlijke of eigenaardige betrekking stonden tot de gesteldheid der tijden en omstandigheden der Maatschappij; of welke anders de oorzaken van dien meerderen bloei en de volgende vermindering mogen geweest zijn?

Daar de voorgestelde vraag zich gevoeglijk in vier verdeelingen laat splitsen, zullen wij:

I. Onderzoeken, hoedanig de toestand van ons Vaderland ware, ook met betrekking tot de kunsten en wetenschappen tegen en in 't begin der zeventiende Eeuw?

II. Hoe deze toestand, boven anderen, invloed had, of moest hebben, op het voortbrengen van voortreffelijke schrijvers, oorspronkelijke dichters, ware geleerden en uitmuntende schilders?

III. Welke de reden zij, dat het aantal dez oorspronkelijke vernuften in 't vervol; tot op onzen tijd, hoe langer hoe mi der is geworden?

IV. En we'ke aanleiding tot aanwakkeri van kunst en wetenschap, binnen c vaderland, door of uit de nasporing d oorzaken zou kunnen geboren worden

EERS-

ERSTE HOOFDSTUK.

Toestand van ons Vaderland, ook met betrekking tot de kunsten en wetenschappen, tegen en in 't begin der zeventiende eeuw.

e toestand der beschaving en verlichting der rlanden, inzonderheid van *Braband*, *Vlaan-*, *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht*, had, met begin der zeventiende eeuw, eene vordegemaakt, die meer naar een' voortsprong' eregelden en zachten voortgang geleek. De dertig jaren waren voor dezelven van meer ts geweest, dan anders de oefening, werkeid en ondervinding van meer dan eene . Vóór dien tijd, stond het met hen, in kunde, geleerdheid, kunsten en wetenpen even eens geschapen, als met de ovevolken van *Europa.* — *Italie*, *Frankrijk* oanje hadden toen alleen nog eenige vrucht en, uit de korts weder opgedolven mo- van kunst en smaak der oudheid, waar le uitvinding der drukkunst van Laurens *Haarlem*, niet weinig had medegewerkt. :oestand, dien de inval der Barbaren in het Ro-

Romeinsche gebied en deszelfs wingewesten gemaakt had, en die door de Leenregering en derzelver gevolgen gerekt was, duurde bij de meeste Volken, in de vijftiende en zestiende eeuwen, nog voort; alle de ſporen van kennis en beſchaving der vroegere Grieken en Romeinen waren verdwenen; en zoo wel de Geestelijken als de Vorsten konden veeltijds noch lezen noch ſchrijven. Alles wat nog hier of daar in de letteren of wetenſchappen gedaan of geſchreven werd, was in de Latijnſche taal, en bepaalde zich alleen tot de Geestelijken en Monniken, in de kloosters, en van dezen was het ook alleen, dat de jeugd onderwijs in de letteren, den godsdienst en de beſchaving moest erlangen. Onder dit beſtuur der letterkunde, werd het onderwijs aangevangen, daar het had behooren te eindigen, met de godgeleerdheid en bovennatuurkunde. Deze ſchoolſche geleerdheid en ſpitsvondige uitpluizingen, geſchikt om de hoofden op den doolweg te leiden en de gemoederen te verhitten, was nogtans toevallig de aanleidende oorzaak, om haren invloed ſpoedig onder 't algemeen te verſpreiden, en eene veerkracht op te wekken voor het onderzoek der wetenſchappen en kunsten, om zelve te leeren zien en beoordeelen.

De

kerk- en geloofshervorming door Luther,
iitschland, en Calvijn, in Frankrijk, ge-
t, in de Nederlanden gretig in de gemoe-
geflopen en verbreid, had inzonderheid
geheele nieuwe wending gegeven, eene
tot kennis en onderzoek meer algemeen
geboren worden. Tot deze opwekking
el, als de vordering der kerkhervorming,
mede niet weinig toe het bestaan der ge-
appen van schilders en dichters, onder
am van Rhetorijkers algemeen genoeg be-
; eene soort van Tooneeldichters, Spelers
rtooners, oorspronkelijk waarschijnlijk uit
estelijke, of kloosterlijke scholen, en welke
ds, toen nog niemand, dan de kerklijken, le-
on, dienden, om, door geschilderde too-
n en rijmen in de Landtaal, die men daar
pzeide, de bijbelsche geschiedenis en le-
n der heiligen en martelaren meer zin-
in het geheugen te prenten. De vertoo-
n geschiedden daarom voorheen meest al in
erken of op de kerkhoven — gelijk men
nog hedendaags, in *Braband* en elders,
ommige heilige dagen, in de Roomsche
en, overblijfselen van zodanige tooneelen
rtooningen — zonder Spelers nogtans —
. Daar vervolgens deze Rhetorijkers zich
ook

ook ſtaken in het werk der kerkhervorming; dat is, dat zij de zedeloosheid der kerkelijken, op hunne wijze, ten toon ſtelden, zonder zich aan derzelver haat of vervolging te bekreunen, trokken zij des te meer de aandacht van 't algemeen tot zich. Zulk eene vrijmoedigheid, en hoe zeer menigmaal — naar den aard der tijden, in het lompe, vuile of onbetamelijke vallende — en het gedrag van ſommigen dier vertooners tot ongebondenheid aanleiding gevende, ſcherpte nogtans het vernuft en ontſloeg den geest van de enge boeijen, waarin de Monniks-moraal en geleerdheid denzelven geprangd had. Eene edeler vrijmoedigheid daar door verwekt — een beter gevoel voor het ſchoone en goede allengs daardoor verkregen, deed vervolgens onze taal, dicht- en ſchilderkunst, door kiescher keuze van leden, op deze eenvoudige beginſelen, tot hooger luister ſtijgen.

Het gedrag van Flips II., na de overdragt der Nederlanden door Karel V., door den moed zijner eigen dienaren, Willem I., en een aantal Edelen, met behulp der Natie tegen gegaan en geſtuit, bewerkte allengs volkomen, het geen de dweep-en heerschzucht van *Spanje* en *Rome* hadden gepoogd, voor te komen of te ſtuiten. De Nederlandſche gewesten

ten hadden zich reeds tot krachtdadigen tegenstand der dwinglandij, bij de Pacificatie van *Gend*, en eenige derzelven naderhand, bij de nadere Unie van *Utrecht* verbonden, en de beginselen van een eigen Gouvernement gelegd. De voortgang en voorspoed hunner wapenen had hen vervolgens in den Jare 1581, tot het moedig besluit doen komen, om hunnen vorigen Heer, als Tijran, plegtig aftezweeren. Schoon er sints nog ruim 60 Jaren verliepen, eer *Spanje* de Zeven vereenigde Gewesten volkomen vrij en onafhankelijk verklaarde, en het vuur des oorlogs nog rondom, nu ten voor-, dan ten nadeele van hen woedde, zoo genoten nogtans inzonderheid de binnenlandsche Gewesten, *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht*, aan de Landzijde gedekt, door de anderen, doorgaans inwendig rust van vreemd krijgsvolk, en zagen den koophandel, de nering en welvaart allengs toenemen en stijgen.

Reeds in den Jare 1575, was aan de stad *Leijden*, voor haar' getrouwen dienst aan 't Vaderland, in 't moedig afweren van den gemeenen vijand, eene Hooge School geschonken. De korte tijd, van ééne maand, die er slechts verliep, tusschen het besluit dezer oprigting en de inwijing van dit heiligdom der wijsheid, in het midden van het gekletter der wapenen, was reeds

reeds een gunstig voorteeken van den ijver der Natie, om zoo wel den geest als het ligchaam van alle boeijen te ontslaan, waar onder despotismus en hierarchij haar had doen bukken.

Hoe wankel ook het lot der wapenen — en der vrijheid en onafhanklijkheid, in dezen tijd, nog stond, de hoop en moed schenen dezelven reeds buiten twijfel te stellen; en het verhinderde dus niet, dat zelfs van buiten 's Lands en van vreedzamer oorden, leeraars en leerlingen naar deze Nederlandsche Hooge School, waar reeds de vrijheid van geweten gevestigd was, toevloeiden.

De verdere groote stappen tot aan de eindelijke afzwering van Flips, door de Staten, onder 't beleid van Willem I. en zijne vrienden reeds gedaan, de provisionele Regering door denzelven reeds aangesteld en voorbereid, deed daar en boven een aantal ingezetenen der naburige Gewesten, inzonderheid *Braband* en *Vlaanderen*, voor de vervolgende geloofsinquisitie, herwaarts met hunne schatten en rijkdommen, kunsten en industrie, de wijk nemen, de vermogens en inkomsten dezer landen aanmerkiijk vermeerderen, kunsten, fabrijken, handwerken bloeijen en verbeteren.

De voorgenomene opdragt der hooge Overheid of Graaflijkheid, over *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht*, aan Prins Willem den I.; de aanneeming van Anjou tot Heer der *Nederlanden*; de onverwachtte dood van beiden; de aankomst en bedrijven van Leijcester, wegens de Koninginne van *Engeland*; de verſchillen en verwarringen door en over dezen ontſtaan — zoo vele elkander opvolgende gewigtige, en voor allen meer dan gewoon belangrijke gebeurtenisſen, konden niet anders dan eene zich zelve vrij ſtrijdende Natie in eene onophoudelijke ſpanning houden en alle krachten van den geest, zoo wel als des lighaams zich doen ontwikkelen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Hoe de toeſtand van Nederland, tegen de zeventiende Eeuw, boven eene andere, invloed had en moest hebben, op het voortbrengen van voortreffelijke Schrijvers, oorſpronkelijke Dichters, ware Geleerden en uitmuntende Schilders.

Tegen het begin der zeventiende Eeuw, bevond zich ons Vaderland in een toeſtand, die allezins geſchikt en voorbereid was, om alle geesten tot de helderſte wakkerheid op te roepen; die dus meer dan andere tijden en omſtandigheden moest ſtrekken tot het aankweken van voortreffelijke Schrijvers, oorſpronkelijke Dichters, ware Geleerden en uitmuntende Schilders.

Nog korts te voren had een nacht van onkunde en bijgeloof het verſtand des volks, zoo wel hier als elders beneveld. Hoe zeer de ſchemeringen van het licht der Kerkhervorming waren doorgebroken, had de vrees voor de Hierarchij en 't geweld allen vertrouwelijken omgang, alle vrij onderzoek der wetenſchappen, verhinderd, en de beoefening derzelven was door ſtrenge wetten

ten

ten ten naauwste beperkt en verboden. De bronnen van welvaart waren gestremd, door het wantrouwen op de veiligheid der eigendommen. De invoering der nieuwe Bisschoppen, en de aankomst van den wreden Alva, aan 't hoofd van een leger zijns gelijken, had een aantal ingezetenen, met de welvaart des lands, naar elders de wijk doen nemen, tot levensbehoud. Nu daar en tegen waren dezelve terug gekeerd, en duizenden van elders, die veiligheid en vrijheid zochten, kwamen nu den vrijgestreden grond mede bevolken. Alles had nu hier eene gansch andere gedaante, dan elders. Hier kon men het van angst en vreze beknelde hart, vrije lucht geven; hier kon men vrij adem halen; vrij denken, vrij spreken, vrij handelen, zonder aan een Geloofs-onderzoek, aan spionnen, aan strenge wetten, bloot te staan. Hier kon men nu, naar zijne verkiezing, zich of in alle kennis zelve oefenen, of met anderen gezamelijk over kennis en wetenschappen handelen. De Natie was dus, in vergelijking van korten tijd te voren, en met naburige gewesten, als nieuw herboren, en tot een hooger kring van menschelijke volkomenheid in eens opgevoerd — alles had een ander aanzien; alles beschouwde men als uit andere oogen. Door vereende krachten kon men nu uitrigten 't

geen te voren onmogelijk was. Vrijheid en welvaart toch maken het ware klimaat uit, waar in de wetenſchappen en kunsten moeten opgroeijen, vooral wanneer het licht der vrijheid eerst na een langen nacht van onkunde korts te voorſchijn is getreden.

De gelukkiger ſtaat van vrijheid was niet aangebragt door één' welgeſlaagden krijgskans, of hulp van magtige bondgenooten. De Natie had, na lange worstelingen, door hagchelijke ondernemingen, tegen haar eigen Opperheer, door eigen beleid, na alle andere redelijke middelen van verzoening vergeefs beproefd te hebben, hare eigen boeijen moeten ſlaken. Het beleid der ondernemingen had dus niet ſteeds ſlechts van éénen afgehangen — 't geheele volk had daarin veeltijds moeten gekend worden — had zelf daar in de handen moeten te werk ſlaan. Ieder had dus zijne eigen krachten, door de oefening, leeren gevoelen; ieder had te gelijker tijd moeten leeren denken en handelen. Hoe zeer men in het eerst wel alleen gezamelijk tegen éénen vijand had te ſtrijden en alleen tijrannij en hierarchij met het zwaard en de pen te keer ging: de verſchillen nogtans, of men een tijranniſchen Heer zou afzweren of met hem op goede voorwaarden verzoenen — of men *algemeene* vrijheid van gods-

lienst, dan alleen den *nieuwen* zoude invoe-
n de oude verbannen : of men, na de af-
ing van den eenen, weer een algemeenen Heer
; aannemen, dan eene afzonderlijke grafelijke
ng, voor *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht*,
zen? Alle deze verschillende gevoelens en
lingen, waar in het volk deel nam, partij
n zich in verdeelde — waren onderwerpen,
in het onmiddelijk belang der natie elk
oefenen en het verstand opscherpen in de
els of zucht tot wetenschappen, waar aan
over 't geheel, anders ligt nimmer zou
it hebben. De verdere Staats- en Kerkge-
n, die er, nà den dood van Willem den I.
elen, zoo over de inroeping van *Vrankrijk*
geland; — 't gezag van Leicester, de
ler Staten, het ambt van Maurits —
r de nieuwe Kerkgeschillen en het houden
ne Nationale, of Provinciale Sijnode —
: alle vóór en met het begin der zeventiende
plaats hadden) leverden niet alleen stofs
; op, om, door een aantal kleine twist-
n, de natie vóór en tegen intelichten, maar
ste ook tevens, aan meergeoefende verstan-
legenheid, om in uitgebreider of meer door-
werken, vele belangrijke zaken gron-

 di-

diger en regelmatiger te onderzoeken en anderen voor te lichten of nuttig te zijn.

Van hier derhalve zoo vele verdienstelijke werken, die uit gezegde godsdienst- en staatsgeschillen hunnen oorsprong namen — en van hier ook, dat veelal de best geschrevene, zoo over godgeleerde, als regtsgeleerde of staatkundige onderwerpen, kerkelijke of vaderlandsche geschiedenissen van dezen tijd, de kenmerken van deze twisten, vóór of tegen, in zich bevatten. Veel wrochten derhalve gezegde gebeurtenissen mede, om het aantal schrijvers in het begin der zeventiende eeuw en vervolgens te vermenigvuldigen: — en de indruk van de uitwerkselen dier verschillen, die zij zelve van zoo nabij hadden gezien, of waarin zij deel gehad hadden, kon des te krachtiger invloed op hunne schrijfwijze en middelen van overreding of overtuiging hebben, boven de meer kalme beschouwing der onderwerpen, bij bloote bespiegeling of afgetrokkener redenering.

Daar de gansche wereld bijna, des tijds, nog ontbloot was van alle werken van ware geleerdheid; door de verduistering van het licht der Oudheid, eerst door den inval der Barbaren in 't Romeinsche gebied, en naderhand door de

on-

tunde der Monniken, in de middeleeuwen, —
nog meestal de bewaarders waren van de over-
ffelen der fchatten van het vroeger vernuft;
ook deze zelfs de Latijnfche taal, die nog de
ige was geweest, waarin zaken van belang ge-
even waren, hadden verbasterd en bedor-
; — daar ook de drukkunst nog niet zoo
meen en tot die hoogte geftegen was, dat
in hare eerste eeuw, zoo veel konde afleve-
, als misfchien in dezen tijd in één jaar —
was de *behoefte* naar alle foorten van boeken
mer zoo groot, als in dien tijd, bij elke
e, die fmaak begon te krijgen in de beoefe-
; der letteren.

De verwantfchap en onderlinge betrekking der
enfchappen maakte, bij de beoefening der
:, de andere noodzaaklijk. Daar alle de we-
chappen verwaarloosd waren, zoo deelden
de talen, waar in men dezelve had moeten
:dragen, in het zelfde lot. De levende land-
beftond naauwelijks anders dan in 't geheu-
, en 't gebruik; zonder dat men derzelver
ken, door letters en woorden, nog behoorlijk
uit te drukken, veel min naar vaste regels
dezelve op 't verftand en hart, in ge-
ft, te werken. Daar midden in de diepfte
ernis, door de ontdekking der werken van

Grieken en Romeinen, korts een nieuw licht was opgegaan, zag men met fiddering den vreesfelijken afftand die er was, tusfchen de kennis en 't vermogen der menfchen, zoo als ze geweest waren en thans zich betoonden. De kennis der fchrijvers van *Griekenland* en *Rome*, was dus, fints die ontdekking, de voornaamfte ftudie der genen die zich boven het gros der gevoellooze onkundigen verheffen konden, — en waren de eerste vruchten der drukpers. De taal der geleerdheid zelve, naar de modellen, van Cicero en Virgilius, te verbeteren of te herftellen, kon niet gefchieden, zonder dat de fchoonheid der gedachten, de regel- en kunstmatigheid in het werktuiglijke der welfprekendheid en dichtkunde — de fchoonheid en eigenaardigheid van ftijl en taal, naar de onderfcheidene voorwerpen en bedoelingen, op 't verftand en hart moesten werken. De noodzaaklijkheid, om ook inzonderheid de levende landtaal naar zulke modellen op te bouwen, om door dezelven op 't verftand en hart der natie in 't gemeen te kunnen vrucht doen, werd des te meer ingezien, naar mate de kerk- en ftaatsverfchillen de zaak van elken leek en burger was geworden.

Naar mate dus, met de geloofshervorming, de leer der heiligheid van het blind geloof

en

onkunde, in verachting, en de geest van
ıtestantismus, het zelfonderzoek, de vrij-
:r beoordeeling en de eer der kennis en
:hap, in aanzien geraakten; moest er ook
nzien, roem en voordeel te behalen zijn,
beoefening en behandeling van alle we-
ɔpen en kunsten, waar in de natie niet al-
de Grieken en Romeinen, maar ook bij de
ı, Franſchen en Spanjaarden, ten achte-
;. Gelijk reeds het ergerlijk gedrag der
ıjken en de inkruipſelen van het Hof van
ɔp de Regten der wereldlijke Vorsten, de
: naar eene algemeene kerkhervorming had
; gemaakt, en het onderzoek van derzel-
: zelve daar uit gevolgd, aanleiding had
ı tot eene betere bijbelverklaring, door
fening van deszelfs oorſpronkelijke talen,
heden en gebruiken, de gevoelens der
deren, en den echten geest des Chris-
;: zoo had men ook reeds, ſints het we-
:n van het Wetboek van Justiniaan,
daarſtellen en verbeteren der geestelijke
eldlijke regtbanken, de ſtudie van het
:he regt, tot een wezenlijk deel der
ınis gemaakt.

verbazende afſtand tusſchen de ſchatten
sheid, kennis, ſmaak en welſprekendheid

 der

der oude redenaren, wijsgeeren, dichters en geſchiedſchrijvers; en de geleerdheid der middeleeuwen vereischte een langen tijd, om zelfs de taal, waar in dezelve geſchreven waren, in hare kracht te kennen, om de wezenlijke ſchoonheden te erkennen en te gevoelen. En behalve de Italiaanſche was er nog geene Europiſche taal, rijk genoeg, om derzelver ſchoonheden naar eisch over te zetten. Alle deze bronnen van kennis, waar op de tegenwoordige beſchaving en verlichting, de kunsten en wetenſchappen van Europa thans berusten, waren voor de zeventiende eeuw, bij de kennis der doode talen, alleen onder 't bereik der eigenlijke geleerden; ſlechts langzaam konden de vruchten der oefening van deze allengs vermeerderde klasſe, tot de gemoederen der ongeleerden overgaan; en zonder de beſchaving der levende landtaal zou het nog eeuwen langer hebben moeten duren, eer het gros der natiën eenige aanmerkelijke vrucht dier ontdekkingen had genoten.

De toevallige omſtandigheden van den tijd en der gebeurtenisſen in Nederland, die ieder, door eigenbelang, belang deed neemen in de godsdienst- en ſtaatsgeſchillen, wekten dus, en den geleerden en ongeleerden op, om voedſel te leveren en te begeeren voor 't verſtand en hart, dat

zijne ledigheid en behoefte gevoelde. Zoo vele wonderen van dapperheid, als de tegenstand der onderdrukking en zucht tot vrijheid reeds op de overmagt van 't geweld had gewrocht; niet minder vrucht verwachtte men ook van de beoefening der kennis en wetenschappen, op het bijgeloof en de magtspreuken der hierarchij en het despotismus.

De geest, van de vrees voor de boeïjen van het geloofs-onderzoek ontheven, door de aandrift van vrijheid, ook inzonderheid in de beoefening der letteren, geleerdheid en kunsten, bezield; eene Hooge School, op dat beginsel en in dien geest opgerigt, voorzien van de bekwaamste mannen hunnes tijds, ieder in hun vak, moest wel rasch een aantal voortreflijke leerlingen, als schrijvers, oorspronkelijke dichters en ware geleerden doen te voorschijn komen.

Zonder de wedergevonden modellen der Oudheid, in alle vakken van studie, geleerdheid en kennis, ware 't onmogelijk geweest, bij eene natie, zoo gering in aantal en omtrek, in een kort tijdsbestek, zoo vele bekwame schrijvers, geleerden, dichters en andere kunstenaren, te zien te voorschijn komen. Zonder ander voorbeeld, dan de natuur zelve, kent de geheele Oudheid slechts eenen Homeer! Door den op-

ge-

gedolven fchat der Oudheid daar en tegen, wonnen de nieuwe volkeren van Europa verfcheide eeuwen onderzoeks en oefenings, zoo met betrekking tot de wetenfchappen zelve, als in den form en den fmaak der voordragt, waar in ze vervat waren.

Eene nieuwe loopbaan der kunsten en wetenfchappen was er hier door, tegen den aanvang der zeventiende eeuw, voor den menfchelijken geest geopend; niet één, maar een aantal kranfen waren aan het einde derzelve opgehangen, voor elk die zich flechts genoegzaam voorbereid vond, om zich in het ftrijdperk te begeven. Het gordijn voor dit Tooneel werd niet zoo plotseling, in het midden der duisternis, opgehaald, dat het gezigt door het fchitterend licht en de prachtige voorwerpen, overftelpt en verblind werd; de modellen waren reeds van tijd tot tijd ten toon gefteld, de ongelijkheden van de loopbaan geëffend, en de krachten der ftrijders en loopers gefterkt en voorbereid. Moed en aanmoediging — vrijheid en wegruiming der ftruikelblokken, hadden alleen nog ontbroken. Ook deze hadden tijden en omftandigheden aan ons vaderland doen te beurt vallen.

De nieuwe fchrijvers, dichters en geleerden, der geopende Nederlandfche letterbaan, be-

behoefden dus niet naar elkander te wachten, om de een den anderen eene bekwaamheid aftezien, om zich daar naar te vormen; of dezelven te vermijden, om oorſpronkelijk te zijn. Zij behoefden even min naar ſtof te zoeken, die nog niet bearbeid was, als zich te wringen naar eene andere, dan waartoe zij zich opgewekt en meest voorbereid gevoelden. Godgeleerdheid, regtsgeleerdheid, wijsbegeerte, en alle derzelver onderdeelingen; dichtkunst, welſprekenheid, geſchiedenis, natuurkunde, natuurlijke hiſtorie, geneeskunde, kruidkunde, ſcheikunde — Staatskennis, aardrijkskunde — in alle kunsten en wetenſchappen zonder uitzondering, ontbrak het nog aan werken, die regtſtreekſche betrekking tot de behoeften des tijds en des vaderlands konden hebben. — Voor de wijze van behandeling konde men voor allen genoegzame voorbeelden vinden in de meesterſtukken der Oudheid, zonder nogtans, door de getrouwe navolging van ſtijl en behandeling, op te houden, oorſpronkelijk te zijn. In de getrouwe uitgave zelve der oorſpronkelijke werken der Oudheid, in de toelichting van derzelver inhoud, ſchoonheden enz. of de overzetting in de levende landtaal, kon men eer en voordeel behalen en wezenlijk nut doen: men kon daar door zijne eigen taal-

en

en dichtkunde bevorderen, beſchaven, verbeteren en verrijken. Daar alle deze kundigheden uit de bronnen zelve moesten geſchept, en dus niet anders dan door vlijt en oefening konden verkregen worden; — was het ook even moeijelijk, zich te wagen in het vak der wetenſchappen of geleerdheid, zonder alvorens andere medearbeidende deskundigen geraadpleegd te hebben; — het welk des te eerder konde geſchieden, daar geen verkeerde naijver een ander den roem behoefde te betwisten; daar er voor allen ſteeds nog ſtofs genoeg overig bleef, om lauweren en de eer der nieuwheid te behalen. — De meeste werken van eenig aanbelang, voor derzelver uitgave dus meestal den toets en beoordeeling van deskundigen hebbende doorgeſtaan (gelijk men in de brieven van P. C. Hooft onder anderen, daarvan zeer veele blijken vindt) konden des te ligter naar de eer van voortreffelijkheid dingen, dan dat ze alleen van eene zijde bezien — of bij de verſchijning door den nijd begluurd werden.

Dezelfde aanmoedigingen der gunstige tijdsomſtandigheden, die het aantal voortreflijke ſchrijvers en ware geleerden zoo buitengewoon in ons vaderland, in 't begin der zeventiende eeuw, deed vermenigvuldigen, werkte ook niet minder mede tot het aankweken van zoo vele oorſpronke-

;e dichters. Is het waar, dat de eerste ge-
ıkftukken, of gefchiedenisfen, in de kindsheid
· volkeren, en voor dat zij nog letters hadden
fchrijven konden, in liederen, lofzangen of
dichten, flechts door 't geheugen tot de na-
ımelingen overgebragt, beftonden — gelijk de
ade en Odijsfé van Homerus, de gezangen van
ssian en Fingal — geen wonder dat ook
eerste of oudfte opftellen onzer vaderlandfche
ıl in dichtmaat vervat, en de eerste fmaak in
letteroefeningen der Nederlanders zich in 't
rvaardigen van rijmwerken heeft doen kennen;
ıo als niet alleen de Rijmkronijk van Melis
:oke, en van Jacob van Maerland, van
begin der veertiende Eeuw, maar ook de wer-
n der oude Rhetorijkkamers, van de dertiende
ɜuw af, ten overtuigendfte bewijzen: en geen
ɔnder dat ook, bij de opdelving van de mees-
:ftukken der Oudheid, in de beoefening der-
lven, de verbetering onzer eigene taal en dicht-
ınde, de eerste bedoeling der liefhebbers van
n vaderland en der wetenfchappen werd.

Reeds federt drie eeuwen waren deze kamers
broederfchappen, waar in zich dicht- en
ıilderkunst vereenigden, en die men aanvanke-
k als fcholen der zeden en befchaving aan-
ɜrkte, bij groot en klein, in groot aanzien ge-
weest,

weest, en door de regering met grote voorregten beschonken. De aanzienlijksten en geleerden waren er medeleden van; — veel hadden zij door hunne vertooningen en spelen mede gewerkt tot de geloofshervorming, door de afschildering en ten toon stelling van het gedrag en de leer der priesters en monnikken — en 't verkoopen der aflaten. — Dan de groote vrijheden door velen hier in gebruikt, kostte, ten tijde van Alva, aan vele leden het leven, waar door in de laatste helft der zeventiende Eeuw verscheide kamers te niet liepen.

De zucht voor de dichtkunst was nogtans, hoe zeer zonder regel en smaak tot hiertoe behandeld, te algemeen, dan dat zij niet, na den voorspoed der wapenen tegen de dwinglandij, en het oprigten van het koor der Zanggodinnen te *Leijden*, ook met de aandacht van de bekwaamste leden der kamers zoude verwaardigd zijn. De kamer *in liefde bloeijende*, te Amsterdam, was het voornamelijk, die het eerst met vrucht de hand sloeg aan de verbetering, beschaving en verrijking der vaderlandsche taal en dichtkunde. Hendrik Lourenszoon Spiegel, Dirk Volkertszoon Koornhart, Samuel Koster, Gerbrand Brederode en anderen, en naderhand Hooft en Vondel, waren leden der

zel-

kamer. Reeds in den jare 1584 en 1585, gaf
:e kamer onderscheiden werkjes uit over de
betering der N. D. Taal, meest door Spie-
el vervaardigd. Hooft en Vondel leiden
r de gronden hunner betere woordschikking en
kennis; en door Koster's Akademie, welke
r naderhand uit ontstond, zag men eene verhe-
er behandeling der dichtkunde, dan men tot hier
in onze taal ontmoet had. Inzonderheid, daar
beoefening der dichtkunde bij de oude kamers
:ds was vergezeld geweest van vertooningen en
nespelen, leide men zich toe op de verbete-
g van het tooneel en de tooneelpoëzij: zoo
Andries Pels, in zijn gebruik en mis-
iik des tooneels, zich uitdrukt:

Vant aller dicht'ren drift bestond alreê geheel
n 't wel vertoonen van een spel op 't speeltooneel;
Om hunn' gedachten door het oog en oor te drukken
n 't hart, en heviger de zielen te verrukken."

Het duurde dus niet lang of men zag ook,
or dit voorbeeld, vele andere kamers, die
g bleven stand houden, als om strijd, hare
de rijmelarij verwerpende, hare taal verbe-
en, den stijl beschaven, en voor het hortend
:upelrijm, vloeijender verzen, en verhevener
lachten verwisselen. Hoe zeer dan ook

nog, gedurende eene eeuw, vele der oude kamerèn nog in wezen bleven, en bij plegtige gelegenheden hier en daar hare vertooningen gaven, zoo verdoofden de luister der verbeterde Amſterdamſche Akademie en de werken van hare beroemde dichters, Hooft en Vondel, ſedert dien tijde al den roem, dien zij te voren door hare werken mogten behaald hebben; zonder dat men eenige dichtwerken van haar zag te voorſchijn komen.

De vergelijking dier oude kreupelrijmen, met de ſtukken van Hooft, Vondel — als ook van Huigens, Cats, enz. was reeds genoeg, om voortaan aan ſmaak en kunst eene betere rigting te geven, om elk, die eenigen zin voor poëzij gevoelde, met nieuwen ijver aan te vuren, om in dit nieuwe glorieſpoor te treden. Ook hier kon niets van het oude den nieuweren in den weg ſtaan; er was geen vak, geene ſtof, te aanvaarden, die niet met roem en voordeel, boven de ouden — vóór Hooft en Vondel — kon uitgevoerd en gretig gezocht zou worden. Ongeoefenden, en ten eenemaal ongeſchikten voor de lier of pen, die te voren onder de rijmeren waren vermengd geweest, werden daar door afgeſchrikt, om zich ten tooneele te begeven. Geleerde mannen daar en tegen, die uit betere bronnen geput hadden; die de

mo-

dellen der oudheid oorfpronklijk hadden lee-
kennen en beftudeerd, en door hunne Latijn-
e werken en gedichten roem behaalden, be-
len ook den Nederduitfchen zangberg; en
erden dus nieuwe modellen, ter navolging of
mijding, voor hun, die flechts uit de af-
eijende beekjes konden fcheppen.
Behalve dat de zucht der natie voor dicht-
rken, die zich reeds eeuwen lang met ellen-
e onrijpe vruchten had moeten behelpen,
allezins verlekkerd werd op zoo vele rij-
en geuriger voortbrengfels, en dus het ver-
— of liever de verflinding — van alles wat
drukpers flechts konde afleveren, fchoon ook
lerfcheide perfen en nadrukkers zich vermoei-
, om de navraag te vervullen — een fteeds-
rende prikkel was, om alle dichters en
oone geesten, die de pen voerden, aantefpo-
, om al hooger te ftijgen en op het pad der
ıst niet ftil te ftaan, of zich ter ruste te vlijen:
was ook dit zelfde tijdperk zoo rijk en vrucht-
r in groote en aanmerkelijke gebeurtenisfen,
het den dichtgeest en fchrijvers, afwisfelend,
ds de belangrijkfte ftoffen opleverde.
Alhoewel de bloei van zoo vele uitmuntende
ilders, als ons Vaderland, in dezelfde zeven-
de eeuw, uit zijn midden zag voortkomen, —

niet volkomen op dezelfde gronden berust, die reeds voor het groot aantal voortreflijke ſchrijvers, ware geleerden, en oorſpronkelijke dichters opgegeven zijn; zoo was nogtans juist dat zelfde tijdperk en die toeſtand onzes Vaderlands, welken wij boven opgegeven hebben, het geſchiktste voor den bloei der ſchilders, van de Vlaamſche of Nederlandſche ſchool; en als de oorzaak van derzelver meerder aantal, dan in volgende tijden, aantemerken.

De Schilderkunst beurde eerst, zoo wel als de overige kunsten en wetenſchappen, in de zestiende Eeuw, onder L e o den X., in Italië, het hoofd weder op. Niettegenſtaande Rome en het overige Italië, gedurende de middeleeuwen, alle de beroemde Griekſche en Romeinſche meesterſtukken van beeldhouwkunst bezeten hadden; — ſchoon ſommigen verſchoven of bedolven waren; — zoo was nogtans niet vóór de zestiende eeuw, onder begunstiging van het Huis van de M e d i c i s, de kunstſmaak weder opgewekt en verlevendigd. R a p h a ë l en M i c h a ë l A n g e l o waren de eerste, die de ſchilderkunst, en inzonderheid den grooten ſtijl, ten hoogsten top opvoerden en verhieven, en als hoofden der Roomſche en Florentijnſche ſcholen werden gerekend. Daar zij zich echter meer naar de vol-

maak-

ıaakte modellen der beeldhouwkunst hadden geormd, zoo hadden hunne ſtukken niet die volɔmenheid in het coloriet en de overige verſiengen, welke naderhand de eerste meesters der ,ombardijſche en Venetiaanſche ſchool bezaten. ₗubens en van Dijk, zich in *Rome* en *Italië*, naar de kunstwerken hunner voorgangeren n tijdgenooten geoefend hebbende, bragten ıeer, naar het voorbeeld van Titiaan en 'aul Veronese, de ſchoonheid der Veneaansche, — dan den grooten ſtijl — dien ze echter iet geheel misten — van Raphaël, Leonard a Vinci en Michaël Angelo, mede. ɩls aan het hoofd der Nederlandſche ſchool, oor hen geſticht, gerekend wordende, muntten ij en hunne navolgers inzonderheid uit in de ıeesterachtige behandeling der olijverf, waarin ij alle andere ſcholen overtroffen. Naar hen ormden zich vervolgens alle Nederlandſche :hilders, en verkregen daar door een afzonderijken roem, die boven alle andere ſcholen hunne ſtukken, zelfs bij de beste kenners en liefebbers in *Italië*, gezocht maakten.

Het was dus ook eerst op het einde der zeslende Eeuw, dat zich de betere ſmaak in de childerkunst, naar het voorbeeld van Rubens

 en

en van Dijk, in de Nederlanden begon te vestigen en eene eigen school uit te maken; die meer dan eenige andere met haar naam overeenkwam en daar aan kenbaar was. De oefenscholen der kunst, de rederijkkamers, die reeds meer dan twee eeuwen hadden bestaan, en waar in zoo wel de schilder- als dichtkunde beoefend en beloond werd — van welke kamers ook alle de bekwaamste schilders medeleden waren — hadden de zucht voor de schilderkunst ook inzonderheid bij de natie, steeds, door hare geschilderde blazoenen en tooneelen, opgewekt en levendig gehouden. Geen wonder derhalve dat deze kunst, bij derzelver herstelling naar betere modellen, niet minder dan de dichtkunst, hare aanmoedigers en beoefenaren vond. Te meer daar de kunst — de school zelve — zich naar de omstandigheid des tijds en des lands schikte.

De eerste herstellers van den schilder-roem hadden zich gevormd naar de grootsche modellen der beeldhouwkunst der Ouden, die zij in *Rome* en *Italië* steeds voor oogen hadden: daar mede strookten ook allezins de denkbeelden van den Roomschen godsdienst aldaar. De vereering der beelden in de kerken gaf dus den kunstenaren aldaar de overvloedigste stof, om in den groo-

ten ſtijl, in historie-ſtukken, heilige geſchiedenisſen, martelingen der heiligen, al het vermogen hunner kunst te koste te leggen.

Rubens en van Dijk, die zich mede in *Italië* geoefend hadden, waren ook het voetſpoor hunner voorgangers, met verbetering zelfs van 't coloriet, en de betere behandeling der olijverven — daar de eerste meesters vooral in *Fresco* hadden gearbeid — ingetreden. De Nederlandſche leerling en meester had echter niet, gelijk de Italiaanſche, dagelijks de Antiken voor oogen, om zich daar in te oefenen en naar te vormen; en het leek niet elk, om met groote kosten naar *Italië* te reizen en zich daar op te houden, om in het vaderland der kunsten zelve de eerste meesterſtukken te beſtudeeren. Daar bij komt, dat, door het invoeren der geloofshervorming, in deze landen, in de zestiende eeuw, het ſchilderen der geſchiedenisſen en godsdienstige voorwerpen, waarmede zich de voornaamſte Meesters in *Italië* bezig hielden, zoo verre ze de Heiligen en Martelaren betroffen, ſints den Beeldenſtorm, hier zoo goed als contrebande geworden was.

De Nederlandſche ſchilders, wilden ze dus, in de vereenigde Gewesten, hunne kunst voortzetten, moesten naar andere voorwerpen van behandeling, naar andere uitmuntendheden, om-

 zien,

zien, om zich in den rang der kunstenaren, als oorſpronkelijken in hun bijzonder vak, onder de voortreflijkſte meesters ſtaande te houden. Zij ſchikten zich dien volgende naar den tijd, naar het land en de denkwijze en gelegenheid der natie; en in plaats van op het voorbeeld der italiaanſche ſcholen, de autaar-ſtukken, en de oneindige herhalingen van dezelfde Heilige-en Martelgeſchiedenisſen te vermenigvuldigen; leiden zij zich toe, om de Natuur — den eigen aard der voorwerpen, van welken zij zich omringd zagen, — op het naauwkeurigste na te volgen. De Nederlandſche ſchool kon hier door roemen op meer verſcheidenheid en naauwkeurigheid, dan eenige andere ſchool. Behalve uitmuntende portretten en enkele historieſtukken, bevlijtigden zij zich naar den ſmaak der natie, op ſchoone Landſchappen, Zeegezigten — Stormen — Zeeſlagen — Schepen — Visſchen, Vee, Beesten, Steden, Dorpen, Kermisſen, Gezelſchappen, Vruchten, Bloemen, Vogels, — en dood Wild, — Kaars-, Zon-, Maanlichten en ontelbare andere voorwerpen.

Zoo vele onderſcheiden ſtoffen en voorwerpen voor eene en dezelfde klasſe van kunstenaren, moest van zelve 't getal van hen vermenigvuldigen; inzonderheid, wanneer hunne werken, indien ze ſlechts

uit-

ntend in hunne ſoort waren, zonder uitzon-
g liefhebbers en aftrek vonden. De nieuw-
der kunst — namelijk der verbetering en
leling, — was reeds een ſpoor ter
oediging derzelve. Er was geen voorraad
ezen aard voorhanden; en er was dus een
vak aantevullen, eer alle liefhebbers der
— die reeds lange voorbereid waren —
ligd waren. De ontloken vrijheid der ver-
le Gewesten, die, inzonderheid na het o-
an van *Antwerpen* aan de Spaanſche zijde,
antal Brabanders en Vlamingen, in 't laatst
estiende eeuw, naar deze ſtreken lokte; waar
onze rijkdom, industrie en welvaart veel
eerderd werd; wrocht ook niet weinig
tot het vermeerderen der ſchilders, en
bbers, zoo wel als den aftrek hunner wer-
Daar, ſedert de aankomst dier Brabanders en
ingen, in *Amſterdam* alleen, zelfs twee
nſche Rederijk-kamers werden opgerigt —
de overige Vlaamſche kamers, in an-
ſteden en plaatsen, ook daar aan, waar-
lijk, haar oorſprong verſchuldigd zijn, —
kan men daar uit niet alleen reeds een be-
opmaken, tot de aanmerkelijke vermeerde-
onzer bevolking, door de verhuizing van
s, maar ook aannemen, dat zich, onder de-

ze en die rederijkers, ook ſchilders en kunſtenaren, die ſteeds met dezelven vereenigd waren, zullen bevonden hebben, die ook waarſchijnlijk den ſmaak voor die kunst, oorſpronkelijk in Vlaanderen te huis, zullen hebben bevorderd. *Uit* het plaatſen van ſommige derzelven in posten van regeering hier te lande — en den invloed, dien dezelve, inzonderheid in de geſchillen wegens *Leycester*, gehad hebben, kan men ten minste opmaken, dat zij in hunne nieuwe woonplaats geene ledige aanſchouwers geweest zijn.

Bij dat alles komt ook, als eene voorname oorzaak, waarom ons Vaderland, in de zeventiende eeuw, zoo vele uitmuntende ſchilders opgeleverd heeft, de algemeene mode of gewoonte, in het meubileeren of opſieren der huizen, raadzalen, gildenkamers enz. ten dien tijde in gebruik.

Daar de ſchilderkunst in andere landen voornamelijk diende, om de kerken en geſtichten der geestelijkheid op te ſieren, zocht, in *Holland*, (vooral na dat de afbeeldingen uit de gebouwen, ter openlijke godsdienstoeffening beſtemd waren verdreven,) de kunst beſcherming en aanmoediging in de huizen der bijzondere ingezetenen; alwaar zij, zich naar den ſmaak derzelven ſchikkende, algemeen verwelkomd werd. De bekwame ſchilder

der vond niet alleen in de huizen van de grooten en rijkſten des lands, en in de raad-en vergaderzalen, maar ook in de huizen van ieder gegoed burger, volop werk en aanmoediging voor zijne kunst. De algemeene zucht om zich en de zijnen te laten portretteren, en eene geſlachtlijst van afbeeldingen te hebben, was grooter, dan het getal der goede ſchilders, waar door dus zelfs vele verdiensteloozen daar in te werk geſteld werden. De ſchoorſteenen der voorname huizen niet alleen, maar ook de wanden, moesten door ſchilderſtukken van beroemde meesters geſtoffeerd zijn. Daar geene natie, in zindelijkheid en netheid of opſiering der huizen zonder pracht, bij de Hollandſche konde halen, daar men in de gewone huizen nog geene behangſels, maar alleen gewitte muren kende, welke alleen door ſchilderſtukken bedekt of opgepronkt werden, was er een verbazend aantal derzelve noodig, eer in elks behoefte voorzien was.

De algemeener rijkdom der ingezetenen van *Holland* boven die van andere landen, ſtrekte dus ſteeds ten prikkel ter aanmoediging van de bekwaamste meesters; daar menigmaal hunne ſtukken tegen goud opgewogen werden. Daar

ook

ook de ſtukken van vele meesters na hun dood tot een tien dubbelen prijs ſtegen, tegen het gene dezelve in hun leven hadden gegolden, lokte dit, bij eene handelende natie, ook allengs kunstkoopers, die met de meesterſtukken buiten's lands een voordeeligen handel dreven; waar door men alle rijken en landen van *Europa*, en zelfs *Italië*, nog voorzien vindt van meesterſtukken der Vlaamſche of Nederlandſche ſchool van de zeventiende eeuw. De ſchilderſtukken der beroemdſte meesters waren daarom ook in dien tijd het beste geſchenk, waar mede men gebouwen of vergaderingen konde vereeren.

De wetenſchappen en kunsten hadden dienvolgende haar bloei en aanmoediging in Nederland, in de zeventiende eeuw, inzonderheid te danken aan de omſtandigheden, die in dien tijd in ons Vaderland zamenliepen, en in den ſmaak en het vermogen der natie. Dat deze reeds opgegevene omſtandigheden, de aanleidende en werkende oorzaken waren, waarom ons Vaderland, tegen 't begin der zeventiende eeuw en in den loop derzelve, in het voortbrengen van voortreflijke ſchrijvers, oorſpronkelijke dichters, ware geleerden en uitmuntende ſchilders, boven

ndere landen en tijden gebloeid hebbe, kan men bij tegenſtelling verder ook daar uit opmaken, dat wij in de overige andere ſchoone en verheven kunsten, die anders met de dicht- en ſchilderkunst in naauwe betrekking ſtaan, anderen veel eer ten achteren zijn gebleven. Want, welke reden, is 'er, dat ons Vaderland in de beeldhouwkunst, bouwkunde, en toonkunst niet zoo heeft uitgemunt, niet zoo vele oorſpronkelijke Geniën heeft te voorſchijn gebragt, als in de dicht- en ſchilderkunst? Immers geene andere, dan de omſtandigheid van tijd en van land! — Hoe zeer men den beeldenſtorm van het midden der zestiende ceuw niet voor een werk van het gros der natie, maar van eene opgeruide hoop van 't gemeen heeft willen beſchouwen; zoo is het nogtans zeker, dat door de afkeer van het vereeren der beelden tot godsdienstig gebruik, de beeldhouwkunst hier nimmer haar rang en bloei heeft kunnen behouden, eenigzins geëvenredig aan dien der ſchilderkunst: waar toe dan ook de afgelegenheid van het klasſiek *Italië*, waar alleen die kunst, naar de Antiken, in kracht kon beoefend worden, het hare daar aan heeft bijgebragt; daar dit vak der kunst zich niet zoo ligt als de ſchilderkunst, eene nieuwe ſchool,

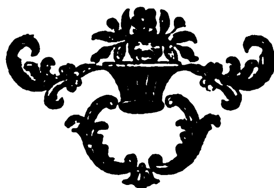
naar

naar de omſtandheid van land en tijd en de denkwijze der natie, konde vormen.

Ten aanzien van de bouwkunde, beſtaat ten deele dezelfde reden. Hoe zeer de rijkdom of 't vermogen der natie voor andere niet behoefde onder te doen, om kostbare en prachtige gebouwen te kunnen ſtigten; zoo liet nogtans de meerdere gelijkheid van den Republikeinſchen regeeringsform, en de meerdere verdeeldheid der rijkdommen, door den koophandel, benevens de geest van ſpaarzaamheid, die eer den rijkdom zocht te verbergen, dan te doen ſchitteren, niet toe, hier zoo vele prachtige paleizen te ſtichten als elders, waar men gaarne rijkdom en armoede bij elkander zag afſteken. — En hoe wel men ook bij ons de muzijk ſteeds als eene ſchoone kunst heeft vereerd en achting toegedragen; en uit hoofde van 't vermogen der ingezetenen zoo wel had kunnen aanmoedigen en bevorderen, als de dicht- en ſchilderkunst; zoo is nogtans ons vaderland daar in ſteeds verre achter geweest aan *Italië* en andere landen en volken, bij welken het koorgezang en de muzijk een voornaam gedeelte van hunne godsdienstplegtigheden uitmaken.

Dat het al of niet bevorderen van wetenſchap-

ſchappen en kunsten in ons vaderland dus grootendeels van tijd en plaatſelijke omſtandigheden heeft afgehangen, en naar mate daar van ook oorſpronkelijke geleerden en kunstenaren heeft te voorſchijn gebragt, zal nog verder kunnen blijken bij het onderzoek, in het volgende.

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Welke de reden zij, dat het aantal dezer voortreflijke schrijvers, oorspronkeljke dichters, ware geleerden en uitmuntende schilders, na de zeventiende eeuw, steeds minder geworden is.

Zagen wij reeds, dat de aanvanklijk herkregen vrijheid en onafhanklijkheid, door het gelukkig tegenstaan aan 't geweld van Alva en de Spaansche dwinglandij, eene geestdrift voor het vrije onderzoek en de beoefening van alle kennis en wetenschappen had opgewekt; en de vrijheid van godsdienst een aantal vervolgden uit de andere Gewesten, om deze zucht en geestdrift, herwaarts had doen de wijk nemen, onze bevolking vermeederen, koophandel, neringen, kunsten en wetenschappen doen bloeijen en uitbreiden: dit enthusiasmus der nieuwheid, het verruklijke der vrijheid en veiligheid, die met dien aanmoedigenden ijver voor kennis, geleerdheid, kunsten en wetenschappen verzeld ging, moest allengs, gelijk alle hooggespannen

men-

schelijke driften en geprikkelde neigingen, oelen en bedaren.

oor zoo vele bekwame schrijvers en gelen, werd allengs, in de meeste vakken der nschappen, de behoefte en trek naar voed- van den geest vervuld en voldaan.

et aantal mannen, waar op ons Vaderland, e zestiende en zeventiende eeuw, boven al-ndere volken, te roemen had, was zoo wel den eigenlijken geleerden, als in 't ge-ı voor ieder beminnaar van wetenschappen unsten, genoegzaam, om er dezelve meer eene eeuw mede te voorzien en te voldoen.

ls wij alleen denken aan Erasmus, Vos-s, Junius, Janus Secundus, de Dou-s, de Heinsiussen, Francius, De ot, Broekhuizen, Scriverius, Sca-r, Barleus, Hooft, Vondel, Huij-s, Cats, Uittenbogaard, Aldegon- van Meteren, Bor, Boerhaave, ımmerdam, s'Gravesande, Mus-enbroek, Oudaan, Antonides, de nden, Sluiter, Camphuizen, de ker, Monen en een grooter aantal an-ı, te veel om optenoemen, wier werken al in onderscheidene talen, verschillende for-n, en verscheiden oplagen, in ieders handen

zijn, dan zal het ons geenszins verwonderen, dat, in volgende eeuwen, door de veranderde omstandigheden, ook van andere landen, het niet wel mogelijk was, dat ons land bij aanhoudendheid zoude kunnen blijven roemen, op een niet minder aantal even bekwame mannen, schrijvers, geleerden en dichters, die, in gelijken aftrek hunner werken, als hunne voorgangers, de zelfde aanmoediging hadden kunnen vinden. Want dezelfde stoffen te verhandelen, die deeze reeds verhandeld hadden, kon, zonder overtolligheid, niet in alle opzigten, of zonder de voorgangeren te overtreffen, geschieden: en al ware dit ook van sommigen mogelijk, zoo was, wegens den reeds geleverden voorraad van zoo vele voortreflijke werken, de eerste behoefte reeds vervuld, en dus de algemeene aandrift niet zoo reikhalzend meer naar nieuw voedsel; hoe zeer ook de zucht en 't verlangen naar het schoone en goede bij velen dezelfde mogt gebleven zijn. Behoefte en verlangen dus minder zijnde, was ook de aansporende prikkel — het rijk vertier — niet zoo sterk meer, als bij de voorgangeren.

Bij deze opgegeven reden behoort ook inzonderheid, dat, in de zeventiende eeuw, ook in andere Landen, vooral *Frankrijk*, *Engeland* en *Zwitzerland*, de goede en uitmuntende schrij-

vers

vers en dichters zich allengs vermeerderden; en, in de helft der achtiende, ook in *Duitschland*; en sints de beoefening der levende talen in ons Vaderland meer algemeen geworden, eensdeels de buitenlandsche werken in het oorspronklijke hier meer gelezen werden, en anderdeels door overzettingen voor elk verstaanbaar gemaakt, waar door dus de voortbrengsels van andere natien veelal de voorkeur verkregen, boven onze eigen oorspronklijke, en vele goede schrijvers en dichters uitgelokt werden, om liever in het overzetten, dan het leveren van hunne eigene werken, hunnen roem te zoeken: niet zelden door boekhandelaren en lezers daartoe aangespoord. Waarschijnlijk zou de lijst der vertaalde werken van gezegde natien, over de achttiende eeuw, indien men eene vergelijking wilde maken, het getal der oorspronklijke van de zeventiende verre te boven gaan! Had zich deze overstroming met vreemde producten maar alleen bepaald tot werken van de uitmuntendste schrijvers en dichters — op gelijke wijze als andere natien ten aanzien van onze voortbrengsels hebben gehandeld — onze smaak en zeden waren ten minste daar door niet verbasterd of verwilderd! Dan daar zich deze zucht inzonderheid ook uitbreidde tot vernuftlooze en zeden-

bedervende prulſchriften en die wij volkomen konden misſen; zoo was zulk een wanſmaak in vertaler en uitgever een dubbel nadeel voor ons vaderland, daar dezelve ons tevens van vele goede oorſpronklijke ſchrijvers en werken beroofde.

Ten aanzien der. dichtkunde inzonderheid, kwam hier nog bij, dat, hoe zeer ze door de natie zelve in 't algemeen zeer geliefd en gezocht was, echter van de zijde van het Staatsbeſtuur en de kerkelijken niet begunstigd en bevorderd, maar veel eer gewraakt en veracht werd. Immers den grootsten der dichteren Joost van Vondel, liet men in zijn ouderdom gebrek lijden — hem, dien alle kenners en geleerden, als den grootsten dichter zijner eeuw, den hoogsten lof toezwaaiden, gaf men ſlechts, op 't verzoek zijner vrienden, den ſlaafſchen post van boekhouder bij de bank van lening! — Aan den nakomeling werd het overgelaten, zijn graf met een gedenkteeken te vereeren! — Hoe weinige aanmoediging derhalve voor eene kunst, die reeds in de kunstrijke zeventiende eeuw, en in den grootsten herſteller onzer taal- en dichtkunde om brood liep! Van de zijde der kerkelijken had men het ook inzonderheid, reeds in die eeuw, op het Tooneél, en de Tooneeldichtkunde geladen. Hoogleeraren zelfs hielden daar te-

gen

gen openlijke redevoeringen , om de ijdelheid en het fchadelijke daar van — op hunne wijze — aantetoonen. — Anderen daar en tegen, die op gelijke wijze de nuttigheid van het tooneel durfden betogen, werden als onregtzinnigen, als ketters aangemerkt. De verdienste, welke Kosters Akademie, in de verbetering onzer taal-dicht-tooneel en ook fchilderkunde had, werd dus door zulke geleerden zelve, flecht beloond; — en jonge vernuften wierden meer afgefchrikt dan aangemoedigd, tot eene kunst — van welke alle andere wetenfchappen de bevalligheid moesten ontleenen. Geen wonder dan ook, dat D. van Hoogstraten, het leven zullende befchrijven van zijn' vriend, den uitmuntenden Antonides, dien Vondel zijn zoon noemde, zegt: „ Noch minder weet ik, of mij al „ dienstig is eene fchets te geven van hem, die „ door gansch Nederland in ongemeenen lof heeft „ uitgeblonken: dewijl ik dat doende mij in laat „ tot het verheffen eener kunst, die niet alleen „ van de meeste menfchen weinig geacht, maar „ ook verfmaad en verworpen wordt. Want wie „ ziet tegenwoordig (op het einde der zeventiende eeuw) naar deze oeffening van welfpre„ kenheid om? wie bevlijtigt ze? wie bemoeit „ er zich mede? of wie draagt haar zucht en

 „ eer-

„ eerbiedigheid toe? want datze veel eer door „ gaat voor een ſamenhang van beuzelingen en „ kinderſpel, zelf bij vele bezette en bezadigde „ luiden, kan van niemand ontkend worden". Hoe zeer dan ook en tijdsomſtandigheden en de natie zelve de wetenſchappen en kunsten, in de eerste tijden der ontlokene vrijheid, bevorderde en begunstigde; ze hadden dezelfde onderſteuning op den duur noodig, om zich op dezelfde hoogte ſtaande te houden. Reeds geheel aan zich zelven overgelaten, verkwijnen de wetenſchappen en kunsten; zoo dra tegenſtand en verſmading daarbij komt, is derzelver val niet langer te verhoeden.

Met betrekking tot de ſchilderkunst nogtans, gelden de opgegevene redenen, niet allen, op de vermindering van het aantal uimuntende meesters. — Niet de invoer van ſoortgelijke producten van buiten; — want zoo verre heeft men het elders nog niet gebragt; — maar de mode, de verderflijke geest van navolging en zucht voor het uitheemsche, is het, die ons van onze uitmuntende ſchilders beroofd heeft. En even dit bevestigt, het geen wij in de vorige afdeeling, als eene oorzaak van den vorigen rijkeren bloei hebben opgegeven.

Andere natien, min voorzien van goede ſchilders dan wij, om de wanden hunner paleizen en huizen te ſtofferen en opteſieren met keurige

na-

tafereelen, vonden het bekleeden of behangen der wanden — dat te voren alleen aan de vorstelijke Hoven, met tapijten of ruime kleeden en kostbare stoffen, plaats had — uit; en wij, die geen gebrek aan wandversiersels hadden, volgden hunne armoede na! Een geweven of goudlederen behangsel, — dat zich vervolgens tot allerlei stoffen uitstrekte, — bekleedde de plaats, die te voren door de meesterstukken der schilderkunst was ingenomen geweest. Menig beroemd stuk moest dus voor de mode plaats ruimen, en de kosten betalen van 't behangsel en de glazen lusters, die daar voor in de plaats werden gehangen. — Alleen bij kenners en rijke liefhebbers bleven sommige meesterstukken, als een schat van waarde, in bijzondere kunst-kabinetten, nog in achting. Dan hoe groot ook het getal van dezen nog bleef, zoo is het natuurlijk op te maken, dat de menigte ruim zoo groot geweest was, die zich aan de heerschende mode zal onderworpen hebben; zoo dat, zoo alle de oude stukken hunnen rang en waarde behielden, het den nog levenden schilders en aankomelingen allengs aan nieuw werk, aan aanmoediging en belooning moest ontbreken, en alzoo het getal der uitmuntende meesters allengs verminderen.

Tot deze vermindering bragt mede niet wei-

nig toe, de nieuwe fmaak in het verzamelen van kunstprenten en teekeningen, waardoor zich ook onderfcheiden meesters met het etzen en graveren, of het vervaardigen van teekeningen, in plaats van fchilderijen, bezig hielden.

Daar ondertusfchen verfcheide buitenlandfche vorsten, op het einde der zeventiende en 't begin der agttiende eeuw, met het aanleggen van kunst-galerijen, zich bezig hielden; en inzonderheid de *Dusfeldorffche*, bij voorrang voor ftukken van de Vlaamfche of Nederlandfche School ingerigt werd, zoo was ook dit eene gelegenheid, waarvan zich bekwame meesters konden bedienen, om buiten 's lands roem en voordeel te behalen; en hunne hier reeds miskende bekwaamheden dáár aan te bieden, waar men op dezelven verliefd fcheen. De keurvorst Johan Willem, ftichter der *Dusfeldorffche* Gallerij, gaf onder anderen rijke bezoldigingen aan de Nederlandfche fchilders van der Werf, Gerard Douw, Wenix, Schalker, van der Neer, Rachel Ruisch, en vele anderen. De Ridder van der Werf alleen had 20,000 gl. jaarlijks, en daar en boven voor ieder ftuk 10,000 en 20,000 guldens.

Dergelijke beloningen aan fchilders, in een tijd, dat onze Natie zich in het zien van zoo veele

ver-

cheidcheid van kunstſtukken ſcheen verzadigd
ıebben, kon niet misſen, een ſterk lokaas te
, om de voornaamste meesters van ons afte-
:ken en derwaarts te troonen. Daar vervol-
s de Keurvorst **Karel Theodoor** ook
Manheim eene dergelijke gallerij en akade-
: van teeken- en ſchilderkunst oprichtte; en
lië zelf belust werd op de meesterſtukken der
ierlandſche ſchool — gelijk men onder an-
en te *Florence* nog ſtukken van **Schalker**,
mbrand, **van der Werf** en **Douw**
dt; — zoo werkte dit een en ander natuur-
zamen, om ons van de eerste kunstſchilders
berooven; terwijl de overige vervolgens, als
/one handwerkers, veroordeeld waren, om
r dagloon behangſels of rijtuigen enz. te
ilderen: daar ook dit zelf allengs, door van
:en ingekomen gedrukte linnen of papieren
ijkwaren, vervangen werd, en geene rijtui-
ſchoon waren, dan die te *Londen* of *Parijs*
en vervaardigd.

)e omſtandigheden des tijds, die, vóór en in
zeventiende eeuw, het aantal onzer voortref-
: ſchrijvers, geleerden, dichters en ſchil-
zoo vermenigvuldigden, boven vele andere
:n — hebben ook in den volgenden tijd de-
en weder even eens doen verminderen. De-

ze vermindering der bekwamere mannen ligt dus niet in de mindere geſchiktheid van het nageſlacht, voor de beoefening der letteren, wetenſchappen en ſchoone kunsten; als veel meer in het gebrek aan aanmoediging en ondersteuning aan de zijde der Regering; en het bevorderen van vreemde voortbrengſels. Men heeft het, in onzen tijd, bij velen, den kundigen van Alphen, in zijne theorie der ſchoone kunsten en wetenſchappen van Riedel, kwalijk genomen, dat hij onze natie in het ſtuk der dichtkunst en welſprekendheid, verre beneden de *Franſchen*, *Italianen*, *Engelſchen* en *Duitſchers* ſtelt; en zulks inzonderheid aan 't gemis en gebrek van theoretiſche kennis toeſchrijft: dan waarom zouden wij, alleen uit vooringenomenheid met onze natie, zulks ontkennen, wanneer wij maar ſlechts de beste ſchriften van de jongst beſchaafde Duitſchers, van een Gellert, Geszner, Klopſtok, Wieland, en eene menigte andere, gelezen hebben! — Maar welk is de reden dat het ons, meer dan anderen, aan theoretiſche werken ontbrak? — dezelfde, die wij zoo even voor 't verval van den ſmaak in de dichtkunde hebben opgegeven! — Wie zal zich aangemoedigd vinden, om over de theorie eener kunst te ſchrijven, die zelve in min-

acht

achting is, en waar van een voornaam deel, de tooneel-dichtkunde, als zondig en der zeden verderflijk werd verklaard, en daarom veeltijds geweerd en verboden! Immers in den tijd toen Koster, Spieghel, Hooft, Vondel, Huijgens, Cats, en anderen de taal en dichtkunde opbouwden en herſtelden, ontbrak het ook aan geene Vosſiusſen en Juniusſen enz. die de theorie der ſchoone kunsten hunner aandacht verwaardigden. Eene voorname reden onzer achterlijkheid, ten minste in de ſchoone kunsten, ligt dus in het gebrek aan gen egzame aanmoediging. De onlangs overleden Zeeuwſche dichter Macquet, zegt daarom te regt in zijne proeven van dichtkundige Letteroefeningen I. D. bl. 41. „ Daar is nog iets, dat „ den voortgang der dichtkunde in ons Vader„ land tegenſtaat. Kunsten en wetenſchappen, „ willenze bloeijen, moeten rijke beloningen „ genieten. Meesterſtukken moeten gewaar„ deerd en betaald worden. In ons Gemeene„ best, zijn wel begunstigers der poezijë, doch „ het zijn geene Mecenasſen, gelijk de „ Hoveling van Augustus. Het hoogste, „ dat een dichter in ons Land kan hopen, is „ een ambt, dat hem de Regering zou kunnen „ geven; doch het is maar even, om de kost te

„ win-

„ winnen. Vondel maakte in de Bank van
„ lening, als klerk, eene misselijke vertoning.
„ Bijzondere personen bezitten in ons Vader-
„ land zulke magtige inkomsten niet, om aan
„ een dichter jaarlijks aanzienlijke pensioenen
„ uittedelen, op welken hij gemaklijk kan le-
„ ven. Hoe veel zulks doet in 't bevorderen
„ der kunsten, hebben de eeuwen van Alex-
„ ander, Augustus, Leo den X. en Lo-
„ dewijk den XIV. geleerd. — In *Engeland*
„ maakt een dichter zijn fortuin door zijne wer-
„ ken, en vindt de gunst en bescherming der
„ voorname Heeren en Hovelingen; — die bij
„ ons mogelijk eenige Fransche komedianten of
„ Italiaansche virtuosen beloonen, doch nooit
„ eenen Nederlandschen dichter. Zoo Antoni-
„ des te *Rome*, in den tijd van Augustus,
„ een Tijberstroom en Rotgans in *Frank-*
„ *rijk*, een Lodewijk den XIV. bezongen
„ hadden, zouden zij buiten twijfel hun fortuin
„ gemaakt hebben. Van eene Stad als *Amster-*
„ *dam*, en een Stadhouder van Nederland zou
„ de men ten minsten iets wachten, dat *Vene-*
„ *tie* konde evenaren, voor het enkel puntdicht
„ van Sannazarius: *Viderat Hadriacis* enz.,
„ dat zeker ver beneden den Ystroom en den
„ Willem den III is. De gunsten van eenige

„ vrien-

„ vrienden toonen wel, gelijk aan Poot ge-
„ beurde, dat de wil in ons Vaderland goed
„ is, doch zij is alleen niet voldoende. Poot
„ moest er ook door zijne bruiloftszangen enz.
„ als om beedelen; en deze verhinderden hem
„ om een ſtuk van belang te ondernemen. Too-
„ neel-dichters worden ſchier met verachting
„ aangezien en niet beloond, als in *Frankrijk*.
„ Bij ons moet een dichter een man van mid-
„ delen zijn, wil hij iets ondernemen. — Zoo
„ lang men voor zijn tijdelijk belang, allen dag
„ moet zorgen, kan men niet aan de fraaije
„ kunsten, dan bekrompen werken. Ovidius
„ zeide op goede gronden:

„ *Carmina proveniunt animo deducta ſereno.*

„ Het dooft ten eenemale allen lust uit, en
„ het maakt een droevig vooruitzicht, als men
„ gedurig denkt *ſtudium quid inutile tento!*
„ Zucht naar roem alleen prikkelt wel tot
„ zingen, maar het geld verzoet zoo wel den
„ arbeid van den dichter, als van alle andere
„ menſchen." —

Daar wij dan meenen met genoegzame gronden aangetoond te hebben, de aanleidende en bevorderende oorzaken van het betreklijk groo-

ter

ter aantal voortreflijke fchrijvers, oorfpronklijke dichters, ware geleerden en uitmuntende fchilders in ons Vaderland, dan in naburige en andere Europifche Landen, in de zeventiende eeuw; mitsgaders de vermindering derzelven, fints dien tijd; zoo zullen wij eindelijk nog onderzoeken in het

VIERDE HOOFDSTUK.

Welke aanleiding tot aanwakkering van kunst en wetenschap, binnen ons Vaderland, uit de gedane nasporing dier oorzaken zou kunnen geboren worden?.

Om in 't gezegde onderzoek tot een natuurlijk besluit te komen, moeten wij vooral in het oog houden, dat tot eenen levenden bloei der verstandelijke vermogens van den mensch, eene van buiten aaukomende opwekking en aanprikkeling noodig zij. Alle de meesterstukken der oudheid en der latere eeuwen, daar de wereld roem op draagt, waren hunne geboorte aan dergelijke opwekkingen verschuldigd, en zoo dra dezelve ophielden, zag men geene zulke meesterstukken meer te voorschijn komen. De goede smaak onder de Grieken, die nog, onder Philippus en Alexander, de grootste meesterstukken der beeldhouw- en schilderkunst te voorschijn bragt, duurde niet langer, dan tot de naaste opvolgers van Alexander. Reeds toen vond men zoo min een Apelles of Praxiteles, als een Aristo-

tophanes of Demosthenes meer. En ſlechts tot dezen tijd toe hield zich de bloei der ſchilderkunst ſtaande, volgens de getuigenis van Quintiliaan Inſtit. L. 12. Cap. 10. „ *floruit* „ *autem circa Philippum & usque ad succeſſores Alexandri praecipue pictura.*" Na dat eindelijk Griekenland onder de magt der Romeinen was gekomen, en de voornaamste meesterſtukken der Griekſche bouw- en beeldhouwkunst naar *Rome* waren gevoerd, ging ook de goede ſmaak tot de *Romeinen* over. En van de *Romeinen* wordt beweerd, dat de tijd, van Caeſar en Augustus, waar in de voornaamste dichters, redenaren en geſchied-ſchrijvers leefden, niet boven de tachtig jaren geduurd heeft (*). Petronius berispte reeds in zijn

tijd

(*) Vellejus Paterculus L. I. C. XVII. *Historicos (ut et Livium quoque priorum aetati adſtruas) præter Catonem et quosdam veteres et obscuros, minus octoginta annis circum datum ævum tulit: ut nec poëtarum in antiquius citeriusve proceſſit ubertas. At oratio ac vis forenſis, perfectumque proſae eloquentiae decus, ut idem ſeparetur Cato (pace P. Craſſi, Scipionisque et Laelii et Gracchorum et Fannii, et Ser. Galbae dixerim) ita univerſa ſub principe operis ſui erupit Tullio: ut delectari ante eum paucisſimis, mirari vero neminem posſis, niſi aut ab illo viſum, aut qui illum viderit.*

| de kwaade smaak der dichters en redenaars; zegt, dat nog bij 't leven van Nero de oone kunsten, en inzonderheid de schilderist, veel van hare volkomenheid hadden ver-en (*). En hoe het kort voor den inval der baren, te *Rome* met den smaak in kunsten wetenschappen gesteld was, kan men bij mianus Marcellinus (†) met nadruk en. Het was dus even zoo zeer de weelde, de inval der Barbaren, die 't verval der kunsten wetenschappen daar veroorzaakten. Dioetiaan en Constantijn waren de laatsten, die

*) Petronius in 't begin zijnes boeks: *Quis posad summam Thucydidis, quis Hyperidis ad famam essit? ac ne carmen quidem sani coloris enituit: sed ia, quasi eodem cibo pasta, non potuerunt usque ad tutem canescere. Pictura quoque non alium exitum t, post quam Aegyptiorum audacia tam magnae artis pendiariam invenit.* En vervolgens, daar hij een ge-e over de belegering van *Troije* aanhaalt: *Consulere entiorem coepi, aetates tabularum et quaedam argu-ta mihi obscura, simulque causam desidiae praesentis ere: cur pulcherrimae artes periissent, inter quas ra ne minimum quidem sui vestigium reliquisset.* prop Eumolpus zegt: *At nos - ne partas quidem s audemus cognoscere, sed accusatores antiquitatis a tantum docemus et discimus. — nolito ergo mi-, si Pictura defecit &c. &c.*

(†) Ammian. Marcell. L. 14. c. 6.

die openlijke gebouwen ſtichten, waarin wel ſterkte en duurzaamheid, maar gebrek aan rijkheid in ordonnantie en armoede in de uitvoering, plaats had. Naar mate de *Romeinen* ſtemmer in groote daden werden, werden zij meer verzot, om zich zelven ſtandbeelden opterigten — en het geen de ouden van de hand des kunstenaars verlangden, zochten zij in de kostbaarheid der ſtoffe. Die geen beeld van goud of zilver kon bekostigen, liet het daar mede overkleeden, vergulden of verzilveren, het welk den Barbaren eerlang zeer wel te ſtade kwam — dan war door de gehoopte eeuwigheid in de geboorte verſtikte. Alle deze berigten worden des te geloofwaardiger, als wij het tegenwoordig *Italië*, met betrekking tot de kunsten en wetenſchappen, beſchouwen. De kunstſtukken waarvan hetzelve nog meester gebleven is, zijn meer de voorwerpen van bewondering en ſtudie van vreemdelingen, dan van hunne eigen natie. Ook hier duurde de ſmaak, na de tweede herſtelling der kunsten en wetenſchappen, niet langer, dan tot aan de naaste opvolgers der kunstbevorderaars, uit het huis van Medicis. Reeds ſints de helft der zeventiende eeuw geraakten ook daar de kunsten in verval; en met haar alle ſchoone wetenſchappen.

Indien wij dan de oorzaken van den bloei en 't verval der kunsten en wetenschappen, bij de oude Grieken en Romeinen, en de latere Italianen overwegen, en vergelijken met ons Vaderland, dan zullen wij ons wel nog verre boven hen kunnen verheffen; maar nogtans met grond moeten besluiten tot de juistheid der oorzaken, die wij voor den bloei en 't verval — of liever de vermindering van onze voortreffelijke schrijvers, oorspronkelijke dichters, ware geleerden en uitmuntende schilders, hebben opgegeven. Maar niet minder zullen wij daar uit ook de hoop kunnen scheppen, op eene herstelling en op vorigen bloei; indien slechts de natie hare krachten en middelen zal willen aanwenden, en haar daar toe de noodige zamenstemming niet ontbreekt. —

Uit het voorbeeld der oude Romeinen, met betrekking tot de nieuwe Italianen, hebben wij gezien, dat hoe zeer deze natie, gedurende zoo vele eeuwen, allen waren kunstsmaak verloren had, nogtans, zoo dra zij slechts de noodige aanmoediging daar toe verkreeg, onder Leo den X., weder als uit den doode herleefde en met nieuwen glans en roem, door meesterstukken van dicht- en schilderkunst, te voorschijn trad. Van onze eigen natie hebben wij insgelijks de bewij-

zen in handen, dat zij in geene kunst of weten-schap voor anderen of tijdgenooten heeft behoeven onder te doen. In vele wetenschappen heeft zij andere volken, in de zeventiende eeuw, overtroffen: — in vele uitvindingen is zij dezelven voor uit geweest: — in de dichtkunst heeft zij met dezelven gelijk gestaan: — en in de schilderkunst, in getrouwe navolging der natuur, en verscheidenheid van taferelen, alle anderen achter zich gelaten. Onze natie moge dan in aantal van oorspronkelijke schrijvers, geleerden, dichters en schilders, sints eene eeuw verminderd zijn; het ontbreekt haar nogtans niet ten eenemaal aan mannen in alle gezegde vakken, die met de voortreffelijkste onzer naburen mogen gelijk gesteld worden. In het vak der dicht-en schilderkunst, 't is waar, schijnt er voor het aankomend geslacht nog niet veel uitzigt op nieuwen voorraad van oorspronkelijke vernuften, om de eer dezer kunsten onder de nakomelingen overtebrengen: doch het is even zeer mogelijk, dat de stof daar toe reeds voorbereid en voor handen is; indien maar de aanvankelijk gekweekte planten, in den bereiden grond, de noodige verzorging en koestering genieten.

Een der oorzaken van 't verval of de vermindering en verbastering van den smaak voor de

schoo-

ſchoone wetenſchappen en kunsten, bij het groot der natie, in de laatst verloopen eeuw, was, dat men de vorderingen, die de wetenſchappen, ſints de zestiende eeuw, gemaakt hebben, niet, naar de vatbaarheid der jeugd, ook overgebragt heeft in de lagere ſcholen. Men heeft ſteeds het kind, den jongeling, uit de agtiende eeuw, tot het begin der zeventiende te rug gevoerd. — men heeft dezelve, op het voorbeeld der middel-eeuwen, als 't ware alleen onder het opzigt der kerkelijken gelaten; hen geen andere boeken in de hand gegeven, dan die de Dordſche Sijnode, in 1618, voor dezelve geſchiktst vond. — Taal en form van letter zelfs heeft men gelaten, zoo als ze voor twee honderd jaren, in gebruik waren, en daar door gezorgd, dat van de 10 kinderen als zij — zoo men 't in die ſcholen heette — uitgeleerd!! waren, ten minsten 9 niets anders, dan hun Katechismus konden lezen. De kinderen waren daar door in de ſchool eene eeuw te rug aan den tijd, dien zij beleefden; niets kon hen daar tot leerlust opwekken, niets hun verſtandelijk vermogen werk verſchaffen, ontwikkelen, beſchaven, verrijken. Geen wonder, dat zulk een onderwijs een opgeklaarden vurigen geest, als die van den oorſpronkelijken dichter Poot, tegen de borst ſtuitte, en als 't ware 't

hart toesloot; zoo als hij zelf daarvan dus zingt:

Toen nu mijn groote kop het uit begon te dijgen,
Zond vader, dagh op dagh, maar tot mijn harte wee,
Mij naar de boeren school van 't schip'uidsch A B C.
Hoe dikwijls dropen dan mijn tranen langs de wegen!
De meester was niet kwaet, maer 't leeren stont mij tegen.
Als ik dat huis beschou, (wat is de mensch ook dom!)
Sluit mij het hart nog toe, al weet ik niet waerom (*)

Had men daar en tegen de verbeteringen die de taal, stijl en dichtkunde, sints de zestiende eeuw, in ons Vaderland gemaakt had, zich ook ten nutte gemaakt in de verbetering van het eerste onderwijs der scholen, en de leerboeken der kinderen; men zou niet alleen de leerlust der jeugd, reeds in de eerste beginselen niet uitgedoofd hebben, maar ook een natuurlijk vernuft, als Poot — (zoo als er ligt velen daar door voor de kunsten en wetenschappen onbruikbaar zijn gebleven) — zou niet, na dat het schoolgareel was van zijn hals genomen, voedsel gezocht hebben, in de *kamerwerken van 't fijn rederijkerdom*, noch deze zijn gemoed verrukt hebben,

Al gingen ze ook zoo krom
En kreupel, als een wijf van driemaal dertig jaren. (†)

(*) *H. K. Poots gedichten* II. D. bl. 83 en 84.
(†) Dezelfde bl. 87.

Hij zou alsdan reeds in de school een wansmaak hebben gekregen, in zulke vruchten, als hij zelf zegt, dat naderhand de eerstelingen van zijn dichtgeest waren, namelijk:

Een oude boer en een mooi meisje was jong,
Hoe lieflijk dat er de koekoek zong,
Al in den koelen Meie!
Schoon lief, laat ons spanceren gaan
Maar langs de groene Weie. —

Zulk een vernuft immers, zou, bij een beter onderwijs, en boeken van beteren smaak en stijl, niet naar zulke ellendige krukken hebben behoeven om te zien, en op zijwegen aftedwalen, eer hem het toeval als ten langen laatste op den regten weg van smaak en kunst had geleid!

Had niet ook het openlijk staats en kerkgezag ons, twee eeuwen, het knersend kreupelrijm van *Datheen*, God ter eere, in spijt van honderd betere psalmberijmingen, doen zingen, de kennis en smaak in de verbetering van taal, stijl en dichtkunde zou niet zoo algemeen verminderd en de aanmoediging van de beste schrijvers, dichters en andere kunstenaren, zoo achter uit gegaan zijn.

Daar wij nogtans, reeds sints de laatste dertig jaren, en vooral ook, na 't begin onzer

 nieu-

nieuwe eeuw, vele van de vorige hindernissen zijn doorgeworsteld; is er, van deze zijde, meer hoop en uitzigt, dan ooit te voren, op een betere en nieuwe herleving der nuttigste kunsten en wetenschappen. Wij kunnen wel niet roemen op die gelukkige gesteldheid van ons Vaderland, die, in 't begin der Zeventiende eeuw, den roem der wetenschappen en kunsten zoo ongemeen begunstigde: Wij zien niet, door eene betere gesteldheid, dan andere Landen, door de toevlugt van rijke vreemdelingen, onze inwendige nijverheid bloeijen; onzen buitenlandschen koophandel dagelijks toenemen; onzen rijkdom vermeerderen: — maar wij behoeven ook niet, als toen, de kunsten en wetenschappen eerst uit den grond optedelven. Ondanks de vooroordeelen der onkunde, en den door het eerste schoolonderwijs gevoeden valschen smaak voor 't gebrekkige oude, hebben wij niet alleen een verbeterd psalmgezang voor dat van *Dathen* ontvangen; maar ook onze lagere schoolinrigting is, dank zij der loffelijke poging van de edele *Maatschappij tot nut van 't algemeen* en den Mensch- en Vaderlandlievenden ijver van den geleerden van der Palm! eindelijk op een beteren voet gebragt; uit welke, zoo slechts het eerste verstandige voetspoor bestendig op-

ge-

gevolgd wordt, de heilzaamste vruchten te wachten zijn. Het verstandelijk vermogen der jeugd reeds vroeg ter ontwikkeling voorbereid, niet bloot door klanken, waar aan het geene denkbeelden hechten kan, van het onderwijs afgeschrikt, kan, onder 't geleide van verstandige onderwijzers, den grond leggen, waar op, met oordeel begaafde jongelingen, het onderzoek en de kennis van hun volgend beroep en hunne bestemming, ongehinderd kunnen voortzetten: daar dezelve te voren, reeds van alle letteroefening afgeschrikt, of, alle verder onderzoek der wetenschappen, die door 't lezen moesten verkregen worden, lieten varen; of met weêrzin tegen hoogere, beter ingerigte, scholen opzagen. Reeds van het eerste onderwijs af aan in zijn eigen landtaal, in den beteren stijl, door bevattelijke onderwerpen, geoefend, zal de gevorderde Jongeling niet op nieuw naar gelegenheid moeten zoeken, om eenige kennis van zijne eigen taal, van schoonheid, van stijl en werktuigelijke regels der dichtkunde of welsprekendheid te kunnen opdoen, om over de meer of mindere waarde der schrijvers, in de keuze zijner letteroefeningen, te kunnen oordeelen. Hij zal reeds met de eerste gronden en beginsels van het geen zijnen smaak en zijne kennis kan vermeederen of bevestigen, toe-

bereid en voorzien, uit de onderste scholen voorschijn treden; en de eerste grondslagen (opvoeding — en van zedelijkheid en veredeli tevens — zullen zelfs die genen, gedurende h geheele leven, bij blijven, — die geene ande opvoeding of beschaving van hunne eigen o ders te wachten hebben.

Dat ook de smaak en lust voor de letteroe feningen en schoone wetenschappen, onder d beter opgevoeden, in ons Vaderland, niet ten e nemale is verdoofd, bewijzen ook zoo vel genootschappen als, sints eene halve eeuw onde ons zijn opgerigt, en waar door zich vele va dienstelijke mannen, door uitmuntende verhan delingen en prijsstoffen, hebben kenbaar gemaakt en tevens menige dichtgeest is opgewekt. We is waar, dat de jongste staatsgebeurtenissen, sints de laatste twintig jaren, — de onzekerheid van bestaan en bezittingen, — de lust en ijver van vele dezer nuttige maatschappijen aanmerk lijk heeft verkoeld: dan niet te min zijn deze ve nog in wezen gebleven en schijnen slecht te wachten op een nieuwen prikkel en nader aanmoediging, om met vorigen lust weder i hare werkzaamheden voort te gaan.

Bij dat al, hoe zeer ook het aantal voortreffe lijke oorspronkelijke schrijvers en kunstenaren i

ɪs vaderland, ſedert eene eeuw, niet is toe-
nomen, zoo hebben wij nogtans in dien tus-
hentijd een aanwinst gemaakt in theoretiſche
nnis der wetenſchappen en kunsten, op wel-
wij voorheen niet konden roemen. Behal-
vele uitmuntende verhandelingen van onder-
ɪeiden maatſchappijen, of derzelver bijzondere
len, kunnen wij eindelijk roemen op eene
or het Gouvernement zelf bekrachtigde al-
meene ſpelling en Nederduitſche ſpraakkunst,
ıar door dus ook in onze lettervruchten ee-
eenparigheid zal kunnen plaats hebben, die
n ſieraad ſtrekken moet voor iedere leven-
taal, in elk land, waar de wetenſchappen
oeijen.

Dat er van onze hooge ſchoolen van tijd tot
d jonge geleerden voortkomen, die in vele
etenſchappen hunne beroemde voorgangeren
enaren, en den leerſtoel bekleeden of anders-
ns hun vaderland van nut zijn, zal niemand ont-
nnen. Onze akker der wetenſchappen ligt
ɪs niet woest en onbearbeid — niet begroeid
et d ornen en distelen — hij is beploegd en be-
ıaid, en wacht alleen op regen en zonneſchijn;
p de broeijende en koesterende verwarming,
ie de vruchten tot hare grootte en rijpheid
ınnen brengen. Om buitengewoon ſchoone
vruch-

vruchten voort te teelen, wordt een buitengemeen gunstig faizoen vereischt. Uit de voorbeelden der tijden van Alexander, Augustus, Leo den X, en Lodewijk den XIV, hebben wij gezien, welke hulpmiddelen genoegzaam zijn, om in alle vakken van verdiensten groote mannen te verwekken. De Abt du Bos zegt in zijne befchouwingen der dicht-en fchilderkunst (II. D. XIII.): Dat, onder de oude Grieken en Romeinen, zoo wel als *Italianen*, de taalkundigen, redenaren, gefchiedfchrijvers, dichters, wijsgeeren, beeldhouwers, fchilders, bouwkundigen en overige kunstenaren, ja zelfs hunne helden, regeerders en andere groote lieden, in alle ftanden, te eener tijd hebben geleefd. En geen wonder, eene enkele kunst of wetenfchap kan op zich zelve alleen niet beftaan; de onderlinge betrekking van de eene op de andere doet hen veelal in een foortgelijk lot, van bloei of verval deelen. Eene derzelve dus afzonderlijk optewekken, en te onderfteunen en de anderen te verwaarloozen of te onderdrukken, zou wel rasch op allen invloed moeten hebben, en aan dezelven zigtbaar zijn. Door het verachten en verwaarloozen der dichtkunde, moeten allengs alle andere wetenfchappen, in hare voordragt, de be-

bevalligheid verliezen: — gelijk de onkunde in de schilder- en teekenkunde wel dra te bespeuren is, in alle voortbrengselen van handwerken en fabrijken.

Dit besesten daarom alle meergenoemde herstellers en bevorderaars der kunsten en wetenschappen. — De verhevenheid van ziel in deze groote mannen vereerde in hunne bedoeling de eer der menschheid, om het getal van hunsgelijken te vergrooten, uit gevoel van 't vermogen, hoe verre zich de menschelijke geest verheffen kon. Zulke uitstekende aanmoedigingen vereischten zeker meesttijds vermogende Monarchen en uitstekende Hovelingen, als een Mecenas — en dergelijke middelen werken steeds het krachtigst en onmiddelijkst. Doch onze natie, steeds gewoon om zich zelve voort te helpen en op te beuren, schijnt reeds in de jongst verloopene eeuw, bij het inzien van eene aanvankelijke vermindering in den bloei der wetenschappen en kunsten, hét middel van het oprigten van bijzondere maatschappijen van geleerdheid, kunsten en wetenschappen bij de hand genomen te hebben, om derzelver bloei te doen herleven. De ijver der leden en bestuurders dezer genootschappen kan dus veel toebrengen, om den ouden luister in dezen te herstellen. Dit kan wel

wel niet alles doen; vooral bij eene natie, die in al hare takken van bestaan zoo zeer verminderd is! — maar het Gouvernement heeft, sints den aanvang dezer eeuw, reeds getoond, dat het tot wegruiming van overgeblevene gebreken; tot bevordering van heilzame instellingen en wetenschappen, wil mede werken en de geleerde en nuttige maatschappijen in bescherming nemen. Er is dus niet aan te twijfelen, of hetzelve, de vernieuwde ijver in het aanwakkeren der wetenschappen en kunsten ziende, zal die pogingen der maatschappijen en genootschappen niet minder ondersteunen en bevorderen, dan de vroegere Lands-vorsten en Heeren de oude rederijkkamers begunstigden.

De dichtkunde inzonderheid behoeft en verdient — als eene brodelooze kostwinning, de aanmoediging en bescherming van elk, die belang stelt in den bloei der wetenschappen en kunsten. De overige studien, zoo verre zij den Godgeleerden, Regtsgeleerden en Artsen noodzakelijk zijn, bevorderen meer zich zelven, en kunnen niet zoo ten eenemale verwaarloosd worden, als de dichtkunst, indien ze niet beter dan b. v. in een Vondel, vereerd en beloond wordt! Want door even zulk eene verwaarloozing der dichtkunst, moeten alle overige we-

ten-

tenſchappen, al haren nuttigen invloed en de werking op de menſchelijke maatſchappij verliezen. Wie immers zal niet moeten toeſtemmen het nadruklijk gezegde van den wijsgeerigen ſchrijver en dichter W. Bilderdijk, in zijne prijsverhandeling, *Over 't verband der dichtkunst en welſprekendheid met de wijsbegeerte*, als hij zegt:
„ ô ongelukkige wijsgeer! herinner het u, al
„ uwe kennis, al uw roem, al uw arbeid is
„ ijdel, ten zij gij ze nuttig doet zijn. Keer
„ dan weer van uwe afzondering, keer weêr
„ tot het menſchdom, tot uw Vaderland, en
„ verlicht het. Doch waan niet, beoefenaar
„ der wijsheid, waan niet, genoeg te doen,
„ wanneer gij de waarheid, die zich aan uwe
„ naſporingen heeft laten ontdekken, aan die
„ weinigen meêdeelt, die, u gelijk, zich der
„ maatſchappij ontroofden, om in ſtille mijme-
„ ringen verlichting voor hun verſtand, of wel-
„ licht eene ijdele harſenſchim van roem, na
„ te jagen. Neen; 't is het algemeen, 't welk
„ gij verlichten, beſchaven, verbeteren moet.
„ Uwe wetenſchappen moeten ſtrekken om den
„ onderlingen band des menschdoms te vernauwen,
„ wen, om hun de verloren gelijkheid, de
„ vergeefsch gezochte volmaaktheid toe te bren-
„ gen; niet om een nieuwe verwijdering, een

„ nieuwe fcheuring tusfchen hen te verwekken;
„ of de wetenfchappen als een fcheidsmuur
„ tusfchen 't gemeen en den geleerden op te
„ werpen. 't is dus niet genoeg, dat gij, in
„ roemrijke fcholen den leerftoel opftijgt, om
„ in een verborgen, een voor het gemeen
„ onverftaanbare taal, hun, die uwe geheim-
„ nisfen ingewijd zijn, de waarheden te ver-
„ klaren, welke gij het algemeen ten onrechte
„ onthoudt. Ik weet, de wetenfchappen zijn
„ niet alle van evenveel gewicht voor het al-
„ gemeen: daar zijn er, die weinig invloed op
„ het geluk hebben; daar zijn er ook, die niet
„ te bevatten zijn, dan voor zinnen, aan eene
„ afgetrokkene denkwijze door kunst gewend.
„ Doch zeg mij, zoo er eenige wetenfchap is,
„ die ons 't aanzijn niet veraangenaamt, waar-
„ om beoefent gij die? Zodanig eene weten-
„ fchap zou geen wetenfchap zijn, zij zou ee-
„ ne tegenftrijdigheid insluiten: en hoe weet
„ gij, wat nut der burgerlijke maatfchappij kan
„ toevloeijen uit fommigen: gij, die u harer ont-
„ trokken hebt? Vereenig den burger, den land-
„ man, den handwerker, den handeldrijver, en
„ wat ftaten er zijn, met den wijsgeer, en zie
„ dan, of niet duizend nuttigheden opgeflooten
„ liggen in het geen thands zo dor fchijnt. Of

„ zijn

Of zijn sommige nuttige kundigheden niet voor ongeleerden te bevatten, dit, dit is de schuld uwer leerwijze; die, schoon zij in de land-, de volkstaal gehouden wordt, echter altoos een vreemde taal spreekt, welke niet dan moeilijk en alleen door het gebruik te leren is. — *Hier, hier in nu, is het, dat u de dichtkunst te gemoet koomt*".

„ Zoo haast toch, als gij uwen Wijsgeerigen betoogtrant varen laat, zoo haast gij tot het volk zult spreken; vindt gij u verplicht, den stijl der redekunst aan te nemen; zonder welke 't u niet gelukken zal, met aandacht, met vermaak gehoord te worden. Deze kunst, zo nauw aan de Dichtkunst verbonden, datze, van haar afhanglijk, niet zonder haar bestaan kan, hebben we als een gedeeldte derzelve aangemerkt. 't Is door haar, dat gij nuttig wordt; dat gij achting moet winnen". (*)

Met de schilderkunst is het al even eens gelegen, als met de dichtkunst. Zonder buitengewone aanmoediging, kan zij zich nimmer op hare hoogte staande houden. Bij de Grieken en Ro-

(*) Werken van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te *Leijden*, zesde Deel, bl. 68. en volgg.

Romeinen zagen we, dat zij dadelijk verviel, zoo dra zich de ondersteunende hand te rug trok — en dat zelfs met haar ook de goede smaak zelf verbasterde. Zoo verre is het evenwel met ons nog niet gekomen — de verderflijke mode — de zucht voor het vreemde, en .... gebrek aan welvaart — hebben ons wel het aankweeken van nieuwe meesters doen verwaarloozen en de verdienstelijken, die wij werklijk nog bezaten en bezitten, doen miskennen, naar buiten 's lands een goed heen komen laten zoeken — of om dagelijksch brood laten zuchten; de goede inrigtingen van vroegere tijden, de teeken-akademien, die in de voornaamste steden van *Holland* en elders waren, heeft men, op sommige plaatsen, meer als een gild, zien bestuuren door lieden, die de kunst noch kenden noch hanteerden; terwijl de leerlingen en liefhebbers, zonder 't minste onderwijs dáár aan zich zelven overgelaten, zich bloot moesten vergenoegen, met een pleisterbeeld, of levend model, zoo goed of kwaad zij konden, nateekenen; maar bij dat al is de kunstsmaak bij sommigen van zelven weder opgewakkerd, en men tracht zich door eigen krachten weder uit het diep verval op te heffen. Deze pogingen, van de zijde der regering, krachtdadig te ondersteu-

nen,

nen, het ontbrekende te herstellen, de kunsten met elkander te vereenigen, het aantal der bevorderaars daar door te vermeerderen, den invloed derzelven op elkander en op de geheele Maatschappij daar door uittebreiden, en een daar aan ontbrekend theoretisch onderwijs 'er mede te verbinden; deze zouden de geschikste middelen kunnen zijn, om den oude schilderroem der Nederlandsche school weder te doen herleven.

Men zou zelfs door zulk eene verstandige inrichting de Nederlandsche school tot eene hoogte kunnen opvoeren, die ze te voren nooit bereikt heeft. De Vlaamsche of Nederlandsche school heeft haar hoogsten roem niet zoo zeer verkregen, door eene stipte navolging van hare eeste voorgangers, Rubens en van Dijk; — als wel bijzonder, door dat gene, waarin zij meer van dezen afweek. Rubens en van Dijk zelve behoorden al zoo veel, wat hunne voorwerpen en manier aanbelangt, tot de Venetiaansche school. — Rubens, als historie-schilder, volgde meer den grooten stijl, waarin toch zijn grootste kracht niet bestond. De Nederlandsche school daar en tegen, had haar naam en roem, min van 't historieschilderen, dan wel van de getrouwe en uitmuntende navolging der natuur en de verscheidenheid van voorwerpen. Zij

muntte daar door, in hare foort, uit, bij alle de andere fcholen. Maar anderdeels ftond zij ook weder aan dezen achter, in het voornaamfte deel of toppunt der fchilderkunst, den grooten ftijl — in historieftukken. Van deze achterlijkheid gaven wij vóór, met betrekking tot de fchilders der zeventiende eeuw, mede als eene reden op, onze afgelegenheid van *Italië*, om daar grootfche modellen der oudheid te gaan beftuderen; en welke dus aanleiding gegeven had tot het bewerken van andere vakken der kunst. Dan hoe zeer die omftandigheid nog dezelfde is; zoo zou men welligt thans beter in de gelegenheid zijn, dan voor twee eeuwen, om dit nog minst behandelde en verhevenfte vak der fchilderkunst, ook bij ons in uitoefening te brengen; en zoo den fchilderroem der Nederlandfche fchool met dien der Roomfche en Florentijnfche te vermeerderen.

Het gemis van goede historiefchilders, onder ons, is meest ontftaan, uit gebrek aan kennis der gefchiedenis niet alleen, maar ook der zeden, gebruiken, kleeding of costumen — van wijsgeerige menfchenkennis, uitdrukking der hartstogten en handelingen enz. Voor zulk eene uitgeftrekte ftudie — voor zulk eene eigen fcheppingskracht, waren de minsten onzer fchilders opgeleid;

leid; en daar zij ook geene zinnelijke modellen tot hunne oefening voor zich hadden, konden zij ook niet ligt Raphaëls en Michaël Angelo's worden, niet door hunne tafereelen onmiddelijk tot het hart spreken, en hetzelve opwekken tot gevoelens en aandoeningen, die het hoogste doel der kunst uitmaken. Dit verhevene van den grooten stijl te bereiken, was nogtans bij eene krachtdadige onderfteuning, ook bij ons, in den tegenwoordigen tijd, niet onmogelijk. Door zoo vele geleerde, kunst- en oudheidlievende reizigers, als, federt twee honderd jaren, hunne waarnemingen en ontdekkingen in andere landen, en bij te voren onbekende volken, hebben bekend gemaakt, en ons, van derzelver levenswijze, zeden, gebruiken, godsdienst, regeerwijze, middelen van bestaan, gevoelens, kleeding, voortbrengfelen, gebouwen, gereedschappen, plegtigheden, beschrijvingen en afbeeldingen hebben geleverd: door de afgietfels van de voornaamste meesterstukken der oudheid, die federt dien tijd tot ons gekomen zijn; en die meer doen, dan ooit beschrijvingen of afbeeldingen hadden kunnen leveren; door zoo vele andere lessen en theorien der schoone kunsten, en wijsgeerige verhandelingen der menschelijke karakters, hartstogten — het verhevene,

ſchoone, naïve, en daar tegen overſtaande eigenſchappen betreffende ; door de algemeene verbetering, uitbreiding en volmaking, of nieuwe ontdekking en in zoo vele zaken, als ook tot deze kunst betrekking hebben — zou bij de aangemoedigde ſtudie van het antike of naakt model, de Nederlandſche ſchool tot een' trap van luister en volkomenheid kunnen gevoerd worden, die ze te voren nooit beſtegen had. Door eene verſtandige keus der onderwerpen, uit de oude of nieuwe geſchiedenis, zou er, voor de nieuwe of herſtelde ſchool, een vak vol van verſcheidenheid openſtaan, dat wel rasch het eeuwig eenerlei der Italiaanſche ſcholen, in dezelfde heiligen en martelgeſchiedenisſen, zoude opwegen. Dan, ter bereiking van dit hooger doel, zou het alleen ook niet genoeg zijn, enkele leerlingen naar *Italië*, *Parijs* en elders te zenden, om de ſtukken der beste meesters te beſtuderen: — om uitmuntende en oorſpronkelijke ſchilders in den grooten ſtijl en tot historieſchilders te vormen, zou men den leerlingen en meesters in de gelegenheid moeten ſtellen, om, zonder hunne kosten, onderwijs in de geſchied, ontleed - oudheidkunde - en meer andere even genoemde wetenſchappen, zoo verre ze den ſchilder en dichter betreffen, te kunnen verkrij-

gen

ı. Een of meer openlijke leerſtoelen in de
derduitſche taal, bij iedere akademie en illus-
ſchool, zou daartoe voor 't minste vereischt
ırden: — allengs zouden welligt uit deze leer-
olen zoodanige meesters voortkomen, die zel-
in ſtaat waren, dit onderwijs ook over de ver-
e deelen van het Vaderland uittebreiden. Zulk
ıe oefenſchool in de taal des lands zou ter gelij-
: tijd ook tot oefening voor zoodanige aankomen-
dichters kunnen ſtrekken, die buiten dien
t in de gelegenheid waren, om eenige leerza-
voorſchriften te bekomen Deze inrigting
de tegenwoordige verbetering der lagere
ıolen, zou wel rasch haren weldadigen invloed
toonen over de geheele maatſchappij, niet
:en ter uitbreiding van den goeden ſmaak in
: overige kunsten en handwerken; maar ook
de geheele menſchelijke zamenleving, en
s ook invloed hebben op de goede zeden.
ɔor heen zou zulk eene inrigting niet zoo
:reikende zijn geweest, om dat de jeugd, na
: eerste ſchoolonderwijs, geen woord zou
bben verſtaan van eene geregele voordragt
ı eenige wetenſchap; om dat zij altijd een
ong te doen had, van haar onbegrepen ſchool-
ek — tot het gezond verſtand en niet voor-
reide wetenſchappen. Nu daar en tegen,

zou de vlijtige leerling, van iedere wel ingerigte onderſte ſchool, daadlijk nut kunnen trekken van dergelijke openlijke lesſen, over de beſchouwende deelen, beginſelen en wetenſchappen, die der ſchoone en beeldende kunsten ononthbeerlijk zijn. Het zou niet moeilijk vallen, in ons Vaderland, zoodanige levende kunstſchilders aantewijzen, welken, om onder de eerste *Historieſchilders* te kunnen gerangſchikt worden, niets anders ontbrak, dan de kennis der geſchiedenisſen, oudheden en gebruiken; — gelijk ook zelfs de openlijke berigten ons, niet lang geleden, onder de tegenwoordige *eerste ſchilders van Parijs*, een Utrechtenaar hebben opgegeven, die hier de gronden der teeken- en ſchilderkunst, als jongeling, gelegd hebbende, daar, ſedert twintig jaren, zich, zonder eenig vermogen of middelen van beſtaan gehad te hebben, gevormd heeft, tot dat gene, wat zijne jeugd reeds voorſpelde — tot een uitmuntenden ſchilder.

Als een bemoedigend uitzigt voor de ſchoone kunsten en wetenſchappen, zien wij wel, dat ook onze Koning, reeds bij den aanvang zijner regering, de herſtelling van den ouden bloei der kunsten loflijk ter harte neemt; en hoe zeer dit een der voornaamſte ſteunſels is, die men

voor

oor dezelven verlangen kan, zoo hebben wij ook, uit de voorbeelden van de tijden van Alexander, Augustus en de Medicis gezien, hoe kortstondig zulk een bloei is, als de natie niet zelve het goede voorbeeld der Vorsten en Mecenasfen, op den duur ondersteunt. Ook hier uit zou voor onze natie eene aanleiding tot aanwakkering der kunsten en wetenfchappen kunnen geboren worden; inzonderheid, daar bij den minderen bloei des buitenlandfchen handels, vele Jongelingen eer gebrek aan bezigheden vinden, dan aan tijd, en dus gevaar loopen, om zich te vervelen en in nuttelooze spelen en zedenloosheid voor de maatfchappij onbruikbaar te worden. Hoe veel meer nut zou men b. v. niet kunnen hebben van zulk een aantal zoogenaamde Societeiten, als men, sedert eenige jaren, opgerigt heeft, om — te rooken en te fpelen — of zich te vervelen, of den tijd te moorden — indien men dezelven, als de hoofdzaak, inrigtte tot eene foort van Mufeums, waar, ten minste op gezette dagen of uren, over kunsten en wetenfchappen, door openlijke voorlezingen of anderzins, gehandeld werd, gelijk b. v. de lofselijke inrigting van *Felix Meritis* en *Doctrina* et *Amicitia* enz. te *Amsterdam*! Voor ruim dertig jaren, hebben

 wij

wij gezien, hoe, door het beantwoorden van eene Prijsvraag, bij de Haarlemfche Maatfchappij, over de verbetering van den bloei der fabrijken en Manufacturen, de ingezetenen van onderfcheiden gewesten in eens werden opgewekt, om mede de hand aan 't werk te flaan, tot het oprigten van een Oeconomifchen Tak dier maatfchappij, en welke goede vruchten daar uit voor de inwendige werkzaamheid zijn voortgevloeid! En zou men minder vrucht voor de wetenfchappen en kunsten kunnen verwachten, indien een gelijke ijver, als toen, de natie bezielde, om den ouden kunstroem te doen herleven? Door dáár aan die uren te befteden, die men anders opoffert aan fpel en ledigheid — of uitfpanning, zoo men het heet, — zou men reeds genoeg doen, tot verbetering van den verbasterden fmaak — of de fmakelooze levenswijze van vele jonge lieden, die menigmaal uit gebrek van voedfel voor den geest — uit gebrek aan goede voorbeelden der bejaarden — uit zelfsverveling — nuttelooze wezens worden. Daar velen thans afkeerig zijn, om door kunften of vernuftige en nuttige handwerken, hun volgend beftaan te zoeken — en liever, zoo als men 't noemt, op de Pen zich toeleggen, zonder dat ze zelfs in ftaat zijn, een enkelden regel

gel, waarin niet hunne onkunde in ſtijl en andere noodige kennis, doorſteekt, te ſchrijven. Door zulk eene meer algemeene vereering en aanmoediging der kunsten en wetenſchappen, zou de traagheid en onkunde zich allengs ſchamen; zich op meerdere bekwaamheid bevlijtigen, en de voorheen verachte hoogere kennis en oefening met betere oogen aanzien. — De zedelooze onkunde van vele jonge losbollen zou zich ten minste onthouden van het hooge woord te voeren, boven de beſcheidene ervarenheid, om . . . . niet uitgelagchen te worden!!

Nog eene dringender aanleiding, tot aanwakkering van kunst en wetenſchap, kunnen wij uit het verhandelde trekken, door de behartiging van den regel der ondervinding: *dat ſteeds de algemeene bloei en welvaart eenes Lands onmiddelijk met den graad van vordering en bloei der kunsten en wetenſchappen verbonden is.* Zoo dra dus bij andere naburige natien de kunſten en wetenſchappen bloeijen en bevorderd worden, noodzaakt ons zelfs ook ons onmiddelijk belang, om te zorgen, dat wij in dezelve niet achterlijk blijven — inzonderheid niet in de zulken, waar in wij anderen den toon hebben kunnen geven. Daar alle kunsten, wetenſchappen en andere verdiensten elkander ſteeds

de

de hand reiken, zouden wij in het verwaarloozen derzelven, het niemand dan ons zelven te wijten hebben, indien wij, in onze traagheid, door den ijver onzer naburen verslonden werden. Er blijft ons dus, voor ons behoud, niets anders over, dan onze eigen krachten in te spannen, en zelve te gevoelen, waar in onze sterkte, zelfs boven anderen, gelegen is. Door slechts bloote navolgers van anderen te willen zijn, zelfs in zoodanige zaken, waar in zij ons achter staan, maken wij ons eer bespottelijk, dan beroemd. Dit doen wij onder anderen, wanneer wij b. v. de Engelschen, die nooit op een oorspronkelijk schilder konden roemen, slaafsch willen navolgen, in het kopijëren van anderen, door het vervaardigen van prenten. Dat wij ons toeleggen, om origineel te zijn, gelijk wij voorheen waren, en pogen, groote navolgenswaardige meesters te kweeken — dan zal er altijd stofs genoeg overschieten voor zulken, die zich zelven niet sterk genoeg gevoelen, om zelve te scheppen, uittevinden, of te denken — om . . . na te volgen!

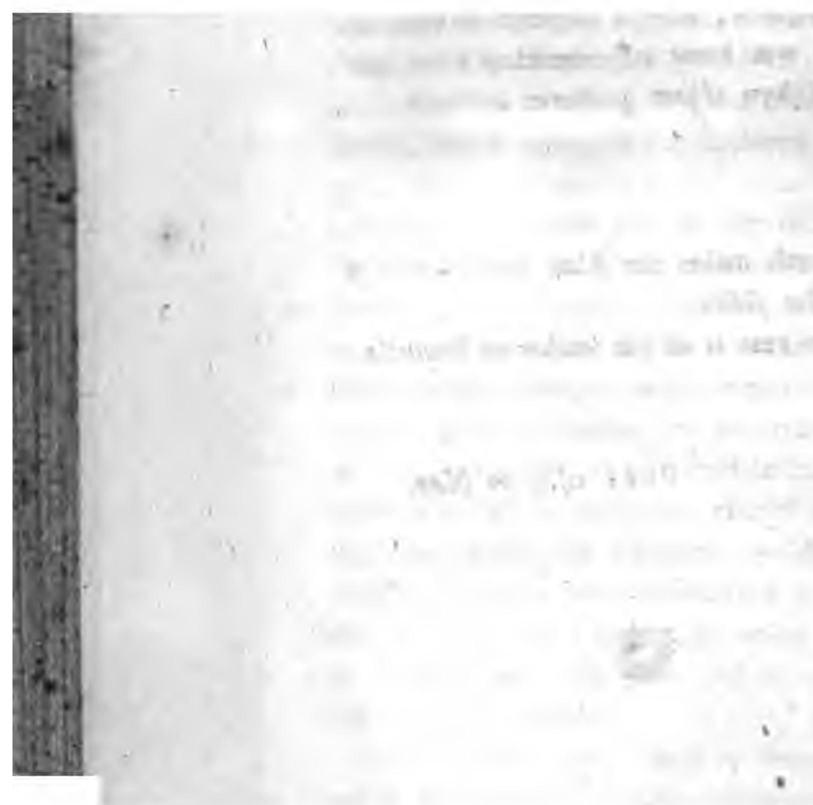
Doch, om dat hooge doel te bereiken, om onzen vorigen bloei en luister in de wetenschappen en kunsten weder te verkrijgen, zal het boven alles noodig zijn, den man van verdiensten,

ı, in welken ſtand of betrekking hij zich ook vinde, den ijverloozen onkundigen voor te ːkken; denzelven kenbaar te maken, en hem beſchermen, tegen de kabalen en listen van ıwaardigen, die, om hunne eigene onbekwaamid en laagheid, ware 't mogelijk te vermomːn, alles wat kunst en wetenſchap heet, een' veranderlijken afkeer gezworen hebben!

Worth makes the *Man* and want of it
the *fellow*.
The rest is all but *leather* or *Prunella*.

POPE *esſay on Man.*

VERHANDELING

OVER DE

WEELDE BIJ DE INWONEREN DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, EN DERZELVER VOORTGANG EN INVLOED OP DEN BURGERSTAAT.

Ter beantwoording eener Prijsvrage,

VOORGESTELD

DOOR HET

UTRECHTSCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DOOR

J. VAN MANEN ADR. Z.

Hoofdschout der Stad en Jurisdictie van Rhenen.

Aan wien in het jaar 1810, *de dubbele gouden Eereprijs is toegewezen.*

Te UTRECHT,

BIJ JOHANNES ALTHEER,

Drukker van het Utrechtsch Genootschap.

1820.

'ERHANDELING

OVER DE

VRAAG:

„ *Waar in bestond voornamelijk de weelde* xus) *der inwoneren van de vereenigde Ne-* *landen, bij de oprigting van het Gemeene-* *t, — indien men door weelde verstaat eene* *'eding van zijne rijkdommen alleen tot ge-* *gen, en dus boven het gene tot eigene be-* *ften, en die van anderen, in den ruim-* *zin van nooden is? — Hoedanig was* *:r voortgang tot op dezen tijd? waar in* *haar invloed voordeelig, waar in nadee-* *voor den Burgerstaat, in het gemeen?* "

INLEIDING.

*T*elk een gewigt mag er toch voor ons in en, — zullen misschien sommige lezers de- vraag denken, — dat men wete, waar in *veelde* onzer voorouderen bestaan hebbe; en bijzonder ten tijde van de oprigting van 't ieenebest; dat niet alleen het geleerde Ge-

nootſchap deze vraag heeft opgegeven; maar nog, bij het ontbreken van een voldoend antwoord, op den bepaalden tijd, dezelve herhaald en eenen dubbelen eereprijs aan de behoorlijke beantwoording heeft uitgeloofd? — Zonder regtſtreeks zulke vragers te antwoorden — als zijnde het buiten de taak eens dingers naar den uitgeloofden prijs, de bedoeling of reden der opgeveren eener vraag te beoordeelen — merk ik alleen vooraf aan: dat men de weelde (*luxus*) bij eene Natie, wel eens, als de *pols* derzelve heeft aangemerkt, uit welke een kenner de inwendige geſteldheid, even als bij het menſchelijk ligchaam den ſtaat van deszelfs gezondheid, zelfs buiten andere verſchijnſelen kan opmaken.

Wij hebben in onze taal geen woord, dat het Franſche *luxe* volkomen uitdrukt. Ons *weelde*, dat meestal in een kwaden zin genomen wordt, is zoowel als *overvloed*, *overdaad*, of *verkwisting*, te onbepaald, om de beteekenis aan te duiden. — Het Genootſchap verklaart daarom hetzelve, als *eene beſteding van zijne rijkdommen, alleen tot genoegen*; en dus boven het gene tot eigene behoeften en die van anderen, in den ruimſten zin van nooden is.

De vraag bedoelt alzoo te weten: waar in onze voorouders, ten tijde der oprigting van het

het Gemeenebest, hun meeste vermaak, genoegen en uitspanning vonden; of waar aan zij, boven het noodzakelijke, voor zich en anderen, uit eigene neiging en aandrift, hunne overschietende rijkdommen, geheel of ten deele, besteedden en opofferden?

Indien wij dan de natien in zekere opzigten gelijk stellen, met een afzonderlijken mensch, die zijne jaren van kindschheid, jongelingschap en rijpen ouderdom heeft; — en uit wiens vermaken en uitspanningen, of voorwerpen van genoegen of weelde, waar aan hij, als zijn' speelpop, boven iets anders de voorkeur geeft, wij over het geheel, met meer dan waarschijnlijkheid, kunnen besluiten, tot den trap van ontwikkeling in oordeel en kennis, tot welken hij reeds gevorderd is: dan zal het *gewigt* der voorgestelde vraag, voor de wetenschappen — voor de geschiedenis en wijsbegeerte — geen verder betoog behoeven.

Eer wij echter het onderzoek van het bedoelde bij de opgave, intreden, zij het mij vooraf vergund, aan te merken, dat de tijds-aanduiding: de *oprigting van het Gemeenebest*, wel eenigzins onbepaald schijnt; om dat men, van deze oprigting sprekende, daar door menigmaal even zoowel verstaat: den geheelen tijdkring der

worsteling van ons vaderland tegen de overheersching van *Spanje*, van het verbond der Edelen af, in 1566, tot aan den vrede van *Munster*, in 1648; als meer bepaald de Unie van *Utrecht* in 1579, of de afzwering van Philippus II., in 1581. — Dan, daar ook de zeden en weelde eener natie nimmer zoo plotseling veranderen, of van de eene neiging tot de andere overgaan, dat men ze bij enkele jaren zoude kunnen afperken en onderscheiden; maar dezelve veel meer, wanneer ze verandering ondergaan, haren zachteren overgang hebben, even als de kindschheid op de jongelingschap, of deze tot de volwassene rijpheid: zoo zal de waarheid der geschiedenis, naar aanleiding der vraag, ons van zelven moeten leiden, om het bedoelde tijdperk te stellen, omtrent de helft der zestiende eeuw. En van daar zullen wij den voortgang dier weelde dan moeten beschouwen, tot op dezen tijd.

De opgegevene vraag is drieledig; en bepaalt dus van zelve den uitwendigen vorm, waar in het antwoord behoort gedeeld te worden. Wij zullen dus ieder deel afzonderlijk onderzoeken, en wel:

I. Waarin voornamelijk de weelde (*luxus*) der inwoneren van de vereenigde *Nederlanden*, bij

j de oprigting van het Gemeenebest, be-
›nd?

II. Hoedanig de voortgang dier weelde was, op dezen tijd? en eindelijk:

III. Waarin haar invloed voordeelig, waar in deelig was, voor den Burgerstaat in het alge-
een?

I.

'aarin bestond voornamelijk de weelde, (luxus) *der inwoneren van de vereenigde Nederlanden, bij de oprigting van het Gemeenebest?*

„ Men kan geen vruchtbaarder bron voor de dwaling openen," zegt de beroemde Monsquieu (*), „ dan wanneer men van zich kan verkrijgen, om de denkbeelden van de eeuw, in welke men leeft, op de oude en afgelegde over te brengen. Ik geloof, dat „ men

(*) *Geest der wetten*, XXX B. XIV H.

„ men aan lieden, die al de vorige eeuwen in
„ onzen tegenwoordigen smaak willen laten denken, geen beter antwoord zou kunnen toevoegen, dan het geen de Egijptische Priesters aan
„ Solon gaven: *ô Atheniënsers! Gijlieden zijt*
„ *nog maar kinderen.*" En men kan zeker niet ontkennen, dat het niet zelden een zwak der natien, zoo wel als van sommige schrijvers is geweest, dat zij hunne voorouders, bij de nakomelingen, wijzer en beter hebben willen doen schijnen, dan deze inderdaad geweest zijn, of hadden kunnen wezen. Wij kunnen zelfs sommigen onzer beroemdste schrijvers van dat zwak niet geheel vrij pleiten; en wij zouden gevaar loopen, hen van gebrek aan volken- en menschenkennis te verdenken, indien wij geen meerderen grond hadden, om te besluiten, dat bijzondere, staatkundige inzigten hunne pen daar bij bestuurd hadden.

Wanneer wij daarom bloot het gezag van onzen uitmuntenden Huig de Groot hier in wilden volgen, die in zijn *tractaat van de oudheid der Batavische, nu Hollandsche Republiek*, tracht te beweren, dat de Gemeenebest-regering der *Batavieren* ten zijnen tijde, reeds meer dan zestien eeuwen onafgebroken had voortgeduurd, tot op de toenmalige Staten van *Holland*; dan zouden

den wij in verlegenheid zijn, welk tijdſtip wij zouden moeten oordeelen, bij de leden van het Genootſchap bedoeld te zijn, waar in zij de weelde der inwoneren van de vereenigde *Nederlanden* wilden opgegeven hebben. Dan, ons houdende aan de reeds opgegeven bepaling, zal de behandeling der voorgeſchreven ſtoffe veel meer moeten ſtrekken, tot weêrlegging van ſoortgelijke gewaagde ſtellingen, die de verlichting der herboren kunſten en wetenſchappen van de zestiende en zeventiende eeuwen, in eene onafgebroken volgreeks van even zoo vele eeuwen vroeger, aan eenig volk zouden willen toeſchrijven.

De geſchiedenis en aardrijkskunde van onze latere eeuwen hebben ons wel volken leeren kennen, die, onafgebroken, zich tot op onzen tijd in eenen ſtaat van kindschheid hebben bevonden: — maar geene der latere in ons wereld deel, die zulk eene reeks van eeuwen beſtendig in het bezit der volwasſen rijpheid van rede en wijsbegeerte zijn geweest.

De weelde, — de ſmaak en neiging van den mensch tot deze of gene ſoort van vermaken of uitſpanningen — heeft over het geheel haren grond *en* in de natuurlijke geſteldheid van den mensch, *en* in zijne opvoeding en trap van be-

ſchaafdheid, of gewoonten en voorbeelden. Het zijn alleen de rede en wijsbegeerte, die de natuurlijke neiging en gewoonten regelen en beteugelen, waar deze uitſpatten, en dezelven eene verſtandige rigting geven. De laatſten verraden alzoo de geäardheid en den leeftijd, zo lang de rede niet heerſchende is, zoo wel bij een volk, als bij ieder mensch.

Zullen wij dan, op goede gronden en volgens eene natuurlijke of eigenaardige redenering, kunnen opmaken, waarin de weelde (*luxus*) der inwoneren van de vereenigde *Nederlanden*, bij de oprigting van het Gemeenebest, beſtond, dan moeten wij de natie, of hare weelde, niet enkel beſchouwen in het gezegde tijdſtip van de laatſte helft der zestiende eeuw, maar eerst met dezelve hooger opklimmen, om den oorſpronkelijken aanleg en het karakter, zoo wel als de opvoeding — de oefenſchool der zeden en gewoonten — des volks te leeren kennen.

Voorouders der Nederlanderen.

Het Genootſchap beſchouwt te regt de inwoneren der vereenigde *Nederlanden*, als ſlechts één volk; hoe zeer zij, als een gevolg van de oude rijksinrigting der Franken en Duitſchers,

ıder, of reeds vóór **Karel den Grooten**, ıor onderſcheiden Hertogen, Graven en Hee- ı waren beſtierd en geregeerd geweest; — die ːlerhand, — als een gevolg der leenregering, het gebrek en de regeringloosheid derzelve — ›r die ambtenaren of leenmannen als eigen- nmen werden aangematigd of toegewezen: ıt zij waren allen oorſpronkelijk één volk, of hts één tak, — of takken, van den hoofd- n, de Germanen, of Duitſchers. En zoo in vroegeren tijd, de onderſcheiden takken van ı hoofdſtam onvermengd mogen geweest zijn; zou het meer dan wonderdadig ſchijnen, zoo vele volkstakken, als over en weder vele eeuwen elkander hebben pogen te ver- ngen, te overheerſchen of berooven, als de ːavieren, Belgen, Franken, Friezen, Saxers, ›ormannen en anderen; na dat zij vreedzaam ːh nevens elkander neêrgezet hebben, ieder op ch zelven onvermengd zouden gebleven zijn. nmers de wisſelende benamingen, onder welke e bewoners dezer landen, op verſchillende tij- len, oudtijds voorkomen, van Saxen, Friezen en Franken, zoo wel als van Katten, Batten en Batavieren enz. doen vermoeden, dat, daar men den laatſten naam ſinds in de geſchiedenis geheel

 ve

verliest, deze volkstakken hier allengs onder elkander zijn vermengd geworden.

Karakter der oude Duitschers.

Willen wij dan langs den zekersten weg den oorspronkelijken aard der inwoneren van deze gewesten opsporen, dan moeten wij denzelven zoeken in den hoofdstam der Germanen of Duitschers, wier algemeen karakter wij bij de vroegste schrijvers, inzonderheid bij de Romeinen, duidelijk geschetst vinden. Tacitus, Mela, Strabo, Seneca en anderen beschrijven hen, als eene krijgszuchtige natie, bezield door den geest der vrijheid en onafhankelijkheid. Volgens die schrijvers, begon de mensch, bij die volken, als 't ware eerst te leven, wanneer hij de wapenen in handen kreeg; dan eerst werd hij een lid des volks, en werd met openlijke plegtigheden daar toe ingewijd. Als hij eens de wapenen in handen had gekegen, legde hij dezelven niet weêr af; het zij in huis, of in het veld, bij openlijke gastmalen, of in de vergaderingen des volks, ja, in den slaap, bleef hij gewapend; en de wapenen werden hem zelfs in het graf mede gegeven. Deze krijgs-geest straalde door in al-

le

hunne handelingen; in hunne fchouwfpelen
vermaken. Wanneer zij geenen vijand te be-
;den hadden, hielden zij zich bezig met de
t; waaronder zij ook het berooven hunner
ste buren begrepen; zoo verre deze niet on-
hunne landftreek behoorden. De huiszorg
den veldarbeid hielden zij voor eenen
jgsman fchandelijk, en lieten dezelven daarom
de vrouwen en zwakken over. Zij befteed-
hunnen overfchietenden tijd liever in ledig-
id, of in gastmalen en drinkgelagen, onder
lk gewoel zij niet zelden over hunne gewig-
fte belangen raadpleegden, of met fpelen,
ar menigmaal de vrijheid op den laatften worp
zet werd, of met andere vermaken en uitfpan-
igen, om hunne behendigheid en krachten,
or den drank verhit, tegen elkander te me-
; het geen hen menigmaal met bebloede
ppen deed fcheiden, om den roes uit te fla-
n (*).

Deze fchets vertoont ons evenmin den mensch
den ftaat der natuur, als in den toeftand van
fchaafdheid. De wilde natuurmensch, zoo als
de

(*) Men vergelijke Wagen. Vaderl. Hift. I. D. I. B.
refier, Taf. I. D. bl. 6-15.

de jongſte wereldreizigers en volk-ontdekkers hem, aan afgelegen oorden en eilanden gevonden hebben, is meer geneigd tot de rust, dan zoo geoefend en gehard in de wapenen, als Caeſar onze ſtamouderen reeds vond. Dit bewijst misſchien, in verband met andere omſtandigheden, dat de nood hen voor lang tot dezen buitengewoon geharden en geoefenden toeſtand gebragt heeft. — En daar volken, die niets bezitten, dan een zwaard en knods, of ſpeer en pijlen, weinig vrees behoeven te hebben, om aangevallen te worden; maakt dit het te meer waarſchijnlijk, dat zij, door te groote volkrijkheid, van elders verdreven en herwaarts verhuisd, zich op een langen togt gewapenderhand, door andere gezeten volken, of van elders verhuizende horden, eenen doorgang hebbende moeten banen, of door jagt en roof hun voedſel moetende zoeken, daardoor de wapenen en wapenoefening, in eene reeks van elkander opvolgende geſlachten, hun even zoo eigen en natuurlijk zijn geworden, als hunne leden en beh·eften; — de jagt en roof hun even zoo ligt en gewoon waren geworden, als het genot hunner vrijheid en onafhankelijkheid. Of zij dus met de overige zoogenaamde Barbaren, die allengs de Romeinſche Monarchij overwel-

weldigd en verdrongen hebben, uit het noorden van *Azie* hunne afkomst rekenen; (*) genoeg zij het, uit dit aangemerkte te kunnen opmaken, dat deze wijze en geäardheid bij een lang omzwerven, onzen voorouderen, door de gewoonte, tot eene tweede natuur moest worden; terwijl tevens hunne noordelijke afkomst hun weinig gedekt ligchaam gehard maakte, zoo wel tegen de ongemakken der lucht en van hunne gewone levenswijze, als geneigd tot vaste ſpijzen en ſterke dranken.

Dezelfde natie in de tiende eeuw. Zucht tot de wapenen.

Dat zij, reeds negen eeuwen, na dat Caeſar hen in dezen toeſtand had leeren kennen, in den tijd van Karel den Grooten, nog dezelfde geäardheid en neiging hadden behouden, hoe zeer zij zich toen reeds in een beſtendig verblijf gevestigd hadden, leeren ons al de wenken en berigten, die ons de middel-eeuwen nog bewaard hebben. Het zelfde, dat Herodoot van de *Thraciers* zegt: „dat niets te doen, bij hen voor „het eerbaarſte, en het veld te bouwen, voor „het

(*) Zie den VIII Brief van Bailly aan Voltaire.

„ het verachtelijkste werd gehouden (*)" was ook nog het geval bij de Duitschers en Franken. In de *capitularien* van Karel den Grooten zelfs, niettegenstaande hij op zijne landgoederen zoo zeer de aankweeking van allerlei boomen, gewassen en vruchten aanmoedigde, wordt de landbouw, voor een *slaafschen arbeid* gerekend (†). Zij waren ook nog even zeer op hunne wapenen gezet, als in den tijd van Caesar, zoo dat niemand ongewapend ging, het welk dagelijks aanleiding gaf tot geweldenarijen, bijzondere veeten, binnenlandschen krijg en vrouwenroof, waarom men zich zelfs niet ontzag, de dochters van Keizers te schaken, en haar in weerwil der ouders tot vrouwen te nemen (§). Karel zocht dit gebruik van steeds gewapend te gaan, wel af te schaffen, om daar door dergelijke woestheden te beteugelen (**); doch zelfs de Bisschop-

(*) Herodoot, *Hist.* L. 5.

(†) *Capitul.* A. 789. C. 79. p. 571. apud Heineccium.

(§) Zekere Giselbert roofde, in 't jaar 846, de dochter van Keizer Lotharius; Boso, in 878, de dochter van Keizer Lodewyk den II; Engelschalk, die naderhand Markgraaf van Oostenrijk werd, in 893, de onechte dochter van Keizer Arnulphus. Zie *Annalen van Fulda* op de gezegde jaren.

(**) Zie het tweede *Capitularie*, op het jaar 805.

ioppen verzetteden zich daar tegen, op een Conie, te *Ments*, in den jare 813; „Wij Bisschoppen," zeiden zij, die de wereld verlaten hebben, willen allezins zorgen, dat wij alleen geestelijke en geene wereldsche wapnen bij ons hebben; doch den leken, die bij ons zijn, willen wij ze niet verbieden, om dat het een oud gebruik is, dat tot ons gekomen is (*)." Men eef dus gewapend gaan, gelijk te voren. Ka-l zocht ook den *tweekamp*, die reeds bij de gtspleging was ingevoerd, af te schaffen, en lde daar voor de *kruisproeve* in plaats stellen; ch het was even zeer zonder vrucht: de tweenp nam veel eer toe, dan af; om dat aan denlven, meer dan aan andere proeven, het denkeld van *eer*, en aan de overigen dat van *zwakid* gehecht was. In een der *capitularien* van odewyk, wordt gezegd: dat men de kruisoeven in geestelijke geschillen zal gebruiken, p dat de *vreesachtigen* en *zwakken*, die niet onden kampen, daarom hun regt niet zouden ver-

(*) Nos autem, qui reliquimus saeculum, id modis mnibus observari volumus, ut arma spiritualia habeais, saecularia dimittamus. Laicis vero, qui apud nos it, arma portare non praeiudicemus: quia antiquius s est, et ad nos usque pervenit. *Can. XVII.*

verliezen. (*). Doch even deze uitdrukkingen waren oorzaak, dat eindelijk de geestelijken zelve zich schaamden, om van de kruisproef gebruik te maken, en, of hunne schermvoogden voor zich lieten kampen, of privilegien zochten te verkrijgen, om zich eenen kampioen naar welgevallen te mogen kiezen (†).

En de Jagt.

Niet minder was ook de drift tot de Jagt, in de negende eeuw, eer toe- dan afgenomen. Het scheen, dat het geen voorheen de behoefte had geboden, naar mate die nood, in een veranderden toestand meer ophield, de oorspronkelijke volks-bezigheid meer tot eene volks-weelde en uitspanning werd. Een Duitscher kon gerust aanzien, dat hem al zijn goed ontnomen werd; — maar

(*) In ecclesiasticis vero negotiis crucis iudicio re veritas inquiratur. Hoc de timidis atque imbecillibus sive infirmis, qui pugnare non valent, ut nullatenus propter hoc justitia sua careant. Mabillon, *Itiner. Ital.* T. I. P. 2 p. 49.

(†) *Capit* A. 829. C. 12. p. 904 apud Heineccium. — Men zie over dezen tweekamp, Alkemade, als ook Montesquieu en de aanhaling des Vert. D. III. bl. 321 en volgg.

maar als men aan zijn' degen en jagtvogel wilde komen, liep men gevaar, dat hij dezelven door een' meineed zou pogen te redden. Zelfs de vrouwen namen deel aan het jagtvermaak, verschenen daar bij te paard, en zagen gaarne van verre het vellen van het grove wild, des avonds, at men onder tenten in het veld; of in een bosch en keerde vervolgens naar huis.

Uit hoofde van deze algemeene neiging, werd aan de Graven gelast, niet ter jagt te gaan op de regtsdagen (*). Ook werd den Bisschoppen, Abten en Abdissen verboden, koppelhonden, valken en grijpvogels te houden (†).

Maaltijden en drinkgelagen.

De drift tot gastmalen en het toedrinken, waar van steeds de dronkenschap het gevolg was, bleef mede een heerschende neiging, welke Karel de Groote, die een beminnaar was van de matigheid, mede te vergeefs door wetten poog-

(*) In het derde *Capitularie* van 789. C. I.

(†) Ibid. C. XV. Bonifacius bestrafte, reeds in de 8ste eeuw, de Bisschoppen, over hunne dronkenschap en dat zij ter jagt gingen. Epist. Bonif. CXXXII.

poogde te beteugelen. Hij verbood daarom den Graven, even zeer ter maaltijd te gaan op gerigts-dagen, als ter jagt: en beval hun, niet dan nuchteren, gerigt te houden; en ook geen dronkenen toe te laten, om voor het geregt te klagen of te getuigen (*). De afkeer van alle werkzaamheid, buiten de wapenoefening en de jagt, die hunne neiging tot de maaltijden en drinkgelagen te meer voedsel gaf, deed hen zelfs afzonderlijke drinkbroederschappen opregten, die men ook *gilden* noemde; waarbij men wedijverde, om elkander van de bank te drinken. Zulke *gilden* verkozen zich eenen heiligen, of ook wel eenen zoon des Konings, tot patroon of beschermer en verbonden zich daarbij onderling, door zekere geloften of eeden, aan eenige pligten en regelen. Deze verbindtenissen, zoo wel als het dwingen van iemand, om te drinken, werden even vruchteloos bij de *Capitularien* verboden. Zelfs schijnt de geneigdheid der Duitschers tot overdadig eten en drinken reeds om dien tijd zoo algemeen berucht te zijn geweest, dat, volgens het berigt van Luitprand, Bisschop van *Cremona*, de Grieksche Keizer Nicephorus, aan wien hij, in de tiende eeuw, door

(*) Bij het derde *Capitularie* van 803. C. XV.

r den Keizer Otto den I. afgezonden was, hem zoude gezegd hebben: „ De soldaten uwen meester kunnen niet rijden, en te voet ten verstaan zij niet. Hunne groote schil- , zware harnassen, lange zwaarden, en het gt hunner stormhoeden hinderen hen, om naar alle zijden te wenden. ” — waar hij eindelijk nog voegde: „ hunne vreet- icht hindert hen mogelijk, daar hnn buik in God is, hunne vlugheid in eenen roes be- iat en hunne dapperheid in dronkenschap. ls zij vasten, zijn zij woest, en als zij nuchte- n zijn, vreesachtig. (*)" En schoon men dit oordeel, over het geheel, als wat overdre- moge beschouwen, zoo bevatten nogtans ie eigen wetten, tot in de vijftiende eeuw, beschuldiging van onmatigheid, en inzonder- die van de neiging tot drinkerijen en dron- chap.

Bootsenmakers of Kluchtspelers.

j de tafel-weelde en drinkbroederschappen, in de Germanen en Franken hunne uren en ten, — als zij niet schermden of dobbel- den, —

Legatio Luitprandi, p. 480.

den, — fleten, hadden zij ook hunne kluchtspelers, bootsen of potsenmakers en goochelaars, om hen den langen tijd te korten. Den Bisschoppen, Abten en Abdisfen, werd nogtans, bij de *Capitularien*, verboden, zulke lieden te houden (*). Ook werd verboden, bij eenige spelen of vertooningen, geestelijke ordekleederen te gebruiken (†). Uit welk verbod aan de geestelijkheid, men moet opmaken, dat dit gebruik bij vele andere gelegenheden plaats had. Ook bij onze Hollandsche Graven, vindt men nog, behalve hofdichters, zangers, vedelaars, trompenaars, ook zwaardspelers en goochelaars (§), in de veertiende eeuw.

Weelde der Nederlanders.

Dezelfde smaak en neiging hunner voorvaderen bleven bij de Nederlanders voortduren, tot

(*) *Capitul. tertium.* A. 789. C. XV. apud Heinecc. Corp. J. G. p. 576.

(†) Siquis ex *Scenicis* vestem sacerdotalem aut monasticam, vel mulieris religiosae vel qualicumque ecclesiastico statui similem indutus fuerit, corporali poenae subsistat, et exilio tradatur. *Capit.* L. V. C. 388. col. 1509. apud Heinecc.

(§) Van Wyn, *Hist. Avondstonden*, 1 St. bl. 334.

de zestiende eeuw. De tijdsomstandighe-
zigden en beschaafden dezelven wel eenig-
och de voorwerpen werden hoe langer hoe
eerschende en nationaal. De oude Ger-
gebruikte zijn zwaard en zijne lans, als
erste behoefte, om zijn leven te verzeke-
n te verdedigen; en om zich zijne
ıft te verschaffen, door de jagt op het
n de buit op de vijanden en buren.
e meer ontbolsterde nazaat, die reeds
ndere middelen zijn bestaan had, gebruik-
olgens de oefening en behandeling der
n, zoo wel tot een spel en nationale
ning, als tot de jagt en zijne verdediging.
haren oorsprong verbasterde leen-inrigting
l, eenige eeuwen lang, bij uitsluiting,
l alleen, het voeren der wapenen veroor-
doch, na de kruistogten naar het heilige
de 12 en 13de eeuwen, (die dezelve aan ie-
nder onderscheid, weder in handen gegeven
, en waar uit de opkomst en bloei der ste-
volgd waren,) scheen de een zoo wel als
er, — de stedelijke schutter, gelijk
er, — zijne eer te stellen in zijn krijgs-
oorsprong en de wapenoefening tot
naam deel zijner weelde, volks-vermaken,
onale uitspanning te willen maken. Zelfs

 de

de oefeningen van den geest werden, naar dien smaak, gedost in een krijgshaftig gewaad, en met de ridderlijke, en schutterlijke spelen verbroederd. Dit had plaats, zoo in hunne optoggen en spiegelgevechten, als in de nationale schouwspelen, die het voorwerp uitmaakten van de heerschende drift aller standen, zoo wel der eene als der andere sekse. Ieder kon in dezelven deel nemen — al ware het dan ook alleen als aanschouwer, of als gast op de maaltijden, die daar mede vergezeld gingen, om elkander toe te drinken, en te dingen naar den prijs, wie de grootste bekers kon legen, of de langste teugen doen. De nationale weelde bestond daardoor, tot aan de oprigting van het Gemeenebest, in de ridderlijke *tornooispelen*, de *schutter konings-feesten*; de landjuweelen der *rederijkers* en *de maaltijden* en *drinkgelagen*, die er mede vergezeld gingen. De navolging der oostersche pracht in kleeding en staatsie-praal, die daar tevens bij uitblonk, naar mate het vermogen der ingezetenen meer toenam, maakte deze weelde des te kostbaarder, maar voldeed even daardoor des te meer aan den algemeenen smaak voor het zinnelijke en schitterende, waardoor ook vrouwen en kinderen zelfs, aan deze genoegens en uitspanningen konden deel

deel nemen. Wij zullen ieder dezer uitspanningen wat nader op zich zelve moeten beschouwen en die uit de geschiedenis toelichten; om dan vervolgens, uit allen het besluit voor het gestelde te kunnen opmaken.

De Tornooi- of steekspelen.

Hoezeer de Franken en Duitschers zich steeds in 't behandelen der wapenen oefenden, vindt men nogtans onder dezelven weinige berigten van gevechten van man tegen man. Koning Hendrik I. was de eerste, die dezelve invoerde en er zelf zulk een meester in was, dat hij ieder schrik aanjoeg. De geschiedschrijver Witichind, die dit verhaalt, noemt deze oefeningen een spel; waar uit men moet besluiten, dat deze tweegevechten, toen reeds, niet enkel dienden, om den adel daardoor tot den krijg bekwaam te maken, maar dat zij ook verstrekten tot tijdverdrijf en een openlijk schouwspel uitmaakten. Uit de wijze, waar op de bekwaamheid van Hendrik, in dit spel, geroemd wordt, moet men opmaken, dat men de overwinningen daarin, gelijk stelde met de overwinningen op de vijanden behaald. Hieruit zijn allengs de zoo beroemd geworden ridderlijke tornooijen,

of ren- en fteekfpelen, die de fchool der opvoeding van den adel uitmaakten, geboren (*). Bij een nadeelig verdrag tusfchen Flips, Graaf van *Vlaanderen*, en Floris den III, Graaf van *Holland*, in 1168, werd, ten aanzien van de ernftige, en regterlijke tweegevechten, wel bepaald, dat de ingezetenen dezer landen dezelven nergens zouden mogen houden, dan te *Brugge* (†). Doch, behalve dat zich dit niet verder uitftrekte, dan tot den tijd, welken dit verdrag duurde, zoo betrof het ook niet die tornooijen, ren- en fteekfpelen, die bij alle ridderlijke feesten en andere gekozen gelegenheden, bij ons, in de meest voorname fteden, gehouden werden. In den *Haag*, te *Haarlem*, *Utrecht* en andere plaatfen, zijn de tornooivelden nog bekend, alwaar deze fpelen gehouden werden. De waardigheid van krijtwaarder, die het beftuur over de tornooijen had, en de wetten daarvan bewaarde, werd van den Graaf van *Holland* ter leen gehouden, was zeer aanzienlijk, en werd door eenen der voornaamfte ridders bekleed. In de veertiende eeuw, was het geflacht der Wasfenaren er mede beleend (§).

Na

(*) Ruxnerus, *Turnierbuch*.

(†) Wagenaar, Vaderl. Hift. II. D. bl. 254.

(§) Wagen., Vaderl. Hift. III. D. bl. 442.

ſa de kruistogten, en toen de wapenhandel er meer algemeen was geworden, werden : kampſpelen meer luisterrijk en eene afzonijke, ridderlijke oefening en uitſpanning, door ke zich de adel zocht te onderſcheiden van verige gewapenden. Men bragt dezelven onzekere bepalingen, regels en wetten. Om den prijs te dingen, moest een ridder in ſtaat , door zijne lans, een geharnasten ruiter den zadel te ligten: of, zoo hij zelf in het l gezet werd, zich met éénen ſprong weer op en ſtrijdhengst kunnen herſtellen.

edert de kruistogten, had men den godsdienst deze krijgsoefeningen vereenigd. De ridder ing zijne wapenen, van het altaar. Hetwelk erhand ook gevolgd werd door die genen, te huis bleven. Zij deden daarbij de gelof„ dat zij voor het geloof hun leven zouden agen, de kerk en hare dienaren beſchernen, — de weduwen en weezen in hare nooden ijſtaan, en in het gemeen alle onregtvaardige orlogen vermijden; ter bevrijding van iedere nſchuldige, zich in eenen tweekamp zouden egeven, en de tornooijen alleen zouden bezoeen, om zich in de wapenen te oefenen (*)."

Daar

) Zoo luidde ten minſten die gelofte, welke Willem

Daar zich derhalve een ware ridder verbon
om de onschuld, op welk eene wijze zij o
mogt beleedigd zijn, te beschermen; zoo k
hij niet nalaten, om iedere weerlooze vrou
die hem om hulp aansprak, bijstand te verleen
Menig ridder ging zelfs nog verder, en verb
zich, om deze of gene, in alle zaken ten die
te staan, die met den degen konden uitgema
worden. En hieruit ontstond de mode,
iedere vrouw van aanzien, een haar toegeda
ridder, en ieder ridder zijne dame had. Ke
Otto zelf, liet de eer zijner dochter, d
eenen ridder, die zich daartoe aanbood, in z
eenen tweekamp verdedigen. Men overdreef ei
delijk deze eerzucht zoo verre, dat menig o
dolend ridder, alleen op goed geluk, uittoo
om, het zij tegen elk zijne dapperheid te to
nen, die het met hem wagen wilde, of de v
drukte onschuld op te zoeken en te redden. (
der anderen, kwam er, in het jaar 1428, zulk
Spaansche ridder te *Bazel;* zich aanbiede
om met iedereen te kampen, die het met h
wagen durfde. Hij noemde een aantal plaats
die hij had doorgereisd; alwaar hij dezelfde

lem den I., Graaf van *Holland*, aan den Pausel
Legaat deed. Zie Beka, *in Chron. Ultr.* p. 77.

daging had gedaan, zonder dat het iemand met
hem had durven wagen Zekere Hendrik
Ramftein nam hier echter zijne uitdaging aan,
op ééne fteek met de lans, drie flagen met den
heerbijl, en vier houwen met het zwaard. De
kampftrijd ging aan, onder een verbazenden toeloop van aanfchouweren en liep af, met grooten
roem voor de kampioenen, en zonderdat een van
beiden gekwetst werd. De Spanjaard, genaamd
Johan van Merlo, werd met een uitftekenden eerprijs befchonken. — Zelfs vervoegde,
in 1495, een Fransch Ridder, Claudius Barre, zich bij den rijksdag van *Worms*, en daagde de geheele Duitfche natie uit, om iemand te
leveren, die eenen tweekamp met hem waagde.
Doch hij werd, door Keizer Maximiliaan zelven, overwonnen en tot zwijgen gebragt. (*).

Deze ridderfpelen, zoo geheel in den aard der
natie, verkregen daardoor den grootften toeloop. Niettegenftaande vele edelen, van tijd tot
tijd, in deze gevaarlijke fpelen, om het leven kwamen en de Paufen en kerkvergaderingen er banvloeken tegen uitfchoten, zoo was er aan de hoven
der vorften, en bij den verderen adel, geen feest of
buitengewone plegtigheid, of er werd een tornooi

(*) Wurftifln, *Basler Chronik*, p. 247. e. v.

nooi bij gehouden. Op de rijksdagen zelfs, besteedde men den tijd, dien men kon uitbreken, daarmede; ja, de geestelijken van adel namen er deel aan. De Aartsbisschop van *Ments* hield er, in het jaar 1480, zelf een. Hij schreef daar over aan Paus Sixtus: „ dat deze bijëenkomsten niet gehouden werden, om elkanderen naar het leven te staan, of zich daarop te verhovaardigen; maar op dat zoo wel militaire, als andere misdaden gestraft, en door de uitsluiting van het tornooi gebeterd werden; het welk reeds velen tot den weg der deugd had terug gebragt (*)." — Volgens de wetten van het tornooi, moest hetzelve ook de zedenschool van den adel zijn. Dezulken, die hunnen adelstand, door straatroof, moord of verraderij, schonden; kerkopbrekers waren; of die iemands vrouw, dochter, of zuster, op eene oneerlijke wijze, hadden ontvoerd, werden van het tornooi uitgesloten (†). De pracht, die overigens bij deze Ridderspelen plaats had, en de kosten, die dezelve vereischten, zullen wij straks nader beschouwen; en een paar

(*) Gudini, cod. diplomatius, T. IV. N. CCXII. p. 452.

(†) Zie 't verdrag des Adels van de vier landen, in Ruxners *Turnierbuch*, p. CCIX. e. v.

ır voorbeelden van tornooijen, te *Haarlem* en :*recht* gehouden, daar bij aanvoeren. Daar al- :n deze ſpelen de geheele opvoeding van den el uitmaakten (*), zoo zal men zich te min- r verwonderen, over den toeloop, die deze :ſpanningen moesten hebben, bij eene natie, die › dezen toon geſtemd was!

De Schutterijen.

De Hertogen en Graven waren te voren alleen ıbtenaren en bedienden van de Frankiſche Ko- ıgen, tot wederopzeggens toe. Na dat het ›de was geworden, alles den naam van *leenen* geven, — ook aan bijzondere ambten en be- ningen, om daardoor de edelen van de niet ade- :e hovelingen te onderſcheiden; — werden zij t Hertogdommen en Graafſchappen beleend, en rvolgens, onder de ſcheuring en verdeeldheden, den dood van Karel den Grooten, or de bijzondere dienſten, die zij dezen of ge- nen

*) Prins Willem de eerſte zegt, nog op het de der zestiende eeuw, in zijne *Apologie*, van zich ven; dat hij veel meer aan de wapenen, aan de jagt andere oefeningen van jonge Heeren had gedacht, ı aan de Religie. *Apologie*, bl 75.

nen van deszelfs zoonen of nakomelingen, hadden bewezen, — daar mede beschonken. — Het geen te voren slechts voor het leven was geweest, begon men nu erfelijk te houden. Daardoor begon het aanzien en de magt der Koningen te verminderen; terwijl de ingezetenen, door deze onafhankelijkheid der Hertogen en Graven, menigmaal, onder kleine tijrannen, des te zwaarder gedrukt werden, wijl de bijzondere Heeren, het voorbeeld der Hertogen en Graven volgende, hunne heerlijkheden even onafhankelijk begonnen te achten en naar hunne willekeur te beheerschen. De kruistogten bragten vele verwarringen hierin toe. Vele Heeren, Graven, en Hertogen verkochten hunne goederen en regten; verpandden of verzwaarden dezelven, om de kosten der uitrusting te kunnen goedmaken. Aan eene andere zijde, werd eene menigte onderhoorigen, door het aannemen van het kruis, van den lijfeigendom der Heeren losgemaakt. Dit alles gaf den Koningen en Vorsten gelegenheid, om, door het verleenen van vrijdommen aan de stedelijke gemeenten, de aangematigde magt der leenmannen te fnuiken, en de gemeenten nader aan zich te verpligten.

De vrijgemaakte en met voorregten door den algemeenen landsheer beschonken ingezetenen

der ſteden, niet weinig fier op den ſtaat onafhankelijkheid, die hen tot het voeren wapenen bekwaam en bevoegd verklaarde, :en in iedere welbevolkte ſtad, ſchutterijen Deze vormden zij tot een geregeld krijgshaam, zoo tot verdediging van hun eigen ndgebied, tegen vijanden, als om de inwendiust te bewaren, — en des noods, den gemeelandsheer onderſtand te verleenen, tot goedding van het verlies, dat deze, in het zamenlen zijner krijgsmagt, reeds leed, door de anderde ſtaats-inrigting en de verbreking van leenſtelſel.

Menſchen, zoo kortlings aan de ſlavernij ontgen, nu een nieuwen ſtand in de maatſchappij nakende, geharnast en gewapend, trots eenen der, aangezocht door hunnen lands- of bijzonen Heer, om hulp en onderſtand — waaraan het zich menigmaal, eene eer rekenden, gelig te voldoen, of er voorregten voor te begen, — zulke menſchen kenden geen groowellust en weelde, dan hunne grootheid eds voor oogen te hebben, het teeken hunner ırdigheid en rang, bij iedere gelegenheid, te n ſchitteren en zoo wel als de adel, — in zelfs tornooijen, — hunne behendigheid en ter in de wapenen, te vertoonen. Niet alleen had-

hadden zij hunne gewone dagen, waarop zij zich in den wapenhandel oefenden; maar ook hunne jaarlijksche patroon- en feest-tijden, waar op zij naar den papepaai of anderen vogel schoten, waarbij, aan den besten schutter, die als Koning werd begroet, prijzen werden uitgedeeld, en denzelven alle eere werd aangedaan. Aanzienlijke Vorsten en Heeren waren gewoonlijk, op dergelijke feesten, tegenwoordig. In den jare 1524, bevonden zich, op het doel schieten der schutterij, te *Heidelberg*, de Keurvorsten van *Trier* en de *Palts*, benevens verscheiden Bisschoppen en Vorsten (†). Vrouw Jacoba, Gravin van *Holland* en *Zeeland*, schoot, bij zulk eene gelegenheid, te *Goes* in *Zuidbeveland*, den papegaai, en werd deswegens als Koningin begroet en met geschenken vereerd (†). Te *Haarlem*, was daarenboven de schutter-koning, bij het collegie van *St. Joris*, gedurende een jaar, voorzitter en oefende als Koning het hoogste gezag uit over Dekens, Raden, Fiskaal en verdere leden. De Dekens bij deze schutterij van *St. Joris*, waren meest lieden van adel. In alle

(*) Putter, Deutsche Reichsgeschichte in ihren Hauptfaden.

(†) Reigersb., *Chron.* II. 200.

:n hadden dezen schutterijen hare doelens, ls ruime, aanzienlijke gebouwen, waar van : nog voorhanden zijn; met daaraange- : lusthoven: alles ingerigt tot uitspanning rmaak der schutters, en voorzien van al ›odige tot het houden van deftige maaltij- ı drinkgezelschappen — naar oude Duit- ewoonte (*).

de uitvinding van het buskruid en de ver- e krijgs-inrigting, maakte de verwisseling apenen hierin geene verandering; maar togten werden veeleer meer prachtig en ar, tot na de oprigting van het Gemeene- De gewapende burger zoowel als de rid- adden, in het eerst, zeer veel tegen de ling der nieuwe wapentuigen, die zij meer ›uwden, als moordgeweer en als aan geene 'en voegende, wijl de personele moed, kracht ıendigheid daar bij zoo weinig in aanmer- wamen; en een bloodaard, van achter eenen of muur, op eenen afstand den dappersten :effen. Dit temperde wel de overdreven ıcht der dolende ridders allengs, en deed me-

Schrevelius, Beschrijving van *Haarlem*, bl. rerv. In alle steden-beschrijvingen, vindt men eene e van dergelijke voorbeelden.

menig adelijk roofnest ten ondergang neigen en in puin verkeeren; — doch men moest er zich welhaast aan gewennen, en er zich in oefenen, om tegen zijne vijanden bestand te zijn. Doch deze uitrusting en wapening te kostbaar zijnde voor menigen bijzonderen ridder en edelman, om er eene afzonderlijke wapening van te maken, schijnt dit eene reden geweest te zijn, waarom zij zich meer met de schutterijen begonnen te vereenigen, zoo als onder anderen blijkt, ter aangehaalde plaatse van Schrevelius. En het was ook, sedert dien tijd, in de zestiende eeuw, dat men meer en prachtiger schutters-doelen aanlegde; en de schutters-feesten luisterrijker werden. — In het jaar 1558, werd te *Haarlem*, Ludolf Gysbert, als schutterkoning, met een zilveren kop van 32 lood beschonken, en op een statigen maaltijd onthaald; daarna in een triomfwagen omgevoerd, met trommen en trompetten, en vergezeld van schutters, geleid naar *Heemstede* en terug; en het stadhuis en verblijf des Konings met boomen en eereteekens beplant. Bij de wapenschouwen trokken ook de schutters, in parade, door de voornaamste straten der stad, in volle geweer en harnas; en gingen, na het doen van eereschoten, op het drilveld uit elkander en voorts

naar

naar de doelen en ſchutters-hoven, om elkander onder veldmuzijk toetedrinken met volle glazen.

Rederijkers.

Na de opkomst en den bloei der ſteden, en het verleenen van vrijdommen en voorregten aan dezelven door de Landvorſten, waardoor de Gemeenten zich verdeeld hadden in zoo vele gilden en broederſchappen, als er zich hanteringen in dezelven bevonden, voegden zich ook inzonderheid de geleerden — dat is, dezulken der leken, die lezen en ſchrijven hadden geleerd, als een bijzonder gezelſchap bij elkander, om zich te oefenen en te vermaken in letterkundige voorſtellen en ſpreuken, het maken van rijmen en gedichten, en het opzeggen en vertoonen van zinnebeelden. Bij kerkwijdingen, kermisſen, inhalingen van vorſten en op andere feesttijden, vertoonden deze broederſchappen, Kameralisten en Rederijkers geheten, op daartoe ingerigte tooneelen, geholpen door de ſchilderkunst, derzelver dichterlijke voorſtellen en kluchten; en men gebruikte deze openlijke vertooningen, even zoo zeer, voor eene zede- en leerſchool des volks, als de adel zijne tornooijen,

C 2 tot

tot opvoeding en beſchaving der ridderſchap. Zulke burgers of edelen, die niet onder eene der hanteringen, gilden, broederſchappen of ſchutterijen behoorden — maar meer ſmaak vonden voor letteroefeningen, hadden hierdoor ook eveneens gelegenheid, om hunne bekwaamheden te toonen. — Zulks kon dan ook niet anders geſchieden, dan openlijk, ter aanſchouwing en ten aanhooren van iedereen — naar den ſmaak des tijds en bij gebrek van ander toereikend middel, om de geestvruchten aan het algemeen mededeelen. —

Weldra werden ook deze openlijke vertooningen niet minder een nationaal vermaak, dan de tornooijen en het doelſchieten met derzelver gevolgen, en een andere tak van weelde en afwisſelende uitſpanning, waaraan men met genoegen een gedeelte zijner rijkdommen beſteedde, en die even zeer van wege de ſtedelijke regeringen beſchonken en vereerd werden, als de ridder- en ſchutters-feesten.

De oefeningen en ſpelen dezer rederijkers moesten des te meer opgang maken, daar reeds van der voorouderen tijden af, op de groote gastmalen, kluchtſpelers, zangers, goochelaars en dergelijken werden gevonden; en nu, op een uitgeſtrekter en volkomener wijze, iedereen

aan

dit vermaak kon deel nemen. Niet alleen men derhalve allengs bijna geene ſtad laats van eenig aanbelang, waar men niet of meer rederijk-kamers had; maar zij noo-m ook elkander van de eene plaats naar de e, om naar de uitgeloofde prijzen te kundingen.

t bij dit uitloven der prijzen, het oogmerk was, om de weelde der natie door ſchit-le vertooningen, dan den geest door uit-nde lettervruchten te ſtreelen, bleek door tgeloofde prijzen zelve, die even zoo onden behaald worden door den luisterrijk-optogt, als door het best beantwoorden e opgegevene vragen en voorſtellen. De en en intreden waren daarbij zoo ingerigt, vens de ſtedelijke ſchutterijen daaraan deel n nemen, en alles het aanzien had, zoo an eenen kerkelijken omgang, waaraan g des volks gewoon was, als van een nſchen of Oosterſchen zegeſtoet, of rid-n ſchutterlijken tornooi- en wapentrein. den dezer kamers, waaronder zoowel en vorſten als burgers zich bevonden, verdeeld in hoofden en gemeene kamer-rs. De eerſten voerden den titel van Keizers, Factoor, Deken, Fiskaal of Vaan-

 dra-

drager. Men trok op met ontrold vaandel en slaande trom. De optogt geschiedde te paard, of met wagens, — ook wel met schuiten, van de eene plaats naar de andere. In de *schets eener geschiedenis der Rederijkeren*, van den Heere W. Kops, in het tweede deel der werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te *Leijden*, kan men in het breede vinden alles, wat tot de geschiedenis en lettervruchten dezer broederschappen behoort. Ik zal dus alleen hier maar plaats geven aan het voorname van een Landjuweel te *Antwerpen*, in den jare 1651, gehouden, daar bij voorkomende en door den geschiedschrijver van Meteren mede aangehaald.

Onder de prijzen was er ook een, van een zilveren schaal van zes oncen uitgeloofd, voor die der groote steden, die met de meeste pracht en statie inkwam — en voor de kleinere steden, een van vier oncen. Die het beste blijspel vertoonde, zou den hoogsten prijs van zeven schalen, ieder van zes oncen zilvers, behalen. Die het best de voorgestelde vraag beäntwoordde, zou een roozenkrans van tien oncen verdienen. Die van het *Mariën kranske* van *Brussel* behaalde daar bij den prijs, op het prachtigste inkomen gesteld; — van welke pracht en kost-

baar-

eid ſtraks nader. Het getal der Rederij-
op dit feest, bedroeg 1473. Dit feest
e verſcheiden dagen. Op den derden
nad de zot der *Violieren* al de kamernar-
er overige broederſchappen genoodigd —
iedere kamer had ook eenen zot, in navol-
ler *hofnarren*) — om de *langſte teugen te
drinken*. Den daaraanvolgenden dag, wer-
: Prinſen, Hoofdmannen, Edellieden, De-
en Factoors der kamers door de Magi-
op een treflijk banket onthaald, dat met
en zang vergezeld ging.

n Meteren zegt daar bij: dat, wanneer
utterijen die van andere ſteden noodigden,
oor het ſchieten of oefenen der wapenen
de uitgeloofde prijzen te dingen, zij ge-
ijk de andere gilden en rethoriſijnen mede-
n; — en zoo de gilden en gemeenten met
: pracht en zegepraal, in alle deugd en
rheid — *dikmaals te veel* — vergader-
— en zulks „ ſtrekte tot onderhoud van
dragt, vriendelijkheid, vriendſchap en oe-
ing van deugd en eerbaarheid."

e deze uitſpanningen waren dus ingerigt,
ch te zamen te kunnen vereenigen, en door
ver aanzienelijke vertooning en ſchitterende
:, naar den ſmaak des tijds en den trap

van befchaving en kennis, een nationaal fchouwfpel te kunnen uitmaken. De eene zoowel als de andere droeg de ontwijfelbaarfte kenmerken met zich van den fmaak en het karakter der voorvaderen; eene navolging van hetgene bij de Grieken en Romeinen reeds had plaats gehad. En het was alleen de pracht, die er bij heerschte, en welke de omgang der Europeanen met de Oosterfche volken er aan had toegevoegd — die dezelven meer tot een fpel en volksweelde had gemaakt.

Pracht en kostbaarheden.

De omgang met de Italianen en Oosterfche volken, en de kennis, die onze landgenooten met derzelver meerdere pracht en luifter, door de kruistogten hadden verkregen, was al te aanlokkend voor eene natie, wier uitwendige godsdienstoefening zelve zinnelijk en fchitterend was, om bij derzelver toenemend vermogen en rijkdom, niet haar hoogfte vermaak in dezelve te ftellen, en hare rijkdommen daaraan te befteden. De kostbaarheid en pracht der weelde, zoo bij de genoemde feesten, als over het geheel in de kleeding van vrouwen en mannen; als de rijkheid der maaltijden en drinkgezelfchappen, die

die, in de vijftiende en zestiende eeuwen, plaats hadden, tot aan de opcigting van het Gemeenebest, gaan alle berigten van de vroegere en latere tijdperken der geschiedenis te boven. Onze geschiedschrijver Wagenaar zegt wel (*) omtrent Graaf Willem den III., dat de kosten, die hij maakte, door het voeren van uitheemsche oorlogen — en gedurige steekspelen binnenlands — den ingezetenen lastig vielen, en tegen de borst stonden. Doch dit was gewis meer van het eerste dan laatste te verstaan; daar het uit all' de omstandigheden, die bij de steekspelen plaats hadden, eer zigtbaar is, dat de natie en stedelijke regeringen de tornooijen of steekspelen, met welgevallen, aanzagen en aanmoedigden, en op allerlei wijzen als nationale uitspanningen, begunstigden. Niettemin waren deze tornooijen op zich zelven, en wegens het aantal personen, dat dezelven bijwoonde, *en* den toestel en kleeding van derzelver gevolg en aanverwanten, zeer kostbaar. In het jaar 1311, hield Graaf Willem de III. te *Haarlem* een steekspel, waarbij 20 Graven, 100 Baronnen en 1000 Ridders, behalve ontallijk vele Vorstinnen, volgens Schrevelius (†) tegenwoordig waren.

In

(*) Vaderl. Hist. II. 205.
(†) Schrevelius, *Haarlem*, IV. B. 265.

In 1441, gaf Jonker van Gaasbeek, op de *Neude* te *Utrecht*, een tornooi, welk het prachtigſte was, dat daar nog gehouden werd. Meer dan vijftig helmen, waren daar in de baan; en onder de genodigde Heeren, ook afgevaardigden uit de ſteden *Harderwijk*, *Amersfoort*, *Rhenen* enz., welke allen bij hunne aankomst met den eerewijn beſchonken werden. De ſtad ſchonk daarenboven aan den Graaf van *Naſſau*, en de beide zoonen van den Hertog van *York*, ieder drie, en aan den Regent van *Holland*, een en een halve amen wijn. Aan den Heer van Gaasbeek, eerst drie amen en zeven taken, en naderhand nog twaalf amen wijns, en werden voorts alle deze aanzienelijke gasten van ſtadswege ter maaltijd onthaald. (*) Uit de kosten van den wijn, die van ſtadswege bij deze gelegenheid geſchonken werd, kan men tot de overige kosten het beſluit opmaken. Wijl bij dergelijke gelegenheden de kostbaarheid en pracht in kleeding, zoo bij de ridders, als bij de vrouwen, die deze ſchouwſpelen volgden, menigmaal zoo groot was, dat de een den anderen navolgende, daar uit het verderf of de vernedering van minder vermogenden moest geboren worden; zoo maak-

(*) Burman, *Utrechtſche Jaarboeken*, II. 5 e. v.

maakte de adel der vier landen (*Frankenland, Zwaben, Beijeren* en den *Rijnſtroom*) op een tornooi, te *Heilbron*, in 1485, onder elkander eene overeenkomst: dat de vrouwen en jonkvrouwen, die aan het tornooi behoorden of verwant waren, niet meer dan vier ſtatie-rokken zouden hebben of gebruiken, waaronder er geene met goud of parelen mogten wezen; en die dat overſchreed, zou ook bij het tornooi geenen dank mogen uitgeven — en van den voordans beroofd wezen. Ook zou een edelman, tornooigenoot, ridder of edelknaap geene gouden of zilveren ſtukken mogen dragen, dan tot wambuizen; insgelijks geen tornooijer, die geen ridder was, eenig geſlagen goud of keten of parelen openlijk mogen dragen, maar gedekt; uitgezonderd ring en kleinood, om welken iemand ſpelen wilde (*).

Uit de kostbaarheid der doelens, en der wederzijdſche uitnoodigingen van de ſchutterijen, van de eene ſtad naar de andere, om naar uitgeloofde prijzen te komen dingen, hetwelk ſteeds met maaltijden en drinkgelagen eindigde — en voorts bij het beſchenken en inhalen der ſchutter-koningen, en andere optogten, bij onderſcheiden

(*) Ruxners, *Turnierbuch*, p. 119. e. v.

den gelegenheden, kan men mede over de kostbaarheid dezer feesten oordeelen, inzonderheid, sedert de invoering van geheel ander wapentuig, de ridderlijke tornooijen meer moesten afnemen, en de edelen zich met de stedelijke schutterijen vereenigden en er de hoofden van werden.

Geen mindere pracht en kostbaarheid had er ook plaats, bij de optogten der rederijkeren, bij hunne landjuweelen; waar bij ook meer en meer de vorsten en adel zich met de burgers vereenigden. Bij het voorgemelde rederijkersfeest, te *Antwerpen*, in den jare 1561, werden de overige Kamers door die van *Antwerpen* ingehaald, hebbende aan hun hoofd, als Prins der Kamer van de *Violieren*, Melchior Schots, Heer van *Rumst;* en tot hoofdman, Antonis van Stralen, Ridder, Heer van *Merxem.* De rederijkers waren alle te paard, ten getale van 65, gekleed in violette rijtabbaarden, met hoeden en fluijers van dezelfde kleur; witte wambuizen, kousfen en laarzen, met violette, roode en witte pluimen versierd, vergezeld van herauten, onder het geluid van trompetten, schalmeijen, pijpen en trommen. Twaalf Kameren, op soortgelijke wijze, uitgedost, werden door het ingeleid; onder welken het *Mariën-kranske* van *Brussel* den prijs van het prachtigste inkom

ıaalde. De ſtoet van deze beſtond uit 340 erijkers te paard, gekleed in roode karmozij- , met zilver omboorde, lange kazakken, wit- wambuizen, pluimen en laarzen, en gordels ı goud met vierderlei kleuren doorvlochten. hadden roode hoeden op, in de gedaante ı helmetten, en werden gevolgd door zekere ·meinſche zegewagens, ſierlijk toegeruſt; en ; 78 andere wagens, allen overdekt met rood en, met wit geſtreept geboord. De voerlie- ı droegen roode mantels; en op de wagens ren verſcheide perſonaadjen, vertoonende: *hoe n uit jonſten zal verzamen en vriendelijk ſchei- ı.* In het geheel verſchenen op dit feest 1473 .erijkers te paard, 21 zegewagens, en 196 lere wagens.

Daar zulk een pracht en kostbaarheid in den ıſtel en de kleeding der mannen plaats had, ı men, met vergelijking van het geen om- nt de tornooijen, ter beteugeling der over- lige weelde en verkwisting was vast geſteld, luiten, tot de kostbaarheid in tooi bij de vrou- n, (*) die deze ſchouwſpelen en optogten de bijwoonden en aanſchouwden. Als men .rbij in aanmerking neemt, dat de zoo zeer ver-

(*) Men vergelijke Wagen., Vaderl. Hiſt. IV. 97.

vermenigvuldigde heilige dagen, waarop niemand werkte, dergelijke feesten, hoezeer niet altijd zoo prachtig, als het even-beschrevene, telkens deden wederkomen, dan zal men daar uit moeten besluiten, tot den ongemeenen bloei en rijkdom der steden en derzelver ambachten, neringen en koophandel. De voorspoed des handels nam niet minder toe, na de ontdekking van *Amerika*, en sedert onze natie zelve zich op het ontdekken van landen toeleide. En toen, onder Keizer Karel de V., al de *Nederlanden* vereenigd werden, en daardoor een vermogend aanzien kregen bij de naburige volken, werd de moed des volks niet minder aangevuurd, en de weelde en pracht, de zinnelijke vermaken, de rijkheid en overdaad in gastmalen stegen tot verkwisting toe, zoo als ten aanzien der schutters en rederijkers-feesten, in de aangehaalde voorbeelden van 1558 en 1561, gebleken is.

Gastmalen en Drinkgelagen.

De geleerde Adriaan Junius, die, ten tijde der oprigting van *Nederlands* Gemeenebest, bloeide, schrijft: dat in zijnen tijd, de weelde der tafelen tot den hoogsten graad gerezen was,

en

en verscheiden lieden daardoor bedorven waren; — dat ten tijde, toen hij schreef, de dolle spilzucht sedert eenigen tijd aan het wijken gebragt was, en nood en schande spaarzaamheid hadden leeren oefenen. De oudheidkundige van Wyn, die dit gezegde aanvoert, merkt daarbij aan: „ dat die zoo uitmuntende spaarzaamheid, „ door welke onze voorouders zich voorheen „ boven andere volken hebben gekenschetst, „ niet zoo zeer eene vrucht is van vroegere tij„ den, als wel een kind van verstand en deugd, „ in hun midden geboren, onder het uitbreken „ en barnen van den oorlog tegen *Spanje* (*)." De pracht en kostbaarheid der tafels was geëvenredigd aan die der kleeding en van den overigen toestel. Geheel zilveren tafels, zoo wel als schotels, kandelaren en drinkbekers vond men, niet enkel bij vorsten, maar ook bij bijzondere ingezetenen. Eer de gewoonte, om zijne gelden op interest uittezetten nog bekend of ingevoerd was, besteedde men het in gouden en zilveren huisraad — tafel- en ander kostbaar linnen. En nog niet gewoon, om boven vermogen geschat te worden, schroomde men niet, zijnen rijkdom en welvaart in goud en zilver,

ju-

(*) Zie Historische Avondstonden, II. 66. e. v.

juweelen en parelen — in kleeding en huisraad te doen fchitteren; wijl men geen andere weelde, roem en genoegen nog kende; aan geene andere zijne rijkdommen boven zijne behoefte wist te besteden.

Dat reeds bij de oude Duitfchers het veel drinken bij hunne gastmalen algemeen in gebruik was, hebben wij hiervóór reeds gezien, zoo wel uit de *Capitularien*, als uit Tacitus en anderen. — Van deze weelde en gewoonte waren ook de latere Duitfchers en onze landgenooten, federt derzelver meerder vermogen, geenszins ontaard, maar veeleer daarin meer toegenomen. Met groote bekers elkander toetedrinken, en daarvan niet uittefcheiden, voor dat men elkander van de bank half dood gedronken had, hield men voor een fpel en heldendaad, waarin, van den vorst en den adel tot op de geringften des volks, iedereen zich oefende — en er maar zeldzaam eene uitzondering daarvan gevonden werd. Keizer Maximiliaan, een afkeer van dit misbruik hebbende, zocht op alle wijzen hetzelve uit te roeijen of te verminderen. Op den rijksdags te *Worms*, in 1495, en vervolgens op dien te *Keulen* in 1512, droeg hij op het ernftigfte voor, om den Keurvorften en vorften te gelasten, elk in de zijnen,

dit

misbruik van het *toedrinken* afteſchaffen;
ſs met bedreiging: „ dat, waar de over-
d daarin nalatig mogt zijn, de rijksfiskaal der-
lijke onderdanen voor het rijkskamer-gerigt
ude vervolgen." Doch zelfs ſommige vor-
n, welligt bevreesd voor den rijksfiskaal,
sten er bijgevoegd te krijgen: „ dat op plaat-
ſen, waar het toedrinken *van ouds* af gebrui-
kelijk was geweest en de overhand genomen
had, de overheid alle mogelijke moeite zou
in het werk ſtellen, om het afgeſchaft te
krijgen (*)." De ondervinding leerde nog-
ns, dat men in dit ſtuk zich weinig ſtoorde
n ſoortgelijke rijksbevelen, de oude ingewor-
de gewoonte betreffende; en wel voorna-
elijk daardoor, dat de Vorſten en Geestelijken
lve te zeer aan deze gewoonten en Duitſche
eelde gehecht waren. In het jaar 1524, maak-
n nogtans de Keurvorſten van *Trier* en de
alts met verſcheiden Biſſchoppen en Vorſten te
eidelberg, op een ſchutters-feest, bij het doel-
nieten van een papegaai tegenwoordig zijn-
, onderling de overeenkomst, dat zij in hun-

ne

(*) Muller, *Reichstags Theatrum*, II. Th. p. 59.
nkenberg, *Reichsabſchiede*, II. Th. p. 26 § 38
p. 142 § 3.

ne landen het toedrinken op het ernstigste zouden tegengaan. Zij *verboden* het in 't algemeen op eene bepaalde boete; maar hunne ridderschap *verzochten* zij, zich er van te onthouden. Voor zich zelven maakten zij nietternin deze uitzondering: „ dat, wanneer zij in *oude drinklanden*, bij voorbeeld: in de *Nederlanden*, *Sakſen*, *de Mark*, enz. mogten komen, en door ernſtige weigering zich aan het toedrinken niet konden onttrekken, zij, met hun hofgezin, als dan aan het gemaakte verdrag niet zouden gebonden zijn, maar insgelijks *mede zouden toedrinken.*"

Wij zien dus uit deze voorbehouding, dat de ingezetenen der *Nederlanden* reeds *van ouds* het voorregt hadden, om zich vol te drinken, en anderen daartoe aanteſporen en te dringen. Te minder is het daarom te verwonderen, dat men het niet als ſtrijdig met de goede zeden geoordeeld heeft, daar bij een openlijk feest, als dat der Rederijkers, hiervoor aangehaald, in 1561, de zot van de kamer der *Violieren* de overige kamernarren uitnoodigde, *om de langſte teugen te komen drinken!*

De gewoonte van bij alle gelegenheden *drinkgelden* te geven zelfs aan de ambtenaren en klerken bij de geregtshoven en collegien, zoo wel

wel als aan mindere huisbedienden — en de onderscheiden wetten tegen de weelde en dronkenschap bij de buurt-maaltijden, begrafenissen en dergelijken, — (te veel en algemeen bekend, om ze op te zoeken of uit te schrijven, daar men ze ook bij Alkemade en van der Schelling, in de Nederlandsche *Dischplegtigheden*, bijeen vindt, en er ook nog nadere gelegenheid zal voorkomen, om er van te spreken;) — getuigen, hoe algemeen ook deze weelde bij onze natie is doorgedrongen en ingewortelд geweest. De meer aangehaalde oudheidkundige van Wijn zegt ook, dat onder de Burgondische regering van Flips, in de 15de eeuw, de gastmalen en banketten hier grooter en verspillender waren, dan elders, en men deswege deze landen *het land van belofte* pleeg te noemen.

Daar wij zelfs, blijkens het voorschreven landjuweel, deze weelde in kleeder-pracht en verderen toestel, zinnelijken tooi en uitspanningen vinden, tot in het jaar 1561, en wel bij dezulken, die met ijver hadden medegewerkt, ter bevordering van de kerk- of geloofs-hervorming; ziet men daaruit, dat zelfs deze meerdere zedelijke verlichting niet toereikend was, om hierin eene algemeene zeden-verbetering te be-

werken, vóór dat de latere rampen des oorlogs en die der vervolging, de natie langzamerhand, zoowel door nood als redenering, van hare overdreven zinnelijkheid en kostbare weelde genazen.

Maar het schijnt ook, als of de hoofden van den opstand tegen Alva en de geloofs-vervolging, de eendragt, die er onder de natie door deze algemeene volks-feesten en openlijke uitspanningen, gelijk die der Rederijkers en schutterijen, heerschte, veeleer hebben willen aanmoedigen dan tegengaan; waarschijnlijk om daardoor, zoo lang mogelijk, den gemeenzamen omgang tusschen Roomsch en Onroomsch niet te storen (*). Prins Willem de I. en verschei-

(*) Duitsche schrijvers geven het ook als eene reden op, waarom er in 't begin der zestiende eeuw niet eer tot een godsdienst-krijg is besloten. „ Komt men op „ de rijks-dagen," (zegt Bucer, een voornaam protestantsch Godgeleerde, op den rijksdag te Regensburg in 1541,) „ zoo zijn het kostbaar tracteren en banketteren, het zoo verderflijk toezuipen, spelen, en des „ armen zweet jammerlijk verkwisten — en zich daar„ achter het bloed en merg uitzuigend zelfbelang ver„ bergen, bij zoo vele geestelijken en wereldlijken het „ voorname, waartoe men zich het meeste bekom„ mert — Doch een andere Duitscher maakt op dit gezegde de aanmerking: „ dat zonder het oud Duitsche „ ge-

fcheiden der Edelen waren niet alleen leden der Rederijks-kamer; maar zij hadden ook zelfs onder elkander gedurige bijeenkomften, gastmalen en drink-gezelfchappen, bij welke zij, gelijk de oude Germanen en Batavieren, beraadflaagden de ontwerpen, die zij ten uitvoer wilden brengen. Men vindt wel bloot vermeld van verfcheiden bijeenkomften der Edelen en Vliesridderen, te *Breda*, te *Hoogftraten*, te *Kuilenburg*, enz. dan hierdoor moet men eigenlijk niet anders dan bijeenkomften, om te eten en te drinken verftaan, van welke gelegenheid men als dan gebruik maakte, om over 's lands belangen te raadplegen, en menigmaal bij den drank geheimen uitlokte, die men, ten aanzien van de ge-

„ gebruik van *banketteren en toedrinken*, de oorlog, „ om den godsdienst, tien en meer jaren eerder zou „ uitgeborften zijn; want even dáár, zegt hij, von„ den zij elkander als vrienden weder, hoezeer zij „ hun te huis als ketters of ongeloovigen afgefchilderd „ waren Zij verwonderden zich, hoe zij, ongeacht „ de verfchillende gevoelens, elkander zoo gelijk wa„ ren in de oude Duitfche zeden, en zagen, dat het „ Duitfche bloed wederzijds nog in hunne aderen „ ftroomde. Waren er geene ftaats-belangen bijgeko„ men, *Duitschland* zou, om den godsdienst geen „ bloed hebben zien ftroomen." Schmidt, *Gefch. van Duitschl.*, D. V. p. 400.

getrouwheid van dezen of genen, anders zoo ligt niet ontdekt zou hebben. Waren deze gastmalen en drinkpartijen niet zoo gewoon en algemeen geweest, dan zouden zulke bijeenkomften, in een tijd van opftand en verdeeldheden, veel meer in het oog geloopen, en door het Hof verboden of verhinderd geworden zijn. Daar niettemin de bijeenkomften, te *Breda*, bij het Hof in 't oog fchenen geloopen te hebben, liet de Graaf *van Egmond*, die er bij tegenwoordig was geweest, bij wijze van verontfchuldiging, fchrijven: „ dat hij te *Breda* van geene „ andere zaken, dan van *goede gastvrijheid* had „ hooren fpreken (*). " De gefchiedfchrijver van Reyd zegt ook, dat vele der verbonden Edelen, door hun verkwistend leven, tot eenen ftaat van behoefte waren gebragt, en dat dit mede aanleiding had gegeven, om hun den naam van *Geuzen* toetevoegen. Deze naam zelf werd ondertusfchen eene *drinkleus*, om bij dezelve elkander toetedrinken. Brederode zelf, het hoofd der verbonden Edelen, zocht, bij het teruggaan der zaken, zijnen troost in den wijn, het geen hem het leven kostte. De gewone levenswijze der ingezetenen van de vereenigde Ne-der-

(*) Wagen., *Vaderl. Hist.*, VI. D. p. 132.

erlanden, derzelver openlijke uitſpanningen en olks-feesten, die hunne hoogſte weelde uitnaakten, zoo lang het zinnelijk vermaak het enigſte was, wat men over het algemeen kene, hielden nog lang de gemoederen vereeigd, in weerwil der verſchillen om den ɔdsdienst, die meer tusſchen de geestelijen gevoerd werden, en welke velen alleen ›or navolging aanhingen. Hierdoor zoude *en* .oomsch *en* Onroomsch gaarne wederzijds tot ne algemeene ſchikking gekomen zijn; gelijk en ook, zoowel in het ſmeekſchrift der Eden — als zelfs na den beeldenſtorm, in het eerſtaan van Alva en diens opvolgers, nog ıg vereenigd bleef; want hoezeer wel in het rst de algemeene ſchrik voor de komst van lva, en het vertrek van Oranje en anre Edelen — het vatten en teregtſtellen van gmond en Hoorne, een aantal ingezeten de vlugt deed nemen; zoo was, niet lang arna, alles weder vereenigd en met den ouden oed bezield. De ſtedelijke ſchutterijen, voor ıg, zoo gemeenzaam met elkander in derzelver zamelijke ſpelen en wapenoefeningen, in derlver uitſpanningen en vermaken, waren overal ıeed, om met hunne eigen wapenen het varland ten dienst te ſtaan, zonder dat er veel

 toe-

toeſtels of langen tijd noodig was, om de manſchap te oefenen, hun den krijgs-geest inteboezemen of optewekken en hen marschvaardig te maken. De weêrſtand, die de zoo geoefende Spanjaarden, voor *Haarlem*, *Alkmaar*, *Leijden* en andere ſteden, van den kant der gewapende burgers vonden, — de hulp die de ſteden elkander toebragten en aanboden, zoo veel in derzelver vermogen was, — de nationale ijver, zonder aanzien van geloofs-begrippen, als het ſlechts het weêrſtaan of verdrijven der Spanjaarden gold; — waren bewijzen genoeg van de nationale vereeniging, die er onder de Nederlanders plaats had, door derzelver gemeenzamen omgang, eenerlei ſmaak en trap van beſchaving, weelde, uitſpanning en vermaken.

Dat de heerſchende ſmaak voor hetgene zoo lang de weelde der natie had uitgemaakt niet zoo ten eenenmale veranderd en op andere voorwerpen gevallen was, noch door den rampſpoed der tijden, noch door de ſchaden en onheilen van zoo vele menſchen, huisgezinnen, ſteden en gewesten, veroorzaakt door de woede en tijrannij van Alva en de zijnen, — blijkt uit de beſchrijving der plegtigheid, die er plaats had bij de inwijding der Leijdſche hoogeſchool, wier oprigting het loon was van bewezen dapperheid en trouw aan het vaderland. Daar het

in-

inrigten dezer plegtigheid zeker geschied is, onder het opzigt der geleerde en verlichte mannen, aan welken de zorg dezer school was toevertrouwd, en der genen, die aldaar onderwijs zouden geven, kan men uit het geheel daarvan met regt oordeelen over den algemeenen smaak der verlichtsten van dien tijd. Hetzelfde, dat bij de intreden en optogten der Rederijkers vergezeld van de schutterijen, plaats had, zag men ook bij deze gelegenheid vertoonen. Zinnebeeldige personen, zege-wagens, ruiters en voetknechten, ridders en schutters. — Christelijke godsdienstigheid, voorgesteld door denkbeeldige heidensche Godheden.

Na dat des morgens, in de St. Pieterskerk, eene toepasselijke leerrede was gehouden, en 's Hemels zegen afgesmeekt over de nieuwe Hoogeschool, volgde er een openlijke optogt en vertooning der plegtigheid. Een gedeelte der stedelijke schutterij opende den togt; daarop volgde een overdekte wagen, op welken eene eenvoudig gekleede vrouw zat, de *Heilige Schrift* verbeeldende, vergezeld van de vier Evangelisten te voet. Hierop volgde de *Regtsgeleerdheid*, op een éénhoorn, geleid door Julianus, Papianus, Ulpinianus en Tribonianus te paard. Vervolgens de *Geneeskunde*, tus-

ſchen Hippocrates, Galenus, Dioscorides en Theophrastus, allen te paard. Hierna *Minerva*, op gelijke wijze, verzeld van Aristoteles, Plato, Cicero en Virgilius. En daarna volgden de ſpeellieden en ſtadsroededragers met den overigen trein, opgeſloten door gewapende ſchutters. Zoo trok men van het raadhuis, door verſcheiden eere-poorten, naar de akademie. Aan het rapenburg, vond men een fraai toegerust ſchip, met rood en wit laken bekleed en met tapijten overdekt. Op dit vaartuig zaten Apollo en de negen Zanggodinnen, onder eenen lauwerkrans, die met oranjeappelen verſierd was. Neptunus nam den post van ſtuurman waar. Dit gezelſchap voer, onder het geluid van Apollo's lier en andere ſpeeltuigen, ook naar de akademie. Apollo, met de Zanggodinnen, hier aan land getreden zijnde, ontving de zinnebeeldige perſonen, die hij, een voor een, omhelsde, kuschte en met eenige latijnſche verzen begroette. Vervolgens werd de hoogeſchool met eene redevoering ingewijd, en alles met eenen maaltijd beſloten.

Deze zinnelijke ſmaak, — hoezeer de algemeene weelde, die tot aan de oprigting van het Gemeenebest had voortgeduurd, meer getemd en op andere voorwerpen gevestigd was, — duurde

niettemin nog eenigen tijd voort, zoo lang
meerdere beschaving der schoone kunsten
ruwere zinnelijkheid nog niet volkomen had
inen vervangen. Nog verscheiden jaren, na de
/ijding van *Hollands* hoogeschool, vertoon-
ı de Rederijkers, op de Leijdsche jaarmarkt,
ellendige rijmen, het beleg en ontzet der stad
ijden; tot welk einde zij meermalen door de re-
·ing met gunstbewijzen werden vereerd. In het
r 1587, verwelkomde de oude Rederijk-kamer
ı *Amsterdam*, op eene soortgelijke wijze,
n Graaf van *Leijcester*, op last van Burge-
:esteren, met vertooningen; bij welke gele-
nheid een der leden, die het woord voerde,
eptunus verbeeldende, in den winter, half
akt, op een houten walvisch, in het wa-
·, verscheen. In 1594, werd Prins Mau-
ts, na het ontzet van *Koeverden* en het
roveren van *Groningen*, door de Amsterdam-
ıe kameristen van de *Egelantieren*, met ver-
oningen, op die gelegenheid toepasselijk, ont-
ald. Zelfs nog verre in de zeventiende eeuw,
›odigden de magistraten der steden de Rederij-
·rs uit, om hunne vertooningen te komen ge-
n, wanneer zij een buitengemeenen toeloop
n menschen verlangden, tot deelneming in de
terijen, die zij oprigtten, ten voordeele van

ge-

geſtichten voor armen, weezen en oude lieden. Niet lang daarna, verloren echter deze overblijfſelen van de vroegere onbeſchaafdheid en ruwheid der ſchoone kunſten — en der gedachtenis aan de afgeſleten zinnelijke weelde en vermaken, — al derzelver achting en aantrekkelijkheid, door de meer verfijnde en veredelde uitſpanningen; en bleven alleen in flaauw aandenken zich vertoonen, op de jaarmarkten, aan de gapende boeren, bij de hansworsten en arlequins — en in de liedjeszangers met hunne aandoenlijk geſchilderde tafereelen!

Beſluit uit het voorgaande.

Uit al het te voren aangehaalde en opgemerkte, zal het dan nu niet moeijelijk zijn, optemerken, dat de *weelde der inwoneren van de vereenigde Nederlanden*, bij de oprigting van het Gemeenebest, voornamelijk beſtond, in het uitvoeren en bijwonen van zoodanige openlijke ſpelen en vertooningen, die luidruchtig en ſchitterend waren; waarbij men zijn vermogen en rijkdom tevens op het prachtigſte kon ten toon ſpreiden — en waarmede te gelijk de oude voorvaderlijke neiging, tot voeding des ligchaams door ſpijs en drank, konde vereenigd worden.

Zoo-

'oodanig waren dan inzonderheid de ver-
ningen, waarin men zijne kracht, behendig-
l en bekwaamheid, in het behandelen der
gswapenen kon doen uitblinken. Eene nei-
g, des te meer aantrekkelijk en algemeen ge-
t, om dat, van onheugelijke, voorouderlij-
tijden af, aan kracht en behendigheid het-
ɔgste denkbeeld van eer en roem onafscheid-
r was verbonden geweest: mogelijk reeds
r de oude Germanen en Batavieren, van de
neinen en derzelver worstelspelen en krijgs-
ningen, overgenomen. Eene oefening, on-
de leen-regering alleen den adel toegestaan,
te meer aantrekkelijk, om dat, behalve
ɔekwaammaking tot den krijgsstand, de rid-
jke steekspelen langzamerhand te gelijk eene
ol der opvoeding en een teugel der zeden voor
stand was geworden; daar hij, die zich in
n stand door wanbedrijven had bezoedeld,
de eer der mededinging in deze ridderlijke
en werd uitgesloten, en als 't ware voor
oog der natie geschandvlekt. De uitvin-
; van het buskruid, waardoor de personele
ɔerheid van man tegen man, niet gelijk
rheen, te pas kon komen — en welke de
e van oorlogvoeren geheel veranderde, was
alleen in staat, om eindelijk de ridderlijke

tornooijen geheel in onbruik te brengen; schoon dezelve, tot de zestiende eeuw, nog in gebruik waren gebleven.

Bij den burgerstand, die te voren de wapenen niet had mogen voeren, was niet minder de krijgsoefening een voorwerp van weelde, uit dezelfde bron als bij den adel; — hoezeer de eerste door andere noodiger bedrijven en hanteringen, zich voor ledigheid kon hoeden en werk genoeg verschaffen. — Maar daar het voeren der wapenen, bij deze klasse van ingezetenen, een teeken van verhoogden rang — en het middel was, om zich bij de verkregen vrijdommen te handhaven: zoo bestond er bij dezelve een dubbelde drangreden, om fier op dit voorvaderlijk teeken van vrijdom te zijn; terwijl men ook daarin den adel, die den toon gaf, tot een voorbeeld nam en op den voet navolgde: — en men daarenboven niets wist te verzinnen, meer met het nationaal karakter strokende, waarmede men zich, tot eene algemeene gezelligheid en uitspanning, feestelijk konde vermaken.

De bloei der handwerken, neringen en van koophandel in de steden, de verzameling der gemeenten in gilden, collegien en broederschappen, die den gemeenzamen omgang, waartoe de aard der natie reeds van ouds geneigd was, zoo

'orderde; hadden, bij den toenemenden
, daarenboven nieuwe gerijflijkheden, ge-
; en aangenaamheden doen kennen, die
:l op het land nog vreemd waren; en
en ſtadswaarts lokten, wanneer deze zich
lde vermaken. — Met den tijd werd ook
r de ſtedelijke uitſpanning aan den adel
:hoefte; en inzonderheid ſedert de tor-
len, in de zestiende eeuw, door de ver-
krijgs-inrigting meer in onbruik geraak-
De edelen werden alzoo burgers der ſte-
n begaven zich, om het burgerregt te
n, meestal in het ſchutters-gilde, als
est met hunnen krijgsgeest ſtrokende;
daar de meerdere luister, welke der-
eesten, doelen en maaltijden ſedert, bo-
leren, deed uitſteken.
neer toenemende ſmaak voor de genoot-
:n der Rederijkers, ſedert de neringdoen-
zetenen zich meer in het lezen en ſchrij-
den moeten oefenen — en vooral na dat
:kunst uitgevonden en de letteroefeningen
vorderd waren; — van welken men zich
oekſche en *Kabeljaauwſche* twisten, weêr-
ıd bediend, om zijne partij te ſterken:
e nieuwe aanleiding tot gezellig vermaak;
verſcheidenheid van onderwerpen, met
wel-

welken men zich, naar de onderscheiden jaargetijden, kon bezig houden, wakkerde hoe langer hoe meer deze gezelligheid aan tot eene weelen behoefte, die meer en meer tot verkwisting en losbandigheid oversloeg.

Bij de nationale neiging tot de wapenen, de opregtheid en openhartigheid, die van zelven tot vriendschap, en gezelligheid neigden en den trek naar gulhartige, gemeenzame gastmalen en drinkerijen versterkte; — had de kennis, door de kruistogten verkregen aan andere natien, en inzonderheid aan de Oostersche volken, de zucht naar pracht en schitterenden luister — den Germanen te voren min bekend — gevoegd. Het toenemend vermogen, en de schaarschheid in voorwerpen, waaraan men zijne rijkdommen met genoegen konde besteden — dit een en ander was aanleidende oorzaak, dat zich de weelde der natie voornamelijk bepaalde tot de gezegde uitspanningen, zoo zeer strokende met haren oorspronkelijken aard en karakter, en dezelve allen mogelijken luister poogde bij te zetten.

De vorstelijke hoven en de adel van *Europa*, hadden zelve eerst, in de dertiende en veertiende eeuwen, een anderen toon en meer pracht en luister aangenomen. De bloei der stedelijke gemeenten, de meerdere vorderingen der fabrijken,

hadden vervolgens eerst de burgers in staat
ld, om dien nieuwen toon en luister mede
e volgen: — en menschen, slechts tot den
van zinnelijkheid in de beschaafdheid ge-
lerd — niet lange uit den staat van onder-
righeid, tot dien van vrijheid en onafhanke-
ieid overgegaan, moeten natuurlijk overhel-
tot het bonte, schitterende en luisterrijke, eer
tot het meer wezenlijke, zachte, edele en
elijke neigen. Zij moeten dus in deze jeugd
natie, even gelijk de jongeling, naauwlijks
kindschheid ontwassen, vermaak en wel-
: vinden in het luidklinkende en schitteren-

Op dezen trap van opvoeding en beschaving
nden gelijkelijk alle rangen en standen der in-
ners van *Nederland*, ten tijde van de op-
ting van het Gemeenebest. — Zij konden
h daarom des te eerder, met gelijk genoegen,
eenigen tot dezelfde vermaken en uitspannin-
n — en elks bijzondere weelde moest dus
le nationale en algemeene worden.

Als men ook de geschiedenis van de opkomst
steden en derzelver regeringsvorm en be-
ur, in die eerste tijden, oplettend nagaat;
t men in dezelve veel eer de bijzondere huis-
uding en levenswijze van eene groote fami-

E lie

lie — dan de afgeperkte regeringsvorm naar bepaalde regelen. — Ieder handelt meer naar bijzonder genoegen en gezamelijk goedvinden, dan naar eene uitgedrukte wet voor allen. De regeringen der ſteden nemen dus ook deel aan de genoegens, uitſpanningen en vermaken der gemeenten; om dat zij alle op ééne wijze denken en denzelfden ſmaak hebben, ſlechts ééne weelde het geheele ligchaam der gemeente — der natie bezielt. Van daar, dat de magiſtraten der ſteden zoo wel de ridderlijke tornooijen, als de ſchutters-feesten en de landjuweelen der Rederijkers, niet alleen voor hunne perſonen mede bijwoonden, maar dezen ook, van ſtadswege, met den eere-wijn verwelkomden, maatregelen van politie ten behoeve derzelven namen, de leden derzelven ter maaltijd onthaalden, en met eere-teekenen en rijken voorraad van wijn beſchonken.

Bij andere volken mogen ſtieren-gevechten — gemaskerde bals en andere danspartijen — opera's, concerten en dergelijken, den nationalen ſmaak en de weelde bepalen; — geene derzelven kan gewis zoo algemeen den ſmaak en de weelde der natie genaamd worden, als de opgenoemde uitſpanningen, bij de inwoners der vereenigde gewesten, tot voorbij het midden

der

'r zestiende eeuw, en de oprigting van het
:meenebest.

De fmaak aldus op éénen toon gestemd, tot
ne nationale uitfpanning; was het ook des
minder te verwonderen, dat de eensge-
ıdheid fteeds neigde tot gezamelijke gastmalen
vrolijkheid, terwijl de ftemming tot de vro-
:heid, bij eene koeler natie meer dan bij an-
re, veeltijds eene opwekking door den wijn
odig had: — inzonderheid, daar het meer
daarde temperament en de opregtheid min
den fchroomen voor verraderlijke dolken, of
t men vreesde, door den drank gevaarlijke
heimen te zullen verraden.

Het was nogtans ook bij even deze weelde
r natie, bij deze neiging tot gezelligheid en
end-broederlijke verkeering, bij de gastma-
ı of in de wijn- en bierhuizen, dat de meeste
:r nuttige ontwerpen gemaakt werden, waar-
ı ook de latere welvaart gebouwd is. Het
ıren de gemeenten der fteden, die, in der-
lver gilden en broederfchappen vergaderd,
:estal voor eigen rekening, en niet zelden
or eigen handen, de fteden met grachten, ka-
len, bruggen en fluizen voorzagen; — kaden
dijken aanlegden — wegen en ftraten baan-
n, en torens en vestingen bouwden. In de-

ze gezelschappen was het ook, dat bijzondere leden te zamenspanden, door anderen ondersteund, tot het ondernemen van de grootste werken; als het uitdroogen en omdijken van meeren en poelen, het graven van vaarten van de eene stad naar de andere, of het aanleggen van veerschuiten en wagens, tot gerijf van den koophandel. De éénheid in denkwijze, in uitspanningen, vermaken en weelde — die den een de anderen, als kinderen van een en hetzelfde huisgezin deed beschouwen, wier vriend aller vriend en wier vijand aller vijand was, — maakte niet alleen de steden vermogend tot groote ondernemingen en spoedige besluiten, — maar ook tot verbindtenissen met derzelver naburen. De schadeverhalingen op den eenen poorter of burger eener stad, wanneer een ander iets misdreven had bij de naburen, bewees zelfs, dat men de burgers eener stad eveneens beschouwde, als leden eens huisgezins — toonde, dat de algemeene geest en denkwijze in dit opzigt geheel veranderd was van de tijden en den geest der leenregering, dat dezelve meer gestemd was voor het algemeen belang en de vaderlandsliefde, welke men te voren niet kende, toen het belang van den bijzonderen Leenheer — die dikwijls een vreemdeling was, — met de belangen des

ıderlands fomtijds in tweeftrijd ftond. De te-
nftand van Roomfchen en Onroomfchen tegen
Spanjaarden — hoezeer men den Koning
regtmatigen Heer bleef befchouwen, — be-
es, dat men de vaderlandsliefde, de zucht
ɔr landgenooten, met welke men door eenerlei
ıkwijze, geest van uitfpanning, vermaken en
elde verbroederd was, meer gewigts gaf,
ı de verfchillende denkwijze in den godsdienst.
was meer tijd noodig, om door dweep-
:ht de gemoederen der leken tegen elkander te
hitten, dan om verdeeldheid-zoekende gees-
jken en ftaatsdienaars het misnoegen van allen
den hals te halen, of den aanval van vreem-
ingen met veréénde magt tegen te ftaan.
Met zulk eene geftemdheid alleen was het mo-
ijk, op den duur, eene overmagt, als die
Spanje, te wederftaan, en zich liever de
ʒdurige worftelingen en het gevaar van de
:ekere kans des oorlogs te getroosten; dan
rouwj te zijn aan land- en lotgenooten, aan
lke men door zoo vele banden van gemeen-
ıp en broederfchap verbonden was. Eene
w later, en na dat zich de nationale weelde
ɜr verdeeld had, na dat de aanhangers der
fchillende godsdienftige gevoelens meer van
ınder verwijderd, de opvoeding en huisfelij-

ke verkeering meer verfcheiden waren geworden; zou welligt die zelfde eendragtige uitwerking niet hebben plaats gehad. De gevolgen, die de verkwisting der latere weelde reeds te wege gebragt had, zouden, in weerwil van het goede, dat zij nu nog ftaande hielden, bij velen de uitwerking hebben gehad, over welke Prins Willem de I, in zijne *Apologie*, reeds klaagde. Het zelfbelang, de eigenliefde en trotschheid, die fteeds meer werken en tegen elkander botfen dáár, waar de trappen van befchaving en verlichting onder de ftanden der maatfchappij meer verfcheiden zijn, dan dáár, waar die nog in onverfijnde eenvoudigheid gelijk ftaan; verwijderen zoo wel de gemoederen, als zij de weelde op onderfcheiden voorwerpen vestigen.

II.

Hoedanig was de voortgang der weelde (luxus) *van de inwoneren der vereenigde* Nederlanden, *van de oprigting van het* *Gemeenebest, tot op dezen tijd?*

Hoezeer de fmaak voor de vroegere weelde der inwoneren dezer vereenigde gewesten, in

de

prigting van het Gemeenebest, bij velen
wel onveranderd bleef; hadden nogtans de
mstandigheden, met het vermogen, ook
eelde, den overdaad en den overvloed zoo
esnuikt, — en den geest van de verstandigsten
oorzigtigsten, allengs, derwijze in een an-
toon gestemd, — dat men in het alge-
, zijne winsten en rijkdommen, een tijd
veeleer zocht bedekt te houden en te ver-
n, dan te doen schitteren en te pronk te
l.

drukkunst had wel, sedert het begin der
nde eeuw, de gelegenheid verschaft, om
nnis der wetenschappen meer te versprei-
n algemeen te maken; maar er was nog
eeuw noodig geweest, om de middelklas-
lie nimmer was gewoon geweest te leeren
of schrijven, overtehalen, om van de
ten der drukpers gebruik te maken. Men
len lieden alles zinnelijk moeten vertoonen.
ad de schilderkunst reeds zoo algemeen
worden, en zulke groote vorderingen bo-
andere kunsten doen maken. Zij had de
oningen der Rederijkers, door hare hulp
el toeloops verschaft. Maar ook daaren-
had de vrees voor het doordringen der
rming van Luther en andere verlichte

mannen, de geestelijkheid zoo veel mogelijk doen waken tegen het inkomen, drukken of verkoopen en verspreiden van alle geschriften, door welke de gemeente uit derzelver onkunde, bijgeloof en vooroordeelen konde opgewekt worden. Eerst na dat men zich openlijk tegen Alva verzet had, met Philippus den II. in dadelijken oorlog was, en men zich niet meer stoorde aan de bevelen van *Spanje* of de banvloeken van *Rome*, kon de geest van onderzoek onbelemmerd bot gevierd worden.

De meer vrije beoefening der kunsten en wetenschappen, ongemeen bevorderd door de oprigting van de nieuwe hoogeschool, moest weldra eene geheele omwenteling in den smaak der natie te wege brengen, denzelven meer verdeelen en rigten op onderscheiden voorwerpen; en voor de enkel zinnelijke of meer schitterende en luidruchtige vermaken, meer stille genoegens in de plaats doen stellen.

Met den overgang van een meer *zinnelijken*, tot een meer *redelijken* godsdienst, met den afkeer van den beeldendienst, van alle uitwendig gebaar, geprevel en andere werktuiglijke, zoogenaamde, *goede werken*, vereenigde zich het geloof, dat de godsdienst alleen aan verstand en hart moet dienstbaar zijn, en het best beoefend

wordt

'ordt door nederigheid en stille deugd. — I.ar even deze ftemming, die door fommigen verdreven werd, deed weldra alle weelde, zelfs e onfchuldigfte en die der maatfchappij tot voor-eel ftrekte, als ijdelheid veroordeelen en ver-chten; en voor de vorige, bontfchitterende racht in kleeding, de eentoonigfte eenvoudig-eid in dezelve aannemen; hetgeen bij eenvou-igen niet zelden als een merkteeken van regt-innigheid werd aangemerkt; zoo dat men zelfs nog ing daarna, uit de klederdragt, min of meer et verfchil der onderfcheiden gezindheden kon ntdekken.

Het aanlokkende van het onderzoek en de ordering in de wetenfchappen, in eene eeuw, vaarin nog alles onbearbeid, alles nieuw was, net de godgeleerdheid aangevangen en allengs ot alle andere vakken overgegaan, vormde een iog onbekend ruim veld of voorwerp van weel-le, om daaraan de overwinften te kunnen be-teden, — namelijk het maken van boekverza-nelingen; van kabinetten van oudheden en hand-chriften; van gedenkpenningen en munten; van iorens en fchelpen; planten, vogels, infecten, nineralen en alle voorwerpen der natuurlijke iistorie; — verzamelingen niet alleen ter oefe-ning aan de hoogefcholen verbonden, of en-

kel bij leeraren en geleerden geacht, maar vrij algemeen gevonden bij ieder liefhebber der wetenſchappen, naarmate van het bijzonder vak tot welk deszelfs verkiezing zich bepaalde.

De weelde en ſmaak nu niet zoo zeer de wet en den toon ontvangende van eene algemeen heerſchende volksdrift, uit gebrek aan geestvermogen of kennis, om zich op eenig bijzonder voorwerp te bepalen; maar vrij, om in eene rijkheid van voorwerpen zelve te verkiezen; vond, in weerwil eener uitwendige eentoonigheid en meerdere zedigheid, eene veel grooter verſcheidenheid van genoegens en uitſpanningen; die des te meer inwendig nut in de maatſchappij konden ſtichten, als derzelver vermaak minder uit verlegenheid, zelfsverveling en ledigheid, dan wel uit leerzucht en liefde tot het vaderland en deszelfs roem geboren werd; en eene meerdere beſchaving van zeden en uitbreiding van oordeel en proefondervindelijke kennis, ten gevolge had.

De ſchilderkunst, welke reeds te voren aanmerkelijke vorderingen gemaakt, en voornamelijk geſtrekt had, om de leken, bij gebrek van letterlijk onderwijs en vatbaarheid voor hetzelve in plaats van door boeken — door zinnelijke voorſtellingen te onderrigten; en daarom door kerk- en geestelijken, zoowel als door de open-

lij-

lijke vertooningen der Kameristen was aangemoedigd geworden, daarna door den beeldenſtorm en het verwijderen der afbeeldingen uit de oefenplaatſen van den hervormden godsdienst, van de bloote navolging der voorbeelden uit de Italiaanſche ſchool terug gehouden, thans genoodzaakt zich tot andere voorwerpen te bepalen, en zich als 't ware een eigen ſchool te vormen, — welke daarna de Italiaanſche in roem niet behoefde toetegeven, — opende allengs een nieuw vak voor de nuttigſte weelde, en deed de voordeelen, die uit den meer bloeijenden koophandel en toenemende ijver en werkzaamheid der ingezetenen van den nieuwen ſtaat voortvloeiden, aan hare geestverheffende tafereelen, als eene nuttige en ſchuldelooze uitſpanning beſteden.

De bloei der letterkunde, die de beſchaving en verbetering der landtaal meer noodzakelijk maakte, en het ſmaakelooze en kunstelooze in de rijmelarij en ſchouwtooneelen der Rederijkeren deed inzien, ſpoorde ook in dit vak meer verlichte geesten aan, om de hand aan het werk te ſlaan en der dichtkunde beſchaafder taal te doen ſpreken, geregelder trant en maat te doen houden, om niet ſlechts het oor van het onkun-

dig

dig gemeen te vermaken; maar ook inzonderheid aan kiescher smaak te kunnen voldoen, en verstand en hart tevens te treffen, te vermaken en te stichten. Het beschaafder tooneel van Kosters *Akademie* deed dus het knersend kreupelrijm der vroegere Kameristen allengs zwijgen; en ook daarin de oude, ruwere, zinzelijke weelde voor meer geestrijke uitspanningen vergeten.

Hoe veel nut nogtans de nieuwe schouwburg, tot verbetering van taal- en dichtkunde, door de kunstwerken van Hooft, Vondel en derzelver volgelingen, stichtte; verre was het er niettemin af, dat zich de nationale weelde en smaak nog algemeen voor denzelven zouden verklaard hebben: daar de ijver voor de vermeende regtzinnigheid het tooneel niet wilde erkennen als eene leerschool der volks-zeden en beschaving; integendeel, dezen ontleder der gebreken, waar toen zoowel als nu de huichelarij, belagchelijkheden en ondeugden der geestelijkheid en anderen, werden ontmaskerd, als aanmoediger tot losbandigheid, schuwde en uitkreet. — Hierdoor maakte hetzelve dan ook geen algemeenen opgang; maar bloeide alleen in enkele groote steden: ten blijke, hoe zeer de vorige weelde en

smaak

ſmaak voor het zinnelijke, over het geheel, eene volkomen omwenteling hadden ondergaan, en ingetoomd waren.

Alhoewel de koophandel en zeevaart, in weerwil van den voortdurenden oorlog, ſteeds in bloei en uitbreiding voortgingen, en na de wederkeering of overgang van *Antwerpen* aan *Spanje* meer naar deze vrije gewesten toevlugt namen, en met dezelven rijkdom en welvaart, de voedſters van weelde en pracht, terug keerden; bleef nogtans de onzekerheid voor de eindelijke uitkomst, bij het wisſelvallig lot des krijgs, en de ebbe en vloed van voor- en tegenſpoed der wapenen, waaraan men van tijd tot tijd blootgeſteld was; de meerdere lasten, die daardoor moesten opgebragt worden, gevoegd bij den roof, de vernieling, tegenſpoeden en ſchaden, die nu deze, dan gene ſteden of gewesten ondergingen; de vrees en bedachtzaamheid bij groot en klein voortduren. Van daar die plooi van ernst, tot meerdere vlijt en ſpaarzaamheid, die allengs van den vader op den zoon, door voorbeeld en redenering, overgeplant, tot een hoofdtrek van het nationaal karakter overging; waardoor de ingezetenen dezer gewesten, bij de naburige volken, even zoo zeer bekend en beroemd werden, als voorheen door

door derzelver blinkende weelde en verkwistende levenswijs.

Het was bij deze geduldige ſpaarzaamheid en nederige eenvoudigheid, gevoegd bij eene meer verlichte kloekmoedigheid en bedaarder overleg, dat onze voorouderen, tachtig jaren lang, de kosten van eenen vernielenden oorlog, meest met eigen krachten en vermogens, konden doorſtaan; en nog lang na het overdrijven van die gevaren, zich als aan eene welhergebragte gewoonte der voorouderen, veelal aan eene ingetogener levenswijze, dan andere nabuurige volken, bleven gewennen; en liever onder de eenvoudigſte kleeding en levenswijze, de grootſte ſchatten en rijkdommen voor den vreemdeling poogden te verbergen, dan dezelven door openlijke weelde en vertooning te doen ſchitteren.

Niettegenſtaande deze uitwendige eenvoudigheid en zedigheid, die meuigmaal in het voorkomen den mingegoeden van den ſchatrijken burger of koopman niet liet onderkennen; had nogtans de weelde hare ſpeelpop en haar vermaak achter deze zedige vertooning verborgen.

Behalve de adel, (die reeds met het begin des oorlogs zeer gedund was, daar velen van

dien

nd het met den vijand hielden (*)); steeds, buiten de onbruik geraakte tor- nooijen,

ins Willem de I., zegt, in zijne *Apologie* : beschuldiging, in den ban van Filips den *hij den Adeldom zoude haten*, na het tegen- in zulk eene aantijging aangetoond te hebben: zoo wij van overlangen tijd voorzien hebben, at sommige eergierige hoofden, die naderhand s afgevallen en geweken zijn, zich zelven hebben vervorderen, en pogen de gouvernementen en : officien van den lande aan zich te trekken, in vaderland daarna te verlaten en hunnen eed elijk te verbreken: ja, zoo wij hunne ligtvaar- d, ijdelheid en ongestadigheid, mitgaders hun- nen en gemoed heel en al naar de tijrannij e, wel van te voren gekend hebben, en den- uit die oorzake gene gunst, in het gene zij rden, hebben willen toedragen, (door welk l het beste deel van den staat en het wezen algemeene regering tot nog toe in zijn geheel geschonden gebleven is,) zoo hebben wij daar- en adeldom niet gehaat of veracht, maar wij n met goeden rijpen rade willen voorkomen nds uiterste verderf, hetwelke uit hunne aansla- schapen stond te worden. Ware het zake, dat vaders, die veel wijzer, ja veel kloeker omer waren, dan zij zijn, en met welke wij eene goede vriendschap altijd onderhouden heb- tot op deze ure nog in leven waren: zij zou- ongetwijfeld van ongeneugte sterven, ziende „ zoo-

nooijen, dezelfde levenswijze als voorheen bleef behouden, en tot de jagt en het uitbreiden van deszelfs landgoederen — of de ambten en posten van regering zich bepaalde, en eenige burgerlijke geslachten, die denzelfden toon aannamen, heerschte er onder de klasse der voornaamste, gegoede en deftigste ingezetenen, bij eene

" zoodanige kinderen, die in het minste niet aarden
" naar de standvastigheid en het deugdelijk gemoed
" hunner voorouderen, die altijd zoo eerlijk en on-
" straffelijk geleefd hebben: ook ziende, dat er he-
" dendaags geen landen zijn, in welke zij niet voor
" ongestadige lieden en *groote kooplieden* (zulke, die
" voor goud en eerambten alles veil hebben) gehouden
" worden: hoe dat de Spanjaarden, welke zij als sla-
" ven dienen, mitgaders de Kardinaal (Granvelle,)
" die de standert is, om welken hun molen draait,
" met hun als met een top- of kaatsbal spelen, en als
" met kinderen omgaan, ja ze bij den neus omvoeren
" en leiden, gelijk men de beesten doet, en met
" schoone woorden zoo lang ophouden, tot dat het
" eens zal pas geven zijne beelden, instrumenten, ta-
" pisserijen en anderen huisraad, die ze hem ontsto-
" len hebben, wederom te eisschen en te begeeren:
" tot dat ze wel te lijve en vet genoeg zijn, om op
" de vleeschbank gelegd te worden: zoo als blijkt bij
" des Kardinaals eigene brieven, die met zijne eigene
" hand geschreven waren, en die gij, Mijne Heeren,
" zelve gezien en wel herkend hebt."

eene zedige ingetogenheid, nogtans meestal zulk eene rijkheid en onbekrompenheid, in ieder ftuk hunner kleeding en huisraad, als men bij geene andere natien aantrof. Zonder eenigen valfchen fchijn of tooi moest, over het geheel, alles echt en kostbaar en in overvloed voorhanden zijn; zoo in boven- als onder-kleederen, moest alles van de beste ftof, die er te bekomen was, vervaardigd zijn, en het fcheen zelfs geene waarde te hebben, wanneer het niet tevens hoog in prijs was. De fijnfte lakens en ftoffen, het keurigfte linnen voor onder-kleeding en bedden, de kostbaarfte damasten voor tafelgoed, die de inlandfche fabrijken konden opleveren, waren het uitzet voor huwbare zoonen en dochters — en het aangenaam gefchenk aan buitenlandfche vorften (*). De overige hoofd-, hals- en armverfierfelen, bij den eerbaren en zedigen tooi der jonge dochters, konden niet zelden in kostbaarheid van parelen en juweelen een riddergoed opwegen. In alles, waar flechts eenig metaal kon aangebragt worden, moest het goud

en

(*) Schrevelius meldt van een ftuk linnen, door de magiftraat van *Haarlem* aan eenen Reinier Gysbert, in 1608 aanbefteedt, om gezonden te worden aan den *grooten Turk*, bl. 391.

en zilver niet gespaard, de kunst of zwaarte, om den prijs, niet bepaald worden, — indien het slechts inlandsche arbeid was. Daar men zich bestendig bij de gewoonte hield, zonder naar de mode steeds van maaksel te veranderen; zorgde men niet zelden, bij het aangaan des huwelijks, voor eenen voorraad van kleeding en huisraad voor zijn geheel leven. En schoon ook de gansche nalatenschap in niets anders bestond, dan in roerende goederen, konden niet zelden de erfgenamen daardoor verscheiden duizenden deelen.

Niet minder rijk was het overig huisraad, en inzonderheid alles wat tot de tafel behoorde; tafels, spiegels, lichters, kandelaars, drinkkannen en bekers, toonstukken, koelvaten en ander pronk-gereedschap van zilver, goud en porselein, bij buffetten en kasten vol: schilderijen, waarvan men menigmaal zelve de kunstwaarde niet anders wist te schatten, dan naar den hoogen prijs, die er voor betaald was, waren de voorwerpen van weelde, waaraan men zijne rijkdommen besteedde: terwijl de uiterste zindelijkheid der huizen en gereedschappen, van het paleis tot de daghuurders woning, inzonderheid den Hollander deed kennen, uit alle andere natien. Steeds vlijtig in handel en beroep, steeds

ds gezet op winst en voordeel; ſpaarzaam in
dagelijkſche levenswijze en vertering, zoo in
ɔuiten zijn huis, was dan ook alles overvloed
rijklijkheid bij het onthalen van gasten en
nden. Het ſcheen veeleer, dat de vlijt, win-
ht, ſpaarzaamheid en ſoberheid in het dage-
sch leven, niet anders ten oogmerk hadden,
om op gezette tijden, en bij gepaste gele-
heden, des te rijkelijker te kunnen wezen,
vrienden en bekenden vorſtelijk te onthalen;
tot nuttige en kostbare ondernemingen, on-
ſteuning van noodlijdenden, het onderhoud
ı weezen en afgeleefde behoeftigen, in eene
me mate te kunnen bijdragen.

De invloed van een meer redelijken gods-
nst, die zoowel uiterlijk in naauwgezetheid
er zigtbaar, als in de zedeleer geſtrenger was,
l de levenswijze wel algemeener beſchaafd,
meer veredeld, maar de natuurlijke neiging
gezelligheid, gulhartigheid en vriendſchap,
het eigen karakter der natie ſteeds had uitge-
akt, — de zucht tot vriendelijke gastmalen en
genoegen der tafelvreugd, was nog dezelfde
ɔleven en maakte nog vrij algemeen de weel-
der natie uit.

De werkdagen der week met vlijt tot den ar-
id beſteed, ter verrigting van ambts- of be-

roeps-bezigheden, en den tijd der godsdienstoefening naarstig waargenomen, werd nogtans iedere feestdag bestemd, tot uitspanning in het gezelschap van vrienden en bekenden, op het middag- of avondmaal; en geene gelegenheid overgeslagen, om het getal der gulle en vrolijke feesten te kunnen vermeerderen (*). Niet alleen bij de huwelijken, geboorte, of den doop der kinderen, maar ook bij de geboorte-verjaring van ieder huisgenoot, moest er een buitengewoon feest zijn — en ieder feest gaf de aanleiding tot een tegenfeest. Bij deze gelegenheden was het, dat de keurigheid en zindelijkheid, de bekwaamheid en goede smaak der huisselijke vrouwen, derzelver grootste kracht ten toon konden spreiden, door als het ware zoowel de kostbaarheden van tafellinnen, zilver, porselein enz. te doen luchten, als eenen overvloed van de keurigste spijzen, prachtigste nageregten en edelste wijnen voor te dienen. Terwijl de Italianen zich verlustigden met een streelend concert, de Franschman eten en drinken liet staan voor

(*) Ik zou te breed moeten uitweiden, indien ik dit in de bijzonderheden wilde aanwijzen; doch men kan zulks in het breede aangewezen vinden in Alkemade en van der Schellings *Nederlandsche Dischplegtigheden*.

zijn' vrolijken dans, de Brit zich, na het
ijderen van de vrouwen, op zijn oud
iaansch met een *bowl punch* vermaakte,
de Nederlander zijn hoogste vermaak in
zijn zindelijken ruimen disch, onder een
ig en gezouten gesprek, of onder het op-
:n of zingen van een of meer, op het feest
e gelegenheid toepasselijke, dichtstukjes of
:s, in het gezelschap van mannen en vrou-
geest en ligchaam tevens te verkwikken
vermaken. De tafel- of kamer-spelen ple-
hier bij ook niet zeldzaam te zijn. De her-
en visschers-kouten of gezangen, en een
l, ja mag men zeggen duizende van gedich-
n liederen op dergelijke gelegenheids-maal-
en huwelijks-, geboorte-, verjaar, of zil-
en gouden bruilofts of andere feesten ver-
igd, zijn nog, van onze beste dichters, in
n en in ieders handen. Welligt heeft men
an deze tafel-weelde en gedurig wederkee-
feesten te danken, dat wij, in evenredig-
van onze bevolking in de eerste eeuwen der
ting van het Gemeenebest, zoo veel meer
aarde dichters konden optellen, dan eenig
volk of ons omringende natie. Daar het
iik en de beleefdheid der gasten, de over
gewoonte vervangende, vereischte, dat

geen feest- of gastmaal van eenig aanzien onbezongen bleef zal zulks welligt menigen gast aangefpoord hebben, om zijne krachten in de dichtkunst of het verzen maken te beproeven; en daarin naar zijn genoegen flagende, zulks hem opgewekt hebben, om deze oefening tot andere onderwerpen voorttezetten. Daar ondertusfchen geen volk van dit werelddeel in zijne dichtwerken, zulk een aantal gelegenheids- of tafel-gedichten kan aanwijzen, als onze natie, en, daar waarfchijnlijk bij ons zelfs het honderdfte feestmaal naauwlijks bezongen is, kan men daaruit, niet zonder grond, befluiten, dat onze volksweelde hierin geheel en al onderfcheiden was van die onzer naburen.

Dan de grond van deze ftillere tafel-weelde lag ook zoowel in de verfchillende omftandigheden van ons Gemeenebest, als in de ftrengere zeden, — die de hervorming hier had ingevoerd, — in vergelijking van andere ftaten en volken; daar in andere naburige en afgelegen landen, waar die omwenteling als bij ons geen plaats had gehad, de ingezetenen, over het geheel, meer geftemd en genegen bleven, om zich meer gezamelijk en openlijk te vermaken, in daartoe ingerigte huizen, perken en dergelijke waar muzijk en dans, meer in hunnen fmaak, eene

e min kostbare uitſpanning verſchafte. — Er
s gedurende den tachtigjarigen krijg en de
ʒ verſchillende denkwijze in ſtaatkunde en gods-
nst, onder velen der natie, bij de ſtaatkundige
jheid voor alle geloofs-gezindheden, aan zulke
;*emeene* uitſpanningen en volks-feesten, *bij ons*
:t zoo ligt te denken, indien men anders ver-
ıillen, vechterijen, enz. wilde vermijden. Van-
ır, dat zich de bijzondere bijeenkomſten in klei-
'e kringen meer vermenigvuldigden; en, ſedert
geloofs-hervorming, ieder zich ſlechts hield
zijne huisgenooten of aanverwanten; zich
ırbij zoodanige anderen tot zijn gezelſchap of
ten verkoos, als met zijne denkwijze en ſmaak
best ſtrookte, waardoor dan ook het luid-
htiger vermaak in de herbergen of andere open-
e plaatſen, meer aan de geringere klasſe des
ks werd overgelaten; en meestal voor een be-
s van mindere beſchaafdheid en opvoeding
rd aangemerkt, in degenen, die daar gebruik
ı maakten.

Uit de gezegde oorzaak ontſtond dan ook,
de meestvermogenden, nog eene kostbaarder
elde; het aanleggen namelijk van lusthoven of
tenplaatſen; niet zoo zeer van uitgeſtrekte
dgoederen, bij welke men door eene goede
dhuishoudkunde, eenige voordeelen beoogde,

 of

of ten minsten kosteloos zijn huisgezin van het noodige door veld en vee konde voorzien; als wel van bloote buiten-tuinen, alleen tot uitspanning voor eenige dagen in de week, en eenige weken in het jaar, om ook het landleven in zijnen eigen kring te genieten. Hierbij poogde men, naar den smaak des tijds, natuur en kunste vereenigen — waardoor men die beiden niet zelden verkrachtte en verminkte. — Zoo drong men de voortbrengselen der natuur, uit alle werelddeelen bijéén: inzonderheid de rijkste schakeringen van bloemen, waaraan men schatten besteedde, in afgemeten perken, omringd van beelden, geschoren hagen, fonteinen, grotten, kunstige watervallen, kommen, vischvijvers, diergaarden en allerlei gevogelte, op een klein plekje gronds; menigmaal tot verkwistens toe, en voor sommen, voor welke men de grootste landgoederen en heerlijkheden zou hebben aangekocht.

Deze weelde ging, bij de toenemende voordeelen des koophandels, bij velen zoo ver, dat men duizenden besteedde voor een enkelen bloembol, en denzelven in gewigt tienmalen boven goud en edel gesteente schatte.

Hoe zeer de vlijt en spaarzaamheid, over het geheel door verscheiden elkander opvolgende geslachten heen voortduurde; en, in onderscheiding

; van andere volken, het nationaal karakter
f uitmaken: zoo deed de bloei der Oost- en
stindische Maatschappijen velen de aanzien-
te schatten wagen, om meester te worden van
erscheidene takken van buitenlandschen han-
en liever dikwijls een gedeelte van de voort-
igselen der volkplantingen verdelgen, dan
r overvloed den prijs derzelve verminderen en
meer algemeen verkrijgbaar te maken (*).
elijk de weelde of uitspanningen en beste-
; zijner rijkdommen en schatten, bij bijzon-
: ingezetenen en huisgezinnen, ten deele be-
id in rijke gastmalen, en alles wat tot dezel-
behoorde en daaraan luister konde bijzetten;
was zulks niet minder een tak van weelde bij
onderscheidene collegien en genootschappen,
schutterijen, scheepsrederijen, heemraad-
iappen, geregten en dergelijke; bij welke de
oegere gewoonten nog in gebruik bleven, en
nieu-

(*) Toen de Koning van *Portugal* in het begin der
de eeuw verscheidene koffers met diamanten in com-
ssie zond aan Hollandsche kooplieden, raadden zij
m, dat hij, om de eene helft te verkoopen, de an-
re helft in zee moest werpen, of ten minsten zoo
heim bewaren, dat er niet van gesproken werd. —
ze stelregel of les werd niet zelden door onze koop-
den, of maatschappijen, zelven in acht genomen.

nieuwe daaraan werden toegevoegd. Zelfs de regentſchappen van godshuizen, wees- en armengeſtichten hadden veeltijds de prachtigſte eetzalen, die niet zelden door vermogenden of door de gezamelijke beſtuurders, met kostbare bekers en tafel-gereedſchappen; of niet minder kunſtige tafereelen en ſchilderijen werden beſchonken, gelijk die bij vele derzelven nog voorhanden zijn.

Alhoewel tot op den dag van heden nog vele dier gebruiken plaats hebben gehouden, kan men echter niet zeggen, dat deze, of de bijzondere maaltijden, thans eenigzins algemeen, onder de Nederlandſche weelde kunnen gerekend worden. Sedert de laatſte eeuw, het oorſpronkelijk Nederlandsch karakter zich allengs verliezende, en meer overhellende tot de gewoonten, gebruiken en zeden van andere volken, en eene zucht, om deze in alles natevolgen; zijn de voorwerpen van weelde veel meer zoodanig verdeeld en vermenigvuldigd, dat men geene derzelve meer eigenlijk nationaal of algemeen kan heten. De meerdere uitbreiding van den koophandel, de werkzaamheden en fabrijken, bij onze naburen; die de onze, en inzonderheid de vrachtvaart en de visſcherijen allengs zoo zeer verminderd hebben, bepaalde eindelijk over het

al-

algemeen de nationale middelen van bestaan meer tot het noodige, dan tot eenige afzonderlijke weelde.

De overdreven zucht tot allerlei buitenlandschen gewaagden handel en ondernemingen, op onderscheiden volkplantingen, waartoe listige planmakers, of de zucht naar groote winsten, velen verleidden — de eenzijdige bevordering van den koophandel, met verwaarlozing van de fabrijken en den landbouw; de actiehandel, de neiging, om zijne overwinsten in buitenlandsche geld opnemingen, op hoop van hoogere renten, dan men in het vaderland konde bekomen, te besteden; noodzaakte de ingezetenen in het algemeen, om meer en meer de weelde der vorige welvaart te laten varen en te verminderen, en deed eindelijk eene geheel andere levenswijze plaats grijpen, dan vóór, en onmiddelijk na de oprigting van het Gemeenebest.

De meer algemeene vermagering, inzonderheid in de gewesten, die meest door den koophandel gebloeid hadden, en waar men de buitenlandsche geld-opnemingen, tot afbreuk van den regtstreekschen koophandel, het meeste had begunstigd en bevorderd, de afwijking van de oude bestendigheid, zoo wel in kleeding, huisraad en versierselen, als gewoonten en zeden, waardoor

van tijd tot tijd alles naar de wisfeling der mode bij Franfchen, Engelfchen, Italianen, Duitfchers, ja Indianen en Chinezen moest veranderd en vernieuwd worden, alles meer op uiterlijken fchijn, dan inwendige waarde, hechtheid en duurzaamheid, om de minfte kosten, werd toegelegd; en de verkwisting meer in de gedurige verandering en dus wezenlijk verlies, uitliep, deed ook de bijzondere bijeenkomften, gezelfchappen en gastmalen, onder vrouwen en jonge lieden, meer buiten gebruik geraken; en ieder zich meer afzonderlijk en op zich zelven verlustigen.

Behalve de bijzondere bijeenkomften van geleerden, kunftenaren en liefhebbers van wetenfchappen, in onderfcheiden vakken, en derzelver maatfchappijen en genootfchappen, werden er ook meer algemeen, collegien, focieteiten en bijeenkomften van mannen opgerigt, enkel om te fpelen en te drinken; niet alleen des avonds na het verrigten en afloopen van ieders gewone bezigheid; maar ook des morgens, waarvan niet zelden het gevolg was, dat velen zich, ongefchikt maakten voor alle andere bezigheden, van den dag.

De vrouwen, zich fteeds vervelende in de gedurige eenzaamheid, bij de afwezigheid harer mannen, moesten zich ook afzonderlijk in hare

ge

ſchappen, den tijd verdrijven; — en de
elingen en jonge dochters verkregen daar-
veelal de gelegenheid, om zich mede af-
erlijk te vermaken. Bij de eene zoo wel als
ıdere — zoo verre de oude zeden en zedig-
bij ſommigen niet de overhand nog behiel-
— moest veeltijds, na het afhandelen van
ıieuws van den dag en de mode, het ſpel
ntoonigheid en zelfverveling vervangen en be-
n. — Ieder huisgezin — indien er al geene
re zedenlooze verſpilling bij kwam, had dus,
, drie en vierderlei bronnen en middelen van
de of verkwisting, waaraan het deszelfs over-
tende — zoo al niet noodige — middelen en
ıogens konde beſteden. Geëvenredigd aan
mindere vermogen der meesten, waren al-
, bij de mindere bronnen van voordeel, de
genheden tot vertering vermenigvuldigd, bij
ene zoo wel als de andere; terwijl de ou-
hunne partijen niet konden verzuimen, had-
de jonge lieden hunne bals en concerten; en
le kinderen, werd het een mode der opvoe-
, dat zij afzonderlijke dans en ſpeelpartijen
len.

oodanig was de voortgang der weelde van on-
voorouderen tijd, tot heden; en hoe zeer
ıit, een meer algemeene omgang, tusſchen

lie-

lieden van onderfcheiden godsdienftige en ftaatkundige denkwijze, moge geboren zijn, is het er nogtans verre af, dat de opregtheid, goede trouw en ware vriendfchap, of de overige vaderlandfche deugden en zeden bij alle ftanden daardoor zouden gewonnen — en alle nijverheid en welvaart daaruit nieuwe bronnen en uitzigten verkregen hebben.

De meerdere vermenging, die ook onze natie met andere volken van *Europa*, zoo door omgang als koophandel en andere omftandigheden, ondergaan heeft — en derzelver bijzondere weelde onder ons verfpreid — maakt het dus eindelijk bijna onmogelijk, om te bepalen, waarin bij onderfcheiding, onze *Nationale weelde* langer beftaat.

III.

Waarin was de invloed der Nederlandfche weelde voordeelig, waarin nadeelig voor den burgerftaat in het gemeen.

De zinnelijke en fchitterende weelde, die uit de oosterfche pracht, welke men bij de kruistogten had leeren kennen, meer dan uit den ouden aard der natie; en anderdeels, door het voorbeeld

beeld der vorsten, uit de huizen van *Burgondien* en *Oostenrijk*, vóór en tot onder de vestiging van het Gemeenebest, bij de ingezetenen der vereenigde *Nederlanden* plaats had; hoe kwalijk geschikt tot beschaving van het verstand en de veredeling der zeden; — was niettemin overeenkomstig de behoefte en den trap van vordering in de nationale opvoeding; en had ook haar nuttigen invloed, op de inrigting en het bestaan van den burgerstaat.

Waar de wetenschappen en kunsten nog niet algemeen bloeijen, noch door de regering zelve aangemoedigd, beschermd en begunstigd worden, daar moet de natie, bij den minst toevalligen bloei, welvaart of rijkdom, of tot trage ledigheid en werkeloosheid neigen en vervallen, of hare weelde stellen, in luidruchtige vermaken en uitspanningen.

De zucht tot den wapenhandel, de tornooijen en de jagt, de schutters-oefeningen, wapenschouwingen, optogten en feesten der wapen-koningen, de vereeniging derzelve met de gilden, broederschappen en kameristen; die allengs de smaak voor andere oefeningen van den geest opwekten, hielden nog, in weerwil der verschillen en twijfelingen in het stuk van den godsdienst, de ingezetenen der *Nederlanden* onderling vereenigd in hun-

hunne uitſpanningen, in hunne maaltijden en drinkgelagen, — die nog meer de behoefte derzelven uitmaakten; dan de redeneering over godsdienſtige geſchillen, waarvan zij, alleen door beelden en vertooningen, zich eenig denkbeeld konden maken. De oude moed en dapperheid; die nog, door de wapenoefening en vertooning, levendig werd gehouden, deed hen minder aarzelen, om de overmagt van Alva, woest en wanhopig weêrſtand te bieden; al ware het ook, om hun leven en bezittingen ten duurſte te verkoopen. Deze nog overgebleven oude krijgszucht, deed de burgerijen van *Leijden*, *Haarlem*, *Alkmaar*, en een aantal andere ſteden, in het wederſtaan der vijanden, de dapperſte en roemruchtigſte heldendaden bedrijven, en beſtand zijn, tegen de rampen en onheilen van een tachtigjarigen oorlog.

De ruime verteringen en verkwistingen, zoo wel in hunne gastmalen, in de doelens, en bijeenkomſten der gilden, broederſchappen en landjuweelen; als de kostbaarheid der kleeding e ſieraden, in allerlei ſtoffen en handwerken, dat men door de Oosterlingen en Italianen d aan had kennis gekregen, had de natie meer gemeen opgewekt tot vlijt en werkzaamheid wol-, linnen-, zijde-, fluweel- en ſtoffen-f

, verwerijen, garen-tweenderijen, goud- en
ɜrfmederijen, beeldhouw- en fchilderkunst,
enfmederijen en andere fabrijken, van welken
vele bij onze naburen nog verwaarloosd of
:erlijk waren — fteeds doen toenemen en ver-
:ren; en aangefpoord door de binnenlandfche
lde, welke niets te kostbaar konde wezen,
vraag en het vertier — ook naar buiten-
.s — meer en meer uitgebreid, en tot eene
ds vloeijende bron van overvloed en rijkdom
n worden. In zooverre zelfs, dat niet alleen
ls in de 15de en in het begin der 16de eeuw,
boden was, buitenlandfche lakens intevoeren,
ır zelfs onderfcheiden fteden geene andere
den gebruikt hebben, dan die binnen derzel-
gebied geweven en bereid waren.

Zonder deze geest van werkzaamheid en ijver,
allerlei handwerken en neringen, en de voor-
len der visfcherijen en fcheepvaart, die zelfs
koopwaren en behoeften voor en naar andere
len, volken en werelddeelen aanvoerde; zou
den ingezetenen dezer landen niet mogelijk
geweest, een kostbaren en vernielenden oor-
zoo vele jaren door te ftaan; en na het ein-
ɜn van denzelven hun vermogen meer aange-
fen, dan afgenomen te zien.

)e meer fpaarzame en ftiller weelde, die fe-

G deze

dert de oprigting van het Gemeenebest, eer de rijkdommen verborg, dan deed fchitteren; meer beftendig zich hield aan eene aangenomene gewoonte en mode in kleeding en huishouding; meer genegen tot het opleggen van fchatten, dan het verkwisten derzelven; ten einde in rampvolle tijden, gelijk men beleefd had, fteeds zich te kunnen redden en buiten zorg te zijn, welke bij de plooi van ernst en zedigheid, en het verkiezen van de ftillere huisfelijke genoegens en vermaken onder de zijnen en vertrouwde vrienden, boven de vorige openlijke luidruchtigheden — die de gevaren voor het geloofs-onderzoek, zoo wel als de meer redelijke geloofshervorming hadden daargefteld, deed, bij de weinige renten, die men van de uitgezette gelden en aankoop van landerijen of landgoederen en andere inlandfche ondernemingen konde maken, bij mindere dagelijkfche behoeften en veranderingen, iedereen meer in ftaat zijn, om zijne opgelegde fchatten in grootere handel - maatfchappijen en ondernemingen op onbekende landen en ontdekkingen te kunnen wagen, en daardoor het bekrompen gebied van het Gemeenebest in andere werelddeelen te kunnen uitbreiden (*). De

(*) Voltaire zegt in de inleiding van zijne *eere van*

De stillere weelde en huisselijke genoegens i
1 een kleineren kring — hoe zeer dezelven in
et' oog van vreemdelingen, eene te groote stijf-
ieid, eigenzinnigheid en onwellevendheid mogten
iebben, — waren des te meer geschikt, om,
ij deze gulle, welmeenende en openhartige ver-
eering — waarvan men zich het beste denk-
eeld kan vormen uit de gemeenzame brieven
an den Dr sfaard Hooft — de kennis en
naak in de wetenschappen, zoo wel als staats-
f handelbelangen den geest te oefenen en te
errijken, en het spel, als een middel tegen
elfverveling te kunnen ontberen.

De stille spaarzaamheid, de afkeer van ver-
wisting, — zonder uitzigt op eenig wezenlijk
ut voor zich zelven of anderen, stelde daaren-
oven de inwoners in staat, om te minder ka-
g te zijn in hunne meer beredeneerde weelde;
ie even zoo zeer de bevordering der kunsten
die

an Lodewijk *den Veertienden:* „ Het is niet te ver-
wonderen, dat de schilder- en dichtkunst, de wel-
sprekendheid en wijsbegeerte verwaarloosd, en ge-
noegzaam onbekend waren bij een volk (de Fran-
schen), dat havens aan den oceaan en de middel-
landsche zee hebbende, echter geene vloot had:
dat zeer gezet zijnde op de pracht, naauwlijks eeni-
ge Manufacturen bezat."

en verdienſten, als eigen genoegen en vermaak of gerijf ten doel had. Daardoor was de bekwame kunstſchilder, die ſlechts werken wilde, ſteeds verzekerd van rijke vergelding voor zijnen arbeid. De ondernemer eener nieuwe fabrijk, of verbeteraar van eenige oude, behoefde nimmer verlegen te zijn, om de kosten daartoe benoodigd, indien ſlechts het vooruitzigt eenig nut aan de maatſchappij kon beloven. De aangevoerde voortbrengſelen en kostbaarheden van onze volkplantingen, vonden dadelijk vertier, het zij als een voorwerp van bijzondere weelde, in de verzamelingen van kostbaarheden, zeldzaamheden of voorwerpen ter uitbreiding van kennis en geleerdheid; of als meer noodwendigheden voor den handel en in den uitwendigen bloei van hanteringen en ſcheepvaart.

De meer verkwistende weelde, aan voorwerpen, die geene renten of vruchten opleverden, maar aan den bezitter ſteeds nieuwe kosten veroorzaakten, en dikwijls alleen zijn bijzonderen ſmaak en verkiezing voldeden; — als het aanleggen van lusthoven, buitenhuizen, grotwerken, kostbare bloemperken, fonteinen, diergaarden, menagerien en dergelijken; — konde nimmer, in zoo verre dezelve ontſproot uit den overvloed des aanleggers, als eene ſchadelijke weel-

de

le worden aangemerkt, daar zij een aantal min-
er mogenden werk en bestaan verschafte en de
1 het groot gewonnen schatten, alzoo, als in
en aantal kleinere, vruchtbare beekjes van voor-
poed, door de geheele maatschappij deed stroo-
nen, en aan alle takken van bestaan, bloei en
even gaf.

De schatten daarenboven aan wezenlijke kunst-
verken, van beeldhouw-, schilder-, bouwkunst
en anderen vernuftigen arbeid besteed, hoe ren-
eloos deze ook op zich zelven mogten schij-
en, gaven veelmeer eene dubbele winst aan
e maatschappij, in de meerdere aanprikkeling
ontwikkeling van het algemeene kunstvermo-
n, het verbeteren van den smaak en de be-
vaamheid van allerlei handwerkslieden, waar-
or de ware beschaving en verlichting in ver-
nd met alle andere wetenschappen, geboren
rdt, en de inwendige sterkte van den staat,
betrekking tot andere, het zekerste berust.

In zoo verre nogtans deze weelde zich me-
maal al te zeer bepaalde, tot het besteden der
erwonnen schatten in zoodanige doode kapita-
, welker waarde alleen van eene bijzondere ver-
zing afhing, of in eene opeenstapeling van alle
voordeelen der maatschappij tot eene plaats,
verwaarlozing van de overige deelen van het

Gemeenebest, waardoor de ingezetenen en bezittingen van het eene gewest te zeer naar de voordeelen van het andere gelokt, de koophandel en zeevaart alleen de handen van het geheel bezig hielden; terwijl de noodige handen aan den landbouw, de handwerken en fabrijken onttrokken, en deze verwaarloosd werden, een aantal woeste gronden daardoor onbebouwd bleven liggen, de opgeteerde voorraad van hout — voorheen genoegzaam om geheele steden, kerken, huizen, en naderhand onze schepen, voorraadschuren, aan te bouwen, alle geveld, en onze bosschen gesloopt werden, zonder meer andere voor de nakomelingschap aanteplanten; alleen in uitzigt van een voordeeligen handel, die van elders steeds stoffen zocht, om de terugkomende vaartuigen te bevrachten; niet bezinnende, dat deze voordeelen eens konden ophouden, en de gelegenheid en het vermogen ontbreken, om op gelijke bekwame wijze, zonder schadelijken handel, hout en granen van elders te kunnen bekomen: in zoo verre was de weelde, die zich liever van elders, om de meerdere winsten, wilde voorzien, schadelijk en nadeelig, voor verscheiden vakken en gedeelten van den burgerstand over het geheele Gemeenebest. De landgewesten werden daardoor

door te zeer ontvolkt en ontbloot, de landbouw, daar elk deelen wilde in de handelwinften, niet zoo ver uitgebreid als dit had kunnen en behooren te gefchieden; geene wegen of kanalen voor denzelven aangelegd, daar het werd vereischt, tot vervoering der noodwendigheden, de handwerken en fabrijken niet aangemoedigd en onderfteund, om zich uittebreiden en te verbeteren, op dat de grootere winften van buitenlandfche waren, *de weelde des handels* alleen zouden ftijven: waardoor alzoo, de prachtige bloeifem van dezen fchaduwrijken weligen boom eens zonder vruchten afvallende, met denzelven ook de hoop op min uitftekende, maar beftendiger vruchten, verloren ging.

Maar nog veel fchadelijker was die weelde, die alleen vreemden navolgende, na hen eerst met onze overwinften onderfteund te hebben, om hunne werkzaamheid te kunnen uitbreiden, zich alleen van derzelver waren bediende, om zich te kleeden en toeterusten: — en daar bij iederen dag van fmaak veranderende, de verkwisting daardoor des te fchadelijker en grooter maakte. Door de onbeftendigheid der mode, waardoor, in de plaats der vroegere hechtheid, eene brooze ligtheid werd ingevoerd; werd wel eene gedurige werkzaamheid levendig gehouden, —

den, — dan eene werkzaamheid, die niet zelden eene verlegenheid deed zien, naar die meer nuttige en noodige bezigheden, die alleen uit den bloei der welvaart en des overvloeds ontſtaat. Terwijl het eenvoudig, ruime en hechte woonhuis des grootvaders, door opvoeging of aanpleistering en verſiering, tot een krank paleis werd opgehaald, werd menigmaal pakhuis en ſchuur afgebroken en in een gras- of rijdperk hervormd; of tot een koetshuis en ſtalling verbouwd; om de hoogere intereſſen der ſpaarpenningen, bij vreemden uitgezet, in werkelooze ledigheid te kunnen verteren.

Dat zulk eene weelde, door zelfsverveling en werkeloosheid, de eene zinnelijke behoefte na de andere koesterende, allengs tot verſlapping van alle zenuwen van den burgerſtaat moest uitloopen, kunſten en wetenſchappen moesten vervallen, in minachting geraken en de geheele nationale geest eindelijk verloren gaan — heeft zelfs de ondervinding reeds genoeg bevestigd.

Ondertusſchen moet men bekennen, dat het bij het verſtoppen van vele bronnen van koophandel en vorige welvaart, over het geheel nog een geluk is, voor het beſtaan van vele handwerk- en nerig-doende ingezetenen en kunſtenaren, dat de gedurig afwisſelende mode haren in-

invloed op de hedendaagſche weelde nog handhaaft! Toen onze buitenlandſche koophandel zoo bloeijende was, dat dezelve alle handen konde bezig houden; en de voordeelige handel-balans zoo veel winſten van buiten inbragt, dat de ſtrenge ſpaarzaamheid van elk zich ſteeds, zonder te veranderen, aan dezelfde kleeding, huisraad en huisſieraden, jaren lang hield, kon deze ſpaarzame beſtendigheid geen nadeel toebrengen aan fabrijken, manufacturen, neringen, handwerken en kunſten, om dat het vertier naar buiten dezelven alle werk konde verſchaffen. Dan bij eene genoegzame ſtremming van alle buiten landsch vertier, zou zulk eene beſtendigheid en ſpaarzaamheid doodelijk zijn voor de handwerksman en daglooner, zoo niet deze weelde door de wisſelende mode gedreven, hun gedurig nieuwe winſten aanbragt, door den anderen dag te verwerpen, het geen den vorigen nagejaagd werd, en geſtadig te vernieuwen, het geen de mode reeds onder de handen des bewerkers oud en ouwerwetsch maakte.

Door dien weg, geraakt de ſpaarpenning der vooroudercn uit de verborgen ſchuilhoeken in de wandeling, en ſcherpt tevens het vernuft der handwerkslieden en kunſtenaars, om zich op

nieu-

nieuwe uitvindingen te bevlijtigen, en bekwaamheden te ontwikkelen, die met andere om den prijs kunnen dingen. Alleen de verkwisting, die met traagheid vermengd is, is der maatschappij schadelijk; maar zoo dra zij aanleiding geeft, tot werkzaamheid, naijver en vlijt, om de kunsten en wetenschappen tot meerdere volkomenheid te brengen, en daardoor de behoeftige klasse van ledigheid kan terug houden, dan kan de staat bij zulk eene weelde, zich nog lange staande houden, in hoop op betere tijden. Het is zelfs een gebrek onzer vroegere manufacturiers en fabrijkanten, en een oorzaak van den ondergang van vele derzelven geweest, dat zij zich te veel hielden aan het oude, en de bestendigheid der mode onzer landgenooten al te eigenzinnig wilden blijven volgen. Hierdoor maakten zij, dat de nieuwmodische waren der vreemden aftrek vonden, boven de hunne. Alleen dan wordt de weelde en de onbestendigheid der mode een land schadelijk, wanneer men de vreemde waren en voortbrengselen boven de inlandsche verkiest. Als dan moet zij den ondergang van den staat bewerken, en inzonderheid van den onzen, die zelfs de ruwe stoffen meest alle bij vreemden moet zoeken.

Mogt

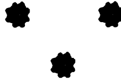
Mogt flechts onze natie — afkeerig van die weelde, die uit werkeloosheid voortvloeit, en die niet anders dan onheilen in alle ftaten aanbrengt en het ligchaam verwoest! — bij het verloopen van het getij van onzen voorfpoed, de bakens verzetten; en niet enkel ftarende op het gene voorheen goed of genoegzaam was, maar het geen thans de nood vordert, hare weelde en roem ftellen in eendragtigen ijver, om, door meerdere kennis en wetenfchap, door onvermoeide werkzaamheid in de vakken van beftaan, die nog binnen haar bereik liggen, de verzijgde bronnen van welvaart te vervangen, en te trachten daarin, gelijk voorheen, boven naburige volken uittemunten! Hierdoor zou, — daar, bij de eenheid des rijks, waardoor vele vroege hinderpalen der vlijt en werkzaamheid zijn uit den weg geruimd, daar nu verfcheiden gewesten, die zich te voren als het ware ontvolkten, om flechts aan de voordeelen des handels aandeel te hebben, zich meer in de gelegenheid bevinden, om van hunne eigen bronnen van beftaan al het nut te trekken; — ons vaderland in zich zelven nieuwe en genoegzame fterkte kunnen vinden, andere wegen van voorfpoed kunnen ontdekken, waardoor de weel-

de

de zelve meer beſchaafd en veredeld, der maatſchappij voordeelig, den ingezetenen een nieuwen band van vereeniging kon ſtrekken, en de nakomeling zich even min onzer behoeven te ſchamen, als wij roemen op de deugden onzer voorvaderen.

Sollt aller Irrthum ganz verſchwinden:
So wär es ſchlimm, ein Mensch zu ſeyn.

Gellert.

VERHANDELING

OVER DEN

INVLOED DER KRUISVAARTEN, OP DEN TOESTAND, VAN DE BURGERMAATSCHAPPY IN ONS VADERLAND.

Ter beantwoording eener Prijsvrage

DOOR HET

UTRECHTSCHE GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN;

VOORGESTELD

DOOR

R. W. J. VAN PABST TOT BINGERDEN;

Aan wien de Gouden Medaille is toegewezen.

TWEDE DRUK.

Te UTRECHT,
BIJ JOHANNES ALTHEER,
Drukker van het Utrechtsch Genootschap.
MDCCCXXI.

ZINSPREUK.

Les Siècles ont influé sur les Siècles,
Nations sur les Nations, les vérités
les erreurs, les erreurs sur les vérités.

THOMAS.

VOORREDE.

Voor den mensch die of eenen ongelukkigen tijd beleefd heeft, of een duister en in vreemde ondernemingen vruchtbaar tijdperk in zijne overdenkingen beschouwd, zonder op de omstandigheden die voorafgingen en de gevolgen die er uit geboren wierden te letten, is alles raadzelachtig en schijnbaar dwaas. Dan geheel anders vertoont zich hem dat raadzelachtige en schijnbaar dwaze, wanneer hij den oorsprong, den zamenhang, de groote gevolgen der gebeurtenissen oplettend en met een wijsgeerig oog gadeslaat. Het plan van den Wereld-regeerder is, voor ons menschen, op deze aarde, ontzettend duister; maar het oog dat eeuwen doorloopt, krijgt eenig inzien in deszelfs grootheid en doelmatigheid en eeuwige wijsheid.

Zien wij het ontwerp der kruisvaarten zoo als het in het brein der eerste aanleggers lag, letten wij op de uitvoering, die meest alle volkeren van Europa twee eeuwen bezig hield, en toch geheel mislukte, dan zijn wij

 on-

onaangenaam aangedaan over de buitenspo-righeid, die menschen en tijden kenmerkt.

Maar beschouwen wij, zoo als SCHILLER *zegt* (*a*), *deze gebeurtenis in zamenhang met die eeuwen, die voorafgingen, en met die ge-ne, die 'er op volgden, zoo vertoont zij zich ons in haar ontstaan al te natuurlijk, om onze verwondering gaande te maken, en te weldadig in hare gevolgen om ons mishagen niet in geheel ander gevoel te doen overgaan.*

En misschien is er geen historisch pro-blema, hetwelk de tijd reiner opgelost heeft, dan dit; geen, waarover zich de Genies, die den draad der Wereld-geschiedenis spint, voldoenender tegen de rede des mensche ge-regtvaardigd heeft.

Een verlicht Genootschap in ons Vaderland heeft tot onderwerp, eener Prijsverhandeling, den invloed der Kruisvaarten op de Bur-germaatschappij hier te landen, *gekozen. De Schrijver dezer Verhandeling, uitgelokt door de schoonheid der stoffe, heeft misschien iets*

(*a*) In zijne Verhandeling *ueber Völkerwanderung, kreutz-züge und mittelalter*, in zijne *Prosaische Schriften*, 1 Th. S. 387.

s boven zijne krachten willen beproeven.
't oordeel der maatschappij zal derzelver
varde of onwaarde bepalen, en zoo hij al
t regte oogpunt niet getroffen heeft, of in
duistere tijdvakken het behoorlijk licht
't heeft weten te brengen, hij zal zich
r den tijd en arbeid, dien hij besteed
'ft niet beklagen, om dat hij te midden
ner nasporingen het uitzigt had op het
ootsche veld der Wereld-geschiedenis, waar
menschheid met vallen en opstaan, met
aasheid en wijsheid het groot ontwerp van
Alregeerder, vrij werkende, moet helpen
voeren. Dit versterkte zijn geloof aan
'e Voorzienigheid die door de eeuwen ge-
rtvaardigd wordt, en trooste hem onder
knellende bezwaren van eenen rampvol-
tijd.

Onder het bewerken kwam hem de door
Fransch Nationaal Instituut bekroonde
ijsverhandeling van den uitmuntenden HEE-
N: over de gevolgen der Kruistogten
or Europa, (*a*) *in handen. De Lezer*
zal

(a) Wij hebben voor ons deze Verhandeling zoo
zij door den Hoogleeraar zelve is uitgegeven, en
ge-

zal ligt ontdekken het gebruik dat hij van heeft kunnen maken, en gemaakt h Hij zal zijn doel meenen bereikt te hebl indien zijne poging, als een aanhangsel, gering dan ook, van dat schoone Stuk beschouwd worden.

De Inleiding die een beknopt overzigt Kruisvaarten, met betrekking vooral op Landgenooten bevat, hoewel niet juist vraagd, zal, dit hoopt hij, den Lezer ongevallig zijn.

gedrukt te *Göttingen*, bij J. F. Röwer. De ge de Charles Villers heeft dezelve in het Fra vertaald, en met eenige aanmerkingen verrijkt, insgelijks bekroonde Verhandeling van den Heer M me de Choiseul d'Aillecourt over het zelfde o werp, is nog niet gedrukt.

VERHANDELING.

Over den Invloed der Kruisvaarten, op den toestand van de Burger-Maatschappij in ons Vaderland.

INLEIDING.

Beknopt overzigt der Kruisvaarten, met betrekking vooral op de Inwoners dezer Landen, die in dezelven deel genomen hebben.

Toen het Christendom zich uitbreidde, vooral na dat Konstantyn *de Groote* en zijne Moeder Helena hetzelfde omhelsd, en het graf des Heeren, Tempels en Kerken, met luister opgebouwd hadden, gingen uit alle Landen Pelgrimmen, uit Godsdienstige beginselen, naar Palestina reizen. Deze bedevaarten namen toe, ten tijde van Karel *den Grooten*, toen de Kalief *Harun Raschid de regtvaar-*

 dige,

dige, de Sleutels van het H. Graf aan dezen Keizer zond.

Die bedevaarten hadden een zeer natuurlijk oogmerk. Wie gaat niet gaarne die dreven bezoeken, waar een Vriend een Weldoener gewandeld heeft? maar was die man, die weldoener, de vriend, de verlosser van het geslacht zijner Broederen op den geheelen Aardbodem; had hij, door zijne leer, door zijn leven, door zijnen dood, zijne heiligheid, zijne Geboorte uit God kennelijk geopenbaard; dan wordt de begeerte om de Schouwplaats zijner daden te zien, Geestdrift.

Dan, eene zoodanige geestdrift blijft zelden redelijk. De mensch verlangt meer. De stoffelijke overblijfzels van den heiligen moeten krachten geven om Duivelen uit te werpen, de reis moet verdienstelijkheid aanbrengen, en eene vergeving van alle zonden uitwerken. Daarom nam de drift, om naar het H. land te reizen, toe, naar mate door de Arabieren of Turken meerdere zwarigheden in den weg wierden gelegd. Met zulke oogmerken, nu, met diergelijke verlangens reisden duizenden naar Palestina. Met geheel andere bedoelingen, doch somtijds onder

hetzelfde voorwendsel gingen anderen derwaarts heen.

De lust om rijk te worden door den koophandel, lokte velen; en de Jaarmarkt te Jerusalem bood eene goede gelegenheid, om de plegtigheden van den Godsdienst en de werkzaamheden van den handel waar te nemen.

De zucht tot vermaak eindelijk, of een trek tot avontuurlijke reizen om bij de terugkomst door vreemde verhalen opzien te maken, dit alles vergrootte het getal der Pelgrimmen (*a*).

Die

(*a*) Zoo zegt WILLEM *Aartsbisschop van Tyrus*, in zijne *historia rerum in partibus transmarinis gestarum:* „ non defuerunt de Occidentalibus multi, qui loca „ Sancta, licet in hostium potestate redacta, aut devo„ tionis aut commerciorum, aut utriusque gratis vi„ sitarent aliquoties," en *Jacobus de Vitriaco*, in zijne *hist. Hierosol.* „ non nulli autem ex his quos animi „ vanitas et inconstantiae levitas impellebant, non tam „ causa devotionis loca sancta visitaturi peregre pro„ cedebant, quam causa curiositatis et novitatis ad „ partes sibi incognitas, transmigrabant: ut mira et in „ expertis stupenda, quae de partibus orientis audie„ rant, non sine magno labore probarent." — Zie de verzameling des Schrijvers over de Kruisvaarten onder den Titel: *Gesta Dei per Francos*, 933 et 1097.

Die smaak van naar het H. Land te trekken, was bij ons ook niet onbekend. Onze Kronijk - Schrijvers maken er hier en daar melding van. Zoo ondernam een onzer eerste Hollandsche Graven, DIRK III. in 1030, met vele edelen waaronder JOHAN *Heer van Arkel* was, eene reize derwaarts heên; waarvan hij ook den bijnaam van Jerusalemmer kreeg (*a*). Ongelukkig viel eene dergelijke reize van den Utrechtschen Bisschop WILLEM in 1064 uit, die met vele Bisschoppen en Grooten, en een hoop gemeen Volk, ten getalle van 7000 optrok, maar die door eene bende Arabische Rovers overvallen, geplunderd en mishandeld wierden, zoo dat WILLEM voor dood onder de gesneuvelde bleef liggen, doch gered zijnde, met 2000 menschen te rug kwam (*b*).

Dan deze Pelgrimaadjen alleen zouden geene gewapende kruisvaarten te weeg gebragt

heb-

Men leze verder de Verhandeling van den Heer DE GUIGNES in de memoires de l'academie des inscriptions et belles lettres, Tom. XXXVII. p. 467.

(*a*) MELIS STOKE in DIRK III. en JOH. A LEYDEN Chron. L. IX. c. 16.

(*b*) WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 177.

hebben, en zoo als de Bedevaarten naar *Rome* en *Loretto*, de zaak van individuen gebleven zijn, zoo er geene andere beweeggronden bij gekomen waren, en deze waren van de eene zijde: de toeftand van het H. Land, en de onderdrukkingen die de Christenen in het Oosten leden; en van de andere zijde, de begeerte der Paufen van deze omftandigheden, tot vermeerdering van hunne magt gebruik te maken.

Sedert dat *Palestina* door de Arabieren veroverd was, en bij afwisfeling onder de Kaliefen uit de huizen der *Ommiaden*, *Abbafiden* en *Fatimiden* ftond, was het lot der Christenen dan eens dragelijk, dan weer ten uiterfte hard (*a*).

Daar-

(*a*) Sic igitur, zegt WILH. TYR, Civitate Deo amabili & Sacro Sancta, peccatis noftris exigentibus, infidelium fubiecta hoftium ditioni jugum indebitae fervitutis continuis paffa est laboribus per annos quadringentos nonaginta, conditionibus tamen alternis. Nam frequenti rerum mutatione, dominos mutavit frequentius, fecundum quorum difpofitionem plerumque lucida plerumque nubila recepit intervalla & aegrotantis more temporum praefentium gravabatur aut refpirabat qualitate. G. D. p. F. p. 630.

ongeloofelijke menigte menschen, van alle talen en volkeren, bij een kwam. Hier was het, dat URBANUS, door het vuur, waarmede hij sprak, onder het gedurig geroep der menigte: *God wil het, God wil het*, menschen van alle standen bewoog het kruis aan te nemen. In alle Landen ook in ons Vaderland wierd door de Geestelijken het kruis gepredikt, en in 't volgende jaar zou de togt onder de Baniere des Kruisses beginnen.

Wij zullen deze kruisvaarten (*a*) die omtrent twee eeuwen duurden, in vier tijdvakken verdeelen.

I. Van 1096 – 1146.

De drift om naar het H. Land te gaan en de ongeloovigen te bestrijden, had reeds een...

(*a*) Wij volgen in deze verdeeling *Heeren*. liever dan dat wij met anderen 7 of 8 verschillende kruistogten aannemen; om dat men, zoo als hij te regt aanmerkt, tot valsche begrippen vervalt, wanneer men de tijdperken te kort neemt, of de enkelde togten beschouwt, daar het toch niet deze togten in zich...

Peter een hermiet, uit *Amiens*, gaat als Pelgrim naar 't H. land, hoort daar het treurige noodlot der Christenen (*a*). Hij keert naar *Europa* terug, ſpreekt met ijver over deze mishandelingen, verhaalt door Jeſus zelven, in eenen droom, hiertoe bevel ontvangen te hebben, en vindt ingang.

Urbanus II. beſluit het gene door Sylvester II. en Gregorius VII. was voorbereid, hij beſluit eene kruis-vaart naar het H. land. In de kerkvergadering te *Placenza* (*b*) alwaar vier duizend geestelijken en dertig duizend wereldlijken verzameld waren, en waar de Gezanten van den Griekſchen Keizer Alexis Comnenus om hulp kwamen vragen, tegen de ſteeds toenemende magt der Turken, wierd een togt naar *Palestina* in voorſlag gebragt; maar deze zaak werd nog ernſtiger aangeprezen in de volgende kerkvergadering te *Clermont* in *Auvergne* (*c*), alwaar eene on-

(*a*) Een verhaal van de mishandelingen die zij te lijden hadden, vind men bij Wilh. Tyr. in G. D. p. F. p. 634. 637.

(*b*) In Maart 1095.

(*c*) In November 1095.

len, *Maintz*, *Worms*, terwijl zij hun Graf in *Hongarijen* vinden.

Van eenen geheel anderen aard waren de legerbenden, waarvan de Edele Hertog van *Lotheringen* GODFRIED *van Bouillon*, die reeds in het Heer van Keizer HENDRIK tegen Hertog RUDOLPH *van Zwaben*, als de dapperste het Rijks - banier gedragen had; Hertog ROBERT *de Normandie*, Zoon van WILLEM den Veroveraar; ROBERT Graaf van *Vlaanderen*, die eens als Pelgrim het heilige graf bezocht had; HUGO *de Groote*, Broeder des Konings van *Frankrijk*; en Graaf RAIMOND van *Toulouse*, de bevelhebbers waren. Onze Landgenooten bevonden zich in deze legers. De *Friezen* vooral muntteden in ijver voor deze zaak uit (*a*); onder de namen der Edelen, die de geschiedenis ons bewaard heeft vindt men de *Fortemans*, *Ludigman*, *Hartmans*, *Galamas*, *Botnias*, *Liaucamas* (*b*); onder de *Zeeuwsche* Edelen de Heeren van *Borsselen* (*c*). Uit *Gelderland* ontmoeten wij

(*a*) *Ubbo Emmius rerum frisicarum* lib. VI. p. 98.
(*b*) *Ubb. Emm.* eodem p. 99.
(*c*) *Chron. van Zeeland*, *van Reigersberg*, bl. 65.

wij den eersten Heer van Lynden (*a*). Uit *Holland*, onder anderen, de Heeren van Brederode en van Arkel.

Godfried *van Bouillon*, trok met de zijnen (in Augustus 1096.) door *Hongarijen* naar *Constantinopel*. De andere Vorsten gingen door *Italien*; waar zich noch Boëmond Hertog van *Tarent* en *Tancrede*, zijn Broeders-zoon; met hun vereenigden. Allen kwamen met den Griekschen Keizer Alexis Comnenus in twist, (*b*) die wel eens bloedig wierd, tot dat zij hem den leen-eed aflegden, en zoo gezamenlijk voor *Niceä* kwamen.

Niceä de Hoofdstad van *Bythinie* door twee Kerkvergaderingen bekend, nu de Zetel der *Seldschukken*, over welke Kilidsch Arslan heerschte wierd door de *Kruisvaarders* heldhaftig aangevallen, en na 7 weken aan den Griekschen Keizer overgegeven. Het was in dit beleg dat de Vriesche Edelen Sicco Liaucama, Epo Hartman en Tiepco Forteman, dapper strijdende, sneuvelden.

Eil-

(*a*) *Annales de la maison de Lijnden*, p. 55.
(*b*) Zie de aanteekening, N°. 1.

Eilco Liaucama, gedroeg zich zoo dat hij met goedkeuring van allen, aa hoofd van drieduizend Ruiters, met B(gesteld wierd, en toen *Niceä* ingenomen en hij het bevel kreeg om aldaar tot ting te blijven, verzocht hij mede te i trekken naar *Palestina* om nieuwe p van dapperheid te geven. (*a*).

De *Kruisvaarders* vervolgden hunne naar het H. Land, doch eerst moesten het ontzagchelijk Leger van Kilidsch lan strijden, het geen zij eindelijk me verlies versloegen, en toen, naar *Syrië* tr Op den weg naar *Phrygie* leden zij (tend, door de hitte, en door gebr water, zoo dat zij dikwijls 500 me op eenen dag verloren, en meest al h en Paarden. Eindelijk kwamen zij vruchtbare en waterrijke dal bij *An* Het beleg van deze Stad duurde 9 ma en noch slechs door het verraad, van zekeren *Pyrrhus* konden zij daar van worden. (*b*).

I

(*a*) *Ubb. Emm.* l. c. p. 99.
(*b*) 4 Julij 1098.

Naauwlijks in het bezit gekomen, wierden zij door de groote heirmagt, van den Sultan van *Bagdad*, onder den Veldheer Karboga belegerd. Het vertrek van den Griekschen Keizer met zijn leger, de afval van vele Prinsen, die naar huis gingen, de hongersnood van binnen, maakten hun geheel moedeloos; tot dat zij eindelijk uit wanhoop Karbogas leger aanvielen en geheel versloegen.

Nu trokken zij verder naar *Palestina*, en kwamen op den 6. Junij 1099, voor *Jerusalem*, dat zedert drie jaren weder in de handen der Egijptische Kaliefen was. Op den 15. Julij werd de Stad ingenomen, en door de *Kruisvaarders* met bloed en roof bevlekt. Bij de belegering van *Jerusalem*, wierd Liaucama zwaar gewond, en Botniä, onder de dooden op het Slacht-veld bijna levenloos gevonden, beiden echter hersteld zijnde, werden om hunne dapperheid tot Ridders geslagen. (*a*)

Het Koningrijk van *Jerusalem* wordt nu gesticht, en de Edele Godfried *van Bouillon*, tot eerste Koning verkoren, die zich een-

(*a*) *Ubb. Emm.* l. c.

echter niet wil laten kroonen, aan eene plaats waar de Zoon van God eene doorne-kroon gedragen had.

Intusſchen vormde zich dat Rijk, 't welk 88 Jaren in de handen der Christenen bleef. GODFRIED, zoo wijs, als Wetgever, als dapper als Veldheer, ordende hij de Rijks-Wetten; die als eerſte proeven van Wetgeving, in de middel-eeuwen ten uiterſte merkwaardig zijn. (*a*)

Ter Zee hadden de *Piſanen*, *Venetianen* en *Genuezen*, door toevoer, van wapenen en levensmiddelen, veel dienſten aan de *Kruisvaarders* bewezen. Ook onze Landgenooten, die, 't is waar, met een ander oogmerk, (van zee-roof namelijk:) uit *Vriesland*, *Antwerpen*, en *Vlaanderen* met vele ſchepen waren uitgeloopen, kwamen te *Tarſus* in *Cilicie*, bij BOUDEWYN, en vermeerderden het getal

der

(*a*) Men leze over de Wetten en de Staatsregeling van het Koningrijk *Jeruſalem* het onlangs uitgekomen werk, van den Hoogleeraar WILKEN te *Heidelberg*. *Geſchichte der Kreuzzuge, nach morgenländiſchen und abendländiſchen Berichten.* Vooral het 13. Capittel van het 1ſte boek.

der *Kruisvaarders* (*a*). Gedurende dezen togt gingen, er velen naar *Palestina*, om te *Jerusalem* te aanbidden, waar onder ook onze Graaf (*b*) Dirk VI. (in 1139.) en zijne Gemalin Sophia Dochter van Otto Paltzgraaf op den Rhijn; welke laatste driemaal de reis deed, en ook te *Jerusalem* stierf. (*c*)

II. Van 1146—1187.

Het verlies van *Edessa* door de zorgeloosheid van den Graaf Josselin zettede de Oostersche Christenen in de grootste verlegenheid. In deze wendden zij zich tot den jongen Koning van *Frankrijk*, Lodewyk VII. De H. Bernard, Abt van *Clairvaux*, het orakel van zijnen tijd, om raad gevraagd, verwijst hen naar den Paus Eugenius III, en daar die het goedkeurt, wordt door Bernard met ijver en welsprekenheid het kruis gepredikt. Niet alleen de Koning van *Frankrijk*;

(*a*) *Alb. aquens hist. Hieros.* L. III. C. 14.
(*b*) *Vaderl. Historie*, D. II. bl. 232.
(*c*) *Matth. anal.* T. V. p. 533.

rijk; maar ook Keizer Koenraad III. namen het kruis. Toen de togt bepaald was, en men over den weg raadpleegde, liet Roger Koning van *Sicilien*, door Afgezanten, aan de Monarchen de reis ter zee aanraden; hij bood zelfs zijne havens tot inschepen aan, om hen hier door van de trouwloosheid der Grieken te bevrijden; maar men verkoos het voetspoor van Godfried *van Bouillon* te volgen, en Koenraad, die vooruit trokt, ontdekte eerst te laat, wanneer hij reeds het Slachtoffer van de verraderlijke handelwijze van zijn eigen Zwager Manuel Comnenus was, dat de raad van Koning Roger, de beste was. Met weinigen ontkwam hij, om met hulp van Lod. VII, die ook veel strijden moest, naar *Syrie* te komen.

Te *Ptolemaïs* (*St. Jean d'acre*) vergaderden alle Christen Vorsten, en het beleg van *Damascus* wierd besloten. Dan weldra moest dit weêr opgebroken worden, daar de oneenigheid onder de *Kruisgenooten* alles bedierf.

Koenraad verliet in 1148, het H. Land, en kort daarna ook Lod. VII, daartoe aangezet door zijnen wijzen Minister, den Abt

Su-

Suger, en uit vrees voor zijnen oproerigen Broeder, die van zijne afwezigheid, uit *Frankrijk* een kwaad gebruik wilde maken.

In het oosten, gingen de zaken der Christenen, hoe langer hoe flechter. De Veldheer van den Sultan van *Damascus* NOUREDDIN, had de Dijnastie der Fatimiden doen vallen, en was zoo magtig geworden, dat hij den tegenftand der Christenen niet meer vreesde. — De opvolgers van GODFRIED *van Bouillon*, ftierven meest allen in hunne jeugd, en waren te zwak en onbekwaam, om het Rijk ftaande te houden. Eindelijk kwam de dappere SALADIN, die in *Egijpte* heerschte, veroverde *Ptolemaïs*, en (in 1187.) *Jerufalem*, alwaar hij zich echter jegens de Christenen, groot en menfchelijk betoonde. Aan hun bleef nu niets meer over, den *Tripoli*, *Antiochie* en *Tyrus*.

III. Van 1187 — 1246.

De tijding van het verlies van *Jerufalem* gaf in Europa eene algemeene ontfteltenis. De fchrik kostte het leven, aan URBANUS III. Zijn opvolger GREGORIUS VIII. vermaant

 tot

tot eenen nieuwen togt; maar ook hij ste
en CLEMENS III. moest de zaak ten uit
brengen. WILLEM Aartsbisschop van T
(de Geschied-schrijver der *Kruisvaar*
kwam om den geest der Europische Vol
wakker te maken; maar het tijdstip
niet gunstig. De Koning van *Frank*
PHILIPPUS AUGUSTUS, was in oorlog
HENDRIK II. Koning van *Engeland.*
gelukte na vele moeite, dezen eerwaard
Priester, beide die Koningen te verzoe
en zij ontvongen van hem het kruis.
werd bepaald, dat elk die niet mede ter k
vaart ging, de tiende van zijne inkom
zoude geven. (*a*) Men verbood om
ongeregeldheden voor te komen, het m
nemen der Vrouwen, en maakte nog
scheide andere heilzame bepalingen.
op nieuw wierd deze onderneming door
oneenigheden der beide Koningen vertra
Middelerwijl had Duitschland's grijze
zer FREDERIK I, die reeds onder I
RAAD III, in *Palestina* gestreden ha

(*a*) Deze tienden zijn onder den naam va
mae Saladinae bekend.

Leger tot hulp van het H. Land gereed gemaakt. Graaf FLORIS III. en OTTO II. Graaf van *Gelre*, verzelden met vele Edelen den Keizer op den togt. (*a*). Zij gaan den ouden weg door *Hongaryen* en *Bulgarie*, en ook zij moeten veel lijden van de trouwloosheid van den Griekfchen Keizer IZAAC ANGELUS. In *Azie* gekomen, ftrijden zij met dapperheid, en behalen eene overwinning op den Sultan van *Iconium*. Ongelukkig verliezen zij op hunnen weg, door *Cilicie* hunnen grooten aanvoerder, den Edelen Keizer FREDERIK, die zich, in eene kleine rivier badende, verdronk. (*b*)

Niet lang daar na, maakte eene zwaare ziekte, een einde aan het leven van Graaf FLORIS, en de H. Pieters-Kerk te *Antiochie* wierd de begraafplaats, van deeze twee doorluchtige togtgenooten. (*c*).

De Koning van *Frankrijk* PHIL. AUGUSTUS en RICHARD I, die na den dood van HENDRIK II. in 1189, Koning van *Engeland*

(*a*) *Vaderl. Hift.* D. II. bl. 273, en *Melis Stoke*, in FLORIS III.

(*b*) 10 Junij 1190.

(*c*) *Vaderl. Hift.* D. II. bl. 274.

land was geworden, namen den weg ter zee aan. Zij vereenigen zich met hunne Vloten bij *Messina*, van daar zeilt PHIL. AUG. naar 't H. Land; maar RICHARD, wacht eerst zijne bruid BERENGERE, dan zeilt hij naar *Cyprus*, verovert dat eiland; trouwt met BERENGERE, en laat haar tot Koningin van *Engeland* en *Cyprus* kroonen. Eindelijk komt hij voor *Ptolemaïs* aan, en nu wordt het beleg van deze Stad, door de beide Koningen, en door het overschot van het leger van Keizer FREDERIK begonnen. De oneenigheden tusschen de twee Koningen had hier bijna alles bedorven. Na een beleg van omtrent twee jaren wordt *Ptolemaïs* ingenomen. Bij deze belegering was WILLEM, jongste zoon van FLORIS III. die zijnen Vader op dezen togt verzeld had en welken om zijne dapperheid, FREDERIK Hertog van *Zwaben* zoon van den overleden Keizer, bij zich gehouden had. (*a*) Na het innemen van *Ptolemaïs*, ging de Koning van *Frankrijk*, naar huis, en liet eenige zijner troepen, onder het bevel van RI-

CHARD,

(*a*) *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 274.

HARD, ten dienste der *Kruisvaarders*. RI-
HARD door zijne dapperheid *leeuwenhart*,
heur de Lion) bijgenaamd, streed moe-
g, ja eens, man tegen man, met *Sala-*
n, behaalde op hem eene luisterrijke
erwinning, en maakte toen eenen wapen-
stand van 10 jaren. Naar *Engeland* te-
g keerende, viel hij in *Duitschland* zoo
gelukkig in de handen van Keizer HEN-
RIK VI, moest een jaar gevangen zitten,
door het betalen van eenen zwaren los-
prijs, zijne vrijheid koopen. Terwijl de
ken der Christenen in het Oosten hoe
langer hoe slechter gingen, en zij gedurig
om hulp baden, waar op CELESTINUS III.
en zijn opvolger INNOCENTIUS III. sterk
dagen; gaat de Graaf van *Vlaanderen*
BOUDEWYN IX, met vele Edelen, waar on-
der WILLEM II. Heer van *Lynden* en DIR-
RIK van *Brederode*, zijn Zwager (*a*) naar
Venetie, om zich daar met de overige
landsche *Kruisvaarders* te vereenigen, hulp
schepen van de Venetiänen te ontvan-
gen, en zoo naar *Palestina* te stevenen.
Daar

(*a*) *Annal. de la Maison de Lynden*, p. 71.

Daar worden de *Kruisvaarders* door jonge ALEXIS ANGELUS, zoon van I ANGELUS om bijstand ingeroepen, ALEXIS die zijnen broeder I. ANGELUS den troon geworpen had. Zij nemen aan, veroveren ook *Konstantinopel* in 1 en herstellen ISAAC en zijn zoon op Griekschen troon. Dan in der daad, hee ten niet dezen, maar wel de *Kruisvaa* in *Konstantinopel*, door hunne woesth zijn zij schuld aan het bijna geheel afl den, van deze, voor Kunsten en W schappen zoo belangrijke Stad. (*a*)

Eene nieuwe omwenteling, die D MURZUPHLUS, door het onttroonen ANGELUS te weeg bragt, gaf den K vaarderen, die buiten de poort gel waren, gelegendheid, om *Konstanti* stormerhand in te nemen, en de B

(*a*) Over de verovering van *Konstantinopel*, herhaalden brand die deze heerlijke Stad, en all zelver kunstwerken vernielde, leze men, het HEEREN daar over in zijne Verhandeling fc bl. 412. en de aldaar aangehaalde Werken, van ooggetuigen: VILLE HARDOUIN, *hist. de la Conqu Constantinople*, en NICETAS CHONIATES *historia g*

lijnfche kroon, op het hoofd van een Franfchen Prins, van BOUDEWYN van *Vlaanderen* te plaatfen.

Zeer veel deel namen onze Londgenooten n den kruistogt die in 1216. door Paus HONORIUS III, met zoo veel nadruk aanbevoen wierd. Meester OLIVIER Scholaster van *Keulen*, die reeds op last van INNOCENTIUS II, te voren in perfoon in *Vriesland* het kruis gepredikt had (*a*), fchreef nu op bevel van HONORIUS, brieven aan de Vriefen en Groningers, om hen tot die togt te vermanen (*b*) WILLEM I. Graaf van *Holland*, die, zoo als wij gezien hebben, reeds met zijn Vader FLORIS III, in het Oosten getreden had, ging met OTTO II, Bisfchop van *Utrecht*, en met een groot aantal Ingezetenen dezer Landen ter zee, in 1217 (*c*) De Graaf liep met 12 Schepen uit de Maas voor *Vlaardingen* in zee, de Vriezen met een

(*a*) *Ubb. Emm.* L. VIII. p. 118.

(*b*) Vid. *epift. magif. Oliv. ad Erif. & Groning.* in het *Charterb. van Holl.* D. I. bl. 169.

(*c*) Vid. *comit. Holland. expedit in Syriam* apud *Matth. Anal.* Tom. II. p. 261 — *Ubb. Emm.* LVIII. p. 119. *Vaderl. Hift.* D. II. bl. 342.

een groot aantal koggen, vereenigden zich met hem, en allen kwamen in *Engeland*, onder het bevel, van GEORGE, Graaf van *Wight*. De Engelschen in eenen storm hunne meeste Schepen verlooren hebbende, kreeg WILLEM het opperbevel over de Vloot, en stevende naar *Portugal*.

Te *Lisbon* gekomen, wierden zij door de Bisschoppen van *Lisbon* en *Evora* en door de Portugeesche Edelen om hulp gebeden, tegen den Koning van *Marokko*, die hun het Slot *Alcazar* ontweldigd had, en jaarlijks een randsoen van honderd Christen-Slaven eischte. 'Er ontstond oneenigheid onder de Kruisvaarders; eenigen waren hiertoe genegen; anderen meenden, dat dit niet beantwoordde aan het oogmerk hunner reize. De Vriezen vertrokken met 80 Kogschepen naar het H. Land; maar WILLEM en de zijnen, belegerden, en veroverden het Slot van *Alcazar*. De Bisschoppen van *Lisbon* en *Evora* zeer te vreden, melden (a) deze dappere daad, aan HONORIUS III, en

ver-

(a) Zie den Brief, in het *Charterb. van Holl.* D. I. bl. 174.

gen voor WILLEM en zijne togtgenoten
zelfde voorregten, als zij genoten, die
ır *Palestina* trokken, en tevens verlof om
g een Jaar bij hun te blijven, om de on-
oovige uit *Spanje* te verdrijven. WILLEM
ve, vroeg het bevel, hieromtrent, van
n Paus; (*a*) maar de Paus aan wien het
urig lot der Christenen in het H. Land
er ter harte ging, verlangde het voldoen
ı de gelofte. WILLEM zet, dan in 1218
ne reize voort, komt voor *Ptolemaïs*, al-
ıar hij zich wederom met de Schepen der
erige Kruisvaarders vereenigt, en nu
ordt een togt naar Egypte besloten, om
or het innemen van *Damiäte*, *Babilon* en
'exandrie de overheersching van *Syrie* en
ılestina gemakkelijker te maken. Met *Da-
äte* wierd het begin gemaakt. De sterke
esting en de legging aan eenen Arm van
n *Nyl*, waarin een rotsachtig Eiland met
erke torens en twee zware ketenen tusschen
t Eiland en de Stad die den stroom sloten,
al-

(*a*) Men vindt zijnen Brief, waarin hij zich *Cru-
Signatorum connestabulus* noemt, in het *Charterb.
n Holl.* D. I. bl. 175.

alles maakte dit beleg ten uiterste moeijelijk. Toen men bijna allen moed opgaf, wierd op raad van Meester Olivier, door de Vriezen op Kog-schepen, een stormtuig vervaardigd, hier door de toren ingenomen; en toen de keten losgemaakt. Een jonge Vriesch, met een dorsch vlegel gewapend, en een Luikenaar, beklommen het eerst den vijandelijken toren. Doch het was niet eer, dan in het volgende Jaar, dat men de Stad innam (*a*). Aan onze Landgenooten werd door den Scholaster Olivier en door den Patriarch van *Jerusalem* allen lof toegezwaaid (*b*). Na het innemen van *Damiäte* hadden de Kruis-vaarders de magt niet, hunne overwinningen in *Egypte* door te zetten, daar zoo velen, waar onder ook Graaf Willem hen verlieten, en naar huis keerden. Na verloop van twee Jaren, verloren zij *Damiäte* ook weêr. Paus Honorius, drong weêr op eenen nieuwen togt aan; waar toe Keizer Frederik II. zich ook verpligt;

(*a*) *Zie aanteek.* N°. 2.

(*b*) Hunne Brieven vindt men in het *Charterb.* *van Holl.* D. I. bl. 176.

;t. Deze schreef uit *Salerno* (1 Febr. 16) eenen brief aan de Vriezen, om eene ieepsmagt tot dat einde uitterusten, hen innerende aan de dappere daden door de nen bij *Damiate* uitgevoerd (*a*) eenen rgelijken brief, schreef aan hun in dien :den tijd HONORIUS. (*b*) Dan deze groote zer wierd door den Paus zoodanig ge- igd, dat hij niet dan in 1228 dezen togt lernemen kon; waarin het hem gelukte *usalem* in bezit te krijgen, en zich tot ning te kroonen, na dat hij eenen Wa- ıstilstand van 10 Jaren, met den Sultan ı *Egypte* gesloten had; waarop hij, (in 29) *Palestina* verliet; om den opstand gedurende zijne afwezigheid, in *Italie*, en hem was uitgeborsten, te dempen: Dit

a) Zie den brief in het *Charterb. van Holland*, I. bl. 199, waarin hij onder anderen zegt: Vestram n timent & expertae sunt prudentiam exterae na- ıes: ad quarum excidium exercuistis olim lauda- ter vires vestras, ubi sanguis vestrorum marty- in servitium crucis effusus rulat super obsidio- & captione *Damiatae* clara illorum corpora me- antur.

b) *Charterb. van Holl.* D. I. bl. 200.

Dit bezit van *Jerusalem* en deze voordeelen op de Ongeloovigen was voor de Christenen kortstondig; want eenige jaren daarna, ging de Heilige Stad, en bijna geheel *Palestina* voor altoos voor de Christenen verloren.

IV. Van 1246 — 1291.

Dit tijdvak bevat de daden, van *Frankrijks* edelen Koning Lodewyk IX, onder den naam van Lodewyk *den Heiligen* in de geschiedenis bekend. Jong en brandende van begeerte, om het H. Land te bevrijden, neemt hij het kruis, en laat de regering zijner landen in handen van zijne Moeder Blanche. Hij begint met *Egypte*, als de Sleutel van *Palestina*, en neemt ook met hulp der Vriezen; *Damiäte* weêr in; onze Landgenooten hadden in dezen togt minder deel, daar zij, hoewel met het kruis geteekend, door Innocentius IV. van de reis naar het H. Land wierden ontslagen, onder voorwaarde van Koning Willem, tegen Keizer Frederik en Koning

Kon-

NRAAD te helpen (*a*). Dat er echter
endig Vriezen, met de overige Kruis-
ders, in het Oosten geweest zijn, be-
t de brief van den Legaat THOMAS (*b*),
Acon in 1260., waarin hij hun het ge-
: der Vrouwen, die het kruis namen;
deze reis deden, voorftelt.
ij den tweeden togt van LODEWYK IX,
rd door GERARD wederom het kruis in
esland gepredikt (*c*), met dat gevolg;
zij met 50 koggen uitzeilden; doch eerst
den dood des Konings (1270) voor *Tu-*
kwamen; en van waar zij naar *Ptolemaïs*
gen en bijna allen door ongemakken om-
ımen.
De Mamelukken die omtrent dezen tijd,
Sultans van *Egypte*, van den zetel ge-
pen hadden, en nu uit hun midden heer-
ers kozen, veroverden de eene plaats van
H. Land na de andere; tot dat einde-
door het innemen van *Ptolemaïs* in 1291.
de

a) MEERMAN, *Gefchiedenis van Graaf* WILLEM
msch Koning, D. I. bl. 263. en D. IV. bl. 302.
b) *Charterb. van Holl.* D. I. bl. 336.
c) *Ubb. Emm.* L. XI. p. 165.

H. Land hielden niet op, zoo vo
HAN HERTOG van *Cleve*, wanneer
naar *Jerusalem* reisde, aldaar vele
genooten die hij tot Ridder sloeg

(*a*) Vid. VAN SPAAN, *Proeven van His*
heid-kunde, 1 Stuk, bl. 85.

I. HOOFDSTUK.

DE TOESTAND VAN ONS VADERLAND VOOR DE KRUISTOGTEN.

§. 1.

De Staatkundige Toestand.

De Bestuurders dezer Landen, Hertogen en Graven, onder het Frankische, en naderhand onder het Duitsche Rijk, Stadhouders en Ambtenaren der Keizers en Koningen, waren omtrent dezen tijd, reeds tot den rang van Lands Heeren geklommen. Leenmannen des Keizers en Rijksstanden, waren zij den Keizer als Opper-Leenheer en Rijks hoofd onderworpen; doch, en door giften magtiger, en door bewezene diensten, in woelige tijden noodzakelijker geworden, hadden zij zich regten aangematigd, die den Keizer alleen toekwamen. *Heeren dezer Landen.*

In *Holland* en *Gelderland* was de Grafe-

lijke regering reeds erfelijk van den Va
den Zoon. De Bisfchoppen van U
door de Frankifche Koningen, maar
door den Keizer OTTO *den Grooten*, m
aanzienlijkfte goederen, in alle gedeelte
Nederlanden begiftigd, hadden hunne
reldlijke magt zeer uitgebreid. *Vri*
was een ftaat op zich zelven, onde
oppergebied des Keizers, en wierd
dezen ter leen uitgegeven; omtrent
zen tijd (1086) was het door Keizer
DRIK IV. aan Markgraaf EGBERT *van S*
wegens *felonie* ontnomen, en aan de Ut
fche Kerk opgedragen.

Alle deze Heeren oefenden de Sou
ne, zoo wel Wetgevende als uitoefe
en regterlijke magt, uit. Zij hadden
van Oorlog en Vrede; er waren geen
ten; maar zij raadpleegden met hunn
den, of namen het advis in, van
de Ingezetenen en Edelen.

Domeinen Leenen. Zij hadden groote en uitgeftrekte
ren, *Domeinen*, die hun voornamelijk
de Frankifche en Duitfche Rijkbeheer
gefchonken waren. Deze Domeinen
hier, zoo als in *Duitschland* en *Fra*

den grond tot het leen en krijgs-wezen. In deze tijden namelijk, waarin de ſtaande Legers niet bekend waren, en het oorlog voeren meer dan ooit behoefte was, moest men des krijgsmans dienst en hulp, door het ter leen geven van goederen, inkomſten en voorregten koopen. Hiertoe wierden deze Domeinen gebezigd. Zoo hadden de Frankiſche en Duitſche Heeren de dienſten der Graven, door Domein-goederen gekocht en beloond.

Deze Landsheeren geworden, gebruikten dat zelfde middel, en gaven gedeeltens daar van, aan hunne onderdanen ter leen, om aanhang te winnen. Zoo wierd dat gewrocht der duistere Eeuwen ook bij ons ingevoerd, en was hier, zoo als elders — onze geſchiedenis levert er zoo vele bewijzen van op — eene bron van verwarring, onderdrukking en volks-ellende.

Onmiddelijk op den Land-heer volgden de *Edelen*, die door hun het meest begiftigd waren, en wier hulp zij in deze ſtrijdzuchtige tijden het meest behoefden. Deze *Edelen*, bezitters van eigen of van *Adel.*

leen - goederen waren bevrijd van alle lastingen en met de luisterrijkfte eera ten bekleed. — Krijg voeren was hu geliefkoosste bezigheid. Hunne wonin begonnen het aanzien van Burgen en ft ten te krijgen; Vorften zochten hu gunst, zwakkere hunne befcherming; één woord, zij waren op den weg, onmiddelbaar deel aan 's Lands beituur bekomen, om als landfterden een afz derlijk lichaam der maatfchappij te v men.

Vrije Welgeboren Lieden.

Niet veel minder, in rang en vermo waren toen nog de *vrije Welgeboren Lie* SCHOTVRY, ook beregtigd tot ambten leenen, bezitters van aanzienelijke go ren; den Vorst in den krijg dienenden, ren zij in deze tijden naauwelijks van Edelen te onderfcheiden.

Dienstbaren, huislieden landlieden.

De overige Ingezetenen dezer Lan leefden nog in eenen ftaat van knechtfch dienstbaar onder menigvuldige benan gen (*a*) en verfchillende wijzigingen,

(*a*) Als bij v. van *lijfeigenen*, *hoorigen*, *hofhoor tigenhoorigen*, *eigen luiden*, *Cijnsbaren*, *liten* &c.

ın den Vorst, of aan de Geestelijkheid, f aan bijzondere Edele en vrije mannen, ıoesten zij den arbeid van landbouwers, mbachts-lieden, huis-knechten verrigten. Zonder aanfpraak op die regten die de atuur en de rede voor de menschheid ischt, hingen zij van de goedertierenheid es Meesters af; zij wierden weggefchonen, verruild, verkocht, verpand, ter leen egeven (*a*). Wierd er hier en daar een ınkelde vrijgelaten, het was zonder het olle genot der vrijheid, en onder zekee drukkende verpligtingen. In ons Vaerland, zoo wel als in het overige *Europa*, had die onnatuurlijke en ongeoorloofe ftaat van flavernij, nog in den eigenlijkften zin plaats.

De Steden waren nog niet tot den rang en de waarde van kleine Gemeenebesten geklommen, waar de onderdrukte mensch vrijheid, orde en Wetten zogt en vond; en *Steden.*

(*a*) VAN LOON geeft hier van vele voorbeelden in zijne *aloude Regeringswijze van Holl.* D. III. bl. 181 en volg.

en wier opkomst op de beschaving van *Europa* zoo weldadig werkte. Een Slot, een Hof des Keizers of zijner Ambtenaren en Edelen, omgeven van eigenhoorige landbouwers en handwerkers, onder bescherming van den Hofheer, dit waren de Steden van dien tijd. In eenigen wierd Koophandel gedreven, en Vreemdelingen bezochten dezelven; maar Burger - regten en Privilegien waren nog onbekend.

Geestelijkheid. *In eeuwen van onwetendheid en ligtgeloovigheid*, zegt een Wijsgeerig Geschiedschrijver (*a*) *zijn de Dienaars van den Godsdienst het voorwerp van bijgeloovige vereering.* Geen wonder dan, dat in dit duister tijdperk, de magt en rijkdom der Geestelijkheid boven mate toenam. *Rome*, reeds de zetel van den gewaanden Stadhouder Gods op aarde, moest, volgens het ontwerp van den beroemden HILDEBRAND, die omtrent dezen tijd, onder den naam van GREGORIUS VII, het purper droeg over Kerk

(*a*) ROBERTSON, *hist. of the reign. of the Emp. Charl. V.* vol. I. p. 13.

Kerk en Wereld het oppergezag voeren. (*a*). In ons Vaderland was het Pauſelijk gezag geëerbiedigd, en de bliksemen van het Vaticaan werden gevreesd. Bisſchopen, Proosten, Dekenen, beſtuurden het Priesterſchap.

De Keizers en Graven hadden hun aanzienelijke Goederen en Regten geſchonken, en, door list en behendigheid vermeerderden zij dagelijks hun inkomen, en aanzien. Onder allen muntte de Bisſchop van *Utrecht* in rijkdom, en in geestelijke en wereldlijke Magt uit. 'Er waren rijkbegiftigde Abdijen en Kloosteren. De Geestelijken waren vrij van lasten en beden; zij behoorden in 't geheel niet, onder den wereldlijken Regter; ja, hunne Regtbanken oefenden, zelfs over Wereldlijken en Geestelijken, in alles wat maar eenigzints het Geestelijke raakte (b. v. in huwelijken

(*a*). Men ontdekt iets van het plan van GREGORIUS VII: in zijne eigene Brieven. Men zie verder het Werk van den Göttingſchen Hoogl. PLANK *Geſch. der Christl. Kirchl.: geſellſchafts verfasſung* IV bandes 1 abſchn. bl. 104. en volg.

ken en eed-zaken enz.) de regterlijke magt uit (a).

Land en Zeemagt. Staande legers, die altoos bezoldigd, midden in den Vreden, eenen beſtendigen ſtaat van Oorlog aanduiden, waren in *Europa* nog niet bekend.

Ieder vrij man, die *manswaard*, d. i. tusſchen 16 en 60 jaren oud was, kon tot verdediging van zijn land, tot de *landweer* opgeroepen worden.

Elke plaats moest een bepaald getal ſtrijdbare mannen leveren, en, wanneer de Landsheer te *Heervaart Porde*, beſliste het lot, wie den togt zou bijwoonen; naar mate van het gevaar wierd dit getal twee, drie of viermalen genomen.

De banklok was het teeken, waarop de opontbodene in volle wapenrusting moeſten verſchijnen, om op hunne kosten, den Oorlog te voeren, niemand mogt zich op zware ſtraf, aan deze verpligting onttrekken. Ja zelfs in dezen tijd mogt de Landsheer dit niet laten afkoopen of kwijtſchel-

(a) Vid. v. d. Spiegel oorſprong der Vaderl. Regten, bl. 111.

ſchelden (*a*). Buitenlandſche Oorlogen behoefde niemand dan uit vrijen wil bij te woonen.

Eene eigenlijke zee-magt, in den lateren zin des woords beſtond 'er nog niet. Als 'er oorlog ontſtond wierd 'er eene Vloot uitgerust (*b*), en bij den vrede weder afgedankt. — De oorlog te water wierd op *Koggen* gevoerd, die met mast, en zeilen en riemen voorzien waren. De vrije lieden, wierden tot het ſtrijden, de dienstbare tot het roeijen gebruikt. De plaatzen, vooral die

(*a*) V. Loon, *Aloude Regeeringswijze*, D. IV. Hoofdſt. 12.

(*b*) Reeds vroeg waren hier te lande Vloten uitgerust. Karel *de Groote* bouwde, in het begin der 9de Eeuw eene Vloot aan de *Schelde*. De Noorman Roruk rustede, in die zelfde Eeuw eene andere uit in *Friesland*, met welke hij naar de Deenſche kust zeilde.

In de elfde Eeuw deden de Vlamingen, onder Robert *den Vries* eenen inval te ſcheep in *Gallicie* en Graaf Dirk V, zeilde met de vereenigde Vloot van *Normandie* en *Vlaanderen*, op die van Biſſchop Willem van *Utrecht* aan, en ſloegze in den mond der *Merve*. *Naleezingen op de Vaderl. Hiſt.* bl. 128.

die aan het water gelegen waren, moesten hiertoe een zeker getal manfchappen leveveren (*a*).

§. 2.

Koophandel en Industrie.

De natuur zelve heeft aan dit Land deszelfs beftaan, en werkkring aangewezen, en voor het gemis van eenen vruchtbaren bodem, en ruimer Grenzen rijkelijke vergoeding onder de voorwaarde van nijverheid beloofd.

Aan zee gelegen, doorfneden door bevaarbare rivieren, meeren en poelen, moesten visfcherij en fcheepvaart in de behoeften des levens voorzien.

Ook was de Koophandel dezer landen in de tijden der Romeinen reeds in aanzien. Onder de Frankifche en Duitfche Koningen, nam hij beduidend toe. De Vriezen handelden

(*a*) Van daar de *vier* zoogenaamde *Noorder Koggen* in *Noord-Holland* Vid. v. Loon l. c. D. II. bl. 175. en D. IV. bl. 375 en volg.

n al in de 7de Eeuw, onder DAGOBERT en CLOVIS II. op *West Frankrijk*, zij gaven zich naar de beroemde Kermis van . *Denis*, en verkochten hunne waren , en omstreeks *Parijs*, en verder ten atten Lande. Zij kochten wijnen op, voerden die herwaarts (*a*). Noordsche olken kwamen te *Utrecht*, *Thiel*, Wijk *Duurstede* en andere plaatsen ter markt. Uit *Holland* en *Zeeland*, wierd met *Engeland* wijn en graanen-handel gedreven (*b*), : Thielenaars handelden ook op *Engeland*, aarom zij zich in 1018 bij den Keizer over n Dordrechtschen Tol, door Graaf DIRK I. aangelegd, bezwaarden, met verzoek n daarvan ontslagen te worden, om dat zij iders niet zelven naar *Engeland* zouden kunnen oversteken, noch de Engelschen bewegen, om derwaarts te komen handelen (*c*). *ordrecht* wierd door Keulsche en Luiksche

Koop-

(*a*) *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 114.
(*b*) *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 7.
(*c*) *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 143.

Koopvaardij Schepen bezocht (*a*). *Vries-land* teelde Paarden, en Koeijen, Koren, en Honig, en handelde daar mede.

Reeds onder KAREL den Grooten, waren wollen-weverijen in dit land, en de witte grijze en purpere vriesſche Mantels, die deze Keizer aan vreemde Vorſten ſchonk, toonen derzelver voortreffelijkheid genoegzaam aan.

Zoutſtoken was onder de Frankiſche Koningen van den 2den Stam in *Vlaanderen*, en hier in zwang (*b*).

Prijswetten beteugelden reeds in de 9de eeuw hier te lande de winzugt (*c*). Tollen op Koopwaren langs rivieren over bruggen en wegen, week en jaarmarkten; duiden den bloeijenden handel dier tijden aan. Er was ook reeds vroeg een *regt van de Wissel* (in middel-eeuwig Latijn *Cambium nummorum mensa nummularia*); Wisselaren, en Wisselhuizen, waar de Koopman voor in-

landsch

(*a*) *Vaderl. Hiſt.* D. II. bl. 163.
(*b*) *Naleez. op de Vaderl. Hiſt.* bl. 115.
(*c*) *Bijvoegſ. op de Vaderl. Geſch.* D. II. bl. 5.

andsch vreemd, en voor vreemd, inlandsch geld tegen eenen zekeren penning kon bekomen.

Dit regt van de wisfel, wierd door de Vorften verpacht, of wel aan bijzondere Perfonen en Steden, voor eene jaarlijkfche erkentenis, ook wel om niet gegeven (*a*). De invoering der Wisfelbrieven, in latere tijden, heeft aan dit Wisfelregt eene andere gedaante gegeven. De Specerijen uit het Oosten kwamen over Venetiën in de Nederlanden (*b*). Het fchijnt dat de nabijheid der zee, en de bedrevenheid in Scheepvaart, de

(*a*) Zoo gaf Keizer OTTO III, aan de Kerk van *Utrecht* het regt van de Wisfel, binnen het Dorp *Bommel*, in 't Jaar 999, zie het *Charterb. van Gelderl.* Afd. bl. 83. Waarbij de geleerde Uitgever aanmerkt, dat men waarfchijnlijk op alle plaatfen, waar men gewoon was Tollen te beuren en een Tolhuis had, ook diergelijk Wisfelaren en een Wisfelhuis vond ten einde de vreemde Koopman daar door trekkende met gangbare Muntfpecie mogte kunnen geriefd worden, waarom dan ook dikwijls in oude ftukken het regt van Tol en Wisfel te zamen gevoegd worden.

(*b*) *Vaderl. Hiftorie*, D. IX. bl. 134. en *Bijvoegfels op de Vaderl. Hift.* D. XVIII. bl. 57, en volg. en de *Aanteek.* N°. 3.

Antwerpen en *Vlaanderen* aank
den reeds 8 jaaren dit handw
te hebben.

De duisterheid, die de gef
eeuwen dekt, laat ons geene
om met bewijzen aantetoonen,
kruistogten de pelgrimaadjen na
op den ſtaat des Koophandels
zoo als elders, invloed gehad
het is wel geoorloofd dit te
daar ook van hier, pelgrimme
bezochten, die, zoo als dit va
tuigd wordt (*a*), misſchien a
winzucht, als door Godsdien
gedreven geweest zijn.

(*a*) *Inl.* bl. 19.

§. 3.

Zeden, Kunsten en Wetenschappen.

Welk denkbeeld moet men zich vormen
ın de zeden, in eene eeuw, waarin het
rootste gedeelte der menschen, in eenen
aat van dienstbaarheid, verstoken van de reg-
n der natuur, onderdrukt leeft, terwijl de
leinere hoop onder het genot der goederen
es levens, de zedelijkheid weinig achtende,
e sterkte des ligchaams boven alles waar-
eert; in eenen tijd waarin *onnozel bloed ver-*
leten voor een ridderstuk wordt geroemd (*a*),
eeft ons daar bij eene gebrekkige wetgeving
en Maatstaf der beschaafdheid dier tijden;
len wij den Godsdienst, van zijne oor-
pronkelijke reinheid verbasterd, geenen
ıvloed op het hart meer hebben, nemen
ljne Dienaars door wereldlijke goederen en
eerschzuchtige ontwerpen bedorven (*b*),
het

(*a*) Dit zijn de woorden, van onzen wijzen Hooft
zijne *Inl. voor de Nederl. Hist.*

(*b*) Gregorius VII, zelve schetst in zijne Brie-
ven;

het priesterschap van den God der Eeuwe waar, hoe moet als dan de teekening uitvallen? Over geheel Europa zweefde een geest van woestheid (*a*). De kleine Leenman, zeide den Leenheer de trouw op, om over minderen den dwingeland te spelen. De verbonden dienden om eenen derden te berooven. De gewapende man alleen, kon veiligheid vinden, terwijl de handelaar, op openbare wegen, in gedurig gevaar was. De arm der straffende geregtigheid was dreigende opgeheven boven het hoofd van den armen en zwakken; de rijke zuiverde zich met geld van zijne misdaden. Aan onzekere proeven en tweegevechten, wierd nog de beslissing over schuld en onschuld overgelaten.

Het tijdvak, zoo als wij het daar schetsen kan onmogelijk, de goude eeuw voor Kunsten en Wetenschappen zijn, evenwel

de

ven, de onreine Zeden der Geestelijken in zijnen tijd, met treffende; maar donkere verwen.

(*a*) Men leze de Schilderij, die WILL. Aartsbisschop van Tyrus, van dezen tijd, in zijne meermalen aangehaald Werk maakt

.weelde, die zich aan de Hoven der Vor-
n, en in de burgten der Edellieden reeds
enbaarde; van de andere zijde, het genie
n eenige weinigen, gaf hier of daar aan
ı enkel kunstgewrocht de geboorte. Jam-
r is het, voor de historie der kunst, dat
beginfelen zoo duister, en door een
lk voor ons bedekt zijn. Schaars is het
a naarstigen Onderzoeker der oudheid ver-
nt eene ontdekking te doen. In de pa.
zen en Kerken, vindt men hier en daar
a enkel ftuk dat de vorderingen der kunst
ıwijst. Zoodanig was het fraaije altaar-
d door HILGARDE, Gemalin van DIRK II.
ı de Abdij van EGMOND gefchonken (*a*).
: fpeeltuig kunst was hier te lande, ook
ds vroeg bekend en bemind (*b*).

De dichtkunst was waarfchijnlijk niet on-
eeffend. Al is het dat ftukken van onze
ndgenoten van dien tijd, in onze taal ge-
ht, geheel onbekend zijn, zoo kan men dit
h, uit het gene wij van de overige germa-

ni-

a) Waarvan door HEDA en in de *Kronijk van* EG-
ID melding gemaakt wordt.

b) VAN WYN, *Hist. Avondftonden*, D. II. bl. 108.

niſche Volken kennen, wanneer men op het natuurlijk en wigtig verband tusſchen de zeden, de taal en dichtkunde van volkeren van eenen Stam let, veilig aannemen (*a*). De zucht van KAREL den Grooten voor de letteren; zijne zorg voor het oprigten van Scholen, zal zeker op het onderwijs, en den ſtaat der Wetenſchappen in deze landen, die een deel van zijn Rijks gebied uitmaakten, voordeelig gewerkt hebben. Onder zijne opvolgers, die ook voor de letteren veel over hadden, hebben echter twisten, Oorlogen, en de geweldige invallen der noordſche volkeren, de Wetenſchappen doen kwijnen. *Utrecht*, de voornaamſte Zetel van Onderwijs wierd verwoest. De Geestelijken, in die tijden, de eenige Leermeesters, wierden vervolgd, Paleizen, Steden, Kloosters, de bewaarplaatzen der Boeken, wierden vernield. Een enkel Bisſchop of ander geestelijke wordt ons naderhand onder de Geleerden opgenoemd. *Utrecht* wierd echter wel op

(*a*) Men zie hier over na de *Hiſtoriſche Avondſtonden* van den Heer VAN WYN, die deze ſtoffe, naar zijne wijze uitmuntend behandeld heeft.

;ebouwd, ja zelfs in de tiende eeuw zond Duitsche Koning HENDRIK I. zijnen Zoon UNO derwaarts om in de vrije letteren onwezen te worden. Veel nut aan het effenen der wetenschappen heeft in ons l het Klooster van *Egmond*, in het einder 10de Eeuw, door DIRK II. tot eene dij gemaakt, en rijkelijk begiftigd, door e geleerde Abten, en uitmuntende boeijen, toegebragt. (*a*). Van hier gingen : reeds vroeg vele jonge Edelen naar *lien* om zich daar op de letteren toe leggen (*b*). Evenwel de wetenschappen iden in deze ijzere Eeuw niet bloeijen. wapenhandel bleef de begunstigde beheid der Edel-lieden, zwoegen en werı was het deel der dienstbaren, en eene rschzuchtige geestelijkheid had de duisnis liever dan het licht; om dat hare :ken boos waren.

(*a*) Zie de schoone Verhandeling van den Heer WYN, *gedachten over het begin, en voortgang Letterkunde in Nederland*, in zijn *huiszittend le-*, N°. 1 en 3.

(*b*) V. D. SPIEGEL, *Oorsprong der Vaderlandsche ten*, bl. 103.

§. 1.

Op den Staatkundigen toesta
Vaderland.

Groote waereldgebeurtenisse
Volks-verhuizingen, de Kru
ontdekking van een nieuw w
hervorming, waarvan de gevo
wijsgerigen gefchiedvorfcher ge
dan de daad zelve, verander
lings de gedaante der landen
meer middelbaar dan onmiddel
der eeuwen ontdekt eerst d
belang; maar ook deze voortv

s den schakel tusschen oorzaken en gevolgen uit het oog verliezen. Men verzichte alzoo niet hier het tegenbeeld van zoo even geschetsten staat onzes Vaderlands te zien. Niet deze ééne, maar e groote en kleine gebeurtenissen moesten 'er plaats grijpen, om ons een ander staatkundig aanzien te geven; niet het reizen naar *Palestina*, en het aldaar vergoten bloed; maar geheel andere togten moesten gedaan, maar het bloed van vele Edelen moest 'er nog vergoten worden, om ons in het ruime bezit van koophandel en zeevaart te stellen, om ons een gezuiverden Godsdienst te geven, om ons vrijer en veiliger te doen wandelen, op eene, door Kunsten en Wetenschappen, veredelde aarde.

Offchoon deze kruisvaarten, in het bestuur dezer landen, over het algemeen, geene verandering te weeg bragten; noch de betrekking tot het Duitsche Rijk, noch der Vorsten onder elkanderen veranderden, zoo waren toch deze togten niet zonder gevolgen, en zonder invloed op het bewind. Het bijwonen der kruistogten, of de *Heeren, dezer Landen.*

 hulp;

giften en vergunningen
zer landen; maar ook
den tot zulke togten,
verkoopen of verpand
verkocht GODFRIED van
Land trekkende. alle
deze ftreken, en verp
een Stichts-achterleen,
fau, Grave van *Gelre* (

De afwezigheid der
wel het beftuur in an
WILLEM I. in 1217,
beftuurde BOUDEWYN,
Holland als Stadhouder
om aanleiding, dat de
die het beftuur des L
in handen gehad had,
werd, om, als Voc

(*a*) *Vaderl. Hift.* D. II.

len minderjarigen Zoon, WILLEM II,
'egering van dit Graafschap te aanvaar-
(*a*)

: vriendschap en de gemeenzame ver-
ng, onder de togtgenooten, veranderde
'ermeerderde onderlinge betrekkingen, en
daar door invloed op het binnenlandsch
iur. Zoo was WILLEM, Zoon van
RIS III, die zich tot Graaf van *Vries-*
had laten huldigen, en met zijn Broe-
DIRK VII. in strijd was; toen hij door
n gevangen genomen wierd, tot zijn
genoot OTTO, Graaf van *Gelre* ge-
;t, die hem uit deze betrekking gunstig
iam, zijne Dochter ALEID ter Vrouwe
en door zijne hulp, aan den twist,
: een verdrag een einde maakte. (*b*)

Ein-

) MEERMAN, *Gesch. van Koning* WILLEM D. I.
28.

) „ Modico tamen dehinc zegt BEKA *in*
ecd. I. p. 68, : elapso tempore jam dictus WIL-
LMUS comes disruptis claustris, a captivitate
im, exiens, spe protectionis devenit ad Ottonem
omitem Geldriae, ubi quo per dies aliquot detentus
it in contubernio magnae laetitiae. Noverat
iim idem OTTO comes eundem WILHELMUM Co-
„ mi-

Eindelijk de oorlogzuchtige geest, door de kruistogten gewekt en gevoed, bragt onrust en oneenigheid tusschen de Heeren dezer landen. Een voorbeeld hiervan, levert ons OTTO II, Bisschop van *Utrecht*, die in 1223, van zijne Jerusalemsche reis terug gekeerd, vol onrust was, het geen die bloedige onlusten tusschen hem, en den Graaf GERARD van *Gelre*, zijn weldoener, te weeg bragt, terwijl hij ook met de Hollanders, Drentenaars en Groningers in oorlog raakte, en zijnen twistzieken aard, door eenen wreden dood moest boeten. (*a*)

Groot en vele waren, de veranderingen in de *Leenen*, in dit tijdvak en wel bepaald door aanleiding der kruisvaarten.

Leenen. De dood van vele Leenmannen, die hun graf in deze togten vonden; het ter leen geven van regten en goederen om togtgenooten te werven, het verpanden of verkoopen

„ mitem in terra sancta, virum strenuum & fratrem, quo propter dedit eidem Adelheidim suam „ filiam in uxorem" &c.

(*a*) Vid. *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 357. Beka in Ottone II. 69. SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* B. VI. bl. 59.

pen van leen-goederen, om de kosten vóór de reis en de uitrusting te vinden, waarvan wij voorheen een voorbeeld zagen, in GODFRIED *van Bouillon*, hetwelk naderhand dikmaals nagevolgd is; dit alles maakte, dat leenregten en leen goederen, van de eene hand, in de andere kwamen; — maar het geen van meer belang is het leenstelsel zelve, kan van dezen tijd, het beginsel van zijnen ondergang dagteekenen. De verarming der kleine dwingelanden; de vermeerderde vrijheid der Ingezetenen; de opkomst, en de bloei der Steden, de meer verlichte denkwijze, dit alles moest zoo als wij in het vervolg zien zullen, den geheelen val van dat wangedrocht voorbereiden.

Dat 'er geen stand in de Maatschappij was, voor wien de verovering van het H. Land een aanlokkender denkbeeld gaf, dan voor den altoos gewapenden Edelman, kan men ligt bevroeden. Uitzigt op heldenroem, bevrediging van alle begeerten, bij een ruw en los leven, en, te midden van het misdadigste genot, verzekering van vergeving van alle zonden; hoe streelend werkt *Adel.*

deelig of nadeelig voo
wij nu gaan nafpeure
De voortreffelijke H
he Verhandeling (a),
onderzoek naar de g
ten voor den adel,
merking komt, of hi
rustingen verarmd of
eenigen in getal ver
meer individuen of
terwijl de *Brief-Ad*
opkwam, en de rij
geädelden, dat ver
ligchaam der edelen
vergoede; maar de
deze kruisvaarten aa
he wijziging kreeg,
de zeden der volker
En deze Geest v

moed, van dweependen Godsdienst ijver, van dweepende liefde, was het die op een beter orde van zaken, op de ontwikkeling en beschaving der Maatschappij, zoo weldadig werkte.

Het zoude overtollig zijn, dezen Riddergeest (ésprit de Chevalerie) met derzelver gevolgen aftefchetfen, daar de voornoemde Verhandeling, van den Hoogleeraar Heeren, aan dit verlangen volkomen voldoet.

De geest die de overige Europifche ridders bezielde, wekte ook onze Landgenooten; en onze Edelen, onder dezelfde Opperhoofden, voor dezelfde zaak ftrijdenden, zouden hetzelfde refultaat opleveren. De Geest der tijden, werkt op Graaf Floris en Willem, op Egmond en Brederode, en dezen wederkerig op hunne eeuw, in hunnen kring, zoo als Godfried *van Bouillon* en Keizer Frederik, zoo als de *Montmorencys*, de *Lufignans* en diergelijken.

Wij behoeven dan flechts de gevolgen die de Geestdrift dier tijden, voor den Adel hier te lande had, op te zoeken. En deze zijn:

1. Het verheffen van Burgers of Boeren

wierd dit door de He
het oppergezag voerend
nen van brieven van a
Zoo verhief Graaf Flor
lieden tot den Adelstan

Dit ging in 't vervolg
Johan van Beveren
deel, dat hier door i
komsten ontstond, voc
door een bevel, tege
die vele huislieden ade

2. *Geslachtnamen*
Dit was voor den
zaak. Hoe hoog oo
ouden stamboom uitbr
elfde eeuw kunnen,

(*a*) *Vaderl. Hist.* D. II.
(*b*) Van Loon, *aloud R*
(*c*) *Vaderl. Hist.* D. III.

:e geflachten, geene afftammingen bewe-
n worden. Voor het einde van die eeuw
ıdt men niets dan doopnamen. (a)
De kruistogten wekten deze behoefte van
derfcheiding; ook de geflachtwapens zijn
'r aan, hun opkomst verfchuldigd, en
erden noodzakelijk, wilde men in een
o talrijk heir, den Nederlander, van den
anschman, den Italiaan, van den En-
lschman onderfcheiden. (b) In het be-
ı wierden die wapens willekeurig veran-
rd, doch zij wierden naderhand het eigen-
m, der geflachten en erflijk. (c) Van
zen tijd is ook afkomftig de fmaak der
:aven en Edele Heeren, van LEEUWEN
n onderfcheiden kleuren in hunne wapens
ıtenemen. (d) Of dit zijnen oorfprong
eft in de gewoonte der Afiätifche Vorsten,
n den zoogenaamde Trojaanfchen Leeuw
ı hunne fchilden te voeren, en door de
Ne-

(a) VAN SPAEN, *Oordeelkundige Inl. tot de Hift.*
Gelderland D. II. bl. 14.
(b) *Matth. Anal.* T. III. p. 47.
(c) VAN SPAEN, l. c. p. 60.
(d) *Matth.* loc. cit.

E

Nederlandfche Vorsten, die zich va
jaanfchen afkomst waanden, gevol
dan wel of het ontftaan is, uit een
dienstig denkbeeld om den fterken
van Juda te verbeelden; dit laten
het onderzoek van anderen over. (a
noeg, geflacht-namen en wapens,
onder ook dit veelvuldig gebruikte
wen-wapen, dagteekenen van de k
ten.

3. *Het ontftaan der Ridder-orde*
oudfte was die der *Johanniter* of S
Ridders van Jerufalem, die oorfpro
bezorgers waren van een Gasthuis
St. Jan van Jerufalem gewijd, en
kruisvaarders opgerigt. In 1118 wie
orde door den Grootmeester RAYMO
PUY tot eene militaire orde omgefc
waarvan de Ridders, na het verl
het H. Land naar *Cyprus* gingen,
veroverden, en ook dit hun door de
ontweldigd zijnde in 1530, door
KAREL V. *Malta* en *Goze* als leen

(*a*) Men leze hier over het aangehaak
van den Heer VAN SPAEN D. II. bl. 77.

spels kregen, onder voorwaarde van be-ndigen oorlog tegen de ongeloovigen. eze orde, die in de geschiedenis van on- tijd, zulk eene zonderlinge rol speelt hier te lande al vroeg, bezittingen, mmanderijen en regten. (*a*). Dan in 1620 de Vacature van de Commanderij van rden; wierden door de Staten van echt, onder voorwendsel van Oorlogs-sten de goederen der orde aangeslagen; t geen door de overige Provintiën ge-gd is, al hoewel de Koningen van *Frank*-, *Engeland*, *Denemarken* en meer an-en, 'er zich tegen verzetteden (*b*). Even- is de Commanderij van *Arnhem*, met van *Nymegen* vereënigd, nog tegens-ordig, onder het groot Prioraat van *tschland* aanwezig, het geen door een omsch Edelman bekleed wordt (*c*).

Die

) Vid. *Charterb. van Gelderl.* I. D. III. Afd. 431. *Kerkel. Oudh.* D. II. bl. 176.

) *Matth. de equestr. ord. Melit. in Anal.* Tom. — *Vaderl. Hist.* D. XII. en XIII.

c) Van Spaen, *inl. tot de Hist. van Gelderland*, IV: bl. 222.

De Orde der Tempelheeren, was haren oorſprong, ook aan de kruisvaarten verſchuldigd. Deze orde te *Jeruſalem* door HUGO *de Paganis* en GODFRIED *van St. Omer*, in 1118, tot beſcherming van het H. Graf, en tot gerief der Pelgrimmen opgerigt, en in 1128, door Paus HONORIUS II. bevestigd, wierd groot in aanzien en bezittingen, tot dat zij eindelijk, misſchien door dat vermogen zelve gevaarlijk geacht, op eene gruwzame wijze door FILIPS *den Schoonen* in het jaar 1307 verdelgd wierd.

In andere landen wierd dit voorbeeld gevolgd, en de ganſche Orde, eindelijk in 1312 op de kerkvergadering te *Vienne* door eene Bul van Paus CLEMENS V. vernietigd. Hier te lande had zij insgelijks vele bezittingen, die haar naderhand ontnomen, en aan de Ridders van de Orde van *St. Jan* gegeven zijn. Zoo weinig men, met zekerheid aan aanleidende reden, tot het treurig uiteinde van deze orde, en de wreede behandeling van FILIPS *den Schoonen* kan opſpooren, even zoo duister is ook, in onze geſchiedenis derzelver uitroeijing hier te lande, en het ver-

n de vermoording der Ridders, die volns een onzer Kronijk-Schrijvers te *Zierikzee*, zoude plaats gehad hebben (*a*).

De Duitsche of Teutonische Orde, door dders in 1190, in het H. Land gesticht, eft zich, zedert dien tijd staande gehoun, en is zelfs in den storm onzer woel:ke tijden niet vergaan. Het is deze or:, die zich in 1226 in *Pruisfen* neerliet, de Heidenen aldaar beoorloogde, en ndelijk overwon. (*b*). De Hoogmeester oonde in *Pruisfen*, in de andere landen aren Land-Commandeuren, die aan den loogmeester gehoorzaamheid verschuldigd wa:n.

Hier te lande, bezaten zij al vroeg goe:ren, die dienen moesten tot onderstand in het H. Land (*c*). Reeds in 1218, gaf

(*a*) Men zie over dit verhaal van Boxhorn *de* *derl. Hist.* D. III. bl. 190 en volg.

(*b*) Onze Landgenoten kwamen mede deze Rid:rs te hulp. Zoo deed Graaf Willem IV. drie tog:n derwaards. *Vaderl. Hist.* D. III. bl. 252.

(*c*) Met dit oogmerk wierd door W. van Egond in 1215. een derde deel der Goederen, onder de Parochie van Hemert geschonken aan de Ridders.

gaf ZWEDER van *Dingede en Ringenl* het leger voor *Damiäte*, eenige van goederen, bij *Utrecht* gelegen, aan orde. In 1230, begon de Balie van *Ut* waarvan de eerste Land Commandeur TONI VAN LEDERZAKE *van Prinshagen* 35 jaren dezen rang bekleed te hebbe 1266 stierf. (*a*). Door de Graven LEM I.', FLORIS IV., WILLEM II. andere kregen zij geschenken en v den (*b*).

Het kan ons oogmerk niet zijn, deze orde, die nog bestaat, verder uit den, wij moeten alleen nog zien, w invloed deze Ridder orden, op den hadden. Wij zullen hier niet herhalen geen HEEREN (*c*) over den gewigtigen kundigen invloed dezer geestelijke

ders van het Duitsche huis *Charterb. van Gelderl.*, 4de Afdeel. bl. 616.

(*a*) Vid. *Chron. equestr. ord. Teut.* apud *in anal.* T. V. p. 682. en 857.

(*b*) MIERIS *Charterb. van Holland* I. D. b en 217.

(*c*) In zijne meermalen aangehaalde Prijs-ve ling bl. 243, en volg.

der - orden genoegzaam heeft aangetoond; wanneer hij ze ons, als, van de Wereldlijke magt, onafhankelijke ligchamen, die dan eens aan den Landsheer gevaarlijk, maar ook wederom van grooten dienst waren; naar waarheid affchildert; maar wij merken aan, dat zij ook bij ons den Geflacht-Adel hielpen vormen, en aan den ouden Adel, daar alle leden dezer orde, edellieden moesten zijn, eene zekere waarde gaf; dat zij voor behoeftige adelijke familien een fteun was, en dat zij hier zoo als elders, het voorbeeld voor latere Ridder - orden gaf. Van welke er vier in onze Vaderlandfche Gefchiedenis bekend zijn. Namelijk die van *St. Jacob*, *van St Antonie*, *van den Hollandfchen Tuïn* en *van het Gulden Vlies* (*a*).

De kruistogten alzoo vermeerderden het getal der edellieden; de ridder- geest wierd gewekt en gewijzigd; geflachtnamen en geflacht-

(*a*) Men leze over deze 4 Orden, VAN LEEUWEN in zijne *Batavia illuftrata*, VAN LOON *aloud. Regeringswijze* D. V. bl. 588. en volg. en het onlangs uitgekomen Werkje van den Heer van WESTREENEN.

eenen steun, die m
Om intusschen den ba
lies uit de kruistogten
kunnen opmaken, m
standen der Maatschap

Vrije Welgeboren Lieden.

De vrije *Welgebore*
de, in de voorregte
door het bijwonen d
le viel. Vele wierder
derstand verheven,
wierden in navolging
flacht-namen en wap

Dan ook juist dit
linie tusschen beiden.

De Edelen nu
meer tot een geslot
vermengden zich mi
mate zij door de be
hunne kwartieren ko

's te worden, en door die geestelijke Rid-
orden hoger klommen, naar die mate nam
afzondering toe.

Wij zullen naderhand gelegenheid heb-
n, om aan te toonen, hoe dat die Wel-
boren lieden, zich naar die Steden be-
ven, en zoo tot derzelver aanzien mede
rkten, waar door in 't vervolg de klem
r regering van den Adel tot de Steden
overgegaan.

Dienstboren, Huislieden, Landlieden.

H t is voor den onderzoeker der We-
ldgeschiedenis, die voor de waarde der
enschen een eerbiedig gevoel heeft, eene
olijke verrassende ontmoeting, wanneer
j, ook door, van het doel geheel vreem-
oorzaken, den gedrukten mensch tot
en rang ziet klimmen, die hem oor-
ronkelijk toekomt. Hij troost zich dan
ver den tragen gang der dingen in het
jk van waarheid en regt, om dat hij be-
enkt, dat in de zedelijke, zoo wel als
de natuurlijke wereld, alles trapsgewij-
e, en niet door eenen sprong gaat; en
at zelfs die harde en lange strijd van het
oede met het kwade een weldadig stre-
en, en werken der natuur is.

Zoude het plan van eenen dweepzieken Monnik, het ontwerp van eenen heerschzuchtigen Paus, duizende in vrijer lucht doen ademen? — En zoo moest het toch zijn! — Zoo is het wereld-bestuur van Hem, die groot is van raad, en magtig van daad! Zagen wij in de teekening van het voorgaande tijdvak Europa, en ons Vaderland door Slaven bebouwd, door knechten bewoond, hier komen wij aan de dageraad van vrijmaking, aan het tijdstip der verlossing.

Niemand dorst volgens bevel der Pausen (*a*) van het kruis aannemen geweerd worden, en hiermede was door eenen slag, de

(*a*) De Heidelbergsche Hoogleeraar WILKEN merkt, (in zijne *Geschichte der Kreuzzüge*, p. 61.) te regt aan: dat men nergens vindt, dat reeds onder URBANUS II, bij de eerste kruistogten, het aannemen van het kruis van het lijfeigenschap bevrijdde, terwijl de meeste beduidende, privilegia Crucesignatorum, waarschijnlijk eerst door latere Pausen gegeven zijn.

Maar het is niet minder waar, dat op het bevel van URBANUS niemand van het kruis aannemen mogt geweerd worden, en daar door was de band tusschen Heer en Slaaf aanvankelijk los gemaakt.

de band tusfchen den lijfeigenen, en den Heer los gemaakt. Nu was er een middel, om uit de handen van een hard onmeedogend Heer te komen, en wilde deze den Slaaf in zijnen dienst houden, moest hij door eene zachtere behandeling, hem, van het redmiddel, het welk zich in eenen togt naar het H. Land aanbood doen afzien. De vrees gaf ook wel eens aanleiding tot vrijmaking, om zich door deze weldaad van den arbeid des vrijgemaakten te verzekeren. Het komt ons zeer waarschijnelijk voor, dat deze zelfde voorregten, voor de lijfeigenen, ook plaats zullen gehad hebben, bij de kruisvaarten die door de Paufen, in navolging der kruistogten naar 't H. Land, tegen ongeloovigen, of ketters, of tegen hunne eigene vijanden gepredikt wierden. Zouden 'er bij voorbeeld geene lijfeigenen mede getrokken zijn, op de kruisvaart die door GREGOOR IX, tegen de Stadingers in 1233 bevolen wierd, en waarin onze Graaf FLORIS IV. met vele dezer landen deel nam (a)? Toen INNO-

CEN-

(a) *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 372.

centius IV. in 1247 het kruis tegen Keizer Fredrik liet prediken, en vervolgens in 1251, tegen, Koning Koenraad; toen hij tegen denzelfden Koenraad in 1254 aan Johan van Diest, Bisfchop van *Lubec*, de magt gaf om aan allen, die het teeken des kruifes aannamen, dezelfde zonde vergiffenis, en dezelfde voorregten, als of zij naar 't H. Land trokken, te fchenken; (*a*) mag men niet onderftellen, dat ook daarin de lijfeigenen zullen gedeeld hebben? —

Intusfchen moet men wel in 't oog houden, dat hoewel de kruistogten, op de vrijmaking der lijfeigenen, fterk en weldadig werkten, evenwel noch de flavernij met dit tijdperk ophield, noch de kruisvaarten 'er de eenige oorzaak van waren. De privilegien der Steden, waarvan wij ftraks nader zullen fpreken, vrijwillige vrijlating, de koophandel, eene betere denkwijze, en verfcheiden andere omftandigheden moesten de-

(*a*) Meerman, *Gefch. van Kon.* Willem D. I. bl. 242. D. II. bl. 4, en Deel IV. bl. 386.

deze menſchen in hunne oorſpronkelijke regten geheel herſtellen (*a*).

Deze kruistogten werkten ook nog, door den mangel der Slaven, die wegliepen of omkwamen, op de verandering, onder de huislieden, daar de verlaten landen aan vrijen, om te bebouwen moesten worden verhuurd, zoo als dit reeds door onzen Vaderlandſchen Geſchied-ſchrijver WAGENAAR (*b*) is opgemerkt.

Dit gebrek aan werkende handen, door de kruistogten en de oorlogen, met de *Wenden* en *Obodriten*, in de Duitſche landen, gaf wederom aanleiding tot het verhuizen, van vele onzer landlieden derwaarts heên. Zoo werd omtrent den Jare 1138, ADOLF, Graaf van *Holſtein*, door HENDRIK *den Leeuw*, Hertog der *Saxers*, en AL-

BRECHT

(*a*) Over het verminderen, en eindelijk ophouden der Slavernij in *Holland*, leze men KLUIT *Hiſt. der Hollandſche Staatsreger.* D. IV. bl. 103. en D. V. bl. 94. v. LOON *aloud. Reger.* D. IV. Eene algemeene Landwet ter affchaffing der Slavernij hier te Lande, is aan onze Oudheidkenners, niet bekend. Zie v. WYN, *huiszittend Leven*, D. I. 1 Stuk, bl. 124.

(*b*) *Vaderl. Hiſt.* D. II. bl. 205.

BRECHT *den Beer*, Markgraaf van *Branden-burg*, naar deze landen gezonden, om land-bouwers te werven, die zich langs de *Elve*, tot aan de Boheemſche grenzen plaatsten; (*a*) zoo dat terwijl ons Vaderland ontvolkt wierd, onze landgenooten vlijheid en industrie in andere ſtreken bragten.

Steden. Was het onze taak den toeſtand der Steden na de kruistogten te ſchetſen, hoe verſchillend zou dat tafereel, van het vorige zijn! Welke veranderingen zouden wij niet in den loop van dat tijdvak ontwaren? Wij zagen dan, kleine gemeenebesten, op het voetſpoor, der eerſte vrije Steden in de *Lombardij*, met voorregten voorzien, door vrije menſchen die den ſtok des drijvers ontvluchtten bewoond; bolwerken tegen de aanmatigingen van kleine dwingelanden; vlijtig en nijver in den koophandel, werkenden aan de beſchaving van *Europa*. — Wij hoorden dan, hoe dat het burgerſchap, een eernaam wierd, dat Edelen en Vorsten zich den naam, van *Medeburger* gaarne gaven,

(*a*) *Vaderl. Hiſt.* D. II. bl. 231. en ANTON. *Geſch. der Teutſchen Land-wirtſchaft.* Th. II. p. 13.

ven, (*a*) dat de kern der menfchen haar verblijf binnen die Stads muren had opgeflagen. Dan hoe aangenaam ook deze ontwikkeling zijn zou, wij zouden ons beftek te buiten gaan, daar wij hier alleen geroepen worden, om den invloed der kruisvaarten op de opkomst, en den bloei der Steden te onderzoeken. Dan het is bij de duisterheid dier tijden moeijelijk met den vinger aan te wijzen, welke voorregten en vrijheden de Steden, bepaaldelijk door de kruistogten verkregen hebben, daar 'er meer dan eene oorzaak tot dezelven mede gewerkt hebben (*b*) Zeker is het, dat de oorlogen in 't H. Land, het vermogen der Vorsten

(*a*) Willem II, Graaf van *Holland*, en Roomsch Koning, deed zich in 't midden der dertiende Eeuw, als Medeburger onder de Utrechtfche Burgeren aanfchrijven. Zoo voerde Nicolaas van Putten, een aanzienelijk Zeeuwsch Edelman, reeds voor het jaar 1249, den titel van *Burger van Middelburg*. v. Wyn *Hift. Avondftond*. D. II. bl. 49.

(*b*) Men leze over den oorfprong der Steden in *Holland*, Kluit *Hift. der Holl. Staatsreg*. D. IV. bl. 62, en volg.

ten en Edelen verminderd hadden, waarom zij tot het bekomen van eenige vergoeding en onderſtand aan geheele maatſchappijen, vergunningen en regten gaven of liever verkochten. (a)

Vele regten zullen zeker bij inkruiping gedurende de afwezigheid der Lands-heeren, naar het Oosten, het deel der Steden geworden zijn: voeg hier bij, dat de koophandel, die gedurende het tijdperk der kruistogten, en door die kruistogten zelven, zoo als wij nader zien zullen, bevorderd wierd, aan de Steden bloei en aanzien gaf; wanneer wederom deze bloei, de Vorsten tot begunstigingen uitlokte; Welgeboren Lieden en Edelen aanzetten, om binnen die vrijheden winst te doen, en veiligheid te zoeken. Onder deze Privilegien der Steden is zeker een der aanzienlijkſte, de vrijverklaring der Slaven, wanneer zij één jaar en zes weken binnen eene Stad woonachtig waren geweest, zonder van hunne Heeren opgeëischt te zijn, of wel in andere Ste-

(a) V. Wyn, *Hiſt. Avondſt.* D. II. bl. 171

teden, zoodra zij tot Burgers waren aan-
enomen. (*a*) Zou de afwezigheid van den
leer, niet menig Slaaf aangezet hebben,
n naar eene plaats te vlugten, waar zulke
ijheden geschonken wierden?

Dweepende heldenmoed en dweepende odsdienst ijver, zijn het karaktermatige n dit *helden - tijdperk der Christenheid*; o als HEEREN het noemt. Voor den *Adel* voor de *Geestelijkheid* alzoo, moeten de volgen der kruistogten het onmiddelbaarst gtbaar zijn; beiden deelden zoo zeer in ze togten. *Geestelijkheid.*

Welke waren de gevolgen voor ons Vader-
nd?

1. *De magt, en de heerschappij van den aus, nam door de kruistogten ontzettend e.* Voor deze tijden, wierd de Paus als et Opperhoofd der Kerk, en als de Stad-ouder van Christus geëerd en gevreesd; aar nooit bemoeide hij zich meer, in het nerlijk Lands - bestuur dan juist in deze tij-

(*a*) V. D. WALL, *Privil. van Dordr.* 1ste Stuk; l. 27 en 20.

tijden, en wel door aanleiding der kruis-
togten. Door het bevel van URBANUS II,
en van de volgende Paufen, om niemand
van het aannemen van het kruis te weeren,
was de opperheerfchappij van den Paus,
ook in het wereldlijke beftuur boven alles.
Had de Vorst, zijne onderdanen tot eene
het zij burgerlijke het zij militaire verrig-
ting noodig, het teekenen met het kruis,
een togt naar 't Heilige Land ftoorde alles.
Rekende de Leenheer op de hulp zijner
Vafallen een Paufelijk bevel tot eenen Oos-
terfchen togt, beroofde hem van dien
arm.

En niet alleen een Oosterfche togt, maar
de Kruis-prediking tegen de Ongeloovigen
had hetzelfde gevolg. Zoo ging het in den
kruistogt, tegen de *Stadingers*, tegen Kei-
zer FREDERIK en tegen KOENRAAD. De
Paus zelfs had de magt, om de Ingezetenen
van de geloften van eenen togt naar het
H. Land te ontflaan, en met dezelfde reg-
ten en voorregten tot anderen dienst te ge-
bruiken. Zoo veranderde INNOCENTIUS IV.
den kruistogt der Vriezen naar 't H. Land,
in

en hulp geven aan zijnen lieveling Ko-
; WILLEM. (*a*)

ısgelijks verlamden de Paufen de reg-
jke magt der Lands-heeren. Misdaden
r de Wet ftrafbaar, waren door het
ıemen van het kruis geboet. Het beta-
van fchulden, dorst van den kruisgetee-
len niet gevergd worden. Op bevel der
fen wierden 'er lasten, onder den naam
Saladijs-tienden bekend, geheven.

. Doch niet alleen over de Wereldlij-
Heeren; maar ook over de Geestelijk-
hier te lande klom het aanzien, en de
t der Paufen door de kruisvaarten. Het
loor HEEREN en anderen genoegzaam
;etoond, hoe dat door hunne Legaten,
welke zij, bij deze gelegenheid over-
ıunne bevelen zonden, de magt der
tsbisfchoppen en Bisfchoppen verminder-
hoe dat in deze tijden, door de Pau-
, Bisfchoppen, in naam, over de Stich-
die over de magt der ongeloovigen wa-
ren

) MEERMAN, *Gefchied. van Kon.* WILLEM, D. IV.
32.

ters of beſchermers der Kloc
Kloosterlingen zelve aan zich
het geen tevens de Pauſelijke
rijkte. Onze geſchiedenis lev
deren hier een voorbeeld van
ters van *Egmond* en *Rhijnsbı*
verzoek van Graaf DIRK VI.
1139, op eenen togt naar 't I
bezocht, van INNOCENTIUS II.
verkregen, van niet meer onde
van *Utrecht* te ſtaan, maar a
Paus afhankelijk te zijn; te
ten van *Egmond*, voor deze g

(*a*) *Episcopi in partibus infidelium.*

(*b*) HEEREN in zijne Prijsverhand
gelijk WAGENAAR, *Vad. Hiſt.* D. II.
BOEHMER, *Disſert. de varia jurium i*
Cruce Signat. en PLANCK, *Geſch. der*
ſellſ. verfasſ. IV. Band. 2ter Abſch. §

Pausfelijke Schatkist jaarlijks eenig geld moesten geven (*a*).

De Geestelijkheid, die anders vrij van schot en lasten was, moest op bevel der Pausen mede deelen in het opbrengen der tienden, tot de onkosten der kruisvaarten bestemd (*b*). Een bewijs, hoe dat de Pausen, over de gelden der Geestelijkheid ook hier te lande, eigenmagtig beschikten geeft ons een brief van Paus CLEMENS IV. aan den Kardinaal legaat SIMON van 1 Augustus 1266, waarin hij hem beveelt, aan den Graaf van *Gelre* 20, 000 ponden tournois te betalen, tot eenen togt naar 't H. Land, uit den *hondertsten Penning*, die door de Geestelijkheid tot onderstand dier togten opgezameld was, of nog

(*a*) *Vaderl. Hist.* D. II. bl. 232.

(*b*) De Hoogl. KLUIT sprekende in zijne *Hist. der Holl. Staatsreg.* D. IV. bl. 578. van deze tienden (decimae Salidinae), waartoe de geestelijkheid uit kracht der Pausfelijke bullen, onder FLORIS V. verpligt was, voegt daar bij: *waarvan de stukken, in onze Historie onbekend, onder mij berusten.* Het treurig noodlot, dat dezen beroemden man trof, berooft ons waarschijnelijk voor altoos, van deze, voor onze Vaderlandsche Geschiedenis zoo belangrijke stukken.

nog opgezameld zou worden (*a*). Do
Kruisvaarten alzoo, wies de magt van
ten kosten van de Geestelijkheid, die,
magt, en in rijkdom afnam. Dit noodz
haar ook wel eens bezittingen te v
pen (*b*). Maar van eene andere zijde
meerderden toch deze heilige oorlogen,
't algemeen het aanzien der Geestelijl
daar zij als de bewerkster van deze
gen, en als ſteun van het geloof beſcl
wierd, terwijl de vergeving der zond
haar hoe langer hoe meer wierd t
trouwd. De Geestelijken zullen zeke
wel hier zoo als elders, van hunne
dommen gebruik gemaakt hebben,
algemeene Armoede, om goederen va
len die geld behoefden te koopen,
pand te nemen of de goederen der in
Land omgekomenen aan zich te breng
. De vroomheid, of liever het bi

(*a*) *Charterboek van Gelderland* I. D. III.
bl. 582.

(*b*) Een voorbeeld hiervan, kan men bij
MAN, *Geſch. van Kon.* WILLEM vinden, D. III.
en in den Cod. Dipl. bl. 53.

:r tijden, bezorgde aan hun en hunne ge-
chten geschenken, die of als geloften tot
gelukkige volbrenging eener zoo gevaar-
ke reize, of voor de ruste der ziel van
nen overledenen, gelijk zulks zoo dikwijls
orkomt, hun geofferd wierden.

3. Een gevolg van de groote magt der
usen en der Geestelijkheid, in het alge-
en, in dezen tijd der Heilige Oorlogen,
is de *Inquisitie.* Alle ketterij, wierd door
n Paus als heidendom aangezien, waar-
gen hij waken en het kruis prediken
oest; van daar de kruistogten tegen de
aldensen, de Stadingers, de ongeloovigen
Pruissen. Als een krachtig middel om
ketterij te bestrijden wierd de *Inquisitie*,
n onderzoek dat zich aanmatigd, tot in
t heiligdom van 's menschen geweten te
ingen, door INNOCENTIUS II, aan de
sschoppen opgedragen. Door de Kerkver-
dering te *Toulouse* wierden hiertoe bijzon-
re regters benoemd, en naderhand, wierd
ze hatelijke werkzaamheid, geheel aan
orde der *Predik - Heeren* of *Dominikanen*
ergelaten. Deze orde was in 1216 door
n Spaanschen Monnik DOMINICUS inge-

 steld,

ſteld, om tegen de Ketterij te prediken. Het waren deze Bedel Monniken, die de heiligſte gevoelen der menschheid, op eene onnatuurlijke wijze verzaakten, aan wien leven, eigendom, eer wierd toevertrouwd. Zij waren het, die Europa's bodem met brand - ſtapels bedekten. Menſchen van allerlei ſtaat en rang wierden willekeurig door hun van ketterij aangeklaagd, en — zonder bewijs — ter dood veroordeeld. De geſchiedenis heeft ook ons den naam van een diergelijk wangedrogt bewaard. Het was de Dominikaner - Monnik KOENRAAD *van Marburg*, die op onzen Vaderlandſchen grond, met zoo veel ſpoed, zonder den beſchuldigden te hooren, talrijke ſlagt offers ten vure doemde (*a*). Latere tijdvakken hebben ons deze tooneelen, nog verſchrikkelijker doen kennen; en er behoeft geen tooi van kleuren, om aan hem, die in onze Vaderlandſche Geſchiedenis geen vreemdeling is, dit akelig tafreel te vertegenwoordigen.

Wij hebben in de inleiding gezien, wel-

(*a*) *Vaderl. Hiſt.* D. II. bl. 369.

togten te land en ter zee, er door ze Landgenooten, naar 't H. Land ge- an wierden. Men herinnere zich voor- , die groote uitrusting, van Graaf Wil- :m I, in 1217, die met groote schepen, een aantal Koggen in zee liep, in *Por- gal* dapper streed, en daarna tot het in- :men van het sterke *Damiäte* zoo veel bij- oeg. Zekerlijk is door deze togten de ijgs kunst te water en te land zeer be-)rderd, en het geen bij ons onbekend as, leerde men van togtgenooten, van ıdere Natiën, ja van den vijand zelven. :oewel 'er in dien tijd nog geen staande gers waren, zoo vindt men toch buiten e gene, die ter heervaart opgeroepen aren, nog bezoldigde *Soldarii*, die gedu- :nde de kruisvaarten, de Vorsten dienden, ı daarna weder vertrokken. (*a*) De Sla- en die nu mede ter kruisvaart gingen, aar te voren slechts vrijen de wapenen oerden, veranderden ook eenigzints den orm der Armeën. 'Er wierden bij deze elegenheid Schepen gebouwd, en daar in de- *Land- en Zee magt.*

(*a*) *Bijvoegsel op de Vaderl. Gesch.* D. IV. bl, 46.

dezen tijd, en door deze togten, de koophandel meer bloeide, zoo vormden zich, op de altoos bezige koopvaarders, Matrozen, die het Vaderland in den Oorlog konden dienen.

§. 2.

Koophandel en Industrie.

Moesten wij den vermeerderden handel, gedurende het tijdperk der kruisvaarten nagaan, wij zouden zekerlijk een ruim veld voor ons hebben. De opkomst onzer Steden, en de voorregten, die op uitgebreider handel duiden, zouden daartoe ſtof genoeg opleveren. Maar daar hier bepaald moet aangetoond worden, hoe dat die kruisvaarten op den bloei des koophandels werkten, is bij het weinig licht, dat de geſchiedenis van dien tijd geeft, dit onderzoek moeilijk.

Men kan zeker zonder verder bewijs aannemen, dat de vermeerderde koophandel door geheel *Europa*, en de verandering der handels-wegen niet zonder iuvloed op ons Vaderland geweest zullen zijn. Was de

han-

handel van *Venetië* door de kruistogten, en vooral door het innemen van *Konstantinopel* in 1204 zoo zeer toegenomen; wij, die zoo als wij gezien hebben, met *Venetië* in betrekking ſtonden, moesten er eenige vruchten van trekken. Wierden *Augsburg* en *Nürenburg*, de ſtapelplaatſen, van den Oosterſchen handel voor het Noorden, ons verkeer met die plaatſen moest toenemen, en op onzen handel werken. Wierd 'er meer ter zee gevaren, met groote Vloten zelfs naar 't Oosten gevaren, de handelsman leerde dien weg kennen, en de zeehandelaar volgde het ſpoor van den Zee-Soldaat. Onwaarſchijnelijk is het ook niet, dat onze landgenooten regtſtreeks met de Arabieren, en met *Egypte*, ten tijde der kruistogten, zullen bekend geworden zijn, en misſchien handel gedreven hebben.

De meerdere uitrusting van Schepen, tot deze togten benodigd, maakte dat 'er in de Bouwſtoffen, die men uit het Noorden haalde, meer vertier kwam. Buiten dien moet men niet uit het oog verliezen, dat de kruistogten de vrijheid der menſchen bevorderde, en tot uitgebreider koophandel

del en meer industrie, wederom het gevolg van deze vermeerderde vrijheid was. Dan hoe zeker het is, dat ons Vaderland in de voordeelen van Europa's toenemenden handel deelde, hoe waarfchijnelijk het zij, dat de handel ook bij ons, door deze kruistogten eene andere rigting kreeg; wij zijn echter niet in ftaat daadzaken bij te brengen, die wij te vergeefs in onze gefchiedenis gezocht hebben.

§. 3.

Zeden, Kunsten en Wetenfchappen.

Men kan in tijden van langdurige oorlogen en avontuurlijke ondernemingen geene zeer zachte Zeden; noch veel achting voor zedelijkheid verwachten. Overal ontdekt zich die woestheid, die aan een leven onder de wapenen eigen is, een begeerte naar rijkdom, en eene zucht naar genot.

De Griekfche Keizer ALEXIS COMNENUS kende den geest dier tijden zeer wel, wanneer hij in zijnen brief, aan ROBERT, Graaf van *Vlaanderen*, zoon van ROBERT *de Vries*, waarin hij hem aanzet, om met veel volk

volk den Christenen in het Oosten te hulp te komen; onder andere beweegredenen ook aanprijst, de onnoemelijke ſchatten, en de ſchoone vrouwen van die gewesten. (*a*) Hoe vele ongeregeldheden, op deze togten gebeurden, kan men onder anderen zien, uit den brief van den Pauſelijken Legaat aan de Vriezen, waarin hij hen beveelt hunne vrouwen t'huis te laten. (*b*) En alle geſchied-ſchrijvers, der kruistogten, klagen aanhoudend over de buitenſporigheden der kruisvaarders. Zij bragten die zedeloze levenswijze, en die onrustige gezindheid, zoo als wij te voren, in OTTO II. Bisſchop van *Utrecht* gezien hebben mede naar huis. Dan, van eenen anderen kant, had de Ridder-geest de woestheid en onbeſchaafdheid dier tijden eenigzints verbeterd. Het was eene eer, voor den Ridder, aan vrouwen, aan zwakken, en hulpeloozen den ſterken arm te bieden, en voor hun te ſtrijden. Zeden en gewoonten hadden door deze kruistogten eene groo-

(*a*) *Guib. abb. Hiſt. Hieroſ.* in g. D. p. F. p. 475.
(*b*) *Charterb. van Holl.* D. I. bl. 336.

groote verandering ondergaan. Zij die uit het Oosten terug keerden, waren niet meer dezelfden. „ Hun gezigt-kring, zegt Hee-„ ren, was uitgebreider geworden, zij had-„ den veel ondervonden, zij hadden gezien, „ alles was niet zoo als te huis, alles be-„ hoeve zoodanig niet te zijn."

Niet alleen de ſmaak, maar ook de weelde, moest door deze togten zeer toenemen. De kruisvaarders hadden de ſchoonſte ſtreken van *Duitschland* en *Hongaryen* doorreisd, of zij hadden in hunne togt *Portugal* en *Spanje* aangedaan; zij hadden in *Italië* nog de ſporen der oude kunstwerken gezien. Zij waren aanſchouwers geweest, van den glans en van de weelde, aan het Hof der Griekſche Keizers, zij hadden zelven de ſchatten en kostbaarheden van *Konſtantinopel* in handen gehad, toen zij den Byzantynſchen Troon hielpen omverwerpen.

Zeker zijn 'er vele gebruiken in het dagelijkſche leven, dingen die tot kleeding, gemak en pracht dienen, van deze Oosterſche togten afkomstig (*a*). Zoo hebben zich, in

die

(*a*) De Arabiſche namen van vele diergelijke zaken

door

ė tijden, toen zoo vele menſchen, heên en
:er reisden en trokken, de Ingezetenen
:er op het onthaal der reizigers toegelegd,
'er ontſtonden *Herbergen* (*a*).

Onze tuinen wierden door vruchten, die
ıder eenen vreemden hemel t'huis hoor-
n verrijkt. (*b*). Zoo wierden de wanden
vloeren der Sloten en Kasteelen met
:rglaasd Moſaic, waarvan de kunst eeni-
n tijd verloren, doch bij gelegenheid
:r kruistogten, in *Griekenland* weder ont-
kt was, ingelegd. (*c*). Leest men de be-
hrijving van *Ptolemaïs*, toen het door de
kruis-

ęt dit vermoeden; bij voorb. *Sofa*, *Alkove* enz. de
oogleeraar v. D. PALM merkt aan (Salomo III. Deel
351) dat het woord *Sofa* of liever *Soffati* goed Ara-
ıch is en nog heden in *Arabie* gebruikeliijk, zoo ook
kove, *Saffraan*, *Chemiſe*, of *Kamies*, waarvan ons
mifool en een aantal andere, welke hij noemt, dat
j of uit de tijden der kruistogten hebben overgehou-
n of overgenomen van de Spanjaarden, wier land
n geruimen tijd door Arabisch ſprekende mooren in
zet en beheerscht geweest.

(*a*) VAN WYN, *Hiſt. Avondſt.* D. II. bl. 56.

(*b*) Eod. bl. 94.

(*c*) Eod. bl. 62.

kruisvaarders bewoond was, dan ontdekt men daar eene vereeniging van den Aſiatiſchen en Europiſchen leeftrant, en ſmaak; die zeker wederkeerig op onze leefwijze invloed zal gehad hebben. (*a*)

Of de Natuurkunde, die, in dien tijd, zeer in den ſmaak was, door deze togten gewonnen heeft, kunnen wij eer giſſen dan bewijzen.

Het is wel zeker, dat de kruisvaarten op onze Taal- en Dicht-kunde invloed gehad hebben. Stukken tot bewijs kunnen wij, 't is waar, uit die tijden niet te voorſchijn brengen; maar onze, in het vak der oude geſchiedenis en letterkunde, doorkundige Landgenoot, de Heer VAN WYN, heeft ons den weg gewezen, om dit veilig te kunnen beſluiten. Hij merkt aan: dat de Nationale Zeden, door gansch *Europa* voor het opkomen der Aſiatiſche kruistogten, in het laatst der elfde eeuw, nog zeer weinig verandering hadden ondergaan; dat de, ten tijde der kruistogten, nieuwelijks ingevoerde gebruiken, als uit eenen bron

(*a*) Zie de *aanteek.* N°. 5.

on vloeijende, ook bij verre de meeste iropische volkeren, maar voornamelijk bij gtgenooten; zoo als de overige Duitschers, Franschen; en wij, dikwijls waren; zeer d den anderen geleken.

Hij toont: hoe dat de *Swabische minne-ingers, en de Fransche Troubadours* ook oor de kruisvaarten hier te lande begungd zijn, en op onze letteren gewerkt hebn; hoe dat aan de Hoven der Graven n *Gelre*, der Bisschoppen van *Utrecht*, r Graven van *Holland*, die de Duitsche izers en Fransche Koningen, naar 't H. nd verzelden, deze toen zo bloeijende ak van dichten aangenomen wierd. (*a*)

Een onzer oudste Dichters Jacob van Erlant, maakte reeds in 1291, een dicht, getiteld *van den lande van Over-*, 't welk eene Nationale aanmoediging nelst, ter opvatting van het kruis, ten de Saracenen.

Gedurende de kruistogten reisden 'er ook l van onze landgenooten, naar het Oosten

(*a*) Men leze de *Historische en Letterkundige Avondden*, van voorn. Heer.

ten, uit zucht voor Kunsten en Weten-ſchappen, waarvan zij de vruchten naar hun Vaderland terug bragten. Zo verhaalt ons UBBO EMMIUS, (*a*) dat in 1180 in *Vries-land* terug gekeerd was, een *Douwe Bur-mania*, die 10 jaren in *Italie* verwijlde, daarna naar *Palestina*, *Arabië* en *Babylon* gereisd had.

Bij de legers der kruisvaarders, waren eene menigte Geestelijke, die niet geheel zonder geleerde kennis waren, deze konnen daar kundigheden opgedaan, en van aldaar boeken medegebragt hebben. En zouden de kruisvaarders in 't algemeen, en onze Land-genooten in 't bijzonder, bij hun verblijf in 't Oosten, niets geoogst hebben van die wijsheid der Arabieren, die als de begun-ſtigers en herſtellers der letteren, in de middel-eeuwen, met regt zoo hoog (*b*) geroemd worden?

(*a*) *Friſ. Hiſt.* Lib. VII. p. 114.

(*a*) Men leze de fraaije Redevoering van den Hoogleeraar WILLMET, *de Arabum meritis in litter. medio aevo inſtaurandis.*

BESLUIT.

en flotte moeten wij nogmaals het ge-
l overzien, om den balans van winst en
lies op te maken.

Bij den eersten opslag ontwaren wij ver-
ijnselen, die niet veel goeds belooven,
le ontvolking van den Vaderlandschen
lem, terwijl eene talrijke jeugd, haar
f in het dienen eener dwaze zaak gaat
ken. Eene gelegenheid voor deze zelf-
jeugd, tot buitensporigheden, en tot
onzedelijk leven. Een trek tot avon-
rlijke ondernemingen, en een ontwen-
, en niet achten van de, voor het be-
n der maatschappij, zoo noodzakelijke
selijke en burgerlijke bezigheden. Ar-
ede en gebrek door het verlies van wer-
de handen, en door de groote onkos-
, die deze togten vereischten (*a*).

Ziek-

(*a*) Ubb. Emmius, sprekende van den hongers-
d, en de ongemakken, in *Vriesland* in 1272,

 zegt:

ontlaan, en uit de hand der r
regtigheid te ontkomen. —
mate toenemen der Pauſelijke m
de raderen van het burgerlijk beſ
die, tot merkelijk achterdeel va
lijken Godsdienst zelve, en tot
den vrijen Geest des menſchen,
ven op gezag eischte, en onde
wendſel van ketterij, door h
eener inquiſitie, leven en goede
gezetenen, in handen kreeg.
van deze nadeelige gevolgen wa
ten van den tijd, en gingen
zen tijd voorbij; het kwaad wa
vende. Anderen moesten in zich

zegt: dat dezelve nergens ſterker gev
dan in de ſtreken, langs de Eems
(voegt hij 'er bij) *in Palestinam exp*
omni pecunia exhauſerant rer. Friſ.

ngift vinden, of door meerdere voor-
en opgewogen worden. Het goede dat
deze togten geboren wierd, moest blij-
, het moest langzaam, maar zeker;
:n weldadigen invloed op toekomende
:n, op volgende geflachten hebben, En,
komt ons al aanftonds voor het oog,
meerdere vrijheid der menfchen, en de
leiding om uit dien onteerenden ftaat
knechtfchap, tot den rang van vrije
:ens te geraken. — Een middel om de
:e groote ongelijkheid onder de ftanden
maatfchappij te verminderen; eene on-
ijkheid, die, hoe noodzakelijk ook het
lerfcheid en de rang van den eenen
nsch, van den eenen ftand boven den
leren, in den burgerlijken ftaat is, wan-
:r zij buiten noodzake, overdreven wordt,
ɔr de ontwikkeling der menfchelijke ver-
ıgens, voor ware zedelijkheid, voor het
ɔorloofd genot des levens, doodelijk is.'
Verder ontwaren wij eene aanleiding tot
rruiming van den werkkring der Ingeze-
ıen, eene opfporing tot ijverheid; eene ge-
ʒenheid om door den omgang met andere
atiën, eige befchaving en de lust tot

verkrege kundigh
nooten, gemeen
vruchten moesten
het kwaad, dat
ontſtond uit den
mensch, den w
om het juk van
ſchudden, waar
weeg gebragt wi
zaamſte gevolgen
En zoo is d
zoo als Heeren
opgemaakt, dez
niet op eens een
bereideden ze vo

ANTEEKENINGEN.

No. 1. bl. 11.

De Schrijvers over de Kruisvaarten, klagen veel, r de listige en verraderlijke handelwijze van ALE- COMNENUS jegens de Westersche Vorsten. En ze- is zijn gedrag; en dat zijner Opvolgers, zoo dat door hun wordt opgegeven niet verschone- in Prinsen die zoo zeer de hulp der Wester- Christenen hadden ingeroepen, en ook behoef- ; maar dat de Grieksche Keizers en Kruisvaar- wantrouwden, is zeer natuurlijk, hunne groote t verschrikte hen; en het losbandig gedrag der te benden, deed hen niet veel goeds verwach-

Des Keizers Dochter ANNA COMNENA, klaagt in a geschiedenis, zeer over de trotsheid der Kruis- rders, en hunne onbeschaafde manieren. Een orbeeld onder anderen, geeft zij ons in een fransch elman, die bij een plegtig gehoor tot aflegging n den Eed, zich naar den Keizer op den Troon e, en door BOUDEWYN bij de hand weg geleid berispt zijnde, zeide: terwijl hij den Keizer rnig aanzag: *Wat voor een lomp mensch is dat, zit, daar zoo vele voorname Heeren om heen staan.* verlangen zien wij het antwoord, op de Prijs- g, door het fransch Nationaal Instituut, voorge-

„ ſche Autheurs kunnen oplevere
„ ring dier Keizers, en vooral on
„ litiek gedrag, jegens de Kruis

No. 2. bl. 26.

Onze oude Kronijk-Schrijver J.
aan de Haarlemmers de eer van he
miäte gegeven; verhalende, dat
pen, de ketenen tusſchen de St
zouden doorgezaagd hebben. Di
Volksvertelling geworden. Hierva
de gebruiken in *Haarlem* afkomst
bij deze gelegenheid, het zwaar
wapen gekregen hebben.

Onze Dichters VONDEL en ANT
van gebruik gemaakt.

Het is mogelijk, dat er Haarle
gering geweest zijn, en uitgem
de ooggetuigen die ons het ve
van *Damiäte* geven, (zoo als OL
van Haarlemmers; noch van Zaa
waarſchijnelijke van deze vertellin

No. 3. bl. 43.

)e Heer DE GUIGNES, heeft in zijne, reeds door aangehaalde, (*a*) uitmuntende Verhandeling, opgmerk, en den invloed der Pelgrinaadjen, r het Oossen, met opzigt op den Koophandel or *Italie* en *Frankrijk* met vele voorbeelden en vijzen opgehelderd. Op bladz. 483. van voorn. rhandeling, haalt hij eene plaats uit het Werk i den Heer POULLIN: *Abregé Chronologique de l'hi-re de Lyon* aan, die beweerd, dat in de 9e eeuw, Inwoonders van *Lyon*, *Marseille* en *Avignon* de voonten hadden, tweemaal, 's jaars, naar *Alexan-ën* te gaan, van waar zij de specerijen van *Indie* de parfums van *Arabiën* medebragten; dat deze aren over de *Rhone*, en vervolgens, over de *Saone* 'amen, dan weder op de *Moezel* ingescheept wier-n, om door den Rhijn, Mein en Nekker, naar uiterste gedeelten van *Duitschland* gebragt te wor-:n. Zouden wij ook op deze wijze, op den hijn, onze specerijen uit *Indie* gekregen hebben, ı misschien van hier verder naar *Engeland* overge-ragt? Ik weet wel, dat men, met reden, dit 'erhaal van POULLIN, in twijffel trekt, en de Hoog-eeraar HEEREN, (in zijne meermaals aangehaalde 'rijsverh. bl. 332.) merkt te regt aan: dat zulk eene egelmatige verkering met de Saracenen, toen geen laats kon vinden, om dat zij door de Kerk ver-oden was; maar het is toch zeer waarschijnelijk, lat 'er in die eeuwen van *Marseille* naar den *Le-'ant*, Koophandel gedreven wierd. De vraag is nu, heb-

(*a*) Inl. bl. 5.

den kwamen. Het zo
zijn, door opzettelijke
ter vak onzer Geschied
onderzoek, naar den we
baande, vindt men de
werkzamen en vindingr
met de natuur en zijne
door aanhoudend stree
weet dienstbaar te mak
„ ce; zegt MONTESQUI
„ nication des peuples,
„ de certains flux et
„ devastations, en foi
„ mens." (b)

No.

Over den invloed c
noi-Spelen, heeft de
Prijsverhandel. bl. 230
ken. Eene bijzonderl
wij hier bij voegen.
hoe zeer door Konin

verscheiden Pausen, met naam, door INNOCEN-
II, EUGENIUS III, INNOCENTIUS IV. verboden,
het kannonnieke regt ontzeide de kerkelijke be-
·nis, aan allen die in deze Speelen omkwamen,
was op aanleiding van eene Kruispredikieg te-
KOENRAAD, in 1254, die in navolging der kruis-
en, tegen de ongeloovige in het H. Land, en
dezelfde voorregten, door INNOCENTIUS IV. wierd
:schreven, dat hierin, om bij den Adel ingang
vinden, eene verzachting wierd gemaakt. Het
d namelijk aan de Kruispredikers veroorloofd,
aan die genen, die eenigen naar hun vermogen
enredigden onderstand aan den Koning WILLEM
n KOENRAAD ende zijnen bewezen, of het teeken
kruisses aanvaard hadden, zoo zij in de *Tour-*
-*Spelen* omgekomen waren, de kerkelijke be-
enis toe te staan, gelijk ook wanneer hunne Erf-
men of bloedverwanten of vrienden het belang
Kerk op deze wijze hadden zoeken te bevorde-
Deze vergunning was voor de liefhebbers der
nooi - Spelen, die in die tijd talrijk aanzienelijk
en, van veel belang.
len leze hier over de *Geschiedenis van Koning*
LEM van den Heer MEERMAN, D. IV. bl. 387,
den Brief hier over, van den Paus, aan JOHAN
DIEST, toen Bisschop van *Samland* in den *Codex*
lom. achter dat Werk, p. 164.

No. 5. bl. 89.

Wij zullen deze teekening van *Ptolemaïs*, die zeer
lig is, uit het *Chron. eq. ord. Teut.* bij *Matth.*
Anal.

Anal. Tom. V. pag. 748. en volg. gedeeltelijk affchrijven.

„ In den tyden, dat NICOLAAS IV. Paus was, ende „ ADOLPHUS *van Nassouwen* Keyzer was gecoren „ ende ALBERTUS *van Oostenryk* ook Keyzer fyn worde, ende Heer CONRAET *van Vuchtewange* Hooch„ meyster van der Duytfcher oirden was, fo hadde die „ foldaen in Babylonien die Stadt van Jerufalem ende „ al dat Heylige Land in fynen handen, als men „ voorvinden mach, zonder die Stadt van *Akers* „ hadden de kersten noch in.

„ Die Coninck van *Jerufalem*, die Patriarch van „ *Jerufalem*, die Hoochmeyster van Sinte JOHANS „ oirden van *Jerufalem*, die Hoochmeyster van der „ Ooirden van den Tempel van *Jerufalem*, die Hooch„ meyster van den Duytfchen Oirden van onfer lie„ ver vrouwen van *Jerufalem* ende veel andere Vor„ ften en Princen, die uit *Jerufalem* en den Hei„ lige Lande verdreven waren, begrepen doe Akers „ om dat te houden tegens den Heydenen. Defe „ Stadt was bemuert alom mit kostelicken gebou„ wen, ftaande den eenen thoorn bij den anderen „ zodat men met een fteen mocht werpen van den „ thoorn tot den anderen, en tusfchen twee toor„ nen een poort. Ende die mueren van der Stadt „ waren zoo dik, dat men dair eenen waghen op „ weynden mocht. Ende leg het mitter eenre fyde „ op dat meyr, gelyck COLEN op den Ryn doet. „ Ende op die andere fyde was fy noch vaster, en„ de verciert met getimmer. Voirt meer hadde die „ Stadt binnen veel fchoone brede ftraten, al to

„ fchoon

lioon ende reyn, ende waren die meeste deel
oven gedeckt mit gewant ofte laken voor de
onne, na dat een ygelyk vermacht ende in al-
n eynden van den straten stont eenen grooten
orn mit yseren poorten. Ende alle die huysen
aren meestal gelyck hooch, ende boven slecht,
s doe die manier dair was. Ende daar waren op
ras-hoven, Roosen-gaarden van welriekende kruy-
en, ofte Schoen Pavillioenen al te costelick,
nde ryckelyck ghemaect, opgeslagen en 't water
stelick dair op geleyt mit conduyten myt me-
gerhande listen. Ende die huysen waren ge-
aeckt van gehouwen steen, en binnen van met-
lrye ende schoen glaesvenster al getimmert van
esten bet dan ymant vercieren can ofte bedenc-
en na hoere manieren. Te midwegen in der
ad woonden die wercklieden, of dat ambachts-
olck, elck van een ambacht in ein straat, ende
ie kooplieden elk in hare straeten. Deeze ver-
ierden haere huysen met hare consten en coop-
anschappen, wie malck dat suyverlixten conde,
nde hoe costelicken sich dat hadde des en solde
en niet wael gelooven gelyck men dat beschre-
en vint. Voert so woonden binnen in die Stadt
ie Vorsten ende Heeren, al op schoone borgen,
nde Palleyzen seer vaste, want daer woenden
le die Vorsten, Hertogen, Graven, Baronnen,
idders, rycke Borgeren, die de Heydenen haer
nt en goet afgewonnen hadden, ende woenden
iar mede dese navolgende. Die Patriarch van
erusalem die Coninck van *Jerusalem* Conincks

„ Lo-

„ LODEWYKS broeder van *Frankryck*, die Prince van
„ *Galileen*, die Prince van *Antiochien*, den Hertogh
„ van *Caesarien*, die Grave van *Jaffe*, die Grave
„ van *Tripoli*, die Edel Heere van *Sur*, die Heeren
„ van *Tiberien*, die Heere van *Sagette*, die Heere
„ van *Ublyn*, die Heer van *Baruth*, die Heer van
„ *Peysauer*. Die Vorst van *Vaus* was daar comen
„ woonen, uit *Indien*, om des wonders wil, dat
„ daer was. Ende deze Vorst was van Meschien
„ geslacht die onsen Heere Godt offerden. Ende
„ alle deze Fursten, Princen, ende Heeren reden
„ op schoone Rossen, overdeckt met zyden en
„ gulden laken, gecleet, ende mit gouden ende mit
„ silver costelick verciert, ende reden elck mit horen Ridderen, ende mit horen Soldenaren hoe
„ malck dat suverlieste en costelieste conde, die
„ aen voor den anderen en alle Coninckliker wise.
„ Ende alle die dinghen die totter Ridderschap hoirden van hovere, van tornerem, van steken, van
„ jaghen, van vlieghen, van beyten dat handtierden
„ sy alle daghe. Tot dezer Stadt quamen veel Fursten en Heeren uyt allen landen om den staat te zien;
„ en te leeven ende verteerden daer hoer goet. Elck
„ had zyn Paleys ende Borch, mit sonderlinghe vryheyt daar inne besloten. Voirt meer so hadden deze grote Heeren hoir Hoefthusen in de Stadt van
„ *Akers* geset, doe zy uyt *Jerusalem* verdreven waren, ende hadden al te schoone Goedshusen, ende
„ al te schoone stercke Paleysen daer gemaeckt. Als
„ die Hooghmeyster van der Oirden, van den Tempel
„ van Jerusalem met meer dan duysent Heeren ende Soldenieren. De Hoochmeyster van Sinte JOHANS Oirden

I „ van

„ van *Jerusalem* mit twee dusent Heeren en Soldens-
„ naren. Die Hoochmeister van den Duytschen Oir-
„ den van onser lieve Vrouwen van *Jerusalem*, mit meer
„ dan drie duysent Heeren ende Soldenaren die zij uyt
„ Pruyssen, uyt Lyflant, ende uyt Duitschen Lande, daar
„ gesent hadden. Ende die Meister van Sinte LAZARUS,
„ Oirden van *Jerusalem* met duysent Heeren ende
„ Soldenaren. Die meister van Sinte THOMAS van
„ *Cantelbergs* Oirden mit vyf duysent Soldenaren, die
„ de Coninck van Engelant dair gesonden had ter
„ beteringe, om dat Sinte THOMAS van synre wegen
„ doot geslagen was, voor dat recht der heyliger
„ Kerken, behalven dat Volk, dat van alle hoecken
„ der Werelt tot hem quam, the hulpe, en the stry-
„ den dach en nacht op den Heydenen doe den Vre-
„ de van den Soldaen gebroken was. Voort so woon-
„ den noch te *Akers* al te rycke Coopluyden, uyt
„ alle landen, ende men hoirde dair alle tongen van
„ de werelt. Ende daar quamen alle daghe Vorsten,
„ Heeren, Ridderen, Pelgrims ende Cooplieden,
„ van alle der werelt, om Coopmanschap. Ende al
„ dat wonder in der werelt was van luden, beesten,
„ dieren, en van alle consten quamen dair.

„ Oock woonden daer rycke Borgers, die sich maar
„ alre wyze costelicker hielden dan die Romers.
„ Ooick woenden dair die Edel Lomberden, Borge-
„ ren van *Pisa*, ende *Genua*, die haar costelyck
„ hielden, die een voir den anderen. Ende die een
„ wolde beter zyn dan den anderen ende die waren
„ machtiger in die Stadt, dan alle die Heeren hier
„ voor beschreven."

NA-

geoorioord. Men vern

Ook deze Verhande
Inquisitie - geregt te
bleef daar meer dan
door den Heer DE Po
was, vond twee Ker
die dus niet mogten
een hoot, die de Schı
nigheden onder de K
raid. Zij was van den

,, Eene gemeenschap
,, de Natien niet vere
,, schen de Duitschers
,, sten een Landgenoot
,, *juxta naturam nom*
,, *vivacitatis insignes;*
,, *nio, inter aliarum*
,, *feroces. G. D. p. F.*

Eene tweede ergeni
vond hij in de woorc
de knellende bezwaren
wens! hoe onbeschaan
eenen *rampvollen tijd*
gen in het Saturnisch

ONDERZOEK

NOPENS ZEKER VRAAGSTUK

UIT DE

EVENWIGTKUNDE,

DOOR

C. L. BRUNINGS.

Commissaris Inspecteur van s'Lands Waterstaat &c.

UITGEGEVEN
door
HET UTRECHTSCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Te *UTRECHT*,

BIJ B. WILD EN J. ALTHEER.

Drukkers van het Utrechtsch Genootschap.

1809.

ONDERZOEK

NOPENS ZEKER

VRAAGSTUK

UIT DE EVENWIGTKUNDE.

Kan men zelfs in de elementaire Meetkunde één en dezelfde waarheid, op zeer verscheidene gronden betogen, naarmate men de beginzelen der voorsz. weetenschap telkens in een andere rangorde plaatst; Kan men de meetkundige Vraagstukken, ook op verschillende wijze oplossen, naarmate men den een of anderen schakel van bewezen waarheden te baat neemt: *Zo* veel te meer heeft dit in de toegepaste Wiskunde plaats, als welker beginzelen, het aantal der meetkundige gronden verre overtreffen.

En daar reets een bloot overzicht van die verscheidene waarheden, door middel, van welken men een meetkundig voorstel, kan

bewijzen, aan den beoefenaar dier edele wetenſchap een ſtrélend genoegen aanbrengt, door hem den rijkdom zijner geliefkoosde ſtudie te doen bewonderen; — hoe aangenaam zal dit toch niet voor den Phijſicomathematicus zijn!

Zal echter zodanig overzicht recht nuttig zijn, — men behoort die verſchillende beginſelen te vergelijken en hunne betrekkelijke waarde ter ſtaving van zekere waarheid nauwkeurig te begrooten. Dit behoort reets voor de meetkunde te geſchieden, immers „ alle bewijzen mits zij richtig zijn, zijn wel voor den Wiskonſtenaar, maar niet voor den Wijsgeer van gelijke waarde. Deeze houdt die voor de beste, welken meer rechtſtreeks uit den aart der voorwerpen afgeleidt zijn." — En daar behoort de Phijſicomathematicus vooral zijn werk van te maken, zal hij dan eens ten voordeele der duidelijkheid zijne zucht tot kortheid onderdrukken, dan eens ten voordeele der kortheid zijn' wijsgérigen aart verloochenen.

Ik heb mij in dezen de Taak opgelegd alle de grondſtellingen te beſchouwen, die tot de Oplosſing van zeker vermaard Vraagſtuk uit de Evenwigtkunde kunnen dienen. — Het Vraagſtuk zelve luidt dus:

(*Fig. I.*)

(*Fig. I.*) „Twee gewigten P, λ, zijn door middel van een touw P a λ aan elkander verbonden, het welk bij a over een' vaste schijf loopt. De kromme lijnen a P b, a λ c, zijn de loopbanen der voorz. gewigten P, λ,. Hoedanig moeten de voorsz. lijnen a P b, a λ c zijn, zullen de meergem. gewigten in iederen stand, op dezelve in evenwigt zijn?"

In de eerste plaats zal ik dit Vraagstuk met behulp van de eenvoudigste beginselen der Evenwigtkunde zó oplossen als ik mij verbeelde, dat iemand in de beginzelen der toegepaste wiskunde ervaren, hetzelve zou doen mits hij eenige kennis van de hogere meetkunde bezat.

Hij weet welke voorwaarden plaats moesten hebben, als de gewigten P, λ, op eenparig hellende vlakken waren geplaatst. Hij weet dat de Elementen ener rechte lijn allen dezelfde helling hebben, dat derhalven de gewigten P, λ, juist zo op de Elementen der kromme lijnen a P b, a λ c, geplaatst zijn als op eenparig hellende lijnen, welker strekkingen met die der voorsz. Elementen overéén komen, dat echter zodanig hellende lijnen notoir de raaklijnen zijn, voor de punten P, λ, te trekken.

zo is cos. aPi: sin. ihl =

cos. aλk: sin. kλe =

Dan R = R′, dus

En dit is juist de
uit welke de betrek
kromme lijnen en d
afgeleidt. Ten dien
de trigonometrische
behelst, door funct
derzelver Elemente
ren.

Stel ad = x, Pd
mn = dy, Pn = d

$aP = \sqrt{x^2 + y^2} =$

den boog $\begin{cases} aPm = \\ ap\lambda = \end{cases}$

$Pa + a\lambda = z + Z = c =$ de lengte van het Touw. Verder is $hi : il = 1 : \text{sin. } ihl \left(= \frac{il}{hi}\right)$

$k\lambda : ke = 1 : \text{sin. } k\lambda e \left(= \frac{ke}{k\lambda}\right)$

$$\frac{il}{hi} = \frac{Pn}{Pm} = \frac{dx}{ds}, \quad \frac{ke}{k\lambda} = \frac{pq}{p\lambda} = \frac{dX}{dS}$$

$$aPi = aPd - iPd$$

$$\text{cos. } aPi = \text{cos. } aPd \text{ cos. } iPd + \text{sin. } aPd \text{ sin. } iPd$$

$$\text{Cos. } aPd = \frac{Pd}{aP} = \frac{y}{z}, \quad \text{cos. } iPd = \frac{Pn}{Pm} = \frac{dy}{ds}$$

$$\text{Sin } aPd = \frac{da}{Pa} = \frac{x}{z}, \quad \text{sim } iPd = \frac{mn}{mP} = \frac{dx}{ds}$$

$$\text{cos. } aPi = \frac{ydy + xdx}{zds}$$

$$\text{Cos. } aPi = \frac{d.\left(\frac{x^2 + y^2}{2}\right)}{zds} = \frac{zdz}{zds} = \frac{dz}{ds}$$

$$\frac{\text{Sin. } ihl}{\text{Cos. } aPi} = \frac{dx}{ds} : \frac{dz}{ds} = \frac{dx}{dz}$$

Door middel van een' volmaakt gelijke bewerking verkrijgt men

$$\left.\begin{array}{l} \frac{\text{Sin. } k\lambda e}{\text{cos. } a\lambda k} = -\frac{dX}{dZ} \text{ en } \frac{P \times \text{sin. } ihl}{\text{cos. } aPi} \\ \quad : \quad \frac{\lambda \times \text{sin. } k\lambda e}{\text{cos. } a\lambda k} \end{array}\right\} = \frac{Pdx}{dz} = \frac{\lambda dX}{dZ}$$

Wijl nu $z + Z = c$, is $dz = - dZ$

$$\frac{Pdx}{-} = \frac{\lambda dX}{dZ}, Pdx + \lambda dX = 0, Px + \lambda X = \text{Const.} = C$$

Deze beide Aequatien $Px + \lambda X = C$ ofwel $x = \frac{\lambda}{P}\left(\frac{C}{\lambda} - X\right)$ en $z = c - Z$ dienen tot een' zeer eenvoudige Constructie der Curva aPb, als a λ c gegeven is, en omgekeerd. Ten dien einde neemt willekeurig ae = X dus a λ = Z; berekent x uit de bovenstaande Aequatie = ad; regt op d een' onbepaalde loodlijn op, die door een, uit het middelpunt a met den straal z te beschrijven, boog in P word gesneden, zo zal P een punt der te construeren kromme lijn a P b zijn.

Deze oplossing zal welligt aan veelen wat omslagtig voorkomen, — echter vloeit zy uit den aart van het onderwerp voort. Maar eerst dan zal men te recht op de volmaaktheid ener wetenschap kunnen roemen, als men

n met behulp van hare eenvoudigste be- sfelen de meest ingewikkelde Vraagstukken n oplossen, zonder zijne toevlugt te moe- n nemen tot algemener grondstellingen het wrocht van dieper kundigheden. Immers meeste beoefenaars ener wetenschap blij- n van het geluk verstoken, de juistheid dier gemeene stellingen te kunnen inzien; en dus k van het voordeel, het geen dezelve ter losfing van belangrijke Vraagstukken aan- engen, ten zij dat ze zich met een blind ver- ouwen van dezelve wilden bedienen.

Eene tweede zeer beknopte oplossing van t meergem. Vraagstuk vloeit voort uit een tisch principe van Torricelli, te vinden in szelfs werk. „ De acceleratione gravium, 44." Hetzelve behelst:

„ Wanneer twee lighaamen zodanig te za- men verbonden zijn, dat zij, naar welge- vallen geplaatst zijnde, hun gemeen zwaar- tepunt niet rijst noch daalt, dan zijn zij in alle die standen in evenwigt." d. i. het Element van rijzing of daling van hun gemeen zwaartepunt moet gelijk Nul zijn.

Als $Pf = ad = x$ }
$g\lambda = ae = X$ } de loodrechte afstand is

 tus-

C.

De overzetting van
ricelli in de Taal var
te kennen, dat de af
gemeene zwaartepunt
grootste zal zijn, wi
= o is.

Daar van daan de
kundigen: „ dat he
altijd zo laag mogelij

Eveneens is het T
welk Euler in zijn o
thodus Maximorum"
derlijk succes gebruik
bijzonder geval gewi
dan de zo even gem.

Het voorsz. princi
vens die uit hetzelve
nog eenvoudig en v
baar; en evenwel,
reeds zo eigenaartig
Maar nog vreemder

ſtelling, waarop Carteſius het geheele gebouw der Mechanica deed rusten, en nog minder eigenaartig de oploſsing daarop gefundeerd, des niettegenſtaande doet ze ons oogmerk op ene ongemeen beknopte wijze bereiken.

„ 'Er word even veel krachts vereischt, een gewigt λ tot de hoogte c = n b te verheffen, als 'er nodig is het gewigt P = n. λ gelijktijdig tot de hoogte b te verheffen." d. i. de hoeveelheid van werking is voor beide gevallen dezelfde, dus λ. c = P. b.

λ : P = b : c En bij omkéring: zullen de gewigten P, λ met malkander in evenwigt zijn, zij moeten in iederen ſtand zich tot elkander verhouden, in de omgekeerde reden der hoogtens, tot welke zij geduurende de beweeging elkander verheven of vernederd hebben.

Stellen wij dus voor ons geval, dat in den beginne het gewigt P in a, en λ in e was geplaatst; dat zij gelijktijdig in P, λ, zijn gekomen zo dat λ door de ruimte el opwaards P daarentegen door de ruimte ad nederwaards is bewogen, zo is

P : λ = el : ad = a — X : x als al = a.
En men vint wederom λ a = P x + λ X = Conſt.

Ziet daar de opgave van de uit malkander lopende wegen, die allen tot hetzelfde doel geleiden!

Wanneer men nu aan den énen kant met een oplettend oog nagaat, den hogen trap van volmaaktheid, tot welken de Evenwigtkunde door den arbeid van zo veele uitmuntende wiskundige is gebragt; de gemaklijkheid met welke thans de moeilijkſte Vraagſtukken, rakende het Evenwigt, kunnen opgelost worden en tevens het onberekenbaar voordeel, dat dezelve het gemeene leven aanbrengen, — men zal aan den anderen kant alzins wenſchen dat alle die fraaije en nuttige Ontdekkingen niet uit zulke verſchillende gronden waaren afgeleidt; men zal ter volmaaking der Evenwigtkunde als weetenſchap begeeren, dat ten minſten aangetoond worde, hoe door een' geſchikte verééniging van alle die verſcheidene beginſelen onder één hoofd één algemeen beginſel kunne gevonden worden, uit het welk allen de overigen als gevolgen voortvloeijen.

Al is het dan waar, wat men mij veelligt zal toevoegen: dat de noodzakelijkheid, die vrugtbare Moeder van nutte uitvindingen, deze verſchillende ſtellingen heeft doen geboren worden, vermits het overbekend is, dat

het afleiden van het bijzondere uit het algeméne zoms, zo niet geheel onmogelijk, ten minsten aan veele zwaarigheden onderhevig is — al is dit zo, zeg ik, de weetenschap als weetenschap zal 'er altijd veel bij winnen, wanneer de Theorien meer algemeenheid verkrijgen.

Dan zo algemeen die zucht tot volmaaking der weetenschap, ook bij den beoefenaar derzelve zijn moge, zo zeker is het, dat de meesten van hun ten dezen opzichte zich lijdende gedragen moeten. Althans 'er behoorde een alles bevattende geest toe, om de overéénkomst van die verschillende stellingen te kunnen inzien; 'er behoorde een scheppend vernuft toe, om uit die overéénkomst één algemeen beginsel te kiezen, aan het welk allen de overigen ondergeschikt zijn. Met één woord: de goede Genius der Wiskunde deed eenen de la Grange geboren worden, en de voorsz. geest was 'er. —

Die verheven Geometre geeft in deszelfs voortreflijke Mécanique analytique een beginsel op, het geen onbepaalde algemeenheid met verwonderlijke eenvoudigheid paart. *'Er* is wel is waar, vóór als nog geen bewijs voor hetzelve uitgevonden, geschikt om ieder één te overtuigen; edog de gelijkvormigheid van alle

alle de Resultaten, die men door toepassing der Theorie van de la Grange verkrijgt, met de gewoone uitkomsten ruimt daaromtrent alle zwarigheid uit den weg.

Jammer is het maar, zo als dat meestal het geval is, dat juist diegeenen, die 'er voor berekend waaren, aan zulke Theorien door gelukkige toepassing luister bij te zetten, het beneden hun agteden zich met de gronden eener weetenschap onledig te houden; „ ils travailloient bien plus à augmenter l'édifice qu'à en éclairer l'entrée:" — en dat om die reden de Theorie van de la Grange of verre of na niet genoeg gebruikt is.

Eene oplossing van het meergem. Vraagstuk met behulp van deze Theorie zal derzelver voortreflijkheid in een ongemeen gunstig daglicht plaatsen. Ten dien einde zal ik eene schets der Theorie van de la Grange in haare grootste algemeenheid laten voorafgaan:

„ Verscheiden punten of lighaamen, zijn op wat wijze ook, met elkander verbonden. Op hun werken beweegkrachten, van wat zoort ook; zullen de voorsz. lighaamen in evenwigt zijn, zo moet de volgende eigenschap plaats hebben: Stelt dat door iets, wat het ook zij, hun evenwigt voor een oogenblik wierd verbroken, ieder der voorn. punten of lighaamen

zal

zal dan eene kleine ruimte doorlopen [welker gedaante van de ſtrekking van het ſtorend vermogen, en van de wijze, hoe deze lighaamen met malkander vereenigd zijn, zal afhangen]. Noemt die kleine ruimte „ vîtesſe virtuelle." Ontbindt ze in twee anderen, waarvan de eene evenwijdig *aan*, de andere loodrecht *op* de ſtreeklijn der beweegkracht is, die op het punt of lighaam werkt. Neemt de voorſz. ſnelheid ſtellig of ontkennende naarmate zij in denzelfden of in eenen tegenovergeſtelden zin met de voorſz. fictive en momentéle beweging is. —— De ſom van alle de producten, op die wijze verkregen, is gelijk nul."

Nu de toepasſing van deze fraaije Theorie op ons bijzonder geval.

'Er zijn twee punten of lighaamen P, λ, zij zijn door middel van een Touw P a λ met elkander vereenigd, het geen bij a over een vaste ſchijf loopt. Op hun werkt de zwaartekracht, gaf men aan λ een ruk opwaards, het zoude langs zijne loopbaan door de kleine ruimte λp worden bewogen, terwijl P aan den anderen kant de ruimte Pm zou doorlopen. De „ vîtesſes virtuelles" zijn hier dus λp, Pm. De beweegkrachten werken uit haaren aart te lood. Derhalven moet λp, Pm } in eene

ver-

king zijnde, ontkenne

$\lambda \times qp - P \times mn =$

$- \lambda dX = P dx$

$Px + \lambda X = Con$

Deze uitkomst is let
reets in het voorafgaa
dere methodes heeft
Hiermede meene ik
ik mij voorgefteld ha
zal thans nog trachte
door de volgende bij

I. BYVOEGZEL.

Aan den oplettenden en kundigen Lezer doet zich als van zelve de vraag op: wanneer zullen de loopbanen aPb, aλc, gelijk en gelijkvormig zijn en beiden haare bolle of holle zijde jegens den ſtijl al toekeeren?

Dit zal alzins plaats hebben, als $X = x + \Delta x$ $Y = y + \Delta y$, $Z = z + \Delta z$, $\lambda(x + \Delta x) + Px = C$, $\Delta x = \frac{C - (P + \lambda)x}{\lambda}$, $\Delta z = c - 2z$

$$\frac{\Delta z}{\Delta x} = \frac{\lambda(c - 2z)}{C - (P + \lambda)x}$$

Men vint de Limite van $\frac{\Delta z}{\Delta x}$ door Δz, Δx, en deszelfs magten in de Expresſie voor $\frac{\Delta z}{\Delta x}$ gelijk nul te ſtellen; dan die zijn 'er niet, dus is

$\frac{dz}{dx} = \frac{\lambda(c - 2z)}{C - (P + \lambda)x}$ en als D de beſtendige grootheid is, 'er bij te voegen, komt bij Integratie

$$z = \frac{c}{2} - \left[\frac{D}{2}.(\overline{C - P + \lambda.x})\right]^{\frac{2\lambda}{P + \lambda}}.$$ En dit

is

is de algemeene aequatie voor alle mogelijke Curvae, voor welken de voorſz. voorwaarden plaats grijpen.

Ten voorbeelde ſtrekke: $D = 1$, $C = c$, $P = \lambda$ zo word $z = \lambda x$, $y = x\sqrt{\lambda^2 - 1}$ d. i. Twee gelijke gewigten op gelijkelijk hellende vlakken zijn met elkander in Evenwigt, zo als reets bekend is.

Eene andere niet minder belangrijke vraag zou zijn: Wanneer zijn de voorſz. loopbanen aPb, aλc, wel is waar, gelijk en gelijkvormig, dan niet eveneens met betrekking tot den as al geſitueerd, zo als de hier nevensgaande Figuur I. aantoont?

Voor dit geval is $Y = x + \Delta x$, $X = y + \Delta y$ $Z = z + \Delta z$, $\Delta y = \frac{C - Px - \lambda y}{\lambda}$, $\Delta z = c - 2z$

$$\frac{\Delta z}{\Delta y} = \frac{\lambda(c - 2z)}{C - Px - \lambda y} = \frac{dz}{dy} \text{ of}$$

$$\lambda c dy - C dz = -\frac{(Px + \lambda y)}{z} x dx + \left(2\lambda z - \frac{\overline{Px + \lambda y}.y}{z}\right) dy$$

Zal nu het tweede lid van deze Aequatie het volledige Differentiale van eene Functie van x, y zijn, zo moet:

$$d.\left[\frac{-(Px+\lambda y)x}{z}\right]:dy = d.\left[2\lambda z - \frac{(Px+\lambda y)y}{z}\right]:dx$$

En na behorelijke Reductien verkrijgt men $y = \frac{3\lambda}{P}.x$. Indien dit Integrale particulare aan de voorn. Differentiaalæquatie voldoen zal word $P = \lambda\sqrt{3}$, $C = \frac{c\lambda\sqrt{3}}{2}$, bijgevolg $y = x\sqrt{3}$ en voorts $Y = \frac{X}{\sqrt{3}}$ d. i. twee gewigten op vlakken geplaatst, waarvan het eene aPb, 30°, het andere aλc, 60° tot den horizon hellende is, zijn in evenwigt, indien die gewigten tot elkander ſtaan, in de omgekeerde reden der Sinusſen van helling d. i.

$P:\lambda = \sqrt{3}:1 =$ ſin 60°: ſin. 30° zo als reeds op andere elementaire gronden betoogd is.

II. B Y V O E G Z E L.

De min ervaren lezer zal mij veelligt tegenwerpen, dat all' het geen tot hiertoe is verhandeld, nogthans op bloote befpiegelingen nêêrkomt; het zal ten minften in het gevoel verkeeren, dat indien men 'er al énig voordeel voor het gemeene leven uit halen mogt, hetzelve zeer bekrompen zijn zoude.

Voor hem is het dat ik hier bij wijze van een bijvoegzel de voorafgaande Theorie op een geval uit het gemeene leven zal toepasfen het geen even eens het nafporend vernuft van den Wiskonftenaar, en de oplettenheid van den Practicus heeft bezig gehouden.

Fig. I. Het geval is dit: lc is de val ener brug, om het punt l draaijende. Een Touw ca loopt bij a over een vaste fchijf. Deszelfs éne uiteinde is in c aan de val vastgemaakt, terwijl aan het andere uiteinde bij a een gewigt P hangt, en door langs den ftijl al te glijden, de val lc ophaalt. Is π het gewigt der val, in r derzelver zwaartepunt, p de kracht langs λa optrekkende, om de voorfz. val lc in evenwigt te houden; heeft men daarenboven uit het hijpomochleon l de lood lijn $\left\{\begin{matrix} ls \\ lt \end{matrix}\right.$ op de ftrekking der kracht $\left\{\begin{matrix} p \\ \pi \end{matrix}\right.$ getrok-

ken,

ken, zo is volgens de Theorie van den hefboom

$$ls : lt = \pi : p \left(= \pi \times \frac{lt}{ls}\right)$$

Overweegt men nu dat $lt = ru$ gedurig vermindert, naarmate de val $l\lambda$ den ſtijl al allengskens nadert, en daar en tegen $ls = \sqrt{al^2 - as^2}$ aangroeit, naarmate $al\lambda$ en dus ook $as = \frac{a\lambda}{2}$ kleiner word, dat derhalven de reden $\frac{lt}{ls}$ geſtadig vermindert en dus ook haar veelvoud $\pi \times \frac{lt}{ls} = p$: — zo blijkt, dat dezelve kracht p verre van beſtendig te zijn, gedurig afneemt, zo dat ze bij voorbeeld met $al\lambda = o$, tevens $= o$ wierd.

Laat men nu het volſtrekte gewigt P de plaats vervangen van de voorſz. kracht p, zo ontſtaat daar door eene ongelijkheid van werking, die men ingevolgen de voornaamſte regelen der werktuigkunde altijd zorgvuldig moet trachten te vermijden.

Een aanmerkelijk voorbeeld van de voorſz. ongelijkheid levert de bijkans lood rechte ſtand der val op, vermits het geheele gewigt alsdan op haar werkende, dezelve met geweld

 tegen

tegen den ſtijl doet aanbonzen. Dan men zal dit gebrek kunnen voorkomen, indien men de uitwerking van het gewigt P zodanig wijzigt, dat ze van grooter kleiner word. Eenparig hellende vlakken komen dus hier niet in aanmerking: wijl de helling eens bepaald zijnde, tevens het betreklijk vermogen van P bepaald zoude zijn. Maar een kromme lijn zal het moeten zijn, welker Elementen eerst minder dan meer tot den horizon hellen; d. i. zich meer en meer van den loodrechten ſtijl al verwijderen, welker bolle zijde derhalven jegens den ſtijl al toe gekeerd is.

Indien men nu in plaats van het uiteinde der val een gewigt λ aan het uiteinde van het Touw aλ hing, het geen het voorn. touw in alle ſtanden even ſterk nêertrok, als de val met de daad doet, alles zoude onveranderd blijven, en men had het geheele geval tot een Vraagſtuk herbragt welks oplosſing in de voorſz. Theorie ligt opgeſloten. Te weeten de kromme lijn aλc is de quadrant van een Cirkel, met den ſtraal lc beſchreven, — hoedanig moet aPb zijn? — Ik ſtel al = lc = a, lr = b, ac = a$\sqrt{2}$ = c. Het gewigt λ vind men door deze evenredigheid.

λ:ɪ

$\lambda : \pi \mp lt : lz = lr : l\lambda = b : a,\ \lambda = \frac{b\pi}{a}$.

In den Cirkel is $Z = \sqrt{2aX}$, dus $\sqrt{2aX} = c - z,\ X = \frac{(c-z)^2}{2a} = \frac{(a\sqrt{2} - z)^2}{2a}$

$X = \frac{c - Px}{\lambda}$; voorts is $X = a$, als $x = o$,

dus $C = \lambda a$; $\frac{2a^2 - 2a\sqrt{2}z + z^2}{2a} = \frac{\lambda a - Px}{\lambda}$,

$x = z \times$ cof. Pad $= z$ cof. Υ; $\frac{-2a\sqrt{2}.z + z^2}{2a}$

$= -\frac{Pz \text{ cof. } \Upsilon}{\lambda},\ -\sqrt{2} + \frac{z}{2a} = -\frac{P \text{ cof. } \Upsilon}{\lambda}$

Wijders is $z = o$ als $\Upsilon = o$, dus $\frac{P}{\lambda} = \sqrt{2}$, en $z = 2a\sqrt{2}\ (1 - \text{cof. } \Upsilon)$
$z = 2a\sqrt{2}$ fin. verf. Υ,

Door middel van de laatstgem. aequatie kan men de Curva a P b op eene nog eenvoudiger wijze conftrueeren, dan ingevolge de hiervóren opgegeven algemeene Methode. Verlengt ten dien einde al tot dat dezelve lijn $= 2ac = 2a\sqrt{2}$; befchrijft uit het middelpunt a, op al, verlengd zijnde, een quadrant met den ftraal $2a\sqrt{2}$, bepaalt op de verlengde al

voor iederen hoek Υ van dien quadrant deszelfs sinus versus $= 2a\sqrt{2}$ sin. vers. Υ, en brengt hem over uit a op dien straal die met al den hoek Υ maakt: zo doende word door $z = 2a\sqrt{2}$ sin. vers. Υ de geheele Curva geconstrueerd.

De grootste Elongatie van z is, als $z = c = a\sqrt{2}$, dus sin. vers. $\Upsilon = \frac{1}{2} =$ cos Υ, $\Upsilon = 60^{\circ}$ dan word $x = z$ cos. $\Upsilon = \frac{1}{2} a\sqrt{2} = \frac{a}{\sqrt{2}}$ en hieruit blijkt dat de Curva de horizontale lijn blc niet bereiken zal. Voor het overige ontwaart men uit de aequatie $z = 2a\sqrt{2}$ sin. vers. Υ dat de gevonden kromme lijn eene in zich zelve wederkeerende regelmatige Curva is; door al (des noods verlengd zijnde) word dezelve in twee gelijke en gelijkvormige deelen gesneden want voor $\Upsilon = 360^{\circ}$ is $z = 0$, en de kromme lijn is tot het punt a wedergekeerd daar ze uit ontsproot. Hare quadratuur of $\int\left(\frac{z^2 d\Upsilon}{2}\right)$ word door de volgende formule uitgedrukt

$\int 4a^2 (1 - \text{cos.}\Upsilon^2)\, d\Upsilon = \int 4a^2 (d\Upsilon - 2 \text{ cos.} \Upsilon\, d\Upsilon + \text{cos.} \Upsilon^2\, d\Upsilon)$

dan cos. $\Upsilon^2 = \frac{1 + \text{cos.}\, 2\Upsilon}{2}$ dus komt 'er

$\int 4a^2$

$$\int 4a^2 \left(d\Upsilon - 2\,\text{cof.}\,\Upsilon d\Upsilon + \frac{(1+\text{cof.}\,2\Upsilon)d\Upsilon}{2} \right)$$

$$\int 4a^2 \left(\tfrac{3}{2} d\Upsilon - 2\text{cof.}\,\Upsilon d\Upsilon + \tfrac{1}{4}\text{cof.}\,2\Upsilon\, d.\,2\Upsilon \right) =$$

$$4a^2 \left(\tfrac{3}{2}\Upsilon - 2\,\text{fin.}\,\Upsilon + \tfrac{1}{4}\,\text{fin.}\,2\Upsilon \right) + \text{Conft.}$$

Wyl $\int (\frac{z^2 d\Upsilon}{2}) = 0$, als $\Upsilon = 0$ zo word Conft. $= 0$

dus $\int \frac{z^2 d\Upsilon}{2} = 4a^2 (\tfrac{3}{2}\Upsilon - 2\,\text{fin.}\,\Upsilon + \tfrac{1}{4}\,\text{fin.}\,2\Upsilon)$

en de geheele Area voor $\Upsilon = 360°$ is A

$$\left. \begin{array}{l} = 4a^2 \times \frac{3\pi}{2} \\ = \tfrac{3}{4}\pi\,(2a\sqrt{2})^2 \end{array} \right\}$$

dat is: zij bevat drie vierdens van haren Circulus generator, door middel van welken zij geconftrueerd is.

Eveneens word hare rectificatie zeer gemaklijk gevonden door

$$s = \int \sqrt{dz^2 + z^2 d\Upsilon^2} = \int \sqrt{8a^2 \text{fin.}\,\Upsilon^2 d\Upsilon^2 + 8a^2\,\text{fin. verf.}\,\Upsilon_2\, d\Upsilon_2}$$

$$= \int \sqrt{16a^2 (1 - \text{cof.}\,\Upsilon) d\Upsilon} = \int 4a d\Upsilon \sqrt{1 - c.\Upsilon}$$

$$s = \int 8a\sqrt{2}\, d.\tfrac{1}{2}\Upsilon \frac{\sqrt{1 - \text{cof.}\,\Upsilon}}{\sqrt{2}} = \int 8a\sqrt{2}\, d.\tfrac{1}{2}\Upsilon\,\text{fin.}\,\tfrac{1}{2}\Upsilon$$

 =

$= - 8 a \sqrt{2} \cos \frac{1}{2} \Upsilon + C$, $s = 0$ als $\Upsilon = 0$ dus $s = 8 a \sqrt{2}\, (1 - \cos. \frac{1}{2} \Upsilon) = 8 a \sqrt{2}$ sin. verf. $\frac{1}{2} \Upsilon$

Voor $\Upsilon = 360^{\circ}$ word $s = 16 a \sqrt{2} = 4.\ 4 a \sqrt{2}$. Men ziet derhalven klaar dat de gevonden Curva aPb omtrent haren Circulus generator analoge, eigenfchappen bezit met de gewoone Cycloide (roltrek). Daarenboven weet men dat Bernouilli reets bewezen heeft de Curva Aequilibrationis eene Epicycloide te zijn, ontftaan door de omwending van eenen Cirkel over den omtrek van eenen anderen Cirkel van gelijke middellijn. Des niet tegenftaande deed de eenvoudigheid der door mij gevonden aequatie quadratuur en Rectificatie, — vergeleken bij de ingewikkelde aequatie, welke men gewoonlijk voor de Epicycloide opgeeft, gevoegd bij de onmogelijkheid om de Epicycloide voor als nog door middel van de laatftgem. aequatie te quadreren of te rectificeeren: —— dit alles famengenoomen, zeg ik, deed mij twijffelen, of de Curva aPb immer eene Epicycloide zijn kunne; dan ziet hier echter eenvoudig betoog, dat zij met de daad eene Epicycloide is.

BE-

BEPALING (zie *Fig.* II.)

De lijn CDB = 3DB = 3 α is zodanig dat haar éne deel BD om het punt D beweegbaar is. Terwijl nu de geheele lijn zich om het punt C omwendt, draait het voorfz. deel BD van dezelve lijn met eene gelijke hoekfnelheid om het punt D, zo dat bij voorbeeld CD' ϕ° van zijne oorfprongelijke ftrekking CD verwijderd zijnde, D'P eveneens ϕ° van zijne primitive ftelling ten opzichte van CD of CD' is afgeweeken. De kromme lijn welke door het uiteinde B van het voorn. deel BD word befchreven, is met den naam eener Epicycloide beftempeld.

Aequatie voor zodanige Epicycloide.

Neemt het vaste punt a tot pool; trekt den voerftraal aP = z; zo is (wijl PD'C = D'Ca en PD' = (a) Pa evenwijdig aan D'C, dus ϕ = u = D'Pa, Pa = PF+FE+Ea, dan PF = aE = PD' × cof. u = α cof. u, Pa = z = 2 α cof. u + 2 α = 2 α (1 + cof. u.)

Wil men voor ons oogmerk den hoek Υ in de plaats van u ftellen, zo word u =

$180^\circ + \psi$; coſ. $u = -$ coſ. ψ, $z = 2a\,(1 - \text{coſ.}\,\psi) = 2\,a$ ſin. verſ. ψ.

Uit dit alles blijkt dat de meergem. kromme lijn aPb eene Epicycloide is, ontſtaan door de omwending van eenen Cirkel over den omtrek eenes anderen Cirkels van gelijke middellijn $= 2\,a = 2a\sqrt{2}$ = de dubbelde lengte van het touw. —— Men zal dus de meergem. kromme lijn aPb in het klein op eene zeer gemaklijke wijze mechaniſch kunnen conſtrueeren, door eene ſchijf, welker omtrek met eene ſtift voorzien is, langs een' Cirkel van gelijke middellijn met de ſchijf te beweegen.

„ Je veux encore avertir le Lecteur, que je ne prétens nullement vouloir pasſer pour auteur de ce que je donne dans cet ouvrage; j'ai pris de tous cotés ce qui m'a agréé & ſi quelqu'un y trouve quelque choſe qu'il penſe être de ſon invention, ou de quelque autre qu'il le prenne hardiment, & qu'il l'attribue à ſon Auteur; j'y conſens volontiers, & je ne le lui conteſterai point. Que ſi par hazard il y rencontre quelque cho-

ſe

ſe qui ſe ne trouve point ailleurs, & qu'il veuille me l'attribuer; alors je le reconnaitrai pour mien de peur, qu'il ne ſoit à perſonne."

(Pardies Elemens de Géométrie.)

C. L. BRUNINGS

Amanuenſis bij onderſcheiden s'Lands hydrotechniſche Commisſien.

Na dat ik de voorenſtaande Verhandeling met derzelver Bijvoegzelen had opgeſteld, is het mij voorgekomen dat de ophelderingen en aanmerkingen, in het volgende bijvoegzel vervat, met betrekking tot het geheel nuttig konden zijn.

BYVOEGZEL

TOT HET ONDERZOEK NOPENS ZEKER

VRAAGSTUK

UIT DE EVENWIGTKUNDE.

I. Ik heb, wel is waar, het laatstgem. Vraagſtuk, aangaande de ophaalbruggen, eigenlijk maar voor één bijzonder geval, (te weeten: als de lengte der val gelijk de hoogte van den ſtijl, en de lengte van het touw gelijk de Choorde van 90°, wanneer de ſtraal gelijk de hoogte van den ſtijl is) opgelost. Verſcheiden redenen deeden mij deze onderſtelling omhelzen, die ik in dezen zal trachten te ontvouwen.

Fig. III. 1°. Wanneer men de hoogte van den ſtijl grooter dan de lengte der val aannam, en daarenboven het begin der Curva aequilibrationis niet in a maar in b: 'er zoude uit

uit deze onderstelling voor de practijk welligt een gebrek geboren worden. De val toch zal óf door middel van een touw óf door middel van eene ketting worden opgehaald. Voor beide gevallen is 't een' vaste regel van vóren gesteld en door de ervaring erkend, dat men zo veel mogelijk zal moeten tegengaan de plotselinge veranderingen in de strekkingen van de voorsz. Touwen of Kettingen; en men zal ten opzichte van de practijk vrijelijk mogen besluiten, dat all' het overige gelijk gesteld zijnde zodanige toestel de meest verkiesbaare zij, die het Minimum van verandering in de strekking der Touwen of Kettingen voor de dadelijke beweging vereischt. Nu maakt (*Fig.* I.) het Touw ac *in den beginne* een' hoek van 45° met den stijl: *op het einde* der beweging wanneer de brug bijkans opgehaald is, is de strekking van het voorn. Touw ten naasten bij waterpas, zo dat hetzelve zich volgens alle de verschillende strekkingen tusschen 45° en 90° in gelegen, heeft moeten plooijen. Was daarentegen de stijl hooger dan de val lang is, was dezelve = $a + \alpha$, zo zoude de *primitive* strekking van het Touw een' hoek met den stijl maken, wiens raaklijn = $\frac{a}{a+\alpha}$ is; en *op het einde*, wederom

ver-

verticaal d. i. evenwijdig met den voorſz. ſtijl zijn. Dewijl nu $\frac{a}{a+\alpha} < 1$ is, blijkt hieruit, dat de ſucceſſive veranderingen in dit geval nog aanmerkelijker zullen zijn dan in het zo evengem. geval.

Dan hier ſtaat tegen over, dewijl 'er *in den beginne* met de daad meer krachts vereischt word, om de vrijwing en logheid van den toeſtel te overwinnen, en zulks verkreegen word door het gewigt loodrecht langs den ſtijl uit zekere hoogte aB te laten dalen, — dat men welligt uit dien hoofde het begin van de Curva aequilibrationis niet in a, maar wel degelijk op zekeren afſtand in B zoude behooren aan te nemen.

2°. De vrees, dat ik tot ingewikkelde rekeningen zoude moeten komen, door dat onderzoek zo algemeen in te ſtellen, wêerhield mij, zulks te doen. Dewijl ik mij echter van de ongegrondheid dier vrees overtuigd heb, zal ik hier kortelijk eene oploſſing van het meergem. Vraagſtuk in den algemeenſten zin laten volgen.

Fig. III. Is aλc de quadrant van eenen Cirkel met den ſtraal lc = la = a beſchreven, is voorts aA $= \alpha$, ae = X, eλ = Y

aλ =

$a\lambda = Z = \sqrt{X^2 + Y^2}$, $ae = u$, dus $Y^2 = 2au - u^2$, verder $X = \alpha + u$ of $u = (X - \alpha)$ en

$$Z = \sqrt{X^2 + 2a\,(X - \alpha) + (X - \alpha)^2}$$
$$= \sqrt{2}\,\sqrt{(a + \alpha)\,X - \alpha\,(a + \tfrac{1}{2}\alpha)}$$

Is $ad = x$, $dP = y$, $aP = z$, zo is ingevolge de hier vooren voorgedragene Theorie.

$Px + \lambda X = C$, $X = \frac{C - Px}{\lambda}$, $c = Z + z$, $Z = c - z$

Derhalven word

$$c - z = \sqrt{2}\,\sqrt{(a + \alpha)\left[\frac{C - Px}{\lambda}\right] - \alpha(a + \tfrac{1}{2}\alpha)}$$

Wijl daarenboven indien $z = 0$ is, x in alle gevallen $= 0$ word, komt 'er

$\frac{c^2}{2} = (a + \alpha)\frac{C}{\lambda} - \alpha\,(a + \tfrac{1}{2}\alpha)$ dus

$$c - z = \sqrt{2}\,\sqrt{\frac{c^2}{2} - \frac{(a + \alpha)}{\lambda}Px}, \; -2cz + z^2 = -2\,\frac{(a + \alpha)}{\lambda}Px$$

Noemt

Noemt den hoek Pad $= \Upsilon$, zo word ad $=$ z cos. $\Upsilon = x; -2cz + z^2 = -2\frac{(a+\alpha)}{\lambda} Pz\cos.\Upsilon$,

$$-2c + z = -2\frac{(a+\alpha)}{\lambda} P\cos.\Upsilon.$$

Is nu in 't algemeen aB $=$ b, en dus $z = b$, als $\Upsilon = 0$, zo word $-2c + b = -2\frac{(a+\alpha)}{\lambda}P$, en

$$z = 2c - (2c - b)\cos.\Upsilon$$
$$= 2c(1 - \cos.\Upsilon) + b\cos.\Upsilon =$$
$$2c\,\text{fin. verf.}\,\Upsilon + b\cos.\Upsilon.$$

En hier uit ontwaart men, dat de Curva BPb eveneens door de Epicycloide kan worden geconftrueerd. Want befchrijft ten dien einde uit a, als pool, eene Epicycloide, welker Circulus generator 2c of de dubbelde lengte van het Touw tot middellijn heeft, en welker voerftraal (rayon vecteur) aE $=$ 2c fin. verf. Υ. Verlengt dezelve voerftraalen onbepaald: regt uit B op den voerftraal aP de loodlijn BD op, zo zal aD $=$ b cof. Υ zijn. Maakt EP $=$ b cof. Υ zo word aE $+$ EP $=$ 2c fin. verf. Υ $+$ b cof. Υ.

Is b $=$ aB $=$ 0 zo word wederom z $=$ 2c fin. verf. Υ 't welk te kennen geeft *dat de curva aequilibrationis ook voor dit geval, eene Epicy-*

cycloide zij; al is de hoogte van den ſtijl niet gelijk de lengte van de val, en de lengte van het touw niet a$\surd 2$.

II. Aangaande het éérſte Bijvoegzel der vórenſtaande Verhandeling (op bladz. 11 — 13.) zo zal men 't veelligt afkeuren, dat ik hier geheel van de gewoone methode de gelijkvormigheid van kromme lijnen te bepalen, afgeweken ben, niettegenſtaande dezelve ongetwijfeld vrij eenvoudiger is, dan mijne op integratie berustende handelwijze die daarenboven alléén maar *dan* (en dus in verre de meeste gevallen *niet*) kan worden toegepast, als $\frac{\Delta z}{\Delta x}$ met één de Limite van $\frac{\Delta z}{\Delta x}$ is, zo als voor ons geval met de daad plaats had: — ik agte het derhalven nodig hierover breder uitteweiden.

Fig. IV. Trekt men uit de punten a, A, twee onbepaalde evenwijdige lijnen; neemt men willekeurig de deelen ab, AB, op dezelve; richt men verder op b de loodlijn bc van willekeurige lengte op, en vervolgens op B de lijn BC zo dat

$$ab : bc = AB : BC \left(= \frac{AB \times bc}{ab}\right)$$

 Gaat

Gaat men dus te werk voor verscheiden, willekeurig aan te nemen, deelen als ad, AD, of, AF, en verénigt men eindelijk de uiteinden c, f, C, F, der voorsz. loodlijnen, zo blijkt uit den aart der Construćtie, dat de gem. uiteindens in gelijkvormige lijnen zullen gelegen zijn. — Is 't daarenboven dat de lijn bc juist zo uit ab ontstaat als df uit af [en dus BC uit AB als DF uit AF] of met andere woorden: zijn de meergem. gelijkvormige lijnen Curvae continuae, is de onderlinge betrekking van derzelver ordinaten bepaald; — en stelt men ab = x, bc = y, AB = X, BC = Y, zo worden $\frac{df}{da}$, $\frac{DF}{DA}$ insgelijks door $\frac{y}{x}$, $\frac{Y}{X}$ gerepraesenteerd, en ingevolge de Construćtie is: $\frac{y}{x} = \frac{Y}{X}$ 't welk uitwijst dat voor gelijkvormige kromme lijnen de reden die Ordinaten die tot eveneens staande (homologe) punten van dezelve behoren, gelijk is. — En deze Eigenschap is 't alléén die men, mijns bedunkens, uit den aart der gelijkvormige lijnen zoude kunnen afleiden. (Ene andere Eigenschap even klaar uit het denkbeeld van gelijkvormigheid voortvloeijende is deze: dat derzelver homologe Elementen gelijkelijke jegens

den

den as hellen d. i. dat $\frac{dy}{dx} = \frac{dY}{dX}$). Hoe of hieruit, namelijk uit de eerstgem. Eigenschap, volge zo als men gewoonelijk aanneemt, dat $X = \alpha x$ of $Y = \alpha y$, kan ik niet begrijpen: hoewel de laatstgem. onderstelling alzins één bijzonder geval is, onder het algemeene $\frac{y}{x} = \frac{Y}{X}$ mede begrepen. Dan zou men niet met hetzelfde recht $\frac{y}{x} = \frac{uY}{uX}$ kunnen stellen, al ware u eene functie van X, Y, of van eenige veranderlijke grootheid, bij gevolg zelve veranderlijk?

Daar van daan dus dat ik (wilde ik mij niet slegts bij één bijzonder geval bepalen, en aan dit onderzoek de meest mogelijke algemeenheid bijzetten) —— de zaak uit een geheel ander oogpunt beschouwen moest. „ Indien *Fig.* I. de lijnen aPb, aλc, gelijkvormig en gelijk waren" (dus redeneerde ik bij mij zelve) en beiden eveneens met betrekking tot den as al gesitueerd waren kan de abscisse X = ae alléén maar daarom grooter of kleiner zijn dan x = ad, wijl dezelve niet tot een homoloog punt λ behoort, d. i. wijl λ niet met het punt P overéénkomt. Stelde ik derhalven in de aequatie tusschen x en y, $x + \Delta x = X$ voor

x in de plaats, ik zou ongetwijfeld de relatie tusfchen X en Y vinden. — Dezelfde redeneering paste ik op het tweede geval toe, voor het welk de beide lijnen wel gelijk en gelijkvormig, maar niet evenééns met betrekking tot de lijn al gelegen zijn, en dus bepaalde ik, ingevolge ene, naar het mij toefchijnt, juifte redeneering die kromme lijnen, welken aan het oogmerk voldoen.

Om mij van achteren te overtuigen, dat de meergem. gewoone methode, de gelijkvormige kromme lijnen te vinden met de daad onvoldoende is, ftelde ik in de aequatie

$x = \frac{\lambda}{P}(\frac{C}{\lambda} - x)$, $X = \alpha x$; ik verkreeg $(\frac{P}{\lambda} + \alpha)x$

$$= \frac{C}{\lambda}$$

$$x = \frac{C}{\lambda(\frac{P}{\lambda} + \alpha)} = \text{Conft.}$$

waaruit blijkt, dat de beide gelijkvormige lijnen, rechte gëillimiteerde lijnen zijn, de éne aan de linker zijde van al, op eenen afftand

van a, $= \frac{C}{\lambda(\frac{P}{\lambda} + \alpha)}$ loodrecht op al getrokken;

de

e andere daarentegen op de rechter zijde van l op eenen afſtand $= \frac{\alpha C}{\lambda\left(\frac{P}{\lambda}+\alpha\right)}$ van a, te lood p den voorſz. as al getrokken, welke oploſ-.ng dus maar een bijzonder geval is van die /elke in de Verhandeling zelve voorkomt.

Zo veel!

C. L. BRUNINGS.

